Vladimir
Dedijer

Dnevnik

III

1941 – 1944

Sabrana djela

OKO DNEVNIKA VLADIMIRA DEDIjERA

Obimna ova knjiga sadrži same činjenice. Ako ponegde sevne misao, ona je tek drugo ime za činjenicu. Ako preseče razgovor, on je samo pogovor činjenici. Treba li se čuditi da gole činjenice mogu osigurati zanimljivost knjige? Prvo, činjenice te su teške od realnosti i od romantike. Drugo: život je od samih činjenica; narodna priča i bajka su od samih činjenica; dečja priča je od samih činjenica. Glavni interes u romanu pobuđuju činjenice; fantaziju kreću činjenice. Dovoljno je napisati: sto, na njemu gori sveća, vrata u dvorište otvorena, u vrati krupan petao – i čitalac već ima pet situacija u mašti, i željno čeka hoće li biti jedna od pet, ili neka šesta. - Pisac Dnevnika, *hteo ili ne, dao je i priču i obračun, držao se činjenica i kalendara. I začudo, kalendar je ispao vrsta mističke rokovne kontrole, i slikar bogate prirodine saradnje u životu čoveka. Rekosmo: život čoveka. A život tamo bio je življen u grozdovima života. Na jednoj peteljci mnogo peteljčica, a po ovima zrno u zrno, glava do glave mladog boračkog sveta koji je često na sasvim malo prostora živeo vrlo uveličano življenje i stradanje. Ako se zrno otkine, grozd je još tu.*

Dnevnik Dedijerov u stvari je špartanski pisan roman jedne generacije. Svakoje tu mi, *svako je generacija. Pisac sam je želeo da ne bude pisac, da ne stoji na razmaku od ljudi i događaja, hteo je biti zrno u grozdu, hteo bili* mi, *tamo bez odsustva, zakleti dobrovoljac čudne vojske, kao i svi drugi. Zato je pisao na frontu i na kolenu, zato nije pustio ni jedan dan da utekne bezimeno. Jer, doista, za sve vreme pregažene zemlje i naroda, nije ni na frontu ni u pozadinama bilo jednog dana bez brojke i bez imena. Zato je taj dnevnik priča i obračun, »ogledalo života*, kako su srednjevekovni pisci rado nazivali svoje hronike, književna građa sadašnjih i potonjih vremena. Generacija 0 kojoj je reč bila je i dete i čovek ujedno; detinjski dirljiva, a zrelo naredna svemu, pa i tragici. Tragedija dolazi od dvoga: od ranih smrti, od umiranja »pređe žetve*. I od toga što je taj mlad svet proživeo svoj veliki roman u huku rata, i veći roman ne mogu doživeti ma koliko još da im se produži egzistencija i bude u njima snage i aktivnosti. Ono što je to pokolenje dalo zamasima karaktera i boračkim domašanjima, to ne može još jedared ni imati ni dati. Može ta omladina pisati i kazivati priče i drame, ali svoju veliku dramu je odživela. Tragično je odista kad sasvim mladi ljudi moraju unatrag gledati i prošlost pričati.*

Dedijerov dnevnik je ujedno kao velika knjiga sa slikama, za svakoga, stare i mlade, učene 1 jednostavne. Ima tu slika za smej i za plač, za misao i za osećaj. Ima, što bi rekao Sima Sarajlija, »črezmerija ljudskog, i ima mladalačkih precenjivanja i potcenjivanja, naročito mladosti drage* važnosti. *Neka se mladi borci ne srde: niko manji od Dantea učinio je detinjariju: kad je umrla devojka Beatriča, napisao je pismo o tome Sinjoriji, to jest vladi u Republici. Nije to smetalo budućem velikom pesniku. Nije zelena mladost smetala našim borcima da postanu bratstvo koje je svoju egzistenciju zaboravilo. Čitamo u novinama svaki čas: da se taj mlad svet žrtvovao. Sta to znači? Da su čekali kuršum ili šrapnel? Ne. Nego su se utopili u nečem drugom no što su sami, u misao, u ideologiju, u odluku, u drugu ličnost, i zaboravili svoju egzistenciju i manje se bojali i rana i smrti. Ono osobito drugarstvo koje se tamo izgradilo, to je opet to: stopili se u nečem svi, svejedno da li je to bila Rusija ili komandir čete. Citate Dedijerovu knjigu i vidite kako nema izolovane egzistencije, nema ličnih kaprisa, avantura, planova. Kad je neko slavan, svi su slavni; kad nekoga sahranjuju, sebe sahranjuju. Brigada, to je kao pučina mora koja ujednačeno treperi pod suncem ili pod vetrom.*

Dnevnik Dedijerov, sa raznim frontovima i raznim pozadinama, ujedno je vrsta narodne ispovesti, intimnog otkrivanja šta je bilo i kako je bilo. Svi smo u toj knjizi: deca ruševina i ognja, deca progonstva i bede, ali i deca veličine. Zar nije veliko kad se pod pretnjom invazije priređuje 21-mi mart, i pod teretom okupacije diže 7-mi juli! Jedni su na frontu, jedni u zarobljeništvu, jedni u logoru, jedni se sa *svakim urlikom sirene opraštaju od kuće i pokućja, ali smo svi utopljeni u ideju čuvanja ognjišta i teranja razbojnika. Sve se trpi i može sa idejom slobode. Čovek je slobodan. On je slobodan i u logoru, i u zarobljeništvu, i ako se u lancima rodio! Samo sloboda je opravdanje za rat - kaže sav dnevnik Vladimira Dedijera.*

Isidora Sekulić

AUSTRIJA
MAĐARSKA
Maribor
Sava
Ljubljana
Gorica
Koprivnica
Drava
Subotica
Toplice
Novo Mesto
Zagreb
Trst
Ilirska Bistrica
Kočevje
Črnomelj
Karlovac
Osijek
Tisa
DUNAV
Novi Sad
Generalski Stol
Topusko
oktobar 1943.
Otočac
Prijedor
Vrbas
Bosna
Sava
Vršac
Plitvice
Bihać
novembar 1942.
Banjaluka
BEOGRAD
Korenica
Bos. Petrovac
avgust 1943.
Dobaj
Drina
Obrenovac
oktobar 1941.
Mladenovac
Drniš
novembar 1943.
Tuzla
Mrkonjić Grad
Lajkovac
Arandelovac
Drvar
Jajce
Kladanj
Valjevo
Žadar
Bos. Grahovo
Mrkonjić
Kragujevac
Glamoč
Milanovac
Topčenica
Kupres
Čačak
Knić
Sarajevo
Užice
Dulene
jul 1942
Livno
Rogatica
Čajetina
septembar 1941.
Duvno
Prozor
Gradina
Čajniče
Ruda
novembar 1941.
Kraljevo
decembar 1941.
Jablanica 1943.
Kalinovik
Foča
Nova Varoš
Z. Morava
Split
Mostar
Nevesinje
Niš
Prokuplje
BRAČ
Podgora
Vis
Hvar
Bileća
Gacko
Žabljak
Tara
Neretva
KORČULA
MLJET
Kolašin
Peć
Priština
Dubrovnik
Trebinje
Nikšić
Cetinje
Drim
Skoplje
Vardar
Strumica
Ohrid
Bitolj
Devđelija
Napulj
Bari
Brindizi
mart 1944.
Povratak iz Kaira
Odlazak u Kairo u bolnicu
novembar 1943.
jul 1944.

SABRANA DJELA VLADIMIRA DEDIJERA

Krijiga I/III

Uređivački odbor

Dunja Barbarić, Vera Dedijer-Križman, Slavica Fran,
Vilim Jager, Bože Mimica, Rudolf Rizman, Dragoš Stevanović

Glavni urednik

dr Rudoll Rizman

Izdavač

GRO »Liburnija«, Rijeka
Izašlo u suradnji s IKRO »Mladost«, Zagreb

VLADIMIR DEDIJER

DNEVNIK
1941-1944

Peto, nepromijenjeno izdanje

Rijeka, 1981.

Urednik
DUNJA BARBARIC

DNEVNIK

TREĆA KNJIGA

OD 10 NOVEMBRA 1943

DO 7 NOVEMBRA 1944

OVAJ DNEVNIK
POSVEĆUJEM I POKLANJAM
CENTRALNOM KOMITETU
KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE
ORGANIZATORU I RUKOVODIOCU
OSLOBODILAČKE BORBE NARODA JUGOSLAVIJE

(Bosanski Petrovac, 7 novembra 1942)

DNEVNIK

TREĆA KNJIGA

OD 10 NOVEMBRA 1943
DO 7 NOVEMBRA 1944

PUT JEDNOG PARTIZANA U KAIRSKU BOLNICU

Vis. — Posle osam meseci boravka u engleskim i američkim vojnim bolnicama u Egiptu i Italiji, u kojima sam bio operisan od rane u glavi, zadobijene u Petoj ofanzivi, vratio sam se 30 jula 1944 godine na naše tie, na oslobođeno ostrvo Vis, na kome se sada nalazi Vrhovni štab. Poslednjih mesec dana uoči povratka u zemlju proveo sam na oporavku u jednom od najlepših krajeva sveta, u jednom seocetu kraj Sorenta, u Napuljskom Zalivu. Ali mi se Vis učinio lepši. Dočekao me je miris Dalmacije, miris kadulje, brnistre, vreska i ružmarina, dočekala me je modroplava boja mora kakvu nisam video ni nedavno u Sorentu, ni davno pre rata u skandinavskim fjordovima. Nigde se tako neposredno kamen, more i sunce ne susreću kao u Dalmaciji, osim, možda, u nekim južnim morima.

Zatekao sam na Visu drugove, osetio sam se kao davno nekad kad sam se s raspusta vraćao kući u Beograd. Razgovarao sam sa Starim i Bevcom o svemu. Kada je bilo reči o poslu Stari mi reče da ponovo pišem dnevnik i zato se prihvatih svoga zanata. Vrhovni štab nalazi se u selu Žena Glava, koje leži u sredini ostrva, ispod Huma, najvećeg brda na Visu. Jedan deo štaba je u samom selu, a drug Tito s još nekoliko drugova radi i živi na vrhu Huma iznad sela. Tu je udubljeno kompresorima u stenu nekoliko pećina. U jednoj od njih boravi drug Tito. Ulazilo se odmah u prostoriju u kojoj se nalazio veliki sto. Tu se održavaju sastanci, a tu drug Tito s drugovima ručava i večerava. Pećina ima još dva manja kraka. U jednom kraku drug Tito ima svoj radni sto, u drugom nalazi se postelja. Ovde je hladovine dosta, vetar stalno pirka i nije takva zapara kao dole u selu. Ja sam se smestio u jednu pećinu u blizini.

Predveče razgovarao sam sa Starim o gubicima jedne naše divizije:

— Najgore je, — govorio je Stari, — kada komandant ne gleda u borcima ljude, već brojke. Uvijek se mora imati u vidu da su to ljudi sa svojim unutarnjim životom. Kada komandant ima pod sobom pet hiljada unutarnjih života, onda ih on neće žrtvovati kao brojke...

Zeleo bih da opišem ono što sam zapazio za ovih osam meseci boravka u inostranstvu, od kraja novembra 1943 do kraja jula 1944 godine. Iz ovih zapisa videće se kako jednom partizanu izgleda naša voj-

ska, naš narod, kad ih posmatra iz inostranstva, jer, moram priznati, svu veličinu naše borbe potpuno sam shvatio tek za ovih osam meseci boravka u drugim zemljama. Samo ne znam da li ću uspeti da to opišem kako treba. Teško je uzeti pero posle osam meseci. Ali, valjda ću i to savladati. Pokušavao sam za svih osam meseci u inostranstvu više puta da pišem, ali, sem manjih beležaka, nisam mogao mnogo da uradim. Jednostavno bih se zaplakao. Kako bih mogao pisati o tolikim izginulim drugovima, a da me suze ne zaguše. Sama moja rana, kao i njene posledice, mnogo su uslovljavale takvo raspoloženje.

A sada, boravak kod svojih daje mi partizansku čvrstinu i nadam se da ću moći završiti ovaj zadatak. Kad mi je jednom, posle operacije u Kairu, bilo teško, kad su se doktori užurbali oko mene, najviše mi je bilo žao jedne stvari: zašto nisam zapisao kako je tekla ona sednica CK u Beogradu kad je odlučeno da se diže ustanak. Nadam se da ću sada imati vremena da i to učinim.

Evo, sada počinjem s opisom minulih osam meseci. U Bariju sam napravio svesku, sličnu prvim dvema sveskama moga Dnevnika, pa u nju sada upisujem događaje hronološkim redom, služeći se povremenim zabeleškama koje sam u inostranstvu pravio.[1]

★

Početkom novembra 1943 u mozgu mi se od rane razvijao apsces, temperatura mi je bivala sve veća, pa su drugovi odlučili da ne čekam više u Jajcu engleski avion koji je trebalo da prebaci delegaciju Vrhovnog štaba u savezničku komandu u Kairo, već da se probijem do Jadranskog Mora, a odatle preko Italije za Egipat. Sa mnom je pošao i član engleske misije pri Vrhovnom štabu kapetan Kenet Sajers i njegov narednik – radiotelegrafista, Palestinac Rouz.

U to vreme Nemci su vršili ofanzivu iz pravca Splita i Mostara prema našoj oslobođenoj teritoriji na Jadranskom Moru, prema Makarskom Primorju. Oni su nadirali krupnim snagama. Samo iz pravca Splita išla je 369 divizija. Po svaku cenu hteli su da preseku kopnenu vezu između naše oslobođene teritorije u Bosni i mora, kako ne bismo mogli brodovima u većim količinama da primamo pomoć od saveznika.

U ovoj ofanzivi učestvovale su veće nemačke snage i sredinom novembra one su uspele da preseku našu vezu s morem, ali se Makarsko Primorje s lukom Podgorom još uvek držalo. Na ovom sektoru nalazile su se dve naše divizije: Deveta i Dvadeset šesta. Deveta je s dvema brigadama, Trećom i Šestom, držala prostor Aržano — Roško Polje — Posušje, a Dvadeset šesta je branila Makarsko Primorje, Biokovo i ostrva. Zato sam iz Jajca krenuo za Livno i Aržano, da bih se provukao kroz nemačke linije i dokopao se Podgore pre nego što bi je nemačke trupe zauzele.

[1] Prilikom pripremanja treće knjige Dnevnika za štampu uneo sam u tekst više dokumenata u celini kao i citata iz štampe, koje sam za vreme pisanja Dnevnika samo naveo u nekoliko reči, kako su novinarske agencije i radiostanice prenosile. U drugom izdanju treće knjige Dnevnika skratio sam neke od tih citata.

U Livnu, u štabu Osmog korpusa, moj stari prijatelj Veljko Ilić, komandant korpusa, savetovao me je da odmah krenemo. Prvo je pokušao da me prebaci avionom, jednim malim školskim aparatom, do Visa. Ovaj avion dobili smo tih dana, kada je jedan domobranski avijatičarski oficir prebegao na našu stranu. Avion je već bio stigao u Livno i pravili smo planove da treba da leti što niže, po dolinama, da ga nemački lovci ne bi oborili. Ali do leta nije došlo, pošto su nam drugovi s Visa poručili da na ostrvu aerodrom još nije uređen, jer treba prvo počupati vinograde.

Nije bilo druge, moralo se pešice probijati kroz nemačke linije. Obična stvar za partizana, kod nas redovna pojava u svima krajevima zemlje. Prvi put smo krenuli 15 novembra. Od Livna do Aržana išli smo kamionom, pa je odatle trebalo preko Imotskog Polja izbiti u selo Zagvozd. Imotsko Polje bilo je u rukama Nemaca, a Zagvozd su držali partizani. U Aržano stigli smo u prvi mrak. Nije partizanu prijatno da ide po ravnom polju, bez šume, bez zaklona. Odustao sam od polaska u poslednjem trenutku i naša grupa se vratila u Livno. Bio sam u pravu. Te noći Nemci su postavili zasedu kraj blata u Imotskom Polju na koju je naišla grupa partizana koja je krenula nekoliko minuta pre nas. Neki su od tih drugova poginuli, a ostali su se jedva spasli.

Iduće noći engleski kapetan Sajers, Palestinac Rouz, drugarica Marija Novak i ja krenuli smo drugim putem, nešto dužim nego što je prolaz pr^ko Imotskog Polja, ali sigurnijim, jer je vodio kroz manje zaposednutu teritoriju preko dalmatinskog kamenjara. Pridružio nam se i intendant Osmog korpusa Kotoraš, koji je nekoliko dana ranije pokušao da se probije baš ovim putem, ali, kada je prelazio preko jednog druma, naišao je nemački tenk i on se morao izvlačiti pod vatrom.

Veljko je bio odredio da nas prati čitav bataljon, ali sam ja uzeo po dolasku iz Livna u Aržano samo jednu desetinu, pošto će manje buke praviti pa ćemo se lakše provući. Pošli smo iz Aržana u prvi sumrak. Vodio nas je jedan mladi drug, politički radnik na terenu, koji je tih dana, vršeći kurirsku dužnost i prebacujući drugove, nekoliko puta nailazio na nemačke vojnike. On je izabrao neku stazicu kroz kamenjar koju ću dugo pamtiti. Prilično visoka temperatura me je lomila. Prođe sat, prođoše dva sata, prođe i ponoć, navrši se već sedam časova kako marširamo, sve po vrleti. Kapetan Sajers pošao je u plitkim cipelama koje su se poderale o dalmatinski krš; noge su mu se raskrvavile i on, na domaku sela Nikolića, odjednom reče da ga mi ostavimo, da on ne može dalje.

Zaustavili smo se i odlučili da se prikrademo prvim kućama i nađemo nekog konja za engleskog kapetana. Imali smo sreće. Iz prve kuće kroz zatvorene kapke prodire svetlost. Provirih unutra. Dva seljaka igraju karata. Upali smo u kuću i doznali da nemačke patrole samo povremeno prolaze kroz selo. Tražio sam da nam ova dva seljaka budu vodići i da posle vrate konje, ali se oni izgovarahu da su bolesni.

— Zar za vas krv lijemo, a vi obrćete karte! — uzviknuo im je naš desetar.

Najzad, na konja natovarismo Sajersa i krenusmo dalje. Do Zagvozda, koji su držali partizani, trebalo je još punih pet sati marša, zato smo morali da napustimo stazicu kroz vrleti i da krenemo drumom. Drugog izlaza nije bilo, jer bi nas dan uhvatio među nemačkim linijama. Vodici su nam pokazali gde su se minule večeri vodile borbe između Nemaca i partizana. Videle su se konture dva brda, Orljače i Velenjaka. U dolini između njih nalazi se selo Medov Dolac, prema kome smo mi išli. šta drže partizani, a šta Nemci, vodiči nisu znali tačno da kažu.

Došao je najteži deo puta. Svaki minut – dva zastali bismo i osluškivali. Sada treba izići iz nemačkih linija i proći kroz front u partizanske linije. Kako ćemo izbeći kad budemo prolazili kroz njihov front da nas Nemci ne isprate vatrom; kako ćemo izbeći da nas partizani, opet, ne dočekaju vatrom, kad se budemo približavali njihovim linijama? Noć je, neće nas u mraku poznati, misliće da smo Nemci i da se služimo lukavstvom.

Dok sam o tome razmišljao, odjednom, kilometar udesno od nas, poče da dejstvuje nemački tenk. Potmulo odjeknu mitraljeski rafal iz tenka ostavljajući za sobom svetleći trag. Nemački tenk bije ka brdu Velenjaku, znači partizani drže taj položaj! To nam potvrdi jedno zrno haubice koje u poluluku pređe nebom i rasprsnu se na Velenjaku. S drugog brda, Orljače, zasvetliše se mitraljeski rafali, opet u pravcu Velenjaka. Situacija je bila jasna: na Velenjaku su partizani, na Orljači su Nemci. Dolina između ta dva brda morala je biti po svim pravilima ničija zemlja, a naš je put vodio baš ka toj dolini, ka selu Medov Dolac. Jedino tuda imali smo izgleda da se srećno provučemo.

Posle pola sata bili smo u prvoj kući Medovog Doca, u dolini, dok su preko naših glava, visoko, Nemci i partizani s Velenjaka i Orljače izmenjivali plotune. U kući smo zatekli jednog starca i staricu. Bilo je oko tri izjutra. Stari seljak bio je član narodnooslobodilačkog odbora. On je odmah pošao da o našem dolasku obavesti jednu partizansku patrolu koja se nalazila u selu, a starica nam je ponudila hleba i luka. Ona je stalno ponavljala da treba zatvarati vrata, jer ako Nemci primete vatru s ognjišta mogu da tuku kuću bacačem. Oni su se nalazili od nas na svega sedam do osam stotina metara u vazdušnoj liniji. Palestinac Rouz nekako je razumeo šta starica govori, pa je stalno zatvarao vrata i predlagao da što pre krenemo. U kući smo ostali više od pola sata, dok se starac nije vratio s jednom patrolom Imotskog odreda.

Pred polazak starica me je zagrlila i, gledajući zlatne širite na rukavima moje uniforme, uzviknula je:

— Neka sreća prati našu zlatnu vojsku!

Petnaest minuta kasnije bili smo u štabu Imotskog odreda. Vele nam drugovi da Nemci nadiru od sela Zadvorja i Imotskog ka Zagvozdu i da se treba požuriti. Mrtvi umorni stigli smo u Zagvozd oko šest časova izjutra, posle trinaest sati hoda. U jednoj polusrušenoj kući, kraj ognjišta, odmarali smo se nekoliko minuta. Odmah sam zaspao i, kako mi je glava od umora padala, to mi je kroz ranu na glavi krv navirala

i šištala. Marija Novak počela je da me drmusa, jer je htela da mi promeni zavoj.

Do Podgore bio je još dalek put. Morali smo proći kroz čitavu Župu, zatim se popeti na Biokovo, pa se s Biokova spustiti u Podgoru. Trebalo nam je još najmanje šest časova dobrog hoda. Srećom, naišli smo na Prvu dalmatinsku brigadu koja je kao pojačanje protiv nemačkih trupa upućena s ostrva na ovaj sektor. U štabu dobili smo jedan zaplenjeni italijanski kamion i odmah krenuli kroz župu. Kamion nam je dobrodošao, jer su Nemci nekoliko sati kasnije bili zauzeli Zagvozd.

I dalji deo puta pratila nas je partizanska sreća. Kada smo počeli da se spuštamo niz Biokovo Nemci su tukli iz Makarske brdskim topovima kamion koji je išao ispred nas. Eksplozija svake haubične granate pravila je usove od kamena, ali kamionu ispred nas ništa nije bilo. On se vesto spuštao niz serpentine.

U Podgoru smo stigli oko četiri posle podne. U štabu Dvadeset šeste divizije drugovi su nas obavestili da će verovatno u roku od 24 časa morati da evakuišu Podgoru i Makarsko Primorje i da pređu na ostrvo Hvar, koje smo mi držali. Zajedno s vojskom pred Nemcima se povlačilo na hiljade žena, staraca i dece iz Makarskog Primorja. Zbeg je bio zakrčio Podgoru i čekao na jedrenjake radi prebacivanja na ostrva. Bura je ometala evakuaciju. Zato ni mi nismo mogli da dobijemo brod za Hvar. Bilo je ugovoreno da će nas probuditi oko ponoći, kad se vetar stiša, pa da onda krenemo. Međutim, osvanuli smo u Podgori, a naš brod je bio već otišao. Dobili smo jedan mali motorni čamac i krenuli ka rtu Šućuraj na Hvaru. Srećno smo se dokopali hvarskih voda, kada se pojaviše savezнички avioni. Kapetan Sajers počeo je da maše svojom kapom i da daje znak »Spitfajerima«. Naša vojska imala je sporazum sa savezničkom avijacijom da preko dana može da potapa slobodno sve brodove koje vidi u Jadranskom Moru, pošto su partizanski brodovi samo noću išli. Međutim, savezнички avijatičari nisu videli naš mali motorni čamac.

Sa Šućuraj a dovezli smo se kamionom do grada Hvara. Opet čekanje. Britanski torpedni čamac, koji je bio poslat da nas sa Hvara prebaci u Bari, u Italiju, bio je oštećen. Preko dana bio je sklonjen u jednu uvalu kraj grada Hvara, da ga ne bi pronašla nemačka avijacija, ali jaki talasi bacili su ga o stenje i oštetili mu propelere. Drugovi iz štaba naše mornarice hteli su da me prebace u Bari jednim našim brodom, ali, u međuvremenu, posle dva dana, stigao je drugi britanski torpedni čamac.

★

Engleski brod je polako odmicao iz hvarske luke. Na obali su stajali ćećo i Milada. Oboje su me gledali tužno, zabrinuto, jer odlazim na operaciju daleko, sam. U daljini uzdizalo se Biokovo, kao zid. Mislio sam šta li je sa onom ribarskom kućom ispod Biokova, u Podgori, u kojoj sam prenoćio pre tri dana. U Podgori su danas Nemci. Zajedno sa Dvadeset šestom divizijom prešlo je na ostrva nekoliko hiljada žena, dece i staraca iz Makarskog Primorja. To je, valjda, najbolji ustanički

kraj Dalmacije. Izlazi mi pred oči slika one starice u Podgori kako s denjkom stvari na molu čeka da bude prebačena na ostrva. Pričala mi je kako su joj dva sina poginula u Petoj ofanzivi. Pored nje je stajao jedan starac iz Makarskog Primorja koji je sam spalio rođenu kuću uoči ulaska Nemaca u njegovo selo:

— Bolje je da je sam spalim svojom rukom nego da oni to učine.

Kroz buru, u torpednom čamcu koji je skakao preko talasa, prešli smo Jadransko More i u zoru se pojavili pred italijanskom obalom. Nemci su stalno polagali magnetske mine na ulazu u luku Bari i jedan savezнички čistač mina odleteo je u vazduh ispred nas. To se isto dogodilo i jednom našem motornom jedrenjaku, »Jeli«, kojim je trebalo da i ja krenem s Hvara, ali je slučajno naišao oVaj britanski torpedni čamac, pa sam njim pošao.

Tako, najzad, stigoh u Bari.

★

Prolazeći ulicama Barija, pretstraže italijanskog imperijalizma ne samo prema Jugoslaviji, već prema ćelom Istoku, mislio sam o svom narodu. Naši su gradovi razoreni, desetke kilometara čovek prelazi da bi video jednu kuću pod krovom, a ovde luksuzni automobili klize po asfaltu; po našim selima dece skoro i nema, a ovde vrve na sve strane; teško je kod nas videti odraslog čoveka i ženu bez puške, a ovde s večeri na statine i stotine zdravih mladića, u ispeglanim pantalonama, zalizane kose, mimo šetaju pored mora i dobacuju nafrakanim devojkama. Drugi svet!

Čovek prosto nema reči da opiše taj strahoviti kontrast između jedne i druge obale Jadranskog Mora, između naših opustošenih krajeva, naših smelih ljudi, i Barija. Na ovoj obali izuzetak, možda, samo čini luka u Bariju, odnosno jedan njen deo, gde se sada nalazi naša partizanska baza koja je osnovana 2 oktobra 1943 godine kada je u ovu luku uplovio naš brod »Bakar«. Pre toga već pune tri.nedelje bio je oslobođen veliki deo Dalmacije, ali saveznici iz Italije odbijali su da nam pošalju bilo kakvu pomoć. Bilo je nestalo uglja i nafte na našim brodovima, pa je štab mornarice Četrvte operativne zone uputio druga Makieda da malim parobrodom »Bakar« pređe u Italiju i donese pogonskog materijala i, po mogućstvu, municije. »Bakar« je prevezao i trideset teških ranjenika.

Drug Makiedo imao je ogromnih teškoća. Za skoro dva meseca on je prebacio iz Italije na Vis svega nešto ispod 400 tona raznog materijala. Taj materijal on nije dobio od savezničke komande, već samo zahvaljujući ličnoj inicijativi jednog američkog oficira, majora Hjuota. Taj je major sada smenjen sa svoje dužnosti zbog toga što nas je pomagao.

Savezničke vlasti neće da nam pomognu u vraćanju naših brodova koje su Italijani opljačkali i sada ih drže po svojim lukama. Uspeli smo samo da prikupimo nekoliko škunera i manjih parobroda i pomoću njih, uglavnom, prebacili smo nešto oružja i hrane na naša ostrva.

U ovoj luci jednu od glavnih uloga igra jedan Italijan koji je bio

NOŠENJE STAREŠINSKIH OZNAKA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ VOJSCI

Prve starešinske oznake ustanovljene su Naređenjerti Vrhovnog štaba Narođnooslobođilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije koje je objavljeno u »Biltenu Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije« broj 14–15 za februar–mart 1942 godine. Prve starešinske oznake nošene su na rukavu leve ruke više lakta i bile su od materije crvene boje. Propisane trake ispod zvezde iznosile su 6 santimetara dužine i jedan i po santimetar širine.

Naredbom Vrhovnog štaba, koja je objavljena u »Biltenu« broj 17–18–19 za jun–jul–avgust 1942 godine ustanovljene su starešinske oznake za komandne položaje za koje ranijim Naređenjem nisu bile predviđene, kao i oznake za načelnike štabova. I ove oznake nošene su na levoj ruci iznad lakta i bile su od materije crvene boje.

Vrhovni komandant drug Tito potpisao je Naredbu (objavljena u »Biltenu« za decembar 1942 — april 1943 godine) kojom su uvedeni podoficirski i oficirski činovi, kao i oznake za pojedine činove u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije. Izmenom propisa o označavanju podoficirskih i oficirskih činova, koja je potpisana 21 maja 1943 godine, oznake se nose na rukavima vojničkih bluza, odnosno šinjela, deset santimetara od početka rukava iznad šake. Podoficirski znaci su od srebrnastog materijala, a oficirski od materijala boje zlata. Podoficiri i oficiri nose iznad širita, koji je pet santimetara dug, a jedan santimetar širok, šestokrake zvezde. Sem toga ustanovljene su i oznake koje se nose na reverima koporana, odnosno šinjela. Niži oficiri nose na reverima srmeni trougao sa stranama od po 3 santimetra, a viši oficiri nose na reverima koporana, odnosno šinjela, srmeni romb sa stranama od po 3 santimetra.

Uredbom o zvanjima političkih komesara, koju je drug Tito potpisao aprila 1944 godine, regulisan je rang političkih komesara, koji su takođe nosili oznake deset santimetara iznad početka rukava, s tim što su komesari na samom širitu nosili petokrake zvezde.

Vojne pozadinske ustanove na slobodnoj teritoriji formirane su Naređenjem Vrhovnog štaba od 21 aprila 1942 godine. Prema tom Naređenju obrazovana su područja, komande mesta i komande straža. Borci na dužnosti kod pozadinskih vojnih vlasti nosili su na kapama crvenu petokraku zvezdu na zelenom petouglu čiji su se uglovi poklapali sa vrhovima zvezde. Sem

toga komandir straže, nosio je na levom rukavu iznad lakta manju petokraku crvenu zvezdu na petouglom zelenom polju, a ispod nje položenu zelenu traku, takođe zelene boje, komandant mesta nosio je ispod zvezde dve trake, a komandant područja nosio je ispod zvezde tri trake. Trake su bile duge pet santimetara, a jedan i po santimetar široke.

Ove oznake starešine su dobile Naredbom od maja 1942 godine, a po obrazloženju druga Moše Pijade koji je pre toga oformio prve vojne pozadinske ustanove na teritoriji Crne Gore (Žabljak, Šavnik), gde se tada nalazio.

Naredbom Vrhovnog štaba od 8 januara 1943 godine oznake vojnih vlasti u pozadini su upotpunjene, kao na prilogu koji donosimo.

PRVE STARESINSKE OZNAKE

NARODNOOSLOBODILACKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

(PREMA NAREĐENJU VRHOVNOG ŠTABA, OBJAVLJENOM U »BILTENU« VRHOVNOG ŠTABA ZA FEBRUAR – MART 1942)

DESETAR

VODNIK

KOMANDIR CETE

KOMANDANT BATALJONA

KOMANDANT ODREDA

KOMANDANT BRIGADE (ČLANOVI GLAVNIH ŠTABOVA, KOMANDANTI GRUPE ODREDA)

POLITIČKI DELEGAT VODA

POLITIČKI KOMESAR CETE

POLITIČKI KOMESAR BATALJONA

POLITIČKI KOMESAR ODREDA

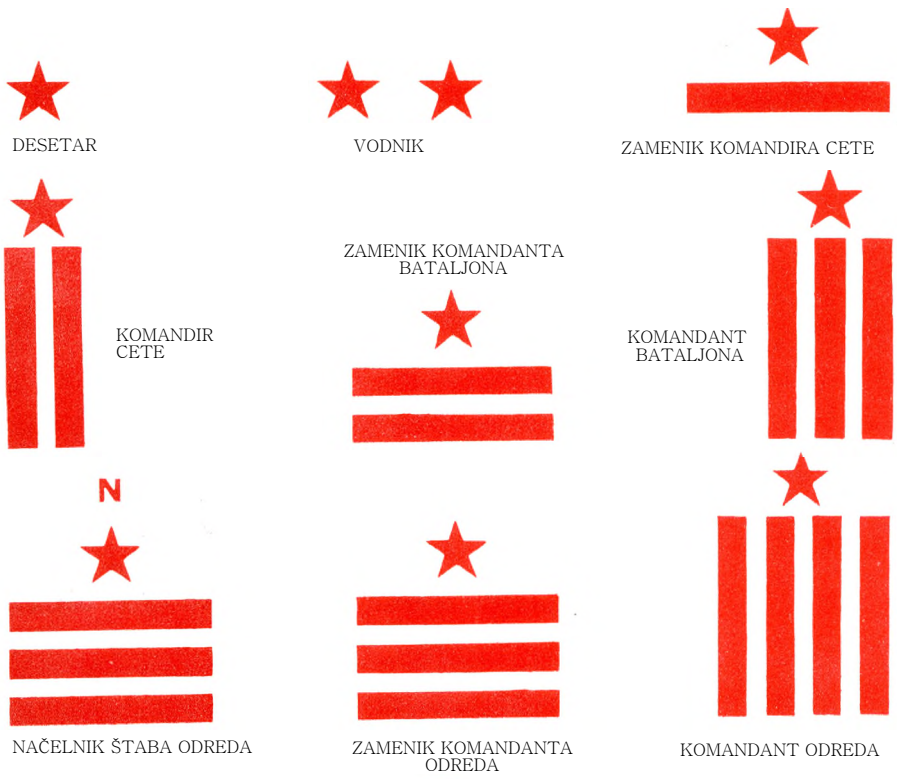

POLITIČKI KOMESAR BRIGADE (GRUPE ODREDA)

STAREŠINSKE OZNAKE

NARODNOOSLOBODILACKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

(PREMA NAREĐENJU VRHOVNOG ŠTABA, OBJAVLJENOM U »BILTENU« VRHOVNOG ŠTABA ZA JUN – JUL – AVGUST 1942)

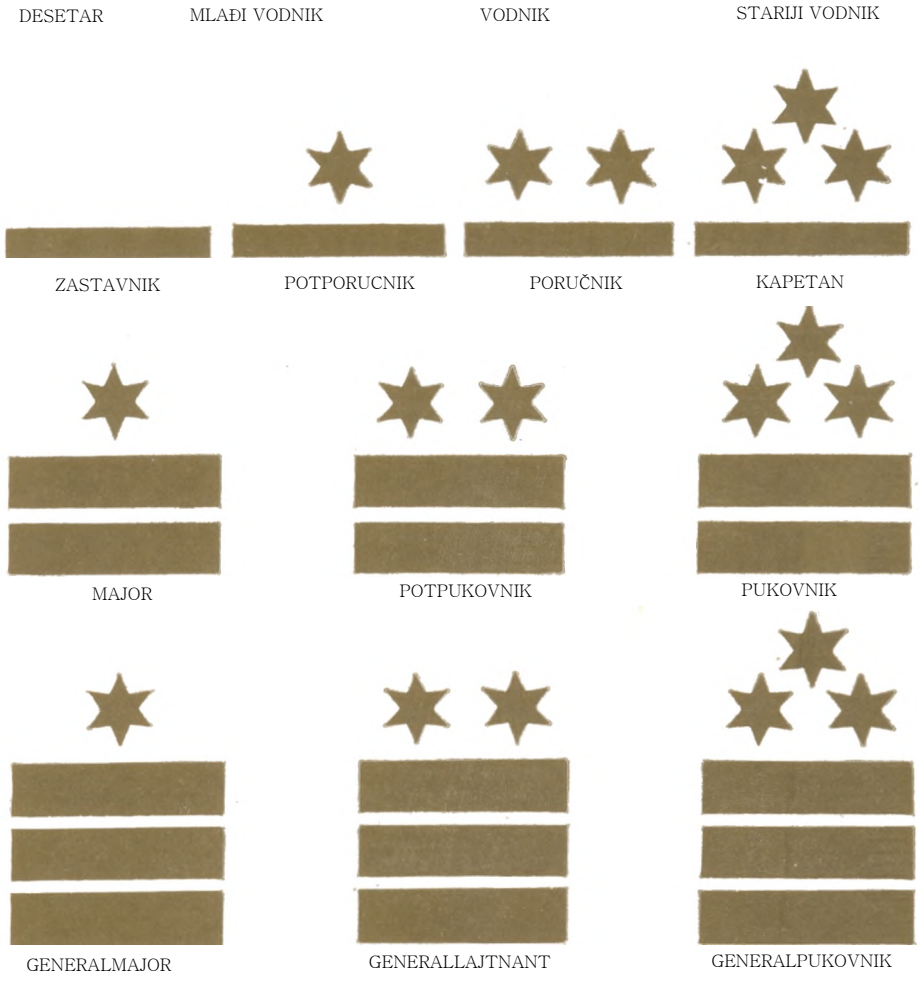

* Komesarski znaci bili su isti samo što su imali u zvezdi srp i čekić

OZNAKE ZA ČINOVE

U NARODNOOSLOBODILACKOJ VOJSCI JUGOSLAVIJE

(PREMA NAREDBI VRHOVNOG KOMANDANTA, OBJAVLJENOJ U »BILTENU« VRHOVNOG ŠTABA ZA DECEMBAR 1942, APRIL 1943 I MAJ 1943)

OZNAKE I RANG POLITIČKIH KOMESARA

(PREMA UREDBI OBJAVLJENOJ U »BILTENU« VRHOVNOG ŠTABA
7.A FEBRUAR – MART – APRIL 1944)

POLITIČKI DELEGAT VODA (RANG ZASTAVNIKA) ILI POMOĆNIK KOMESARA ĆETE (RANG POTPORUCNIKA)

KOMESAR ĆETE I POMOĆNIK KOMANDANTA BATALJONA (RANG PORUČNIKA)

KOMESAR BATALJONA I POMOĆNIK KOMESARA BRIGADE (RANG KAPETANA)

POLITIČKI KOMESAR BRIGADE (RANG MAJORA)

POLITIČKI KOMESAR DIVIZIJE (RANG POTPUKOVNIKA)

KOMESAR KORPUSA (RANG PUKOVNIKA)

RANG GENERALMAJORA

RANG GENERALLAJTNANTA

RANG GENERALPUKOVNIKA

STAREŠINSKE OZNAKE
POZADINSKIH VOJNIH VLASTI

PRVE POZADINSKE STAREŠINSKE OZNAKE

KOMANDIR STRAŽE

KOMANDANT MESTA

KOMANDANT PODRUČJA

POZADINSKE STAREŠINSKE OZNAKE
(PREMA NAREDBI VRHOVNOG ŠTABA OD 8 JANUARA 1943 GODINE)

ZAMENIK KOMANDIRA STRAŽE

KOMANDIR STRAŽE

ZAMENIK KOMANDANTA MESTA

KOMANDANT MESTA

ZAMENIK KOMANDANTA PODRUČJA

KOMANDANT PODRUČJA

KONTROLOR I INSTRUKTOR

POLITIČKI INSTRUKTOR

u Dalmaciji krvnik. Naši su već više puta skretati pažnju engleskim vlastima u luci, ali taj fašista još uvek sedi na svom mestu.

Neke naše drugarice bile su silovane u italijanskim zatvorima. Jedna od njih prepoznala je u Bariju fašistu – oficira koji ju je silovao, ali i on se slobodno šeta.

Dok sam razgovarao s Mirkom Sardelićem, koji je bio upućen da zajedno sa Makiedom vodi našu bazu u Bariju, u luci se napravi gužva. Izazvali su je naši partizani. Po starom običaju dva partizana na našem brodu izmenjali oružje, — mašinke. Da ne bi uzeo mačka u džaku, jedan partizan ispalio nekoliko metaka iz mašinke. A u luci nastao lom. Američki oficir za vezu na našem brodu prebledeo kao smrt, Englezi se sleteli sa svih strana oko našeg broda i uzbuđeno pitaju šta se to događa. A onaj partizan koji je pucao ljuti se:

— Pa ča im je, gospu im, k'o da nikad pušku nisu čuli!

Ulicama Barija nije mi se više išlo. Stalno je oko mene bila gomila Italijana. Piljili su u mene i nekako plašljivo govorili:

— Ruso, Ruso ...

Ne smem da svratim ni u kakvu radnju, poslastičarnicu ili restoran. Odmah se okupe oko mene engleski i američki vojnici, gledaju mi uniformu, pitaju me hoću li da im prodam revolver. Ja im velim da smo mi svi dobrovoljci i da se od oružja nikad ne rastajemo. Kad čuju da sam partizan, kupuju mi razne stvari na poklon. Samo im ne ide u glavu da u našoj vojsci nema plate.

Umro jedan zarobljeni crvenoarmejac u Bariju, a naši tražili dozvolu od savezničke komande da ga sahrane. Iz logora sve izišlo. Preko 2.000 ljudi iz logora i masa Italijana. Tu su se govori držali i na kraju zapevala »Internacionala«.

Danas sam sreo pratnju jednog italijanskog komuniste. Napred, umesto krsta, nošena je crvena zastava.

Svratio sam u bioskop, prvi put valjda posle tri godine. Gledam jedan američki film koji može da ima i vrlo štetne posledice. Prikazuje se neki narednik Jork, koji u Prvom svetskom ratu zarobljava sam sto dvadeset šest Nemaca. Možda je ovaj slučaj i tačan, ali američki vojnici će se grdno razočarati kada na reci Volturnu sretnu Nemce koji se ne predaju na stotine.

Bari je glavna luka za snabdevanje engleske Osme armije, koja zajedno s američkom Petom armijom drži front prema Nemcima. Situacija na italijanskom frontu je nepromenjena. Sporo se napreduje.

U ovom gradu nalazi se i veliki broj četnika i drugih emigranata. Neki od njih prilaze mi na ulici. Saša Bilić, novinar iz Beograda, uoči kapitulacije Italije s nekim četničkim glavešinama prebacio se motornim čamcem iz Dubrovnika u Bari, a sada pokušava »da hvata vezu«:

— Tačno je da sam ovamo pobegao, ali ispred Nemaca koji me gone. Ja sam komunista po ubeđenju. Partizan sam već dvadeset godina.

Savezničke vlasti ne samo da puštaju razne četničke komandante da se ovde slobodno šetaju, već im daju i punu zaštitu kad vrbuju naše zarobljenike i internirce u Italiji. Ali slabo im ide posao. Čim se doznalo da se u Bariju nalazi naša partizanska baza, iz raznih koncen–

tracionih logora, iz zatvora, probilo se do Bari ja preko dve hiljade naših drugova i drugarica koje su Italijani bili pohapsili po Crnoj Gori, Dalmaciji i Sloveniji. Svi ti ljudi tražili su da se što pre upute u Jugoslaviju kako bi se borili protiv okupatora. Oni su formirali Prvu prekomorsku brigadu i smešteni su u logor u Karbonari. Međutim, engleske vlasti dovele su u isti logor kao komandante razne četničke oficire, koji su pobegli iz Like posle kapitulacije Italije. Stanje je u tom logoru neizdržljivo. Naši drugovi odbili su da imaju bilo kakvu vezu s četnicima.

Engleske vlasti, a naročito neki general Venebels, prave svakodnevno provokacije u logoru Karbonari. Štab naše Prve prekomorske brigade bio je odlučio da se svečano proslavi godišnjica Oktobarske revolucije. Engleski vojnici s mašinkama napali su naše drugove, koji nisu imali oružja, i posle gušanja razbili skup. Iste večeri bio je pohapšen čitav štab naše brigade. Engleske vlasti su pojačale straže oko logora i ubile su jednog druga koji je pokušao da se provuče kroz žice i obavesti našu bazu u luci šta se dogodilo.

General Venebels bio je pozvao Makieda i optužio ga da je bila pripremana pobuna u logoru. Čak je zapretio Makiedu da će ga uhapsiti. Makiedo mu je odgovorio da pazi šta radi, jer se i kod nas nalaze engleske vojne misije, pa ćemo mi sa njima postupati kao što i oni postupaju s našim oficirima u Italiji. General Venebels posle ovoga malo se smirio.

Ovaj slučaj izazvao je priličnu buru i u logoru i izvan njega. Izgleda da će savezničke vlasti ipak morati da odobre izdavanje oružja za Prvu prekomorsku brigadu, jer je i njima u interesu da odbranimo ostrva od Nemaca na kojima su naše snage nedovoljne za uspešnu odbranu.

U logoru Karbonari nalazi se i drugarica Vida Tomšič. Ona je bila na robiji, u Traniju, sa još nekoliko naših drugarica. Englezi su bili oslobodili to mesto, ali još punih mesec dana po oslobođenju grada Vida Tomšič i ostale naše drugarice ostale su u kaznenom zavodu, pod italijanskom stražom, i tek su na intervenciju Makieda i drugova oslobođene.

Sastao sam se s Vidom na našem brodu u luci. Ona je krišom pobegla iz logora. Doneo sam joj poruku od drugova iz Jajca da treba odmah da krene za Jugoslaviju.

— Dobro, — rekla je, — samo kako ću ostaviti one naše u logoru?

★

U Bariju sam proveo četiri dana, čim sam se iskrcao s broda otišao sam u jednu savezničku vojnu bolnicu. Naišao sam na lekara, porekлom čeha, koji je radosno slušao dok sam mu govorio o borbama kod nas:

— Molim vas, samo, ne dajte da vam otmu plodove vaše borbe. Neki vam se prave saveznici, ali hoće da vas ponovo pokore...

Odgovorio sam mu:

— Imamo mi sav narod i trista pedeset hiljada pušaka. To nam je garancija...

Pri rastanku dao sam lekaru za uspomenu pečat češke partizanske brigade »Jan Žiška«, koji mi je poklonio Duško Brkić u Baniji.

Lekar mi je savetovao da idem što pre na operaciju. Rana mi je bila potpuno zagnojena, a septične temperature pojavljivale su se svakog dana. U engleskoj komandi u Bariju insistirali su da se operišem u Italiji, ali ja nisam hteo da pristanem, pošto sam od drugova dobio uputstvo da se operišem u Kairu, gde su stalne bolnice i bolji lekari. To je, uostalom, bila predložila i engleska vojna misija pri Vrhovnom štabu.

Prošla su tako četiri dana u pogađanju. Nisam hteo da popustim i engleska komanda morala je da pristane. Bila bi velika bruka da im savezнички oficir umre od apscesa u mozgu, zato što nisu hteli da mu dozvole da bude operisan u bolnici koja mu je obećana.

2.

DVA I PO MESECA U KAIRU

Leteli smo dosta dugo preko Sredozemlja. A pošli smo iz Barija s četiri sata zakašnjenja. Prvo su nas vozali kaminom od jednog aviona do drugog i svuda smo pomalo čekali. Nijedan avion nije bio ispravan. Posle su nas odvezli na doručak u kantinu, — potpuno amerikanski: palačinci u medu s kobasicama. Opet šetnja kamionom po aerodromu. Uđemo u jedan avion, smestimo se, a guma na točku ne valja, opet silazi u drugi avion. Mislio sam da su Englezi i Amerikanci uredni ljudi. Ali sada je ovo drugo. Oni ovde ne rade za profit, ovo je državno, ovo je opšta stvar. A tu čovek može biti i netačan.

Radoznalo sam posmatrao iz aviona zemlju. Partizan u avionu! Sada sam u stanju da odgovorim na pitanje o kome smo diskutovali u marševima i pri odmorima. Da li se treba skrivati od aviona, odnosno da li pilot može da osmotri čoveka na zemlji kad se kreće, ili ne?

Dugo sam zagledao zemlju, pitao posadu aviona na kojoj se visini nalazimo i došao sam do zaključka da se iz aviona detalji na zemlji vide mnogo bolje nego što partizani misle. Zanimajući se tako zaspao sam. Probudio sam se posle više od četiri časa na granici Tripolitanije i Kirenaike.

Naglo propadanje aviona me je probudilo. Spuštali smo se u pustinju na granicu Tripolitanije i Kirenaike, posle leta od pet časova. Jedna velika kamena kapija, koja je iz vazduha izgledala kao dečija igračka, označavala je tu granicu. Englezi je nazivaju Marbl Arč (mermerna kapija), po onoj londonskoj. Musolini je podigao ovu kapiju i pod njom grdno galamio i vitlao mačem kao zaštitnik islama, dok su njegove jedinice bile tučene kod Gvadalahare u Španiji. Zbog toga je bio prekinuo dalji put po Africi.

Sada gazim po toplom, žutom pesku, a pre neki dan po našem snegu u Kupresu.

Razgovaram s jednim američkim oficirom o dvomotornom avionu transporteru »Daglasu« kojim letimo. Ovaj je model napravljen pre deset godina, ali je još uvek danas najbolji savezнički transporter. Priča mi Amerikanac kako su po čitavoj Africi izgradili aerodrome, džunglu isekli, piste uredili i postavili hangare. Pitam ga hoće li posle rata zadržati te aerodrome.

— Kako da ne, zašto smo se borili!

Posle hoće da ispravi svoju nesmotrenost. I priča mi da će civilna avijacija posle rata imati ogroman značaj. Pojedini punktovi u Africi sada dobijaju takvu važnost kakva se nije ni slutila dok avijacija nije bila usavršena.

U avionu, na putu za Kairo, iznad monotone pustinje, preko koje se već noć bila rastrla, pri bledoj maloj svetiljki, čitam jedan engleski časopis u kome se baš govori o civilnoj avijaciji posle rata. Čudno izgleda govoriti o civilnoj avijaciji u toku ovog strašnog rata. Meni pre izgleda da je tačnije mišljenje onog Amerikanca: »što uhvatimo, to nećemo puštati«. Za modernu avijaciju afrički aerodromi imaju veliki značaj.

Putujem bez ikakvog pasoša, a ipak prelazim s kontinenta na kontinent. Imam neku englesku hartijicu bez pečata, na kojoj samo piše da putujem za Kairo, a od isprava legitimaciju AVNOJ – a koju smo štampali u Driniću 1942 godine. I s ponosom pokazujem ovaj moj pasoš engleskom policajcu na aerodromu u Kairu, koji u njega gleda kao tele u šarena vrata.

Na aerodromu (stigli smo oko dva sata ujutru) čekaju me ambulantna kola. Ja se ustežem da u njih sedam, jer me je stid. Zbog rane na glavi pa da legnem na nosila, a evo već ima punih pet meseci kako sam ranjen, pa nijedan dan nisam ležao.

Ambulantna kola vozi jedna engleska bolničarka. Posle vožnje od preko pola sata zaustavili smo se pred hotelom »šeperds«. Izišao sam iz ambulantnih kola i vidim ispred vrata hotela stoji jedan čovek. Čim je ugledao petokraku na mojoj kapi, odmah mi je prišao i oslovio srpskim jezikom:

— Ha, ja sam vaš! Jedini se nisam ovđe u Kairu prijavio ovoj pogani... A ovđe sam već dugo godina kao glavni portir... A kako je u našu Crnu Goru?

Bolničarka, koja prati ambulantna kola, prišla mi je i objasnila da će me odvesti u četrnaestu škotsku bolnicu. Prolazimo pored Nila i zaustavljamo se pred jednom velikom, lepo zidanom zgradom. Prima me jedna sitna bolničarka. Po tvrdom izgovoru vidim da je Škotlanđanka.

Pita me:

— Gde su vam stvari? Gde vam je pidžama?

Od stvari sam imao samo kožnu torbu za sekcije u kojoj sam držao, pored ostalog, i četkicu za zube. Počešah se iza uva.

★

Kad sam se probudio u sobu je ušla jedna grupa engleskih oficira u kratkim pantalonama i jako uglačanim cipelama. Jedan od njih bio je šef otseka M. O. četvrte savezničke komande za Srednji Istok. Pozdravio se i pozvao me da razgledam Kairo pre nego što budem operisan.

Engleski oficiri radoznalo gledaju moju uniformu. A napravili su mi je drugovi uoči mog polaska iz Jajca po partizanskom kroju.

Pita me jedan oficir:

— Odakle vam štof za čakšire i mundir?

— Čakšire sam napravio od šinjela jednog zarobljenog četničkog oficira, a mundir od šinjela jednog domobranskog oficira!

— A odakle vam koža za torbu?

— Zaplenila je Sedma divizija na pruzi Beograd — Zagreb iz jednog nemačkog transporta!

— A revolver?

— Italijanska »Bereta«!

čude se Englezi. Ja im velim:

— Samo su čizme partizanske. Napravili su ih slovenački partizani, a dobio sam ih na poklon u Toplicama kraj Novog Mesta.

Prilikom šetnje automobilom po Kairu vrtelo mi se u glavi od silnog saobraćaja, od mnoštva ljudi, crnih u belim odelima, belih u kaki uniformi engleske vojske. Oficira i vojnika bilo je toliko mnogo, da mi se činilo da bi se deset divizija moglo odmah otpremiti odavde na front. Kako bi se rat brzo svršio da se ovolika vojska ne šeta u pozadini.

Svratili smo, prvo, u jednu knjižaru. Kupio sam Dikensa i veliku geografsku kartu Istočnog fronta. Posle su me odveli u jednu od najpoznatijih poslastičarnica i kafana Kaira, »Gropi«. čudan svet oko mene. Osim engleskih oficira u kratkim pantalonama, nekakve debele paše s visokim fesovima, jako našminkane devojke u modernim haljinama. Za partizana koji dolazi iz naših planina, — pravo čudo. Nudi mi jedan engleski oficir iz pratnje neke egipatske novine. O ratu u njima vrlo malo. Pada mi pogled na jedan dugi članak pod naslovom: »Kako će se najlakše omršaviti«. čudan svet, čudne brige. Kod nas na stotine hiljada ljudi gladuje, teško gladuje, a ovde u novinama dele recepte za mršavljenje. Pored ove kafane prođoše dva engleska vojnika i zviždući »Lili Marlen«. Meni se smrklo. Poslednji put tu hitlerovsku ariju slušao sam u Beogradu 1941 preko radija pošto je bilo objavljeno prvo saopštenje o streljanju naših drugova, među njima i Vula Antića.

— Da nisu to nemački zarobljenici što pevaju »Lili Marlen«? — pitao sam.

Moji domaćini snebivaju se:

— Ne, nisu! Naši vojnici prihvatili su tu ariju od nemačkih zarobljenika!

Nisam ni slutio da je ova kafana »Gropi« centralno sastajalište jugoslovenskih emigranata. Odjednom sam primetio kako se engleski oficiri nešto komešaju. Jedan od njih predložio je da odemo na ručak u njegov hotel, i to u njegovu sobu. Ostao sam säm i ubrzo mi je bio donet ručak. Posle je ušao engleski oficir, vlasnik te sobe. Vidim uvija se, hoće nešto da mi kaže i, najzad, otpoče:

— Znate, ako biste želeli da vidite Kairo trebalo bi da skinete svoju uniformu i obučete britanski batldres ... Znate, može biti incidenata, tu je kraljevska vlada, a Forin ofisu smo obećali da nikoga od partizana nećemo dovoditi u Kairo.

Meni prekipe:

— Ja nisam imao nikakvu naročitu želju da se šetam. Izveo me je vaš šef. A uniformu ne skidam, jer se u njoj mi borimo već tri godine protiv Nemaca... Vodite me odmah u bolnicu ...

Engleski oficir poče da se izvinjava:

— Znate, kod »Gropia« bio je Pera živković. Zamislite, moglo je doći do incidenta.

Posle je jedan engleski oficir pričao članovima naše vojne misije:

— Nije bilo pametno što su Dedijera vodili u taj lokal. Kad su grčki partizani dolazili u Kairo radi pregovora, onda su grčki petokolonaši napravili u »Gropiu« incidente s njima... A Dedijer onako krupan, visok, sa zavojem oko glave kao s čalmom, a na vrhu te čalme kapa s petokrakom... Napravio je paniku u »Gropiu«. Još mu je revolver bio o pojasu, a kod nas oficiri nikad u gradovima ne nose revolvere.

★

Još prvog dana, australiski hirurg major Huper, specijalista za operacije na mozgu, pregledao mi je ranu i izvadio sok iz kičmene moždine. Utvrdio je da mi se od rane razvio apsces na mozgu i da je potrebno odmah izvršiti operaciju.

Kada mi je bila stavljena na mišicu metalna ploča aparata za sprečavanje krvoliptanja izgubio sam svest. Probudio sam se posle osamnaest časova. Pored mene, na postelji, sedeo je major Huper i smeškao se.

— Kada ćete me operisati? — pitao sam.

— Sve je već gotovo!

Čudotvorni major Huper izvadio mi je dva parčeta metala iz mozga, ostatke nemačkog bacača, i puno kostiju. O istom trošku izvukao mi je i jedno parče iz kolena, ostatke paklene mašine koju su četnici postavili u Gornjem Milanovcu i od koje sam bio ranjen 1941 godine.

Opet sam bio pao u letargiju, a kad sam došao k sebi video sam da nema nikog pored mene. Podigao sam se iz postelje i počeo da idem kroz hodnik oslanjajući se o zid. Bolničarke su me zatekle jedno dvadesetak metara od moje sobe. Počele su da vrište. Lekari su mi zabranili ove partizanske šetnje.

Stalno me je pazila jedna bolničarka, žena nekog engleskog pukovnika. Pokušavala je da me zanima i jednom me upita:

— A kako je vaš heroj Draža Mihailović?

Nisam znao da li je htela da me vređa ili stvarno nije poznavala situaciju u Jugoslaviji. Kad sam joj objasnio ko je Draža Mihailović, počela je da se izvinjava.

Četvrtog ili petog dana posle operacije, dok sam ležao u postelji i grčio se od bolova u glavi (rana mi je bila otekla za dva prsta i lekari su mi svaki dan zabadali sondu pod kožu i vadili gnoj), odjednom uđe u moju sobu Milentije Popović.

Gledao sam ga izvan sebe. Otkud on ovde? Kako je došao u Kairo? Govorio je nešto nerazumljivo, bio je namršten. Ponašao se kao da me nema u sobi. Onda me je odjednom pogledao i rekao:

— Poginuo je Lola Ribar u avionu!

Nisam mogao ni reči da progovorim, a Milentije je pričao da je on krenuo iz Glamoča zajedno s misijom Vrhovnog štaba u kojoj su se nalazili Lola Ribar, Vlatko Velebit i Miloje Milojević. U Kairo su stigla njih trojica bez Lole.

Milentije je odmah legao u postelju. Došli su lekari. Milentije je bio ranjen u glavu još u januaru 1943 godine, prilikom bombardovanja Bihača na početku četvrte ofanzive. Od te rane počeo je da mu se razvija apsces na mozgu koji je buknuo mesec dana pre njegovog dolaska u Kairo.

Dok su lekari pregledali Milentija, ja sam mislio o Loli Ribaru. Stalno mi je jedna slika bila pred očima.

U leto 1941 godine, pod okupacijom, Lola i ja stanovali smo u Beogradu u vili Vlade Ribnikara na Dedinju ilegalno. U noći probudili smo se iznenada. Tamo negde oko Novog groblja dizao se plamen. Čula se pucnjava. Lola se smešio:

— Ovo je delo SKOJ – a!

Dugo smo stajali na terasi, gledali naš Beograd.

— Sto dvadeset kamiona manje! — govorio je Lola.

Posle smo sišli dole u baštu, seli u žbunje i pričali skoro sve do zore. Lola je govorio o ratu, o tome kako će nas mnogo izginuti, kako ćemo posle zemlju izgraditi:

— Ali ćemo se, Vlado, naći na ovom istom mestu. Mi smo stare sreće...

Setio sam se i onih Lolinih reči u Foči da ćemo zajedno napisati knjigu o našoj borbi, setio sam se i našeg sporazuma o tome. Drukčije nije ni moglo da bude. Svaki od nas bio je uveren da naša pobeda mora doći.

Iz svoje postelje Milentije me je bio nešto zapitao, ja ga nisam čuo, pa me on ponovo zovnu:

— Da si video staroga Ribara! Junački se drži. Govorio je na Lolinoj sahrani i nije ni suzu pustio. Tito mu je prvi saopštio da je Lola poginuo. Stari Ribar se zagrcnuo i zapitao: »Da li je Jurica daleko i da li je njemu saopšteno da je Lola poginuo. Teško će mu biti.« Starog Ribara dotle niko nije bio obavestio da je Jurica, njegov mlađi sin, već bio poginuo kod Kolašina.[1] Tako je Ribar saznao u istom trenutku za smrt obadva svoja sina.

Milentiju je bilo sve teže. Iste noći imao je napad. Ruke su mu bile oduzete. Ujutru je došao Vlatko Velebit i ispričao mi kako je Lola poginuo:

Naša misija čekala je posle moga odlaska još prilično dugo na engleski avion kojim je trebalo da se prebaci u Egipat. Engleska komanda je poručivala da je slabo vreme, da je nemoguće avionu da se spusti na neki od naših aerodroma u Livnu, Glamoču ili Bugojnu. Ali to nije

[1] Lola Ribar obavestio je krajem oktobra 1943 jednim pismom svoga oca, koji se tada nalazio u Sloveniji, o Juričinoj pogibiji. U međuvremenu Ribar je krenuo iz Slovenije *za* Jajce. Tako ga ie pismo mimoišlo.

bilo tačno. Ustvari, Englezi su još oklevali da li da prime našu misiju ili ne.

Lola Ribar je tada predložio da se naša misija prebaci u Italiju jednim dvomotornim nemačkim bombarderom, »Dornie 17«. Ovim avionom prebegli su tih dana s mostarskog aerodroma na našu stranu neki domobranski avijatičarski oficiri.

Ovaj avion nalazio se tada na Livanjskom Polju. Bilo je određeno da avion pođe iz Livna 27 novembra u sedam sati izjutra sa Glamočkog Polja. Ovo je polje bilo izabrano kao aerodrom, za polazak za Italiju, zato što je Livanjsko Polje bilo vlažno i natovareni avion ne bi mogao da se digne bez velikih teškoća. Avion je trebalo da poleti s Livanjskog Polja nešto pre 7 časova i da se spusti na aerodrom kod Glamoča, koji se nalazi na dva kilometra od grada u pravcu Rora, gde bi se ukrcali naši drugovi.

Nešto pre sedam sati na aerodromu u Glamoču čekali su Lola Ribar, Maks Baće (Milić), Miloje Milojević, Milentije Popović, Vlatko Velebit i engleski potpukovnik Bil Diken. Stvari su im bile spremne. Trebalo je samo da uđu u avion i da odmah zatim polete u Italiju. Bilo je određeno da se drugovi prebace u Italiju u dve grupe.

Međutim, avion nije dolazio sve do osam i pedeset časova. Iz Livna su javili da je vreme hladno i da pilot ne može da upali motor. To mu je uspel**9** nekoliko minuta posle osam i po časova.

čim se avion spustio na Glamočki aerodrom prva grupa mu je prišla. Oba motora su radila, jer je trebalo odmah da se krene. Vlatko Velebit je ušao u rep aviona i legao. Zatim su u avion ušli Lola Ribar, Milentije Popović, Miloje Milojević i potpukovnik Diken.

Ubacivani su ruksaci. Sve je bilo spremno za start. Odjednom je prišao engleski oficir major Uederli i rekao Vlatku Velebitu da je pogreškom ubačena u avion i njegova torba sa službenim aktima i zamolio da mu se vrati. Dok je ta torba pronađena prošlo je tri do četiri minuta.

U tom trenutku pilot aviona uzviknuo je:

— Napadnuti smo! Bežimo!

Iz pravca Banje Luke odjednom se pojavio iza brega nemački izviđački avion »Henšel«, koji se brišućim letom ustremio pravo na avion na zemlji. Pošto su motori našeg aviona radili, to se nemački avion čuo tek kad je bio u neposrednoj blizini. Dve stotine metara od »Domiea 17« pala je prva bomba, a zatim je bačeno još pet bombi.

Pilot, koji je bio pored vrata, uklonio se da bi Lolu Ribara prvoga propustio. Lola je iskočio iz aviona. Istog trenutka pala je na deset metara od aviona poslednja, šesta bomba.

Lolu Ribara su pogodila tri gelera, najveći u vrat, zatim jedan u grudi i jedan manji u glavu. On se odmah srušio na tri–četiri metra od aviona. Od ovih šest bombi ukupno su poginula četiri čoveka: Lola Ribar, dva engleska oficira — kapetan Donald Najt i major Robin Uederli, i desetar aerodromske desetine Božo Uršić. Osim toga, ranjeni su od gelera Miloje Milojević, lakše, u leđa, i, teže, jedno pastirče koje je čuvalo ovce u blizini.

Da Lola Ribar nije izišao iz aviona možda bi ostao u životu, jer Milentiju Popoviću, Vlatku Velebitu, potpukovniku Dikenu i pilotu, koji su ostali u avionu, nije se ništa dogodilo. Oni su kroz dim i prašinu istrčali iz aviona.

Posle napada bombama[2] nemački avion otpočeo je da mitraljira »Domie 17« koji nije bio uništen od bombi. Oba su mu motora stalno radila. Nemački izviđač punih trideset i pet minuta mitraljirao je naš avion i uspeo je, najzad, da ga zapali. Mehaničar našeg aviona, strelac Ercigonja, odmah posle bombardovanja uleteo je u avion, dograbio mitraljez na zadnjem delu aviona i počeo njime da bije nemačkog izviđača. Međutim, Nemac je bio uporan i zapalio je konačno naš avion, a Ercigonja je tek tada iskočio iz plamena. Potrčao je nekoliko koraka i pao. Pogodio ga je neprijateljski rafal u glavu. Prilikom mitraljiranja poginuli su drug Savo Kerković, politički komesar vazduhoplovstva, i stražar u aerodromskoj desetini Petar Kuzmić. Pošto je istrošio svu municiju, nemački avion se oko devet i trideset uputio prema Banjoj Luci.

Da je naš avion uspeo da krene samo jedan minut ranije, on bi u vazduhu sasvim lako oborio nemački izviđački avion, jer je naša ma–

[2] Naši vazduhoplovni stručnjaci dali su mišljenje da je neprijatelj s planom izvršio napad na nišu delegaciju. Odmah posle nesreće, 28 novembra, štab naše Prve vazduhoplovne baze u svom izveštaju Vrhovnom štabu veli:

»Prvo, potpuno je isključeno da se kod napada neprijateljskog aviona radi o slučajnom neprijateljskom izviđanju. Iz samog načina letenja neprijateljskog aviona može se zaključiti da je ovaj točno bio obavješten o stanju stvari na aerodromu u Glamoču.

Drugo, s obzirom na udaljenost neprijateljskog aerodroma Banja Luka sa kojeg je došao neprijateljski avion i s obzirom na trajanje preleta D. 17 od Livna do Glamoča, morao je istodobno sa startom D. 17 iz Livna uslediti start neprijateljskog aviona saaerodroma Banja Luka.

Treće, iz gornjega proizlazi da je: a) neprijatelj bio upućen o prethodnim akcijama našeg preleta i da mu je bio poznat dan preleta te je za taj slučaj držao avion u pripravnosti, b) Neprijatelj izgleda da je na dan preleta bio tačno obavješten u koliko sati je D. 17 krenuo iz Livna. tako da je istodobno uputio akciju pomoću za to pripravljenog aviona (obaveštenja neprijatelja mogla su uslediti samo radiografskim putem. Tačan čas preleta iz Livna nije mogao unapred biti utvrđen iz tehničkih razloga).

Za gornje navode govore sledeće činjenice: 1) Od dana kada je D. 17 pobjegao iz Mostara u Livno nije izvršena nijedna izviđačka akcija od strane neprijatelja na našim aerodromima, iako je u tom 15–dnevnom trajanju bilo povoljnih dana za ovakve akcije. 2) Neprijateljski avion vHenšel« nije opazio D. 17 na aerodromu Glamoč na temelju prethodnog izviđačkog leta u krugovima i visini kako bi se to očekivalo, nego je direktno iza brda uputiosvoj smer prema mjestu gde se nalazio D. 17. 3) Posle izvršenog napada pa do danas neprijateljnije vršio više nikakvih akcija izviđanja ili bombardovanja našeg aerodroma.

U interesu same istrage slobodan sam navesti i nekoje pobude u kojem još smeru može da »e povede istraga s mjerodavne strane.

I. Da se ispita mogućnost da li je neprijatelj sa našeg teritorija radiografski obavješten o kretanju D. 17.

II. Da se ispita sa kojeg mjesta, u kojem obliku i kojim tekstom je obaveštena mjerodavni radiostanica kod mjerodavnih savezničkih krugova u Italiji. Po dolasku aviona D. 17 na aerodrom Glamoč pričao mi je jedan od prisutnih drugova da su savezнички mjerodavni krugovi upućeni 0 dolasku našeg aviona. Ne znam da li je ovo obaveštenje uslijedilo neposredno prije uzleta iz 1 ivna ili u kojem drugom momentu sa drugoga mjesta.

III. Da se povjerljivo ispita da li je ovo obavještenje bilo možda upućeno neposredno ili posredno u Kairo gde se nalazi jugoslovenska izbeglička vlada ili krugovi blizu toj vladi, a koji nemaju interesa na tome da naša delegacija NOV i POJ prispije u Italiju.«

Istraga je kasnije uspela jedino da utvrdi da je meteorolog Rekvenji u Komandi mesta u Glamoču radio već dugi niz godina za Gestapo. On je bio u leto 1944 godine uhapšen na ostrvu Visu zajedno sa svojim bratom. Međutim, jedne noći, usled nebudnosti stražara u zatvoru, jedan brat Rekvenji zaklao je drugog brata nožem, a zatim i sam izvršio samoubistvo na isti način.

šina bila dvomotorna, daleko brža nego spori izviđač, a sem toga imala je dva mitraljeza.

Naš avion goreo je više od jednog sata. Njegovi rezervoari s benzinom bili su puni. Lola Ribar poginuo je na mestu i ležao je pored aviona. Od silne jare, koja je dolazila od zapaljenog aviona, kožni kaput Lole Ribara bio je sav naprskao. U avionu je izgorela i sva naša dokumentacija koju smo nosili za Italiju, kao i veliki broj odabranih fotografija.

Posle pogibije Lole Ribara Englezi su konačno poslali svoj avion u pratnji lovaca. Tako je naša delegacija 30 novembra 1943 krenula iz Glamoča za Taranto, a odatle pravo za Egipat...

Milentija su operisali. Odneli su ga idućeg jutra u operacionu salu, izbušili mu lobanju na dva mesta, pumpali mu vazduh, snimali mu lobanju i zatim ga vratili. Lekar je rekao da je njegovo stanje vrlo teško, da ima zapaljenje moždane opne i da ima svega 50% izgleda da će ostati u životu.

Ležali smo u jednoj sobi, napolju je bilo puno proleće, sve u cvetu. Na zelenoj ledini ispred naših prozora jedan Arapin vršio je svoje verske obrede i klanjao. Milentije je bio u potpunoj besvesti. Odjednom se ispravio u postelji, zderao zavoj i zabio prste u ranu. Istovremeno je počeo da viče. Nekoliko trenutaka nisam smeo da se maknem. Posle sam skočio iz postelje i potrčao. On je bio u besvesti i mahao je rukama. Jedva sam ga smirio.

Predveče je oko Milentijeve postelje stalno dežuralo po nekoliko bolničara. Lekar je ulazio svakih pola sata, gledao mu puls i davao injekcije. Milentije je stalno ječao i u bunilu se otimao. Ja sam se digao iz postelje da ga umirim, ali nisam mogao da izdržim njegove jauke. Mnogo je drugova poginulo pored mene, sahranio sam svojim rukama Olgu, ali ovo je bilo gore od svega. Umirali su nam drugovi naglo, odjednom, od metka, — umirali partizanskom smrću. Držao sam čvrsto Milentija da se ne otima, ali mi se oči zamagliše. Setih se svih dvadeset godina kako se nas dvojica poznajemo. Setih se Beograda, setih se onog poljančeta kod igrališta B.S.Kluba, gde je naš razred igrao futbala, setih se Milentijevog krivog rukopisa iz svezaka za pismene zadatke, setih se Stranke radnog naroda u kojoj smo zajedno radili pre rata, setih se Foče u kojoj smo zajedno čitali Lenjina, setih se Olge, Lole, — sruših se preko Milentija i počeh da jecam kao dete.

Odneli su me natrag u postelju, izmerili mi temperaturu. Četrdeset i osam sati ležao sam nepomičan, ništa nisam jeo, slušao Milentijevo umiranje i ćutao. Oko ponoći Milentije se utiša i odjednom poče svojim punim glasom da peva: »Bolan mi leži...« Iz mračnih hodnika dolazile su sestre i ranjenici, stajali na vratima i slušali pesmu. Meni je ona bila strašnija od svega. Odjednom Milentije skoči iz postelje, odbaci malog bolničara kao loptu. Ja sam mu se bacio oko nogu i zadržao ga da ne razbije lobanju o zid. Čvrsto sam ga držao, ljubio i preklinjao da dođe sebi, ali sem ječanja Milentije nije ništa odgovarao.

Do zore je teško disao, ponovo mu je svako pola sata meren puls, a ja sam stegnuo pesnicama slepoočnice očekujući svakog časa njegovu smrt.

Tek u zoru, kad sam ponova razaznao katarke brodova na Nilu, zaspao sam za kratko vreme. Oko mene se skupiše stari znanci — Olga, Vlado Vitasović, Đuro Strugar, Jurica Ribar i sad Lola Ribar, svi su me zajedno vukli i zvali sobom. Probudio sam se u suzama.

Major Huper uđe oko devet izjutra u sobu, pogleda Milentija, posle priđe meni i stavi mi ruku na čelo i ta me lekarska ruka umiri:

— Ima nade da će vaš drug ostati u životu.

Mene su odneli posle u operacionu salu, izbrijali mi glavu oko rane i ponovo počeli da vade sondom gnoj. Stegnuo sam zube, a kad je debela igla uletela u ranu i krv u pumpi počela da šišti, sve mi se zamaglilo pred očima. Nisam pustio glasa, partizan sam, pričao sam lekarima da se kod nas većinom operacije vrše bez anestezije. Kolicima su me vratili natrag u postelju.

Tako mi prođe pet dana, kad Milentija minu kriza. Dolazio je k sebi, gledao me tupo i svakog časa hvatao se za glavu, jer je vazduh, koji mu je bio napumpan pod moždanu opnu, vršio pritisak.

★

Pre nego što je Milentije počeo da gubi svest, ispričao mi je da je održano Drugo zasedanje AVNOJ-a u Jajcu:

— Sada smo država!

Još u Jajcu, u Vrhovnom štabu, bio sam obavešten o dnevnom redu zasedanja i o kandidatima za članove Nacionalnog komiteta.

Drugo zasedanje AVNOJ - a održano je istovremeno kada i konferencija Staljina, Ruzvelta i čerčila u Teheranu. Po držanju engleskih i američkih oficira i novinara osetili smo da su u Teheranu donete i važne odluke o pitanju Jugoslavije. Od jednog američkog novinara saznali smo sledeće:

— Kad su se Ruzvelt i čerčil sastali, jedna od prvih stvari, koju je Ruzvelt učinio, bila je ova: izvadio je iz džepa izveštaj pukovnika Feriša, koji je bio šef američke misije pri Vrhovnom štabu, i predao taj izveštaj Staljinu, koji se zahvalio.

Pukovnik Feriš bio je napustio Jugoslaviju još u oktobru mesecu 1943, a iz Italije odleteo je avionom pravo za Vašington. Tu ga je primio i pretsednik Ruzvelt, kome je on iz prve ruke doneo podatke o našoj borbi protiv Nemaca, četnika i ustaša.

Izgleda da je u Teheranu doneta odluka o potrebi pomaganja naše vojske, to jest o »priznanju Tita kao savezničkog komandanta«, kako su to novinari formulisali.[3]

[s] U engleskom parlamentu objavljene su, na dan 24 marta 1947, vojne odluke donesene u Teheranu. Istog dana objavio je i Stejt departman u Vašingtonu te odluke, koje glase:

»Teheran, 1 decembra 1943

Vojne odluke konferencije u Teheranu.

Konferencija:

(1) Odlučuje da partizani u Jugoslaviji treba da budu pomognuti u najvećoj mogućoj meri u snabdevanju i materijalu, kao i operacijama komandosa.

Mi smo u Kairu odmah osetili posledice odluke u Teheranu. Doznali smo da je Ruzvelt, na putu za Teheran, kad se u Kairu sastao s Cer čilom i Ćang Kaj šekom, primio kralja Petra, ali kad se Ruzvelt pri povratku ponovo zadržao u Kairu, na diplomatski način otklonio je ponovnu posetu kralja Petra, iako mu je bio prvi put nagovestio da će ga opet primiti.

Dalje, saznali smo od jugoslovenskih oficira da je ćerčil bio primio kralja Petra i Purića i da ih je grdio zbog neaktivnosti Draže Mihailo-vića u borbi protiv Nemaca.

Uopšte posle Teherana nastala je primetna razlika i u postupku prema Milentiju i meni. Istina, i ranije nam je pažnja ukazivana, ali posle Teherana otpala je javna kontrola novinara i drugih posetilaca koji su nas sada sve više u bolnici posećivali.

Jedan dan posle objavljivanja u štampi vesti o sastanku Staljina, Ruzvelta i čerčila u Teheranu, radiostanica »Slobodna Jugoslavija« objavila je saopštenje o drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu. Ovom prilikom »Slobodna Jugoslavija« nije objavila rezoluciju o monarhiji i zabrani povratka kralja Petra u zemlju. Istog dana kod nas u bolnicu došla je grupa novinara i mi smo im dali sva potrebna obaveštenja o Nacionalnom komitetu, o članovima Nacionalnog komiteta, tako da je sutradan u svetskoj štampi izišla, pored saopštenja »Slobodne Jugo-slavije«, i detaljna biografija članova Nacionalnog komiteta, što je po-moglo da se vidi nacionalni sastav Nacionalnog komiteta, pa prema tome i širina naše borbe. Naročito je dobar članak izišao u londonskom »Njus kroniklu«, a napisala ga je dopisnica tog lista iz Kaira Berta Gaster.

Da li je u Teheranu bilo diskusije o stvaranju Nacionalnog komiteta nismo mogli saznati u Kairu, ali verovatno da se o tome nije moglo raspravljati, jer se sastanak u Teheranu održavao istovremeno kada i drugo zasedanje AVNOJ - a.[4]

(2) Odlučuje da je, s obzirom na vojno gledište, neobično poželjno da Turska uđe u rat na strani saveznika pre kraja godine.

(3) Uzima do znanja izjavu* maršalaStaljina da će SSSR odmah stupiti u rat protiv Bugarske, ako se Turska nađe u ratu s Nemačkom i, ako, kao posledica toga, Bugarska objavi rat Turskoj ili je napadne. Konferencija prima k znanju da ova činjenica treba naročito da bude stavljena do znanja u pretstojećim pregovorima u cilju uvlačenja Turske u rat.

(4) Prima k znanju da će operacija „Overlord" početi u toku maja 1944, zajedno s opera-cijom u Južnoj Francuskoj. Ova druga operacija biće preduzeta u što je moguće većem obimu, ukoliko to bude dozvoljavao broj raspoloživih brodova za iskrcavanje. Konferencija dalje prima k znanju izjavu maršala Staljina da će sovjetske trupe početi u gotovo isto vreme of anzi vu u cilju sprečavanja prebacivanja nemačkih trupa s Istočnog na Zapadni front.

(5) Složila se da vojni štabovi triju velikih sila ubuduće budu u bliskom kontaktu s obzirom na pretstojeće operacije u Evropi. Posebno je ugovoreno da pomenuti štabovi između sebe izrade jedan zaštitni plan, kako bi neprijatelj bio zaveden i prevaren u pogledu pretstojećih operacija.«

[4] Ova pretpostavka je tačna. Prva reakcija sovjetske vlade na osnivanje Nacionalnog komiteta bila je negativna. Dobili smo čak poruku da najviši sovjetski rukovodioci izjavljuju »da stva-ranje Nacionalnog komiteta i odluke AVNOJ-a znače udarac u leđa Teheranu«. Zbog toga radiostanica »Slobodna Jugoslavija« nije objavila rezoluciju o monarhiji i zabranu povratka kralja Petra. Ali kad je u Moskvu stigao komentar štampe u Engleskoj i SAD, onda se pro-menilo mišljenje. Ti komentari uglavnom su bili povoljni, pa je radiostanica »Slobodna Jugo-slavija« objavila rezoluciju o monarhiji nekoliko dana kasnije.

Početkom decembra stigli su u Kairo i šefovi engleske misije pri Vrhovnom štabu, general Maklejn i potpukovnik Diken. Oni su odmah bili primljeni kod čerčila i podneli mu iscrpan izveštaj o situaciji u Jugoslaviji. Potpukovnik Diken boravio je u Jugoslaviji u neku ruku i kao Ćerčilov lični posmatrač, pa je njegovo izlaganje o borbi u Jugoslaviji imalo priličnog uticaja na engleskog pretsednika vlade.

Na jednoj preskonferenciji u Kairu s američkim i engleskim novinarima, koju je držao čerčil posle Teherana, bila su postavljena i pitanja o Jugoslaviji. Cerčil je izjavio, pored ostalog, da partizani Jugoslavije zadržavaju više nemačkih divizija nego što ih ima na italijanskom frontu. Ta činjenica napravila je priličan utisak na novinare. Dopisnik »Njujork tajmsa« Sulcberger objavio je ovaj deo čerčilove izjave, iako je čerčil bio rekao da se te njegove reči ne pojavljuju u štampi.

Bilo je očigledno da engleska vlada menja svoju taktiku prema Narodnooslobodilačkom pokretu u Jugoslaviji, ne iz neke ljubavi prema partizanima, već iz potrebe borbe protiv Nemaca. Dve godine Forin ofis aktivno je radio na gušenju ustanka u Jugoslaviji. Ta intervencija vršena je preko Draže Mihailovića, preko Nemaca i Italijana s kojima Draža sarađuje. Uprkos svih prepreka, uprkos svih ofanziva, mi smo izrasli u ozbiljnu političku vojničku snagu. Dvesta pedeset hiljada naoružanih boraca. Posle Jajca jasno je postalo da će Jugoslavija biti — nova Jugoslavija. Da su nastavili s ranijom politikom, čerčilova vlada bi doživela još strašnije udare u Jugoslaviji. Sada ona menja taktiku. Frontalni napad je propao i sada pokušava da na drugi način spase u Jugoslaviji makar jedan deo svojih ranijih pozicija.

Ovakav stav engleskih vladajućih krugova prema našem ustanku odgovarao je njihovom opštem stavu prema ratu. Gledali su da rat razvuku što duže mogu.

Zašto se promenio stav Velike Britanije, zašto radio London drukčije govori od leta 1943? Zato što se promenio odnos naprednih i reakcionarnih snaga u svetu. Videli su engleski reakcionari da Crvena armija neće izići oslabljena iz rata. Videli su i našu snagu. Izdržali smo tolike ofanzive i iz svake izišli jači nego što smo bili pre nje. Videli su i stav svetskog javnog mnjenja; pored ostalog uticao je i stav naših iseljenika, posebno u Americi. Zato su se požurili da menjaju politiku. Videli su u rođenim zemljama i kolonijama sve jače simpatije za Crvenu armiju, za oslobodilačke pokrete kao što je naš.

Jedan engleski oficir, koji nam je govorio da razume shvatanja engleskih komunista, ovako nam je o gornjem pitanju rekao:

— Rusi su sve iznenadili svojom snagom. Oni sada imaju 720 divizija, a od toga 220 oklopnih, — više nego čitav ostali svet zajedno... Šta imaju iza Urala, to nikako ne možemo saznati. Samo kuljaju tenkovi i avioni...

A zatim:

— Engleski reakcionari svesni su vaše snage. Oni znaju da ne mogu više da se bore protiv vas starim sredstvima. Mogli bismo da iskrcamo deset divizija, ali vi biste ih brzo bacili u more, kada ste danas u stanju

da se odupirete protiv 22 nemačke, 9 bugarskih i toliko drugih divizija. Engleski vojni krugovi su za vas i iz praktičnih razloga: Na svaki kilogram eksploziva koji vam general Vilson šalje u Jugoslaviju, mi dobijamo ne 6% interesa, nego 100% interesa, šta znače samo napadi vaših odreda na prugu Skoplje — Niš! Kada bi Hitler prestao da se snabdeva hromom iz Turske, onda bi mu rudnik hroma Raduša kod Skoplja obezbeđivao 90% ukupnih rezervi hroma u čitavoj Evropi pod vlašću Nemaca!

Engleski oficiri čak su sebi dozvoljavali i taj luksuz da pred nama grde Dražu Mihailovića:

— Kakva je velika razlika kad čovek čita izveštaje engleskih oficira koji se nalaze kod vas i izveštaje oficira koji se nalaze kod Draže Mihailovića. Oficiri kod vas stalno javljaju o borbama s Nemcima. Međutim, oficiri kod Draže Mihailovića nemaju posla, sede, šalju telegrame o kukavičluku četničkih komandanata. Zanimljivo je da vi dajete sve besplatno engleskim oficirima, a kod četnika moraju sve da plaćaju zlatnim funtama... Sada je Draža Mihailović dobio poslednju opomenu da počne sa akcijama protiv Nemaca ...

Doznali smo takođe da su se engleske vlasti obratile našem Vrhovnom štabu s pitanjem da li bismo mi pomogli spasavanje i prihvatanje njihovih misija kod Draže Mihailovića, kako bi se mogle prebaciti u Englesku. U Kairu su nam rekli da se već jedna misija s famoznim majorom Hadzonom na čelu, koji je bio kod nas 1941 godine, prebacila do naše Druge divizije tamo negde oko Zlatibora. Hadzon u jednom telegramu veli da je srećan što se odlepio od četnika, ali dodaje da je kod nas naišao na hladan prijem. Valjda je hteo da ga zagrlimo posle Prve ofanzive i napada četnika na Užice. Imao je on prste umešane u tu stvar.

Ovaj kapetan Hadzon je pre rata bio u Jugoslaviji direktor u rudnicima oko Krupnja, koji su pripadali engleskom trustu Alatini Majns. Kod Draže Mihailovića nalazi se pukovnik Beli, jedan od direktora Trepće. Biraju lordovi baš one ljude čiji lični interes odgovara politici engleske vlade.

Teheranske odluke o Jugoslaviji bile su uskoro potvrđene i odgovarajućim izjavama u Londonu, Njujorku i Moskvi. Na dan 8 decembra 1943 godine zamenik ministra inostranih poslova Velike Britanije, Ričard Lo, učinio je u Donjem domu sledeću izjavu o odnosu britanske vlade prema događajima u Jugoslaviji: »Naša politika sastoji se u tome da u Jugoslaviji podržavamo sve snage koje pružaju otpor Nemcima. U datoj situaciji mi podržavamo partizane, ukazujući im veću pomoć nego Mihailoviću iz jednostavnog razloga što partizani pružaju Nemcima znatno veći otpor«. Sutradan, 9 decembra, izjavio je državni sekretar Sjedinjenih Američkih Država Kordel Hal da će Sjedinjene Američke Države pružati u Jugoslaviji pomoć kako partizanima tako i četnicima. U Donjem domu, 14 decembra, u ime pretsednika vlade čerčila, govorio je o odlukama u Teheranu ministar spoljnih poslova Idn i osvrnuo se na Jugoslaviju ponavljajući stav Loa. Istog dana u Moskvi je izdato služ-

beno saopštenje da će u Vrhovni štab biti poslata jedna sovjetska vojna misija.[5]

U zimu 1943 — 1944 davanje pomoći od strane saveznika u oružju vrlo teško je išlo. To su najbolje osetile naše jedinice za vreme šeste ofanzive, a to je osetila i naša vojna misija upućena saveznicima, kojoj se, posle pogibije Lole Ribara, nalazio na čelu Vlatko Velebit. Ona je stigla u Aleksandriju i održala sastanke s generalom Vilsonom, savezničkim komandantom za Srednji Istok, maršalom avijacije šolto Daglasom, komandantom savezničke avijacije za Sredozemlje, kao i sa komandantom savezničke mornarice.

Ovi sastanci bili su čisto formalne prirode. Naša misija je u ime Vrhovnog štaba izjavila da je došla da informiše savezničku komandu o našoj borbi i da izloži potrebu koordinacije akcija. Takođe je podnela zahtev za snabdevanje naše vojske oružjem, municijom. Tražila je jednu eskadrilu »Spitfajera«, čiju bi posadu sačinjavali partizani, zatim jednu brigadu tenkova, kao i osam torpednih čamaca.

Engleski komandanti odgovorili su po engleski — da će o svemu razmisliti, da će izvestiti koga treba i da će učiniti sve sa svoje strane, iako je u štampi objavljeno službeno saopštenje »da su razgovori završeni s potpunim uspehom.«

Naša misija je podvukla da nam saveznička avijacija baca poneki tovar iz aviona, pošto smo do decembra 1943 primili pomoću aviona

[fl] Izjava Antoni Idna u Donjem domu 14 decembra 1943 glasi: »Tokom mnogih meseci partizani pod komandom maršala Tita bili su centar otpora protiv neprijatelja u Jugoslaviji. Iz svih izveštaja koje smo primili vidi se da su ovi partizani vezali veliki broj nemačkih divizija i da se bore protiv njih. Mi činimo sve kako bismo ih snabdeli municijom i pružili im svaku mogućnu pomoć. Saveznici su naravno odobrili naš stav.«

Narodni poslanik Belendžer postavlja pitanje: »Ko je odobrio stav?«

Idn: »Odobrili su ga sovjetska vlada i vlada SAD u više navrata, na raznim konferencijama. Sada bih želeo, ako mi dozvolite, da se vratim malo u istoriju. Želim da iznesem pred ovim Domom kako su se stvari razvijale. Na temelju informacija kojima smo raspolagali, mi smo već u proleće odlučili da zamolimo generala Tita da primi jednu britansku vojnu misiju. On je odgovorio sa »da« i od toga vremena se kod njega nalaze britanski oficiri. Na čelu naše misije nalazi se član našeg Doma, moj poštovani i hrabri prijatelj, narodni poslanik Lankastera (brigadni general Ficroj Maklin), koji je uspostavio najbolje odnose sa generalom Titom. Kao što su članovi ovog Doma imali prilike da pročitaju jutros u novinama, sovjetska vlada je takođe odlučila da pošalje vojnu misiju kod partizanskog vrhovnog komandanta. Želim da iznesem naše stanovište potpuno jasno. G. Molotov bio je tako dobar da pretrese ovo pitanje sa mnom za vreme moje posete Moskvi i nedavno u Teheranu. On je rekao, »Vi imate misiju kod njih; mi takođe mislimo da uputimo misiju«. Mi, tj. pretsednik vlade i ja, naravno da smo pristali na ovaj predlog, a g. Molotov je pristao da naše dve misije budu u najužoj saradnji kada sovjetska misija stigne u zemlju. Tako stvari stoje.

A sada da se osvrnem na još jedan događaj koji se odigrao posle mog odlaska iz Teherana. Kao što je Domu poznato, nedavno su uspostavljeni, pod rukovodstvom vrhovnog komandanta partizanskih snaga, Vrhovno zakonodavno telo i Izvršni nacionalni komitet oslobođenja. Ukoliko je meni poznato Nacionalni komitet ne pretenduje na vlast van područja na kojima operiše. On nije ni u kakvom obliku tražio priznanje od strane Vlade Njegovog Veličanstva. Kako ja razumem stvar, i kako su me izvestili naši oficiri, partizani podvlače privremeni karakter ove administracije i tvrde da će jugoslovenski narod, čim njegova zemlja bude oslobođena, slobodno izabrati sistem vladavine koji mu najbolje odgovara. Ako je to njihov stav, to je takođe stav Vlade Njegovog Veličanstva. To je takođe stav, jer mi je on to rekao, kralja Petra i to je politika njegove vlade, (članovi Donjeg doma: Oho-ho!) Oni su javno izjavili da je to njihov stav. U svemu ovome moramo da se pokažemo fer. Vlada je javno izjavila da će posle svršetka rata dati ostavku i da će narod izabrati vladu koju želi da ima.

Poslanik A. Bevan: »Da li radioemisije jugoslovenske vlade iz Kaira potvrđuju ovu izjavu?«

Idn: »Da, gospodine. Ne želim da kažem da se vlada u Kairu slaže po svim pitanjima sa partizanima. To naravno nije slučaj. Želim da osvetlim ovo vrlo teško pitanje na nepristrasan način. Stoga izjavljujem da su svi rekli, uključujući i vladu u Kairu, da će odmah posle oslobo-

svega dvadesetak tona stare odeće, nešto sanitetskog materijala i samo nekoliko protivtenkovskih pušaka. Ti avioni sa svojim bazama nalazili su se još uvek u Africi, iako bi mogli da premeste bazu u Italiju da bi na taj način bacali mnogo veće količine materijala, pošto je put iz Italije do Jugoslavije mnogo kraći.

Mi ustvari nismo imali dotada vezu sa engleskim ministarstvom vojske i ministarstvom rata. S nama je od dolaska prve engleske misije ustvari održavalo vezu englesko ministarstvo za ekonomsko vođenje rata, to jest njegova sekcija za obaveštenje i pomaganje pokreta otpora u cilju vršenja sabotaže.

Tako je stajala stvar s Englezima. Navodno je i sam čerčil bio izjavio da će se snabdevanje naše vojske popraviti, ali za dva meseca našeg boravka u Kairu nije bilo nikakvog stvarnog poboljšanja. Urgirali smo naročito slanje municije nekim našim divizijama, koje su bile u teškim borbama s Nemcima tokom Šeste ofanzive, ali nije bilo značajnijih rezultata. Zbog toga je Tito izdao jedno saopštenje u kome je podvukao nedovoljnu pomoć od strane saveznika.

Uglavnom, osim nešto povoljnijih članaka u engleskoj i američkoj štampi, osim pomoći ranjenicima u zbegu, praktične koristi naša vojska nije imala od bavljenja misije Vrhovnog štaba u Egiptu.

Ona je boravila jedno dve nedelje u Egiptu. Da bi se nečim ispunilo vreme, Englezi su priređivali razne formalne posete. Kao, na primer,

đenja zemlje dati ostavke na svoje položaje i da će zemlja sama izabrati svoju vladu. Na tome pitanju svi se slažu — kralj, general Tito i Jugoslovenska vlada (Prekidanje). Imam najveće simpatije za ovog mladog kralja. On je preuzeo odgovornost u najkritičnijem času istorije njegove zemlje. On je učinio sve da njegova zemlja stane na stranu saveznika, a sada se nalazi pred najtežim problemima pred kojima se jedan mlad monarh može da nađe. Ponavljam da treba da budemo nepristrasni, a ne suviše pristrasni u našoj delatnosti, u bukvalnom, a ne vojnom smislu ove reči. Najzad, povodom ovoga želim da izjavim pred Domom sledeće. Mi se konsultujemo sa drugim savezničkim vladama u vezi sa ovom politikom i mi smo ovom pitanju posvetili dosta vremena kad smo pretsednik vlade i ja bili u Kairu. Sada sarađujemo sa našim saveznicima na tome da se ujedine svi oni u Jugoslaviji i van nje koji žele da se bore protiv zajedničkog nemačkog neprijatelja. Nadam se da će ovaj Dom doprineti ostvarenju ovog cilja«.

Izjava Kordela Hala objavljena je u »Njujork tajmsu«, 9 decembra 1943 u sledećoj formi:

»Sjedinjene Američke Države pomagače partizane Jugoslavije kao i snage generala Mihailovića, kako je to stavio do znanja državni sekretar Kordel Hal.

Kada je bio upitan o vestima da će partizani tražiti lend-lis od Sjedinjenih Američkih Država, g. Hai je izjavio da je stav savezničkih sila da treba pomagati svaku grupu koja se efikasno tuče protiv Nemaca. »Naša vlada«, rekao je Kordel Hal, »nije još došla do pitanja mehanizma pomoći i nije ga razmotrila.«

Jasno je da se stav američke vlade prema pitanju pomoći raznim grupama u Jugoslaviji zasniva u prvom redu na praktičnom pitanju otpora tih grupa protiv Nemaca, a da unutrašnja politička pitanja u Jugoslaviji treba rešavati kasnije.

Ovakav stav, saznaje se, slaže se s britanskom politikom davanja više pomoći partizanima nego snagama generala Mihailovića s obzirom da su partizani aktivniji u borbi protiv Nemaca.

Rusija podržava partizane, ali takođe priznaje vladu kralja Petra. Sjedinjene Američke Države od početka pomažu kralja Petra i izbegličku vladu koja se sada nalazi u Kairu.

U osnovnom stav Vašingtona je sledeći:

Jugoslovenski narod pokazao je ćelom svetu svoju odlučnost da povrati svoju nezavisnost i istera osovinske snage iz svoje zemlje. Sa nečovečnom prepredenošću nacisti pokušavaju da razjedine ovaj narod, vršeći deobu teritorije, uspostavljajući razne kvislinške vlade koje se međusobn; mrze i koje se održavaju uz nasilje i teror, raspirujući tako najniže strasti građanskog rata.

Prirodno je da organizatori pokreta otpora u Jugoslaviji u borbi protiv neprijatelja koji se služi svakim sredstvom nasilja, takođe pokušavaju da upotrebe svako preimućstvo pojedine oblasti, svaku socijalnu grupu i svakog veštog i hrabrog vođu. Ma kakve razlike postojale među njima, njihov konačni cilj jeste isterivanje neprijatelja i uspostavljanje institucija jedne slobodne vlade.

poseta britanskoj floti u Aleksandriji, zatim poseta kairskom aerodromu, gde su Vlatku Velebitu i Miloju Milojeviću prikazani najnoviji tipovi »Spitfajera«. Dalje je u pustinji bilo prikazano bombardovanje iz vazduha, kao i probno gađanje novih engleskih protivavionskih topova. Oni su tukli nemačke tenkove zaostale iz bitke kod El Alameina. Englezi su nam pokazali i mitraljeze sa »sajlenterima«. Lepo puca mitraljez, a rafali se uopšte ne čuju.

Pošto je vreme prolazilo, to se prešlo i na posete pojedinih fabrika. Misiju su odveli jednog dana u jednu fabriku u kojoj su se prale benzinske bačve i konteneri. U toj fabrici svi radnici bili su Egipćani, čitav rad obavljali su trčećim korakom. Ako bi koji od radnika usporio svoj kas, nadzornici sa žilama i motkama u rukama nemilosrdno su tukli radnike, iako su tu bili posetioci fabrike, a među njima i naša delegacija.

Direktor ove fabrike, jedan pukovnik, pri polasku hvalio se:

— Moja žena ima socijalnog smisla i svake nedelje deli radnicima sendviče i kolače.

Na još jedan sličan slučaj filantropije naišla je naša delegacija. Sin Sitona Vatsona, Hju, razgovara s Milojem Milojevićem i moli ga da novinarima u izjavi kaže kako mi pazimo na životinje.

— Još ako imate kakvu sliku sa psom ili mačkom, mnogo biste ljudi pridobili u Engleskoj! — veli Vatson.

Kralj i vlada Jugoslavije, privremeno smešteni u Kairu, priznati su od svih ujedinjenih nacija kao vrhovna vlast koja zastupa Jugoslaviju u opštem vođenju rata. A unutar zemlje pokreti otpora pod raznim rukovodstvima izrasli su u vojnu silu od nesumnjive vrednosti.

U tim uslovima prirodno je da politički faktori takođe igraju ulogu. Našeje gledište da treba na sve moguće načine pomoći snage pokreta otpora s obzirom na njihov vojniefekat, a ne ulazeći za vreme rata u diskusiju o političkim razlikama.

U skladu s našom politikom, smatramo da je uređenje političkih pitanja u prvom redu stvar budućih izbora jugoslovenskog naroda.

U međuvremenu koristi se svako sredstvo da bi se dobile tačne i objektivne informacije o svim pojedinostima situacije u Jugoslaviji u cilju upotrebe za dalje uspešno vođenje rata.«

Informacioni biro Narodnog komesarijata inostranih poslova SSSR-a izdao je 13 decembra saopštenje u kome se govori o odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a, ali se ne pominje zabrana povratka kralju Petru. Puni tekst saopštenja glasi:

»Kako se saznaje, krajem novembra na teritoriji Jugoslavije, koju su oslobodili partizani, održana je skupština Antifašističkog veća Jugoslavije, koje se sastoji od pretstavnika svih krajeva zemlje, i ona je donela odluku o pretvaranju Antifašističkog veća u vrhovni zakonodavni i izvršni organ i obrazovala Nacionalni komitet oslobođenja kao privremenu vladu Jugoslavije.

U sastav novoizabranog Prezidijuma Antifašističkog veća, a isto tako u sastav Nacionalnog komiteta oslobođenja, ušli su pretstavnici svih naroda Jugoslavije i svih društvenih slojeva i partija koji vode borbu za nacionalno oslobođenje Jugoslavije.

Za pretsednika Prezidijuma Antifašističkog veća ponovo je izabran istaknuti politički radnik Jugoslavije dr Ivan Ribar, a za šefa Nacionalnog komiteta oslobođenja — vrhovni komandant jugoslovenske Narodnooslobodilačke vojske Josip Broz Tito, kome je dodeljeno zvanje maršala.

Skupština je utvrdila federativni princip uređenja Jugoslavije.

Na ove događaje u Jugoslaviji, koji su već naišli na povoljan odziv u Engleskoj i SAD, vlada SSSR gleda kao na pozitivne činjenice, koje pomažu daljoj uspešnoj borbi naroda Jugoslavije protiv hitlerovske Nemačke. Oni takođe svedoče o ozbiljnom uspehu novih vođa Jugoslavije u ujedinjavanju svih nacionalnih snaga Jugoslavije.

Sa te tačke gledišta posmatra se u Sovjetskom Savezu i delatnost četnika generala Mihailovića, koja, prema postojećim podacima, nije dosad pomagala, već je pre nanosila štetu borbi jugoslovenskog naroda protiv nemačkih okupatora, i zato nije mogla a da ne naiđe na negativan stav u SSSR.

Sovjetska vlada, smatrajući za potrebno da dobije detaljnije obaveštenje o svini jugoslovenskim događajima i partizanskim organizacijama, odlučila je da uputi u Jugoslaviju sovjetsku vojnu misiju, kao što je to ranije učinila britanska vlada.«

Miloje zažmiri na ono svoje jedino oko:

— Ako su potrebni kučići i mačići da znate o našoj borbi, onda je bolje da ništa o njoj i ne znate.

Tako je vreme provodila naša misija. Pošto nije dobila odgovor ni na jedno od postavljenih pitanja, to se ona vratila u Italiju 2 januara da bi sredila čitav niz problema u vezi s radom naše misije u Bariju.

Milentije i ja ostali smo i dalje u Kairu. Američki obaveštajci i novinari opsedali su nas kao dosadne letnje muve. Jednoga dana upao je u Milentijevu i moju sobu jedan američki oficir koji je rekao da se zove Džejl. Bez ikakvog uvoda, bez ikakvog objašnjavanja, otpočeo je s neba pa u rebra:

— Imate li vi obaveštajnu službu u Jugoslaviji?

Gledam ga iz postelje i prosto ne znam šta da radim, da li da zovem bolničarku da ga izbaci, ali se predomislih:

— Imamo!

Obaveštajcu se razvuče lice, izvadi beležnicu i olovku:

— A kako se zove?

— Pišite!

I počeh da mu buhštabiram slovo po slovo na engleskom:

— Pi, i, ou, pi, el, i !

Amerikanac sastavi slova, pročita ih zajedno, mrko me pogleda i napusti sobu. šest slova koja sam mu izdiktirao sačinjavaju reč PEOPLE koja na engleskom znači narod. Naš glavni obaveštajac jeste narod.

U poslednje vreme u odnosima američke vlade s Jugoslavijom ima sve veći uticaj obaveštajna služba OSS (Ofis ov stratidžik servis), kojoj se na čelu nalazi zadrti katolik i republikanac Donovan, pretstavnik ekspanzivnih američkih krugova. Toj službi je glavni zadatak da u Jugoslaviji izradi svoju obaveštajnu mrežu. Njena politička linija je jasna: potpuna pomoć Draži Mihailoviću u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske, zato što je na čelu ustanka komunistička partija. Pošto je OSS počeo da deluje u Sredozemlju tek po dolasku američke vojske u Sevemu Afriku i Italiju, to se pomoć Draži Mihailoviću od strane ove američke obaveštajne službe počela da ispoljava u punoj meri naročito od kraja 1943 godine. Tako je došlo do apsurda. Američki ekspanzionisti prihvatili su proigranu englesku kartu. I dok su Englezi pokušavali od kraja 1943 s novom taktikom u odnosu prema nama, dotle su američki reakcionari počeli da primenjuju staru englesku taktiku koju je razvoj događaja u Jugoslaviji, to jest pobeda Narodnooslobodilačkog pokreta, dovela do potpune propasti.

★

Sovjetska vojna misija pri našem Vrhovnom štabu, na prolazu za Jugoslaviju, zadržala se januara meseca nekoliko dana u Kairu. General Komjejev, šef misije, izjavio je želju da vidi Milentija i mene. To nam je bio prvi susret s generalima Crvene armije. Bili smo uzbuđeni. Gledali smo u ordenje na grudima generala Komjejeva i Gorškova, nije mala stvar — tri godine čekamo susret s Crvenom armijom.

U početku razgovora od uzbuđenja nismo znali ni usta da otvorimo.

Nudi nam generai Kornjejev votku. Mi kažemo da smo obadvojica ranjeni u glavu, da nam je doktor strogo zabranio da pijemo, ali kad smo doživeli sreću da vidimo oficire Crvene armije, popićemo u njihovo zdravlje ne jednu, već dve votke.

Raspitivao se general Kornjejev o prilikama kod nas. Njegov načelnik, pukovnik Sokolov, sedi pored nas i svaku reč beleži.

Pita nas general Kornjejev:

— Koliko Srba ima u vašoj vojsci?

Objasnimo Milentije i ja čitavo ovo pitanje, a on nas pita šta smo mi.

— Srbi! — odgovaramo.

Na kraju nam postavi još ovo pitanje:

— Ima li izgleda da dođe do pomirenja između maršala Tita i Mihailovića.

Odgovorili smo mu kratko.

Posle nas je savetovao da ne sektašimo prema Englezima, da imamo na umu da je osim engleske buržoazije i jedan deo naše domaće buržoazije protiv nas.

★

U Kairu je bila i čitava Purićeva vlada. Sa njom je došao odmah i Pera Živković, koji je imao funkciju »pomoćnika vrhovnog komandanta« kralja Petra. On je bio doveden od nekuda, iz penzije, po želji kraljice Marije »da bi zaveo red«.

Kad je »Slobodna Jugoslavija« objavila vest o osnivanju Nacionalnog komiteta, Purić i Pera Živković besno su reagirali. Oni su preko svog »Jugoslovenskog informacionog ureda« u Kairu izdali jedno saopštenje u kome su rekli da je Narodnooslobodilački pokret pokret »terorističkog nasilja i da nikako ne pretstavlja demokratska i socijalna shvatanja našeg naroda i njegov nacionalni duh«. U istom saopštenju napadnuti su Sovjetski Savez i Engleska, kao da je tobože Nacionalni komitet stvoren propagandom iz inostranstva. U saopštenju je rečeno da je stvaranje Nacionalnog komiteta »rezultat propagande iz inostranstva, čijim su uspesima, nesrećom, mnogo doprinele izvesne savezničke institucije, dok jugoslovenska vlada nije imala nikakvih javnih sredstava za održavanje veza sa svojim narodom«. Unikum političke gluposti. Jedan dan posle objavljivanja ovog saopštenja Purićeva vlada je pokušala da ga povuče, ali je bilo kasno, — listovi su ga već objavili.

Jasno je bilo da Purićeva vlada neće biti dugog veka. Izvesni engleski krugovi tvrdili su da su sve tri velike sile rešile da se postigne »jedinstvo« u Jugoslaviji. To »jedinstvo« trebalo bi da se postigne pod kraljem Petrom. U to vreme u londonskom »Tajmsu« izišao je jedan uvodni članak u kome se govorilo kako treba postići to »jedinstvo« u cilju što uspešnije borbe protiv okupatora. U »Tajmsu« se takođe pojavila i kritika Purićeve vlade, čak je početkom 1944 i Pera Živković dao ostavku. (Neki engleski oficiri to su objašnjavali: »Zato što je oterao Tita na četiri godine robije 1929 godine«).

U moskovskoj »Pravdi« izišla je pod krupnim naslovom vest iz Londona: »Pregovori pretstavnika Broza–Tita sa jugoslovenskom vladom u Kairu«.

Američki i engleski novinari postavljali su nam pitanja da li je tačno da će se obrazovati nova kraljevska vlada, u kojoj neće biti pretstavnika »reakcionarnih partija«, već da će u nju ući partizanski pretstavnici.

Da to nisu bile samo puste glasine, to nam je potvrdio i Branko Čubrilović.« On se jedne večeri oko devet časova pojavio u bolnici. Sobom je doneo pečenu kokošku, pogaču i flašu rakije. Iako je uprava bolnice bila zabranila posete kod nas, sem od dva do tri posle podne, Branko Čubrilović uvukao se na zadnja vrata i pravo kod nas. Bez mnogo okolišenja počeo je:

— Ma ova Titova vlada je reakcionarna, ja ne bih nikad uzeo klerikalca Serneca, pa ni onog Smodlaku... Ja sam bio kod Rusa, Engleza i Amerikanaca. Svi su za mene da ja obrazujem jednu vladu u koju bi ušli i partizanski pretstavnici...

Posle je počeo da se raspituje za Bosansku Krajinu, za svako selo, za svakog poznatijeg čoveka.

— Boško Šiljegović! To je moj čovek, ja sam ga vaspitavao.

čubrilović nam je rekao da ne radi samo on na stvaranju te nove vlade, već da ima i drugih političara.

Mira nismo imali nikako od kandidata za ministarske položaje u toj vladi. Pojavio se i Ilija Jukić, okruglast, nalickan, kao nekakav bolji kalfa u predratnoj Majnlovoj prodavnici u centru grada.

Sreo sam ga u bolničkom hodniku. Gleda me pravo u lice, pa mi skandira:

— Sam gospod bog je spasao vaš život za dobro naše domovine...

Posle tog uvoda:

— Ja sam stalno bio za vas, znam tačno šta su ovi radili. Imam sve dokumente. Već sam ih dao za javnost preko svojih veza... Purić

• Za stvaranje kraljevske vlade s Brankom Čubrilovićem na čelu bio jc obavešten i Sava Kosanović, koji se tada nalazio u Americi. On je odbio ponudu da učestvuje u ovoj kombinaciji, zato Sto bi u novoj vladi ostao Draža Mihailović.

Branko Čubrilović preko Božina Simića obratio se i Stanoju Simiću u Moskvi. U pismu Stanoju Simiću naziva ovu kombinaciju »više lijevo demokratskom«. Dalje: ». . . svi saveznici žele promjenu ovog čuda — g. Purića — a to se najbolje možete tu da uvjerite. Zadnji je čas. I u našoj nesretnoj zemlji skrajnje je vrijeme da se nešto sa strane učini i pođe naprijed — ka novom i boljem — socijalno naprednijem — većem.«

Na kraju Branko Čubrilović veli:

»P. S. Veze sa zemljom uhvatili smo — i narod bi prihvatio našu akciju.«

Posle izlaska prvog izdanja Branko Čubrilović poslao mi je pismo sledeće sadržinc:

»Dragi Vlado, u tvom Dnevniku, treći deo, na strani 41, »Dva i po meseca u Kairu«, stoji doslovno:

»Za stvaranje Kraljevske vlade na čelu s Brankom Čubrilovićem bio je obavešten i Savo Kosanović, koji se tada nalazio u Americi. On je odbio ponudu da učestvuje u ovoj kombinaciji, zato što bi u novoj Vladi ostao Draža Mihailović«.

Ne znam na temelju čega si ove podatke dobio, i ko ti ih je dao, ali moje delo — »Zapisi iz Tuđine«, strana 164–168, u kapitelu »Memorandum Kralju Petru«, posve drukčije ilustruje moju akciju oko stvaranja nove Vlade u inostranstvu.

Tako, na strani 165, u obrazloženju same akcije, kaže se: »Engleska, a i Amerika, iako su imale već veze sa Narodnooslobodilačkim pokretom, nisu napuštale liniju Draže Mihailovića. Zato je memorandum i bio važan, jer je, prvi puta, tražio Vladinu kombinaciju bez Draže Mihailovića.«

ima nameru da se u Jugoslaviju prvo iskrca pet poljskih divizija s četnicima. One bi odmah likvidirale partizanske vođe, a narod bi posle sam prešao na stranu kralja Petra.

Na kraju je i on otpočeo da objašnjava zašto je došao:

— Nego, šta vi mislite o želji saveznika da se stvori jedna koalициona vlada u koju bi ušli i demokratski elementi...

— Ne mislim ništa, jer sam poslat ovde da se lečim...

I otišao sam bez pozdrava.

Još je jednom Jukić uspeo da dođe do nas. Ponovo je pokušao s kombinacijama o zajedničkoj vladi. Odgovorio sam mu:

— Slušajte, gospodine Jukiću, ne valja vam posao... Još vam nije kasno. Dođite u zemlju, pridite Narodnooslobodilačkom pokretu, inače ćete završiti život kao šofer u Johanesburgu ili čistač cipela u Argentini ...

Posete ove vrste nisu prestajale. Jednog dana pojavi se stari Grga Anđelinović. Još odmah s vrata počeo je da se izvinjava da nije došao ni s kakvim političkim kombinacijama, već da se raspita o svojim rođacima. Njegova je sestra bila u partizanima.

— Kako bih voleo da dobijemo pismo od nje, ali da ga piše sama, da joj ne stoji iza leđa politički komesar...

Poslednje reči polako mi je prošaputao, pazeći da ih ne čuje Milentije, jer se o njemu u Kairu među emigrantima proneo glas da je politički komesar, a da sam ja samo oficir.

U tom trenutku su se otvorila vrata od naše sobe i pojavio se još jedan stari gospodin iz redova emigrantskih političara. To je bio d-r Ivan Čok, politički emigrant iz Trsta, koji je dugo živeo u Jugoslaviji. On je zajedno sa profesorom Ivanom Rudolfom i rezervnim kapetanom Miranom Ribaržom bio član »Jugoslovenskog odbora u Italiji«. Grga Anđelinović je pogledao d-r Ćoka. Susret neprijatan obojici. Uzvrteo se Grga:

— Ma ja sam došao samo da pitam za familiju...

Pa dalje, strana 167, objavljuje i listu buduće kombinacije, s kojom su se mnogi složili; na toj listi nema imena Draže Mihailovića.

»Ako laže koza, ne laže rog.« Ta lista je i u poverljivim savezničkim aktima; kao i u mom memorandumu, pa je svetla i jasna kao dan.

I opet dalje, strana 168, u razgovoru s bivšim Kraljem Petrom o samom memorandumu, kaže se:

»Kad sam pročitao memorandum, Kralj je bio dosta ozbiljan i nešto mu nije lijegalo u glavu. Ono što mu nije lijegalo u glavu bilo je, da sam iz budućih političkih kombinacija isključio Dražu Mihailovića s kojim se on u duši slagao, ali to nikad nije hteo da prizna. I u tom pitanju bio je uvijek lukav i prepreden«.

Sad, ne shvatam, kako ti je neko mogao da servira vest, da je ta moja kombinacija bila s Dražom Mihailovićem. Pogotovo, to nije mogao ustvrditi gospodin Kosanović, kad sam mu pismeno javio sve buduće naše saradnike među kojima, prema svemu, nije mogao biti Draža Mihailović. Ako ti je ovu netačnu vest servirao gospodin Kosanović, žao mi je da ga ovako moram dezavuisati. Jer, u mom delu — »Zapisi iz Tuđine« o Kosanoviću je pisano s velikim respektom, i stvarnošću.

Sva moja akcija i bila je u tom, da maknemo narodu s grbače prokletog Dražu Mihailovića. A, onda, kako smo verovali, Narodnooslobodilački pokret, i drug Tito, bili bi i pred saveznicima, kao što su i u narodu bili, istinski, zakonski pretstavnici narodnog otpora, i Nove Jugoslavije.

Ako ovo ispraviš, u što verujem, hvala ti, jer je ovako stvar tekla.

Tvoj drug Dr. Branko Cubrilović.«

D-r Ivan Cok se nije zbunjivao:

— Ja imam da svršim neke stvari s potpukovnikom Dedijerom.

I onda su obojica sedeli još čitav sat, gledajući ko će kome da podvali, ko će duže izdržati. Čok je bio uporniji.

Kada je Grga Anđelinović otišao, doktor Ćok je počeo da nam govori o svom nacionalnom radu, o tome kako su ga Italijani osudili na smrt. Zatim je otpočeo hvalospev o partizanima, kako je on naš, kako je stalno odbijao sve ponude za poslednje dve godine da postane ministar! A razgovor je završio time kako bi dobro bilo obrazovati demokratsku vladu — u koju bi se on žrtvovao da uđe.[7]

Nama nije bilo potpuno jasno zašto ova gospoda kod nas dolaze. Možda su htela u pregovorima s kraljem da pokažu kako imaju veze s partizanima, pa da to iskoriste u cilju pritiska na svoje ostale konkurente.

Peta ličnost koja nas je posetila bio je ministar finansija u Purićevoj vladi Milan Martinović. On se ponašao pokajnički:

— Na prevaru sam postao ministar u Purićevoj vladi. Zvali su me na razgovor, a kad sam ušao u salon, već je čekao sveštenik da me zakune. U vladi sam bio svega dva meseca. Sada sam spreman da se vratim u zemlju da se borim!

Na Martinovićevo mesto u Purićevoj vladi došao je četnik iz Splita Ivo Čičin-Šajin, koji je posle kapitulacije Italije zajedno s italijanskim fašistima prebegao u Italiju. Ali i on je morao da dà ostavku.

S naše strane je zahtevano od saveznika da general Roata, kao ratni zločinac koji je popalio Dalmaciju i pobio tolike naše žene i decu, mora da iziđe iz Badoljove vlade. General Roata izjavio je saveznicima da je on stalno pomagao antihitlerovske snage u Jugoslaviji ne samo novcem, već i oružjem. Ćak je pokazao priznanice koje je u ime Draže Mihailovića potpisivao čičin - Šajin.

Stojan Pribićević, koji je u Kairo stigao kao američki novinar, doznao je za izjavu Roatinu, a čičin-šajin ga je zapitao zašto takve glasove širi o njemu. Pribićević mu je odgovorio neka zatraži od savezničke komande u Alžiru uverenje da se u arhivi generala Roate ne nalazi priznanica s takvim potpisom.

Ućutao je čičin-Šajin posle ovoga. Nije tražio uverenje, a posle nekoliko dana, na zahtev saveznika, morao je da podnese ostavku. Purićeva vlada dala je izjavu da je čičin - Šajin dao ostavku zbog bolesti. Bilo je vesti da je čak uhapšen, da se protiv njega vodi istraga, ali od svega toga malo je što bilo istina.

Slabo naši saveznici čiste fašiste. Kairo je pun najokorelijih zlikovaca, četničkih oficira, koji su sve do nedavno zajedno s Nemcima i Italijanima klali naš narod, a sada se slobodno šetaju po Kairu.

[7] D-r Cok je uoči našeg dolaska u Kairo uputio sledeće pismo Stanoju Simiću:

»Dragi gospodine Simiću,

Koristim priliku (g. Beneš putuje kroz Kairo za Moskvu), da Vam se javim i da Vam pošaljem svoje prijateljske pozdrave . . .

Sada se nalazim u Kairu i gledam, kako svaki dan pada ugled i prestiž Jugoslavije i Jugoslovena. Ako ne dođe na vreme železna metla, koja će očistiti štalu, ne znam šta će biti s nama.

Sa Brankom Cubrilovićem i još nekim drugim prijateljima razgovaramo i snujemo nacrte. Računamo i na Vas i Vašu saradnju, da se spase, koliko i ako se još spasti može.«

★

Među prvima koji me je posetio u četrnaestoj škotskoj bolnici u Kairu bio je Aleksandar – Alek Marković, poručnik pomorskog vazduhoplovstva, snažan, plav mladić. Od prvog trenutka moglo se videti da je iskren i pošten čovek. On je još tri nedelje pre mog dolaska u Kairo napisao jedno pismo i uputio ga svima savezničkim komandama i našem Vrhovnom štabu u kome izjavljuje da se prijavljuje u Narodnooslobodilačku vojsku i da je Draža Mihailović izdajica.

To je značilo mnogo u ovim prilikama. Aca je trebalo da bude izveden pred preki sud. Pera Živković spremao se da ga osudi na smrt, ali došlo je do Drugog zasedanja AVNOJ-a, do sastanka u Teheranu. Situacija se izmenila.

Korak Ace Markovića izazvao je veliko uzbuđenje u čitavoj kraljevskoj vojsci u Africi. Malo je te vojske bilo, ali zato mnogo štabova. U to vreme u Kairu je postojao »Štab odeljka Vrhovne komande van otadžbine«, zatim »Ministarstvo vojske, mornarice i vazduhoplovstva«, »Vojni odeljak pri pretsedništvu vlade u Kairu za vezu s Dražom Mihailovićem«, dalje »Baza jugoslovenskih trupa u El Arišu u Egiptu«, zatim vojne misije u Kairu, Jerusalimu, Bejrutu i Južnoj Africi!

Kao što se vidi, štabova je bilo dosta, a vojnika malo. Iz zemlje je posle 6 aprila 1941 izbeglo oko 250 vazduhoplovaca, jedna podmornica (»Nebojša«) i dve torpiljarke. Oko 2.000 vojnika i oficira Nemci su zarobili na Peloponezu.

General Simović pravio je neke planove da se formira nova vojska od 50.000 ljudi, ali su ti planovi vrlo brzo propali. U Engleskoj je skupljeno svega oko stotinu vojnika, mahom mornara sa trgovačkih brodova i nešto studenata. Pokušavalo se i s mobilizacijom naših ljudi u Americi, ali i to je propalo.

U vojsci na Srednjem Istoku bilo je teško stanje, čamilo se daleko od fronta. Oficiri su intrigirali. U decembru 1941 Simovićeva vlada uvela je u Kairu vojni sud i veliki vojni sud! Spremani su procesi.

U januaru 1942 godine bio je smenjen general Simović, a na njegovo mesto kao najuticajniji dolaze Slobodan Jovanović, Milan Gavrilović i Momčilo Ninčić. Njihov najjači oslonac postaje takozvana »majorska četvorka« (Živan Knežević, Svetislav Vohoska, Vlastimir Rožđalovski i Danilo Zobenica), ađutanti kralja Petra, glavni eksponenti Draže Mihailovića u vojnim krugovima u inostranstvu. Karakteristično je da su oni pre rata preko nekog Masalovića imali izvesne veze i sa Ljotićem. Oni preuzimaju potpunu vlast, drže kralja u rukama, govore preko radio Londona i zavode slovo »Z« (zaklati). Sa Simovićem bio je penzionisan i general Ilić, dotadašnji ministar vojske i komandant »Odeljka Vrhovne komande van otadžbine u Kairu«. Takođe su uklonjena i dva brata generala Mirkovića.

Za komandanta te komande u Kairu postavljen je jedan potpukovnik. Međutim, oba generala, braća Mirkovići, odbili su da predadu komandu i tako je otpočela takozvana »Kairska afera«, baš kada je Romei nastupao na Egipat. Došlo je do tuče, do gužve. Na traženje londonske vlade engleske vlasti su zatvorile oko 300 pobunjenih oficira

i podoficira u logor u Abasi kraj Kaira. Stvar se svršila time što su oba brata Mirkovića i još neki viši oficiri otišli u englesku vojsku, a ostalim pobunjenicima bilo je oprošteno. Sredinom 1943 »majorska četvorka« izgubila je svoj uticaj. Sva četiri majora su smenjena s položaja kraljevih ađutanata, premešteni su na druge dužnosti, a za kraljevog adu tanta došao je engleski major — Arčibald Danlop Makenzi.

U čitavoj kraljevskoj vojsci postojao je svega jedan bataljon sastavljen od dobrovoljaca, Slovenaca i Hrvata, koji su bili silom mobilisani u italijansku vojsku, pa se u borbama u Africi predali engleskoj vojsci. U ovom bataljonu, nazvanom gardiskom, bilo je oko hiljadu ljudi, a za prvog komandanta bio je postavljen Živan Knežević. Ovaj bataljon bio je ušao u sastav Desete indiske divizije, ali je ležao u pozadini, vojnici su se dosađivali. Oficiri, mahom stari jugoslovenski kadar, nisu se mogli složiti s Primorskim Slovencima i Istranima. U julu 1943 godine, za vreme invazije Sicilije, bataljon se pobunio. Vojnici su srušili kantinu, izvukli iz nje dva bureta vina, napili se i demolirali oficirsku menažu. Ova bruka na jedvite se jade smirila, ali to je bio još jedan udar ugledu kraljevske vojske u Africi.

U borbama protiv Nemaca od čitave kraljevske vojske učestvovali su jedino avijatičari, kao i neke jedinice mornarice. Alek Marković pripadao je jednoj eskadrili koja se pune dve godine borila protiv Nemaca u sastavu »ngleskog vazduhoplovstva u Sredozemlju. Nekoliko Jugoslovena poginulo je nad Kritom, više ih je ranjeno, jedan je oko izgubio. Usled svega ovoga demonstrativni nastup Aleka Markovića i njegov zahtev da pređe u Narodnooslobodilačku vojsku imao je velikog odjeka u kraljevskoj vojsci u Egiptu. Vojnici i mlađi oficiri odobravali su korak Aleka Markovića, a stariji oficiri hvatali su se za glavu. Aca Marković je Srbin, Beograđanin, sestrić Dragiše Vasića, glavnog političkog savetnika Draže Mihailovića.

S Alekom sam se brzo sprijateljio, pogotovu kad je došao Milentije. Alek je učio u Beogradu, u našoj, Trećoj muškoj gimnaziji. Pričali smo satima o Beogradu i pravili planove kad ćemo se vratiti u naš grad.

— Bednici smo ti mi, — govorio je Alek. — Sedimo ovde u Egiptu, primamo 76 funti, triput više nego engleski poručnici, a naš narod gine ... Sve bih dao kad bih mogao da se bijem u Jugoslaviji...

Kažemo mu Milentije i ja da se i on bori sa svojim hidroplanom, da je jedinstven front protiv Hitlera, borio se čovek u Jugoslaviji ili Sredozemlju, ali Alek se nije nikako dao ubediti.

Zalio nam se Alek Marković kako se rasipa narodni novac. Za jedan članak s fotografijom Draže Mihailovića, koji je plasiran u jednom egipatskom ilustrovanom listu, plaćeno je 60 funti sterlinga. Kad je Alek Marković pitao zašto se rasipa novac, jedan činovnik Purićeve vlade odgovorio je:

— Baš nas briga. Makar i ne došli u Jugoslaviju, imamo mi zlata da živimo do kraja života.

Alek nije došao do nas svojom inicijativom. Među njegovim drugovima u pomorskom vazduhoplovstvu bila je veća grupa naših pristalica. Vodio ih je major Ratko Jovanović, koji je bio naš simpatizer još od

pre rata. Uskoro je i sam Jovanović došao do nas u bolnicu, a zatim su dolazili, jedan po jedan, krišom, i drugi oficiri iz ove grupe. Oni su se raspitivali o borbama u Jugoslaviji, slušali nas bez daha. Kapetan Milan Karić pitao me je za svog brata. A njegovog brata poznavao sam, bio je borac Kraljevačkog bataljona Prve proleterske.

Jedna stvar mi se ogromno dopala kod ovih ljudi. Ovde, u inostranstvu, emigrantske vlade, a naročito velikosrpski ološ, vodio je pravu harangu protiv Hrvata i drugih naroda. Međutim, u ovoj našoj maloj grupi oficira u Kairu bilo je i Hrvata i Srba i Slovenaca i Makedonaca. Živeli su kao braća. Imali su zajednički stan u ulici Bank Mi sir broj 1. Tu su se hranili, tu su izdavali tajne biltene, koje su krišom umnožavali u informacionom uredu kraljevske vlade, tu su imali papagaja koji je stajao na prozoru i naučio nekoliko psovki na račun kralja.

Divio sam se Jovanoviću i njegovim drugovima. Vaspitani u jugoslovenskoj vojsci, krećući se u emigraciji u najzagriženijoj četničkoj sredini, obasipani lažima već dve i po godine (o partizanima su prvi put čuli tek krajem 1942 godine, i to iz jednog članka u Nedićevom »Novom vremenu«), oni su uporno branili čast našeg naroda, čast naše zemlje. Počeli su da izdaju ilegalno još pre našeg dolaska »Bilten«. Jednoga dana došao nam je Alek ljutit:

— Došao onaj kapetan Sajers pa mi veli da ja sada idem u Narodnooslobođilačku vojsku pa bi dobro bilo, posle tri godine boravka u engleskoj sredini, da sada s vremena na vreme javim Englezima ako partizani uhvate kakvog Nemca. Veli mi: »Ne treba ništa drugo da javljate, već samo iz koje je divizije taj Nemac i da pošaljete njegova dokumenta«.

— Šta si mu odgovorio?

— Samo sam ga popreko pogledao. Inače mi je dugo pričao o partizanima. Veli da ste odlični borci, samo Engleze ne volite mnogo. Istina, učtivi ste prema njima, dajete im dobru hranu, dobar stan, konje, ali i poslednji seljak u Jugoslaviji kad vidi englesku uniformu gleda je s visine ... Mnogo mu se dopada vaša disciplina i moral. Veli da je video svega jednog pijanog čoveka na oslobođenoj teritoriji u Jugoslaviji — i to je bio njegov narednik ... Dubok je utisak na njega ostavilo njegovo stanovanje kod katoličkog popa u Jajcu. On se tu uverio da postoji sloboda veroispovesti. • Pop je i dalje vodio školu, slobodno obilazio okolna sela i vršio obrede.

Svakog dana je Alek po čitave sate sedeo kod nas, ratovao zbog poseta s upravom bolnice, gutao svaku našu reč.

— U našem kolektivu sada se plaća kazna ko psuje, partizani smo ... A u kraljevskom bataljonu Slovenci su rešili više da ne piju ... »Više nismo kraljeva vojska, već ćemo uskoro biti Titova... A partizani ne piju...«

Sećam se dobro onog dana kad sam Aci predao petokraku da je zašije na svoju mornaričku kapu. Suze su mu bile u očima. Istog dana je skinuo kraljevsku kokardu i stavio zvezdu. I više je nije skidao. Komanda kraljevske vojske je pobesnela. Engleske vojne vlasti su po-

zvale Aleka i saopštile mu da će biti proteran iz Kaira ako ne skine petokraku zvezdu. Alek im je odgovorio:

— Ja sam sada oficir Narodnooslobodilačke vojske. Vi nemate pravo da me proterujete. Ako upotrebite silu, ja ću silom odgovoriti...

Pravi buntovni Šumadinac. Engleske vojne vlasti nisu se usudile da ga proteraju. Znale su da je hrabar čovek, znale su da je jedan od najboljih instruktora za pomorsko vazduhoplovstvo na čitavom Srednjem Istoku.

Jovanovićeva grupa bila je odlučila da 1 januara 1944 organizuje pobunu u kraljevskoj vojsci i da proglasi prelazak na stranu Narodnooslobodilačke vojske. Po starom srpskom običaju, Jovanović, Protić, Alek Marković i ostali rukovodioci ove grupe spremili su se na razračunavanje s četničkom vrhovnom komandom, ali smo ih savetovali, čim smo za to doznali, da ne prave takve stvari, jer bi to naši neprijatelji jedva i dočekali da ih bace u tamnicu, zato treba mimo i disciplinovano preći pod komandu Vrhovnog štaba.

Uprkos naših opomena, u Jovanovićevoj grupi nalazilo se i sumnjivih ljudi. Jedan od njih, neki kapetan s juga, predlagao je da se pobuna izvrši obavezno posle prvog u mesecu:

— Prvog ujutru ljudi će da prime platu, pa će onda lakše s punim džepom da napuste kralja ...

Kasnije, jedini koji se vratio kralju bio je taj oficir. Izgleda da su mu dali još jednu platu samo da se vrati.

Prvog januara stvarno je vojska otkazala poslušnost kralju Petru i Peri Zivkoviću. Jovanović i Marković poslušali su naš savet. Pazili su da ne padnu u grešku u koju su zapali naši grčki drugovi u Egiptu koji su dopustili da ih fašisti provociraju, pa je došlo do borbe, došlo je do krvi, prekog suda i streljanja.

O pobuni su znale i engleske vlasti. One su osetile da se nešto sprema, pa su zabranile kretanje jugoslovenskim oficirima. Tako nije stigao brzo proglas za prelaz u Narodnooslobodilačku vojsku u najveću jedinicu kraljevske vojske, u gardiski bataljon, koji se nalazio oko Sueskog Kanala.

Grupa Jovanovića i Aleka Markovića uputila je vojsci sledeći proglas, koji donosim u njihovoj stilizaciji:

»Drugovima Jugoslovenima u inostranstvu:

Jedna mala grupa bivših jugoslovenskih političara, diplomata – miljenika bivših i sadašnjih vlada u zemlji i u inostranstvu, bivših policajaca i nekih generala i viših oficira koji su uspeli da se spasu sa svojim familijama U inostranstvo, evo, već tri godine izmenjuje ministarske fotelje u raznim „nazovi" jugoslovenskim vladama u inostranstvu, po onoj narodnoj poslovici „da sjaše kurta, da uzjaše murta". Njihov cilj i zadatak jeste što bolje živeti u inostranstvu, napuniti džepove funtama i zlatom, sanjajući i stvarajući planove kako će se vratiti u zemlju kao „oslobodioci“ i da ponovo Uzjaše na narodnu grbaču — produže posao protekle 23 godine.

Za to vreme u našoj otadžbini odigravali su se sudbonosni događaji po opstanak i budućnost našeg naroda. Iako su kukavičke vojskovođe i samozvani političari izdali svoju otadžbinu i svoj narod, naređujući opštu kapitulaciju vojne sile, narod nije kapitulirao ni do danas. Svojim sopstvenim

snagama gotovo goloruk, ustao je da brani svoju čast i svoj goli život. On se, evo, već više od dve godine bori u krvavom boju protivu svih neprijatelja našeg naroda. Ni tenkovi, ni avioni, ni podli napadi nožem u leđa od strane izdajnika, nisu mogli uništiti narodni otpor i borbu za slobodu.

Ali u ovu herojsku borbu našeg naroda uplele su svoje đavolske prste i jugoslovenske vlade iz inostranstva, naređujući svome plaćeniku Draži Mihailoviću da pobije i uništi sve one čiste narodne elemente, koji su jedini pravi izraz narodne volje i narodnih ideala, a ne izraz nečiste savesti jugoslovenskih vlada u inostranstvu.

I poslušni plaćenik, ne razmišljajući, počeo je krvoproliće. U jesen 1941 godine četnički odredi Draže Mihailovića u Zapadnoj Srbiji u trenutku najveće borbe protiv Nemaca i fašista, mučki su napali s leđa odrede jugoslovenske vojske i partizanske odrede. I bratoubilački rat je počeo.

Na jednoj strani nalazi se vojska pod komandom Tita, u koju su ušli najbolji sinovi iz sviju krajeva otadžbine, koja nosi naziv Jugoslovenska oslobodilačka narodna vojska i partizanski odredi.

Na drugoj strani je vojska fašista i nacista — Nemaca, Italijana, Mađara, Bugara, ustaša, nedićevaca, Draže Mihailovića i jugoslovenska vlada u inostranstvu.

Užasno, ali potpuno jasno.

Mi, Jugosloveni u inostranstvu, o svemu ovome doskora nismo skoro ništa znali. Zašto? Jer smo od strane raznih jugoslovenskih vlada u inostranstvu lažno i pogrešno obaveštavani o borbama i situaciji u zemlji, koje su od nas vešto i brižljivo krile istinu. Te vlade su uspehe i borbe Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda, jedinih pravih boraca protiv okupatora i izdajnika, pripisivale Draži Mihailoviću, svome ministru vojnom i njegovim bandama. One su takođe obmanjivale naše saveznike i stranu štampu pretstavljajući sve one koji nisu sa četnicima Draže Mihailovića „kao robijaše" i „kao komunističke teroriste".

Međutim, istina je izišla na videlo. Vojska Draže Mihailovića, koja se defakto nije ni borila protivu neprijatelja, prestala je skoro da postoji, jer narod neće više da stupa u tu bandu.

Naprotiv tome, Jugoslovenska oslobodilačka narodna vojska i partizanski odredi pod komandom maršala Tita i narodne vlade u oslobođenom delu zemlje pojačavali su se sve više i više. Ona danas raspolaže sa oko dvesta hiljada vojnika. Ona svojim neprekidnim dejstvom i borbama protiv okupatora i fašista zadržava više od dvadeset nacističko – fašističkih divizija.

Koliko je ovo korist u opštem naporu saveznika dokazuje se time što su Velika Britanija, Sovjetski Savez i SAD priznale Jugoslovensku oslobodilačku narodnu vojsku i partizanske odrede za svoje saveznike, uspostavivši kod maršala Tita svoje savezničke misije i preuzimajući na sebe davanje vojničke, moralne i materijalne pomoći.

Ova naša vojska bori se za sledeće ideale:

1) oslobođenje Jugoslavije od okupatora;

2) federativno uređenje države;

3) demokratske slobode za sve delove jugoslovenskog naroda;

4) neprikosnovenost privatnog vlasništva i privatne inicijative u ekonomskom životu; i

5) po potrebi socijalne reforme, preduzete od pretstavnika izabranih slobodnom voljom naroda.

Prema tome, ovaj program nije komunistički, kao što hoće da ga pretstavi vlada u Kairu, već čisto nacionalno – oslobodilački pokret, niti, šovinistički, koji ima Nedić u Beogradu, Pavelić u Zagrebu i vlada u Kairu. Ovaj program daje slobodu upotrebe imena: Srbin, Hrvat, Slovenac, Bosanac,

Sremac, Makedonac, Dalmatinac, Ličanin, Slavonac, Banaćanin, Šumadinac, Bačvanin, Zagorac, Hercegovac, Bokeljac itd. i punu slobodu ispovedanja veroispovesti pod okriljem jugoslovenske državne zajednice.

A znate li ko ne priznaje Jugoslovensku oslobodilačku narodnu vojsku i partizanske odrede, maršala Tita i njegovu vladu? Pa evo ih: Hitler u Berlinu, Musolini ne znamo gde, Pavelić u Zagrebu, Nedić u Beogradu, Draža Mihailović u zemlji i vlada u Kairu.

Ćuli ste istinu.

Treba da se odlučite da li želite dobra svome narodu, svojim bližnjima i svojoj familiji i da li želite da se borite za njihovo oslobođenje od fašističkih okupatora.

Ako to želite, onda učinite ono što je jedna grupa oficira, podoficira, kaplara i redova u Kairu učinila:

Na dan 2 januara 1944 godine ili prvom mogućnom prilikom javi se nadležnom savezničkom starešini i izjavi mu:

1) Da želiš da pređeš u Jugoslovensku oslobodilačku narodnu vojsku pod komandom maršala Tita;

2) Da ne primaš više naređenja od drugoga osim od Jugoslovenske oslobodilačke narodne vojske i savezničkih starešina;

3) Da do rešenja o prelasku u Jugoslovensku oslobodilačku narodnu vojsku ostaneš na raspoloženju savezničkim vlastima;

4) Obavestiti svoga dosadašnjeg jugoslovenskog starešinu o ovoj odluci.

Živela Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije.

Živeli naši veliki saveznici. Napred u pobedu. Smrt fašizmu.«

Ovaj proglas potpisala je »grupa oficira, podoficira, kaplara i redova koji su već podneli svoje raporte za prelaz u Jugoslovensku oslobodilačku vojsku i partizanske odrede«.

Emigranti su znali da im se nešto sprema u vojsci. Oni su izdali jednu naredbu u kojoj se veli da se neki partizanski oficiri »pod vidom ranjenika uvlače u bolnice i vrše propagandu u cilju organizovanja pobune u kraljevskoj vojsci«. Ovo se odnosilo na Miloja Milojevića i na mene. Miloje je po dolasku u Aleksandriju otišao u bolnicu zbog rane koju je zadobio 27 novembra, prilikom pogibije Lole Ribara, pa su ga posetili neki četnički raspoloženi pomorski oficiri, a kod mene, već drugog dana po dolasku u Kairo, uoči operacije, ušao je jedan lekar četničke vrhovane komande. Uprava bolnice dužna je da obavesti svaku jedinicu ako neko od njenih ljudi dođe u bolnicu. Kaplar–pisar u bolnici video je da na mojoj prijavi pod rubrikom narodnost piše Srbin, pa je obavestio vrhovnu komandu Pere Živkovića da sam došao u kairsku bolnicu.

Gleda mene lekar, Cačanin, gledam ja njega:

— Ovaj, znate mi u komandi imamo srpsku kujnu ... Odličan đuveč, punjene paprike, sarme... Da li biste želeli nešto?

Ja ga samo pogledah:

— Hvala lepo na đuveču!

Nije ovo bio jedini četnički oficir koji me je uhodio. Jednog dana pojavio se i Đokica Đorđević, pomorski oficir, inače kraljev ađutant, koga poznajem još iz detinjstva kao plivača sa Save. Dugo sam se s njime prepirao oko Draže Mihailovića. Posle je Pera živković saslu-

šavao sve četničke oficire koji su bili kod mene i pitao ih šta sam govorio.

Nikakve mere emigrantske vlade nisu mogle da spreče odlazak vojnika u Narodnooslobodilačku vojsku. Odziv je bio odličan. Od avijatičara prešli su na našu stranu skoro svi vojnici i podoficiri. U 94 eskadrili Engleskog kraljevskog vazduhoplovstva prešlo je 77 mehaničara i 2 oficira pilota, zatim tri kompletne posade »Baltimora«, iz jedne radionice za opravku avionskih motora 1 oficir i 59 mehaničara. Najviše oficira je prešlo iz grupe Jovanović — Marković, a u ostalim jedinicama slabije. Mornarica je takođe pozitivno iznenadila.

Najlepše je bilo u kraljevoj ličnoj gardi, koja ga služi u njegovom dvorcu, u bivšoj vili Goga-paše, na putu za Keopsovu piramidu. Od dvadeset i dva lična kraljeva čuvara — sedamnaest ih je prešlo na našu stranu. To su mahom bili Primorski Slovenci. Alek Marković je obilazio strane novinare i obaveštavao ih kako teče prelaz kraljeve vojske u partizane. Cenzura je, za divno čudo, propustila ovu vest o ličnim kraljevim čuvarima, ali je sutradan odmah došla zabrana. Nije se više smelo ništa pisati o prelasku vojske na našu stranu.

U gardiskom bataljonu oko Sueskog Kanala situacija je bila vrlo zategnuta. Pre svega, bataljon je dobio proglas za pobunu tek posle nekoliko dana. Tamo je pretila opasnost da će doći do borbe. U tom bataljonu većina ljudi bili su Primorski Slovenci. S njima nismo imali nikakve veze, a to su bili vrlo borbeni ljudi. Pričao nam je Alek Marković da je prilikom jedne ranije posete kralja Petra i Pere Živkovića ovom bataljonu došlo do incidenata. Slovenci su bili stavili u svoje šatore Staljinove slike. Kad je bilo javljeno da dolazi kralj da vrši smotru, oficiri su naredili vojnicima da poskidaju Staljinove slike i postave slike kralja Petra.

Kad su kralj i Pera Živković ušli u jedan šator, zatekli su Staljinovu sliku i jednog vojnika kako stoji pored nje u punoj ratnoj spremi. Pera Živković je pokušao da podvikne:

— Kako smeš da držiš tu sliku?

— Ko je pipne, poginuće! —odgovorio je mirno vojnik.

Kralj Petar je odmah izašao iz šatora, a Pera Živković se još jednom razderao na vojnika. Primorac Slovenac je i dalje uporno stajao pored slike s puškom u ruci, ponavljajući da će poginuti ko takne sliku.

Kada je doktor čok čuo da je izbio pokret u kraljevskoj vojsci, odmah je izdao proglas bataljonu u Palestini u kome ga poziva da pređe na našu stranu, iako mu to niko od nas nije tražio. Međutim, engleske vlasti su pozvale Ćoka i kazale mu da treba da povuče svoj proglas, Purić je zapretio Ćoku da će mu oduzeti platu (bivši ministri primali su po 150 funti sterlinga mesečno). Posle ovih intervencija čok je okrenuo ćurak i napisao novi proglas u kome je izjavio da je bio bunovan (!) kad je pisao prvi proglas i sada poziva Slovence u bataljonu »da ne nasedaju smutljivcima, već da se okupe oko svog kralja«.

Ovaj bataljon u Palestini bio je elitna jedinica kraljevske vojske. Engleska komanda je odredila da on uđe u sastav Desete indiske divizije, jedne od najpoznatijih jedinica britanske vojske. Cok je uputio, posle

svoga proglasa, novinara Rudolfa, urednika lista »Bazovice«, da utiče na vojnike da se ne bune. Alek Marković nam je rekao da su oficiri držali tri puta govore vojnicima, a posle trećeg govora komandant bataljona, potpukovnik Stropnik, postrojio je bataljon ispred šanca, zaplakao se i onda rekao:

— Ko hoće u partizane neka stupi korak napred!

Oko tri stotine vojnika preskočilo je odmah šanac. Oni su prešli u naš logor u El šatu.[8]

★

Treba reći koju reč i o intrigiranju oko prelaska ovih vojnika u Narodnooslobodilačku vojsku. U engleskoj konzervativnoj štampi pojavili su se komentari inspirisani od Forin ofisa. Pošto su vojnici u svojoj izjavi rekli da je Draža Mihailović izdajnik, da zato prelaze u Narodnooslobodilačku vojsku, Forin ofis je to izokrenuo da se vojnici nisu odrekli kralja Petra, već da je, naprotiv, ova pobuna samo ujedinila snage maršala Tita i kralja Petra. Kralj Petar baš tih dana bio se izgubio iz Kaira. Bio se proneo glas da je pobegao avionom u Jugoslaviju da se bori protiv Nemaca, što mu je kako se govorilo, čerčil bio savetovao. »Njujork tajms« doneo je krupan naslov: »Kralj Petar u tajnoj misiji: Izgnani vladalac Jugoslavije svojim letom izazvao je glasove o izmirenju na Balkanu«.

Međutim, od kraljevog leta u Jugoslaviju nije bilo ništa. Vratio se posle jednog dana. Vele da je bio na polaganju pilotskog ispita. Nije mu se dopadao savet prepredenog čerčila.

Pojedini engleski oficiri kada su videli kako se pobuna razvija pokušavali su da je silom uguše. Jedan njihov oficir držao je u jednoj prelaznoj bazi govor našim ljudima u kome je izjavio da Engleska priznaje samo kralja Petra, a da Tita pomaže samo kao što pomaže Badolja u Italiji! Uprkos ovom govoru, oko 80% ljudi izjasnilo se za nas. Milentije i ja uložili smo protest kod engleske komande zbog ove uvrede.

Emigranti su takođe pokušavali da nam se osvete. Njihov šef propagande u Kairu, Branko Denić, prvo je izdao jedno saopštenje u kome veli da su otkazali poslušnost neki oficiri koji su nezadovoljni, jer nisu dobili unapređenje.

■ Potpukovnik Stropnik, po nagovoru Coka i Rudolfa, izdao je 15 januara jedan letak u kome je rekao da je cilj ovog prelaska vojnika iz bataljona u Narodnooslobodilačku vojsku — uništenje gardiskog bataljona kao borbene jedinice. Govorilo se da je gardiski bataljon tih dana trebalo da pođe s Desetom indiskom divizijom u borbu na italijanski front. Zbog toga poziv za prelazak u Narodnooslobodilačku vojsku znači bežanje s bojnog polja. U martu mesecu 1944 skoro čitav gardiski bataljon bio je prešao na stranu Narodnooslobodilačke vojske. Vojnici iz gardiskog bataljona ušli su u sastav naše Prve tenkovske brigade, u kojoj su se nalazili borci iz svih zemalja Jugoslavije. Vrlo brzo došli su na front u Jugoslaviju. U prvim borbama su se Primorski Slovenci i Istrani odlično pokazali. Junačka smrt radiste Sakšička, artilerca Benčića i vozača Sobemika dala je divan primer svim borcima brigade koji su dalje učestvovali u oslobođenju dalmatinskih ostrva, Splita, Mostara, Šibenika, Knina, širokog Brijega, a zatim su krenuli na sever i pobedonosno završili rat borbama za oslobođenje svoje rodne grude Istre i Slovenačkog Primorja u sastavu Četvrte armije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. U ovim bitkama, koje su trajale godinu dana, veliki broj Istrana i Primoraca izgubio je svoje živote, a tridesetorica bivših vojnika gardiskog bataljona, koji je tri godine bez svoje krivice ležao u Africi, postali su oficiri Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, posle slavnog borbenog marša od Mostara do Trsta.

Posle su počeli i veće provokacije da pripremaju. Optužili su Milentija i mene kod savezničkih vlasti da smo organizovali atentat na kralja Petra.9 Jedno jutro dojurio je neki američki novinar kao bez duše u našu sobu i u najstrožijem poverenju obavestio nas da Inteligens servis ima sigurne podatke da smo Milentije i ja pripremali atentat na kralja. Istoga dana ispred vrata naše bolnice stavljen je britanski stražar s puškom i bajonetom, tobože pod izgovorom da nas sačuva od četnika, a ustvari njemu je bio zadatak da drži pod stražom »kraljoubice«. U to vreme ja sam se već bio pridigao iz postelje i mogao sam da idem po gradu, ali mi je bilo saopšteno da se nikud ne smem maknuti bez pratnje, u kojoj se nalazio jedan engleski potporučnik i jedan policajac — agent. Iste večeri došla su u našu sobu i dva američka obaveštajca, gledajući nas razrogačenim očima. Hteli su da vide kako izgledaju prave »kraljoubice«.

A stvar je bila u ovome: čim je počela pobuna, general Ranosović napisao je jednu pretstavku savezničkim vlastima u kojoj je rekao da postoji sumnja da će sedamnaest kraljevih čuvara, koji su pobegli, pokušati da izvrše atentat, jer dobro znaju plan kraljeve vile. Uhapšeno je više ljudi: Dušan Božić, Boris Dimitrijević, Uršić, Tomo Vignjević, Nikola Brzićević, Marijan Jurjević. Ovaj poslednji, kako nam je rekao Alek Marković, bio je agent – provokator. Jurjević je izjavio da smo mu Milentije i ja dali novac radi pripreme atentata na kralja Petra. Da bi se stvar što strasnijom pretstavila, kralj Petar nije prisustvovao nekakvom ßlagodarenju u crkvi pod izgovorom da obezbeđenje nije potpuno.

Međutim, kad su engleske vlasti počele detaljnije da saslušavaju Jurjevića, on se zbunio i priznao da novac nije dobio niti od Milentija niti od mene, već od poznatog obaveštajca Purićeve vlade, neveštog policajca, majora Svetozara Perića. Tako emigrantima nije uspela ova provokacija. Zajedno s Perićem, izgleda, ovde su radili četnički komandant Bjelajac i Purićev ministar policije Milićević.

Kad je Alek Marković za ovo čuo, hteo je da se bije s emigrantima. Utišali smo ga i rekli da su četnici mnogo gore gadosti pravili. U Kairu je u to vreme glavnu reč vodio bivši republikanac Mladen Žujović, advokat, alias Aćimović, bivši komandant Draže Mihailovića za Zapadnu Jugoslaviju, koji je sa italijanskim fašistima posle kapitulacije Italije pobe-

[9] Moskovska »Pravda« objavila je u vezi s gornjim događajima TASS – ovu vest:

»Kairo, 19 februara. — U poslednje vreme u jugoslovenskim vojnim krugovima, nastanjenim u Kairu i drugim mestima, došlo je do nezadovoljstva u vezi s tim što Purićeva vlada, koja je stigla ovamo, na svaki način sprečava odlazak u Jugoslaviju onih vojnika i oficira koji su izrazili želju da stupe u redove narodnooslobodilačke armije Jugoslavije, na čijem se čelu nalazi maršal Tito. Prema vestima takvu želju su izrazili 653 vojnika i oficira od 800 ljudi koji sačinjavaju neke jugoslovenske jedinice u Africi, i 224 jugoslovenska mornara od 260 ljudi koji se nalaze u Aleksandriji, kao i 16 ljudi iz kraljeve telesne garde (od ukupnog broja 22).

Po naređenju Purićeve vlade svi vojnici i oficiri, koji su izrazili želju da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku, premeštaju se u druge jedinice. Cak su uhapšena četiri vojnika iž kraljeve garde koji su potpuno neosnovano optuženi da su »spremali atentat« na kralja Petra. Kao što je poznato, pokušaj »atentata« inscenirao je profašistički nastrojeni potpukovnik Perić koji je došao iz Carigrada s nekim Jurjevićem i majorom Bjelajcem. Oni su inscenirali pripreme »atentata« na kralja da bi svalili krivicu na vojnike i oficire kraljeve garde koji se pripremaj.: da putuju u zemlju i da se bore u redovima Narodnooslobodilačke vojske, i tako pokušali da stvore povod za represalije protiv tih vojnika i oficira. Uhapšeni vojnici i oficiri poslani su u vojni logor Dženifu.«

gao u Italiju. Ovaj bandit držao je baš uoči prvog januara predavanje za naše oficire. Stari advokat počeo je da glumi pred slušaocima, da govori o »majci Srbiji«. Tamo je bio naš Jovanovič koji je počeo da postavlja žujoviću pitanja kako je došao u Italiju i tome slično, žujović nije mogao da odgovori, a tada je Pera Živković skočio pokušavši da oduzme reč Jovanoviću. U tome nije uspeo, ali je zato naredio da se prekine svaka dalja diskusija.

A kakav je čovek Pera živković govori i ovaj slučaj:

Olga Ninčić poslala je po meni pismo iz Jajca svome bratu Đuri, koji je sa ocem i majkom otišao iz Jugoslavije 1941 godine. Olga se sad nalazi u Vrhovnom štabu. Slao joj je otac 1942 godine preko Vatikana u dva maha pasoš da se preko Italije prebaci u Englesku, jednom preko jednog katoličkog popa, drugi put preko italijanskog oficira — i oba puta Olga je odbila. Gestapo je gonio Olgu u Sarajevu, naročito pokušavajući da preko nje uhvati Avdu. Olga je pala. Mučili su je u zatvoru iako je bila bolesna od crvenog vetra. Trebalo je da je predadu prekom sudu. Toga dana došao je u njenu ćeliju Čeh, tumač, rekao da je vodi na saslušanje i poveo je na slobodu. Dovezli su se na periferiju grada, ali Čeh nije imao novaca pri sebi, posvađao se sa šoferom koji je pozvao policiju, a Olga se nekako izvukla iz automobila i, izlomljena vatrom, uspela jja pobegne dok su je na sve strane gonili. Svuda po gradu bili su izlepljeni plakati s njenim opisom. Umesto nje sutradan bio je streljan tumač Čeh.

Pričao sam Đuri u bolnici kakvu sestru ima, šta sve drugovi iz Sarajeva pričaju o njoj. Predao sam mu njeno pismo. Njemu su ruke drhtale, oči se zamaglile:

— Pera Živković je pričao da su je partizani ubili... Nikad mu nisam verovao ...

Žujović je zajedno s Denićem širio najraznovrsnije laži o nama. Besnela je svom žestinom Šesta ofanziva. četnička crna propaganda je ubacila vest preko Fotića (on je imao stalnu radiotelegrafsku vezu s Dražom pa su mu kominikei redovno izlazili u Americi) kako je Tito teško ranjen. Toga dana desetak američkih novinara došlo je do mene i pitalo da li je to istina. Svi su oni dobili telegrame od svojih redakcija u Njujorku i Vašingtonu da hitno o tome pošalju što duže članke. Jedva sam ih uverio da to nije tačno. Jedan od novinara mi je odgovorio:

— Kako da nije tačno. OSS je dobio u Bariju radiogram iz Jugoslavije da je partizan broj jedan teško ranjen!

U Vrhovnom štabu nalazili su se savezнички oficiri. Oni su demantovali da je drug Tito ranjen, a četnička propaganda je onda izjavila novinarima da su oni mislili na Titovu ranu koju je dobio u Petoj ofanzivi!

Tek što se ovo utišalo, četnici su ubacili vest da su nas Nemci potpuno razbili, da izbeglice već dolaze iz Jugoslavije u Egipat i da se partizani nalaze u istom položaju kao republikanci u španiji i s proleća 1939 godine! Zbeg je zaista dolazio iz Dalmacije, ali to su bili starci, žene

i deca koje smo mi iz Makarskog Primorja, još dok sam ja tamo prolazio, planski evakuisali ispred Nemaca.

Novinari su nas opet opsedali, a Alek je uređivao s drugovima biltene u kojima je opovrgavao ove laži.

Jednog dana došao je Alek kod nas sav bled:

— Nečuveno! Denić je čuo preko radija »Donau« da su Nemci ušli u Jajce. Odmah je izdao vanredno saopštenje i pozvao strane novinare. Častio ih je vermutom i kucao se s njima. Izdajica! Raduje se što nemačke trupe ulaze u naš grad!

Karikaturista Hodžić, koji se preko Turske prebacio iz Beograda za Egipat, govorio mi je da je Denić nazdravljao stranim novinarima povodom zauzeća Jajca, govoreći im:

— Uštrojiše Nemci partizane!

Međutim, vest radio »Donau« bila je netačna. Nemci su ušli u Jajce tek posle petnaestak dana.

Puićev službeni ured izdao je krajem decembra jedno saopštenje za štampu u kome se tvrdi da su naše jedinice isterane iz svih važnijih gradova, da smo razbijeni u grupe i da se raspadamo. Čak se u toj izjavi govorilo i o našoj taktici, kako je ona pogrešna. Usled toga je, tobože 14.000 partizana otsečeno u Dinarskim Alpima, da im nema pomoći niotkud, da se jedino drži mala oslobođena teritorija oko Livna i Duvna, ali da Nemci dovlače nova pojačanja.

Takve laži su se nizale iz dana u dan. Alek Marković je opet došao sav uzbuđen:

— Denić tvrdi da su partizani trockisti. Kod njega je bila jedna francuska novinarka, po imenu Vidal, dopisnica francuskog vojničkog lista »En route«, i Denić joj je rekao: »Znate li zašto Englezi pomažu Tita? Kad se De Gol proslavio, Englezi su pronašli Ziroa i bacili ga protiv de Gola ... Tako sada rade s Titom protiv Draže Mihailovića... S nama su Rusi... Staljin je poslao Puriću čestitku za Novu godinu.. .«[10]

Na naš zahtev engleske vlasti morale su da odvoje u poseban logor sve one vojnike i oficire koji su zatražili prelazak u Narodnooslobodilačku vojsku. Kada smo izišli iz bolnice, Milentije i ja obišli smo jedan logor gde je bilo preko tri stotine naših vojnika. Alek Marković je trebalo da pođe s nama u Italiju, kada naše lečenje bude završeno. Ali engleske vojne vlasti to nisu dozvolile. Rečeno nam je da je to stvar Forin ofisa i da to vojne vlasti ne mogu da odluče. Aleku su bile suze u očima:

— Da nisam disciplinovan, ja bih ukrao jedan avion i doleteo u Jugoslaviju... To je kod Engleza lako ostvariti, jer ne čuvaju avione na aerodromima kako treba.

Rastali smo se s Alekom početkom februara i izljubili:

— Pozdravite Jugoslaviju!

To je bilo poslednje što mi je rekao. I nije imao sreće da vidi Jugoslaviju još jednom. Poginuo je u aprilu 1944, u avionskoj nesreći

[10] Odgovor Staljina na Puićevu čestitku povodom Nove godine glasi:

»Molim primite moju zahvalnost na vašim toplim pozdravima i željama koje ste vi uputili meni i sovjetskom narodu povodom Nove godine. Ubeđen sam da će 1944 godina biti godina novih pobeda ujedinjenih nacija i da nije daleko trenutak kada će jugoslovenski narod postići svoje oslobođenje od jarma Hitlerove tiranije.«

u Benini. Jedan drugi pilot podvukao se svojim avionom pod rep Alekovog aviona i prerezao ga svojim propelerom. Obojica su se srušili i na mestu poginuli.

Tako Aleksandar Marković nije poleteo nad Jugoslavijom »da se sveti Nemcima za Beograd, za Četvrtu i Petu ofanzivu«, kako nam je često govorio.

Ali se želja Aleksandra Markovića ipak ostvarila. Njegovi drugovi, s Jovanovićem na čelu, s kojima je pune dve godine radio daleko od zemlje, doleteli su nad Jugoslaviju i u leto 1944 godine, kao prva lovačka eskadrila naše vojske, u avionima s jugoslovenskom trobojkom i petokrakom zvezdom, tukli Nemce gde god su ih videli.[11]

U bolnicu nam je došao jednog dana major Podhora, čehoslovački vojni ataše pri kraljevskoj vladi, visok, zalizane kose, čovek malo blaziranog izraza. Doneo je sobom vina, kolača i molio da ga izvinimo što dolazi s ovim stvarima, ali razumećemo ga — Sloveni smo.

U to vreme je Beneš baš prolazio kroz Kairo, na povratku iz Moskve, gde je potpisao sovjetsko - čehoslovački pakt, pa smo imali nekoliko razgovora s Podhorom. Pre svega, taj čovek izgleda da nije imao pojma o situaciji u Jugoslaviji. Jednoga dana, po izlasku iz bolnice, puna tri sata govorio sam mu o našoj borbi, o izdaji Draže Mihailovića, a on je sve to pažljivo beležio i na kraju krajeva odbacio olovku, zaplakao se i rekao:

— Pa ja sam proveo tri godine s najgorim izdajicama... Ja to više ne mogu izdržati ni časa... Odmah ću dati ostavku na položaj vojnog atašea kod takve vlade ...

Sutradan je opet došao kod nas i pravo s neba pa u rebra:

— A zašto vi ubijate sokole u Splitu?

Meni udari krv u glavu:

— Ma ko ubija? Ko vas je to nalagao?

— Vaš čovek. Berislav Anđelinović!

Srećom, bio je prisutan Milentije, inače ja sam bio spreman da prekinem svaki dalji razgovor s Podhorom. On se posle smiri i počesmo polako da pričamo. Milentije mu objasni da Berislav Anđelinović nije naš čovek, da je on daleko od nas i da ne treba nasedati intrigama emigranata.

Promeni se Podhora. Opet se složi da smo mi u pravu. Govorio nam je kako su Ninčić, Simović i Milan Gavrilović bili zaključili sporazum s Poljacima o upotrebi poljskih divizija protiv nas. Posle pređe na Purića. Kad je Beneš prolazio kroz Kairo za Moskvu, posetio ga je i Purić i pitao ga da li bi Beneš u ime Purića pitao Staljina hoće li da zaključi sličan sporazum s jugoslovenskom izbegličkom vladom kao što je trebalo da bude zaključen s čehoslovačkom vladom. Kad je Beneš to pitao Staljina

[11] Sedam drugova iz eskadrile Aleka Markovića, s majorom Ratkom Jovanovićem na čelu, simpatizerom naše Partije od pre rata, položili su živote, izrešetani nemačkim protivavionskim zrnima prilikom smelih naleta. Ratko Jovanović poginuo je 4 oktobra 1944 godine kod Teslića prilikom napada na neprijateljski oklopni voz. Major Mileta Protić poginuo je 19 decembra 1944 godine kod Brezova u blizini 2epča, u Bosni, prilikom napada na kolonu od oko 200 nemačkih kamiona.

Svih sedam oficira naše prve lovačke eskadrile, zajedno s Aleksandrom Markovićem, odlikovani su posmrtno Partizanskom zvezdom.

i Molotova, obojica su ćutala. Posle je sovjetska štampa objavila otvoreno da ne želi da pravi nikakve paktove s Purićem. Jedan američki novinar, koji je intervjuisao Beneša ovde u Kairu, izjavio nam je:

— Beneš je rekao da su mu u Moskvi saopštili da je za kralja Petra situacija kritična. Rekli su da je pet minuta do dvanaest!

Posle nam je Podhora govorio o posleratnoj situaciji, o teškoćama koje će biti u privredi. Rekao je da već sada ispituju mogućnosti trgovine čehoslovačke s arapskim zemljama, jer će posle rata biti velika borba za tržišta.

Poveo se razgovor i o tome da li je u čehoslovačkoj mogućna ili ne partizanska borba. Podhora nam veli da je kod nas lako, jer nema komunikacija.[12] Na kraju razgovora Podhora nam reče:

— Doznao sam od jednog francuskog oficira iz Drugog biroa, koji je sada došao iz Teherana, da su Rusi nezadovoljni s partizanima, jer se suviše oslanjaju na Englesku!

Milentije i ja, čim smo se sreli sa sovjetskim otpravnikom poslova u Kairu Solodovim, saopštili smo mu šta Podhora priča, a Solodov nam veli:

— Budala! Bio je kod mene pre neki dan pa mi kaže: »Partizani sarađuju s Nemcima!« A ja ga pitam: »Ko bije Nemce u Jugoslaviji?«, a on kaže: »Partizani«. Opet ga pitam: »Pa kako onda sarađuju s Nemcima«, a on odgovara: »Meni su to četnici rekli«.

Doveo nam je Podhora češkog novinara Muhu, koji je napisao nekoliko članaka o našoj borbi za češku emisiju radio Londona. Pita me Muha da li je Tito bio zaposlen u Škodi. Kažem mu da ne znam tačno. Sutradan, radio London na češkom jeziku objavi da Tito lepo govori češki, da je bio u Plznu četiri godine, da je, možda, poreklom Čeh, jer ima češko ime.

★

Tek kad smo Milentije Popović i ja došli u inostranstvo videli smo koliko se malo zna o našoj borbi; koliko su mnogo laži emigranti i nji-

[19] U sovjetskom časopisu »Rat i radnička klasa« 1 januara 1944 izišao je jedan članak u kome se tretira pitanje mogućnosti partizanske borbe u Čehoslovačkoj. U članku se, pored ostalog, kaže i ovo:

»Istina, prema stepenu razmaha i aktivnosti narodnooslobodilačkog ustanka Cehoslovačka zaostaje iza drugih zemalja okupirane Evrope, a naročito iza Jugoslavije u kojoj postoji masovna partizanska armija. Preduslovi za postojanje partizanske borbe postoje i u Čehoslovačkoj. Neučestvovanje Čehoslovačke u ovom pogledu objašnjava se nizom razloga, kao, na primer, štetnim uticajem kapitulanata svih boja i »Hahinog sistema«, otsustvom jedinstvenog rukovodećeg centra u ustanku patriotskih snaga u zemlji itd. Treba reći da je širenju mišljenja koja pooštravaju pasivnost i koja odriču ogromnu ulogu sopstvenih snaga naroda u pripremama svog oslobođenja doprinela politika nekih uticajnih grupa čehoslovačke emigracije, koja se negativno odnosila prema pitanju širokog razmaha partizanske borbe.

U pretstojećim okršajima s neprijateljima na istoku, zapadu i jugu, borbe porobljenih naroda u pozadini hitlerovske vojne mašine nesumnjivo igraju veliku ulogu. Postoje objektivni uslovi za prelaz narodnooslobodilačke borbe čehoslovačkog naroda na viši stepen aktivnog borbenog dejstva, na masovnu partizansku borbu. Neosporne činjenice opovrgavaju mišljenje da za partizansku borbu treba više žrtava nego pasivna rezistencija. Iskustvo borbe jugoslovenskog naroda, iskustvo partizanske borbe u Poljskoj, u Grčkoj, u Francuskoj, pokazalo je da u oružanim borbama količina ljudskih gubitaka nije veća nego u raznim formama pasivne rezistencije. To nam govori, s druge strane, iskustvo Čehoslovačke, gde su Hitlerovi krvnici nekažnjeno istrebljivali desetine hiljada patriota, ne gubeći pritom ni jednog vojnika, ni jedne puške.«

hovi zaštitnici prosuli za tri godine. Godine 1941, kada su se ujedinjene nacije nalazile u najtežem položaju, kada je Hitler prodirao u Sovjetski Savez, jedina zemlja koja se borila protiv Nemaca u Evropi bila je naša. Ali o partizanima nije se ništa čulo. Sva slava je pripisivana Draži Mihailoviću. To je bila jedna od najstrašnijih prevara u istoriji. Sećam se dobro, novembra 1941, kada je Draža Mihailović, kao nemačka pretthodnica, po sporazumu s Nedićem, udario mučki na oslobođenu teritoriju, kada sam jedno veče u Užicu s drugom Titom i Lolom Ribarom sedeo pored radija i očekivao vesti o bici pod Moskvom. Baš tog dana bio je stigao izveštaj da su naše jedinice uspele da opkole Dražu Mihailovića na Ravnoj Gori. Slušali smo radio Moskvu na srpskom jeziku. Ona je prenosila neki članak u kome se govorilo o Draži Mihailoviću kao vođi ustanika u Srbiji. Kada je Stari čuo ovu emisiju, počeo je da se šeta po dugoj trpezariji u Narodnoj banci u Užicu, u kojoj se nalazio tada Vrhovni štab, pa je rekao Loli Ribaru:

— Ne smemo uništiti Dražu Mihailovića, iako smo ga opkolili. Moramo paziti da Sovjetskom Savezu ne pravimo spoljnopolitičke teškoće.

Tako je i učinjeno, a svega nekoliko dana posle toga tri nemačke divizije nagmule su na Užice, glavni grad oslobođene teritorije. Jedna od te tri divizije bila je dovedena s Istočnog fronta.

Emigrantska vlada čak je i Prvu ofanzivu pokušala pred svetskom javnošćd da ukrade od nas i da je pripiše Draži Mihailoviću. Emigrantska vlada je povodom napada tri nemačke divizije na Užice izdala početkom januara 1942 sledeće saopštenje:

»Srpski front: Nemačke i fašističke snage u jačini tri divizije, potpomognute tenkovima i avionima, otpočele su opštu ofanzivu protiv naših položaja u dolini Zapadne Morave. Naše trupe pod komandom đenerala Draže Mihailovića uspešno se odupiru ogorčenim neprijateljskim napadima, iako su naše jedinice na sektoru Užice bile prisiljene da se povuku usled napada neprijateljskih tenkova. Naši četnici učinili su više uspešnih operacija u neprijateljskoj pozadini. Moral naših trupa je odličan.

Bosna i Crna Gora: Lokalne operacije nastavljaju se kao obično.

Slovenija: Ništa naročito.«

Ovaj kominike objavila je skoro čitava svetska demokratska štampa. I dok su naši bataljoni junački ginuli na prilazima Užicu, dok su nemački tenkovi na Kraljevim Vodama gazili naše ranjenike, kraljevske »Službene novine« u Londonu pisale su:

»Svi britanski listovi objavili su i komentarisali prvi kominike o borbama trupa pod komandom Draže Mihailovića. Neki listovi daju naslov ovoj vesti: „Treći front u Jugoslaviji", a svi bez razlike podvlače činjenicu da postoji redovna jugoslovenska vojska pod komandom Draže Mihailovića. Pored fronta u Rusiji i drugog fronta u Libiji postoji takođe još jedan front u Jugoslaviji, na kome se bore 80.000 patriotskih vojnika protiv zajedničkog neprijatelja.«

Tako je čitava javnost savezničkih zemalja nasedajući ovoj podvali pevala hvalospeve Draži Mihailoviću, a on je srljao u sve veću i sve

crnju izdaju. Do nas u zemlji dolazile su samo emisije pojedinih radiostanica koje nismo ni mogli redovno da slušamo, naročito u ofanzivama, ali tek kad sam došao u Kairo, kad sam pregledao samo kraljevske »Službene novine« iz 1942 i 1943, kad sam razgovarao s ljudima, video sam svu dubinu i niskost te nezapamćene zavere protiv našeg Narodnooslobodilačkog pokreta.

U aprilu mesecu 1942 godine, kad je Draža Mihailović zajedno s italijanskim okupatorom vodio protiv nas Treću ofanzivu, kad je dakle, svojim oružjem pomagao sile osovine, baš u to vreme u Sjedinjenim Američkim Državama Draža Mihailović bio je izabran, zajedno s Timošenkom, Makarturom i Čang Kaj Šekom, za najpopularnijeg savezničkog vojskovođu. Američki časopis «Tajm« u svom broju od 25 maja 1942 posvetio je svoju naslovnu stranu simboličnoj slici Draže Mihailovića s potpisom: »Mihailović: nepobediva Jugoslavija«. U istom broju objavljen je i članak pod naslovom: »Orao Jugoslavije«. Kraljevske »Službene novine« o tome članku vele: »U članku ovog časopisa, kao i celokupnoj američkoj štampi, izražava se divljenje prema otporu i herojstvu Draže Mihailovića i njegovih boraca i odaje im se priznanje kao zaslužnim predstavnicima jedinog organizovanog oružanog otpora u porobljenoj Evropi«.

Fotografije Draže Mihailovića bile su rasprostranjene u desetine miliona primeraka. Film je napravljen u Sjedinjenim Američkim Državama 0 Draži Mihailoviću. U Velikoj Britaniji takođe je izrađen jedan film 1942 godine o borbama u Jugoslaviji. Na njemu je radio d-r M. Sekulić, generalni sekretar stranke Milana Gavrilovića, koji je »pobegao« spavaćim kolima iz Beograda na Bliski Istok. Glavne odlike ovog filma su: u zemlji ima svega i svačega, živi se vrlo dobro, slave su, svadbe i veselja. Nemci su glupi i lako ih je varati. Glavni junak otpora je jedan jugoslovenski oficir, sabotaže ne treba činiti, jer stradaju dobri i nevini, treba čekati i oslanjati se na toga oficira — vođu otpora; nemačka peta kolona su samo sitni železnički činovnici i nosači.

Draža Mihailović je odlikovan i velikim savezničkim ordenima, primao je čestitke od vrhovnih komandanata pojedinih savezničkih vojski.[13] Evo samo nekoliko naslova članaka svetske štampe o Draži Mihailoviću, koje prenose kraljevske »Službene novine«: »Junak epopeje general Mihailović«, »Najveličanstvenija pojava ovog rata«, »Draža Mihailović pisac najlepše knjige o heroizmu koju poznaje svet«, »Najveće

[18] Sredinom 1942 komandant savezničkih trupa na Bliskom Istoku, general Okinlek, zajedno sa komandantom engleske mornarice na Sredozemnom Moru, admiralom Harvudom i komandantom avijacije Tederom, poslao je pozdravni telegram Draži Mihailoviću: »S divljenjem mi pratimo vaše operacije koje su od neocenjive vrednosti za savezničku stvar«. Na dan 1 decembra 1942 šef britanskog Imperijalnog generalštaba poslao je sledeći pozdrav Draži Mihailoviću: »U ime britanskog Imperijalnog generalštaba ne mogu da propustim godišnjicu ujedinjenja Srba, Hrvata 1 Slovenaca u jednu kraljevinu, a da ne izrazim moje čestitke za izvanredne poduhvate Jugoslovenske vojske. Ja ne mislim samo na one snage koje su prišle našim jedinicama na Srednjem Istoku u ovom času triumfa, već, takođe, na vaše nepobedive četnike, koji se pod vašom komandom danonoćno bore pod najtežim uslovima.« A 1 januara 1943 godine general Ajzenhauer, komandant svih savezničkih oružanih snaga u Sredozemlju, ovako je pozdravio Dražu Mihailovića: »Američke oružane snage u Evropi i Africi pozdravljaju svoju braću po oružju, eminentne i hrabre vojne jedinice pod vašom odlučnom komandom. Ti hrabri ljudi, koji su se pridružili vašim redovima da bi isterali neprijatelja iz svoje domovine, bore se s potpunom odanošću i samopežrtvovanjem za zajednički cilj svih ujedinjenih nacija. Neka bi ova borba donela potpuni uspeh.«

vojničko čudo ovoga rata«. Svi odreda kadili su Draži Mihailoviću. »Majorska četvorka« ga je nazivala naslednikom Putnika i Mišića. Čitao sam jedan govor Milana Grola povodom proslave 27 marta 1942 godine: »U svih pet delova sveta saoseća se sa patnjama našeg naroda, odaje se duboka pošta žrtvama, veliča se duh požrtvovanja, a junak narodni Draža Mihailović pruža se kao primer deci u školama, vojnicima u logoru, narodu u crkvama«. Iste godine, povodom 6 aprila, Miha Krek je rekao: »Da će Jugoslavija biti zajednička domovina Srba, Hrvata i Slovenaca, da će biti oslobođena i ona naša braća koja su do 6 aprila živela u tuđem ropstvu. To osvedočenje uvek jača snage našeg heroja Draže Mihailovića, koji je izabrao lozinku »Bolje grob nego rob«.

Kad sam sve ovo pročitao, nisam se čudio što Alek Marković i njegovi drugovi ništa nisu znali o partizanima sve do kraja 1942 godine — i to iz nedićevskog »Novog vremena«. Mnogi naši ljudi u Americi, pa čak i komunisti, još u leto 1942 godine, kada je kralj PetJ.' dolazio u Sjedinjene Američke Države, držali su pozdravne govore pred kraljem u kojima su veličali Dražu Mihailovića, pa čak davali i priloge od hiljadu dolara za Dražu Mihailovića.[14]

Tek u julu mesecu 1942 godine radiostanica »Slobodna Jugoslavija« objavila je rezoluciju crnogorskih rodoljuba u kojoj su osudili Dražu Mihailovića kao izdajnika. Tada je tek inostranstvo prvi put saznalo za izdaju Draže Mihailovića.

»Slobodna Jugoslavija« dugo vremena bila je jedina radiostanica koja je raskrinkavala Dražu Mihailovića. Radio Moskva je to počela da čini tek pri samom kraju 1942 godine.

Kad su strani novinari u Kairu otpočeli da traže intervjue od Milentija i mene, mi smo bili svesni teškoće zadatka pred kojim se nalazimo. Pred nama je ležalo tri godine mulja koji su naslagali emigranti tako vešto uz pomoć svetske reakcije. Koliko je bilo predrasuda kod novinara koji su do nas dolazili, koliko su oni imali netačnih pojmova o borbi u Jugoslaviji. Ali istina na kraju je ipak počela da pobeđuje. Razgovarajući sa stranim novinarima često sam pomislio koliko je krvi i mesa bilo potrebno, koliko je muka istrpljeno, koliko je suza i znoja dato, koliko nam je trebalo upornog strpljenja, koliko je napora naš narod dao, dok smo uspeli pred svetsku javnost da, najzad, Lđđemo s istinom o partizanima, Jugoslavije.

Milentije i ja dali smo oko 58 intervjua i članaka raznim novinarima, a naročito kad smo iz bolnice bili prešli u oazu Maadi, u jednu vilu gde smo se posle operacije oporavljali. Među tim novinarima bilo je raznih ljudi, bistrih i tupavih, liberalnih i reakcionarnih, prijatelja i neprijatelja.

Jedno su pitanje izvesni liberalni novinari stalno ponavljali: Kako ste uspeli moralno da se održite u danima najtežeg Hitlerovog nadiranja? Kako niste izgubili tada perspektivu? Jedan od američkih novinara pričao mi je da je sredinom jula 1941 godine, posle prvog zaustavljanja hitlerovskih armija u Sovjetskom Savezu, američka štampa počela da

[14] Mirko Marković, rukovodilac pokreta Srba komunista u Sjedinjenim Američkim Državama, držao je taj govor u Vašingtonu prilikom posete kralja Petra Sjedinjenim Američkim Državama.

piše s više optimizma o ishodu rata. Tada je general Maršal, šef američkog generalštaba, pozvao najuglednije američke novinare, među njima i novinara koji mi je ovo pričao, i opomenuo ih da ne treba zavaravati američki narod trenutnim otporom Crvene armije, jer će ona morati da kapitulira najdalje za osam nedelja!

Prvi američki novinar koji je došao do mene bio je Saj Sulcberger, dopisnik »Njujork tajmsa«, najuticajnijeg lista u Americi. Nijedan novinar nije učinio veće usluge Draži Mihailoviću nego Sulcberger. On je iz Carigrada zajedno s Rej Brokom otpočeo seriju članaka o Draži Mihailoviću. Saj Sulcberger je sinovac vlasnika »Njujork tajmsa«, a Konstantin Fotić je lični prijatelj sa starim Sulcbergerom i zato je Fotić uvek imao sve stupce i uvodnike »Njujork tajmsa«.

Sulcbergera sam poznavao još iz Beograda. Godine 1939 on je tražio da intervjuiše redakciju »Mladosti« u vezi sa stvaranjem Prvog studentskog dobrovoljačkog bataljona. U mome stanu sastali su se sa Sulcbergerom: Lola Ribar, Slobodan Princip i Miro Popara. Bio sam i ja prisutan. Sulcberger nas je pitao hoćemo li braniti zemlju ako nas napadnu hitlerovci. Princip ga je pozvao da dođe na vežbalište studentskog bataljona i tu je Sulcberger snimio bataljon i Principa s puškom u ruci.

čim je došao u moju bolničku sobu, prvih dana posle operacije, Sulcberger me je zapitao:

— Šta radi Ribar?

— Poginuo je!

— A Princip?

— On je jedan od organizatora ustanka u Bosni i takođe je nastradao u ratu.

— A onaj treći koga sam intervjuisao?

— Popara! I on je poginuo.

Posle me je Sulcberger zapitao šta je sa Olgom; odgovorio sam mu da je i ona poginula. Puna četiri i po sata sedeo je Sulcberger pored moje postelje, uporno odbijao sve pokušaje bolničarki da ga izbace napolje, navaljivao sa stotinama pitanja. Govorio mi je da je pročitao izveštaj generala Maklejna i pukovnika Feriša, da je razgovarao s potpukovnikom Dikenom.

Na osnovu svega toga Sulcberger je objavio u »Njujork tajmsu« jedan članak koji je prelazio na tri stranice, jedan od najdužih članaka koje je ovaj list ikada objavio.

Kad sam pročitao kopiju tog intervjua, koju mi je Sulcberger poslao, bilo mi je došlo da od stida u zemlju propadnem. Govorio sam Milentiju: »Kako ću od sramote da izađem pred drugove«. U tome članku bilo je svašta. Jedan od glavnih podnaslova glasio je: »Svi mrtvi sem jednoga«, i tako dalje.

Uprkos holivudizacije naše borbe u ovom članku, on je, kako sam se kasnije uverio, imao veliko dejstvo na američku javnost. Glavni organ američke štampe, objavljivanjem ovog članka, izneo je materijal koji je za sto osamdeset stepeni bio suprotan onome što je dotada pisao. Ujedinjeni komitet Amerikanaca južnoslovenskog porekla je

ovaj članak i još nekoliko drugih iz »Njujork tajmsa« o Jugoslaviji objavio u zasebnoj brošuri. Sva je američka štampa prenela Sulcbergerov članak. Časopis »Tajm« pisao je da su ovim člankom u »Njujork tajmsu« partizani priznati u Americi, a jedna velika radiokompanija dramatizovala je Sulcbergerov članak. Moskovska »Pravda«, a i neki ostali sovjetski listovi, doneli su Sulcbergerov članak u izvodu.

Fotić je povodom ovog Sulcbergerovog članka oštro protestovao. »Njujork tajms« je idućeg dana objavio jedan uvodni članak u kome je pokušao da umanji utisak prvog članka.[15] Fotić je sazvao američke novinare i na konferenciji, kako mi je posle jedan novinar rekao, pored ostalog izjavio:

— Taj Dedijer, on nije Srbin, već Francuz. Ima i francusko ime.

A, hulja jedna, s mojim ocem je u Švajcarskoj za vreme Prvog svetskog rata bio najbolji prijatelj. Kao dete dolazio sam posle rata u vinograd njegove porodice na Topčiderskom Brdu.

Posle »Njujork tajmsa« došao je na red i radio London. Jednoga dana nam dođe osrednji, mršav, skoro potpuno ćelav čovek. Ne ide, već mili po zemlji; daje utisak da ne bi ni muvu zgazio. Pretstavio nam se: pesnik i filozof Kenet Matjuz, pretstavnik radio Londona za Srednji Istok. Kaže on ko je, a ja ga popreko pogledah:

— Ah, tako, radio London. I vi imate obraza da dođete kod nas za intervju posle dve i po godine laži... O brate, o brate, vi ste debelokošci... Pa još ove godine smrtne presude sa slovom »Z« dolazile su preko vaše radiostanice ...

[15] »NJUJORK TAJMS«, u svom uvodniku »Balkanski rat«, od 23 decembra 1943 godine, pisao je:

»Prvi potpuni prikaz borbe koju jugoslovenski partizani pod vođstvom maršala Tita pružaju protiv nacističkih osvajača, kao što je to juče prikazao u ovom listu C. L. Sulcberger, uzbudio je svakoga koji ga je pročitao. To je epska fabula heroizma i smelosti, požrtvovanja, patnji i smrti, i ona je ravna najherojskijim poglavljima ovog rata — ona je ravna El Alamejnu, Staljingradu i Taravi, borbi ruskih partizana i evropskih pokreta podzemlja, borbi u varšavskom getu i borbi rivala maršala Tita generala Mihailovića . . .

Ali ovaj prikaz, naročito u nekim svojim pojedinostima, pretstavlja dramatski dokaz tragedije u koju je upala Jugoslavija, tragedije koja se proširila na Grčku i koja preti da zapali sve evropske zemlje u bratoubilačkom ratu. Jer Tito i Mihailović ne bore se samo protiv Nemaca i izdajničkih kolaboracionista u svojoj zemlji; oni se uzajamno bore u građanskom ratu u kome tradicionalno balkansko divljaštvo i nasleđena gorčina međusobnog istrebljivanja nanosi zemlji veće žrtve nego što je to u stanju da učini zajednički neprijatelj.

Nema sumnje da su savezničke vlade od ovog proleća počele da prebacuju svoju pomoć i simpatije sa Mihailovića na Tita. Ova promena sada je potpuna kao posledica konferencije u Teheranu. Ističe se razlog da su Titovi partizani sada daleko jači i daleko aktivniji nego Mihailovićevi četnici. Ali, time se otvaraju mnogi problemi sa područja ratne i posleratne politike. Mihailović je ministar rata u vladi kralja Petra koju svi saveznici još uvek priznaju. Njegova glavna snaga je u užoj Srbiji, jer su 8 miliona Srba vatreno odani svojoj dinastiji. On tvrdi da ima armiju od 250.000 ljudi, koja je spremna da se lati oružja i otvori put za invaziju saveznika. Mihailović sada drži samo jedno malo jezgro ove armije radi operacija. Mihailović ograničava ove operacije samo u onim predelima kako to odgovara savetima saveznika, to jest da ne udara pre vremena, a tako isto da izbegne represalije Nemaca, koje su naročito oštre protiv Srbijanaca.

Tito takođe tvrdi da ima armiju od 250.000 ljudi, koja je pod komunističkim vođstvom i sastoji se, uglavnom, od Hrvata i Slovenaca, i tek ponekog Srbina i to, uglavnom, iz severozapadne Hrvatske. Tito je mnogo dobio slomom fašističke Italije, čije su se trupe nalazile u oblastima u kojima je on vršio operacije. Ali još uvek je otvoreno pitanje: da li je on dobio savezničku pomoć zato što su njegove snage rasle, ili su njegove snage rasle zato što je on dobio veći deo savezničke pomoći.

U svakom slučaju, svi nacionalni i ideološki konflikti koji kuže Evropu u punom su razmahu u ovoj zemlji. Oni će zahtevati još više krvoprolića kad neprijatelj bude isteran iz Jugoslavije. Politika saveznika mora neizbežno da utiče na ishod ove borbe, i to ne samo politika Rusije i Velike Britanije, već takođe i SAD, u tom smislu da primi svoj deo odgovornosti, kako bi konačni ishod odgovarao njihovom stavu.«

Zbuni se Matjuz. I ne zna kuda će. Milentije i ja se smejemo. Možeš Englezu i Amerikancu mnogo čega reći, samo to uvi u šalu.

Kenetu Matjuzu smo odbili da lično govorimo preko radio Londona, kako je to on tražio, ali smo posle dugih pregovora, najzad, pristali da mu damo intervju.

Prvo smo mu napravili suđenje kao ratnom zločincu. Imali smo štampane govore koje je on držao preko radio Londona. Slučajno smo ih dobili nekoliko dana pre njegovog dolaska.

— Donesite materijal Matjuz, — rekao sam poručniku Niksonu, koji nam je bio pridodat na službu od strane engleske komande kao oficir za vezu.

I počeh da čitam Matjuzove govore.

— Jeste, ja sam samo jednom govorio o Draži Mihailoviću, ali to je bilo 1941 godine... Tada je o njemu govorila i radiostanica Moskva.

»Osudili« smo Matjuza na šest godina prinudnog rada — da obnavlja razorene gradove po Sloveniji, u kojoj je on živeo pre rata, pa je čak prevodio Prešema na engleski.

Matjuzu smo dali dva intervjua, ali ih je morao tri puta da popravlja. Bili smo uporni. Nismo hteli da damo da se intervju objavi dok ne pregledamo svaku reč. Ipak, prilikom prevoda u radio Londonu sa engleskog na srpski, Grga Zlatoper stavi da sam ja član Vrhovnog štaba. Matjuz je morao da objavi ispravku preko radio Londona.

Uskoro smo imali prilike da se upoznamo sa savezničkom vojnom cenzurom. Doveo nam je Stojan Pribićević jednog dečkića, novinara u uniformi američkog vojnika, koji je stalno skakutao kao jare. To je bio Valter Bernštajn, dopisnik američkog vojničkog časopisa »Jenk«, koji se štampa u desetak izdanja od Atlantika do Pacifika u više miliona primeraka. Razgovarao Milentije s njime preko tumača, dali smo mu materijal na engleskom, a on sam veli:

— Ja ću napisati članak i doneću vam ga da ga pročitate.

— Pazi, molim te, ovaj sam nudi članak. Disciplinovan čovek.

(Na Zapadu je prilična uvreda kada od ozbiljnijeg novinara tražiš da pregledaš intervju pre nego što ga objavi, ali svakodnevna praksa to apsolutno zahteva. Jer ima, i to prilično mnogo, novinara na Zapadu kojima je dovoljna samo činjenica da ste s njime razgovarali, a on će na osnovu toga da napiše najgore stvari i posle će tvrditi da ste mu ih dali. To se dogodilo, na primer, drugu Tempu, nešto kasnije u Bariju. Razgovarao s jednim engleskim novinarom, a posle se preko radio Londona objavi vest: »Tempo, vođa srpskih partizana, izjavio da priznaje Tita za vrhovnog komandanta«. Protestovao Tempo, čak se i ljutio, ali vest je već bila otišla u eter.)

Dođe Bernštajn posle tri dana, čitamo članak i vidimo da ga piše čovek s našim načinom mišljenja. Pita ga Milentije obazrivo otkuda mu ti izrazi, a Bernštajn veli:

— Pa i kod nas se čita Lenjin!

Samo je Bernštajn imao neprilika sa engleskim vojnim cenzorima. Oni su mu zabranili da u svome članku upotrebljava izraz politički

komesar, već tražili da piše politički oficir. Zabranili su mu da napiše da partizani nose crvenu zvezdu na kapi. U svome časopisu Bemštajn je objavio i više slika. Na svim slikama cenzori su retuširali petokraku, ali cenzor je cenzor, zaboravio je s naslovne strane da skine s kape Save Kovačevića ne samo petokraku već i srp i čekić.

Ni mrtav se Sava nije dao!

Engleski vojni cenzori pravili su još gluplje stvari, potpuno kao prvi cenzori Pere Živkovića, policiski pisari Uprave grada 1929 godine.

Došao novinar Murad, pretstavnik Kolumbije, jedne od najvećih američkih radiokompanija, i tražio od mene da govorim preko radija za Ameriku. Ta kompanija je i ranije donosila neke vesti o partizanima, pa sam pristao. Tražio sam prvo pitanja, napisao odgovore na ta pitanja i engleska vojna cenzura propustila je te moje odgovore posle diskusije od dva dana. Ja sam napisao, na osnovu izveštaja našeg Vrhovnog štaba, da naša vojska zadržava trideset i šest nemačkih i satelitskih divizija, a engleski cenzor je tvrdio da mi zadržavamo svega šesnaest neprijateljskih divizija. Na kraju, ja sam protestvovao i izjavio da ću čitav intervju povući, ako se budu vršili pokušaji umanjivanja ratnog napora našeg naroda.

Tekst mojih odgovora upućen je bio odmah radiogramom u Njujork, da bi tamo služio kao rezerva, ako atmosferske smetnje ne dozvole da se intervju direktno prenosi iz Kaira.

Međutim, uoči same emisije došao je do mene pretstavnik Kolumbije Murad:

— Zabranili Englezi da vi govorite iz Kaira. Tu je kralj, pa vele da je nezgodno da vi govorite iz grada u kome se on nalazi. Ali ja sam javio u Njujork o zabrani i oni će dati vaš intervju... Pročitaće ga neki glumac umesto vas.

Zato što su engleski cenzori zabranili govor, Amerikanci su napravili još veću senzaciju. Prvo su na početku emisije pucali topovi, zujali avioni, čuli se mitraljezi. Posle se javio spiker: »Ovako se vodi borba na Balkanu u Jugoslaviji«. Onda opet topovi, pa spiker: »A sada će vam jedan od učesnika u toj borbi reći nešto o njoj«.

Tako su iz dana u dan defilovali kroz kuću u kojoj smo živeli novinari: američki, engleski, francuski, australiski, kanadski, čehoslovački, egipatski, palestinski, južnoafrički.

U ovome periodu, prvih meseci 1944 godine, istina o Jugoslaviji znatno je prodrla u svet zahvaljujući u prvom redu pobedama naše vojske i osnivanju AVNOJ-a. U popularizaciji tih naših uspeha najveću je ulogu odigrala radiostanica »Slobodna Jugoslavija«. Izveštaji Vrhovnog štaba, koje je ona prenosila, bili su redovno objavljivani u najvećim listovima savezničkih zemalja.[16] Materijal koji smo Milentije i ja davali, takođe je

[18] Najuticajniji američki list »NJUJORK TAJMS« objavio je u januaru 1944 sledeće informacije o borbama u Jugoslaviji kako iz naših izvora tako i iz neprijateljskih. Donosimo u skraćenom obliku izveštaje »Njujork tajmsa«:

Jugoslovenski Informacioni ured javlja da Titove snage trpe gubitke u Dinarskim Alpama. Titove partizanske jedinice otsečene u oblasti Livno — Duvno. Partizanski gubici došli zbog rđave taktike. Titov kominike u suprotnosti sa izveštajima službenog Informacionog ureda. Partizanski radio »Slobodna Jugoslavija« javlja o zatišju. (1 januar).

bio dobio širok publicitet. Najzad, pomagao nam je i sam neprijatelj. Hitlerova vrhovna komanda u nekoliko mahova u svom službenom saopštenju govorila je o borbama s nama, a u čitavoj osovinskoj štampi, pa i Frankovoj, objavljivani su dugi članci o borbama Nemaca protiv partizanskih jedinica.

Međutim, pisanje savezničke štampe o borbi u Jugoslaviji imalo je puno nedostataka, i to ne slučajnih nedostataka, od kojih su najglavniji ovi:

Prvo, naš ustanak se prikazuje kao spontana stvar. Digli se seljaci da brane kuće. Ovde se hoće da se skrije uloga naše Partije. Tačno je da je naš narod bio spreman da brani svoje kuće zahvaljujući stavu naše Partije i slobodarskim tradicijama našeg naroda, ali da komunisti nisu pokazali put, da nisu poveli narod, drukčija bi bila naša budućnost.

Suprotni izveštaji o borbama Nemaca i Tita. Izbeglička vlada javlja da se partizani raspadaju, Tito demantuje i javlja da su mnogi Mihailovićevi oficiri i podoficiri prešli na stranu njegovih trupa. Opis partizanskog napada. (2 januar).

Nemci javljaju zauzimanje dalmatinskog ostrva Mljeta. Titove snage nastavljaju borbu protiv Nemaca u *Hercegovini, Bosni* i *Crnoj Gori.* Tito demantuje nemačka tvrđenja o pobedi. Nemci trpe teške gubitke u *Istočnoj Bosni* i *Sloveniji.* (3 januar).

Britanski radio opominje Mađarsku da dopusti mađarskim trupama da pomognu gerilce protiv Nemaca. (4 januar).

Partizani napali Banju Luku, uspeli da zauzmu pola grada, oštra borba nastavlja se, važnost grada kao nemačkog komunikacionog centra, opis drugih bitki. »Slobodna Jugoslavija« javila da je dosad 80.000 hrvatskih domobrana pristupilo oslobodilačkoj armiji. (4 januar).

Partizani se bore s Nemcima u Banjoj Luci, važnost grada, ž. pruga Banja Luka — Prijedor razrušena. (5 januar).

Tito javlja o napredovanju u Banjoj Luci, žestoki otpor nemačko-hrvatskih trupa. Pag zauzet od partizana. Tri stotine Nemaca zarobljeno, Zužemberg, *Slovenija.* Nemačka ofanziva propala u Istočnoj Bosni. Kovčeg generala ćetkovića, komandanta Treće divizije oslobodilačke armije, prenosi se sa bojišta kod Nevesinja. (Fotografija). (6 januar).

Titove snage uništavaju nemačka mitraljeska gnezda i napreduju u Banjoj Luci. Partizani upotrebljavaju zaplenjene nemačke i italijanske tenkove. Nemci nisu uspeli da slome partizansku opsadu Novog Mesta. Nemci očišćeni iz čitave doline reke Cetine, železnička pruga Beograd — Zagreb napadnuta. U Makedoniji, u decembru, 600 Nemaca ubijeno i nekoliko stotina ranjeno. Partizanski vojnici gledaju ruševine prouzrokovane napadom nemačke avijacije na jedan oslobođeni grad. (7 januar).

Saradnja Titovih snaga s bugarskim i grčkim gerilcima. Objavljeno je da se savezнички vojni stručnjaci nalaze na Titovoj teritoriji. Titove snage istisnute iz Banje Luke od strane jakih nemačkih pojačanja. Nemački gubici veliki u sedmodnevnoj bici. Sabotaža na železnicama i druge akcije. »Partizanka« (fotografija). (8 januar).

»Slobodna Jugoslavija« hvali D. Delusa, dopisnika »Asošijejted presa« i njegovu tačnost u opisivanju partizanske aktivnosti. Nedostatak dinamita glavni uzrok što su se partizani povukli iz Banje Luke, jaka nemačka pojačanja. Mihailović kaže da će 1944 biti odlučujuća godina u svojoj poruci četničkim trupama. Pruga Osijek — Beograd prekinuta na tri mesta od strane partizana. (9 januar).

Nemci otpočeli s pet krakova ofanzivu protiv Titovih snaga da bi ih isterali iz *Zapadne i Centralne Bosne.* Tito u dnevnoj zapovesti opominje sve jugoslovenske oficire koji služe kod Nemaca, četnika ili domobrana da pristupe partizanima. Borbe u *Istočnoj Bosni.* Nemci priznaju Titove partizane kao borce redovne armije da bi obezbedili svojim vojnicima isti status kad padnu u partizansko zarobljeništvo, a obećavaju partizanskim zarobljenicima da će imati isti status. Veliki nemački gubici podvlače se kao značajni. (10 januar).

Tito gubi bitke u Bosni, partizani u teškom položaju zbog zime i snega. Napredovanje u *Srbiji* i *Makedoniji.* Nemci prisilno mobilišu Srbe od 18 do 25 godina u *Banatu.* Streljano 87 talaca zbog sabotaže gerilaca. (11 januar).

Tito javlja da drži svoje linije u *Bosni,* partizani nanose teške gubitke Nemcima. U drugim oblastima nastavlja se napad. (12 januar).

Partizani priznaju da je bosanska prestonica Jajce ugrožena od nemačkog nadiranja. Titov položaj ozbiljan. Mađarski izvori javljaju da su savezнички avioni osmotreni nad *Hrvatskom.* Izveštaj se dovodi u vezi sa snabdevanjem partizana oružjem. (13 januar).

Partizani u žestokoj borbi protiv Nemaca, braneći prestonicu Jajce, presekli glavnu ž. prugu da bi sprečili snabdevanje Nemaca; važnost nemačkih pojačanja. Nemci pokušavaju da slome partizanski otpor pre proleća. (14 januar).

Drugo, pitanje Narodnooslobodilačkog fronta. Skoro svi novinari s kojima smo razgovarali, među njima je bilo i dobronamemih ljudi, čvrsto su verovali da je naš pokret uzak, čisto komunistički. Tu smo najviše muke imali s levičarima raznih zemalja. Pre svega su verovali da ih lažemo; mislili su da nemamo poverenja u njih. Nisu shvatili rukovodeću ulogu Partije koja je povela sve naše narode, spasla čast naše nacije i postala faktički nacionalna i narodna partija u pravom smislu reči.

Treće, postoji tendencija, čak i kod naših prijatelja, da našu borbu romantizuju, da je prikažu kao neku srednjovekovnu borbu s jataganima, kao napad gerilaca iz planina koji opale metak – dva, pa posle beže. Takvo i slično pisanje imalo je za cilj da se skrije da se kod nas stvaraju elementi države, i to države novog tipa. Takva i slična pisanja imala su za cilj da skriju da smo mi regularna vojska, koja primenjuje svoju određenu taktiku, vojska disciplinovana i čvrsta. Kako smo se Milentije

Nemci povećavaju pritisak na Tita kod Banje Luke, obe snage imaju velike gubitke, partizani presekli nemačke pruge. Žestoka borba besni kod Karlobaga, na *jadranskoj obali.* (15 januar).

Partizani evakuisali bosanske gradove Bugojno i Gornji Vakuf da bi izbegli opasnost nemačkog opkoljavan ja. Nemci zauzeli Prnjavor. Partizani tvrde da su Nemci poraženi kod Teslića i Kotor Varoši; 40 Nemaca ubijeno. Titove snage javljaju o ofanzivi u oblasti Bijeljine i Janje. Slovenski partizani tvrde da su postigli manje uspehe u *Primorskoj.* (16 januar).

Titove snage zaustavile nemačku ofanzivu, preuzimaju inicijativu u Bosni, partizani dobijaju nova pojačanja od saveznika morem i vazduhom. Opis delatnosti kanadskog majora V. Džonsa. (17 januar).

Nemci nastavljaju napredovanje u *Bosni,* partizani nisu u stanju da zaustave prodor u dolini Vrbasa. Nemci prete da preseku partizanske jedinice. Partizani, usled teškoća ishrane, evakuišu stanovništvo ugroženih oblasti, javlja se o američkoj medicinskoj pomoći. Partizani napravili mala napredovanja na drugim sektorima. (18 januar).

Ranjavanje Tita prošlog leta, sada obelodanjeno, povreda lakša; javlja se da su partizani tada imali pet hiljada mrtvih. Nemci napreduju u *Dalmaciji,* marinci se iskrcali na Brač i kod Omiša, Nemci imali gubitke u dolini Cetine. Borbe u *Zapadnoj Bosni.* Uloga partizana protiv Nemaca podvučena od strane britanskog ministra rata Griga u Parlamentu, pomoć saveznika u misijama i snabdevanju. (19 januar).

Partizani uništavaju namamljenu nemačku motorizovanu diviziju u brdima oko doline Vrbasa. Nemci šalju drugu diviziju kao pojačanje. Partizani preuzimaju inicijativu, pretnja Tuzli. Javlja se o teškim borbama u *Hercegovini* i *Hrvatskoj.* (20 januar).

Partizani javljaju da su preoteli Jajce, javljaju da su Tuzlu uzeli. Ostrvo Brač zauzeto od Nemaca. Jedan partizan opisuje kako je Tito izveo svoje snage iz nemačkog obruča za vreme ofanzive u *Crnoj Gori* prošloga juna, Titovo ranjavanje, Tito s Vrhovnim štabom (fotografija). (22 januar).

Partizani napali pruge koje vode od Zagreba ka Budimpešti. Partizani prikivaju 40 nemačkih i satelitskih divizija, diskusija oko nemačke snage. Partizani izgubili Perušić. Nastavlja se borba za Tuzlu. (23 januar).

Nemačka kolona uništena na sektoru Livno — Grahovo. Opis bitke za Tuzlu. Partizani se bore da preotmu hrvatski grad Otočac. Partizani zarobili dve nemačke lađe kod Baške, Krk. Dalmatinski gerilci preoteli dva sela kod Sinja. Mađarski grof Karolji poziva Mađare i Rumune da naprave partizansku armiju i da se priključe Titovim snagama. (24 januar).

Partizani javljaju o napadu Nemaca na Senj, veliki gubici, žestoke borbe u *Bosni* i *Srbiji.* (25 januar).

Uspešan nemački prodor iz Gospića za Senj. Partizanski kopneni putevi za snabdevanje presečeni. Nemački marinci sa Brača zauzeli Hvar. Nastavljaju se borbe u *Istočnoj Bosni.* Borbe na sektoru Doboj — Tuzla. (26 januar).

Titove snage izgubile Tuzlu, preotele Mrkonjićgrad kod Jajca. Presečena pruga za Sarajevo. Žestoke borbe kod Senja. Hrvatski domobrani i četnici pobijeni od strane partizana posle zauzeća dva sela u *Dalmaciji.* (27 januar).

Titove snage pobeđuju u *Centralnoj Bosni,* 70% oblasti očišćeno od Nemaca. Nemački oficiri pali u zasedu između Zagreba i Karlovca. Nemci tvrde da su zauzeli Hvar. Veliki partizanski gubici. (28 januar).

Titovi partizani presekli prugu Zagreb — Beograd, žestoke borbe oko Tuzle. Partizani javljaju da su opkolili sektor Banje Luke. Devet nemačkih vozova izbačeno iz šina u januaru, veliki nemački gubici. (29 januar).

i ja slatko smejali kad smo čitali izveštaje o našoj borbi, čak i u ozbiljnim zapadnim novinama, kao, na primer, u »Njujork tajmsu«. Ovaj list je donosio naslove kako su nam Nemci otsekli veze s pozadinom, kako smo opkoljeni. Milentije je jednom prilikom rekao Bemštajnu:

— Ne razumete vi našu taktiku. Mi smo opkoljeni od prvog dana, ali se stalno borimo. Mi nemamo velikih magacina iz kojih se snabdeva naša vojska. Narod nas hrani koliko ima, a oružjem i municijom snabdevamo se u borbi s neprijateljem!

Četvrto, među svim ovim ljudima vladalo je mišljenje da Srbi ne učestvuju u našem ustanku, da smo mi anti - Srbi. To je bilo delo smišljene propagande Konstantina Fotića. On je to ubacio u najuticajnije američke krugove. Kad je Ruzvelt govorio nekom prilikom u septembru 1943 on je rekao »hrabra Srbija«. Luj Adamič je poslao telegram gospođi Ruzvelt i objasnio da je upotreba izraza Srbija umesto Jugoslavija veoma teško odjeknula među drugim narodima Jugoslavije. Ruzvelt je ispravio

Titove snage napadaju na frontu od 50 milja, Bihać — Prijedor. U *Istočnoj Bosni* zauzeli Borike i Celić. Nemci isterani iz doline Krke. Partizanske trupe napale Nemce kod Kistanja, 250 mrtvih Nemaca, nekoliko tenkova uništeno. (30 januar).

Tito javlja da su partizani savladali nemačko - četničke snage u *Zapadnoj Bosni.* Žestoke borbe u *Hercegovini.* Nemci javljaju da je hrvatska kolaboracionistička vlada naimenovala novog ministra rata, Vokića, da bi se protiv partizana borili efektnije. Nemački vojni voz dignut u vazduh od partizana na ž. pruzi Banja Luka — Prijedor. (31 januar).

Moskovska »PRAVDA« u januaru mesecu 1944 objavila je od svojih dopisnika iz Ženeve i Kaira sledeća obaveštenja o borbama u Jugoslaviji, koja donosimo u skraćenom obliku:

U *Bosni* ulične borbe u Banjoj Luci. Neprijatelj napada tenkovima i teškom artilerijom. Železnička pruga Banja Luka — Prijedor porušena u dužini od 6 kilometara. (»Pravda«, 6 januar).

Nastavljaju se ulične borbe u Banjoj Luci sa nemačkim i ustaškim jedinicama. Jugoslovenske jedinice u ofanzivi na sektoru Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka. U *Istočnoj Bosni* oslobođena Vlasenica. U *Sandžaku* ponovo očišćena od neprijatelja Nova Varoš. U *Dalmaciji* očišćen otok Pag. U *Sloveniji* u jednom sukobu uništeno 300 nemačkih vojnika i oficira. (»Pravda«, 7 januar).

Nastavljaju se borbe za Banju Luku. Na nekoliko mesta presečena pruga Beograd — Zagreb. U *Istočnoj Bosni* ogorčene borbe. (»Pravda«, 9 januar).

Oslobođena Banja Luka. U borbama za grad neprijatelj izgubio 2.100 vojnika i oficira, zarobljeno 25 nemačkih oficira. Napadnut je neprijateljski garnizon u Bosanskoj Gradiški. U *Dalmaciji* razoružana i zarobljena posada nemačkog mininosca. (»Pravda«, 9 januar).

Nastavljaju se borbe na sektoru Banja Luka — Prijedor. U *Centralnoj Bosni* krupne nemačke snage pokušavaju da prodru na oslobođenu teritoriju. U *Sandžaku* se nastavlja čišćenje teritorije od Nemaca i četnika. U *Dalmaciji* ofanzivne operacije. (»Pravda«, 10 januar).

Žestoke borbe u okolini Banje Luke. Nemci dobili pojačanje iz Slavonije. U *Istočnoj Bosni* uništen jedan puk SS - ovaca. U *Sloveniji* opkoljena jedna neprijateljska nemačka kolona blizu Kočevja. (»Pravda«, 12 januar).

U *Centralnoj* i *Zapadnoj Bpsni* vode se ogorčene borbe protiv nemačkih kolona koje nastupaju. U *Istočnoj Bosni* napredovanje jugoslovenskih jedinica. U Gorskom Kotaru zauzeti Fužine i Lič. U *Sloveniji* zauzeta sela na tri do četiri kilometra od Gorice. (»Pravda«, 15 januar).

Nemačko napredovanje u *Centralnoj* i *Zapadnoj Bosni* zaustavljeno na nekoliko sektora. Nemački napadi na reci Neretvi odbijeni. U *Hrvatskoj* zauzeta Glina. U *Zapadnoj Bosni* presečena železnička pruga Bihać — Krupa. U *Dalmaciji* teške borbe između Sinja i Vrlike. U *Sloveniji* 18 divizija nastavlja operacije u pravcu Sušaka. Nastavljaju se borbe oko Novog Mesta. (»Pravda«, 19 januar).

U *Zapadnoj Bosni* jugoslovenske jedinice zauzele Jajce i rudnike Kreka i Živinica. U *Lici* uspešne borbe sa nemačkim i ustaškim garnizonom iz Gospića. U *Zapadnoj Bosni* Nemci uz ogromne gubitke ovladali drumom Mrkonjićgrad — Glamoč. (»Pravda«, 22 januar).

U *Bosni* zauzeto od strane jugoslovenskih vojnika sedam gradova: Prozor, Foča, šamac, Gradačac, Tuzla, Brod i Modrič. Nastavlja se napad na Tuzlu. (»Pravda«, 24 januar).

U *Zapadnoj Bosni* ponovo oslobođen Mrkonjićgrad. Nastavljaju se žestoke borbe u *Istočnoj Bosni* na sektoru Doboj — Tuzla. U Tuzli se vode ulične borbe. Nemci izgubili 500 vojnika i oficira. Peta jugoslovenska divizija zauzela Kalinovik. (»Pravda«, 28 januar).

U *Zapadnoj Bosni* očišćena od Nemaca teritorija između Banje Luke i Livna. Jugoslovenske jedinice zauzele Prnjavor i oslobodile 80% teritorije *Centralne Bosne.* U *Istočnoj Bosni* ulične borbe u Tuzli. Na liniji Tuzla — Zvornik nastavljaju se žestoke borbe. (»Pravda«, 29 januar).

ovu grešku na prvoj svojoj pres konferenciji, koju je održao posle ovog govora:

— Kao dečak skupljao sam marke Srbije i u prošlom svom govoru slučajno sam rekao Srbija umesto Jugoslavija!

Šta bi bilo od Jugoslavije da se u nju vrate Fotić, Gavrilović, Ninčić? Neki od njih su javno zastupali tezu da sve Hrvate treba poklati. Sam kralj Petar izjavio je Ruzveltu da više voli da bude kralj Srbije nego kralj Jugoslavije.

Tek ovde, u inostranstvu, video sam u potpunosti koliko je duboko opravdana parola o bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije, parola o stvaranju jugoslovenske federacije. Iz niza činjenica video sam da u izvesnim krugovima u Engleskoj i Americi postoje planovi da se Jugoslavija rascepka posle ovog rata na nekoliko država. Tu je naročito aktivan Vatikan. Ovde se mnogo govori o stvaranju srednjoevropske katoličke federacije, u koju bi ušle Hrvatska,.Slovenija, Mađarska, Slovačka, Austrija i Bavarska. U Americi Oton Habsburški otvoreno radi u tom pravcu, čak je stvorio i nekakav austriski bataljon. Zato rad kralja Petra i Fotića s jedne strane, kao i rad hrvatskih i slovenačkih političara u inostranstvu s druge strane, potpuno odgovara ovim planovima. Nije čudo što je od početka ove godine sva katolička štampa u svetu, na jedan mig, otpočela žučnu kampanju u pomaganju Draže Mihailovića. Ako je iko pobio katoličkog življa kod nas, ako je iko nabijao katoličke popove na kolac, to je činio Draža Mihailović, ali Vatikan prelazi preko svega toga i pomaže ga sada svim sredstvima, jer je Draža Mihailović oruđe reakcije u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta, sredstvo Vatikana za razbijanje Jugoslavije kao celine.

Peto, u duhu opšte politike vlada SAD i Engleske daje se podrška monarhiji, vrši se idealizovanje kralja Petra. Nekoliko puta sam čuo mišljenje: »Jadan mladić, morao je u osamnaestoj godini da napusti presto, pa mu ga sada komunisti otimaju«, čerčil je najveći zaštitnik kralja, i to ne iz nekih »simpatija prema kraljevima uopšte«, kako mi je objašnjavao jedan engleski novinar, već iz čiste britanske računice. Svoje interese na Balkanu Britanska Imperija je u svojoj istoriji najbolje zaštićavala preko monarhija. To idealizovanje kralja Petra na Zapadu vrši se na razne načine. Prvo, njegova ljubav sa princezom Aleksandrom. More članaka je napisano o »romanu«, o idealnoj ljubavi.

Dok smo bili u Kairu kralj Petar često je dolazio u dodir s »narodom«. Jedan francuski novinar iz Egipta pričao mi je:

— Vaš kralj je vrlo popularan među omladinom u Kairu. Zalazi u sve varijetete i klubove ...

Neću zaboraviti razgovor s Matijusom, direktorom Unre za Srednji Istok:

— Vaš kralj je vrlo simpatičan, tako je mlad, ljudi su oko njega rđavi, pa on često i ne zna šta se radi u njegovo ime. Da li će on ostati vaš kralj posle rata?

— Narod će reći svoju reč o tome posle rata, a što se mene lično tiče, ja ću glasati protiv kralja ...

Sesto, stalni napadi u ovom ili onom obliku na Titovu ličnost, naročito u vatikanskim krugovima. Katolički list »Katolik herald« objavio je da je ime Tito skraćenica od »Treća internacionalna teroristička organizacija«. I senzacionalista Sulcberger imao je svoje prste u tome. Išao je tako daleko da je početkom decembra 1943 godine napisao članak u kome je tvrdio da Tito uopšte ne postoji, već da je to partizansko ime nekolicine ljudi, među kojima se nalazi Mitra Mitrović.[17]

★

Stigla prva grupa naših žena, dece i invalida koje smo evakuisali iz Dalmacije. Treba ukupno da se prebaci oko trideset hiljada duša. Ovu prvu grupu odmah su posetili inostrani novinari u Kairu. Njih je bilo preko četrdeset. Želeli su da razgovaraju s narodom koji dolazi iz Jugoslavije, da čuju iz usta običnih ljudi šta se kod nas događa.

Posle toga razgovora nekoliko stranih novinara došlo je kod Milentija i mene. Kazali su nam:

— Sve što ste nam govorili o vašoj borbi tačno je. To smo se uverili kad smo razgovarali s vašim narodom u logoru. Kako se samo ti ljudi drže. Kako govore jednostavno, kako se ništa ne zbunjuju što ih preko četrdeset novinara zapitkuju.

Nije bilo lako bačvaru Petru Ivoviću i četvorici drugova ribara, članova opštinskog Narodnooslobodilačkog odbora iz Makarskog Primorja, da odgovaraju na mnoga provokatorska pitanja pretstavnika zapadne štampe. Kad smo Milentije i ja posetili logor u El Satu, gde su smešteni naši drugovi iz Dalmacije, rekao nam je Ivović:

— E, gospu im, oznojiše nas... Ali se nismo dali... Mi smo njima pitanja postavljali, pa su se oni zbunjivali...

Razgovarali smo sa šefom Unre Matijusom, koji je takođe posetio logor. On nam veli da su se naši Dalmatinci ljutili kad ih je nazivao izbeglicama. Matijus kaže da su mu oni odgovorili:

— Mi nismo izbeglice. Ovo su žene, deca i ranjenici najbolje vojske na svetu.

Naš narod nije hteo da bilo šta zatraži od engleskih vlasti. Kada je Crveni krst iz Kaira poslao dve stotine džempera narod nije hteo da ih

« U »NJUJORK TAJMSU« od 5 decembra 1943 Sulcberger je pisao:

»O Titovoj ličnosti ima mnogo teorija. Po jednoj, koju mnogi Jugosloveni smatraju tačnom, dosad su postojala tri Tita. Cim jedan pogine, drugi preuzima njegovu titulu održavajući na taj način neku vrstu besmrtnosti, kao legendama ptica feniks. Mnoge su teorije širene o tome ko su te žive ili mrtve ličnosti koje su bile »Tito«. Jedno vreme antipartizani su tvrdili da je Tito Lebedev, koji je bio savetnik sovjetske ambasade u Beogradu. On je nestao pošto je pratio jugoslovensku vladu sve do Ilidže. Ovo se pokazalo kao potpuno netačno. Lebedev sada mirno sedi u svojoj kancelariji u Moskvi. Po jednoj drugoj priči Tito je Košta Nađ. A Košta Nađ je stvarno pseudonim za jednog partizanskog vođu, koji je stvarno jedan od Titovih generala. Drugi su tvrdili da je Tito Moša Pijade, srpski komunist jevrejskog porekla, koji je bio zatvoren u Beogradu mnoge godine, zanimajući se pisanjem stihova i malanjem autoportreta.

Po jednoj teoriji Tito je čovek po imenu Broz i da se taj Broz pod pseudonimom borio u španskom građanskom ratu. Postoji još jedna teorija, koja je zbog svojih romantičnih osobina dobila široki publicitet, — a to je da je Tito žena. Ova poslednja priča verovatno dolazi od činjenice da izvesna Mitra Mitrović, žena partizanskog vođe Đilasa, iz Crne Gore, ima visoku funkciju kao Titov savetnik.«

primi dok ne vidi ko ih šalje, da nisu slučajno »od četničkih gospoja«, iako je većina žena i dece bila vrlo slabo odevena.

— Ponosit narod, — kaže Matijus, — uopšte niko ne prosi. Drže se u svojoj sirotinji ponosito kao lordovi!

Proneo se glas da će logor biti premešten blizu Kaira. Nekoliko starijih žena došlo Englezima i zakukalo:

— Bolje nas sve ovde pokoljite nego da nas vodite blizu tih krvnika koji su toliko jada učinili našem narodu ...

U logoru se nalazi i jedna devojčica od dve i po godine. Prošle godine, za vreme jedne ofanzive u Makarskom Primorju, ova mala bila je ostavljena u kući, a majka joj je izbegla ispred Nemaca i četnika. Kada se majka predveče vratila kući, zatekla je svoje dete bez desne šake. Nemci i četnici su je otsekli detetu.

Najviše je engleske oficire u logoru zapanjila samoinicijativa naših ljudi koji su došli u logor sa svojim narodnooslobodilačkim odborom, sami se svrstali u redove, sami organizovali kuvanje, tako da engleski oficiri nisu imali šta da rade, osim da priznaju naš odbor i s njime svršavaju poslove.

Kod nas je inicijativa prešla na mase i postala je takva snaga da je ništa neće moći zaustaviti. Mnogo smo naučili od svog naroda.

O toj istoj stvari razmišljali smo Milentije i ja i govorili, dok smo puna srca gledali naše ljude, u ovom dalekom logoru, kraj Sueskog Kanala, daleko od naše Dalmacije.

★

Posle operacije u bolnici Milentije i ja ostali smo u Kairu još puna dva meseca. Oporavljali smo se u oazi Maadi, išli na povremeni pregled u bolnicu. Trebalo je da mi lekari izvrše još jednu operaciju, da mi stave metalnu pločicu na lobanju, ali od toga se odustalo da bi se videlo kako će se ozleda na mozgu dalje razvijati, da neće biti komplikacija, jer, često, stavljanje metalne ploče može da izazove Džeksonovu padavicu.

Za vreme našeg boravka u Egiptu vrlo smo malo videli tu zemlju. Prvo bolnica, pa posle oporavak u Maadiju. Osim toga, engleska komanda nije baš rado gledala da se krećemo po Egiptu.

Jedino, prvih nekoliko dana po izlasku iz bolnice, obišao sam neka sela oko Kaira, i to sasvim slučajno. Kraj bolnice je bio neki jahački klub u kome su se konji iznajmljivali. Vodio ga je neki Rus, belogardejac, koji je i u Beogradu živeo.

Na odličnim arapskim konjima jahao sam dva-tri puta po okolini Kaira, kroz pesak, preko kanala, kroz plantaže šećerne trske. Jednom sam se izgubio od društva koje me je pratilo na jahanju i zapao u jedno selo, među niske kućice. Žene su sedele skrštenih nogu, pravile kolačiće od balege i sušile ih na suncu. To im je posle služilo za ogrev, jer đrveta u Misiru nema. Crnpurasta deca, lepih tamnih očiju, skakala su oko mog konja i vikala. Njihove oči bile su krmeljive, a kod nekih

i skoro zatvorene. Rekoše mi posle da je trahoma prekrila oči skoro 90% egipatskog stanovništva. Po krivudavoj uličici ovog sela neki ljudi su spavali; doznao sam kasnije da po ulicama Kaira na stotine osoba tako provedu noć na trotoaru. To im je stan. Na izlazu iz sela zatekao sam jednu devojčicu, dugih nogu u crnoj haljini, izbledeloj od sunca. Ona je ležala na leđima, a na očima joj se srojilo stotinama muva. Ona je i dalje mirno spavala. Naiđoše kamile. Njihov gonić je sekao komadiće šećerne trske, sisao ih i ispljuvavao otpatke. Misir je valjda najbogatiji kraj sveta, jedna od kolevki civilizacije, ali nigde nisam video veće raskoši i većeg siromaštva nego u ovoj zemlji.

U drugom selu drukčiji narod. Egipat je svratnica sveta. Tu su kroz vekove desetine naroda prolazili. Izmešali su se stari Misirci s Etiopljanima, Sudancima, Jevrejima, Arapima, Turcima, Francuzima, Grcima. U čitavoj toj mešavini likovi potomaka starih Misiraca mogu se poznati. To su duga, žućkasta lica, nepomična, skoro mrtva.

Izbio sam i iz ovog sela, pokušavajući da se vratim u Kairo. Pustio sam konja u galop, kroz pustinju, da me nosi, i ubrzo u daljini ugledao sam katarke nilskih brodova, nedaleko od moje bolnice. Čudni su ti brodovi. Imaju ogromna jedra na krivim jarbolima, a kad vetra nema, onda se kreću pomoću vesala ili ih tegle ljudi vukući ih obalom pomoću konopaca. Neobično deluju ti brodovi. Tako su plovili ovom rekom valjda i pre dve hiljade godina. Danas, uprkos razvoja tehnike, ovi primitivni brodovi prebacuju najveći deo pamuka iz Sudana u Aleksandriju.

Razmišljao sam često u Egiptu o odnosu pretstavnika velikih, kolonijalnih sila i Egipćana, pogotovu posle jednog slučaja kome sam bio svedok. Jedan od engleskih oficira, koji nam je bio pridodat, imao je verenicu, ćerku jednog egipatskog diplomate, poreklom Turčina, i jedne Engleskinje. Bila je to mala, debeljkasta devojka, zvala se Ona. Kad sam je pitao šta je po narodnosti nikako nije htela da prizna da je Egipćanka. Njen verenik mi je posle objašnjavao:

— Egipćani su esme[18] i Ona neće da ima veze s njima.

Jedne večeri taj oficir bio je u poseti kod svoje verenice i pri povratku poče da mi priča o nekom psu:

— Divan pas, tako jake gnidi ima, pa dlaku...

Punih pet minuta hvalio je toga psa i na kraju reče:

— Tako jake grudi ima. Pre neko veče taj pas i još nekoliko pasa njegove rase zaklali su šest esmi, ali što su mu jake šape...

I nastavi da priča kako su to lepi psi, kakvu dlaku imaju, kako bi on rado jednog od tih pasa odveo u Englesku. Ja sam se prosto zaprepastio i zapitao ga:

— Kako su to zaklali šest ljudi?

— Ah, ništa, esme su pokušale da pokradu magacin sa oružjem, a ovo su policiski psi, specijalno istrenirani za čuvanje objekata. Ali to su divni psi, jako pametni. Lepše nikad nisam video.

[18] Esma — pogrdni izraz za Egipćane.

Ovog mladog engleskog oficira dotle sam cenio. On je učestvovao u bici kod El Alameina, u otsudnoj bici, u kojoj je Romei konačno bio izbačen iz Egipta. Ovaj mladi oficir bio je ranjen u toj bici. Dobio je prilično visoko odlikovanje. Ali posle ovog razgovora više nisam mogao da razgovaram s njim, a da se ne setim tog tako karakterističnog slučaja. Što je najtragičnije, on uopšte nije ni primetio da su ti psi preklali šest ljudi. On im se divio, divio se i policiskom majoru koji je doveo jednog od tih pasa u salon njegove verenice. Ni ona nije primećivala krv šestorice Egipćana na njušci tog psa.

RAD NAŠE BAZE U ITALIJI

Kad smo se Milentije i ja vratili iz Kaira u Bari, Milentije je uputio sledeće pismo drugu Marku:

»Dragi Marko,

Vlado i ja stigosmo u Bari među drugove, gde se vrlo dobro osećamo. Kad se čovek nađe van domovine, usamljen, među drugim svetom, onda su mu njegovi drugovi i narod mnogo miliji. Ali ne samo to. Iz tuđine gledajući vidi se mnogo jasnije kakav je naš narod danas, šta smo mi učinili na političkom buđenju i prosvećivanju naroda. Van naše domovine prosečan čovek zna da vodimo rat, ali uopšte ne razume šta i kako se to zbiva, šta se radi i zašto se tako radi. Na primer, prva grupa naših izbeglica zaprepastila je grupu od preko 40 najuglednijih svetskih novinara (koji su ih posetili) svojim poznavanjem političkih problema, svojom sposobnošću da organizuju. Da ne govorim o savezničkim oficirima koji su među njima bili. Novinari su postavljali izbeglicama niz pitanja, čak i provokatorskih, dobili su odmah, iz prve ruke, takve odgovore da su zanemeli. Posle toga su dolazili kod mene i Vlade, čestitali nam i tek otada počeli nam verovati.

Inače i najveći novinari bili su potpuno neobavešteni o našoj zemlji. Dobronamerni, demokratski nastrojeni ljudi među njima nisu mogli pisati o nama, jer nisu ništa znali...

Treba imati u vidu činjenicu da je reakcija uspela da nas, čitavu našu borbu, sakrije od sveta za dugi period i da su mnoge i mnoge stvari, koje su nam bile štetne i neprijatne, rezultat neznanja. Do jula 1942 njujorški „Dejli vorker", organ Kopartije Amerike, piše i veliča Dražu, a naši simpatizeri oficiri sa Srednjeg Istoka tek u jesen 1942 saznaju iz „Novog vremena", koje su tajno dobili od engleskih oficira, o tome da u Jugoslaviji uopšte ima partizana.

Mi smo inače dobro sa zdravljem i fizičkim i psihičkim. Ja lično psihički se osećam vrlo dobro. Izvesne teškoće koje sam pre bolesti imao sada ne osećam. Takođe smo mnogo zahvalni tebi i drugovima na brizi za nas i naše živote i na staranju i merama da mi budemo izlečeni. Pomoći ćemo ovde drugovima i očekujemo direktive. Možemo raditi, iako za sada u smanjenom obimu.

Najtoplije i najsrdačnije pozdravljamo druga Starog, tebe i ostale drugove.

Milentije i Vlada«

Milentije i ja ostali smo u Bariju još pet meseci. Ja sam morao ponovo da se vratim u bolnicu, nisam mogao da primim nikakav stalan posao, a Milentije je u aprilu mesecu 1944 godine bio postavljen za zastupnika Nacionalnog komiteta u Italiji i komandanta baze Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Italiji.

★

Naša baza u Italiji osnovana je još 2 oktobra 1943 godine, kad je Sergije Makiedo stigao brodom »Bakar« u luku Bari. Vremenom se baza razvila i njeni osnovni zadaci bili su sledeći:

Prvo, organizovati prijem i prebacivanje pomoći u oružju i opremi koju su nam davale savezničke sile.

Drugo, raditi na oslobođenju Jugoslovena, interniraca i zatvorenika u Italiji, i omogućiti im da se vrate u svoju domovinu i nastave borbu protiv okupatora. Poseban zadatak ovde je bio izići u susret želji desetine hiljada Istrana i Primorskih Slovenaca, koji su bili mobilisani u italijansku vojsku, da se vrate u vojsku svoje domovine, Narodno-oslobodilačku vojsku Jugoslavije. Zatim, postarati se da se omogući iz oslobođenih krajeva Italije povratak jugoslovenskih partizanskih odreda, koji su bili formirani posle kapitulacije Italije od strane jugoslovenskih interniraca.

Treće, briga za smeštaj ranjenika koji su u sve većem broju dolazili iz zemlje.

Četvrto, staranje o zbegu. S dalmatinskih ostrva bilo je planski upućeno na savezničku teritoriju preko 30.000 žena, dece i staraca.

Peto, kulturni i prosvetni rad kako među našim ljudima u Italiji, a tako isto i prikazivanje našeg kulturnog života savezničkoj vojsci i italijanskom narodu.

Za izvršivanje ovih zadataka u Italiji postojale su sledeće naše ustanove:

U Bariju pretstavništvo Nacionalnog komiteta i štab baze s odeljenjima prema gornjim zadacima. U luci Monopoli, četrdeset kilometara južno od Barija, organizovana je naša baza s nautičkim i ekonomskim otsekom sa zadatkom primanja ratnog materijala i hrane od saveznika i transportovanja tog materijala našim brodovima u Jugoslaviju. Dalje, u Karbonari, a kasnije u Gravini bio je stvoren prihvatni logor za naše mternirce, Istrane, Primorske Slovence, partizane iz Srednje Italije, gde su oni provodili izvesno vreme na vojnim i političkim kursevima, a zatim svrstavani u brigade i slati na zadatke. Ranjenici koji su stizali iz Jugoslavije bili su smešteni u desetak bolnica, od kojih je najveća bila u Grumu. Zbeg je bio konačno poslat u Egipat, u logor El šat kraj Sueskog kanala.

★

Najvažniji zadatak, nesumnjivo, bio je organizovanje snabdevanja naš$_e$ vojske oružjem i drugom opremom. U tom poslu bilo je ogromno teškoća, koje su, u prvom redu, dolazile od strane pojedinih komandi engleske i američke vojske.

Prvu pošiljku od 400 tona oružja, municije, uglja i hrane uspeli smo da prebacimo jedino uz pomoć američkog majora Hjuota, koji je docnije zbog te svoje inicijative bio smenjen na zahtev engleske komande. Razlog je bio taj što je on, tobože, bez znanja engleske komande bio došao u Jugoslaviju, a po sporazumu između engleskih i američkih vojnih vlasti engleska komanda bila je odgovorna za veze sa Jugoslavijom. Inače, prvih nedelja u Bariju skoro svaki čas dolazili su savezнички niži oficiri i vojnici i donosili pune kamione i džipove municije, hrane, odela i predavali nam kao poklon. Većinom su to uzimali iz magacina, ne pitajući svoju komandu. Posle se to otkrilo, pa je postavljena stroža kontrola.

Za snabdevanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije trebalo je da se brinu u početku dve savezničke ustanove, engleska Special Force pod komandom generala Majlsa i pukovnika lorda Herkurta, i američka SBS. Međutim, šefovi ovih dveju ustanova stvarno su otežali rad na snabdevanju naše vojske, protivno opštoj savezničkoj politici prema partizanima proklamovanoj u Teheranu.

Od 15 oktobra 1943 do 10 januara 1944 uz pomoć naših brodića uspeli smo da prebacimo do ostrva Visa 4.824 tone materijala, od toga 2.103 tone hrane, 1.231 tonu oružja i municije, 1.183 tone uglja, nafte i benzina, 261 tonu odeće i obuće.

Sav ovaj materijal slat je brodovima i služio je uglavnom za snabdevanje naših jedinica na ostrvima. Slanje materijala avionima u tom periodu bilo je vrlo ograničeno. Besnela je Šesta ofanziva, mnoge naše jedinice bile su bez municije i hrane, naročito u Istočnoj Bosni, a saveznici nikako nisu hteli da pošalju avionima bilo kakvu pomoć. Zbog toga je drug Tito preko radiostanice »Slobodna Jugoslavija« osudio takav stav savezničkih vlasti.

Ni ovaj materijal, koji je slat na ostrvo Vis, nije nam uvek mogao da posluži. Lord Harkurt, na primer, napravio je takvu svinjariju s poznatih 40.000 italijanskih »pušaka«. Mi smo te puške primili čak na Siciliji, to jest primili smo zatvorene sanduke, preneli to oružje našim malim ribarskim brodićima kroz nemačku blokadu, a kada smo na Visu otvorili sanduke zatekli smo najveći broj pušaka bez zatvarača, pa čak i raznih ostraguša iz Abisinije, koje su Musolinijeve trupe zarobile od Haila Selasija 1935 godine!

Treba podvući da se ovo događalo baš u periodu kada smo se užurbano spremali za odbranu Visa od eventualne nemačke invazije i kada je svaki kilogram brodskog prostora prosto bio dragocen.

Početkom februara 1944 situacija se nešto izmenila, kada je snabdevanje naše vojske preuzela engleska komanda B 1, pod komandom majora Frezera. Količina materijala se povećala, naročito su učestale pošiljke avionima. U leto 1944 stigla je i jedna sovjetska eskađrila transportnih aviona, koja je mnogo učinila na prebacivanju materijala našim jedinicama. Naročito je bila značajna akcija u snabdevanju naših novoformiranih brigada u Južnoj i Istočnoj Srbiji. Ali posle Sedme ofanzive, snabdevanje je ponovo zastalo.

Naš Nacionalni komitet u septembru mesecu 1944 godine morao je da izda sledeće saopštenje o pitanju snabdevanja od strane saveznika:

»Poslednjih dana preko nekih radiostanica primetno se pojačalo isticanje pomoći koju su Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije pružili zapadni saveznici. Pored toga što se iz takvih prikaza može — razume se, u inostranstvu, a ne i u zemlji — dobiti netačan pojam o veličini pružene pomoći, u tim vestima ima čak i takvih tvrđenja koja su sasvim netačna. Tako je, na primer, netačno da su nam saveznici avionima spuštali ljudstvo i materijal. Ako se tako formuliše saopštenje, onda to treba da znači da smo mi bili pomognuti ne samo materijalom nego i ljudstvom, dakle, nekakvim trupama. Isto tako može se označiti kao proizvoljna tvrdnja, koja je bez ikakvog osnova, da bi bez te pomoći savezničkih aviona naša Narodnooslobodilačka vojska verovatno ostala jedna velika skupina gerilskih odreda i da bi nemačka vojska u Jugoslaviji još bila jaka.

Moramo pre svega naglasiti da je našoj vojsci bila dobro došla svaka, ma i najmanja pomoć od strane naših saveznika. Na svakoj pomoći mi smo našim saveznicima zahvalni, ali tvrđenja kao ona što su gore pomenuta, ne odgovaraju činjenicama, a prema tome — naročito kad se donose na našem jeziku — nisu korisna ni za savezničku stvar, jer i naš narod i naša vojska vrlo dobro znaju koliko su teške žrtve koje još uvek podnose zbog toga što se snabdevaju sopstvenim sredstvima: otimanjem od neprijatelja. Treba, međutim, istaći činjenicu da je baš u pogledu naoružanja naše vojske pomoć saveznika bila mala, — prema tome, naoružanje naše vojske samo vrlo malim delom potiče iz savezničkih izvora. Kao i ranije, tako i sada, glavni izvor snabdevanja naše vojske oružjem i municijom bio je i ostao: otimanje od neprijatelja. Jednom rečju, ne može se osporiti činjenica da se naši borci uglavnom bore oružjem koje su osvojili od neprijatelja, a samo neznatnim delom oružjem koje su nam dali, bacili ili spustili avionima, saveznici. Naši narodi vode oružanu borbu gotovo od prvih dana okupacije — od jula 1941 godine. Prvih nekoliko savezničkih oficira za vezu došli su k nama na početku Pete neprijateljske ofanzive, dakle u maju 1943 godine, a pomoć koja bi se uopšte mogla nazvati — pomoć u naoružanju, počela je stizati još mnogo kasnije. Između Pete i Šeste ofanzive naša se vojska najviše snabdevala zahvaljujući razoružavanju italijanskih divizija i drugim vojničkim uspesima onog vremena. Pomoć u naoružanju, kao i u hrani, odelu i obući, naročito nam je jako bila potrebna na početku Šeste neprijateljske ofanzive, dakle u decembru 1943 godine, ali ona je bila tako neznatna da je maršal Tito morao za javnost dati izjavu da nema savezničke pomoći, da je ono što je dato samo kaplja u moru. Tek tada pomoć počinje da raste, a naročito se povećala od Sedme ofanzive, dakle za poslednjih 5 meseci, da poslednjih dana opet bude smanjena do beznačajnosti. Ovo znatno smanjenje dolazi u vreme velikog zamaha naše opšte ofanzive za konačno oslobođenje zemlje i za likvidaciju velikih nemačkih snaga na našoj teritoriji.

Iako je prošlo dosta meseci od sporazuma Nacionalnog komiteta sa d-rom šubašićem, naša vojska još nije dobila ni naše ratne ni trgovačke brodove. Tako smo desant naših jedinica na dalmatinska ostrva morali izvršiti na drvenim brodićima, koje smo imali. Posle tog sjajnog podviga naših boraca i mornara, pitanje flote postaje gotovo bespredmetno, pošto je nismo imali onda kada je najviše trebala. A tako i sa mnogim drugim stvarima.

Iz tih činjenica ne bi se moglo doći do zaključka da se želelo da nam se pošalje oružje koje bi nam poslužilo da postanemo moderno naoružana

vojska. Pa ipak su osvajanje Banje Luke i druge naše pobede — činjenica. Kad stvari tako stoje, onda je tvrdnja da mi bez takve pomoći ne bismo bili ništa drugo do skupina gerilskih odreda, ne samo neistinita nego i nepravedna.

Ima još jedna pomoć o kojoj treba govoriti. Iz skromnosti mi smo sami 0 njoj malo govorili ili gotovo nikako ne govorimo. 0 njoj bi trebalo da govore naši saveznici, i to svakako više nego o onoj pomoći koju su oni nama ukazali. To je pomoć koju su naši narodi pružili svojom borbom našim saveznicima, opštoj stvari za koju se bore Ujedinjeni narodi. Bilo bi opravdanije i pravednije, kad bi naši saveznici više pažnje poklonili činjenici da smo se mi borili golih šaka, bez ikakve pomoći, onda kad je bilo najteže, kad je sva Evropa spavala dubokim snom, kad nije bilo Drugog fronta, kad je Nemačka bila najjača, na vrhuncu svoje vojničke moći. A tada nad našim nebom nije bilo druge avijacije osim neprijateljske. Kako se onda može iznositi tvrđenje da bi nemačka vojska bila još jaka u Jugoslaviji, da nije bilo pomoći savezničke avijacije, kad je ta pomoć tek ovogodišnja.

Sasvim je isto i sa tvrdnjom da bi bez te pomoći naša Narodnooslobodilačka vojska ostala samo skupina gerilskih odreda. Mi bismo se obradovali kad bi se pokazalo da je to individualno gledište nekog skroz neobaveštenog ili skroz tendencioznog novinara, a ne i odgovornih krugova.

Ne sme nam se zameriti velika doza indignacije, kad odbijemo takva 1 slična tvrđenja. Naša vojska nije stvorena pomoću aviona — ni bacanjem ni spuštanjem. Za njen postanak nemamo da zahvalimo ničemu drugom do junaštvu i patriotizmu naših boraca i naših naroda, koji su podneli strahovite žetve dok su tu herojsku vojsku iskovali u teškoj borbi s daleko nadmoćnijim neprijateljem. Ona se organizovala i podigla na stepen uređene redovne vojske davno pre nego što je iz savezničkih aviona bačen prvi paket pomoći, a mesta na koja su paketi bačeni i aerodromi na koje su se avioni spuštali, bili su na slobodnoj teritoriji, koju je stvorila i održala naša vojska. Očigledno je da je ta pomoć počela tek onda kada smo se mi već u punoj meri afirmirali kao uređena vojska i kao značajan vojni činilac u ovom ratu.

Pomoć koju su nam saveznici dali bila je u njihovom, a ne samo u našem interesu. Da je bila veća, bili bi i uspesi veći. No i ovako, oni su dovoljno veliki, da je ćelom svetu jasno da smo u stanju da sami oslobodimo do kraja svoju zemlju, što ćemo svakako i završiti kako smo počeli. Ostavljamo otvoreno pitanje zbog čega na nas nije primenjen Zakon o zajmu i najmu, što smo više puta tražili i bili uvek odbijeni, iako smo na to imali puno pravo.

Najzad se moramo pitati: zbog čega je londonskom radiju bilo potrebno da na našem jeziku iznosi ovakva tvrđenja, koja u našem narodu mogu naići samo na negativan odziv, jer su činjenice onakve kakve smo ih izneli i kako ih naš narod vrlo dobro poznaje.«

★

Drugi zadatak naše baze u Bariju bio je prikupljanje Jugoslovena koji su bili internirani i zatvarani u Italiji, kao i omogućavanje Istranima i Primorskim Slovencima iz italijanske vojske da pređu u Jugoslaviju i da se bore protiv Nemaca.

Svi ovi naši drugovi slati su u vojni logor Gravinu, gde su dobili najnužniju obuku, ukoliko im je bila potrebna, a zatim su svrstavani u jedinice i pripremani za pokret u Jugoslaviju.

Ove jedinice dobile su naziv prekomorskih brigada. Prve dve bri-

gade bile su formirane još u novembru 1943 godine. U njima je bilo oko 2.500 boraca, uglavnom interniraca iz Slovenije, Dalmacije i Crne Gore. Bio im je priključen i izvestan broj Istrana i Primorskih Slovenaca.

Ove dve brigade nisu imale sreće. Kad su prešle u Jugoslaviju učestvovale su u borbi na Korčuli i tu su bile razbijene od nemačkih jedinica. Ostatak boraca iz ove dve prekomorske brigade bio je kasnije upućen u Prvu proletersku i Šestu ličku diviziju. U ovim jedinicama borci iz prekomorskih brigada junački su se borili i ginuli su mnogo brže nego stari borci u ovim proleterskim divizijama. Ta pojava je odmah uočena. Kod drugova iz prekomorskih brigada primetilo se izvesno osećanje manje vrednosti. Oni su se stalno žalili kako su izgubili po godinu-dve u internaciji i logorima u Italiji, kako za to vreme nisu učestvovali u borbi, pa su u bitkama, u proleterskim divizijama, uvek išli prvi na juriš, nisu hteli da uzimaju zaklone. Zbog toga ih je veliki broj izginuo. Osim toga, u italijanskim kazamatima i logorima njihovi organizmi bili su znatno oslabili, pa su teško podnosili marševe i veliki ih je broj pobolevao.

Treća prekomorska brigada formirana je početkom 1944 godine, a 5 marta ušla je u sastav Dvadeset šeste dalmatinske divizije. Ova brigada bila je sastavljena najviše od Primorskih Slovenaca i Istrana. Imala je još jedan bataljon Crnogoraca, kao i nešto prezdravelih ranjenika. Savezničke vlasti nisu dozvoljavale Primorskim Slovencima i Istranima da napuštaju italijanske jedinice, ali niko nije mogao naše Istrane i Primorske Slovence u tome da spreči. Oni su jednostavno nabavljali titovka, stavljali ih umesto italijanskih kapa i javljali se našoj bazi.

Ova brigada odlično se pokazala u svima bitkama koje je vodila Dvadeset šesta divizija.[1]

Rad na prikupljanju naših ljudi u Italiji nastavljao se. Na Sardiniji i u Severnoj Africi nalazile su se velike grupe Primorskih Slovenaca i Istrana koje su savezničke komande upotrebljavale kao radnu snagu. Otpočela je velika borba oko tih naših ljudi. Vrhovni štab bio je uputio posebnu notu savezničkoj komandi povodom toga. U Severnoj Africi Primorski Slovenci bili su formirali svoj hor »Srećko Kosovel«, ali kada su odbili da nastupe na jednoj četničkoj priredbi engleske vlasti su ih bacile u žice!

U leto 1944 godine bila je formirana Četvrta prekomorska brigada. Ona nije slata u zemlju, nego je upotrebljavana na aerodromima u Italiji prilikom ukrcavanja ratnog materijala i hrane za Jugosaviju.

Osim toga, za Jugoslovene, koji su se javljali našem štabu u Bariju, bili su stvoreni razni vojnički kursevi, za artilerce, radioveziste, tenkiste. Kroz te kurseve je prošlo šest hiljada ljudi i oni su upućeni u zemlju.[2]

[1] Treća prekomorska brigada dobila je naziv udarne brigade i odlikovana je ordenom narodnog oslobođenja.

* S jeseni 1944 bila je formirana Peta prekomorska brigada, koja je svoje vatreno krštenje izdržala u bici za Gospić. Ona je upućena u Sloveniju gde je odigrala vrlo značajnu ulogu. Pojavila se iza leđa nemačkih divizija, koje su, baš s proleća 1945 godine, vršile ofanzivu na oslobođenu teritoriju. Računa se da je iz Italije preko štaba naše baze upućeno ukupno 30.000 ljudi za Jugoslaviju.

Kada je Rim bio oslobođen počeli su da pristižu u Bari Jugosloveni koji su, posle kapitulacije Italije, na teritoriji pod nemačkom okupacijom bili stvorili partizanske odrede u zajednici s italijanskim partizanima. Naši ljudi formirali su posebne bataljone koji su nosili imena »Staljingrad« i »Milovan Đilas«. Svi ti bataljoni su se posle sjedinili u brigadu »Tito«. Ovi naši bataljoni vodili su borbu s nemačkim jedinicama u okolini Rima, izdržali su i jednu jaku ofanzivu. Jugoslovena bilo je i u italijanskim partizanskim odredima.*

S obzirom da su saveznici obećali Vrhovnom štabu da će snabdeti našu vojsku izvesnim brojem tenkova, to je u januaru 1944 iz Jugoslavije upućeno komandno osoblje Prvog tenkovskog bataljona Vrhovnog štaba, oko 60 drugova. Istovremeno je poslata u Italiju i grupa naših avijatičara, radi prijema aviona. U ovoj grupi bila su 222 druga, od toga 53 oficira, 85 podoficira i 84 borca. Od ove grupe formirana je Prva vazduhoplovna baza pri Vrhovnom štabu.

Naši tenkisti i avijatičari čekali su prilično dugo u Italiji na tenkove i avione. To se pitanje stalno otezalo, pronalazili su se izgovori, a naš kadar bio je odabran, većinom stari borci, kojima se nije trunulo po italijanskim gradićima, dok se u zemlji vode borbe.

Jednom prilikom tenkisti i avijatičari organizovali su priredbu na koju su pozvali i savezničke više oficire, naročito one od kojih je zavisila isporuka tenkova i aviona. Specijalna tačka programa bila je jedna pesmica, na ariju vesele slovenačke pesme »Še, še domov ne grem«, u kojoj

[3] Kao jedan primer donosimo ovde prikaz rada jugoslovenskih partizana u italijanskoj provinciji Umbri ji:

»Posle kapitulacije Italije, na inicijativu odbeglih drugova iz zatvora Spoleto i logora Kolfiorito, osnovan je u pokrajini Umbrija partizanski odred koji je brojao desetak boraca, bivših crnogorskih partizana. Odredom je komandovao Tozo Laković. Za kratko vreme on se uvećao i brojao preko 50 drugova, postajući privlačna tačka za sve Jugoslovene u toj pokrajini, u kojoj se nalazilo više koncentracionih logora i zatvora. Kako u Umbriji nije bilo drugih partizanskih odreda, to je ovaj postao jezgro oko koga se formirala, uz saradnju KPI, brigada »Antonio Gramši«. Na sastanku, koji je održan u selu Kolforčela, u prisustvu člana vojne komisije KPI Luiđi Hinia, i člana PK za Umbriju Filiponija, izabrano je rukovodstvo brigade, i to: za komandanta Tozo Laković, za komesara Filipini (Paskvale), a za zamenika komesara Bogdan Pešić, za načelnika štaba Nikola Borić. Tri bataljona ove brigade (»Tito«, »Milovan Đilas« i »Peko Dapčević«) bili su sastavljeni uglavnom od Jugoslovena, a dva bataljona su bila italijanska. Kako su akcije i borbe jačale jugoslovenske bataljone u koje su stalno priticali naši drugovi, a slabile italijanske bataljone iz kojih je ljudstvo odlazilo, bežćći od borbi, dok se tokom jedne nemačke ofanzive nije skoro sasvim razbežalo, to je, uz saglasnost PK Umbrije, posle dužeg ubeđivanja, obrazovan samostalni jugoslovenski odred »Tito« koji je na dan 1 maja 1944 položio zakletvu vemosti narodnooslobodilačkoj borbi. Krajem juna, kada se front kod Ancija pokrenuo, odred je prešao liniju fronta i preko Rima došao do Barija.

U četrdeset većih borbenih akcija, koje je odred izvršio, ubijena su 143 Nemca i fašista, od kojih 11 oficira. U posleđnjim akcijama odreda zarobljeno je 230 Nemaca, od kojih 17 oficira. Zapaljena su 22 kamiona i uništena 3 mosta.

Odred je imao i svoju oslobođenu teritoriju koja se prostirala od mesta Viso do Leoneze, dolinom reke Nere (Val di Nera). Stab odreda nalazio se u mestu Norđa, gde je izlazilo i naše izdanje »Unita« na italijanskom i našem jeziku.

U toku borbi odred je izgubio 15 drugova. Marko Kustudić i Branko Knežević poginuli su u San Martino di Cezi. Dušan Marić poginuo je u Monte Kavalo, Milan Kovačević (iz Danilovgrada) poginuo je u Monte Leone, Volk i Kos (Slovenci) poginuli su u Mućafori di Spoleto, Lavrić (iz Ljubljane) i Bolafio (Istranin) poginuli su u Seravaie di Norća sa još jednim nepoznatim drugom. Milan Ljubić poginuo je u Mućafori sa još jednim nepoznatim drugom; Vasika Cokorilo i Gojko Bojičić (iz Nikšića) poginuli su u Kaštel Kamerino kličući Staljinu, Titu i Partiji.

Luiđi Longo u svojoj knjizi »Un popolo alla machia« spominje brigadu »Antonio Gramši« »koja je bila sastavljena od hrabrih Crnogoraca«. (B. P.)

naši avijatičari i tenkisti vele da neće ići kući sve dokle god ne dobiju tenkove i avione. Ova pesma je odmah prevedena savezničkim oficirima.

I vazduhoplovci i tenkisti održavali su kurseve, ali je neraspoloženje bilo veliko usled zatezanja isporuke aviona i tenkova. Bilo je tu dosta i nervoze. Jednog dana prijavi se jedan Jugosloven, pilot, koji je bio u kraljevskoj vojsci, da pređe u našu vojsku. Naši ga prime, ali jedan američki oficir, komandant jednog aerodroma, to zabrani. Pukovnik Mile Pavičić, komandant naše vazduhoplovne baze, odmah naredi pokret, uzme tri kamiona, postavi na njih puškomitraljeze i krene ka američkom aerodromu u cilju »nasilnog izviđanja«, to jest u cilju demonstracije. Na sreću komesar baze Prvoslav Vasiljević na vreme sazna za ovu partizansku demonstrativnu akciju i uspe da stigne kamione baš ispred američkog aerodroma! Posle nekoliko dana avijatičar zbog koga je pravljena demonstracija skinuo je kokardu i stavio petokraku, a američki oficir se izvinio. čak je priredio večeru za Mila Pavičića i ostale drugove.

Tek u aprilu krenuli su tenkisti u Afriku na kurs, s tim da odmah potom prime tenkove za jednu brigadu. Tenkisti su popunili svoje brojno stanje Primorskim Slovencima koji su u Egiptu prešli iz kraljevske vojske u našu. Kurs je trajao dva meseca. Naši tenkisti radili su po 12 časova dnevno samo da bi što bolje svršili kurs i da bi se što pre prebacili u Jugoslaviju.

Jedno jutro u neposrednoj blizini logora naših tenkista osvanulo je 500 grčkih mornara, pristalica ELAS-a, koji su se pobunili na grčkim ratnim brodovima u Aleksandriji, tražeći povratak u domovinu i učestvovanje u borbi protiv Nemaca.

0 tome susretu naši tenkisti su pisali:

»Doznali smo da je štrajk na brodovima trajao preko dvadeset dana, da je jedan brod bio potopljen, da je štrajk konačno ugušen od engleskih i kraljevskih trupa. Grci su bili u logoru, u žicama pored nas. Svako jutro i veče prilikom dizanja i spuštanja naše zastave, Grci su se postrojavali i pozdravljali našu zastavu. Grke su čuvale engleske kolonijalne trupe i prilično ih maltretirale. Grci onda objave štrajk glađu, a engleska komanda im preseče vodu da bi ih što više uništila. Jedno jutro je sav logor osvanuo u crnim zastavama i s ogromnim parolama na engleskom jeziku: „Umiremo od gladi i žeđi“, „Već su nam umrla četiri druga od žeđi", „Mi smo pristalice EAM-a i ELAS-a".«

Posle dva meseca obuke naša brigada je prebačena u Italiju, gde je, najzad, dobila dvadeset tenkova. U to vreme Vrhovni štab je doneo odluku da se brigada podeli na dva dela. Jedan deo drugova poslat je u SSSR da tamo primi tenkove, a drugi deo je formirao Prvu tenkovsku brigadu. Prinovom novih boraca Prva tenkovska brigada se popela na 2.160 ljudi, od toga Slovenaca 46%, Crnogoraca 22°/o, Hrvata 22%, Srba 10%. Po socijalnom sastavu u brigadi je bilo 66% radnika, 30% seljaka i 4% intelektualaca.

Brigada je prebačena na Vis u sastav Dvadeset šeste divizije i učestvovala je u prvoj akciji u borbi na Braču.

Avijatičari su takođe u maju mesecu dobili avione. Oni su formirali dve eskadrile po 16 aparata i već krajem avgusta meseca otpočeli letove iznad Jugoslavije i borbe protiv Nemaca.

★

Najznačajnija pomoć koju su nam saveznici ukazali bila je prihvatanje velikog broja ranjenika. Prvi partizanski ranjenici preneseni su u Italiju 2 oktobra 1943 brodom »Bakar«, kojim je krenula i misija partizanskih jedinica u Dalmaciji da bi uhvatila kontakt sa savezničkom komandom u Južnoj Italiji. »Bakar« je preneo 30 teških ranjenika. U Bariju lokalni engleski komandanti nisu hteli da prime ove ranjenike, navodeći kao razlog da ne znaju ni odakle su došli, ni ko ih šalje. Zbog toga su ranjenici smešteni u jednu italijansku vojnu bolnicu. Naravno, i za ovo je bila potrebna sva partizanska inicijativa i prodornost.

Po propisima za italijansku vojnu bolnicu drugarice nisu smele biti u bolnici s drugovima. Mi nismo pristajali da se ranjenici razdvajaju, pa je preko noći izvršen »državni udar«. Naši partizani zauzeli su nekoliko soba, postavili svoju upravu, tako da je ta prva partizanska bolnica u Italiji, u gradiću Modunjo, deset kilometara od Barija, samostalno delovala više meseci, sve dok nije postala mala za sve veći broj ranjenika koji su stizali iz Jugoslavije.

štalp naše baze u Bariju obratio se engleskoj komandi, to jest lordu Harkurtu, sa zahtevom da se stvori jedna veća bolnica, a da ćemo mi dati osoblje. Lord Harkurt, koji nam je stalno pravio u svakom pogledu velike smetnje, ovoga puta izmislio je nešto novo. On se složio da nam se da velika bolnica u varošici Grumo, ali je za upravnika bolnice odredio poznatog četničkog bandita, pukovnika Vinka Cvitanovića, a ostalo osoblje, od doktora do vratara, regrutovano je iz redova najgorih četnika koji su se tada nalazili u Italiji.

Tih dana baš je bio stigao jedan brod pun ranjenih partizana. Izvestili smo lorda Harkurta da će se ranjenici pre vratiti u Jugoslaviju nego što će ići u četničku bolnicu. Iz straha od ovog skandala, posle dugih pregovora, lord,Harkurt je pristao da se bolnica u Grumu podeli na dva dela, deo pod našom upravom i deo pod engleskom upravom, a četnici su bili uklonjeni.

Ranjenici nisu slati samo brodom s Visa i drugih dalmatinskih ostrva. Otpočelo je prebacivanje ranjenika avionima iz raznih krajeva Jugoslavije. U četiri maha sa oslobođene teritorije u Sandžaku i Crnoj Gori preneseno je oko 80 ranjenih drugova. Tako je 1 februara u Italiji bilo ukupno 1.355 ranjenika. Oni su bili razmešteni u sledećim bolnicama: Grumo 350, Modunjo 120, Taranto 400, Santa Katerina 110, Santa Maria di Nardo 51, Malje 20, Grotalje 120. Ukupno smo u ovim bolnicama imali još 12 lekara i 80 bolničarki.

Dolazak ranjenika u Italiju imao je veliki politički efekat kako na savezničke trupe, tako i na italijansko stanovništvo. Zaista, držanje ranjenih partizana bilo je besprekomo. Svaki od njih ujedno je smatrao da mu je dužnost da bude agitator i propagandist, da svakom Englezu i Italijanu objasni ciljeve naše borbe, da ga ubedi u pravičnost onog zašto se

borimo. Jedna grupa od 500 ranjenika bila je prebačena na Maltu. U toj grupi bio je priličan broj ranjenih drugova i drugarica od 14, 15 i 16 godina. Svojim disciplinovanim držanjem, pametnim odgovorima, ovi ranjenici napravili su veliki utisak kako na savezničke lekare, tako i na jednu grupu savezničkih novinara koja ih je posetila.

U bolnicama bio je zaveden partizanski red i organizovan intenzivan kulturno – prosvetni rad. Dolazilo je i do nekih sukoba sa engleskim lekarima i bolničkim upravama, ali su se ti incidenti uglavnom brzo izgladili. U bolnici u Tarantu naši ranjenici sve su sobe, pa i one u kojima leže engleski ranjenici, izlepili našim parolama. S druge strane, u onim upravama engleskih bolnica, u kojima je bilo reakcionara, dolazilo je, naravno, do sukoba druge vrste. Tu se pokušavala da ukine naša uprava, činjene su druge razne smetnje, ali našim čvrstim kursom sve su te provokacije odbijene.

Međutim, posmatrano u celini, savezнички lekari i bolničko osoblje zalagali su se svim silama da spasu što veći broj naših ranjenika. Naročito su u dobroj uspomeni ostali engleski major, hirurg – plastičar Batl iz bolnice u Barleti, zatim potpukovnik Dabre *(D'Abreu),* specijalista za grudnu hirurgiju u generalnoj bolnici 98 u Bariju, major Donovan, hirurg generalne bolnice 45 u Tarantu, dalje pukovnik Braun, major Garden, potpukovnik Henri, pukovnik Britli i mnogi drugi lekari.

U savezničkim bolnicama u Italiji naši ranjenici imali su najčudnovatije susrete, kao i situacije u kojima su se morali snalaziti. U bolnici u Leče naš drug Čajo šćepanović, koji je u januaru 1944 bio prebačen avionom iz Berana u Italiju, susreo se s italijanskom kraljicom Jelenom, ćerkom kralja Nikole. O tome susretu Čajo šćepanović priča:

— Jednog dana ušao je Ijekar u našu sobu i najavio posetu talijanske kraljice Jelene. Dok smo se mi dogovarali da je ne primimo u sobu, ona je već ulazila sa čitavom svitom i prišla k nama. Obratila se meni na talijanskom jeziku, ali joj ja nisam htio odgovoriti.

Oficir koji je znao naš jezik, upozorio je da nama nije poznat italijanski jezik, pa će na to ona na našem jeziku:

— Zaboravila sam već da govorim, jer sam otsutna preko četrdeset godina.

I nastavila je da postavlja pitanja na našem jeziku: kako je s našim zdravljem, odakle sam, pa kad sam joj rekao da sam iz Katunske Nahije, ona je rekla da je ona sa Cetinja.

Kad je pitala kako živi naš narod, odvratio sam joj da je on dobro i da se teško bori protiv krvavih fašista Musolinija i njihovih saveznika, nemačkih fašista i crnogorskih izdajnika kojima je i ona pokrovitelj.

Prelazeći preko toga, ona odvrati da će se već sve obnoviti i urediti, ali sam joj ja opet odvratio da, iako će se kuće obnoviti, ipak se neće vratiti svi oni koji su izginuli u borbi protiv njenih agenata. Ona je ponovo rekla da će se sve to urediti.

Ja sam joj na to odvratio da ćemo mi sve to urediti tako da ćemo se borbom osvećivati za naše poginule, a da bi mi naročito željeli da nju vidimo u zemlji kako bi joj narod mogao suditi kao pokrovitelju izdajnika i krivcu za mnoge počinjene zločine.

Posle toga ona pocrvene, krenu ka vratima sa svitom i pozdravi se klimnuv glavom.

Prezdraveli drugovi iz bolnica slati su u naš prihvatni logor u Gravimi, a odatle su posle išli u svoje jedinice u zemlji.

Među ranjenicima bilo je dosta dece, partizanskih kurira. U jednom od naših prihvatnih logora gledao sam pozorišnu pretstavu »Stara priča«, u kojoj se pojavljuju četnici. Pored mene sedeo je Zlatko Kandov, dečak od 9 godina, kurir jedne naše jedinice u okolini Knina. Zlatko je bio ranjen u oba dlana:

— Ja sam bio partizanski kurir. Privukli se četnici našem štabu, a ja potrčao da javim to partizanima. Četnici me primetili i pucali. Udari me metak u dlan i ja padnem. Prema meni juri četnik s nožem. Opet bežim i opet me udari metak, ali ovog puta u drugu ruku. Ipak sam stigao do štaba, obavestio partizane, a oni opkolili četnike i sve ih pobili... Ubili su i onog koji je jurio na mene nožem... Sve sam ga gazio po licu nogama ...

Utom se na sceni pojavljuju dva četnika. Zlatko se privi uz mene:

— Joj, eto ih!

Drhti de te, ja mu objašnjavam da to nisu četnici, već da su to glumci, naši drugovi, ali ono ne čuje:

— Daj mi pištolj, potpukovniče, da ih ubijem!

I jedva se smiri Zlatko, partizanski kurir iz Knina.

Broj naših ranjenika u Italiji stalno se peo. Oni su slati skoro iz svih krajeva Jugoslavije. Avioni su odlazili po njih noću, spuštali se na naše, na brzu ruku pripremljene aerodrome, i odatle donosili ranjenike u Bari. Do kraja avgusta nije bio nijedan nesrećan slučaj prilikom prevoženja avionima. Znatan broj ranjenika prebacivan je i brodovima, trabakulama, motornjacima. Naročito je opasno bilo slanje ranjenika iz Bosne i Like morskim putem. Brodovi su morali često da predane u kakvoj pustoj uvali na srednjedalmatinskim ostrvima.

Sredinom juna broj naših ranjenika bio se već popeo na tri i po hiljade. Iskrsavale su svakodnevne teškoće oko smeštaja ovih naših ranjenika. Bolnica u Grumu proširena je. čak su po dvorištu razapeti poljski šatori. I to je pretstavljalo pravi raj prema našim partizanskim bolnicama za vreme ofanziva, ne računajući Sloveniju.

Ovaj smeštaj ranjenika u Italiji pretstavljao je najveću pomoć koju smo mi u toku rata dobili od saveznika. To nije značilo samo sigurno spasavanje života naših ranjenih drugova, već i rasterećivanje naših jedinica koje su na taj način postajale daleko pokretnije. Nisu morale da daju drugove za nošenje ranjenika, za njihovo obezbeđenje, već su slobodno mogle da manevrišu.

U avgustu mesecu 1944, za vreme Osme ofanzive, u Crnoj Gori, Vojvođanski korpus bio je nabačen čak od Save sve do Pive, a istovremeno Treća divizija bila je potisnuta preko Durmitora do Župe Pivske. Ove naše jedinice imale su preko 900 ranjenika, koje su sobom nosile.

Naš Vrhovni štab u više mahova insistirao je kod saveznika da se ovi ranjenici prebace u Italiju. Međutim, avioni nisu dolazili. Tada je drug Tito postavio ultimativni zahtev da se ranjenici moraju spasti. I zaista.

jednog dana 25 savezničkih transportnih aviona spustilo se usred bela dana u Brezna, u župi Pivskoj, ispod Javorka, u pratnji lovaca, i odnelo svih 900 ranjenih drugova. Naše jedinice posle ovoga kao da su dobile krila. Vojvođanski korpus odmah je krenuo na sever, a Treća divizija izvršila je dubok pokret i potpuno uništila »gvozdeni puk« Pavla Đurišića.

S jeseni 1944 broj ranjenika u Italiji bio je prešao 5.000.[4] U toku ove godine poslato je i dvadesetak ranjenih i bolesnih drugova u Sovjetski Savez.

★

Pitanje smeštaja preko 30.000 žena, dece i staraca, članova porodica boraca Narodnooslobodilačke vojske kojima je u zemlji pretilo potpuno istrebljenje, takođe je pretstavljalo krupan zadatak pred kojim se nalazio štab baze. Ove izbeglice prebacivane su iz dalmatinskih sela u grupama na Vis, noću, malim brodićima u neposrednoj blizini nemačkih utvrđenja. Ovaj zadatak izvršila je naša mornarica uz saradnju narodnooslobodilačkih odbora na ugroženom i okupiranom području. U dogovoru sa saveznicima 1 januara 1944 godine počelo je prebacivanje izbeglica sa Visa u Italiju.

Engleska komanda tada nas je obavestila da u Italiji ne postoje uslovi za smeštaj ovih izbeglica. I uz pristanak naših vlasti u Dalmaciji odlučeno je da zbeg ide u Egipat.

Tako je otpočeo prevoz. Prva grupa od oko 5.000 žena, staraca i dece upućena je iz Taranta u engleski vojnički logor u El Šatu u Sinajskoj Pustinji kod Suesa.

Od prvog dana u logoru narod je otpočeo da organizuje svoju narodnu vlast, svoje masovne organizacije. Izvesni engleski oficiri pokušah su da spreče izbeglice da upravljaju svojim logorskim životom. Jedan od tih oficira, neki Longman, bio se zarekao prvog dana da će »skršiti ovaj ponosni komunistički duh«. Svi njegovi pokušaji su propali i on je smenjen i povučen sa dužnosti. Na sastancima šatora, reonskim, logorskim konferencijama zbega birani su rukovodioci šatora, reonski, logorski odbori i centralni odbor zbega. U logoru je formirana partizanska straža koja održava red u logoru i koja ima pravo istupanja i kontrole i prema savezničkim vlastima. Formirani su, takođe, i narodni sudovi. Oni imaju čak i pravo osude na lišenje slobode. Jedna od najgorih kazni za prekršioce logorskog reda bila je presuda suda da je kršiocu zabranjeno nošenje kape partizanke za izvestan period vremena.

Engleski oficiri, koji su očekivali da će naići na jednu grupu bespomoćnih izbeglica, doživeli su ogromno iznenađenje kada je već sutradan po dolasku u Sinajsku Pustinju izišao prvi broj »Našeg lista«, organa centralnog odbora zbega. Uskoro posle toga počeli su da izlaze listovi »2ena u bjegu« na 50 strana, »Omladinska revija« i »Omladinska riječ«.

[4] Ukupno su u Italiji bila 11.842 partizana ranjenika. Već u oktobru 1944 godine otpočela je evakuacija naših ranjenika iz Italije u oslobođene krajeve zemlje. U Italiji je umrlo 700 naših ranjenika.

Od prvog dana otpočelo je organizovanje škola i kurseva. U logoru postoje osnovne i srednje škole sa 113 odeljenja koje pohađa blizu osam hiljada đaka. Organizovani su i kursevi stranih jezika: 28 grupa sa 785 posetilaca koji uče engleski jezik i 15 grupa sa 473 posetioca za ruski jezik. Postoji takođe i poljoprivredna škola, šegrtska škola, kursevi za stenografiju, itd.

U zbegu je organizovano pet pozorišnih grupa, od kojih svaka ima svoj hor, dva dečja hora, dečji balet i nekoliko grupa za ritmičke igre. Organizovana je takođe i dramska i slikarska škola, modelarske grupe. Oni su organizovali dve veoma uspele izložbe, u Kairu i Aleksandriji.

Iz ovoga logora prijavilo se preko 1.200 dobrovoljaca, mahom žena, za Narodnooslobodilačku vojsku. Te su drugarice, a i nešto drugova, svršili specijalne kurseve za bolničarke, šofere, brodograditelje, itd.

U samom logoru u El Šatu u avgustu bila su 14.732 deteta, 10.977 žena i 7.701 muškarac, uglavnom stari ljudi i nešto invalida.

★

S engleskim i američkim oficirima često smo se sretali, ali s običnim vojnicima retko. Na naš stan, u Via Abresia 51, jednog dana zazvoni jedan engleski vojnik. Bio je u našoj vojnoj misiji, pa su ga ovamo poslali. Vrti vojnik u ruci kapu, pa odjednom kao iz vedra neba:

— Ja sam došao da se prijavim u vašu vojsku ...

Mislio sam prvo da je provokator, ali vojnik je imao nekako otvoren, iskren pogled i jake, radničke ruke ... Počeh da ga pitam ko je, šta je ...

Pripadao je jednoj južnoafričkoj jedinici. Veli on:

— Ništa ne radimo, ne bijemo se protiv Hitlera, a vi ste takvi junaci... Primite me u svoju vojsku i pošaljite odmah u Jugoslaviju. Ima nas u jedinici još dvadeset i svi bi pošli, samo ako vide da sam ja primljen ...

Priča mi Južnoafrikanac o svojoj zemlji:

— Tamo vam fašizam caruje. General Smats je najodaniji sluga Imperije. Ne zaboravite da je on 1922 gušio s engleskim trupama revoluciju u Srednjoj Evropi...

Južnoafrikanac je po zanimanju radnik. Na polasku mi reče:

— Ja bih napisao članak o vašoj borbi u jednom našem radničkom listu. Kod nas se zna samo za Dražu Mihailovića. Imam 24 sata otsustva. Napisaću članak i doneću da ga pregledate ...

Kad je mladić odlazio, videlo se da nije agent – provokator. Ali nisam smeo da mu pokažem da ga smatram komunistom. Hteo sam mu reći: »Da si prošao školu na Južnom bulevaru u Beogradu, ti ne bi sa dvadeset drugova izlazio iz jedinice, već bi u njoj ostao i radio, rukovodio čitavom jedinicom, tražio u ime svih da se ide na front protiv Nemaca.«

Sutradan dođe i donese desetak stranica ispisanih olovkom. Topliji članak o našoj borbi nije napisala, dosada, nijedna anglosaksonska ruka...

Sredinom marta rana mi se pogorša i moradoh otići u američku Sedamnaestu vojnu bolnicu u Napulj. Nigde se nisam bolje osećao među Amerikancima nego u bolnici. Pre svega, lekari i bolničarke ukazivali su mi punu brigu. Dalje, kad sam razgovarao s ranjenim oficirima

i vojnicima govorio sam otvoreno, osećao se lako, jer sam znao da pred sobom imam ljude koji su u borbi protiv Hitlera dali svoju krv... S druge strane, prosto me je tuga hvatala kad sam gledao te mlade, zdrave momke, u zavojima i gipsovima, kako mnogi od njih ne zna osnovne stvari, čak ni protiv koga se vodi ovaj rat.

Kada me je lekar, kapetan Nilson, uveo u svoje odeljenje, u kome je ležalo jedno četrdeset vojnika, ranjenici su se podigli s kreveta da vide to čudo u »ruskim« čizmama i s petokrakom na kapi.

— Evo ga Rus, pazi ima još snega na čizmama! — povika neko veselim glasom iza mojih leđa.

— Otopio se ovde u Italiji! — odgovorih ja tom veseljaku na engleskom.

Svi prsnuše u smeh, jer se nisu nadali da »Rus« govori engleski.

Smestili su me u prvu postelju. Lekar, kapetan Nilson, mlad energičan čovek, reče mi da ću ostati deset dana, pa će se konačno utvrditi kako stoji s mojom ranom. Pored mene je ležao jedan mladić dugog lica — farmer iz Jutaha — koji je nogu izgubio kod Ancija. Ono nekoliko srećnika kojima Hitler nije odneo noge, došetaše se do mog kreveta, otvoreno, prijateljski, kao deca kad vide novog druga, pa hoće s njim da se igraju. Jedan je doneo gumu za žvakanje, nudi mi, drugi me pita šta sam po činu, pa kad čuše odjednom se promeniše, htedoše da ustanu, ali ja im ne dadoh.

Pričali smo dugo sve dok sestra ne priđe, nasmeja se:

— Bojs, u krevet. Valja spavati!

Onaj farmer do mene polako pevuši tužne pesme; pretura po pismima svoje majke, — svakog dana mu je slala jedno pismo, — i zapita me:

— Ma, pukovniče, objasnite vi meni šta su to fašisti?

— To su ti koji su ti nogu oduzeli, a njima pomažu ti koji ti nisu objasnili šta je fašizam.

Dugo nisam mogao da zaspim. Peti – šesti krevet od mene svakih deset minuta nekome je pumpa isisavala gnoj. Jedan mali Japanac sa Havajskih Ostrva, borac 101 američkog bataljona, ječao je. Noga mu je bila otsečena. Zvao je tihim glasom sestru, molio da ga premesti.[5] Napolju vedro napuljsko nebo.

Razmišljao sam o farmeru kraj mene. »Šta su to fašisti?« Koliko je tu tragedije! Koliko je nesrećan taj mladić! Živi u najlepšem dobu čovečanstva, a ne vidi ništa! Čak su mu i nogu otrgli, a on ne zna zašto!

Nije ovo jedini slučaj. Ogromna masa američkih vojnika ne zna, na žalost, tačno zašto se bori. Kod većine jedina je želja — opet doći u Ameriku, imati vruć tuš, mleko s kremom, biti među svojima.

Izraz »home sick« (tuga za kućom) najčešće sam čuo u ovoj bolnici. Tako je i na frontu. Novinari su mi govorili da je čak bilo i pobuna. U 36 diviziji čitav puk je otkazao poslušnost, jer nikako nije dobijao zamenu, a imao je velike gubitke.

[5] Kad sam 1949 posetio u Detroitu doktora Nilsena raspitao sam se za sudbinu ovog mladića. Lekar mi je rekao da je mladi ranjenik imao nekoliko teških operacija, ali da je prezdravio i da se oženio jednom bolničarkom iz sedamnaeste bolnice.

— Ne osećaju naši vojnici da su evropski narodi spasli Njujork... Da Hitler nije ovde zaustavljen, on bi već bombardovao Njujork, — govorio mi je u jednoj diskusiji jedan američki oficir.

Kad sam bio premešten, kasnije, u oficirsku sobu, pored mene ležao je i jedan potpukovnik, Vejn, profesor matematike na univerzitetu u Prinstonu. Pametan čovek. Dugo smo noću pričali o američkoj revoluciji, građanskom ratu. Lepo je on shvatio našu borbu:

— Vi sada stvarate u neku ruku ono što je naš Vašington činio u revoluciji...

Obadve noge su mu bile prebijene kod Ancija. Govorio je o Hitleru s najvećom mržnjom. Ali ovaj potpukovnik je bio izuzetak. Najveći deo oficira pokazivao je izvesnu reakcionarnu crtu izraženu u teoriji »nepolitičke vojske«.

Najlepše o tom priča američki novinar Bernštajn:

»U jedno selo ušla američka vojska. Italijani svezali fašističkog podestu, koji ih je denuncirao Nemcima, naterivao da prave bunkere za Nemce, i doveli ga pred američkog pukovnika:

— Evo ga fašista!

— Šta je, ako je fašista? Mi smo demokratska zemlja i kod nas svako ima prava da ima svoje mišljenje!

I pusti pukovnik fašistu!«

U ovoj sobi leži i jedan crnac, oficir. Malo ljudi s njim razgovara. Velike glavobolje imaju Amerikanci s problemom crnaca. U vojsci crnci imaju, na papiru, ista prava kao beici. Ali svega je jedan crnac general. Crnci se upotrebljavaju uglavnom u radnim bataljonima. Posle mnogo napora crnaca dozvoljeno im je da formiraju jednu eskadrilu koja se odlično pokazala.

U bolnici sam sreo i jednog čudnog starca, zubnog lekara majora Kuka. Mnogo su ga interesovala politička pitanja. Dok mi je vrteo zube, postavljao bi pitanje, pa, pošto ja nisam mogao da govorim, sam je davao sebi odgovore:

— Staljin, Staljin, to nam je najveća briga. Kuda li će on sada da udari?

— Mi ovu Italiju moramo držati deset, petnaest godina, inače će izbiti revolucija. To meni govore italijanski plemići kod kojih sam bio na večeri...

— Engleska? Ona je propala u ovom ratu ...

Ista ova pitanja obradio je u »Lajfu« Bjulit!

★

Mora se priznati, u ovoj bolnici bilo je mnogo hrabrih ljudi, ali hrabrosti naročite vrste. Nije to ona naša hrabrost, svesna, rođena u mržnji prema neprijatelju, ljubavi prema svojima, već hrabrost u želji da se čovek istakne, da postane junak dana, heroj kome će bacati cveće po avenijama Njujorka.

Amerikanci razvijaju taj kult hrabrosti. Eto, u filmu »Narednik Jork« jedan čovek zarobljava preko stotinu Nemaca. A kad je Američka 36

divizija prešla Rapido kod Kasina — Nemci se nisu predavali, već su se razbijeni bataljoni Trideset šeste divizije jedva spasli. Ne valja potcenjivati neprijatelja! Kod Ancija je jedan američki potpukovnik vodio patrolu! I bio teško ranjen. Izgleda mi da su američki oficiri prilično neiskusni. To pokazuje i visoki gubitak komandnog kadra u borbama kod Ancija. Treba samo čitati u američkoj štampi kako se uzdiže taj individualizam. Recimo, taj i taj vojnik, iz tog i tog mesta, prvi je prešao Rapido, ili ušao u dvor italijanskog kralja u Kaserti. Treba pohvaliti heroja, reći šta je učinio, ali kod Amerikanaca je sve pohvala. To se vidi i po njihovoj bolesti za ordenima. Za sve oni daju neke vrste ordenja i znački, ako si u vojsci od 1941, ako si dobar strelac, ako se dobro ponašaš i ne kršiš vojne propise. Kaže mi jedan američki oficir:

— Nigde nema više ordenja nego u Rusiji! ,

— Oni imaju i zašto da daju ordenje. Evo ih već u Rumuniji!

Ujutru u devet skupljali bi se u holu i čekali novine. Bila je u jeku ruska ofanziva. Upoznao sam se tu s nekim Poljacima, čiji su roditelji još otišli u Ameriku. Priča mi jedan od njih:

— Izdao maršal Staljin dnevnu zapovest povodom zauzimanja Vinice i završava je ovim rečima: »Slava palim borcima! Napred, progonite nemačke zavojevače dok ne stignete do Rima i sastanete se s našim hrabrim saveznicima!«

Bolnica nije bila jedino mesto gde sam se susretao sa savezničkim vojnicima. Miloje Milojević, kapetan Vlado Sekulić, dva mlađa druga i ja, bili smo određeni od naše misije u Bariju da posetimo front generala Aleksandera nekoliko dana posle napada na Drvar. General Vilson nas je, ranije, pozivao više puta.

Saveznička ofanziva uspešno se razvijala i Rim je bio pred padom. To se očekivalo s velikim nestrpljenjem, jer bi to bio težak udarac za Hitlera.

Čudnovata je ta čitava kampanja u Italiji. Ide vrlo sporo. Istina saveznici su se dokopali najvećeg dela Italijanske flote, otvorili su Sredozemno More, aerodromi za strategisku avijaciju oko Foće sada su u njihovim rukama, i s njih sada biju efikasno čitavu Evropu. I u savezničkim krugovima čulo se mišljenje da bi brzi desant u Lombardiju u jesen 1943 doneo znatno skraćivanje rata. Nemci su bili na tom delu fronta potpuno nespremni. Da su se saveznici sredinom septembra iskrcali u Lombardiji i Istri, mogli su skoro nesmetano da dođu sve do Ljubljane. Nemci su prvu ozbiljnu ofanzivu protiv nas u tim krajevima otpočeli sredinom oktobra.

Umesto desanta na severu Italije, engleska Osma armija se iskrcala u Kalabriji, a američka Peta armija kod Salerna, a Nemci sa dominiraj ućih položaja davali su jak otpor. U tome je Osma armija izbila s juga i nemačke snage su se povukle. Engleski oficiri izjavljuju da su oni spasli američke trupe, ali Amerikanci navode da su se Nemci povukli usled svojih velikih gubitaka. Američki novinar Daniel Delus tvrdi da je on bio prvo lice koje se spojilo s Petom armijom kod Salerna šest sati pre engleskih prethodnica. Veli da je jednostavno seo na svoj džip u Kalabriji i stigao do Salerna ne sretnuvši nijednog Nemca.

Napulj je zauzet početkom oktobra bez velikih borbi. U gradu je trajalo puškaranje četiri dana. Jedan naš zemljak, Slovenac iz Gorice, koji je stalno živeo u Italiji, sa svojim sinovima tukao je Nemce u Napulju. Ubili su pet Nemaca i čuvaju njihove vojničke knjižice. Italijani su za uspomenu na ovo puškaranje po oslobođenju Napulja stvorili udruženje »Kvatrođornista«, slikali se s puškama i noževima.

Dalje se front sporo pomerao na sever. Prvo na Volturnu, a zatim na Garinjanu, Nemci su davali žestok otpor i, najzad, zaustavili front na liniji Garinjano — Rapido — Kasino — Ortola. Ta se linija nije pomerala sve do 12 maja, kada je otpočela ofanziva na Rim.

Nezauzimanje Rima značilo je za saveznike priličan neuspeh. Oni su pre majske ofanzive više puta pokušavali da se dokopaju Rima. U januaru su izvršili desant sa sedam divizija kod Ancija, jugozapadno od Rima. Iznenađenje je bilo potpuno, Ancio i Netuno bez borbi su zauzeti, ali su savezнички komandanti odjednom stali. Čekali su pojačanje. A da je američka Prva tenkovska divizija nastavila ka Rimu, čitav front bi popustio. Saveznici su sedeli u ravnici i čekali dok su Nemci poseli Albanska Brda i otpočeli kontraofanzivu. Dva bataljona američkih rendžersa – komandosa bili su skoro potpuno uništeni kod Cisterne. Nemci su doveli i dalekometne topove, pa se Ancio pretvorio u pravi pakao. Saveznici su trpeli gubitke, a vojnici su, čitajući vesti o dejstvu našeg Devetog korpusa kod Kaporeta, govorili novinaru Delusu:

— Maršal Tito će pre nas stići u Rim!

Ostali deo fronta mirovao je čitave zime. Mnogi otseci fronta bili su Skoro prazni. Mi smo slali svoje ljude da organizuju prebacivanje naših interniraca iz Severne Italije i oni na mnogim mestima nisu sretali ni Nemce ni Engleze. Naši kuriri su pričali da na pojedinim sektorima Nemci vuku jedan top drumom koji je paralelan frontu i pucaju na svaka dva kilometra po nekoliko metaka, tako da izgleda kao da je čitav položaj zaposednut.

Izuzetak je jedino činio Kasino. Stvarno to je neobično jaka pozicija, neka vrsta pretstraže Rima. Na početku doline Liri nalazi se taj grad, prilepljen uz brdo, visoko jedno 700 metara, na čijem se vrhu nalazi poznati manastir Kasino. Iznad njega planina Kairo visoka skoro dve hiljade metara. Saveznike je od Kasina delila i brza rečica Rapido, koja je tu pravila čitav niz baruština.

Više puta su saveznici pokušavali da zauzmu Kasino. Američka 36 (ili 34) divizija prešla je pod zaštitom veštačke magle Rapido ispod Kasina. Magla se digla i Amerikanci su ostali kao na tanjiru. Nemci su otvorili strahovitu vatru iz topova i Amerikanci su se u neredu povukli preko reke. Bila je to strašna klanica.

Drugi put su Indusi, jedna od poznatih indiskih divizija iz Osme armije, mislim četvrta, bili duboko prodrli ka manastiru Kasino, ali ih je nemačka Prva padobranska divizija opkolila. Indusi su bili snabdevani više dana avionima, pa su se na kraju krajeva morali da povlače. U sam grad, mislim, da su upadali Novozelanđani.

Savezничка komanda je, zatim, donela odluku da se manastir na brdu iznad Kasina uništi. Digla se prašina u štampi u Rimu i Americi,

ali životi američkih vojnika bili su skuplji. Manastir je razrušen, ali su Nemci i dalje ostali u njemu. Za vreme bombardovanja su se bili povukli.

Izvesno vreme kasnije doneta je odluka da se uništi iz vazduha sam grad. Kasino ne zauzima veći prostor od 400 metara sa 400 metara, a saveznici su na njega sručili nekih 2.700 tona bombi. Kad su savezničke trupe predveče jurnule s tenkovima u grad, dočekali su ih nemački šarci. Tenkovi nisu mogli napred usled velikih rupa. Kad je počelo bombardovanje Nemci su se povukli, a kad je prestalo vratili su se na svoje pozicije. Zatim je opet zavladalo zatišje. Rim nije bio zauzet. Nemci su pravili veliku galamu. Među saveznicima je vladala potištenost. Fašisti u Napulju, u glavnoj ulici, izlepili su letke s ovim rečima: »Con donne e vino non si arriva a Cassino« (»Sa ženama i uz vino ne stiže se u Kasino«).

Vojnička tajna loše se čuva kod saveznika. Za ofanzivu od 12 maja znali smo od novinara deset dana ranije, a datum i minut početka čuo sam opet od novinara tri dana pre. Svako ti o tome priča. Za tu ofanzivu saveznici su doveli nove divizije. Od mora dolinom Gariljana išle su dve američke divizije, zatim četiri francuske, dolinom Liri napadala je jedna induska i jedna engleska divizija, a sam Kasino dve poljske divizije. Osma armija je pomerila svoj front na zapad i preuzela Kasino i Liri. Velike snage bile su u rezervi. Kod Ancija je ležalo pet američkih i dve engleske divizije. Ukupno su saveznici raspolagali sa trideset divizija u Italiji.

Krajem maja naša delegacija bila je stigla u posetu frontu.

Ofanziva je počela desetak dana pre toga duž čitave takozvane Gustavove linije od Tirenskog Mora do Kasina. Prva dva dana nisu donela nikakve rezultate. Amerikanci su krenuli s mostobrana na Gariljanu, ali bez velikog uspeha. Oni su imali vrlo neiskusne jedinice. Pričao mi je američki novinar Grin kako su čitave čete išle na juriš u gomili! Pored Amerikanaca su bili Francuzi pod komandom veoma sposobnog generala Žuena. Taj oficir, koji je bio s Petenom do invazije Severne Afrike, ustvari je izradio plan ove ofanzive. On je pravilno uvideo da jako motorizovane savezničke divizije (3.000 vozila ima jedna divizija) vrlo sporo mogu da napreduju na jednom tako uzanom frontu isprsecanom oštrim obalama reka. Prodor se u tom planinskom masivu ne može izvršiti tenkom, već bajonetom. Mora pešak da sa čuke stera Nemca. Zato je Žuen svu svoju komoru stavio na mazge. Samo jedna marokanska divizija brojala je 35.000 ljudi, od toga 7.000 konjovodaca. General Žuen je otpočeo napad bez ikakve artileriske pripreme. Prva dva dana vodile su se ogorčene borbe za masiv Monte Majo.

Desno od Francuza napadala je Osma indiska i Četvrta engleska divizija dolinom reke Liri. čitava dolina je bila prekrivena veštačkim dimom i saveznici su napredovali nekoliko stotina metara. Prethodio je baraž od hiljadu topova na sektoru od sedam kilometara. Savezнички tenkovi su zapali u blato. Situacija je bila kritična.

Najgore su prošli Poljaci. Oni su triput hrabro naietali na manastir, odnosno na Fantomski Prevoj; jednom su ovladali ovim prevojem, ali

ih je nemačka Prva padobranska zbacila. Poljaci su imali 3.500 izbačenih iz stroja i po naređenju generala Aleksandera odustali su od daljih napada. Divizije su im imale svega po dve brigade, a popune niodkud.

Na našem putu prvo smo se zadržali na tom otseku fronta. Stajali smo na reci Rapido i gledali dolinu Liri i Kasino. Stvarno su Nemci imali jake pozicije. Saveznici su bili u retkoj šumi, zatim jedno sto metara čistine, reka, pa opet čistina, a na visokojobali Gustavovalinija. Kad smo se ispeli na Gustavovu liniju, u pratnji jednog potpukovnika iz štaba generala Aleksandera, nije bilo nijednog betonskog bunkera, bar na sektoru koji su Englezi izabrali da mi vidimo. U jednom selu Nemci su prilično vešto napravili bunker na tri sprata. U podrumu bi napravili dve tavanice tako da bomba ili granata obično eksplodira na prvom ili drugom tavanu. Pitamo engleskog potpukovnika kakav je bio odnos artileriske vatre.

— Na trideset naših granata jedna nemačka!

— A odnos ljudstva u dolini Liri i Kasinu?

— Mi smo u prvoj liniji imali četiri divizije, a Nemci sedam bataljona.

Krenusmo ka Kasinu. Englez nam objašnjava tok ofanzive. Trećeg dana je francuska pešadija potpuno ovladala Monte Majom, zašla Nemcima za leđa i izbila kod Pontekorva, nekih sedam kilometara iza Gustavove linije. Tada su se Nemci morali povući s Gustavove linije. Induski vojnici, Gurke, svojim noževima su poklali ono nekoliko Nemaca koji su držali otstupnicu. Saveznici su odmah u borbu bacili krupne tenkovske jedinice, izgleda oko tri tenkovske divizije. Tako su se probili u dolinu Liri. Kasinu je pretila opasnost da bude opkoljen. Prva padobranska divizija se povukla skoro nesmetano. Poljaci i Englezi ušli su u prazni Kasino. Napravljena je tom prilikom generalu Andersu velika reklama. Svečano je odlikovan ordenom podvezice Bata!

Kasino liči na sve drugo samo ne na grad. Ulice se uopšte ne mogu raspoznati. Ima čovek utisak da je neko trpao kuće u mašine za mlevenje mesa i napolje ispadale gomile smrskanih cigalja, iseckanih greda. Na sve strane bele trake označavaju minska polja. Gusto su Nemci zasejali mine ovuda. Na jednoj gomili građevinskog materijala piše: »Ovde je bio hotel...« taj i taj. Oko tog hotela se vodila najljuća borba. Na nekoliko mesta videli smo nemačke čelične kazamate. To je neka vrsta kupola s tenkova koje se zakopaju u zemlju, a na gornjem delu imaju 20 santimetara čelika. Prenose se lako, kao kola, jer imaju dva točka koji se skinu kad se bunker postavi. Unutra obično sede po dva čoveka i imaju naročitu spravu za rasterivanje prašine i dima. Ona se pokreće pedalima. Te bunkere su Nemci postavljali u podrume zgrada i, dok bi savezničke bombe i granate rušile zgrade, materijal bi se slagao na ove bunkere i oni bi postajali sve otporniji.

Sa Gustavove linije Nemci su se povukli na ono što je radio London prozvao Hitlerovom linijom. To je jedna plitka odbranbena linija, namenjena da kao zaštitnica privremeno zadrži savezničke tenkove. Na ovoj liniji saveznici su pretrpeli strahovite gubitke. Jedna tenkovska engleska brigada teških tenkova, tipa »Ćerčil«, približila se po magli nemačkim

položajima. Kad su Englezi došli na dve stotine metara od nemačkih topova, — ukopanih tenkovskih kupola, — pukim slučajem digla se magla i Englezi su se našli kao meta na strelištu. Nemci su uništili čeone tenkove i zadnje, a tenkovi u sredini nisu smeli levo ni desno zbog minskih polja, i najveći deo brigade je nastradao. Mi smo izbrojali trideset uništenih »Cerčila«, a engleski potpukovnik nam reče da ih je oko dvadeset bilo oštećeno. Na ovom otseku Hitlerove linije bilo jc sedam ukopanih tenkovskih kupola s topovima, četrdeset sa mitraljezima i jedan jarak dubok metar i po i širok tri. Nemci su imali i nešto pokretnih antitenkovskih topova i nešto tenkova. Nigdé na ovom frontu Nemci nisu upotrebljavali »Tigrove« i »Ferdinande«. »Panteri« su im najbolje oružje koje su ovde poslali. Inače, među pedesetak tenkova, oklopnih samohodnih topova većeg kalibra, koje su saveznici zaplenili, nalazi se najviše italijanskih, čeških i francuskih marki. Čak i tenkovi »Reno«. Kažem ja Englezu da Jugosloveni ništa nisu doprineli u ovaj Hitlerov arsenal.

— Kako da ne, ima jedna haubica!

— E, to nisu dali Hitleru Jugosloveni, već kralj i oni oko njega koji su pobegli 1941!

Veoma su zanimljivi raketni šestocevni bacači koje su Nemci upotrebili, ali ne kao oružje, već kao sredstvo za bacanje letaka. Našli smo nekoliko letaka na induskom i na poljskom jeziku. Ova propaganda među Poljacima imala je rezultata. Jedan od šefova američke propagande u Italiji, Rouds, govorio mi je da među poljskim jedinicama postoji prilično osipanje. Kod Poljaka se otvoreno sluša radio Berlin. Vojska, nadojena fašističkom propagandom od samih svojih oficira, ne može se boriti protiv fašista. Nemci bi obično od prebeglih vojnika uzimali imena i podatke o svima ljudima u četi, pa bi onda noću preko mikrofona na poljskom poručivali:

— Vojniku ... tom i tom ... teško je bolesna žena. Nemačke vlasti mu daju besplatnu kartu do Poljske, samo ako odmah pređe ...

Posle se poveo razgovor o borbama na frontu. Potpukovnik iz štaba generala Aleksandera, koji nas je vodio, bio je vrlo nezadovoljan tokom operacija.

— Istina, mi napredujemo, ali nigde nismo uspeli da obuhvatimo i uništimo veću skupinu neprijatelja... Jedino su Francuzi uspeli da u prvom prodoru zarobe krupnije nemačke jedinice, čak i komandanta puka...

Francuzi su stvarno i osvojili Hitlerovu liniju. Pojavili su se duboko u njenoj pozadini i Nemci su morali opet da otstupe. Otada Keselring se stalno povlači i to veoma metodično.

To posle podne pođosmo bliže frontu. Na hiljade kamiona i džipova hitalo je prvoj liniji. Stvarno, saobraćaj je odlično uređen kod saveznika, a takođe i transport materijala. Odmah do fronta dovlače se pajp-lajni tako da tenkovi ne moraju da čekaju na benzin. Na svaka dva-tri kilometra bili su protivavionski topovi tipa »Bofors« od 45 milimetara. Ali nije bilo potrebe za njima. Nemačka avijacija se ne pojavljuje. Na hiljadu i petstotina izlazaka savezničkih aviona u toku jednog dana

Nemci su odgovorili sa petnaest do dvadeset izlazaka, i to uglavnom noću.

Sutradan smo bili na samom frontu. Engleska 78 divizija zajedno s jednom induskom divizijom napadala je u pravcu grada Alagiri. Čitava Osma armija bila je bačena ka istoku kako bi otsekla Nemce na jadranskoj obali. Prolazili smo kroz gradove na ovom drumu. Frosinone, divna varoš na brdu, s velikim zgradama, sva u ruševinama. Saveznici ne štede materijal. To smo najbolje videli kad smo prešli Alatriju. Izišli smo u prednje linije, do tri baterije američkih samohodnih haubica od 105 milimetara. Posade su bile engleske. Vojnici su sedeli kraj topova, jeli sedviče i komandu primali putem radija. Ispališe jedan plotun na grad koji nije bio dalje od pet kilometara. Pitam ja onog spokojnog Engleza, koji istovremeno mljacka sendvič i pritiska na dugme, šta gađa, a on veli:

— Ima nekoliko nemačkih snajpera u gradu, pa zasipamo čitavu površinu!

Sada mi je bilo jasno zašto su italijanski gradovi bili tako strašno razoreni. Osnovni cilj saveznika je što više sačuvati svoje krvi. Alatri je neumorno zasipan granatama, a dve čete pešadije bi čitav posao mogle lako da svrše. Pred samim gradom desetak savezničkih tenkova takođe je tuklo nesrećni grad u kome je možda bilo ili nije bilo nemačkih snajpera. Tamo negde daleko s one strane grada svakih deset minuta padalo je po jedno zrno iz jednog jedinog nemačkog poljskog topa. To je sve što smo čuli i videli od Nemaca na ovom frontu.

U jednom selu ispred Alatri ja spavali su engleski vojnici u slami kraj jedne kućice. Starac, Italijan, donosio im je trešnje, mahao rukama i psovao »Tedeske«. Jedna postarija žena delila je takođe voće. Oni su oslobođeni od fašista. Kakva razlika između njih i seljaka oko Barija i Napulja. Tamo bi oni jedva dali savezničkom vojniku čašu vode! Valjda će se ovaj starac i starica tako ponašati kroz mesec dana. Žalosna je ta stvar, ali Italijani se brzo razočaravaju u slobodu koju su im doneli saveznici. Hleb je u Napulju triput skuplji nego u Milanu! A narod u Italiji želi opipljive dokaze slobode. Starac je živo pričao o Nemcima:

— Povukli su se juče, a dvanaest sati iza njih došli su Englezi... Nemci su nam oterali stoku, odneli su i jastuke ...

Pri povratku sreo sam jednog američkog novinara. Pričamo o naporima našeg naroda u ovom ratu, o našim gubicima, o tome kako se broj mrtvih dosad ceni na milion duša. On slegnu ramenima:

— Amerika dosad nije imala ni četrdeset hiljada mrtvih.

Englezi su u aprilu objavili da su imali oko 160.000 mrtvih, 200.000 ranjenih, 270.000 zarobljenih i 80.000 bez vesti.

Ruski gubici cene se na blizu pet miliona mrtvih.

Vraćajući se u Kasertu, u dvorac italijanskog kralja, gde se smestio štab generala Aleksandera, engleski potpukovnik pričao nam je raznovrsne stvari. Prvo se okomio na Amerikance:

— Ja, oni vole parade! Zato smo im dali da osvoje Rim... Vole i ordene... Odlikovali smo nekoliko njihovih viših oficira ordenom Britanske Imperije...

Posle se mnogo zanimao za naše prilike. Pomenuo je, ranije, da radi u odeljenju za pravljenje planova:

— Kakvi su putevi severno od Splita? Da li bi se mogla mimoići dva tenka? Da li je Bender čitav?

Ovaj potpukovnik je lord. Nije krio svoje neraspoloženje prema Rusima:

— Strašno su nepoverljivi... Bez razloga... Ništa neće da nam pokažu... Naša vojna misija u Rusiji ništa ne može da vidi... Posle dugo vremena Rusi je odveli na front i pokazali sto mrtvih Nemaca... Nepoverljivi ljudi...

Onda je počeo o kralju Petru:

— Jadan mladić. Vrlo simpatičan. Hoće li se on ikad vratiti a svoju zemlju?

Sutradan smo išli na front Pete armije koja je bila pod samim Rimom. Put nas je vodio pored mora. Slike iste, smrvljeni gradovi. Ovde ih je tukla i mornarica. Gaeta, to je gomila ruševina. Umesto Engleza sada nas je vodio Amerikanac, potpukovnik Olston. Stadosmo ispred Teračine da ručamo. Jedan tenk »Šerman« naleteo na nemačku minu i eno ga dole u moru tridesetak metara od druma. Svuda oko nas minska polja, prosto čovek ne sme da se makne.

Put dalje vodi kroz Pontinske Močvare. Musolini je oko njih napravio veliku galamu. Sada su njegovi saveznici Nemci uništili sve pumpe i plodna polja su pod vodom. Vire krovovi. Zaustavismo auto i Vlada Sekulić razgovara s jednim seljakom:

— Kad su Nemci otišli?

— Pre četiri dana!

— A kad su došli Amerikanci?

— Pre dva dana. Mi smo poslali jednu delegaciju da ih izvesti da nema Nemaca!

Ovde borbe nisu mnogo vođene. Kad su Amerikanci došli do Teračine, Nemci su se povukli. Branili su samo severozapadni deo mostobrana kod Ancija — Albanska Brda prema Rimu.

Ancio je pravi krtičnjak. Sve je pod zemljom. Štab generala Klarka nalazi se u jednom parku duboko pod zemljom.

Potpukovnik Olston ode u štab, a mi čekasmo više od tri četvrti sata. Najzad se pojavi sav pokisao:

— General Klark nam dozvoljava da posetimo samo liniju armije, a ne liniju divizija. A mi smo već prošli diviziske linije... Kaže da ga niko nije izvestio o našem dolasku, a sada je borba za Rim na vrhuncu, pa ne bi hteo da mu zakrčujemo saobraćaj... On vas poziva da vidite Ancio i da ovde večerate i prenoćite ...

Miloje i ja se dogovorismo da ovo odbijemo. General Vilson nas je službeno pozvao, pa ako ne možemo na front, onda želimo da se odmah vratimo u Kasertu. Uzmuva se Olston i vrati se sa načelnikom štaba generala Klarka, jednim mlađim čovekom s nemačkim imenom koji je imao svilenu maramu oko vrata. On se izvinjavao, ali mi smo ostali pri svome. Tako odmah krenusmo natrag.

Nije slučajno do ovog došlo. General Klark je i ovde hteo da pokaže da ne priznaje Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije kao savezničku.

Potpukovnik Olston je pokušao da nas odobrovolji. Prvo je govorio o generalu Klarku, nije ga baš otvoreno grdio, ali je podvlačio kako nije imao većih vojnih uspeha. Zatim se obrnuo na Engleze:

— Molim vas, to su vam strašno konzervativni ljudi. Evo, vidite ovaj njihov vojnički nož. Vidite ovaj klin. Šta mislite za šta on služi? Za čišćenje konjskih potkovica. Danas nema konja u engleskoj vojsci, ali njihov pradeda je napravio takav nož i oni su ga ostavili... Valjda će njime gusenice od tenkova čistiti...

Amerikanac je hvalio svoju avijaciju:

— Imamo odlične baze za avijaciju u Italiji, čitavu Evropu možemo odavde da bijemo ...

Samo Petnaesta američka vazduhoplovna armija ima preko 100.000 ljudi. U Italiji Amerikanci imaju više aviona nego u Engleskoj, a američka avijacija u Engleskoj veća je od engleske ...

— Ovde u Evropi moramo dugo ostati. Kad smo čorbu zakuvali, sada je moramo jesti... Da danas krenemo iz Italije, sutra bi ovde buknuo komunizam ...

I još dugo u noći pričao Amerikanac, hvalio američki materijal.

Sutradan ujutru general Aleksander nam se izvinio preko jednog brigadira, pitao nas da li bismo hteli ponova da vidimo front. Ja sam se zahvalio, Miloje nije hteo da pođe kao šef misije, sasvim pravilno. Onaj engleski potpukovnik, koji nas je vodio prvog dana, isprati nas čak do dvorišta, dugo se klanjao, kao da je hteo da kaže: Eto, kako smo mi Englezi učtivi, a ti Amerikanci neučtivi.

Istog dana su Amerikanci ušli u Rim. Keselring je opet uspeo da se izvuče. On se povukao sve do Gotske linije skoro bez ikakve borbe. U Italiji su se vršile pripreme za druge operacije, za desant u Južnu Francusku...

Krajem maja general Vilson posetio je našu misiju u Bariju. Prvo smo mu svi bili pretstavljeni, a posle je održana kraća konferencija o raznim tekućim stvarima.

Ta ogromna ljudina, valjda ima 130 kila, — Amerikanci ga u svojoj štampi otvoreno zovu Jumba, — pokazao se kao čovek koji zna gde mu je svaka stvarčica. Sve ti je pojedinosti znao, gde su naši logori, koliko auta imamo. Vlatko reče posle da je to engleski metod. Pre sastanka s nama načelnik štaba mu je podneo referat.

Rekosmo Vilsonu da je čerčil odobrio da Slovenci u italijanskoj vojsci mogu da pređu na našu stranu. Vilson se nasmejao:

— Može gospodin čerčil to da obeća, ali kad stvar treba da se izvede u delo — ništa od toga neće biti... Prvi će gospodin Idn izvestiti gospodina čerčila da spoljnopolitička situacija ne dozvoljava. Italijani neće tako lako pustiti svoje podanike ...

I ne dade nam onih 30.000 Slovenaca sa Sardinije. Spasli smo samo četiri hiljade iz Alžira koji su bili zarobljeni. Posle sam doznao da »spoljnopolitički« obziri nisu jedini razlog. Englezi su uzimali te naše Slovence i dovodili ih u svoje jedinice kao specijalne trupe na aero-

dromu. A ta naša braća iz Primorskog nisu htela da robuju. Oni su se organizovali na Sardiniji, trpeli su strašne muke. Najzad se osam njih zakovalo u sanduk s hranom i prebacili su se kao »siepi putnici« u Napulj. Sobom su doneli pismo Titu.

★

U susretu s američkim i engleskim vojnicima često sam slušao rečenicu: »Verujem samo ono što vidim«. Kad god bi američki vojnik u novinama pročitao neki članak kome ne veruje, on bi rekao: »To je propaganda«. Reč propaganda kod njih je sinonim laži; toliko je njihova propaganda lagala — da joj niko više ne veruje! Uostalom, vele da i »Britanska enciklopedija« naziva propagandu veštinom prevariti neprijateljsko javno mnjenje. Zato nijedna saveznička propagandna organizacija u svom imenu ne stavlja reč propaganda, već uzima ovakva zvučna imena: PWB — Psychological Warfare Branch — Organizacija za psihološko vođenje rata. Svakih šest meseci ili češće menja se ime u P W E ili u neko drugo.

Američka i engleska javnost, onaj njen pošteni deo, bila je prilično ogorčena krajem 1943 kad je dobila pravu sliku o Jugoslaviji, zašto je bila vučena za nos tri godine, zašto je bila lagana o Draži Mihailoviću.

Mnogi naši dobronamerni prijatelji govorili su nam:

— Morate što pre pustiti novinare u svoju zemlju, da oni, odande, šalju izveštaje...

I mi sami dobro smo znali koliko je ogromno laži o nama prosipano od prvog dana rata. Tito je još davno tražio preko »Slobodne Jugoslavije da se dozvoli stranim novinarima dolazak. Ali engleske vlasti to nisu dozvoljavale. Davani su formalni izgovori.

Pravi se lom napravio u engleskoj komandi kad je Amerikanac Danijel Delus iz »Asošijejted presa« uspeo, u oktobru 1943, bez znanja tih engleskih komandi, da se dočepa Visa i zatim kopna. Kad se vratio hteli su Englezi da mu oduzmu zvanje ratnog dopisnika, ali »Asošijejted pres« je najveća novinarska agencija na svetu, ima mnogo veza, a senzacija velika, — prvi novinar koji je ušao u »tvrđavu Evropu«. I morali su Englezi da popuste. Istina, cenzori su mu članke iskasapili, ali su ti njegovi dopisi imali velikog odjeka u čitavoj svetskoj štampi. Delus je pošteno pisao, samo je napravio jednu glupost. Napisao je da je Nazor bio ustaša.

— Ma, kako ste to mogli da napišete? — pitali smo ga kasnije.

— Kad sam se vratio u Bari iz Jugoslavije, četnici su mi rekli da je Nazor ustaša i ja sam napisao da su mi to četnici rekli. A kad dođem u Jugoslaviju, mogao bih tu stvar ispraviti...

Međutim, svi naši zahtevi od kraja oktobra 1943 do proleća 1944 da strani novinari dođu u zemlju bili su odbijani na bezobziran način. Stojan Pribićević je još od decembra 1943 slao pismene zahteve, ali nije bilo odgovora. Za njega i Delusa lično je Tito tražio da dođu u zemlju, međutim opet odgovora nije bilo.

Najzad, rešismo se mi da iskoristimo svoje pravo. Nezavisna smo država i na našu teritoriju imamo pravo da dovedemo koga hoćemo.

Prvo, pokušasmo s pretstavnikom francuske štampe i radija, Likom, ali nije bilo sreće. U Bari ju, prilikom ulaska francuskih novinara na naš brod, engleska vojna policija ih je primetila, legitimisala i — uhapsila.

Drugi pokušaj bio je još nesrećniji. Stigao je telegram od Tita da Delus može da dođe. Mi mu napišemo službenu propusnicu u kojoj kažemo da ga Maršal poziva u Jugoslaviju. On je odmah otišao u Kairo da traži od saveznika dokumenta, ali tamo mu je saopšteno da su već izabrana kockom između 40 savezničkih novinara dvojica — Stoj an Pribićević i Englez Talbot. Samo ni oni nisu slati u Jugoslaviju. Izmišljen je razlog da su slabe fizičke kondicije, a u Jugoslaviji ih očekuju teški napori. Zato su obojica bili poslati na trening. Vežbali su se u skakanju padobranima, hodali su po trideset kilometara u pustinji, a vreme je teklo! Nama je bilo stalo da poštopoto dovedemo strane novinare pre nego što otpočne drugi front, jer bi tada vesti o borbama u Jugoslaviji bile manje važne.

Dođe Delus sav očajan i pita da li ga možemo prebaciti na Vis, a odande bi on peške. Mi pristanemo, jer je i onako omladinski kongres bio blizu. Udesimo da se Delus ubaci noću u brod u Monopoliju, ali kao za pakost brod ne pođe te noći zbog slabog vremena, već odloži put za iduću noć. Delus je sedeo u kabini ceo dan, a posle podne iziđe da se prošeta po palubi — i nalete na jednog engleskog vojnog policajca. Ovaj mu Englez da časnu reč da ga neće hapsiti ako se odmah izgubi s broda. Delus to i učini, sav očajan.

U to vreme stigao je iz Kaira Valter Bernštajn, dopisnik američkog vojnog lista »Jenk«, i navalio da ide u Jugoslaviju. I zaista on je bio najuporniji od svih novinara koji su se prijavljivali. Organizaciju njegovog »bekstva« smo pažljivo pripremili. Prvo, uspeo je da mu američki general Rojs da pismenu dozvolu da može da ide u Jugoslaviju, ako mu to odobre naše vlasti. Posle ove procedure Bernštajn se uvukao krišom na jedan naš brod i srećno se prebacio do Visa, a odatle dalje za Drvar.

Dok je Bernštajn putovao, »Asošijejted pres« ceneći važnost Jugoslavije, otvorio je svoju kancelariju u Bariju i poslao za svog dopisnika Džozefa Mortona, prilično otvorenog čoveka, koji je došao na ideju da napiše deset pitanja i da ih pošalje Maršalu. Pitanja su bila nebitna. Priznao je da je ta pitanja dobio od svog šefa Kenedija. Kažem mu da ga smatram za novinara koji se razume u situaciju u Jugoslaviji, a ova pitanja pokazuju neznalicu. Pa da se ne bi brukao pred Maršalom, ja ću mu pomoći da ih sastavi. Tako smo sastavili listu pitanja i poslali ih prvim avionom za Drvar.

Utom su se pojavili Pribićević i Talbot, dobro istrenirani za maršovanje po našim brdima. Ali, engleske vlasti još ih nisu puštale. Pribićević je izjavio da im se odlazak opet odlaže, jer se pojedine engleske organizacije glože između sebe pod čijom će kontrolom biti novinari! Dok su se Englezi svađali između sebe, vreme, dragoceno vreme, praticalo je.

Krajem aprila stigao je odgovor Titov za Mortona, — intervju od nekih 1.400 reči. Još iste večeri Morton ga je poslao preko Napulja za

Alžir, gde je bio glavni savezнički vojni cenzor. Engleska cenzura nas je u to vreme prilično šikanirala. Svi članci savezničkih ratnih dopisnika iz Italije išli su na cenzuru u Napulj, samo su članci o nama slati, u prvo vreme, u Kairo, a zatim u Alžir. Jednom su članak o Jugoslaviji cenzori iz Italije poslali u Kairo — brodom. Kad bi ono što je cenzor iskasapio bilo vraćeno, prošlo bi i deset dana, stvar je bila bajata. Zato sam Mortonu još pre dolaska odgovora saopštio da dajemo intervju »Asošijejted presu« pod uslovom da se nijedna reč ne sme izmeniti. Direktor »Asošijejted presa« za Sredozemlje, Edvard Kenedi, rekao mi je da u to ne treba ni sumnjati. Cenzori su mu obećali da se iz intervjua jednog savezničkog komandanta ne može ništa izbacivati.

Sutradan se pojavi Morton pokisao. Nosio je u ruci telegram dopisnika »Asošijejted presa« iz Alžira. On je javljao da mu je cenzor saopštio da se intervju zadržava »zato što se u intervju-u govori o onim pitanjima 0 kojima sada jugoslovenska misija pregovara u Londonu, pa mi ne bismo mogli da dozvolimo da maršal Tito upotrebljava pritisak javnog mnjenja protiv savezničke politike«!

Zapitao sam Mortona:

— To su četiri Ruzveltove slobode? Sloboda govora? Prvi put jedan od najvećih ljudi ovog rata govori o patnjama svog naroda, a jedan engleski cenzor, koji se takvim metodama služio u Indiji i Keniji, sada sprečava intervju maršala Tita ...

Morton reče da je u »Asošijejted presu« veliko uzrujanje. Engleski cenzori su čak zadržali privatni telegram direktora Kenedija kojim izveštava svoju centralu u Vašingtonu o svemu.

— Mi ćemo se boriti do američkog Kongresa! — reče Morton.

— Kažite g. Kenediju da se nadam da će on održati svoju reč ...

Tih dana Talbot i Pribićević konačno dobiše dozvolu za put u Jugoslaviju:

— Ovi će vas prestići! — rekoh mirno Mortonu.

I još se veća gužva napravi. Stvar je stigla u Njujork. Glavni direktor »Asošijejted presa«, Kent Kuper, uputio je telegram generalu Vilsonu i tražio da pusti odmah intervju ili da se objavi zašto se intervju obustavlja.

Dve stvari su tu zanimljive. Pre svega »Asošijejted pres« je hteo po svaku cenu da ima prvi intervju maršala Tita. Uporna borba se vodi između engleskih i američkih agencija, pogotovu što u čitavoj Africi i Engleskoj jedna engleska kompanija ima monopol u telegrafskom saob^àéaju. Amerikanci imaju takvu senzaciju na tanjiru, a Englezi je ne daju, nego hoće da je oni prvi objave. Dalje, kad je general Vilson preuzeo komandu od generala Ajzenhauera u Sredozemlju, on je izjavio:

— Nadam se da ne mislite da sam doneo one cenzorske propise sa Srednjeg Istoka ... Ovde nema razloga uvoditi političku cenzuru ...

»Asošijejted pres« je poslao protest i Ministarstvu rata u Vašington 1u London. Gužva je bivala sve veća. Paradoks! Amerikanci, koji nas gledaju podozrivije nego Englezi, bore se za nas kod Engleza u ime slobode štampe. I to na čelu te borbe za nas — »Asošijejted pres«.

Intervju je stalno bio zadržavan, uprkos svih američkih intervencija. Pribićević i Talbot su konačno, posle pet meseci »priprema«, došli u Jugoslaviju. »Asošijejted pres« je pobesneo. Izdao je jedno službeno saopštenje u kome je objašnjena čitava stvar. Počele su interpelacije u američkom Kongresu. U svim američkim većim listovima pojavili su se uvodnici — da ovaj gest britanskog cenzora znači težak udar na slobodu štampe. Kenedi je u znak protesta dao ostavku i izjavu »da je ovo deset puta veći skandal nego s Patonom«. (Američki general Paton, komandant Sedme armije na Siciliji, išamarao je nekog ranjenog vojnika i cenzori su to zabranili. Paton je bio, navodno, smenjen, ali je sada dobio armiju u Francuskoj). U Engleskoj napredniji listovi otpočeli su kampanju protiv vojnih cenzora. »Rajnolds njus« u uvodnom članku napao je vojne cenzore da vrše političku cenzuru. »Tito je priznati ratni vođa jugoslovenskog naroda. Zabraniti njegovu izjavu znači isto što i zabraniti izjavu Staljina, de Gola, Cerčila ili Ruzvelta.«

Umešao se i sam stari Vinston čerčil. Naredio je svom ministru za ratne informacije Brendelu Braketu da »ispita čitavu stvar«. I radio Moskva je javljala o ovom skandalu.

Dok su američke i engleske agencije vodile borbu, mali Bernštajn je već stigao do Drvara i intervjuisao Maršala. On se čitavo vreme krio od engleske i američke vojne misije, ali jedne noći sedne na naš voz koji saobraća od Drvara do Mliništa. Uđe u jedan vagon i u njemu se odjednom nađe lice u lice s jednim engleskim majorom, koji je bio raskopčan i bunovan.

— *Hallo!* — vikne mu Valter i šmugne napolje.

— *Hallo!* — odgovori mu Englez mirno, ali odjednom skoči kao oparen i stigne Valtera.

— Ko ste vi? Kako ste dospeli ovde?

Bila su pogažena »sveta« prava engleske komande: da niko bez njene dozvole ne može da uđe u Jugoslaviju.

Valtera skleptaju i narede mu da se pod pratnjom ima vratiti prvim avionom. Čekao je nesrećni mali Jevrejin iz Bruklina, sitni narednik, zajedno sa čerčilovim sinom, na aerodromu u Petrovcu da se pojavi avion iz Barija kojim je imao da se vrati.

Kad se taj avion spustio, iz njega su izišli Pribićević i Talbot. Jedan od ove dvojice prišao je Bernštajnu i nešto mu s visine rekao. A Valter mu je dobacio ulazeći u avion:

— Kad budete primljeni kod Maršala, pozdravite ga s moje strane!

Mali Bernštajn imao je čast da bude prvi novinar koji je intervjuisao maršala Tita. Nijedan novinar sa Zapada nije više to zaslužio nego Valter.

Valtera su sproveli u Bari. Englezi su govorili da će biti izveden pred vojni sud. Odmah je stražarno sproveden za Napulj, a kad sam ja došao sutradan tamo, Valterov urednik, major Strater, pokazao mi je svezane ruke i rekao da su Valtera odveli u Alžir. Pored mene je bio Ante Raštegorac. Kažem Strateru kroz smeh:

— Za ovog momka garantujem da je ubio tri stotine Nemaca. On će poći da oslobodi Valtera iz hapsa.

»Asošijejted pres« je nastavljao borbu još upornije. Cak je stvar došla do pretsednika Ruzvelta. On je na preskonferenciji izjavio da će intervju biti pušten.

Pretsednik Ruzvelt je primio pismo od Kupera u kome ovaj traži »da se ne postavljaju barijere pred američkim novinarima da bi im se onemogućilo da dođu do boljih informacija i tako sprečavalo američkoj publici bolje razumevanje situacije u Evropi«.

Na ovo je pretsednik Ruzvelt i pismeno odgovorio:

»Radostan sam što mogu da vam odgovorim da je komanda Sredozemlja pustila da se objavi članak. Slažem se s Vama da je potrebno pomoći da se s ratnih bojišta dobijaju što šire vesti. Cenzorske barijere ne smeju da se postavljaju, osim u slučaju kada to zahteva uspeh vojnih operacija ili kada bi bili dovedeni u opasnost ljudski životi. Saveznička komanda područja, koje se to pitanje tiče, izjavljuje da nema nameru da vrši cenzuru osim u slučaju kada to zahteva vojna bezbednost.«

Englezi su bili uporni. Tek kada su Talbot i Pribićević objavili svoje intervjue, onda su pustili i Mortonov s motivacijom »da intervju nije zadržat iz političkih razloga već zbog izvesnih vojnih tajni (da se četnička flota nalazi na Malti), a pošto je maršal Tito izjavio da se intervju mora obustaviti ako se i jedan red izmeni, to su Englezi pitali Maršala preko čerčila da li se on slaže s izmenama i čim se Maršal složio — intervju je bio pušten!«

»Njujork tajms« je u broju od 21 maja doneo intervju pod naslovom »Tito traži puno priznanje«. U uvodu je rečeno:

»Juče je odobreno da se objavi intervju „Asošijejted presa“ sa maršalom Titom (Josipom Brozom). Ovaj intervju bio je predmet široke diskusije pošto se ispostavilo da je njega zadržala cenzura savezničke sredozemne komande.

U komentarima kojima je agencija „Asošijejted presa" propratila ovaj izveštaj kaže se da je originalni intervju nedirnut izuzev delova koji se odnose na mesta gde se nalaze jugoslovenski ratni brodovi.

Intervju je bio podnesen cenzuri 30 aprila. Kad je cenzura odbila da ga propusti, „Asošijejted pres" je učinio pretstavke u Vašingtonu, Londonu i neposredno generalu ser Henri Majtlend Vilsonu, glavnom komandantu u Sredozemlju, pošto je agencija bila obaveštena da je bila primenjena politička cenzura.

Prošle nedelje „Asošijejted pres" je obavešten da je do odugovlačenja u propuštanju izveštaja došlo stoga što je maršal Tito izrično zatražio da se njegovi odgovori daju ili u celini ili nikako. Izbrisana mesta bila su vraćena Maršalu i najzad je juče dato odobrenje za objavljivanje. Dajemo pun tekst izveštaja dostavljenog juče preko radija iz Alžira, centra za konačnu cenzuru:«

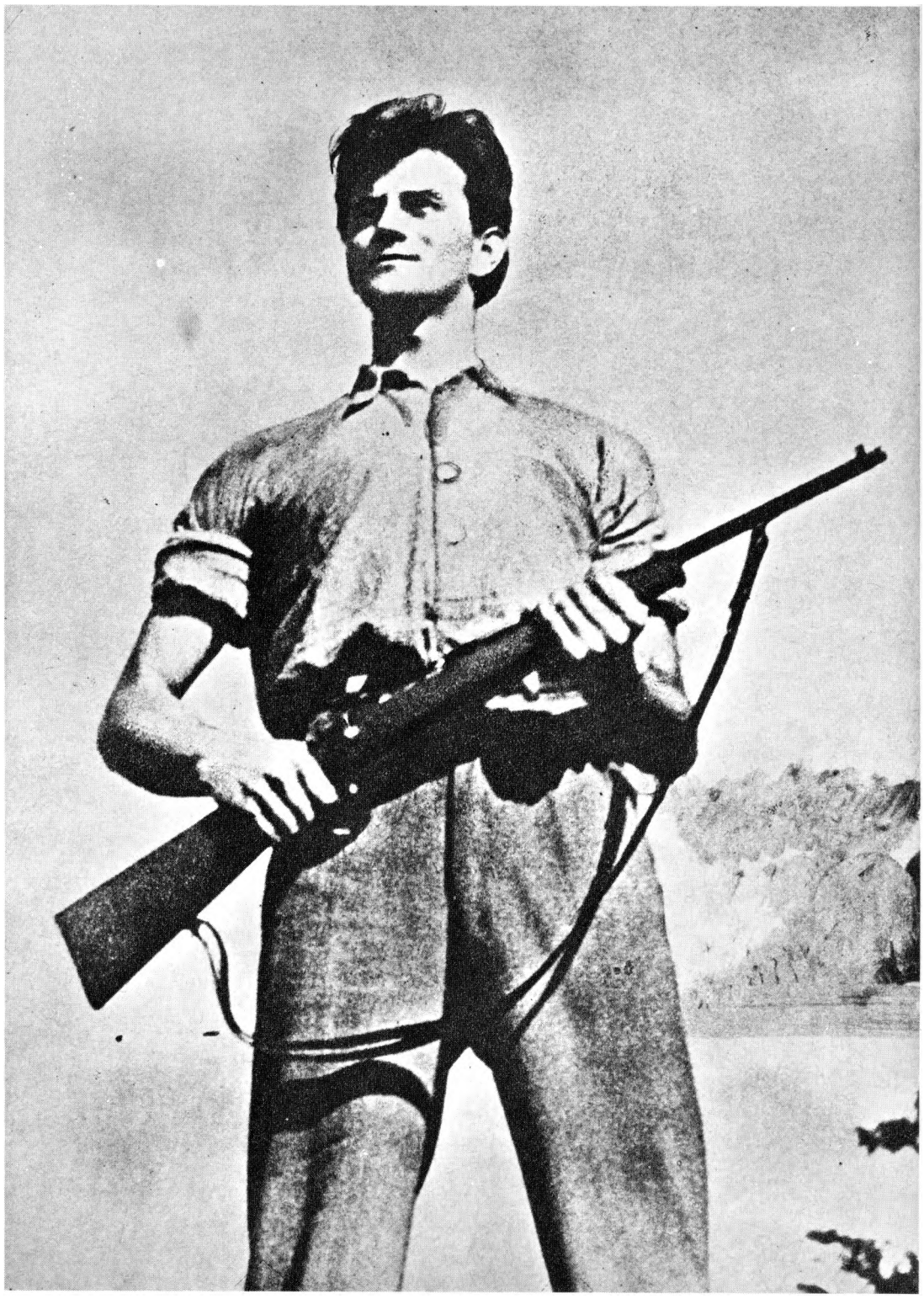
Bari, Italija, 30 aprila (dopis zakasnio na cenzuri). — Maršal Tito (Josip Broz), u svom prvom intervju-u za štampu, izjavio je danas da jugoslovenski *narodi i njegova Narodnooslobodilačka armija traže ne samo materijalnu* pomoć od saveznika da nastave svoju borbu protiv Nemaca, već i priznanje Nacionalnog komiteta oslobođenja kao jugoslovenske vlade.

JURICA RIBAR (s cvetom u ruci), IVO – LOLA RIBAR za pisaćom mašinom i VLADIMIR DEDIJER
(s Dnevnikom u rukama) U SELU LIJECEVINE, PIVA, MAJ 1942 GODINE

LOLA RIBAR I MILOJE MILOJEVIC U JAJCU UOČI POLASKA ZA EGIPAT

SLOBODAN PRINCIP (fotografija iz 1939 godine)

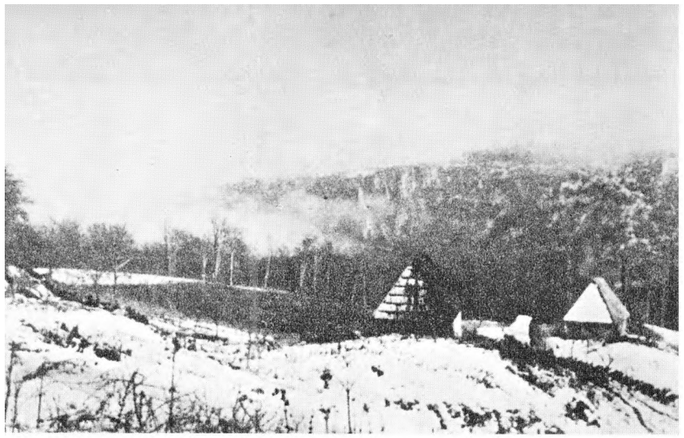
GRUPA RATKA JOVANOVIĆA I ALEKA MARKOVIĆA. RATKO JOVANOVIĆ (četvrti s leva u prvom redu),'ALEKSANDAR – ALEK MARKOVIĆ (treći s leva u drugom redu). Na fotografiji još se vide: MILETA PROTIC (drugi s leva u drugom redu), POGINUO KAO PARTIZAN 1944, IGOR BERAN (prvi s leva u prvom redu) POGINUO NA KRITU 1943 PRILIKOM OBRUŠAVANJA NA JEDAN NEMAČKI STAB

JEDAN AĐUTANT KRALJA PETRA (desno) I NJEGOV PRIJATELJ U ŠETNJI NA KAMILAMA OKO KEOPSOVE PIRAMIDE ZA VREME RATA

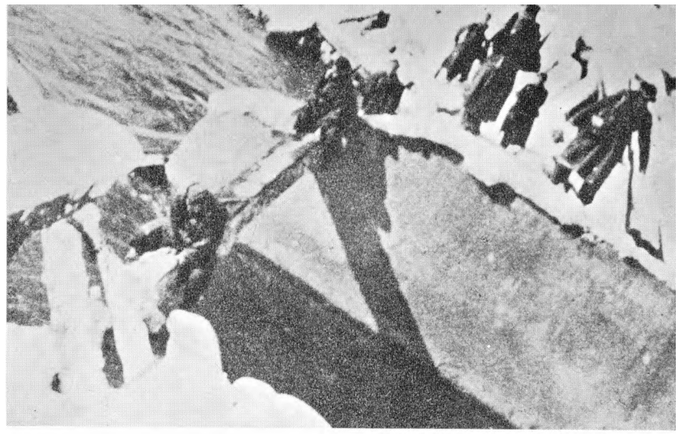

SESTA OFANZIVA : IZ PLJEVALJA EVAKUACIJA JE VRŠENA DO MOSTA NA ĐURĐEVICA TARI KOJI SMO MI PRESEKLI 1942 GODINE

KROZ ŠUME ISTOČNE BOSNE

Levo, odozgo:
PFT7A?
U ISTOČNOJ BOSNI;
KOLONA
NA KONJUHU;
ZAVEJANI
HAN - PIJESAK

Desno, odozgo:
PR FT A7
PREKO DRINJACE
U SESTOJ OF ANZI VI;
STAB TREĆEG KORPUSA ZA
VREME SESTE OFANZIVE;
PRESECENI PUT
IMOTSKI — DUVNO

STAB TREĆEG KORPUSA OSMATRA BITKU PRILIKOM RAZBIJANJA TRINAESTE SS – DIVIZIJE

DRUGI BATALJON ČETVRTE PROLETERSKE BRIGADE ULAZI U BERANE KRAJEM 1943 GODINE

Maršal je rekao da Komitet nije zvanično zatražio takvo priznanje od SAD, Velike Britanije i Rusije, ali da bi to priznanje „učvrstilo zajedničku borbu" i da se razlozi protiv toga „smanjuju svakim danom".

Maršal Tito izrazio je svoja gledišta u odgovoru na niz pitanja koja je podneo „Asošijejted pres". On je napisao odgovore na svom maternjem jeziku, hrvatskom, i potpisao je dokument „J.B. Tito, maršal Jugoslavije".

U odgovoru na pitanje: „Koliki je broj neprijateljskih snaga u Jugoslaviji?", maršal Tito je ubrojao među njih i Mihailovićeve četnike, izjavljujući da general Draža Mihailović (bivši ministar rata jugoslovenske vlade u izbeglištvu) ima svega 16 hiljada ljudi.

Odgovor maršala Tita glasi: „U Jugoslaviji još uvek ima oko 14 nemačkih divizija, četiri bugarske divizije, oko 120 hiljada do 130 hiljada hrvatskih domobrana, legionara i ustaša, oko 15 hiljada Nedićevih pristalica, 16 hiljada četnika pod Mihailovićem, tri puka belogardejskog korpusa u Srbiji, oko 12 hiljada slovenačkih domobranaca pod kvislingom Rupnikom i oko 10 hiljada Arnauta. Pored toga, postoje razne policiske trupe."

(Početkom ove nedelje »Asošijejted pres« bio je obavešten da je jedan pasus u kome se govorilo o generalu Mihailoviću bio glavni razlog zbog zadržavanja na cenzuri. Možda je ovo bio taj pasus.)

Maršal Tito je rekao da Nacionalni komitet nije zvanično zatražio priznanje od SAD, Britanije i Rusije kao „jedine zakonite vlade Jugoslavije", jer je čitava delatnost Komiteta usmerena jačanju „naše borbe protiv okupatora".

„Razvoj događaja zahteva da mi češće iznosimo pred saveznike probleme koji se postavljaju pred našu narodnu vladu u interesu naroda i naših oružanih snaga. Razlozi za to jesu, s jedne strane, sve štetniji rad izbegličke vlade, a s druge strane pitanja posleratne obnove i svetskog poretka za koja saveznici već vrše pripreme."

"Tako smo mi, na primer, intervenisali kod saveznika u vezi s blokiranjem zlata Narodne banke Jugoslavije koje vlada u izbeglištvu želi da nezakonito prisvoji, i tražili da budemo uključeni u članstvo UNRE.

Mi smo zatražili da nam vrate ratne brodove koje su Italijani konfiskovali prilikom okupacije Jugoslavije. Ovi brodovi bili su dati jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu umesto da ih mi upotrebljavamo za odbranu naših ostrva. Da smo imali te brodove mi ne bismo izgubili dalmatinska ostrva na koja su Nemci uspeli da se iskrcaju, jer su imali nekoliko ratnih brodova."

Maršal Tito je rekao da je Komitet isto tako zatražio od saveznika kontrolu jugoslovenske trgovačke mornarice, koja se sad nalazi u rukama izbegličke vlade, koju je on optužio da „rasipa za svoje lične ciljeve" novac koji je plaćen za upotrebu tih brodova. On je zatražio taj novac kako bi Nacionalni komitet mogao da obnovi trgovačku mornaricu i da poboljša pia tu mornara, i izjavio:

„Inače, Nacionalni komitet ne bi dirao u privatne interese brodovlasnika."

U odgovoru na pitanje o veličini Narodnooslobodilačke armije, maršal Tito je izjavio da su, od poslcdnjeg saopštenja prošlog novembra da Narodnooslobodilačka vojska broji 250.000 ljudi, sada obrazovane i neke formacije od kojih se svaka sastoji od po nekoliko divizija."

U odgovoru na pitanje kako bi saveznici mogli najefektivnije da pomognu Jugoslaviji, maršal Tito je rekao da Nacionalni komitet pokušava da pre svega dobije oružje, municiju, medicinski materijal i hranu za Narodnooslobodilačku vojsku.

„Mi dobijamo ovu pomoć redovno", rekao je on. „S obzirom na broj i potrebe naše Armije, ova pomoć ni iz daleka nije dovoljna. Naravno razlog za to je pre svega tehnička teškoća oko transporta.

Da bi se naša Armija opremila oružjem, koje bi joj omogućilo da se na ravnoj nozi bori protiv mnogo jačeg neprijatelja, nama su potrebni, pre svega, tenkovi i protivavionski topovi. Naša druga potreba je: naše sopstveno vazduhoplovstvo koje bi bilo u stanju da obavlja naše specijalne taktičke zadatke. Naša vojska ima dovoljno osoblja za tenkove, kao i letača, stoga se ne postavlja problem ljudstva.

Koristim ovu priliku da naglasim da je delatnost savezničkog vazduhoplovstva u Jugoslaviji bila od znatne pomoći u borbi protiv neprijatelja."

Govoreći o pomoći civilnom stanovništvu, maršal Tito je rekao da postoji glad u mnogim teško opustošenim delovima zemlje. Uloženi su napori, rekao je on, da ovogodišnji prinos bude što bogatiji, ali u nekim slučajevima ovo je bilo ometeno nestašicom semena, stoke, i poljoprivrednih mašina, pa zato pretstojeća žetva neće potpuno rešiti problem ishrane.

„Narodi Jugoslavije imaju puno pravo da očekuju neposrednu pomoć od UNRE", rekao je on. „U Povelji UNRE kaže se da će pomoć biti pružena odmah posle oslobođenja. Mi imamo ovde 130 hiljada kvadratnih kilometara oslobođene teritorije na kojoj živi preko 5 miliona ljudi.

Ovi ljudi su se svojim sopstvenim snagama i ogromnom žrtvom oslobodili od neprijatelja, stvorili Armiju koja sada uspešno brani ovu oslobođenu teritoriju, obrazovali svoju nacionalnu demokratsku vladu. Tom narodu je hitno potrebna pomoć. Ali oni nemaju čak ni svog pretstavnika u UNRI, jer Nacionalni komitet nije pravno priznat. Ova situacija ide samo na štetu zajedničke savezničke stvari u borbi protiv neprijatelja.

Ovo je samo jedan od mnogih razloga za priznavanje Nacionalnog komiteta. Ne samo materijalna pomoć, već i priznanje Komiteta od strane saveznika, pretstavlja pomoć koju očekuju narodi Jugoslavije i Narodnooslobodilačka armija".

Zapitan da li ima izgleda da će (Jugoslavija) pasti u sferu uticaja neke velike sile ili kombinacije sila posle rata, maršal Tito je odgovorio da će napori Jugoslavije u ratu dati Jugoslovenima pravo „da sami za sebe stvore svoju vladu i odrede svoje spoljne odnose — pravo zagarantovano Atlantskom poveljom i konferencijama u Moskvi i Teheranu."

„Iskustvo iz prošlosti pokazuje koliko je mnogo i kako je skupo narod Jugoslavije plaćao zato što su se strane sile mešale u stvari njegove spoljne i unutrašnje politike. Ovo je dovelo do međunarodnih komplikacija, sukoba i, konačno, rata."

Naučivši ovu lekciju — rekao je on — Narodnooslobodilački pokret „boriće se svim svojim silama protiv intervencije stranih sila" u unutrašnju ili spoljnu politiku Jugoslavije.

„Naše iskustvo i uspeh u sadašnjoj borbi daju nam pravo da kažemo da će narodi Jugoslavije uspeti u ovom. Ova izjava takođe je opravdana činjenicom da saveznici već predviđaju demokratsku federativnu Jugoslaviju, ne samo kao važnog faktora u borbi za konačno uništenje nemačkog fašizma, već i u posleratnoj organizaciji Jugoistočne Evrope na zdravoj bazi uzajamnog poštovanja naroda i prijateljske saradnje u obnovi ratom opustošene Evrope. Povezana prijateljskim vezama sa svojim saveznicima sad, kao i posle rata, demokratska federativna Jugoslavija će, ja verujem, časno ispuniti svoju posleratnu ulogu."

On je rekao da će spoljna politika Jugoslavije biti održavanje najboljih mogućnih odnosa sa svoje tri velike saveznice, Britanijom, SAD i SSSR-om,

i da će podrška sve tri ove sile biti isto tako potrebna Jugoslaviji u miru kao i u ovom ratu."

Oko slanja novinara u Jugoslaviju još je bilo gužve. Nesrećnog Valtera Bernštajna vodili su dalje pred generale u Alžiru, saslušavali ga, ali je on izvadio iz džepa telegram američkog generala Rojsa kojim mu naređuje da ide u Jugoslaviju, ako mu mi to dozvolimo. A iz drugog džepa Valter je izvadio našu dozvolu. Bio je pokriven. Englesko – američka svađa još se više zaoštrila. Englezi su napadali generala Rojsa da to nije fer da radi iza njihovih leđa... Sve se svršilo na tome da je Valter ispričao potanko kako je ušao u Jugoslaviju, kako se četnički oficiri izvlače iz nemačkih garnizona i nama predaju. On sam lično je govorio s jednim ...

Posle tri dana sreo sam Valtera u Napulju. Otišli smo u kancelariju »Asošijejted presa«. Sedelo je jedno četiri–pet novinara i pilo viski. Bilo je veče. Psovali su konkurentska preduzeća — »Junajted pres« i »Tajm«. Ko nije bio novinar on ne zna šta je to konkurencija. Pokažem im Valtera i kažem ko je. Navalili novinari na njega kao psi na kosku. Odmah je jedan od njih, Dikson, napisao o Valteru reportažu u kojoj je sav bes iskalio na Engleze, na Cerčila, na konkurenciju. Napisao je kako se jedan stari džentlmen s tompusom s obala Temze zauzima za svoje ljubimce među novinarima, zatim je opisao kako se Pribićević i Talbot znoje u pustinji, kako im se prave svečani oproštaji, a mali američki narednik, kome ujak nije bog, uvukao se i sve ih nadmudrio, čak im pri rastanku rekao da pozdrave Maršala.

Ovu reportažu je objavila sva američka štampa, Dikson dobio čestitku od direkcije »Asošijejted presa«, a Valteru napravljena velika reklama. Vukli su ga da daje intervjue, njegov razgovor s Maršalom na veliko je štampan:

» Mi smo zvali maršala Tita »misterioznim čovekom Balkana«, ali izgleda da je jedina misterija to zbog čega mi tako dugo vremena toliko malo znamo o njemu ...« I zaista to je najbolja stvar napisana o Titu na Zapadu.

Mali Valter je od svoje redakcije dobio otsustvo da vidi svoje novorođeno dete, predložen je čak za odlikovanje, a pred polazak iz Kaira za Ameriku poslao mi je pismo u kome nabraja koliko je članaka *i* intervjua dao:

— To ti ne pišem da se pohvalim, već da te obavestim da ja svoju dužnost prema partizanima vršim!«

[0] Od Stojana Pribićevića primio sam 3 maja 1951 pismo iz koga objavljujem glavne njegove primedbe:

»Prvo, Englezi su svoga poslednjeg oficira kod Draže povukli u aprilu 1944, i njihova vojna misija i svaka veza od toga doba bila je isključivo sa Titom, četiri meseca posle toga, kraj avgusta 1944, Amerikanci su poslali svoju prvu misiju Titu (pod pukovnikom Huntingtonom) i u isto doba svoju punu misiju kod Draže (pod pukovnikom McDowellom)! Ja sam kao američki ratni dopisnik u Sredozemlju, bio u centru tih događaja, suviše komplikovanih za autoritativan pregled od strane ma koga ko nije bio u centru zapadnih intriga još od 1942, kao što sam ja bio još u Londonu.

Drugo, godine 1946, pre suđenja Draži, američki »Department of State« poslao je notu jugoslovenskoj vladi, protestujući protiv suđenja. Britanski »Foreign Office« se nije složio i nije takav korak učinio. Pasusi (1) i (2) nisu odbrana Engleza, nego hronologija, i svakome je slobodno da je tumači kako zna ili želi.

Treće, ja nisam bio engleski »ljubimac«, nego slobodno izabrani pretstavnik celokupne ame–

k

Nije ovo bila jedina bitka s engleskim vojnim cenzorima. Još pre toga rad tih cenzora pokazao se u slučaju Greksona, spoljnopolitičkog urednika lista za vojnike Osme armije »Eight Army News«. To je bio mršav, ćelav Englez, s lažnim zubima, nalik na očerupano pile. Njegov list počeo je da izlazi u Africi, a sada je nastavio život u Italiji. Grekson je napisao više članaka o nama, ali nikako nije razumeo širinu naše borbe:

— Vas vojnici Osme armije vole samo što ste za komunizam... I meni lično vaš je pokret simpatičan samo zbog toga...

Grekson mi posle reče da je dobio izveštaj generala Maklejna i da će na osnovu njega napisati dva članka o nama.

— Samo Maklejn u izveštaju veli da kod vas sve vode komunisti...

Razgovarali smo dalje o raznim stvarima. Žali se Grekson što je general Montgomeri napustio Osmu armiju.

— On je bio pravi kromvelovac. Zato na našem listu i piše: »Slobodni list za slobodni narod — A free paper for free people«.

Zapitah Greksona zašto će im toliko slika golih žena u listu,zarto ne odvlači pažnju vojnika od glavnih problema ...

Grekson se poče da smeje:

— Traže to vojnici.

ričke štampe u Jugoslaviji. Biranje je bilo kockom u Kairu u februaru 1944. Prisustvovali su svi akreditovani dopisnici američkih listova, časopisa i agencija (uključivši pretstavnika »Associa ted Press«), i ime izvučeno bilo je moje.

Četvrto, ni mene ni Talbota nisu Englezi terali da prevaljujemo desetak kilometara po Sahari za treniranje. Talbot uopšte nije se upuštao u saharsko pešačenje, a ja jesam, iz svoje ljubavi za sport. — U padobransku školu smo Talbot i ja takođe išli po dobroj volji, a ne po engleskoj naredbi, jer smo smatrali di bi skok padobranom u Jugoslaviju mogao biti potreban.

Peto, Talbot i ja smo bili jedini strani dopisnici prisutni drvarskoj bitci, zarobljeni, stavljeni na streljački zid, onda odvojeni jedan od drugoga, a mene je »odrobila« Treća Brigada Seste Ličke Divizije Prvog Proleterskog Korpusa. O tome si imao podatke usmene i štampane. Talbot, na drugom položaju, ostao je u ropstvu.

šesto, isto tako nisi objavio podatke iz Titove knjige »Tito, Borba za Oslobođenje Jugoslavije«, (»Kultura«, Beograd, 1944, str. 181 — 188, naročito str. 255 — 256) o stranim korespondentima koji su prvi slali izveštaje sa terena i objavili prvi intervju.

Sedmo, »Mali Walter« opozvan je što je prekršio američku vojnu disciplinu kad je bez dozvole svoje komande otišao na teritoriju van svoje komande. To bi se bilo desilo svakome drugome u svakoj drugoj vojsci u sličnom slučaju. On je bio vrlo dobar dečko (ja sam ti ga sam preporučio, kako veliš u »Dnevniku«, ali nije se držao vojničke discipline američke, koje sam se ja držao).

Osmo, ja sam bio taj koji sam, telegramom preko savezničke komande iz Rima Generalu Wilsonu, sprečio objavljivanje A. P. pismenog intervju-a sa Titom pre moga dolaska u Jugoslaviju. Ja sam bio odabrani pretstavnik celokupne američke štampe. Na izbor kockom pristao je i A. P.. ali je ta agencija mislila da napravi senzaciju preduhitrivši me protivno saglasnoin izboru. To sam smesta i energično zaustavio, jer je bilo protiv zakona i slobodne volje američkih novinara. Tu Englezi nisu imali nikakva posla. Englezi nisu gušili slobodu američke štampe, nego je A. P. pokušala sprečiti dogovorenu slobodu jednog američkog novinara, slo Imdno odabranog po njihovom pristanku. U Jugoslaviji, ja sam po izboru američkih novinara i potvrdi »U. S. War Departincnt«-a, bio pretstavnik i »Associated Press«-a, i nisam im dao izvrdavati izbor i zakon u cilju novinarske senzacije. — Posle moga izbora, pretstavnik A. P. u Kairu (koji je učestvovao u izboru) rekao mi je da će učiniti sve da se moj izbor poništi. Tražili su to od »U. S. War Department«, bezuspešno. Onda su pokušali hitni pismeni intervju sa Titom pre mene, što je Sredozemna Komanda na moju pretstavku poništila. Onda su počeli kampanju da Englezi guše slobodu američke štampe, a ustvari je jedno monopol ist ičko američko preduzeće pokušalo gušiti slobodu američkih novinara. Nije im uspelo. Ponavljam: pročitaj str. 181 — 188 i 255 — 256 Tito, »Borba za Oslobođenje Jugoslavije«, knjigu napisanu od Tita.

I pokaza mi poslednji broj lista. Jedna potpuno gola žena sedela je na visokoj stolici u baru, a ispod nje je pisalo: »Ovu sliku nam je poslao muzičar... taj i taj ... muž glumice koja se na slici vidi!«

Grekson se pojavio posle nekoliko dana. Bio je ljut na potpukovnika Harkurta koji nam je stalno pravio smetnje:

— Ovaj Harkurt, to je đubre... Molim vas kaže da se ne sme pisati 0 partizanima, protiv kralja Petra, jer je stav engleske vlade prema Jugoslaviji jasno određen izjavom čerčila u Kvebeku — da će Velika Britanija pomoći jugoslovenskom kralju da se vrati na svoj presto... Moj glavni urednik išao je i protestovao ...

Posle nekoliko dana Grekson nam reče da su cenzori pustili ta dva članka na osnovu Maklejnovih izveštaja, ali da i pored toga nisu objavljeni:

— Pogledajte! Na prvoj stranici smo imali moto »Slobodan list za slobodni narod«, a danas smo ga skinuli, jer više nismo slobodan list... Cenzori su pustili članke, ali oni iz štaba Armije ne puštaju... Znamo ko je to tamo udesio... Onaj Poljak, onaj general Anders rekao je u štabu da njegove divizije neće primati list dok se u njemu hvale balkanski boljševici... I ovi su naredili da se članci obustave... Molim vas, 1 to je sloboda štampe ...

Od štaba naše baze bio sam određen da svakog ponedeljka u jedanaest sati prisustvujem sastanku u savezničkoj propagandnoj organizaciji PWB. Na tim sastancima bi se obično govorilo o nabavci hartije za naše listove, o filmovima koji su slati u Jugoslaviju, a pregovarali smo i za nabavku jedne štamparije. Posle sastanka izvadio sam Greksonov list:

— Pazite, više nema parole »Slobodni list za slobodni narod«.

Posle tri dana oba članka su izišla, istina nešto skraćena i izmenjena. Ali Grekson je skupo platio skidanje parole, izveden je i pred sud — zbog samovoljnog odlaska na front!

Evo kako je do toga došlo. Grekson nije samo promenio parolu na listu, već je dao i ostavku. Njegovi uvodni članci o mnogim spoljnopolitičkim pitanjima bili su dobri, čak i o pitanju Poljske. U engleskom parlamentu bile su podnošene interpelacije protiv »Eight Army News«, nazivali su ga da je italijansko izdanje komunističkog »Dejli vorkera«. U poslednje vreme Greksonu je bilo zabranjeno da piše o Poljskoj, o Grčkoj, a sada i o Jugoslaviji, pa je dao ostavku i odlučio da poseti ostrvo Vis i vidi partizane:

— Idem na Vis za nekoliko dana pa ću se vratiti. Kako bi bilo da vi pokrenete na engleskom jeziku jedan list na Visu za engleske vojnike, a zvali bismo ga »Partizan«. Ja bih sarađivao u tom listu.

Više o Greksonu ništa nismo čuli. Saznali smo da su ga engleske vojne vlasti uhapsile »jer je došao u ratnu zonu bez dozvole«.

Ležao je Grekson u nekoj vrsti pritvora, nije mogao da izlazi napolje, ali mi se jednom javio telefonom:

— Biće mi suđenje za koji dan!

Utom dođe napad na Drvar i nisam uspeo da doznam kako je prošao na sudu kromvelovac Grekson ...

★

U junu 1944 opet sam morao u bolnicu, jer sam od rane na glavi bio dobio Džeksonovu padavicu. Po izlasku iz bolnice bio sam upućen u jedno seoce kraj Sorenta.

U ovom malom ribarskom selu, dva i po kilometra od Sorenta, nema više od desetak prljavih kuća. Sa mnom je naš potporučnik Tone Sotler. Smestili smo se u kuću jednog italijanskog vojnika koji je bio negde na severu. Tone je pitao ima li dece — bambina, u kući, a domaćica je razumela da pita ima li devojaka. Stvar se nekako izgladi. Došao je vlasnik restorana »Dania« i uverio ženu da mi nismo Amerikanci:

— Ti Amerikanci prave neprijatnosti. Napiju se pa navaljuju na žene... Ja sam im rekao da ste vi druga vojska, jer ste partizani.

Takav nam je bio prvi susret s ovim selom. Posle su videli da smo stvarno vojska drugog kova. I ribari, i žene, i deca, svi su nas ljubazno pozdravljali, ali su nas ipak čudno gledali. Nije im išlo u glavu zašto toliko slušamo vesti, zašto odmah gledamo na geografsku kartu. Ovo selo kao da živi mimo sveta. Ribari po svršetku lova rastežu mreže na plaži, suše ih, krpe, posle spavaju, predveče sede u senci čamaca i ćućore 0 hlebu, o tome kad će saveznici dozvoliti i noćni lov. Rat ih ne interesuje. Mnogo je jada naneo Musolini Italiji. Otupeo je narod ovde na jugu. Trebaće mu mnogo da se ponovo pridigne.

Deca su stalno oko nas. Mali Frančesko, koji nam svako jutro dogoni barku, upoznao nas je s ostalim svojim drugovima. Srećna Italija što ima dece. To je njena najbolja slika. Deca čupava, prljava, crnooka, skaču svuda. To je stvar koja pada u oči svakom našem čoveku.

— Vidi se da ovde nije bilo ustaša i četnika kad toliko ima dece! —rekao mi je još u Bariju jedan partizan.

Kad nam Frančesko preda barku, koja sva miriše na svežu ribu, onda Tone i ja veslamo pored stena, pored limunove i narandžine šume. Čitam »Gracielu«. Prekoputa mene je ostrvo Pročida, ali mi ta knjiga nije zanimljiva samo zbog Lamartinove romantike. Druge mi misli idu kroz glavu. Davno, tamo negde pre petnaest godina, u petom razredu gimnazije, ustajao sam u zoru, na mansardi u internatu »Kola sestara« u Frankopanovoj ulici u Beogradu, vadio reči iz »Graciele« i spremao se za staroga profesora Mirka Damjanovića.

Sada bih ostavljao »Gracielu«, po čitav sat bih ležao na dnu barke 1razmišljao o tom davnom svetu, o teškom životu čitave generacije srednjoškolaca iz 1929—1931, kada su SKOJ-u bili zadati najteži udarci.

Gledam Toneta Sotlera koji sedi na krmi i čita Prešernov »Sonetni venac«. On je postao partijac u svojoj osamnaestoj godini. On se puškom bije još od petog razreda gimnazije.

Tone je izraziti pretstavnik naše srednjoškolske omladine. U njemu gledam hiljade drugih mladića i devojaka. Poznajem ga godinu dana. Viđao sam ga u razmacima od po nekoliko meseci, i uvek mi je bio drukčiji. Borba je ostavljala traga na njemu. I kao što se naša borba, naš pokret razvijao, tako se i Tone menjao.

Taj visoki, plavi mladić, neobično svetloplavih očiju, pao mi je u oči prošlog leta u Otočcu svojom »vermanskom« uniformom, koju je

skinuo s ubijenog Nemca. Kao partizanski kurir nosio je tu uniformu kroz Dolenjsko, Notranjsko, a kasnije štajersku, Gorenjsko, pa, najzad, i kroz Primorsko. U Primorskoj pitale su devojke Štefana Brajnika »gde je onaj visoki momak u »vermanskoj uniformi«. I Tone sam veli:

— Kad se budem ženio, idem u Primorsko da tražim devojku.

U partizane je Tone pošao iz petog razreda gimnazije. Otac, stari rudar, s penzijom od 900 dinara i devet članova porodice, nekako je nerado gledao da mu najmlađi sin daje političke lekcije. Stari se uvek osećao kao komunista. Glasao je stalno protiv vlade, svađao se s popom u svom selu Ježići kraj Ljubljane, pa su mu zato ćerke čekale po pet godina na službu. Ali mu nije išlo u glavu da mu najmlađi sin bude perjanica u kući. Pogotovu kad je jednom Tone bio uhapšen kad se vraćao sa sastanka, starac se bio prilično uplašio. Starac nije bio organizovan, teška vremena su naišla, fašisti svuda naokolo, gde će se goloruk čovek boriti! I starac je zatvorio Toneta u sobu. Tone je svezao dva čaršava i spustio se kroz prozor — pa u partizane.

Znali su Sotlerovi da će Tone otići u partizane, ali se nisu nadali da će on to učiniti tako brzo, na taj način.

Tone se tukao skoro po svim delovima slovenske zemlje. Bio je opkoljavan, ranjavan, i, najzad, je došao u Prateću četu Glavnog štaba Slovenije, u »Lukinu patrolu«. Hrabri su ljudi birani u tu četu, jer su ih očekivali mnogi okršaji.

Tone mi priča da je čitavo vreme u zemlji vrlo malo čitao, skoro ništa:

— Stalno sad ovamo, sad onamo, puškomitraljez, pa napred.

Branio je Tone puškomitraljezom drugove iz Glavnog štaba Slovenije, nikad se nije povlačio. To je bila njegova škola. Tu se on izgrađivao. Nikad ga neću zaboraviti u Generalskom Stolu, po kapitulaciji Italije, kad smo razoružali bataljon »crnih košulja«. Tone, Henrih, Albin i ja pošli smo zajedno na taj zadatak. Kako su momci sjajno stvar izveli! Njihova mirnoća razoružala je fašiste. Henriha i Albina nema više. Henrih je pao na ulazu u pećinu u Drvaru, kada je pokušao da otvori put Titu. Nešto kasnije Albin je pao na čelu svog bataljona kad je jurio belogardejce u Sloveniji.

To su bili najmiliji Tonetovi drugovi. Priča on o njima u barci, priča o tome kako su ponekad voleli da popiju čašu vina. Jednom su upali na periferiju Ljubljane i zatekli dva italijanska vojnika kako piju vino i izjavljuju ljubav krčmaričinoj ćerci:

— Bila direktiva da se ne ubijaju obični vojnici, već da se razoružavaju. Mi bismo ih, uprkos toga, pobili, ali smo bili forpatrola jednog štaba bataljona. A i ona devojka klekla i plače da ne ubijemo Italijane. Mi smo ih skinuli gole i oterali ih tako u grad, a posle nam je ta krčmarica uvek davala vina.

Teže od svega bilo je Tonetu da se rastane od svog puškomitraljeza. Došao je u Kairo kod nas u bolnicu, nesrećan. U to doba besnela je Šesta ofanziva. Valjda deset puta nam je govorio:

— Eh, da mi je da sam u zemlji! Nisam ja za ovaj posao. Ne znam ni kašike držati. Sve me strah uhvati kad sednemo za sto s Englezima.

Nisam viđao Toneta dugo. Sada smo ovde već sedamnaest dana. On obično mnogo ne govori. Ako ga pitaš nešto direktno o njemu, moraš mu vaditi reči iz usta. Ali ako ga zapitaš da li valja teški mitraljez »Breda«, onda će otpočeti o »Bredinim« osobinama, o toj i toj borbi gde je neka »Breda« čuda stvarala i tako neosetno početi da priča o svojim drugovima, pa i o sebi.

Pri polasku iz ovog seoceta svratili smo u Napulj, gde smo sreli druga Kocbeka, koji je u gimnaziji Tonetu Sotleru predavao francuski:

— Tone, Tone, koliki si mali bio kad si došao u partizane. Za čitavu glavu si porastao. Majka te ne bi poznala.

Tone odgovara:

— Jedva me je poznala kad sam prve partizanske zime svratio u kuću i bio sakriven kod majke sedam dana. Prolazili smo pored Ljubljane, izgubio sam vezu i svratio u selo do majke. Ona mi je pušku sakrila u njivu i sedam dana sam proveo kod kuće. Sva su deca bila već otišla u partizane, pa su me tada otac i majka drukčije gledali. Pola sela je znalo da sam došao kući, ali me niko nije prijavio fašistima. Posle sedam dana uhvatio sam vezu i otišao u četu.

Gleda Tone italijanske novine i čita jedan članak:

— Nekako me ove političke stvari mnogo zanimaju!

— Dakle, sada vidiš da za tebe lično u ovom trenutku najrevolucionarniji zadatak nije da rukuješ puškomi trai jezom, već da uđeš u ove političke probleme... Uostalom, Tone, ti si prvi slovenački diplomata![7]

[7] Ipak Tone Sotler nije mogao da izdrži bez puškomitraljeza. Kad se vratio u zemlju, 1945 godine, završio je vazduhoplovnu školu i ponovo postao oficir.

BORBE U TREĆOJ PARTIZANSKOJ ZIMI

Operacije naše vojske u zimu i rano proleće 1944 godine imale su velikog odjeka u inostranstvu. Istina o naporima naroda Jugoslavije u ovom ratu konačno je probila u svetsku javnost, uprkos svih prepreka, uprkos zakašnjenja od pune tri godine. Sada se u savezničkim zemljama prati iz dana u dan borba u Jugoslaviji. Izveštaji Vrhovnog štaba, koje prenosi radiostanica »Slobodna Jugoslavija« i »Telegrafska agencija Slobodna Jugoslavija«, svakodnevno se objavljuju u najuticajnijim listovima Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije. Sa svoje strane emigrantska vlada pokušava da parira izveštaje o borbama Narodnooslobodilačke vojske raznim izmišljotinama, čestim demantijima, ali ta akcija nema ozbiljnog dejstva u svetskoj javnosti, osim u profašističkoj vatikanskoj i herstovskoj štampi.[1]

[1] »NJUJORK TAJMS« u toku februara 1944 godine doneo je sledeće informacije o borbama u Jugoslaviji iz naših i neprijateljskih izvora koje donosimo u skraćenom obliku.

Tri partizanske ofanzive sručile su se na Nemce. Titove snage sa uspehom presekle put za snabdevanje Nemaca koji brane Banju Luku. Borbe besne u *Crnoj Gori* i *Severnom Hrvatskom Primorju.* Partizanska divizija porazila Nemce istočno od Novoga. Nemci javljaju o ogromnim partizanskim gubicima u decembru i januaru. (1 februar).

Partizanske trupe porazile nemačko – četničke snage blizu Andrijevice i Berana, *Crna Gora,* 80 neprijateljskih vojnika ubijeno, a 80 ranjeno. Tito javlja: partizani u ofanzivi u *Istočnoj, Centralnoj* i *Zapadnoj Bosni.* Žestoke borbe u *Slavoniji* i *Lici.* Nemačko – albanske trupe bore se protiv Titovih snaga u *Makedoniji.* (2 februar).

Partizani nanose neprijatelju teške gubitke u *Dalmaciji,* mnogi Nemci zarobljeni kod Knina i Benkovca. (3 februar).

Nemci pregrupisavaju snage i dovode pojačanja za borbu protiv partizana. Sukobi u *Crnoj Gori, Hercegovini* i *Bosni.* Partizani u *Hrvatskoj* uništili stanicu na pruzi Karlovac — Zagreb, zarobljeni Nemci. Titova jedinica napala fašističku grupu na putu Rijeka — Trst. Nemci se pripremaju za Sedmu veliku ofanzivu, u očajničkom pokušaju da spreče partizanima da ovladaju životnim komunikacionim linijama. (5 februar).

Partizani preoteli Vakuf i Kupres, *Centralna Bosna.* Slomljen nemački pokušaj da se preseku Titove snage. Tito javlja o pet pojedinačnih udaraca na nemačke komunikacije. (6 februar).

Partizanske snage uništile sedam nemačkih vozova, preotele Kreševo i Fojnicu, nemačka oklopna kolona pretrpela mnoge gubitke kod Goražda. U *Istri,* u napadu na nemačke kolone, zaplenjen materijal i zarobljeni vojnici. Hrvatski pukovnik Babić dezertirao kod Tita. SSSR optužuje bugarsku vojsku da se bori s Nemcima protiv Tita. (7 februar).

Partizani presekli dve strategiske pruge blizu Sarajeva. Nemci hitno šalju pojačanja u *Istočnu Bosnu,* žestoke borbe u *Lici.* (8 februar).

Odabrane nemačke alpiske jedinice isterale Titove snage iz Perušića, strategiskog grada koji kontroliše važne komunikacije. Nemci se pripremaju da spreče partizanski pritisak na Senj. (9 februar).

U naprednim svetskiin listovima sada se o Jugoslaviji daleko više govori i piše nego ranije. Široki publicitet dobila je parola CK SKP(b) o Jugoslaviji, objavljena povodom 26-te godišnjice Crvene armije, 22 februara ove godine:

»Srčani patrioti Jugoslavije,

Vaša borba za slobodu i nezavisnost domovine služi svim porobljenim narodima Evrope kao primer koji ih oduševljava.

Živeo herojski narod Jugoslavije i njegova viteška Narodnooslobodilačka armija, koja se samopregorno bori protiv fašističkih osvajača.«

Partizani nanose teške gubitke Nemcima nemačko - bugarskim grupama partizani ubili blizu Gackog. U *Srbiji* na Zlatiboru u borbi s 200 vojnika. (10 februar).

Tito govori o savezničkoj vazdušnoj pomoći prilikom odbijanja nemačkih napada na Hvar. (11 februar).

Moćne nemačke oklopne snage otpočele Sedmu opštu ofanzivu na svim frontovima. Titove snage se povlače u *Severnoj Dalmaciji.* Partizani napadaju na pruge i puteve u *Sloveniji.* (12 februar).

Kineski ministar u Egiptu poklonio sliku Cang Kaj Šeka kralju Petru. (13 februar).

Rojalistički kongres održan u jugoslovenskim planinama u januaru napao savezničku ocenu uloge partizana u ratu. Nemci otpočeli novu ofanzivu protiv partizana, zauzeli još nekoliko gradova. (14 februar).

Partizani priznali nemačko nadiranje u *Hercegovini.* Grahovo izgubljeno posle tri dana uporne bitke. Partizani se povlače pred Nemcima kod Knina. (15 februar).

Nemačke tenkovske motorizovane jedinice zauzele hrvatske gradove Kostajnicu i Ludbreg. Tito javlja da borba i dalje besni i da Nemci trpe velike gubitke. Partizani izgubili mnoga sela. Partizanska deseta brigada odbila pokušaje Nemaca da prodru u Bugojno. Nemačka motorizovana kolona napadnuta kod Zrmanje. (16 februar).

Teške borbe u *Hrvatskoj* i severo - zapadnoj *Bosni.* (17 februar).

Partizani preoteli Grahovo, osvojili Cazin, izgubili Bugojno. (20 februar).

Titove jedinice u *Sloveniji* digle u vazduh nemačko policisko sedište kod Kamnika. (21 februar).

Nemačka kolona razbijena kod Novog Mesta, *Slovenija.* Bugarska ofanziva slomljena u *Makedoniji.* (22 februar).

Cerčil o savezničkoj pomoći partizanima, hvali Titovu ulogu, govori o britanskoj misiji. Partizani paralisali prugu Trst — Ljubljana izbacivši voz kod Rakeka. Druge jedinice pobedile nemačku kolonu od 600 ljudi kod Novog Mesta. (25 februar).

Titove snage iskrcale se na Brač. Partizani pobedili 800 Nemaca kod Otočca u *Lici.* Priznaju nemačko napredovanje kod Gacka prema Bileći. Nemci pretrpeli teške gubitke u neuspelom pokušaju kod Novog Mesta i Kočevja. (26 februar).

Partizanski komandosi zauzeli dva ostrva u *Jadranskom moru.* (27 februar).

Titove trupe tvrde da su zauzele ostrva u *Hrvatskom Primorju.* Mihailovićeve snage javljaju da se bore protiv Bugara i nedićevaca. (28 februar).

Nemci otpočinju novi napad protiv Tita. Teške borbe u *Bosni* i *Hercegovini.* Uništen nemački voz kod Mostara. Nemci javljaju da su zarobili 13 britanskih oficira za vezu koji su išli kod Tita. (29 februar).

Moskovska »PRAVDA« u februaru 1944 objavila je sledeće informacije o borbama u Jugoslaviji:

U *Crnoj Gori* na sektoru Berane — Andrijevica razbijene su nemačko - četničke formacije. LI *Istočnoj, Centralnoj* i *Zapadnoj Bosni* jugoslovenske jedinice vode ofanzivne operacije. U *Slavoniji* oslobođen čaglin i Ploča. (»Pravda«, 3 februar).

Jugoslovenske jedinice u *Centralnoj Bosni* oslobodile Kreševo i Fojnicu. U *Gorskom Kotaru* ofanzivne operacije. Nastavlja se borba u *Lici* i *Istočnoj Bosni* na sektoru Goražde i Rogatica. (»Pravda«, 9 februar).

U *Lici* Nemci bacaju sveža pojačanja između Perušića i Senja. U *Bosni* lokalne operacije. U *Sandžaku* borbe za Brodarevo. U borbama dejstvuje protiv Nemaca, četnika i ustaša jedan muslimanski odred od 3.000 vojnika. (»Pravda«, 10 februar).

U toku 20 dana delovi jugoslovenske Druge divizije u borbama zaIvanec uništili 590Nemaca. UGackom zaplenjena četnička arhiva. (»Pravda«, 11 februar).

Nemačke jedinice nadiru prema *Slovenačkom Primorju.* Nastavljaju se žestoke borbe u *Lici.* (»Pravda«, 12 februar).

U *Sandlaku* teške borbe s Nemcima. U *Istočnoj Bosni* odbijen pokušaj neprijateljskog prodora iz opkoljene Rogatice. U *Hercegovini, Severnoj Dalmaciji, Sremu* i *Sloveniji* nastavljaju se neprekidne borbe s Nemcima. (»Pravda«, 16 februar).

U *Podravini* odbijen pokušaj Nemaca da prodru na oslobođenu teritoriju. Jugoslovenska

Povodom 26-te godišnjice Crvene armije drug Tito uputio je drugu Staljinu čestitku u kojoj je rekao:

»Naši borci — borci za slobodu i bratstvo jugoslovenskih naroda — uvijek su bili svijesni da je otadžbinski rat Sovjetskog Saveza istovremeno borba za oslobođenje svih porobljenih zemalja. Oni su bili svijesni da im sveta dužnost prema domovini nalaže da se bore rame uz rame s Crvenom armijom. Oni su osjećali svu veličinu časti i odgovornosti što se bore zajedno s vojskom koju vodi veliki Staljin. Oni su najčešće nasrtali na njemačke razbojnike kad su ovi odlazili na Istočni front ili se vraćali otuda. Priznanje

Devetnaesta divizija blizu Zrmanje uništila nemačku motorizovanu kolonu. U *Istočnoj Bosni* uspešne borbe na sektoru Gračanica — Zelinje. Odbijeni pokušaji Nemaca da se iz Gornjeg Vakufa i Bugojna probiju na oslobođenu teritoriju. (»Pravda«, 17 februar).

U *Bosni* oslobođeno Bosansko Grahovo. Nastavljaju se uspešne operacije na frontu Rogatica — Prača. U *Dalmaciji* očišćena od Nemaca ostrva duž *Severne Dalmacije.* (»Pravda«, 19 februar).

Na svim frontovima u Jugoslaviji borbe lokalnog značaja. Na sektoru Rogatica — Topola borbe protiv ujedinjenih snaga Nemaca, ustaša i četnika. Na pruzi Zagreb — Beograd uništen voz nemačkih vojnika (»Pravda«, 24 februar).

Jugoslovenski partizani oslobodili ostrvo Brač. Desantna operacija sprovedena je blizu Milna na zapadnoj strani ostrva. Nemci imaju velike gubitke. (»Pravda«, 27 februar).

U martu 1944 »NJUJORK TAJMS« je objavio sledeće informacije o borbama u Jugoslaviji:

Titovi partizani priznaju da su Nemci zauzeli hrvatski grad Glinu. Nemačka ofanziva u *Sloveniji.* Uloga partizana u borbi za *Hercegovinu.* Borbe oko Maribora i Celja. (1 mart).

Partizani preuzeli inicijativu na svima sektorima, izuzev *Slovenije.* Nemački gubici u decembru i januaru. Nemačke komunikacije trpe usled partizanske aktivnosti u *Hrvatskoj.* Uništen nemački garnizon na Mosoru. (2 mart).

Partizani javljaju da su nemačke oklopne snage poražene u *Hrvatskoj* i *Sloveniji.* (3 mart).

Partizanske jedinice udarile između Zagreba i Karlovca i zauzele stanicu Horvati. Teške borbe nastavljaju se u *Sloveniji,* mnogi nemački vojnici ubijeni i zaplenjen materijal. Mihailovićeve snage bore se protiv bugarskih trupa jugoistočno od Skoplja, jedan bugarski avion uništen, a 368 bugarskih vojnika ubijeno i ranjeno. Sto Nemaca ubijeno od partizana köd Novog Mesta. (4 mart).

Borbe ponovo buknule u *Hercegovini,* partizani zauzeli Lašvu, odbili nemačke pokušaje da prodru u Kalinovik, partizani napreduju preko Trebinja ka moru. Uništena pruga Banja Luka — Omarska. Partizanski radio tvrdi da Nemci iskorišćavaju ropski rad za građenje utvrđenja u *Dalmaciji.* (5 mart).

Partizani uništili stanicu Rakek na italijanskoj granici. Titove preudešene ribarske lađe napadaju nemačke komunikacije duž dalmatinske obale. Borbe u blizini Ljubljane, partizani ubili 230 Nemaca i zaplenili veliki ratni materijal. Nemački ofanzivni pokušaj iz Gorice *(Italija)* zaustavljen usled upornog partizanskog otpora. Uzajamni napadi kod Kalinovika, borbe besne od crnogorske granice do Mostara. (6 mart).

Američki kapetan s američkim podoficirima vodi partizane u borbu protiv Nemaca na ostrvu Hvaru. Partizani se bore protiv Nemaca na Braču. Teške borbe kod Kozare i Ljubi je. (7 mart).

Mihailovićev vardarski korpus bori se s Bugarima na planini Kozjaku, bugarski gubici (8 mart).

Partizani vrše protivnapad u *Zapadnoj Bosni,* muslimanski gerilci zauzeli nemačko utvrđenje Petigrad. Partizani u borbi protiv Nemaca na sektoru Koprivnica — Ludbreg. (9 mart).

Nemci javljaju da su se britanski i američki komandosi, s generalom Cerčilom na čelu, iskrcali na ostrvo Vis da pomognu partizanima u odbrani. Britanski izvori ćute. Možda je u pitanju R. Cerčil. (11 mart).

Mihailovićev štab javlja o uspešnom četničkom napadu protiv Nemaca i kvislinških trupa oko Beograda. Geografska karta pokazuje napredovanje Titovih partizana kod Novog Mesta i Ljubljane. (11 mart).

Partizani osakatili pruge u *Sloveniji* i *Hrvatskoj,* zauzeli Sv. Ivana Zelinu i Horvate. Partizani očistili Nemce iz Katunske Nahije, *Crna Gora.* La Gvardija poziva SAD da pođu za britanskim primerom i da ukažu vojničku pomoć Titu. Partizanske jedinice sa američkim vojnicima pobedile Nemce na Braču i Hvaru. Nastavljaju se teške borbe u *Sloveniji.* (14 mart).

Povećana aktivnost partizana u *Julnoj Srbiji,* ugrožavanje nemačkih komunikacija i linija za snabdevanje u Grčkoj. Mihailovićeva armija aktivna oko Beograda. (15 mart).

Tito javlja: Partizani su odbili sedmodnevnu nemačku ofanzivu na Rudnik gvožđa Ljubiju,

sovjetskog naroda i njegove vojske našoj borbi protiv njemačkih fašista — to su nam bila najdraža priznanja.«

Drug Staljin je odgovorio drugu Titu i, pored ostalog, rekao i ovo:

»Herojska borba bratskih jugoslovenskih naroda i njihove slavne Narodno-oslobodilačke vojske protiv nemačkih osvajača izaziva duboke simpatije naroda Sovjetskog Saveza i služi kao primer koji nadahnjuje sve porobljene narode Evrope.

Želim i dalje uspehe jugoslovenskim rodoljubima, koji se pod Vašim rukovodstvom slavno bore za oslobođenje svoje domovine."

ubili 527 Nemaca. Nemci napadaju u Bosutskoj šumi. Partizani se bore blizu Grahova, ***Crna Gora.*** (16 mart).

Titov kominike govori o nemačkim gubicima u ***Sloveniji.*** (17 mart).

Partizani napadaju prugu Beograd — Zagreb i druge pruge u ***Slavoniji,*** borba s Nemcima na sektoru Nikšić — Danilovgrad. U ***Lici*** ubijen ustaški župan. (18 mart).

Nemci poraženi kod Prijepolja. Tito javlja da su zajedno s Nemcima bile još Nedićeve i Ljotićeve kvislinške trupe. (19 mart).

Nemci otpočeli novu ofanzivu u ***Istočnoj Bosni,*** partizani ubili 500 Nemaca u ***Srbiji,*** teške borbe oko Novog Mesta i Kočevja, ***Slovenija.*** Gubici u Prijepolju. Partizani nastavljaju sabotaže na prugama u raznim oblastima. (21 mart).

Titovi partizani napali nemačku motorizovanu kolonu, koja je imala pratnju od 50 tenkova, kod Virovitice, ***Slavonija.*** Posle borbe od šest dana Nemci zauzeli Bijeljinu u ***Istočnoj Bosni.*** Borbe na granici Srbije. (22 mart).

Partizani zauzeli Grahovo i Bogatić posle borbe s Nemcima. Nemački pritisak u ***Istočnoj Bosni.*** Mihailovićeva radiostanica ponovo se čuje posle deset dana ćutanja. Neke mađarske jedinice pridružile se Titu. (23 mart).

Savezničke jedinice sastavljene od britanskih i američkih komandosa pridružile se partizanskoj Trinaestoj brigadi u borbama za Šoltu. U ***Crnoj Gori*** partizani zauzeli Orju Luku. Prekinuta pruga Skopje — Solun. Teške borbe oko Livna. Nemci se uporno bore u ***Bosni*** (24 mart).

Nemci otpočeli vazdušne napade na američke i britanske jedinice komandosa koje pomažu partizanima na Visu, velika šteta u luci Komiži. (25 mart).

Major Vukačević, oficir jugoslovenske vojske, govori o ulozi Mihailovićevih trupa, navodi beogradsku ofanzivu, omalovažava Titovu aktivnost. Partizani oterali Nemce iz jednog dela ***Istočne Bosne,*** borbe oko Brčkog, Vlasenice i Bijeljine. Partizanska lađa potopila dva nemačka borbena čamca na Jadranu. Borbe u ***Sretnu.*** Javlja se da 7.000 nemačkih vojnika vode borbu protiv Mihailovića južno od Beograda (26 mart).

Partizani zadržali Nemce u ***Istočnoj Bosni.*** Zadržali inicijativu u borbi za komunikacije. Javljaju o nemačkim i svojim gubicima. (27 mart).

Javlja se da se hiljade mađarskih vojnika bore s Titom. Partizanske jedinice, pomognute od savezničkih komandosa i avijacije, zauzele Hvar. (28 mart).

Nemci preoteli Rab. Nemci koncentrišu trupe na sektoru Jablanica — Toplica, *Srbija.* Partizani napadaju Nemce kod Drinjače. Četiri stotine francuskih zarobljenika pobeglli od Nemaca i bore se s Titovim snagama. Nemci tvrde da se žestoke borbe vode na Hvaru. Napad nemačkih bombardera na partizanske i savezničke trupe na Visu, velika šteta, Novi partizanski napadi u ***Istočnoj Bosni.*** Bugarska avijacija aktivna u ***Srbiji,*** partizani vode žestoke borbe s nedićevcima. (30 mart).

Partizani odbili u ***Istočnoj Bosni*** nemački napad, nastavljaju s inicijativom u ***Istočnoj Srbiji.*** Javlja se da se među pobijenim Nemcima na Hvaru nalaze i Poljaci. (31 mart).

Informacije »PRAVDE« o borbama u Jugoslaviji u martu 1944:

U ***Sloveniji*** ofanziva nemačkih jedinica. U ***Hercegovini*** nastavlja se prodiranje neprijatelja. Na pruzi Sarajevo — Mostar bačen je u vazduh jedan voz nemačkih vojnika. (»Pravda«, 1 mart).

Nastavljaju se žestoke borbe u ***Hercegovini*** i u ***Bosni.*** U ***Sloveniji*** ogorčene borbe blizu Gorice i Maribora. U ***Lici*** borba oko gradova Perušić i Otočac. (»Pravda«, 2 mart).

U ***Sloveniji*** zadržana ofanziva nemačkih jedinica. Neprijatelj tenkovima zauzeo Glinu. Hercegovačke jedinice zajedno sa crnogorskim očistile od Nemaca Rudine i oslobodile Viljuše. Neprijatelj se povlači u pravcu Trebinja. U ***Lici*** odbijen pokušaj neprijatelja da se odbije iz Otočca i Perušića. (»Pravda«, 4 mart).

Žestoke borbe na Kozari. Na sektoru Bosanski Novi — Prijedor uporne borbe sa velikom nemačkom kolonom. U ***Zapadnoj Bosni*** ofanzivne operacije duž transportnih linija. (»Pravda«, 10 mart).

Nastavljaju se žestoke borbe na frontu Prijedor — Sanski Most. U ***Crnoj Gori*** Nemci i četnici napadaju liniju Cetinje — Danilovgrad. Posle dvodnevnih borbi Nemci i četnici izbačeni

U Sjedinjenim Američkim Državama mnogi progresivni ljudi počeli su da vrše pritisak na američku vladu da daje pomoć u naoružanju partizanima Jugoslavije. U tome smislu govorio je gradonačelnik Njujorka Lagvardija. Napredni američki pisac Hauard Fast napisao je knjigu o drugu Titu o kojoj je sovjetska štampa dala vrlo povoljan prikaz. U Londonu je bivši pretsednik Mađarske Republike Karolji izdao proglas mađarskim zarobljenicima u Sovjetskom Savezu da se dobrovoljno javljaju za gerilsku vojsku koju bi trebalo stvoriti u Mađarskoj

na izlazne položaje. U *Baniji* odbijeni svi napadi neprijatelja iz Dvora i Petrinje. (»Pravda«, 11 mart).

U *Sloveniji* ubijeno 500 hitlerovaca. Železnička pruga Ljubljana — Kočevje porušena na nekoliko mesta. (»Pravda«, 12 mart).

U *Hrvatskom Zagorju* ponovo oslobođena teritorija koja je u poslednjoj ofanzivi bila izgubljena.U *Istočnoj Bosni* na pruzi Višegrad — Sarajevo porušena dva mosta. (»Pravda«, 13 mart).

U *Sloveniji* borbe oko Novog Mesta i Kočevja. U *Bosni* neprijatelj zauzeo Sanski Most. Jugoslovenska Trideset treća divizija vodi ogorčene borbe na železničkoj pruzi Sarajevo — Višegrad. (»Pravda«, 15 mart).

U *Sloveniji* uporne borbe u Savinjskoj Dolini. Kod Novog Mesta odbijeni svi nemački napadi, ubijeno 300 hitlerovaca. U *Baniji* odbijeni svi neprijateljski napadi. (»Pravda«, 16 mart).

U *Bosni* posle sedmodnevnih žestokih borbi Nemci prinuđeni da otstupaju u pravcu Bosanskog Novog. Ubijeno preko 600 nemačkih vojnika i oficira. (»Pravda«, 17 mart).

U *Sloveniji* 14-ta divizija nastavlja ogorčene borbe s Nemcima. Ubijeno 1.900 nemačkih vojnika i oficira. (»Pravda«, 20 mart).

Druga i Peta jugoslovenska divizija uništila u Prijepolju veliku formaciju Nemaca, četnika i nedićevaca. Delovi jugoslovenskih jedinica prešli na teritoriju *Srbije.* U Zvorniku razbijen pokušaj nedićevskih jedinica da se probiju na oslobođenu teritoriju. Kod Ogulina Nemci izgubili 250 vojnika i oficira. U *Sloveniji* nastavljaju se ogorčene borbe oko Novog Mesta i Kočevja. (»Pravda«, 23 mart).

U *Sretnu* je potpuno propala neprijateljska ofanziva. U *Istočnoj Bosni* ogorčene borbe Jugoslovenske Šesnaeste divizije oko Bijeljine. (»Pravda«, 23 mart).

Nastavljaju se žestoke borbe na sektoru Bijeljina — Tuzla — Brčko. Delovi Druge i Pete divizije prešli rekuLim od Ruda do Priboja. (»Pravda«, 25 mart).

U *Istočnoj Bosni* borbe se nastavljaju danju i noću. Neprijatelj u poslednjim danima izgubio preko 500 ubijenih i ranjenih. Odbijen pokušaj bugarskih trupa iz Vranja i Kumanova da se probiju na oslobođenu teritoriju. (»Pravda«, 26 mart).

U *Istočnoj Bosni* napredovanje nemačkih jedinica. Jugoslovenska 37-a i 16-a divizija vode ogorčeno odbranbene borbe. (»Pravda«, 27 mart).

U *Istočnoj Bosni* protivnapadi jugoslovenskih jedinica blizu Bijeljine. Delovi šestog korpusa u *Slavoniji* vode neprekidnu akciju protiv komunikacija. (»Pravda«, 29 mart).

U *Istočnoj Bosni* inicijativa postepeno prelazi u ruke jugoslovenskih jedinica. U *Dalmaciji* posle trodnevnih borbi oslobođeno ostrvo Hvar. U *Sandlaku* pritisak na nemačke garnizone u Pljevljima i Prijepolju. (»Pravda«, 30 mart).

U *Istočnoj Bosni* velike snežne mećave ometaju vojne operacije. Nastavljaju se borbe za Zvomik i Drinjaču. U Rogatici razbijena ustaško - četnička kolona. U *Slavoniji* se nastavljaju neprekidne borbe protiv Nemaca. Kod Vinkovaca razbijena nemačka kolona. Kod Bjelovara uništen ustaški bataljon. U *Srbiji* ujedinjeni napadi nemačkih, bugarskih, nedićevskih i četničkih snaga na novooslobođene teritorije. U *Dalmaciji* i *Hrvatskom Primorju* vode se žestoke borbe. Nemci ponovo osvojili ostrvo Rab. U *Slovenačkom Primorju* žestoke borbe sa Nemcima. (»Pravda«, 31 mart).

»NJUJORK TAJMS« u aprilu mesecu 1944 objavio je informacije o borbama u Jugoslaviji iz naših i neprijateljskih izvora:

Javlja se da Mihailovićeve jedinice vode velike operacije protiv nemačkih i kvislinSkih trupa u okolini Beograda i Kragujevca. (1 april).

Titovi partizani zaustavili Nemce i nedićevce pri pokušaju da se probiju u *Istočnu Bosnu;* nedićevci bačeni preko Drine kod Ljubovije. (2 april).

Američki i britanski komandosi pomogli partizanima u zauzimanju šolte; 111 Nemac3 zarobljeno; pomoć savezničke mornarice i vazduhoplovstva. (3 april).

Titove snage prodrle u unutrašnjost *Srbije.* Borbe u *Crnoj Gori* i *Sloveniji.* Partizani zau v.eli uporište severno od Ljubljane. Napali na prugu Zagreb — Beograd. Žestoke borbe oko Prijepolja. (4 april).

Mihailovićeve snage tvrde da imaju inicijativu u borbama protiv Nemaca u dolini Morave. Nemački pubici veliki oko Drine. (5 april).

i koja bi trebalo da sarađuje s Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije pod komandom druga Tita.

U svim slovenskim iseljeničkim listovima u Sjedinjenim Američkim Državama, Južnoj Americi, Kanadi i Australiji objavljen je proglas s mitinga Slovena – ratnika koji je održan u Moskvi u februaru ove godine. U proglasu se veli, pored ostalog, i ovo:

»Braćo i viteški ratnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije! Vaša samopregorna borba protiv mrskih osvajača i njihovih izmećara — izdajnika

Snažne oklopne nemačke snage uz pomoć ustaša probile se na pet milja od Jajca, Titovog štaba, posle tri dana bitke s italijansko – jugoslovenskim braniocima. Titove jedinice odbile napad Bugara kod Crne Trave. Izbačen voz iz šina u dolini Morava — Vardar. Uništen most na Moravi. (7 april).

Nemci navalili na Jajce. Titovi partizani javljaju da suNemci odbijeni. Javlja se da mađarski partizani prilaze Titu. (8 april).

Titove snage pokušavaju da opkole Nemce koji navaljuju na Jajce. Nemci izolovani od Mrkonjićgrada, glavne njihove baze u *Zapadnoj Bosni.* Velika bitka razvila se kod Ivanjice, *Srbija.* (9 april).

Titove snage preotele Jajce, tvrde da su Nemci doživeli poraz, zauzeleMrkonjićgrađ. (10 april).

Titov štab javlja o novim nemačkim napadima na Jajce i Mrkonjićgrađ, nemački napadi odbijeni na obadva sektora. (11 april).

Partizani odbili ponovljene nemačke napade na Jajce. Priznaju da su ojačane nemačke trupe imale dobitaka u *Sloveniji.* Nemci preoteli Podravsku Slatinu. Borbe kod Bihaća. Partizani zauzeli Ujilicu i Plavno kod Knina. (12 april).

Tito pozvao 50.000 srpskih partizana za napad na Nemce, dnevna zapovest. Partizanske jedinice napale pruge oko Zagreba. Borbe protiv Bugara u *Srbiji.* (13 april).

Partizani u teškim borbama s Nemcima kod Bihaća i Knina. Borbe u*Slavoniji*, *Istočnoj Bosni* i *Srbiji.* Javlja se da je hiljadu Nemaca poginulo. Četnici pristupaju partizanima u *Dalmaciji.* Nemci javljaju da evakuišu nemačke građane iz *Hrvatske.* Titovi partizani čvrsto se drže uprkos nemačkih upornih napada kod Gospića. Borba za pomorske komunikacije. Nastavlja se borba u *Crnoj Gori* i *Istočnoj Bosni.* Bugarska pojačanja ubacuju se na front kod reke Ibra. Nemačke snage uhvaćene u klopku u tvrđavi kod Cazina. Opis zauzeća Cazina. (15 april).

Nemci pokušali da isteraju partizane iz Fruške Gore. Partizani izbegli ofanzivu. Teški nemački gubici. Napadi u *Sloveniji.* Nemci četiri sata bombardovali iz vazduha sela u *Sloveniji* u partizanskim rukama. Bugarski general Markov uklonjen s položaja komandanta trupa koje se bore protiv partizana. Partizani stvorili pomorsku bazu na italijanskoj obali Jadranskog Mora, kako bi što lakše mogli da prevoze savezničku pomoć. Partizanske vođe traže više materijalne pomoći Titu, a manje hvale. (16 april).

Titovi partizani bore se protiv Nemaca i satelitskih trupa koje napreduju u *Crnoj Gori,* Nemci upotrebljavaju avione i tenkove. Oštre borbe u *Istočnoj Bosni.* Partizani minirali pozorište u Opštinama, ubili 80 Nemaca, a Nemci streljali 605 talaca. Mihailović javlja o borbi protiv Nemaca, Bugara, nedićevaca u *Srbiji.* (17 april).

Nemci bombardovali Vis. Nemački tenkovi napredovali u dolini Lima i zauzeli Bijelo Polje. Partizani uništili prugu Ljubljana — Trst. Mihailović tvrdi da je zauzeo Rogaticu posle žestoke borbe s Nemcima. (18 april).

Nemci nastavljaju prolećnu ofanzivu na četiri sektora, iako su izgubili 1.500 ljudi u borbi brotiv partizana. Partizani potpomognuti savezničkim naoružanjem zaustavljaju nemačke napade U *Srbiji, Bosni* i *Crnoj Gori.* Mihailovićev ađutant, kapetan Todorović, dao izjavu o Mihailo–Vićevim i Titovim snagama koje se bore protiv Nemaca. (19 april).

Nemačke snage potpomognute Bugarima, Albancima i četnicima otpočele široke napade tia bi oduzeli inicijativu partizanima. Zauzet Mojkovac. Pet hiljada domobrana prebeglo od Memaca partizanima. (20 april).

Nemci preoteli šahoviće u *Crnoj Gori,* uz pomoć tenkova i aviona. Partizani odbili Nemce *ia sektoru Sušak — Zlobin, veliki neprijateljski gubici. Mihailović tvrdi da su četnici preoteli tri sektora od Nemaca u *Istočnoj Bosni.* Partizani tvrde da su postigli pobede u *Istočnoj Bosni.* (21 april).

Partizanski protivnapad zaustavio nemačku ofanzivu na dva sektora u *Crnoj Gori,* partizani breoteli šahoviće. Partizani zauzeli nemačku bazu blizu Vranja. Mihailovićeve snage bore se brotiv Nemaca u *Srbiji,* javlja se da su ubijena 893 Nemca. Aktivnost u dolini Velike Morave. ^SSR Šalje partizanima oružje vazdušnim putem, pobeda nad Nemcima u toku 1944 obavezna. *22 april).

Tito tvrdi da su nemačko – četničke snage poražene u Jablanici i Toplici. Tri petine Jugoslavije Oslobođene od Nemaca. (23 april).

naroda, izaziva ushićenje svekolikog slobodoljubivog čovečanstva. Borbeno bratstvo jugoslovenskih naroda, učvršćeno u zajedničkoj borbi protiv porobljivača — to je tvrdi bedem buduće moćne, slobodoljubive i demokratske Jugoslavije.

Herojski ratnici vojske maršala Tita! Pojačajte svoje udarce po omrznutom neprijatelju. Neka kao topovski plotuni u čast herojskih Slovena odjeknu nove vaše eksplozije nemačkih kasarni i slagališta. Neka put narodnih junaka osvetljava plamen zapaljenih nemačkih tenkova i vozova. Neka vaša osveta nad Nemcima bude nemilosrdna i neumorna!...

... Vojnici i oficiri bugarske vojske! Mi s gnevom i revoltom gledamo

Partizani prinuđeni da napuste Šahoviće. (24 april).

Tito poziva na sabotažu nemačkih vozova koji dolaze iz Grčke, poziva jugoslovenske rudare da sabotiraju proizvodnju hroma. (25 april).

Partizani pomognuti savezničkim avionima i mornaricom iskrcali se na Mljet, prema nemačkoj luci za snabdevanje, Dubrovniku, važnost ostrva. Teške borbe nastavljaju se u *Crnoj Gori, Sandlakii* i *Bosni.* (26 april).

RAF dovezao američki džip za Tita. Titovi partizani iskrcali se na Korčulu, operacija potpomognuta savezničkim brodovima, 80U Nemaca ubijeno ili zarobljeno, dva grada oslobođena. (28 april).)

Nemci tvrde da su povratili Korčulu. Mihailovićeve trupe isterale Nemce iz Bijeljine. (29 April).

Amfibijske partizanske snage zauzele dalmatinsko ostrvo Mljet, druge jedinice očistile Nemce s Korčule. Borbe u *Istri* i *Sloveniji.* Nemci tvrde da je propao partizanski pokušaj da se iskrcaju na ostrvo Krk. (30 april).

Moskovska »PRAVDA« u aprilu mesecu 1944 godine objavila je od svojih dopisnika iz Ženeve i Kaira sledeća obaveštenja o borbi u Jugoslaviji koja donosimo u skraćenom obliku:

U *Istočnoj Bosni* odbijeni su napadi Nemaca na sektoru Bijeljina — Celić. U *Srbiji* se nastavljaju žestoke borbe protiv udruženih hitlerovaca, Bugara, nedićevaca i četnika. U *Sloveniji* borbe blizu Gorice i Idrije. U *Kordunu* neprijatelj se povukao iz Plaškog. Od 1 novembra 1943 do 1 marta 1944 godine specijalni odred minera u Sloveniji porušio je 140 kilometara železničke pruge, zapalio 30 železničkih stanica i uništio 14 železničkih mostova. Pruga minirana na 118 mesta. U vazduh bačeno 56 lokomotiva sa 325 vagona. (»Pravda«, 2 april).

Nastavljaju se ogorčene borbe na reci Drini u *Srbiji* i u *Istočnoj Bosni.* Železnička pruga Beograd — Zagreb porušena, saobraćaj prekinut za 24 časa. U *Crnoj Gori* razbijena kolona Nemaca i četnika između Cctinja i Podgorice. Ubijeno 100, zarobljena 102 vojnika. (»Pravda«, 6 april).

U *Zapadnoj Bosni* na sektoru Jajce — Travnik — Mrkonjićgrad ogorčene borbe s Nemcima i ustašama. U *Srbiji* na reci Ibru dve jugoslovenske divizije nastavljaju uporne borbe s Nemcima. (»Pravda«, 8 april).

Kod Mrkonjićgrada u *Zapadnoj Bosni* nastavljaju se teške borbe. Obe su strane pretrpele velike gubitke. U *Istočnoj Bosni* kod Sokolca borbe s ustašama. U *Srbiji* neprijatelj imao 160 ubijenih i ranjenih. U *Hercegovini* blizu *Trebinja* borbe s Nemcima i četnicima. U Stocu razbijen jedan nemački puk. (»Pravda«, 9 april).

U *Zapadnoj Bosni* nastavljaju,se uporne borbe za Mrkonjićgrad. U *Srbiji* neprekidne borbe za Aranđelovac. U *Crnoj Gori* zauzet drum Nikšić — Danilovgrad. (»Pravda«, 10 april).

U *Zapadnoj Bosni* ogorčene odbranbene borbe za Mrkonjićgrad. Nastavljaju se borbe u *Srbiji,* u dolini reke Studenice. (»Pravda«, 13 april).

U *Istočnoj Bosni* žestoke borbe na sektoru Kalinovik — Foča — Sarajevo i na sektoru Brčko — Bijeljina — Tuzla. U *Zapadnoj Bosni* Nemci dovukli pojačanja da spasu svoje velike garnizone. U *Sloveniji* neprijateljski napadi potpomognuti avijacijom i artilerijom na sektoru Podravske Slatine. U *Lici* neprijateljski prodor na oslobođenu teritoriju. (»Pravda«, 15 april).

Žestoke borbe u *Zapadnoj Bosni* na sektoru Knin — Bihać — Kostajnica. Oslobođen Cazin. U *Istočnoj Bosni* borbe na sektoru Sarajevo — Kalinovik i oko Goražde. U *Crnoj Gori* nastavljaju se ofanzivne operacije protivu Nemaca i četnika. U *Srbiji* jugoslovenske jedinice uspešno odbijaju napade u dolini reke Studenice. Duž reke Ibra razbijen jedan nedićevski puk i jedan bugarski bataljon. (»Pravda«, 16 april).

Žestoke borbe u *Istočnoj Bosni* se nastavljaju. Oslobođena Ustikolina. U *Sandlaku* Nemci zauzeli Bijelo Polje. U *Bosanskoj Krajini* odbijeni nemački napadi iz Mrkonjićgrada. (»Pravda«, 19 april).

U *Srbiji* delovi Druge divizije blizu Dragačeva razbili osam brigada četnika i nedićevaca pod komandom Draže Mihailovića. Na sektoru Ivanjica — Raška razbijena tri pukanedićevaca. U *Istočnoj Bosni* ofanziva hitlerovaca blizu Zvornika. (»Pravda«, 20 april).

kako vi i dalje služite Nemcima dopuštajući im da žare i pale po vašoj zemlji, da pljačkaju vaš narod, da iskorišćavaju bugarske železnice, luke i aerodrome u ratu protiv vaše slovenske braće Rusa, Ukrajinaca i Belorusa. Bugarska vojska okaljala je svoje zastave razvivši ih protiv bratskih naroda Jugoslavije. Još nije dockan da operete sramotu sa svojih zastava. Setite se ka.ko su se Bugari zajedno s ruskom vojskom hrabro borili protiv inostranih otimača za svoje oslobođenje i čast svoje domovine. Zar u bugarskoj vojsci nema više plemenitih i hrabrih ratnika, kojima su interesi otadžbine miliji od života? Zar ste zaboravili oslobodilačke ideje Hrista Boteva? Zar su iščileli iz vaše pameti zaveti Vasila Levskog?

U *Srbiji* bugarske trupe odbijene na reci Ibar. Neprijatelj dovlači nova pojačanja. U *Sandiaku* i *Crnoj Gori* Nemci, četnici i nedićevci prelaze u ofanzivu. U *Istočnoj Bosni* vode se borbe nesmanjenom žestinom. (»Pravda«, 21 april).

Uporne borbe na granici *Crne Gore* i *Sandiaka.* U *Srbiji* na reci Ibar razbijen četnički korpus od 4.000 vojnika. U *Istočnoj Bosni* ogorčene borbe na sektoru Zvomik — Tuzla. U *Vojvodini* akcije protivu komunikacija. (»Pravda«, 22 april).

UspeŠne operacije jugoslovenskih jedinica u *Crnoj Gori* kod Mojkovca. Mojkovac ponovo oslobođen. U *Istočnoj Bosni* se nastavlja neprijateljski pritisak na jugoslovenske jedinice. (»Pravda«, 23 april).

U *Sandiaku i Crnoj Gori* žestoke borbe. U *Srbiji* ubijeno više od 200 četnika i još više ranjeno. Peti korpus vodi borbe u *Zapadnoj Bosni.* Blizu Bosanskog Novog bačen u vazduh jedan neprijateljski voz. Jedan drugi voz neprijateljskih vojnika bačen u vazduh na pruzi Prijedor — Kostajnica. (»Pravda«, 24 april).

U *Sandiaku* i *Crnoj Gori* neprijatelj dobio pojačanje. Nemci zauzeli šahoviće, oslobođen Veternik. Nemci pretrpeli veće gubitke blizu Gackog, Rogatice i Sokolca. U *Srbiji* ubijeno preko 200 četnika. U *Zapadnoj Bosni* odbijeni ispadi Nemaca iz Banje Luke i Prijedora. (»Pravda«, 26 april).

U *Hercegovini* delovi 29-te divizije oslobodili Viluse i Osečenicu od Nemaca i četnika. U *Zapadnoj Bosni* napadi neprijatelja na sektoru Jajce — Mrkonjićgrad i Livno — Sinj. (»Pravda«, 27 april).

U *Crnoj Gori, Sandiaku, Zapadnoj Srbiji* i *Istočnoj Bosni* neprijatelj dobio pojačanje. Nastavljaju se žestoke borbe na sektoru Jajce — Mrkonjićgrad. Na ostrvu Mljetu, posle desanta, žestoke borbe sa nemačkim garnizonom. (»Pravda«, 28 april).

U noći 23 aprila desant delova 26-te divizije na ostrvo Korčula. Uništeni garnizoni Nemaca. Ubijeno, ranjeno i zarobljeno 800 vojnika i oficira. U *luinom Sandiaku* jugoslovenske jedinica povratile Mojkovac. U *Crnoj Gori* razbijena neprijateljska kolona kod Danilovgrada. U *Zapadnoj Bosni* borbe oko Mrkonjićgrada, a u *Centralnoj Bosni* oko Teslića i Kotor Varoši. (»Pravda«, 29 april).

U toku maja 1944 godine »NJUJORK TAJMS« doneo je sledeće informacije iz naših i neprijateljskih izvora o borbama u Jugoslaviji:

Vojni sporazum između Britanaca i Tita o stvaranju partizanske avijacije, koja će operisati u sastavu RAF. Nemci ojačavaju pritisak protiv Tita i zauzeli Mrkonjićgrad. Artileriski duel pokazao je da je možda u toku bitka za Jajce. Saveznički vazdušni napadi utiču na nemačko snabdevanje. (1 maj).

Teške borbe na frontu dugom 550 milja. Nemci se probili na tri milje od Titovog Štaba u Jajcu. Partizanski napad na pruge kod Ljubljane i Ogulina. Titov pomoćnik, general Velebit, dao izjavu o svojoj vojnoj misiji u Velikoj Britaniji. Nemci javljaju o partizanskim gubicima. (2 maj).

Partizani zauzeli Bijelo Polje, *luini Sandiak.* Kapetan Cerčil kao oficir za vezu. Izveštaj
0 saradnji s bugarskim partizanima. (3 maj).

Titovi partizani zauzeli dva grada severno od Zagreba, povukli se iz drugih gradova. (4 maj).

Partizani napali Nemce i ustaše u okoloni Splita. General Vilson hvali ulogu partizana. Partizani nastavljaju da napadaju vozove na mnogim sektorima. Velebit govori kako američki komandosi pomažu partizane. (5 maj).

Engleske misije kod Mihailovića vraćaju se u London. Titovi partizani bore se s Nemcima kod Mrkonjićgrada. Napad partizana na Užice. Protivofanziva kod Voćina, *Slavonija.* Nemački gubici kod Žumberka. (6 maj).

Mihailović saslušava nemačkog zarobljenika (fotografija). Nemačka ofanziva kod Vlasenice. Nemačka pojačanja kod Užica. Tito javlja: 900 Nemaca ubijeno na raznim sektorima. Partizanski ispad na Zagreb. Inicijativa u *Sloveniji.* (7 maj).

Partizani javljaju o nemačkom porazu u *Istočnoj Bosni,* zauzeli Kladanj. Uspesi u *Sloveniji*
1 *Crnoj Gori.* (8 maj).

Bugarski rodoljubi! Vi možete spasti Bugarsku od strašne katastrofe samo ako isterate Nemce i njihove bugarske izmećare iz svoje zemlje i uzmete sudbinu otadžbine u svoje ruke!«

Najzad i sa službene savezničke strane dobila je naša borba priznanje. Pretsednik engleske vlade čerčil, posle duge bolesti, kad se prvi put pojavio u Donjem domu, 22 februara, dajući ekspoze o toku rata, osvrnuo se i na uspehe naše Narodnooslobodilačke vojske.

On je otpočeo sa 1941 godinom podvukavši kako su u jesen 1941 godine partizani maršala Tita otpočeli žestoku i ogorčenu borbu protiv Nemaca.

Nemci određuju izvesne oblasti u *Hrvatskoj* i *Srbiji* kao zabranjene zone, zapovest izdata zbog dovođenja velikih pojačanja. Tito javlja o širokim nemačkim pokušajima za uništenje partizanskog pokreta. (9 maj).

Titove snage preotele Berane i Brodarevo. Teški gubici Nemaca severno od Zagreba. (10 maj).

Javlja se da se 40.000 bugarskih gerilaca bori s Titom protiv Nemaca. Teške borbe u *Istočnoj Bosni.* (11 maj).

Predviđa se da će Tito poslati vojnu misiju u SAD. (12 maj).

Nemci napadaju na glavna uporišta u *Bosni,* borba oko Vlasenice i Prijedora, pokušaj prodora kod Mrkonjićgrada. Teške borbe u *Crnoj Gori, Sandžaku, Sloveniji* i na Hvaru. (13 maj).

Partizani izvršili napade na nemačke komunikacije u dolini Vardara i Ibra. Nemci prodrli na oslobođenu teritoriju u *Hrvatskoj* kod *Like* i Karlovca. U *Bosni* Nemci sporo napreduju uprkos pojačanja. Partizani u ofanzivi u *Hercegovini, Slavoniji* i *Sloveniji,* saveznička vazdušna pomoć, nemački i partizanski gubici u *Crnoj Gori* i *Južnom Sandžaku.* (14 maj).

Dopisnik Rajtera J. Tabor u Titovom štabu, Tito o nemačkoj taktici, kaže da su ustaše najbolji neprijateljski vojnici. Partizani probili nemačke linije u *Makedoniji* i naneli im velike gubitke. Poraz Nemaca kod žuženberka, *Slovenija.* Partizani zauzeli 2ivinice i preoteli Stari Grad. Uništena stanica Mokra Gora. Presečena pruga u *Vojvodini.* Uspesi Nemaca u *Lici* i *Kordunu.* (15 maj).

Napredovanje Nemaca kod Bruvna, partizanski protivnapadi na drugim sektorima, savezn ička pomoć u avijaciji. Tito o potencijalnoj snazi partizana, objavljuje da su partizani oslobodili polovinu Jugoslavije. (16 maj).

Borbe u *Istočnoj Bosni.* Dvanaestogodišnji partizan objašnjava mehanizam bombe britanskom lekaru (fotografija). (17 maj).

Nemci nastavljaju ofanzivu u *Lici.* Odbijeni kod Perušića. Nemci vrše koncentraciju za napad u *Zapadnoj Bosni.* (18 maj).

Nemci javljaju da su američke, britanske i partizanske snage izvršile invaziju Šolte, Nemci poraženi kod Krivaje. Partizani priznaju poraze u *Lici.* (20 maj).

Savezn čki bombarderi napadaju nemačke linije za snabdevanje. Partizanski napadi doveli do obustavljanja saobraćaja na pruzi Ljubljana — Trst. Protivnapadi partizana u *Lici.* Nemci šalju pojačanja u *Istočnu Bosnu.* Hiljadu i po Nemaca poginulo. (21 maj).

Nemačka ofanziva protiv Titovih snaga u *Istri* doživela poraz. Žestoke borbe u *Lici.* (22 maj).

Teške borbe u zapadnim krajevima, nemačka avijacija pomaže borbu trupa. Teški gubici na obadve strane. (23 maj).

Grupa meksikanskih dobrovoljaca za pomoć Titu. Partizani u *Dalmaciji* i *Hrvatskoj* uništili 13 vozova. Nemci obnavljaju svoje pokušaje da isteraju partizane s komunikacionih linija. Partizani zauzeli Ljubiš. Nemačka ofanziva u *Zagorju.* Otpor Nemaca u *Sloveniji* i *Hrvatskoj* ojačan. Savezničke pomorske jedinice aktivne kod Pelješca. Pogibija Nemaca na sektoru Nevesinje — Gacko — Trebinje. Partizani zauzeli Trebinje, *Slovenija.* (24 maj).

Partizani javljaju o ofanzivi na svima frontovima. Pet stotina Nemaca ubijeno i 11 vozova uništeno. Nemci se povukli kod Zuženberka. Partizani napreduju u *Sandžaku* i *Srbiji.* Govor Cerčilov o Titovoj i Mihailovićevoj ulozi u borbi protiv osovine. (25 maj).

Tito javlja o aktivnosti na svima frontovima. Nemci odbijeni kod Čemerna i Gackog sa teškim gubicima. Sest i po hiljada Nemaca i četnika poraženo kod Stoca. Partizanska ofanziva u *Crnoj Gori, Sandlaku, Hrvatskoj, Centralnoj Bosni* i *Sloveniji.* Nemci povlače trupe iz *Istre,* pritisak na partizane spao. Partizani napadaju duž jugo – zapadne granice *Austrije.* Borbe u *Sloveniji.* Tri voza izbačena iz šina na pruzi Zagreb — Beograd. (27 maj).

Javlja se da Bugari napuštaju osovinske divizije. Nemci razoružavaju Bugare u *Južnoj Srbiji.* Nemci javljaju da su se britanski komandosi iskrcali na Mljetu i da su se posle velikih gubitaka povukli 23 i 24 maja. Savezn čka avijacija pomaže Tita. (28 maj).

Partizani se bore u Bosni, Hrvatskoj, Sloveniji i Hercegovini, odbili nemačko – ustaški upad na slobodnu teritoriju. Titov ađutant u SSSR-u procenjuje partizanske i osovinske gubitke. (30 maj).

»Njihovu borbu nikakve nemačke ofanzive i zverstva nisu mogla da zaustave i njihove su snage stalno rasle. Oni su od Nemaca i drugih neprijatelja otimali oružje i sve bolje se snabdevali vojnom opremom. Nastavili su nemilosrdni rat protiv Nemaca, jer se za njih radilo o smrti ili slobodi. Oni su uskoro postali gospodari situacije i smrtna opasnost za Nemce, jer su ih napadali svuda. Oni su uspeli da se odupru svim zamašnim nemačkim ofanzivama. Partizanski pokret uskoro je po broju učesnika premašio snage generala Mihailovića, i to ne samo u Hrvatskoj i Sloveniji, nego i u krajevima gde preovladava srpsko stanovništvo. Ne samo Hrvati i Slovenci, nego i veliki broj Srba pridružio se pokretu maršala Tita koji danas ima

Moskovska »PRAVDA« u maju mesecu 1944 godine objavila je od svojih dopisnika iz Zeneve i Kaira sledeća obaveštenja o borbi u Jugoslaviji, koja donosimo u skraćenom obliku:

U *Zapadnoj* i *Centralnoj Bosni* nastavljaju se borbe. Oko Mrkonjićgrada topovski dvoboj. Nemci prešli u ofanzivu na sektoru Bihać — Knin. U *Crnoj Gori* traju dalje ogorčene borbe. U *Srbiji* kod Užica borbe s nemačkim motorizovanim jedinicama, nedićevcima i četnicima. (»Pravda«, 2 maj).

U *Crnoj Gori* i *Sandžaku* jugoslovenske jedinice čiste teritoriju od neprijatelja. U *Hercegovini* jugoslovenske jedinice u ofanzivi. U *Slavoniji* narodnooslobodilačke jedinice prešle u protivnapad.

U *Zapadnoj Bosni* opkoljen Mrkonjićgrad. U Zumberku posle šestodnevnih borbi Nemci se povlače. (»Pravda«, 7 maj).

U *Istočnoj Bosni* Nemci nastavljaju ofanzivu uz podršku tenkova i aviona. Nemci zauzeli Vlasenicu. Razbijene su dve nemačke kolone. U *Makedoniji* takođe nemačka ofanziva. U *Srbiji* borbe na sektoru Užice — Valjevo. U *Lici* neprijatelj se povlači. (»Pravda«, 8 maj).

Delovi Drugog korpusa u *Crnoj Gori* i *Sandžaku* nastavljaju ofanzivne operacije. Oslobođeno Berane. U *Sandžaku,* u borbama za Brodarevo, ubijeno 100 neprijateljskih vojnika i uništen most na reci Limu. U *Istočnoj Bosni* uspešne borbe za Kladanj. U *Sloveniji* ulične borbe u Zuzemberku. (»Pravda«, 11 maj).

U *Istočnoj Bosni* uspešno je odbijen napad neprijatelja. Zaplenjene veće količine materijala. U *Sloveniji* oslobođen žužemberk i Trebnje. (»Pravda«, 12 maj).

U *Crnoj Gori* i *Južnom Sandžaku* za vreme nemačke ofanzive i jugoslovenske protivofanzive od 5 aprila do 5 maja ne samo da su očišćene teritorije koje su Nemci privremeno osvojili, nego i oslobođena od protivnika nova teritorija. U *Istočnoj Bosni* ogorčene borbe na sektoru Vlasenica — Rogatica. Neprijatelj koncentriše velike snage na Drini. U *Zapadnoj Bosni* nemački pritisak na sektoru Ljubija — Prijedor. U *Sloveniji* napredovanje jugoslovenskih jedinica. (»Pravda«, 15 maj).

U *Dalmaciji* desantne operacije na ostrvu Šolta. Uništen neprijateljski garnizon od 350 vojnika. U *Istočnoj Bosni* i *Zapadnoj Bosni* odbijeni svi nemački napadi. U *Hrvatskoj* Nemci osvojili Korenicu. U *Sloveniji* borbe u Štajerskoj. (»Pravda«, 18 maj).

U *Lici* se nastavljaju žestoke borbe oko Gračaca i Perušića. U jugozapadnoj *Srbiji* koncentracija četničkih trupa. Borbe se vode i na sektoru Užice — Ivanjica. Ubijeno preko 100 četnika. Borbe u *Sloveniji* i *Zapadnoj Bosni.* (»Pravda«, 20 maj).

U *Hrvatskoj* se nastavljaju borbe na sektoru Udbina — Bruvno i Gračac — Bruvno — Lapovac. U *Zapadnoj Bosni* borbe u dolini reke Krivaje. U *Sandžaku* Nemci i ustaše pretrpeli velike gubitke. U *Sloveniji* operacije oko Velenja. (»Pravda«, 21 maj).

U *Hrvatskoj* i *Lici* Nemci dovlače pojačanja. U *Istočnoj Bosni* vode se borbe na svima sektorima fronta. U poslednjim borbama uništeno 1.500 nemačkih vojnika i oficira. U *Centralnoj* i *Zapadnoj Bosni* borbe lokalnog značaja. (»Pravda«, 22 maj).

Neprijatelj nastupa u *Lici* i *Baniji.* U Hercegovini razbijena velika nemačko - četnička kolona. Na granici *Srbije* i *Sandžaka* Nemci koncentrišu krupne snage (»Pravda«, 24 maj).

U *Sloveniji* već nekoliko nedelja žestoke borbe na sektoru između Ljubljane i Novog Mesta. Železnička pruga nalazi se pod kontrolom jugoslovenskih jedinica. U *Hercegovini* neprijateljske snage od 5.000 vojnika napadaju 25-u diviziju. U *Hrvatskoj* inicijativa u rukama jugoslovenskih trupa. (»Pravda«, 25 maj).

U *Istočnoj Bosni* uspešni napadi na neprijateljske komunikacije Tuzla — Gračanica — Srebrenica. Na pruzi Bihać — Bosanska Krupa uništena dva voza. Na granici *Sandžaka* i *Srbije* uspešne borbe na drumu Nova Varoš — Užice. U *Hrvatskoj* i *Sloveniji* napredovanje jugoslovenskih jedinica. (»Pravda«, 26 maj).

U *Itočnoj Bosni* borbe na svima frontovima. U *Hrvatskoj* napadi neprijateljskih garnizona iz Ogulina i Karlovca na oslobođenu teritoriju. U *Sloveniji* i *Hercegovini* uspešno napredovanje na svima sektorima. U *Sandžaku* borbe na sektoru Prijepolje — Pljevlja. Žestoke borbe na Zlatiboru. (»Pravda«, 29 maj).

U *Hrvatskoj* odbijeni pokušaji Nemaca i ustaša da prodru na oslobođenu teritoriju u Hrvatskom Zagorju. U Slavoniji borbe kod Čazme. U *Hercegovini* i *Sloveniji* ofanzivne operacije jugoslovenskih jedinica. (»Pravda«, 31 maj).

pod oružjem oko četvrt miliona dobro naoružanih i izvežbanih ljudi. Ceo partizanski pokret formiran je na bazi gerilske metode rata, jer inače ne bi mogao postići tako veličanstvene uspehe. Partizani svojom aktivnošću i herojskom borbom zadržavaju oko 14 nemačkih divizija od 20 koliko ih ima na Balkanu. Oko i u redovima ovih herojskih snaga razvija se ujedinjeni svenarodni pokret za slobodu. Komunistički elementi imali su čast da prvi otpočnu borbu, ali je u toku razvitka pokreta došlo do okupljanja svih patriotskih snaga i do procesa njihovog ujedinjenja. Aktivnost partizana poremetila je odmah sporazume Mihailovićevih komandanata sa neprijateljem. Mihailović je pokušao da uguši pokret partizanskih snaga, posle toga je došlo do mnogo tragičnih borbi i međusobnih obračunavanja među ljudima iste rase i iz iste zemlje. Danas pristalice maršala Tita daleko premašuju snage generala Mihailovića koji radi u ime kralja i jugoslovenske vlade u Kairu.«

Na kraju je ćerčil izjavio da uverava Donji dom da će učiniti sve što je mogućno:

»da se pomogne i podupre maršal Tito i njegova junačka vojska, koji danas jedini pružaju delotvoran otpor neprijatelju u Jugoslaviji.«

U toku prošle zime u Donjem domu se detaljno diskutovalo o Šestoj ofanzivi, o nemačkim pokušajima da nam zadadu što teže udarce. Na jedno pitanje narodnog poslanika Štrausa o ishodu Šeste ofanzive, engleski ministar rata Grig je odgovorio:

»U početku januara neprijatelj je razvio široku ofanzivu protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (poznate kao partizani). Glavne borbe vodile su se u Istočnoj Bosni i u Sandžaku, gde su velike partizanske snage neko vreme bile opkoljene od najmanje jedne bugarske i četiri nemačke divizije. Na dan 15 decembra partizani su se probili u sevemom pravcu, pa je taj deo nemačke ofanzive propao. U Dalmaciji Nemci su krenuli iz svojih obalskih uporišta i prodrli do Livna, oko 40 kilometara severoistočno od Splita, koji je više puta prelazio iz ruku u ruke, dok ga neprijatelj nije osigurao. Nemci su i dalje napredovali na tom sektoru. U Hrvatskoj bilo je teških borbi oko 50 milja južno od Zagreba, ali 21 decembra partizani su javili da su sva ova područja očišćena od neprijatelja. Uglavnom, ova široka neprijateljska ofanziva nije uspela.

Početkom januara partizani su izvršili hrabri napad na bosanski grad Banja Luku, koju je držao uporni nemački garnizon. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke, a pre povlačenja partizani su zarobili mnogo vojnika i ratnog materijala.

Sredinom januara Nemci su izvršili tešku ofanzivu u centralnoj Bosni, koja još traje. Partizani su morali da napuste Jajce, a jedna naoružana, motorizovana neprijateljska kolona, učinila je izvesno napredovanja južno od Banja Luke.

Za vreme pomenutog perioda, osim navedenih ofanziva, bilo je neprekidnih borbi u Jugoslaviji, sem u Istočnoj Srbiji. Ozbiljna šteta nanesena je neprijateljskim komunikacijama na pruzi Zagreb — Beograd, najvažnijoj liniji za snabdevanje Nemaca u jugoistočnoj Evropi.

Saveznici su snabdevali partizansku vojsku ratnim materijalom toliko koliko je to dozvoljavala ratna situacija. Partizanske operacije u mnogo

slučajeva je pomagala naša avijacija. Uska veza održavana je preko savezničkih oficira u Jugoslaviji. Partizanska vojska je u ovom razdoblju angažovala 15 nemačkih divizija, koje su se u protivnom slučaju mogle korisno negde drugde upotrebiti.«

S druge strane, i neprijatelj nam je ove zime i proleća posvećivao veliku pažnju u svojoj propagandi. U kominikeima Vrhovne komande nemačke oružane sile objavljivana su i saopštenja o borbama u Jugoslaviji. Berlinski radio vrlo često je donosio opise bitaka u Jugoslaviji. Krajem januara samo o borbama u Bosni sva nemačka štampa i štampa okupiranih zemalja donela je ovo saopštenje:

»U borbama protiv Titovih bandita na Balkanu, naročito u hrvatskim predelima, nemačke trupe su, uprkos terenskih teškoća i vremenskih prilika, zadale teške gubitke komunistima. Oni su tom prilikom izgubili za poslednjih 6 nedelja 7.192 mrtva, 3.919 zarobljenih i više nego 10.000 ljudi bilo je ranjeno. Tu dolaze dalji gubici usled smrzavanja i oskudnog raspolaganja sanitetskim materijalom, tako da se može računati da je Tito imao poslednjih nedelja ukupno gubitaka okruglo 25.000 ljudi. Bezbrojni topovi, oruđa i velika količina oružja pali su u nemačke ruke. Istovremeno bili su uništeni mnogi centri za snabdevanje komunista sa svakovrsnim spremištima. Kao posledica teških udaraca koje su pretrpeli banditi i koje su uzalud kroz zavodljivo uspešne vesti pokušavali da zataškaju, broj prebeglih je porastao.

Prilikom borbe nemačke vojske protiv bandita u bosanskim predelima takođe je neprekidno delovala s odličnim uspehom i avijacija, da bi sprečila okupljanje bandita i dovoz materijala. Isto tako je ovih dana jedan transport od 38 vozila bio napadnut i potpuno uništen bombama i oružjem jedne nemačke eskadrile. Biće da je ovaj udarac teško pogodio komunističke bandite, jer je nabavka i transport municije i svakovrsne opreme naročito težak problem za njih.«

O Šestoj ofanzivi i drugim borbama u zimu i rano proleće slušao sam od ranjenih drugova koji su bili preneseni u Italiju. A kad sam došao na Vis razgovarao sam s drugovima iz raznih krajeva zemlje koji su dolazili poslom u Vrhovni štab, pregledao sam izveštaje o tim operacijama, tako da sam dobio potpuniju sliku o velikim bitkama u toku zime i proleća ove godine.

Nemačka komanda poklanja sve veću pažnju jugoslovenskom bojištu. Izveštaji naših korpusa govore da je Hitler obrazovao posebne komande za borbu u Jugoslaviji, da se pojavljuju sve novije i novije nemačke divizije s drugih frontova. Uprkos povećanja broja neprijateljskih divizija u borbi protiv nas, Vrhovna komanda nemačke oružane sile više sebi nije postavljala niti je mogla da postavi kao cilj opkoljavanje i uništenje osnovnih snaga naše vojske, kao što je bio slučaj u svim ranijim velikim ofanzivama (Prvoj, Drugoj, Trećoj, Četvrtoj i Petoj). Ona se sada ograničila, iako je raspolagala s većim brojem divizija, na ofanzivu protiv pojedinih naših grupacija, i to ne najjačih.

Takav je, po oceni naših drugova iz Vrhovnog štaba, imala karakter šesta ofanziva. Nemačka komanda izabrala je naš Treći korpus u Istoč-

noj Bosni za cilj svog napada u decembru prošle godine.[2] U sastavu tog Korpusa nalazile su se tri divizije, Šesnaesta, Sedamnaesta i Dvadeset sedma. Ofanziva je obuhvatila još Petu diviziju i Drugu, zatim Prvu južnomoravsku brigadu, koja je baš uoči same ofanzive, zajedno s drugom Vlaškom, prešla iz Srbije u Bosnu, kao i Prvu šumadisku brigadu.

Šesta ofanziva spada među najteže ofanzive koje su naši partizani izdržali. Zima je bila neobično oštra, jedinice su bile vrlo slabo odevene i obuvene, ofanziva se vodila na veoma siromašnom i opustelom terenu, na kome je ishrana bila skoro nemogućna, a povrh svega Nemci su upotrebili novu taktiku na osnovu iskustava iz ranijih ofanziva protiv nas. Više se neprijatelj nije držao krutih obruča, čvrstih položaja i frontova. On je s jedne strane pravio obruč, ali zato je ubacivao pokretne jedinice koje su gonile naše jedinice do poslednjeg daha. Nemci bi se u ovoj ofanzivi nabacili na pojedine naše divizije i nisu ih puštali danima, idući za njima u stopu.

Najpotpuniju sliku o šestoj ofanzivi daju izvodi iz sledećeg izveštaja štaba našeg Trećeg korpusa, koji je upućen 8 marta ove godine Vrhovnom štabu, a u kome se, između ostalog, kaže:

»Šestu ofanzivu prema slobodnoj teritoriji Istočne Bosne okupator je započeo sa jačim snagama od Sarajeva i Tuzle. Ocijenivši namjere neprijatelja, koji je išao za tim da opkoli naše dvije divizije na sektoru Romanije, naredili smo brz pokret XVII diviziji prema Vlasenici. Poslije uspiješnih borbi u Šenkovcima i poslije zauzimanja Kladnja, iz kojih su jedinice XVII divizije izišle znatno ojačane kako u vojničkom, tako i u moralnom pogledu — divizija je bila raspoređena na prostoru Ozren (Dobojski) — Zivinice — Kladanj.

Jedinice XXVII divizije vodile su tada borbe protiv jakih motorizovanih neprijateljskih kolona, koje su od Sarajeva, preko Sokolca prodirale za Rogaticu i Višegrad.

[2] Iz arhive nemačkog Vrhovnog zapovednika za Jugoistok, kao i iz izjava pukovnika Jozefa Selmajera, načelnika operativnog odeljenja Vrhovnog zapovednika za Jugoistok, vidi se da je Sesta ofanziva dobila naziv u nemačkim dokumentima »Kugelblitz« (»koncentrisana munja«).

O toj operaciji pukovnik Selmajer veli:

»U datom vremenu bila je najopasnija neprijateljska grupa u jugoistočnoj Bosni sastavljena iz mnogobrojnih Titovih jedinica. Ona ne samo da je ugrožavala Srbiju, već u prvoj liniji dolinu rcke Bosne i tim životno važnu železničku prugu Brod — Sarajevo — Mostar.

Iz iznetih razmatranja proizišao je zadatak koji je Vrhovna komanda Jugoistok, oktobra 1943, dala Drugoj oklopnoj armiji da još u toku 1943 godine sa svim raspoloživim snagama sprovede operaciju u jugoistočnoj Bosni s ciljem da potuče tamošnje neprijateljske snage. Obradu i razradu za Petu i Petnaestu korpusnu komandu imala je da izvrši komanda Druge oklopne armije.

Sredinom novembra Sedam SS-divizija, pod komandom obergrupenfirera Flepsa, nadirala je od Gackog; jedna pukovska grupa 369 pešadijske divizije, dolazeći iz Mostara, nadirala je severno pored Sarajeva ka Han Pijesku, dok su po jedna pukovska grupa 114 lovačke i 373 pešadiske divizije, pod komandom generala pešadije Lajzera, sa severozapada i sa severa s jednom slabom borbenom grupom 186 rezervne divizije, težile istom cilju.

Po karti se, doduše, ocrtavalo izvesno opkoljavanje, ali ovo je neprijatelj, koji je poznavao zemljište, mogao izbeći, rasturajući se po brdima.

Gonjenje, koje bi se preduzelo za pojedinim neprijateljskim kolonama, kao na primer gonjenje od strane 7 SS-divizije u pravcu Travnika, moglo bi upotpuniti raspadanje jedinica pogođenih napadom.

Prema tome, postignuti uspeh ove akcije osećao se do kasnog proleća 1944 godine, jer su partizani bili prinuđeni da odlože mesecima borbenu aktivnost zbog rada na reorganizaciji.«

Savlađujući velike napore usiljenog maršovanja i borbe sve su naše jedinice na vrijeme izvršile svoj zadatak.

Ofanziva na Majevicu, protiv snaga XVI vojvođanske divizije još nije bila započela.

Neprijatelju ne samo što nije uspio prvobitni plan, već su mu nanijeti osjetni udarci.

Predah od 6 — 10 dana koristili smo za sređivanje naših jedinica, njihovo postavljanje na manevarski podesniji teren; vršenje pritiska prema Tuzli i razbijanje četnika na Ozrenu. Bilo nam je jasno, da će neprijatelj preduzimati daljne ofanzivne operacije protiv nas.

Kad u prvom ofanzivnom naletu neprijatelj nije postigao nikakvog rezultata, poduzima jaku aktivnost s juga i potiskuje V diviziju i Južnomoravsku brigadu sa njenog terena nadmoćnijim snagama u pravcu Sokolovića.

Na uzanom sektoru između Drine i komunikacije Sokolac — Rogatica našle su se naše velike snage. Na zajedničkom sastanku štabova V i XXVII divizije u prisustvu druga Mihaila, donesen je zaključak da se XXVII divizija hitno prebaci preko komunikacije Sokolac — Vlasenica, da bi se na taj način izbjeglo nagomilavanje snaga, a V divizija da se u duhu vaše direktive orijentiše hitno prema Vlasenici i Srebrenici gdje su neprijateljske snage tih dana bile neznatne. XXVII divizija je odmah pristupila izvršenju zadataka i uz manju borbu, nanijevši neprijatelju gubitke, prebacila se preko ceste Sokolac — Vlasenica. V divizija sa Južnomoravskom brigadom nije odmah izvršila pokret, već se na prostoru Sokolovića zadržala 2 dana bez borbe. Neprijatelj je, osjetivši prebacivanje naših snaga, jako zaposjeo drum Sokolac — Vlasenica i počeo potiskivati V diviziju od Rogatice i Sokolca, tako da je bila prisiljena pod jakom borbom vršiti prelaz ceste Sokolac — Vlasenica, orijentišući se prema Kladnju. Da nisu zakasnili sa pokretom, do toga ne bi došlo. Uslijed premorenosti, jedinice V divizije zadržale su se na novoj prostoriji dva dana, za koje su vrijeme vodile borbu sa neprijateljem, koji je nastupao za V divizijom i XVI muslimanskom brigadom.

U to vrijeme neprijatelj počinje vršiti prodore iz svih pravaca na oslobođeni teritorij Istočne Bosne, zaposjedajući sva mjesta, sela i dominantne položaje u cilju radikalnog čišćenja terena i razbijanja naših snaga. V divizija zakašnjava da nam preda svoje ranjenike i prema vašem naređenju uzima orijentaciju prema Krivaji. XXVII divizija je bila zauzela Vareš i napadala Brezu. XVII divizija je orijentisana prema Ozrenu. Dvije vojvođanske brigade sa Lekićem vodile su borbu na Majevici, a tri njihove brigade su se nalazile prema Trebavi i Posavini.

Glavnina neprijateljskih snaga, koja je vršila ofanzivu protiv nas, nastojala je da nabaci naše snage na r. Bosnu. Kod štaba V divizije vladalo je uvjerenje da se neće moći održati na ovom terenu i da treba uzeti orijentaciju preko r. Bosne. Mi smo odlučno ustali protiv toga, jer je baš u tom pravcu trebalo osujetiti namjeru neprijatelja. Vašim naređenjem je to spriječeno — i pokazalo se kao jedino pravilno riješenje.

Od tada naše jedinice vrše stalne pokrete i vode se žestoke danonoćne borbe na svim sektorima sa šest neprijateljskih divizija, koje su trajale 12 — 15 dana. Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga Lekić je bio prinuđen da se probije sa dvije brigade preko ceste Tuzla — Zvornik na prostoriju Birča uz jaku borbu sa motorizovanim kolonama. Stefan sa tri brigade, nemajući veze s Lekićem, odluči na svoju ruku da se prebaci preko r. Bosne na Vučjak. Međutim, zbog zakašnjenja neke komore, promijeni odluku i prebaci se bez borbe na Majevicu.

U cilju izbjegavanja frontalne borbe (neprijatelj je nastupao iz svih pravaca. Na vrhovima Konjuha i Ozrena imao je telefonske centrale) i očuvanja

žive snage, dvije brigade XVII divizije i Južnomoravska brigada na čelu sa komandantom divizije drugom Gligom dobile su zadatak da se probiju sa Ozrena prema Vlasenici i Srebrnici. Uz velike napore i borbu uspješno su izvršili zadatak. Dvvje brigade XVII divizije sa politkomesarom i načelnikom štaba, dobile su zadatak da se prebace preko Krivaje i da manevrišu na onom terenu. Sa tom grupom bio je štab korpusa. — Greškom štaba XVI muslimanske brigade, a naročito komandanta brigade, koji nije izvršio naređenje, tj. nije osigurao mostobran na Krivaji, došlo je do toga, da smo se ne samo mi, već i XV majevička brigada morali prebacivati pod jakom borbom preko rijeke, koju je neprijatelj bio zaposjeo.[3] Ovo nas je prebacivanje koštalo osjetnih gubitaka. Tu je pao u ruke neprijatelju i engleski kapetan sa dva podoficira, zato što nije imao smjelosti da pređe rijeku kao i svi mi. Tu je nestao i njemački general Redi, koga smo bili zarobili u Tuzli. Uslovi pod kojima se probijala ova grupa bili su veoma teški, a i sastav same grupe otežavao je u velikoj mjeri brzinu manevrisanja. Okolnost što su u neposrednoj blizini manevrisale jedinice V i XXVII divizije znatno je otežala situaciju ove grupe. Nemanje radioveze sa V divizijom moglo je imati veoma teških posledica. O tome ubuduće treba voditi računa, naročito pri tako teškim situacijama. Zbog pustog terena, velike hladnoće i slabe odjeće

[3] Posle objavljivanja prvog izdanja treće knjige Dnevnika, dobio sam sledeće pismo od druga Selima Đerića, pukovnika:

»U Trećoj knjizi Vašeg Dnevnika, u poglavlju ,,Borbe u trećoj partizanskoj zimi", štampali ste izvode iz izveštaja štaba Trećeg korpusa Vrhovnom štabu. U tom izveštaju stoji: »Greškom štaba XV^I muslimanske brigade, a naročito komandanta brigade, koji nije izvršio naređenje, tj. nije osigurao mostobran na Krivaji, došlo je do toga, da smo se ne samo mi, već i XV majevička brigada, morali prebacivati pod jakom borbom preko rijeke, koju je neprijatelj bio zaposjeo«. Dalje se citiraju naši gubici koji su pretrpljeni tom prilikom.

Delovi iz izveštaja nisu objavljeni samo kao dokumenat u kome njegovi autori, u ovom slučaju štab Trećeg korpusa, daju svoju ocenu izvesnih događaja, ocenu, koja ne mora biti tačna. Autor Dnevnika i sam prihvata ovu ocenu kao tačnu time što pomenutom izveštaju daje ovakav komentar: »Najpotpuniju sliku o Šestoj ofanzivi daju izvodi iz sledećeg izveštaja štaba našeg Trećeg korpusa koji je upućen 8 marta ove godine Vrhovnom štabu.«

Dok je ovaj izveštaj bio strogo poverljiv vojnički dokumenat, dostupan samo onima koji su ovlašćeni da ga čitaju, ja nisam ni mogao ni imao pravo da diskutujem o njegovoj tačnosti. Ali kada je on objavljen kao istoriski materijal, onda smatram da je pravilno i da mi je dužnost da u interesu istoriske istine kažem o njemu svoje mišljenje. Naime, u to vreme sam ja bio komandant XVI brigade i tvrdim da konstatacija da »komandant XVI muslimanske brigade nije izvršio naređenje i nije postavio mostobran preko Krivaje« nije tačna. Sledstveno tome, da je i odgovornost štaba XVI muslimanske brigade i komandanta brigade za gubitke štaba Trećeg korpusa i XV majevičke brigade, koje su oni pretrpeli prilikom prelaska preko Krivaje, umanjena za toliko koliko je konstatacija netačna.

Evo zbog čega: Borbe Šeste ofanzive zatekle su XVI muslimansku brigadu na sektoru južno od Tuzle. Od početka tih borbi do noći, kada je vršeno prebacivanje preko Krivaje, brigada se nalazila u neprekidnim borbama i marševima od nekoliko dana. Sećam se da sam te noći, kad je brigada stigla na Ozren, bio pozvan u štab XVII divizije koji se nalazio u jednoj kolibi sela Brijesnica nedaleko od mesta gde se brigada zaustavila. Tu mi je komesar (Kada) naredio da odmah krenem brigadu preko Krivaje; rekli su mi da odmah iza mene kreće štab Korpusa sa XV majevičkom brigadom. Tom prilikom su mi data izvesna uputstva u pogledu bezbednosti marša i prelaza preko reke, koja nisu bila precizna i koja se obično daju kada se izdaju vojnički zadaci. Nije mi bilo izričito naređeno da postavim obezbeđenje sa obe strane reke i da to obezbeđenje ne povlačim sve dok ne pređu reku štab Korpusa i XV majevička brigada.

Sa brigadom sam krenuo prema zadatku, izbio na Krivaju oko ponoći i prešao je pre svanuća zadržavši kao osiguranje izvesne delove na brežuljcima na levoj obali Krivaje. Pošto naši prednji delovi nisu naišli na neprijatelja na pruzi, postavio sam samo mala osiguranja desno i levo na nekoliko stotina metara od prelaza. Nisam ni pokušao da obezbedim prelaz posedanjem brežuljaka na desnoj obali, jer sam bio uveren da tamo neprijatelja nema. Računao sam da nema nikakve opasnosti za Štab Korpusa i XV majevičku brigadu zato što idu neposredno za mnom.

Međutim, štab Korpusa, štab XVII divizije i XV majevička brigada nisu krenuli neposredno za XVI brigadom, kao što je bilo predviđeno. Oni su na Krivaju izbili oko dva sata, pošto su preko nje prešli poslednji delovi XVI brigade. I upravo kada je taj drugi ešalon izbio na Krivaju pojavili su se dolinom reke od pravca Vozuće Nemci i naneli Korpusu i brigadi teške gubitke.

i obuće ova je grupa imala veliki broj promrzlih boraca, dok su se oko 60 ranjenika i bolesnika iz divizijske bolnice potpuno smrzli.

Grupa sa komandantom XVII divizije mnogo je bolje prošla, tako da su VI i Južnomoravska brigada iz ofanzive izišle uglavnom očuvane. Izuzetak čini XVIII hrvatska brigada koja je zbog gore pomenutih razloga izišla prilično osakaćena. Oko 100 iznemoglih i demoralisanih boraca je zaostajalo, koji su skoro svi pali u ruke neprijatelju. Osim toga je brigada imala oko 30 ranjenih i promrzlih.

Jedinice XXVII divizije dobro su prebrodile ofanzivu, sem XVII majevičke brigade u kojoj je komandovanje podbacilo, naročito poslije ranjavanja komandanta brigade. Jedan bataljon te brigade, krivicom komandanta bataljona, odvojio se od glavnine i na taj način dozvolio da se bataljon raspršti i djelimično dezertira na Majevicu.

Veliki balast u toku ofanzive bio je u toj diviziji italijanski bataljon. Zbog toga je štab divizije razoružao borce i oficire tog bataljona i rasporedio ih po brigadama. Time su napravili političku grešku i mi smo to osudili. Borci iz italijanskog bataljona bili su zadovoljni ovom mjerom. Oficirima, kao i svim borcima, vraćeno je oružje. Oni se danas pokazuju kao dobri borci u sastavu naših jedinica. Italijanski pukovnik dao nam je pismenu izjavu

Posle Šeste ofanzive bio sam pozvan na partisku odgovornost zbog gubitaka na Krivaji. I partiskoj komisiji, koja me je saslušavala, bili su Kada, Cedo Minderović, Muhidin Begić, komesar Brigade. Upitan zašto nisam izvršio naređenje i obezbedio prelaz sa obe strane reke štabu Korpusa i XV brigadi odgovorio sam da takvo naređenje nisam dobio i da sam smatrao da je takvo obezbeđenje nepotrebno. Kada je Kada ponovio da mi je naređenje izdao, ja sam učinio rezervu da je mogućno, ali da ga se ne sećam. Ovu rezervu učinio sam iz razloga što nisam mogao pretpostaviti da komesar divizije može sa uverenošću tvrditi da je nešto tačno, iako komandant brigade poriče. Pre dolaska u štab divizije bio sam neispavan i iscrpljen danonoćnim marsevima i borbom te sam pretpostavio da sam mogao i neshvatiti izričit karakter naređenja za postavljanje obezbeđenja sa obe strane sve do prelaska štaba Korpusa i XV majevičke brigade. Sećam se da sam na tom sastanku protestovao protiv Kađinog nastojanja da me unakrsnim pitanjima doterà u škripac i natera da priznam da mi je naređenje izdao, posle čega je Kada odustao od unakrsnih pitanja. Sastanak se na tom i završio bez kritike, bez partiske i vojničke kazne.

Ovde se radi očevidno o tome da neko mora snositi odgovornost za žrtve pretrpljene na Krivaji. Štab Korpusa je tu odgovornost prebacio na štab divizije, a štab divizije se opravdao pred štabom korpusa time što je tvrdio da je komandantu XVI brigade izdao naređenje za obezbeđenje prelaza Korpusa i XV majevičke brigade.

Ako vojnički posmatramo stvar, jasno je da je komandant XVI brigade bio dužan da bude naročito oprezan pri organizaciji prelaska preko rekè zbog toga što se iza njega kretala jedna druga brigada i štab Korpusa. On je bio obavezan da proveri da li drugi ešalon ide neposredno za njim i da učini sve da drugi ešalon pri prelasku preko reke ne pretrpi gubitke, pa makar i postavljanjem jakih obezbeđenja, pa čak i cele brigade sa obe strane reke, u cilju da bi se taj prelaz zaštitio. S druge strane drugi ešalon nije smeo nastupiti na reku bez ikakvog obezbeđenja tim pre što je nastupio u intervalu. Po vojnim pravilima drugi ešalon je morao računati samo na obezbeđenje na levoj obali reke, jer se takvo obezbeđenje i naziva mostobranom. Desnu obalu je morao obezbediti sam.

Iz svega što sam rekao može se izvući sledeći zaključak:

1) Nije tačno da komandant XVI brigade nije izvršio naređenje za postavljanje mostobrana na Krivaji. Mostobran je bio postavljen, ali nije učinjeno sve da se obezbedi prelaz drugog ešalona.

2) Za gubitke preko Krivaje snose odgovornost kako štab XVI brigade, tako i rukovodstvo drugog ešalona.

što se tiče mene, ja na konstataciju, koju ovde opovrgavam, gledam tako da će iz nje hiljade čitalaca Dnevnika izvući zaključak da komandant XVI brigade nije izvršio naređenje, dakle da nije bio disciplinovan, dakle da nije hteo izvršiti naređenje štaba divizije, čime je namerno doveo u opasnost svoj pretpostavljeni štab i jednu brigadu naše vojske, a to je duboko uvredljivo. U svakom slučaju ovaj zaključak se može izvući jer u napisu nema okolnosti koje bi se tome suprotstavile.

Na kraju smatram da je nepravilno i nepravedno kada se iz čitavog kompleksa delatnosti jednoga komandanta iz narodnooslobodilačke borbe, koji je išao pod rukovodstvom Partije od prvog dana ustanka, koga je Partija vaspitala i u ratu uzdigla od borca do načelnika štaba divizije, iznose izolovani detalji, koji o njemu, u očima neupućenih čitalaca i onih koji će se baviti naučnim istraživanjem narodnooslobodilačke borbe, stvaraju negativnu sliku.«

da je ta mjera bila dobra. Danas već mnogi borci Italijani dobrovoljno stavljaju petokrake zvijezde i srodili su se s našim borcima.

XVI divizija je takođe dobro prošla, jer je ofanziva na Majevici počela kasnije nego na drugim sektorima i vrlo kratko je trajala. Dvije brigade na čelu sa Lekićem imale su napora u borbama na Majevici i pri probijanju obruča na cesti Tuzla — Zvomik, dok druge tri brigade skoro nisu ni osjetile ofanzivu. No, i pored toga, ta je divizija imala veliki broj izbačenih iz stroja — pretežno promrzlih uslijed vrlo slabe odjeće i obuće, kao i zbog neotpornosti samih boraca.

Najveći dio teškog oružja smo morali zakopati (topove, jedan dio t. bacača i t. mitraljeza) i to na nesigurnom terenu, tako da još do njega nismo došli.

Uslijed velikih napora najviše su u toku ofanzive stradali ljekari i bolničko osoblje. Dio odgovornosti snose za to i štabovi divizija i brigada, koji im nisu ukazali potrebnu pomoć.

Svi su ranjenici i bolesnici po bolnicama potpuno sačuvani, zahvaljujući požrtvovanom radu pojedinih ljekara i bolničkom osoblju.

Okupatorske zvijeri su i ovog puta vršile strašna zvjerstva nad nezaštićenim narodom i po srpskim i po muslimanskim selima. Da bi vam slika njihovih zlodjela bila jasnija navodimo neke primere:

U Glasinačkoj opštini, Srez Rogatica, od 32 sela, ostala su poslije VI ofanzive 2 nepotpuna sela. U Boričkoj opštini, Srez Rogatički, od 17 sela ostalo je 5. U Rogatičkoj opštini od oko 10 sela ostala 2. U Dupskoj opštini, Rogatički srez, od 26 sela ostala je samo po neka kuća. U Pračanskoj opštini od 20 sela ostalo je 5. U Knežinskoj opštini, Vlasenički srez, od 20 sela ostalo 3. U Šekovićkoj opštini spalili su oko 60 kuća.

U muslimanskim selima Podgorja (obronci Konjuha) pobili su na očigled familija oko 30 ljudi.

Po svim selima i gradovima vršili su pljačku i silovanja žena i djevojaka.

Narod je nakon svega toga, po svim krajevima, sa oduševljenjem dočekivao našu vojsku i na djelu se uvjerio da nas nikakva sila ne može uništiti. Mi smo učvrstili naše pozicije u svim krajevima.«

I posle Šeste ofanzive, kao i posle ranijih ofanziva, Vrhovna komanda nemačke oružane sile u svom svakodnevnom ratnom izveštaju osvrnula se na borbe s našim jedinicama. Tako je Firerov glavni stan 20 decembra objavio sledeće saopštenje:

»U Istočnoj Bosni po nezgodnom vremenu i nezgodnim terenskim prilikama jake komunističke grupe bandi sabijene su na uzanom prostoru i u teškim borbama uništene ili razbijene. Neprijatelj je izgubio više od 8.000 mrtvih, 2.688 zarobljenih, 24 topa, preko 100 motornih vozila, među kojima oklopnih i oklopnoblindiranih automobila, kao i veliku količinu pešadiskog oružja, municije i drugog ratnog materijala.«

Baš kada je ovaj kominike bio objavljen, jedinice Trećeg korpusa prešle su u kontraofanzivu i napale glavni grad Istočne Bosne, Tuzlu. Bitka je trajala puna četiri dana i četiri noći. Neprijatelju su zadani veliki gubici, ali grad nismo mogli zauzeti. Ova akcija, uprkos naših znatnih gubitaka (pored ostalih drugova poginuli su: Milić Maksimović, rukovodilac politodela Šesnaeste muslimanske brigade, Simo Lukić, politkom Ozrenskog odreda, kao i dva komandanta bataljona šesnaeste

brigade), pokazala je netačnost saopštenja Vrhovne komande nemačke oružane sile da je naš Treći korpus razbijen. Istovremeno snage Pete divizije prešle su u nastupanje u južnom delu Istočne Bosne i oslobodile Foču, Kalinovik, Jabuku i Goražde.

Kao posledica udaraca zadobijenih u Šestoj ofanzivi ubrzo se raspala kao borbena jedinica takozvana 13 handžar SS divizija. U ovu diviziju bili su regrutovani muslimani iz Bosne. Oni su dobili i specijalnu obuku. Nemačka komanda je polagala u ovu diviziju velike nade. Ali posle nekoliko oštrih okršaja za vreme i posle Šeste ofanzive, naročito posle bitke kod Lopara, nastalo je osipanje 13 handžar divizije i ona se potpuno raspala. Ogromne količine oružja i municije kojima je raspolagala ova divizija pale su u ruke jedinica Trećeg korpusa.

★

U toku Šeste ofanzive neprijatelj je nadirao još jednim pravcem u Istočnu Bosnu: jačim snagama pravcem Sjenica — Prijepolje — Pljevlja — Goražde i manjim snagama pravcem Prijepolje — Priboj — Višegrad. Na ovome pravcu u napadu je učestvovala Prva alpinska divizija i divizija »Skenderbeg«. U svom sastavu Alpinska divizija imala je motorizovani odred s jednim bataljonom tenkova.

U početku Šeste ofanzive na sektom Sandžaka pod komandom Drugog korpusa nalazile su se dve naše divizije, Druga i Peta, kao i dve brigade Italijana antifašista. Druga proleterska divizija bila je na liniji Brodarevo — Prijepolje, Peta divizija Nova Varoš — zapadne padine Zlatibora — Dobrun.

Nemci su pokušali da sredinom novembra zauzmu Prijepolje u cilju dalje ofanzive prema Pljevljima. Borbe su vođene na komunikaciji Sjenica — Prijepolje (na položajima Jadovnika i na pravcu Brodareva). Aktivnim dejstvom Druge proleterske divizije i dela snaga Pete divizije (Četvrta krajiška i delovi Desete krajiške brigade), suzbijeni su svi napadi Nemaca i posle teških borbi od 13 do 18 novembra prethodnica nemačkih snaga zadržana je na putu Sjenica — Prijepolje, kod sela Kačareva.

Štab Drugog korpusa izdao je naređenje štabu Druge divizije da drži slabi mostobran iznad Prijepolja, radi održavanja veze s Petom divizijom. Zadatak tih izvidnica bio je da se, u slučaju nadiranja Nemaca, odmah povuku preko mosta kod Prijepolja i da zatim most unište. Međutim, štab Druge divizije ojačao je taj mostobran, tako da je početkom decembra brojao dva bataljona Druge proleterske brigade, to jest Pivi i Drugi bataljon, koji su držali položaj Divci — Koševine — Mileševo — Zlatar.

U međuvremenu stigla je u Sandžak Prva šumadiska brigada i dobila je naređenje da se odmori u Prijepolju, da bi tu sačekala oružje i odeću iz Pljevalja. Prva šumadiska brigada bila je sastavljena od prekaljenih boraca iz Srbije, koji su se kao ilegalci ili partizani borili u Beogradu i šumadiji pune dve i po godine. U ovoj brigadi nalazio se znatan broj partiskih funkcionera, članovi sreskih i okružnih komiteta iz Srbije. Prva šumadiska imala je svega 350 boraca. Prvi i drugi bataljon bili

su smešteni u bolnici na levoj obali Lima, na samoj periferiji Prijepolja, kod mosta, a Treći bataljon i štab brigade bio je u gradu.

Nemačka komanda vrlo je vešto izradila plan za napad na Prijepolje. Tom prilikom došlo je do nemačkog prodora u Prijepolje i Pljevlja. Bitka za Prijepolje jeste jedna od najstrašnijih bitaka koje je naša vojska vodila. Valjda ni u jednoj bici nismo imali relativno toliko gubitaka, kao u toj (oko 400 mrtvih drugova), pogotovu što je nemački nalet pogodio Drugu proletersku brigadu, jednu od najboljih jedinica naše vojske, a takođe i Prvu šumadisku brigadu.

Uz pomoć svoje obaveštajne službe, a naročito uz saradnju muslimanske milicije, komanda nemačkih jedinica imala je tačne podatke o rasporedu naših bataljona na položajima iznad grada, kao i u samom gradu i na mostu na periferiji Prijepolja. Osim toga, dan uoči napada, Nemci su ubacili u sam grad, uz pomoć muslimanske milicije, nekoliko svojih snajpera i puškomitraljezaca, prerušenih u odrpana odela ili pokrivenih kao bule.

U samu zoru 4 decembra otpočeo je napad. Dva bataljona Druge proleterske brigade, Prvi i Drugi, koji su se nalazili na Koševinama, iznad Prijepolja, bili su zaobiđeni. Jedna nemačka kolona krenula je seoskim putem, naišla na neku našu komoru, ušla u Prijepolje, ubila stražara na mostu hladnim oružjem, dokopavši se tako ne samo mosta, nego i jedne kuće odmah kraj bolnice u kojoj su se nalazila dva bataljona Prve šumadiske brigade. Istovremeno, druge nemačke kolone napale su iz ostalih pravaca na Piijepolje, opkolivši kuće u kojima se nalazio Treći bataljon Prve šumadiske brigade. Nemci su otvorili vatru u isti čas na mostu i u gradu. Iznenađenje je bilo potpuno.

Dva bataljona Druge proleterske na Koševinama čuli su odjednom iza sebe, u gradu žestoku vatru. Njih Nemci još nisu dirali. Glavni napad bio je upravljen na Sumadince u gradu i bolnici kraj mosta. Nemci su bili potpuno opkolili zgrade u kojima se nalazio Treći bataljon šumadinaca u gradu. Mnogo je drugova poginulo prilikom izlaska iz kuća. Komesar bataljona Mima Jovanović naredio je juriš na Nemce, ali je junački poginuo ispred samih nemačkih šaraca. Posle ovog neuspelog juriša delovi bataljona su pokušali da se probiju na Koševine. Teškoća je bila u tome što su šumadinci imali vrlo malo municije, dok su mnogi borci bili bez ijednog metka. Prilikom pokušaja da se probiju na Koševine teško su ranjeni zamenik komandanta brigade Miša Dudić J zamenik komesara brigade Slobodan Krstić.

U tome je došlo naređenje od komandanta Druge divizije da ostatak bataljona izvrši napad na Prijepolje i pokuša da oslobodi bolnicu od pritiska Nemaca. Ovaj zadatak prepolovljeni bataljon, skoro bez municije, nije mogao da izvrši. Jedan deo boraca pokušao je da pregazi nabujali Lim. Po desetina drugova hvatala se čvrsto za ruke, ali brza voda odvlačila je sve sa sobom. Ono nekoliko drugova što je ipak uspelo da pređe nadošlu reku bilo je dočekano od nemačkih tenkova na levoj obali Lima.

Usled takve situacije ostatak bataljona se ponovo povukao kroz grad na padine Koševina.

U toku borbe u samom gradu Nemci su otpočeli žešći napad na Prvi i Drugi bataljon Druge proleterske na Koševinama. Obučeni u bele mantile, nemački vojnici, zajedno sa muslimanskom milicijom i četni cima, u velikom broju kolona nadirali su na položaj naših bataljona. Istovremeno, Nemci su iz Prijepolja krenuli ka Koševinama. šumadiski bataljon koji je otstupao iz Prijepolja, povezao se sa bataljonima Druge proleterske na Koševinama. U to vreme komandant Druge proleterske divizije naredio je preko radiostanice da bataljoni sa Koševina izvrše napad na Prijepolje i oslobode most, kao i bolnicu, u kojoj su bila opkoljena druga dva bataljona šumadiske brigade. Ovaj napad nije uspeo. Nemci u Prijepolju bili su zaposeli velike italijanske bunkere i prosto pokosili naše čete. Jedan deo boraca, koji su učestvovali u napadu, pokušali su da preplivaju Lim, ali najveći deo se podavio.

Posle ovog neuspelog napada na Prijepolje, delovi naših bataljona, koji su učestvovali u ovoj akciji, ponovo su se vratili na Koševine, gde se vodila žestoka borba s Nemcima koji su sve jače nadirali.

Jedan deo Prvog bataljona Druge proleterske bio se povukao u pravcu Zlatara, a na Koševinama ostao je Drugi bataljon s dve čete Prvog bataljona i delovi Trećeg bataljona Prve šumadiske brigade. Ova naša grupa pod pritiskom Nemaca konačno se zadržala na samoj ivi i Koševina, na jednoj čuki, iznad samog Prijepolja. Tu su bila tri velik * italijanska bunkera. Na ovom položaju nalazilo se oko 220 boraca Druge proleterske i šumadiske brigade. Nemci su tukli ovu čuku artilerijom, bacačima. Sa jednog položaja, koji je bio za trideset metara viši od ove čuke, a udaljen svega u vazdušnoj liniji 100 — 150 metara, nemački teški bacači ubacivali su direktno mine u bunker, dok su laki nemački bacači bili daleko svega 40 metara od naših položaja. Posle žestoke pripremne vatre, svakih 10 do 15 minuta Nemci su u desetinama vršili juriš. Ukupno su Nemci izvršili oko 30 juriša, ali nisu mogli da osvoje bunkere u kojima su se nalazili naši partizani.

Od 220 partizana na ovom položaju u toku dana izginulo je preko polovine. Naročito su artilerija i bacači nanosili krupne gubitke. Nadu Divljan, rukovodioca SKOJ-a u četi, mina od bacača bacila je u vazduh, a zatim u provaliji; iza bunkera. Mitraljesca Juru Dalmatinca haubička granata survala je zajedno sa mitraljezom u ponor. Nemci su tako kosili mitraljeskom vatrom ivicu bunkera, da naši drugovi nisu smeli da dižu glave iza zaklona. Nemce su videli tek kad bi ovi posle juriša uskočili u bunkere. Tu je dolazilo do borbe prsa u prsa i svi su Nemci bili ubijani koji su uskakali u bunker.

Pred sumrak našim opkoljenim drugovima počelo je da nestaje municije. U međuvremenu bili su poginuli zamenik komandanta Drugog bataljona Dušan Ječmenica i zamenik komesara Prvog bataljona Đurđe Milutinović. Kad su posle jednog juriša Nemci uskočili ponova u bunker, komesar Treće čete Isailo Todorović poslednji metak iz revolvera ispalio je sebi u čelo. Zamenik komesara Drugog bataljona Mića Umnjenović ubio je iz puške dva Nemca koji su bili upali u bunker. On je dotle ukupno ubio sedam Nemaca. Međutim, dok je pucao na ova dva Nemca, s druge strane pogodio ga je nemački metak.

U ovom okršaju slavno je poginuo i komandant Drugog bataljona Milan Rakić, koji je odmah po otpočinjanju nemačkog napada uzeo zastavu Druge brigade i čuvao je kod sebe. Kada je drugovima u bunkeru bilo skoro potpuno nestalo municije, Rakić je obvio zastavu oko sebe i izdigao se iznad bunkera. Tu su ga pokosili nemački šarci. Uskoro zatim poginuo je i najmlađi borac u bataljonu, jedanaestogodišnji Neđo »Pojatar«, siroče iz Janja, rodnog kraja narodnog heroja Sime Šolaje. Neđi su ustaše pobile svu porodicu, nije imao nikoga, pa kad je u okolini Jajca, obučen u seljačku košuljicu i gaće, susreo borce Druge brigade, radosno im je rekao:

— Đe ste, partizani, otkad vas tražim!

Neđo je vršio dužnost kurira pri štabu, odlično je jahao i dobro tukao iz puške.

Za vreme bitke drugovi su pokušali da ga nagovore da se izvuče u pravcu Lima, ali on nije hteo. Utom je bio ranjen, jedna bolničarka je dopuzila do njega i počela da ga previja, ali je jedna nemačka mina pogodila posred Neđe i raznela ga u komade.

Kad je pao prvi mrak, u međuvremenu između dva nemačka juriša, preživeli drugovi iz bunkera, koje je predvodio drug Milosav Milosavljević, napustili su bunker i spustili se niz provaliju u pravcu Prijepolja. Nemci su pošli za njima, neke su drugove sustigli, ali je ipak jedna grupa od oko stotinu ljudi, od kojih je najveći deo bio ranjen, uspela da se probije u mraku, i da se vrati natrag na položaje na Koševinama, gde su bili za vreme prvog nemačkog napada. Odatle su se preko noći prebacili ka Zlataru.

Još teže napade izdržali su Prvi i Drugi bataljon Sumadlske brigade koji su se nalazili u bolnici na levoj obali Lima, pokraj mosta, pored samog druma Prijepolje — Pljevlja. I njih su Nemci potpuno iznenadili. Ova dva bataljona bila su opkoljena sa svih strana. Nemci su bili zaposeli sve bunkere oko mosta, zatim su zaplenili tri italijanska tenka kraj mosta, jer je italijanska posada pobegla iz tenkova, a osim toga nemački vojnici utvrdili su se u jednoj kući koja se nalazila tridesetak metara od bolnice i kroz prozore te kuće uperili svoje šarce pravo na izlazna vrata iz bolnice.

Kad su drugovi u bolnici bili alarmirani prvim nemačkim napadom, pokušali su da istrče iz nje. Međutim, Nemci su otvorili vatru iz susedne kuće i iz bunkera i ubili šest do sedam drugova, a nekoliko ranili. Tako je Prva šumadiska bila opkoljena sa svih strana.

U osam časova ujutru preko mosta su prešla dva nemačka tenka i zaustavila se pred samom bolnicom otvorivši vatru iz svojih topova. Pre toga nemačka artilerija iz Prijepolja nekoliko puta postigla je direktne pogotke. Nemački tenkovi su tukli sa otstojanja od desetak metara, a kada bi istrošili municiju, vraćali su se natrag preko mosta. U međuvremenu delovala je nemačka artilerija i bacači. Od granata nije samo izginuo veliki broj drugova, nego su one onesposobile skoro sve automatsko oružje. I ova dva šumadiska bataljona imala su vrlo malo municije, po deset metaka na pušku. Štabovi bataljona doneli su odluku da kraj prozora uvek stoje po dva druga i gađaju Nemce koji poku-

šavaju da pređu most. Granate su udarale i obično bi prvo ginuli drugovi kraj prozora. Na njihova mesta odmah su dolazila druga dvojica.

Oko podne iz nemačkih tenkova, koji su topovima tukli bolnicu, iskočila su dva Nemca u šlemovima i odmah uletela u bolnicu. Razvila se borba prsa u prsa, tuklo se kundacima, pesnicama, pa su Nemci konačno bili pobijeni. U međuvremenu pokušao je da pređe preko mosta drumom prema Prijepolju jedan nemački motocikl s dva vojnika sa šarcima. Oni su bili odmah oboreni od puščane vatre šumadinaca.

Situacija je postajala sve kritičnija usled toga što šumadijski bataljoni nisu imali više municije, što je automatsko oružje bilo onesposobljeno i što je dosta drugova bilo ranjeno ili izginulo. Međutim, ispred bolnice na brisanom prostoru ležao je prevaljeni motocikl sa šarcem i municijom. Voja Milovanović, borac iz sela Banje kod Aranđelovca, javio se dobrovoljno da donese šarac i municiju. On je po brisanom prostoru dopuzio do motocikla, otšrafio šarca, i, uprkos žestoke nemačke vatre, vratio se u bolnicu. Posle je još jednom išao do motocikla i doneo dva sanduka municije, tako da su naši drugovi mogli još da daju otpor.

U prvi sumrak Šumadinci su se probili iz bolnice u pravcu brda Gradine. Istrčalo ih je oko 90, a od toga svega 40 zdravih. Ukupno ih je u zoru toga dana u bolnici bilo oko dve stotine.

Otpor koji su ova dva šumadiska bataljona dala na mostu kod Prijepolja znatno je usporio nadiranje nemačkih jedinica u pravcu Pljevalja, tako da je štab Drugog korpusa mogao na vreme da alarmira naše jedinice i ustanove u Pljevljima. Da nisu šumadinci zadržali nemačke tenkove i trupe čitav dan na mostu kod Prijepolja, Nemci bi , potpuno iznenadili naše snage u Pljevljima. Ovako su nemački tenkovi upali u Pljevi ja tek drugi dan, kada je gro ranjenika i jedinica već bio evakuisan. Međutim, u ruke Nemaca pale su znatne količine ratnog materijala i hrane. Nemci su bili prodrli sve do Tare, a na jugu bili zaustavljeni kod Brodareva. Gro nemačkih snaga bačen je na sever i ubrzo su pali čajniče i Goražde. Nemci su dalje nastavili za Istočnu Bosnu.

Druga proleterska brigada u bici za Prijepolje pretrpela je strahovit udarac. Samo je ona izgubila oko 150 ljudi. Drugovi iz šumadije imali su takođe preko 150 mrtvih. Zamenik komandanta brigade Miša Dudić umro je kasnije od zadobijenih rana na Devetaku u Istočnoj Bosni za vreme Šeste ofanzive, a pored njega poginuo je još Ivica Devčić – Obalac, jedan od najsmelijih organizatora beogradske organizacije, zatim Mima Jovanović, član Okružnog komiteta za Okrug kragujevački, i mnogi drugi drugovi, naročito iz severnog dela šumadije.

Isto tako poginulo je u Prijepolju oko stotinu drugova iz Komande mesta i drugih naših ustanova. Tako smo na Prijepolju imali nešto ispod 400 mrtvih i nestalih, najveći gubitak koji je od početka rata pa do danas pretrpela naša vojska u toku jednog dana na tako malom prostoru u jednoj bici.

★

Da bi se olakšala situacija u Istočnoj Bosni, Vrhovni štab doneo je krajem decembra odluku da se izvrši iznenadni napad na Banju Luku u

kojoj se nalazio štab Petnaestog nemačkog armiskog korpusa. Da bi se zavarao neprijatelj, Osma krajiška brigada, Podgrmečki i Kozarački odred izvršili su manevar ka Prijedoru, a snage Trinaeste brigade Desete divizije, Treća krajiška brigada i Treća lička brigada udarile su direktno na Banju Luku u kojoj je bio neprijateljski garnizon od 5.000 vojnika.

Bitka za Banju Luku trajala je tri dana i tri noći, a otpočela je uoči 1 januara u 22 časa. Krajišnici su bili osvojili dve trećine grada, zarobili 802 nemačka vojnika i 36 oficira i ubili 810 Nemaca. Bilo je uništeno 9 nemačkih tenkova. U gradu je spaljena zloglasna hapsana Crna kuća, a Nemci su bili zbijeni u svega nekoliko objekata u centru grada.

Napad na Banju Luku znatno je poremetio nemačke planove. Ovoj velikoj bici i inostrana štampa poklonila je izvanrednu pažnju. Punih sedam dana listovi su donosili opširne prikaze bitke.

Nemačka komanda, da bi oslobodila Banju Luku od našeg pritiska, hitno je ubacila u borbu 901 nemački pešadiski puk ojačan bataljonom tenkova (20 tenkova) koji su već bili krenuli na italijanski front. Ove snage prodrle su od Okučana u Banju Luku i uspele da oslobode opkoljeni nemački garnizon. U međuvremenu Krajišnici su likvidirali jednu zgradu u kojoj su se nalazili gestapovski oficiri.

Iako naše snage nisu održale Banju Luku, one su uspele da iz osvojenog grada izvuku veliku količinu raznovrsnog materijala. Takođe na hiljade Banjalučana stupilo je u naše brigade. U toku bitke za Banju Luku, i neposredno posle nje, formirano je u Bosanskoj Krajini pet novih brigada: Jedanaesta, Trinaesta, Četrnaesta, Petnaesta, šesnaesta.

Uskoro zatim Nemci su preduzeli ofanzivu u dolini Vrbasa, zauzeli su Jajce, Bugojno i Vakuf, ali taj nalet je ubrzo skršen i ponova je ova važna komunikacija bila u našim rukama. Tako je oslobođena teritorija u Bosanskoj Krajini opet očišćena od okupatora.

U zimu i proleće ove godine naša vojska vodila je žestoke borbe i na drugim sektorima. U Makedoniji je potpuno propala velika nemačko-bugarska ofanziva. Prva makedonska brigada izvršila je veliki maršmanevar i konačno razbila četnike Draže Mihailovića u severnim delovima Makedonije na granici prema Srbiji.

U Crnoj Gori i Hercegovini Drugi korpus je takođe razbio jednu nemačku ofanzivu, a Dvadeset deveta hercegovačka divizija znatno proširila oslobođenu teritoriju.

U Sloveniji Deveti korpus je duboko prešao u neprijateljsku pozadinu i prodro čak u Benešku Sloveniju.

★

U martu mesecu Vrhovni štab bio je postavio zadatak Drugoj i Petoj diviziji da se probiju iz Sandžaka prema našoj oslobođenoj teritoriji u Srbiji, u Toplici i Jablanici.

Već u početku proboja naše snage vodile su žestoke borbe s Nemcima, nedićevcima, Bugarima i četnicima. Tri korpusa Draže Mihailovića (Javorski, Ravnogorski i Požeški), jedna bugarska divizija, tri Nedićeva puka, kao i neke nemačke jedinice, bili su razbijeni. Naše snage bile su prodrle do Ibra, ali usled nabujale vode nisu mogle da ga pregaze,

dok su Nemci bili poslali velika pojačanja u dolinu Ibra i zaposeli sve mostove kako bi sprečili spajanje naših jedinica iz Bosne s jedinicama na oslobođenoj teritoriji u Srbiji.

Drugoj i Petoj diviziji mnogo je ometalo operacije to što u najodlučnijim danima bitke nisu imale dovoljno municije. Saveznici su uporno odbijali da pošalju municiju ovim dvema divizijama.

Naše divizije od Ibra okrenule su na sever, bile su prodrle sve do Valjeva i unele su veliku paniku kod neprijatelja. Naročito su teške gubitke u ovim borbama imale bugarske jedinice. Jedan bugarski bataljon bio je opkoljen i skoro sasvim uništen. Tek intervencijom drugih bugarskih jedinica spasao se jedan deo ovog bataljona.

Prilikom ovog prodora Druge i Pete divizije, pri prelazu železničke pruge Užice — Užička Požega, poginuo je na pragu svog sela, u kome nije bio skoro tri godine, Lune Milovanović, zamenik komandanta Druge brigade, jedan od najvećih junaka naše vojske.

Lunova majka bila je čula od boraca da Lune nailazi pa je izišla da ga dočeka ispred kuće. Lune je na pruzi bio ranjen i borci su ga u nesvesnom stanju na nosilima poneli ka njegovom selu Dobrom Dolu. Njegova majka naišla je na nosila i nije ni slutila da joj partizani nose teško ranjenog sina. Posle dva dana, ne dolazeći k svesti, Lune je izdahnuo u svome selu. Istoga dana Lunovi roditelji doznali su da je njihov drugi sin poginuo još 1942 godine.

Pored Luna, u trenutku pogibije, nalazio se zamenik komesara Četvrtog bataljona Druge proleterske, Vojin Đurašinović–Kostja, radnik iz Beograda, takođe jedan od poznatih junaka Druge proleterske.

Kostja ovako opisuje Lunovu pogibiju:

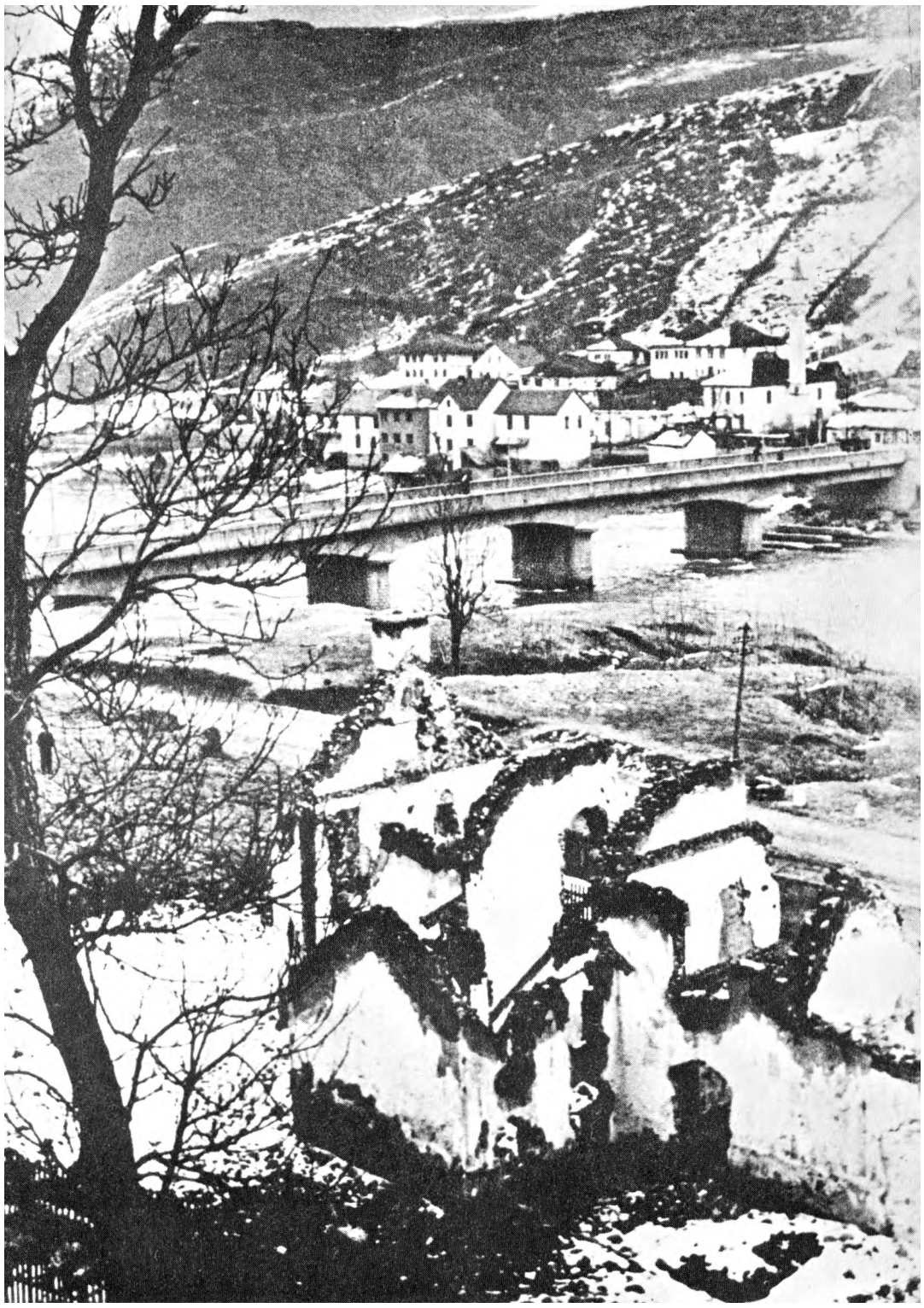
»Druga proleterska brigada maršovala je pravcem Arilje — Užička Požega. Zadatak brigade na tome maršu bio je preći komunikaciju Užice — Požega kod sela Uzića.

Kiša je padala čitavu noć. Pokret je bio neobično težak zbog blata, kiše i pomrčine. U samu zoru čelo brigade izbilo je na kilometar pred selo Uzice.

Na samoj pruzi nije se naišlo ni na kakav otpor od strane neprijatelja. Štab bataljona odmah je sve tri čete uputio na položaje iznad komunikacije, a sam štab bataljona sa kuririma pristupio je rušenju pruge. Neki seljaci, koji su se u tome momentu ovde našli, rekoše da voz, koji ide iz Užica, na ovome mestu prolazi tačno u šest časova. Komandant bataljona Božo Đorđević pogledao je na sat. Bilo je četiri minuta do šest.

— Za četiri minuta, mi Kostja, moramo da porušimo prugu, rekao je on.

U tome trenutku naišao je i Lune. On se kratko zadržao na pruzi, koja je već skoro bila razrušena, pa je odmah sa kolonom otišao dalje. Šrafovi, koji spajaju prugu, malo zatim razbijeni su sekirama i pijucima, i čitav blok od osam metara dužine prevrnut je u stranu. Pruga je bila prekinuta. Utom je od Užica naišao putnički voz. Jedna desetina, koja je bila na kosi iznad pruge, iz puškomitraljeza otvorila je vatru na voz. U istom trenutku voz je povećao brzinu i naleteo na prostor na kome je dignuta pruga. Naišavši na kameni nasip bez pruge, lokomotiva se nasadila na čelo. Prvi vagon do lokomotive svojom prvom polovinom naleteo je na lokomotivu, a ostali vagoni ostali su na pruzi. Kuriri i štab bataljona nisu odmakli od pruge ni deset metara, — jer se sve odigralo velikom brzinom, — kada su iz voza poiskakali Nemci, Bugari, ljotićevci i nedićevci, trčeći na kosu iznad pruge.

RUŠEVINE BOLNICE U PRIJEPOLJU U KOJOJ SU SE BORILI ŠUMADINCI (dole); PREKO MOSTA
NA LIMU JE PRIJEPOLJE, A IZNAD GRADA SU KOSEVINE

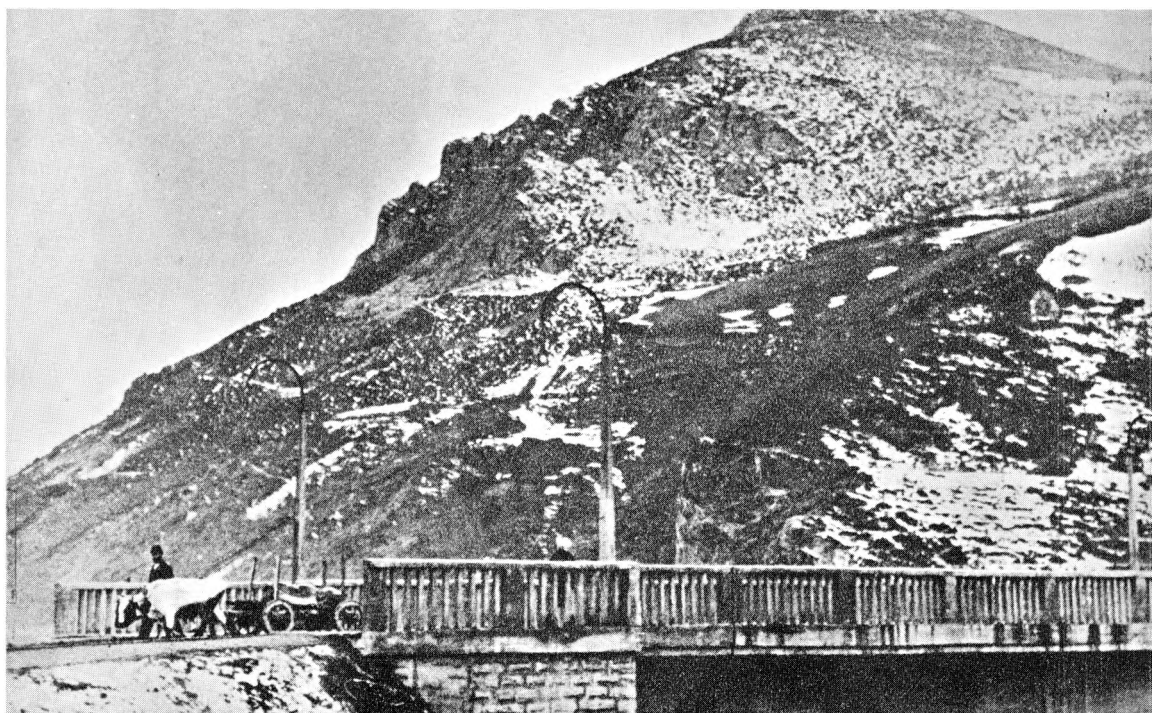
BUNKER NA SOKOLCU

BUNKERI NA SOKOLCU I GROBLJE GDE SU SAHRANJENI BORCI DRUGE PROLETERSKE

POGLED NA PRIJEPOLJE SA SOKOLCA

MOST NA LIMU, U POZADINI KOSEVINE

PARTIZANSKI TOP NA POLOŽAJIMA U SANDŽAKU 1944

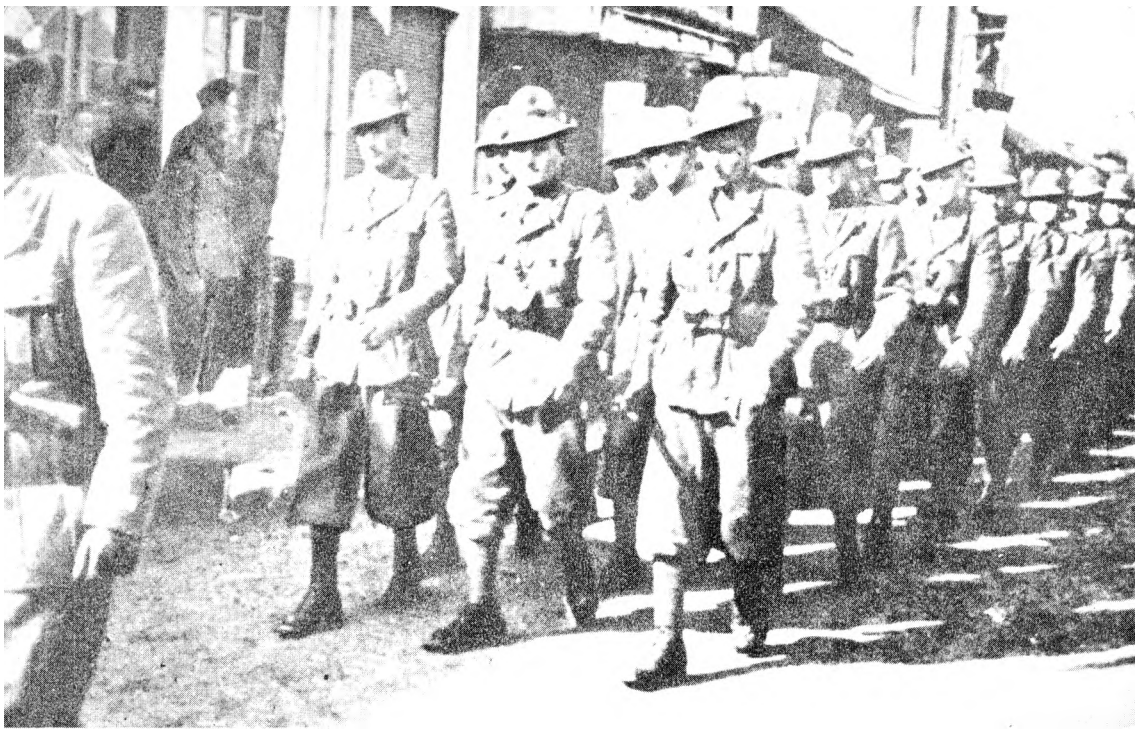
DRUGARICA LJUBINKA MILOSAVLJEVIC I DRUG MOMA MARKOVIĆ
U PLJEVLJIMA DECEMBRA 1943

IVO-LOLA RIBAR
I RATO DUGONJIC
S JESENI 19«

DELEGATI NA PUTU
ZA DRUGI OMLADINSKI KONGRES

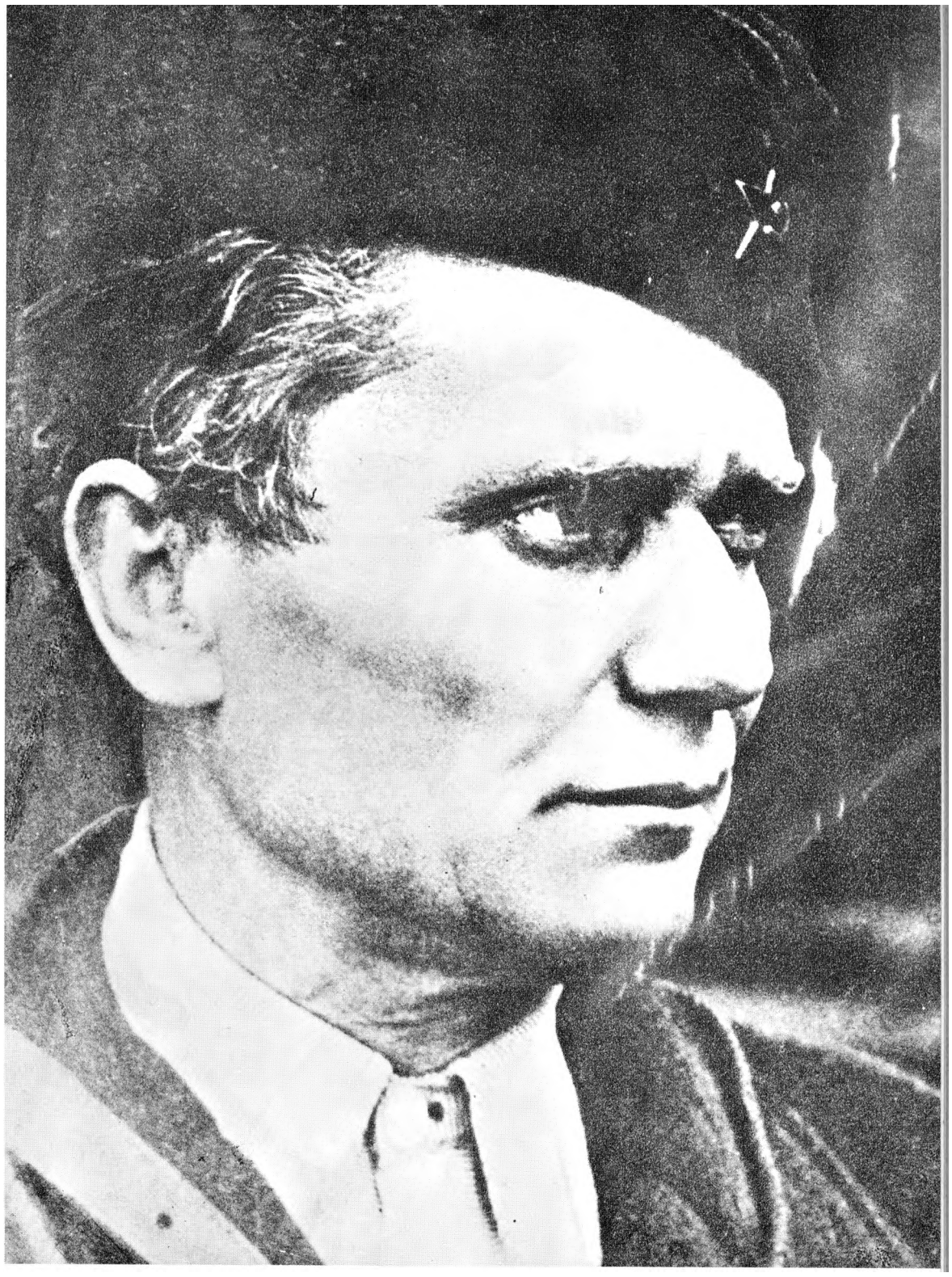

BORCI ITALIJANSKE PARTIZANSKE BRIGADE »GARIBALDI«

BORCI CEHOSLOVACKE PARTIZANSKE BRIGADE »JAN ŽIŠKA«

DRUG TITO

MAJOR VILJEM D20NS
I VLADIMIR DEDIJER
NA ROGU, SLOVENIJA,
OKTOBAR 1943

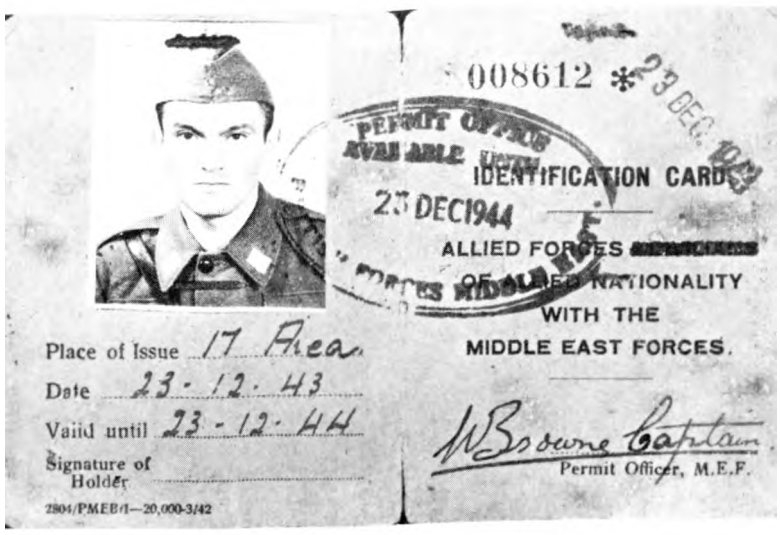
Name DEDIER
Vladimir
Nationality Yugoslav
Age 29. years
Nature of Employment Lieut. Colonel
Place of Employment Yugo. Forces
Height 6'-2"
Colour of Eyes Brown
Colour of Hair Black

بطاقة اثبات شخصية

نشهد بأن حامل هذه البطاقة
اسم فلمتك كودنيس ف. ديدير
هو أحد أعضاء أو عامل التابعين الى
القوات البريطانية وحلفائها في
في الشرق الاوسط .

This card is valid only to the date shown. The holder is responsible for its renewal. It must be returned on termination of service or employment; on departure from the Middle East; or on demand.

1

LEGITIMACIJA
VLADIMIRA DEDIJERA
KOJU SU MU IZDALE
SAVEZNIČKE VOJNE
SNAGE U EGIPTU

Štab bataljona i kuriri dočekali su ih vatrom iz pištolja, pušaka i mašinki. Nekoliko ih je bilo odmah ubijeno, a ostali su se dali nazad ka vozu, uhvatili položaj i branili se.

Dok je Lune sa Četvrtim bataljonom rasterao neku manju četničku grupu, dotle je štab bataljona sa kuririma vodio borbu za osvajanje prevmutog voza, koji su Nemci iz „Princ Eugen" divizije i ljotićevci uporno branili. Borba se vodila na otstojanju od 15 metara, — toliko je prugu razdvajao prostor od prvog bedema. Štab bataljona, neprekidno jurišajući bombama na voz, čvrsto je rešio da ga zauzme i spali.

Za to vreme tri čete Četvrtog bataljona očistile su teren u pravcu marša i krenule dalje u prethodnicu. Ostali delovi brigade, koji su ostali na drugoj strani pruge prilikom nailaska voza, po Lunovom naređenju skrenuli su u stranu i nastavili prebacivanje preko komunikacije. Za to vreme borba sa posadom voza privodila se kraju. Zarobljeno je oko 90 neprijateljskih vojnika, a oko 80 je bilo ubijeno. Još je bilo nekolikcp Nemaca koji su davali žestok otpor i sprečavali da se priđe vozu. Pošto je čitava kolona prešla komunikaciju, ostalo je da se povuče još samo štab Četvrtog bataljona sa kuririma. Lune je poslao kurira i naredio da se, ako se voz ne može likvidirati, sve ostavi, jer treba ići dalje. Štab bataljona smatrao je da će posadu voza likvidirati za desetak minuta i nastavio je borbu. Lunu se to učinilo nekako dugačko i sam se spustio nazad do pruge i voza. Došao je do mene i uzviknuo:

— Ajde, Kostja, treba da se ide, samo se na vas čeka!

— Evo, sad ćemo da ih likvidiramo, ima ih još trojica! — rekao sam mu.

U tome momentu Lune se pope na jedno malo uzvišen je u nameri da vidi odakle Nemci tuku da bi ih mogao gađati. Rekao sam mu da se odmah skloni odatle, jer mi je Nemac na tome mestu već dvaput probušio šajkaču. Na to me Lune pogleda, spazi malu ranu na mojoj levoj nozi, i reče mi:

— Idi, more, previj se, zar ne vidiš da ti krv teče?

— Skloni se, Lune, ili lezi, sada je mene gađao na tome mestu. Ubiće te! — ponovo sam ga upozorio.

— Ajde, idi, previjaj se! — opet je uzviknuo Lime pomalo Ijutito.

U istom trenutku Nemac, koji se bio sakrio pod voz, opali, Lune se zaljulja, okrenu na levo krug i pade.

Dok se sve ovo odigravalo kod voza na pruzi, čelo kolone već je izbilo u selo Dobri Do. To je selo iz koga je Lune rodom. Od 1941 godine ništa kod njegove kuće o njemu nisu znali. Sa Lunom je pošao i njegov brat Ljubodrag koji je poginuo juna meseca 1942 godine na Gatu u Hercegovini. Kada su čuli da idu partizani, Lunov otac i majka izišli su da raspitaju za Luna. Pošto su naišli baš na Četvrti bataljon, čiji je komandant dosta dugo bio Lune, oni su baš njih upitali. Lunova majka je blago, molećivo i nežno upitala:

— Vojnici, nije li, možda, sa vama i moj Lune?

— Lune? Jeste, jeste, evo ga pozadi! Ide, sada će da naiđe!

U tome trenutku niko od boraca nije znao da je Lune smrtno ranjen. Kada je Lunova majka čula da je Lune tu, bila je izvan sebe od radosti i sreće. Jednovremeno se rastužila, jer je od drugova saznala da je Ljubodrag poginuo, ali se ipak radovala što joj je barem Lune živ. Ona je stala pred kuću i ushićeno zagledala niz kolonu ne bi li što pre ugledala sina. Povremeno bi zapitkivala borce:

— Ide li, drugovi, moj Lune?

— Ide, ide! — odgovarali su borci radosni što vide majku takvog junaka kakav je bio Lune, njihov najomiljeniji drug u brigadi.

Za to vreme nosila su se polako približavala Dobrom Dolu, Lunovom selu. Ni jedan borac, koji je prošao pored Lunove majke, nije znao da je Lune teško ranjen, jer se njegovo ranjavanje dogodilo u času kada su jedinice bile već daleko odmakle napred. Očekujući Luna, majka ugleda četiri borca pod nosilima. Kad su se nosila približila, zapitala je:

— Treba li vode ranjeniku?

A kad su bili sasvim blizu upita:

— Koga to nosite?

— Luna! — odgovori jedan borac pod nosilima. »

— Moj Lune! — zajecala je majka.

Neko je bio pokazao borcima, koji su nosili nosila, Lunovu kuću i oni su ka njoj skrenuli. Lune je bio još živ, ali od trenutka ranjavanja bio je bez svesti.

Za dva dana, koliko je brigada provela u Lunovu selu i okolini, činjeni su svi napori od strane sanitetskih radnika da se Lunu pomogne, ali je sve bilo uzalud. Posle tri godine ratovanja umro je Lune na domaku kuće u svome selu od rane zadobijene u glavu.

Kada je drugoga dana brigada kretala iz sela, Lunov otac stajao je na putu držeći u ruci flašu sa rakijom i čašom i služio svakoga borca govoreći:

— Uzmi, dragi druže, ovo je za dušu moga Luna!

Borci su primali čašu. Tuga ih je stezala oko srca, na oči su im navirale suze za omiljenim drugom... Onda su žurnim korakom potrčavali da sustignu kolonu Druge proleterske koja je odmicala bez Luna.«

★

Od velikog značaja bile su bitke u Dalmaciji. Nemačka komanda je još u početku novembra pokušala da zatvori naš izlaz na more preko Podgore. U tome su uspeli krajem novembra. Snage naše Dvadeset šeste divizije bile su primorane da se prebace na ostrva.

Postavljalo se pitanje da li mi možemo snagama kojima smo raspolagali da branimo ostrva ili ne. Vicko Krstulović i drugovi iz Oblasnog komiteta za Dalmaciju pravilno su uviđali važnost držanja dalmatinskih ostrva. Oni su, pre svega, podvlačili da ostrva mogu da budu dobra baza za razvoj naše mornarice. Ako bismo ih pustili, mornarica bi izgubila svoju bazu za dalji razvitak. Preko njih bio je evakuisan i naš zbeg u Italiji, koji je brojao preko 30.000 duša. Dalje, direktna veza Oblasnog komiteta sa Italijom koristila je našoj bazi u Italiji za pravilan rad. Zatim, na ostrvima mogla se stvoriti stalnost u štampanju listova, a zatim s njih može lako da se uspostavi veza sa svima krajevima Dalmacije. I, najzad, na ostrvima može da se smešta naoružanje i hrana koju smo mi dobijali od saveznika i da se, zatim, prebacuje na kopno.

Krajem decembra došlo je do desanta Nemaca na ostrvo Korčulu.[4]

[4] Nemački vojni izveStač d-r Valter Gruber ovako je opisao bitku na Korčuli u svom izveštaju od 30 decembra 1943:

»Iznenadno sprovedenim napadima, a u najtežim terenskim i vremenskim prilikama, vojnici jedne južnonemačke ostmarske lovačke divizije definitivno su zauzeli ostrvo Korčulu. U teškim borbama njih je primemo smelom akcijom pomagala jedna specijalna formacija suvozemne vojske, kao i požrtvovano zalaganje vazduhoplovstva i mornarice.

čišćenje ostrva Korčule od strane nemačkih trupa pretstavlja težak udar za komunističke bande. Oni su se nadali da će ovo ostrvo u Srednjoj Dalmaciji, dugo 50 kilometara, moći izgraditi kao dasku odbojnicu za neprijateljske pokušaje iskrcavanja ili da će ga bar moći upotrebljavati kao sigurnu bazu za snabdevanje. U isto vreme nestalo je i njihove nade da će sa Korčule opet moći osvojiti poluostrvo Pelješac koje je u novembru oslobođeno.

5 naše strane takođe su se pripremale ofanzivne operacije prema poluostrvu Pelješcu koje su držali Nemci. Izgleda da su Nemci imali bolju obaveštajnu službu, pa su nas preduhitrili u napadu. Mi smo se spremali s Korčule na Pelješac, a Nemci su se spremali sa Pelješca na Korčulu. I u trenutku kada su jedinice Prve prekomorske brigade smenjivale jedinice Trinaeste dalmatinske brigade, određene za desant na Pelješac, Nemci su sa dvadeset dobro naoružanih brodova, među kojima su bile i tri krstarice, posle žestoke artileriske pripreme i učešća avijacije, izvršili desant na Korčulu na tri razna mesta, presekavši vezu između pojedinih naših bataljona.

Usled slabe veze između Korčule i Hvara, kao i usled izvesne sporosti, naša pojačanja na ostrvo Korčulu stigla su sa zakašnjenjem od preko 30 časova. Dva bataljona Prve dalmatinske brigade uspela su jedino da uspore neprijateljsko nadiranje, da omoguće evakuaciju jednog dela ranjenika i nešto zbega, ali bitka je bila izgubljena. Najveće gubitke pretrpela je Prva prekomorska brigada. Ukupni naši gubici na Korčuli su sledeći: mrtvih, ranjenih i zarobljenih 532 borca, zatim smo izgubili 10 topova s preko 1.000 granata, 25 teških i 35 puškomitraljeza, 6 minobacača i 150 pušaka.

Ni savezничка mornarica ni avijacija nisu nam ukazale za vreme borbe na Korčuli nikakvu pomoć. U bitkama na Korčuli poginulo je nekoliko vojnih rukovodilaca. Teško je ranjen komandant Dvadeset šeste divizije Niko Martinović, pa je uskoro zatim umro od rana. Poginuo je i zamenik komandanta Korčulanskog odreda Rasim Mehmedbašić.

Posle poraza na Korčuli ponovo se postavilo pitanje dalje odbrane ostrva, to jest Brača, Hvara i Visa. Drugovi iz Oblasnog komiteta iznosili su svoje argumente o potrebi odbrane ostrva, a naročito Visa, koji ima dve odlične luke i neobično je podesan za odbranu. S druge strane, Vis je idealna baza za napade na čitavo dalmatinsko kopno. Još za vreme Napoleonovog rata protiv Rusije i Engleske, ostrvo Vis služilo je za glavno uporište engleske flote na Jadranu, odakle su vršeni stalni napadi na francuske komunikacije u Severnom Jadranu.

Pošto je bila donesena odluka da se dve brigade Dvadeset šeste divizije prebace s ostrva na kopno, neprijatelj je iskoristio tu činjenicu i zaposeo Brač i Hvar, .koje smo mi pre toga napustili.

Brzim narastanjem snaga Dvadeset šeste divizije ubrzo se promenio odnos snaga na ostrvima. Savezничка komanda poslala je jedan broj komandosa, koji su uglavnom držali protivavionsku odbranu na Visu

Komunističke bande su usled nadmoćno vođenih smelih i borbenih nemačkih vojnika pretrpele teške gubitke u ljudstvu i materijalu. Izgubili su preko 500 poginulih, pnekó' 300 ranjenih i 212 zarobljenika. Prema dosadašnjim konstatacijama .plen renosi 7'topova, meću njima 5 engleskih od 10,5 santimetara, 4 protivavionska topa, 3 engleska protivavionska topa, 60 mitraljeza,. 14 bacata granata, 824 puške, 2 broda sa po tri katarke, 15 brodova sa po jednom katarkom, 4 jedrilice, 4 motorna broda i 160 manjih brodova, veliku količinu teške i lake municije (između ostalog jedan milion pešadiskih metaka). Primećen je još mnogobrojan pribor razne vrste.

I pored velikih obećanja Englezi nisu pomagali bande prilikom odbrane ostrva. Privedeni zarobljenici otvoreno pokazuju svoje razočarenje pomešano sa besom zbog ovog tipično engleskog držanja. Ljutnja na »velike saveznike« kod bandita je utoliko više pojačana što je britansko i američko vazduhoplovstvo u dalmatinskim primorskim oblastima uspešno bombardovalo ne samo mirno stanovništvo, već i koncentraciju bandi.«

i učestvovali povremeno u nekom prepadu na nemačke punktove po ostrvima.

Jedinice Dvadeset šeste divizije su reorganizovane, popunjene, odbrana ostrva bila je dobro izgrađena, tako da se Nemci nisu usuđivali da otpočnu bilo kakav napad na Vis. S druge strane, Dvadeset šesta divizija, uz pomoć mornarice, u rano proleće krenula je u naizmenične napade na pojedina ostrva nanoseći neprijatelju znatne gubitke.

★

Odbrana Visa imala je poseban značaj za razvoj partizanske mornarice. Bez Visa, bez njegovih luka, bez sigurne baze, naša mornarica teško bi mogla da odgovori onim mnogobrojnim zadacima koji su se njoj nametali u zimu i proleće 1944 godine.

Do kapitulacije Italije, pri štabu Četvrte operativne zone (teren Dalmacije) bio je osnovan Mornarički otsek, čije su jedinice delovale u Makarskom Primorju, starom gnezdu neretvljanskih gusara. U običnim ribarskim čamcima, naoružani mitraljezima, partizani su presretali i zarobljavali čak i velike italijanske parobrode. Italijanske okupatorske komande morale su da dovedu čak i dve torpiljarke radi obezbeđenja plovidbe u vodama Bračkog Kanala. U tom periodu naši mornari potopili su tri broda, od toga jedan veliki parobnod, kao i desetak motornih jedrenjaka.

Kad je Italija kapitulirala, u naše ruke pao je veći broj plovećih objekata, pored ostalog 12 parobroda, preko 200 motornih jedrenjaka i pedesetak drugih leuta i jedrenjaka. U oktobru 1943 Vrhovni štab je naimenovao štab mornarice, koji je odmah otpočeo rad na sistematskom organizovanju mornarice. Čitavo naše primorje podeljeno je na šest sektora, naimenovani su štabovi za Drugi (Krk, Rab, Pag), Treći (severnodalmatinska ostrva do Žirja), Četvrti (Vis, Hvar, Šolta i Brač) i Peti sektor (Korčula, Lastovo i Mljet), dok Prvi sektor (Istra, Cres, Lošinj) i Šesti sektor (južno od Mljeta) nisu mogli funkcionisati zbog velike udaljenosti od osnovne baze na Visu.

U martu mesecu naša mornarica raspolagala je sa 17 naoružanih brodova i 75 patrolnih čamaca. Ukupno je bilo mornara – partizana 2.799, od toga 2.643 obična mornara, 169 podoficira i 87 oficira.

Mornarica je u zimu i rano proleće 1944 imala velike zadatke. Pre svega, u novembru mesecu prebačeno je 5.000 boraca Dvadeset šeste divizije iz Podgore na ostrva. Istovremeno je prebačeno i 6.000 duša zbega na Hvar, a odatle je prevožen na Vis, pa dalje u Italiju. Ukupno je naša mornarica prevezla preko 33.000 žena, dece i staraca iz ugroženih krajeva u Italiju.

U toku zime mornarica je još u nekoliko mahova prebacivala naše jedinice. S Korčule je prevezeno na druga ostrva preko 6.000 boraca Trinaeste brigade, Prekomorske brigade, znatan deo zbega, kao i 4.173 tone robe. Posle su Trinaesta brigada i Prva prekomorska prebačene s Visa na kopno.

Osim toga mornarica je aktivno ugrožavala i osnovne komunikacije neprijatelja na Srednjem i Severnom Jadranu, često je dolazilo do

pomorskih okršaja protiv znatno jačih i bolje naoružanih neprijateljskih jedinica. U tim bitkama i mi smo imali izvesne gubitke. U jednom prepadu, u januaru 1944, Nemci su zarobili jedan patrolni čamac u kome se nalazio i član Oblasnog komiteta za Dalmaciju Ivan Mrđin-Crni, koji je pokušao da da otpor i tom prilikom poginuo. S druge strane, naša mornarica uspešno je izvršila niz napada, potopila i neke veće neprijateljske brodove, i zaplenila nekoliko naoružanih jedrenjaka i jedan brod.

U proleće ove godine mornarica sa znatno učvrstila. Ona je omogućila našoj Dvadeset šestoj diviziji da vrši iznenadne napade na pojedine punktove okupatora na ostrvima. Istovremeno je ojačano naoružanje brodova, a takođe su posade popunjene izvežbanim ljudstvom.

★

U sastavu naše vojske bore se i mnoge jedinice Italijana, Bugara, Mađara, Cehoslovaka, koje su organizovane uz našu pomoć.

U Crnoj Gori je štab Drugog korpusa, posle kapitulacije Italije, uspeo da organizuje od italijanskih divizija »Taurinense« i »Venecija« antifašističku diviziju »Garibaldi«. Ova divizija imala je tri brigade, a zatim tenkovsku, artilerisku i autogrupu, kao i jedanaest radnih bataljona i jedan pionirski bataljon.

Još pre nego što su se štabovi divizije »Taurinense« i »Venecija« predali, u septembru 1943 godine, jedan deo Italijana antifašista bio je prešao na našu stranu i učestvovao u borbama protiv italijanskih fašista i četnika. Tom prilikom junački je poginuo italijanski socijalista, major Riva. Po njegovom imenu kasnije je nazvan jedan bataljon u diviziji »Garibaldi«. Ova divizija, to jest pojedini njeni delovi, učestovala je u borbama na raznim sektorima u Crnoj Gori. Samo su teško podnosili uslove života, a naročito nedostatak redovnog vojničkog snabdevanja.

Za novu godinu štab Drugog korpusa uputio je sledeći pozdrav borcima, oficirima i politkomesarima divizije »Garibaldi«, kao i slobodoljubivom narodu Italije:

»Godina 1944 sviće nad čitavim svijetom kao zora pobjede slobodoljubivog čovječanstva nad mračnim silama fašizma.

Ona se rađa iz velikih pobjeda Crvene armije nad germanskim osvajačima, rađa se iz savezničkih pobjeda u Africi i Italiji, rađa se iz borbe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, rađa se iz borbe porobljene Evrope, i rađa se iz patnji i borbi naroda zemlje Garibaldija, zemlje gde je ljudska ruka još u najstarijem vremenu ljudske istorije ostavila najdivnije tragove čovječje misli.

Stupamo u 1944 s tvrdom vjerom u pobjedu nad njemačkim okupatorima u zajednici s pobjedničkom koalicijom Engleske, SAD i SSSR.

Slavimo novu 1944 godinu uoči odlučujućih bitaka, kada će se Hitlerov „novi evropski poredak" srušiti pod udarcima koalicionih armija.

Godina 1944 donijeće slobodu svim našim i Vašem narodu.

U godini 1944 mi moramo iskovati započeto bratstvo naroda u borbi protiv njemačkih okupatora.

Živjela borba italijanskog naroda za slobodnu demokratsku Italiju.

Živjeli borci italijanske vojske, koji se bore za slobodu svog naroda i za spas i bolju budućnost svoje domovine.

Živjelo bratstvo naših naroda u borbi protiv zajedničkog neprijatelja — germanskih zavojevača.«

I druge naše jedinice imale su u svome sastavu borce Italijane antifašiste. Još je u Splitu, u septembru 1943, formiran bataljon »Garibaldi« koji je ušao u sastav Prve proleterske brigade. Treća krajiška brigada takođe je imala jedan italijanski bataljon koji je formiran u Livnu u oktobru 1943 i nosio je ime »Mateoti«.[5]

U Istri i Slovenačkom Primorju sada deluje nekoliko jedinica sastavljenih od Italijana, u sastavu našeg Devetog korpusa.[6]

Od zarobljenih vojnika bugarske armije u Makedoniji, naši drugovi formirali su bugarski bataljon »Hristo Botev«, koji je učestvovao u nekoliko bitaka i pokazao primernu hrabrost.

Stvaranje ovog bugarskog bataljona ima veliki značaj za razvoj narodnooslobodilačke borbe u Bugarskoj. Tako je bugarska radiostanica »Hristo Botev« uputila sledeći poziv okupacionim jedinicama bugarske vojske u ime bataljona »Hristo Botev«:

»Bugarski vojnici i oficiri! Vaša borba protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije je zločinačko bratoubistvo i izdaja bugarskog naroda. Vas šalju da ratujete umesto nemačkih divizija koje Hitler upućuje na Istočni front i u Italiju da se bore protiv Crvene armije i njenih saveznika Engleske i Amerike. Hitlerovski agenti teraju vas iz Bugarske zato da bi Nemci mogli nesmetano pljačkati i vršiti nasilja u našoj otadžbini. Treba jednom zauvek

[5] Bataljoni »Garibaldi« i »Mateoti« hrabro su se pokazali u nizu bitaka i učestvovali su u bici za oslobođenje Beograda. Tu je od oslobođenih italijanskih zarobljenika formiran bataljon »Mameli«, pa su bataljoni »Garibaldi«, »Mateoti« i »Mameli« stvorili brigadu »Italija« koja je brojala oko 1.700 boraca.

• O borbi i organizaciji italijanskih partizana Juliske Krajine u sklopu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, general L. Ambrožić daje sledeće podatke:

»Već januara 1942 godine počeli su da dolaze prvi italijanski dobrovoljci iz Trsta, Tržiča i Severne Furlanije u partizanske jedinice u Juliskoj Krajini, koje su operisale na sektoru Đrkine — Kras — Brda. Ovi drugovi bili su članovi antifašističkih organizacija. Do kraja 1942 godine broj italijanskih partizana toliko je narastao da je bilo moguće već meseca januara 1943'godine poslati nekoliko prekaljenih grupa opet nazad u gradove. Ove grupe pojačale su organizacije u gradovima i na terenu. Brzo se broj novih dobrovoljaca povećao, a iz gradova pristizala je u sve većoj količini hrana, oprema i oružje za partizane. Antifašističke organizacije u gradovima tako su se razvile da su već za vreme kapitulacije Italije organizovale u gradovima borbene jedinice koje su počele borbu sa Nemcima i fašistima u samim gradovima i, zajedno s našim jedinicama, u Istri, na Krasu kod Gorice, na goričkom frontu i Furlaniji. Posle Seste ofanzive, koja je trajala u Juliskoj Krajini od 24 septembra do 1 oktobra, kada su pretrpele naše i italijanske jedinice izvesne gubitke, formirane su prilično jake italijanske jedinice i to: jedna brigada u Istri i jedna na Krasu, kojoj se kasnije priključila i istarska brigada, osim jednog bataljona koji je ostao u Istri u sastavu 43 divizije pod imenom bataljon »Pino Budicin«. Taj bataljon je zbog svojih uspešnih borbi postao veoma popularan među istarskim stanovništvom. Tako je taj bataljon, pored ostalog, razbio fašističku kolonu koja je dolazila iz Pazina s namerom da uništi sela Monfardini, Frankovici i Perinici. Na dan 30 juna 1944 godine likvidirao je garnizon u Gradini. Brigada koja je operisala na Krasu nazvala se je brigada »Triestina d'Asalto«. Ova brigada izvršila je više samostalnih uspešnih akcija na Krasu blizu Trsta i Tržiča. Kasnije prešla je u sastav 30. divizije Devetog korpusa i operisala u tom sastavu. Ona je uspešno sarađivala u bezbroj akcija i velikih operacija, kao i pri likvidaciji fašističkih garnizona u Dornbergu i Prvačini kod Gorice meseca maja 1944 godine, zatim pri napadu na železničku komunikaciju u Baškoj Dolini itd. Jula 1944 bio je priliv dobrovoljaca iz Trsta, Tržiča i Furlanije tako veliki da je brigada porasla na 2.000 partizana. Zbog toga je bila formirana još jedna brigada, »Fontanot«. Obe brigade vodile su vrlo teške borbe u mnogim ofanzivama u sklopu Devetog korpusa. Naročito teške borbe

upamtiti da samo u bratskom savezu s Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije i njenim velikim saveznicima možemo da izvojujemo slobodu i srećnu budućnost bugarskom narodu, proteravši Nemce i uništivši njihove agente.

Vojnici i oficiri bugarske vojske! Danas kad su odbrojani dani do konačnog poraza Hitlera i njegovih razbojničkih saveznika, za Hitlera mogu prolivati krv samo siepi ili prodani ljudi. Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije smatra da vi ne smete biti ni siepi ni prodane sluge Hitlera, nego da morate biti pošteni sinovi bratskog bugarskog naroda. Vrhovni štab je uveren da ćete se vi smelo pridružiti Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije i stupiti u redove bugarskih narodnooslobodilaćkih jedinica koje, rame uz rame sa svojom jugosiovenskom braćom, vode herojskuborbu protiv zajedničkog neprijatelja slovenskih naroda — fašizma.

Vojnici i oficiri bugarske vojske! Prelazite smelo na našu stranui stupajte u redove bugarskih narodnooslobodilaćkih jedinica koje se herojski bore protiv nemačkih okupatora i njihovih agenata na jugoslovenskoj teritoriji. To je jedini put za spas naše otadžbine od strašne sudbine koja u najskorije vreme čeka hitlerovsku Nemačku i njene pomagače.

Živelo jedinstvo savezničkih naroda!

Smrt nemačkim ubicama i njihovim slugama!«

Ovaj sam proglas prepisao iz organa Sveslovenskog komiteta »Slavjane«, (broj za april ove godine), koji izlazi u Moskvi.

čehoslovačka brigada »Jan Žiška«, koja je formirana prošle jeseni, sada je povećala broj svojih boraca. Ona stalno učestvuje u sastavu Šestog korpusa u bitkama u Slavoniji.

su vođene juna i jula 1944 u velikoj nemačkoj ofanzivi. Vrlo teško je bilo snabdevanje italijanskih brigada oružjem koga je nedostajalo, kao i odelom i obućom, pošto su italijanski partizani dolazili u svojim plavim radničkim odelima direktno iz fabrika. Ove italijanske brigade uglavnom su obrazovali radnici. Brigada »Fontanot« je krajem 1944 prešla bivšu jugoslovensko – italijansku granicu i u sastavu Sedmog korpusa uspešno sarađivala u borbi protiv Nemaca i belogardejaca.

I na desnoj obali reke Soče protivfašistički pokret kod Italijana brzo se razvio. Posle kapitulacije Italije furlanski antifašisti formirali su sledeće bataljone: bataljon »Macini«, »Friuli«, »Pičeli«, »Natizone«, koji su operisali u Severnoj Furlaniji i Beneškoj Sloveniji. Saradnja između tih bataljona i naših jedinica na desnoj obali Soče bila je dobra. Pod rukovodstvom naših oficira vršene su smele operacije sve do Udina, i dalje, u srce Furlanije. Iz pomenutih bataljona razvile su se brigade »Garibaldi Natizone« i »Garibaldi Friuli«, a brigade su se kasnije razvile u divizije. Divizija »Garibaldi Friuli« je operisala u Zapadnoj Furlaniji na reci Taljamento. Divizija »Garibaldi Natizone« operisala je na sektoru Istočne Furlanije i Beneške Slovenije. Izvršila je više manjih i većih akcija. Likvidirala je jako utvrđena gnezda na sektoru Viđen – Cedad: Atemis, Nimis i Feadis. Divizija je krajem 1944 prešla preko Soče u sastav Devetog korpusa. Priključena joj je bila još brigada »Triestina d'Asalto«, tako da je divizija imala ukupno četiri brigade. Divizija je sarađivala s ostalim divizijama Devetog korpusa u diviziskim i korpusnim akcijama. Tako je kod velike operacije protiv garnizona Zelezniki, Poljane, Gorenja Vas uspešno onemogućavala pridolaženje pomoći iz Idrije i Logaca. Krajem meseca marta 1945, posle velike neprijateljske ofanzive, prešla je divizija bivšu italijansko – jugoslovensku granicu. Bila je priključena Sedmom korpusu Jugoslovenske armije i u njegovom sastavu vodila borbu do potpunog oslobođenja Juliske Krajine. Italijanskih partizana bilo je u formacijama 2 — 4.000.

U Trstu, Tržiču i Gorici organizovale su se za vreme rata oružane grupe koje su vršile sabotažne akcije, napadale slagališta, razoružavale fašiste i likvidirale izdajnike. Ove grupe su sve više rasle. Za vreme oslobođenja Trsta komanda grada Trsta u ustanku imala je 16 naoružanih bataljona sa kojima je oslobodila veliki deo grada Trsta. U Tržiču je bio formiran jak bataljon pod imenom »Bataljon GAP«, to jest »Grupi d'acione patriotika«. Slične jedinice bile su formirane u Gorici. Za vreme oslobođenja Trsta bile su u sastavu Jugoslovenske armije u Sloveniji i Istri sledeće italijanske jedinice: divizija »Garibaldi Natizone« sastavljena iz brigada »Triestina d'Asalto«, »Garibaldi«, »Pičeli«, »Boci«, »Gramši«. Komanda mesta Trst bila je sastavljena iz 16 bataljona koje su sačinjavali dobrovoljci italijanske i slovenačke narodnosti, u Tržiču je bio bataljon GAP, u Istri bataljon »Pino Budicin.«

Mađarski bataljon »Šandor Petefi« u Slavoniji broji oko stotinu boraca.

★

Jedan od najvažnijih događaja u Jugoslaviji u zimu i proleće ove godine pretstavlja Drugi omladinski kongres. On je prvobitno bio zakazan još za decembar mesec, ali je usled neprijateljske ofanzive u dva maha bio odlagan, da bi se konačno održao početkom maja.

U svim omladinskim organizacijama u vojsci, na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, održane su pripremne konferencije na kojima se govorilo o značaju kongresa i na kojima su birani delegati za kongres. Ukupno je kongresu prisustvovalo 816 delegata iz svih zemalja Jugoslavije. Srba je bilo 378, Hrvata 218, Slovenaca 96, muslimana 47, Crnogoraca 32, Makedonaca dva, Italijana iz italijanskih jedinica u našoj vojsci 13, Jevreja 4, Čeha 2, i po jedan Slovak, Poljak, Rus i Mađar. Po socijalnom sastavu bilo je seljaka 350, radnika 216, intelektualaca i đaka 239 i drugih profesija 11. Vojsku je zastupalo 388 boraca, komandira i političkih komesara.

Pojedine delegacije pod borbom su morale da se probijaju do Drvara, gde je kongres održan. Delegati Srbije, Sandžaka, Kosova i Metohije putovali su punih 50 dana. Oni su došli u Crnu Goru i dalje se probijali s crnogorskom delegacijom. Prvi put su pošli preko Foče, ali su se posle deset dana vratili u Crnu Goru, da bi se drugim pravcem, uz borbu, konačno dokopali oslobođene teritorije Zapadne Bosne. Makedonska delegacija pošla je još u decembru mesecu, ali uprkos svih napora nije uspela da prođe kroz teritoriju koju je neprijatelj bio jako poseo. Delegacija iz Istočne Bosne prilikom probijanja vodila je borbe i jedan delegat je poginuo, a dvojica ranjena. Prilikom jednog bombardovanja iz aviona ranjena su četiri druga.

Mi smo u Bariju dobili zadatak da pomognemo dolazak delegacija iz Sjedinjenih Američkih Država, Francuske, Engleske, Italije i drugih zemalja, ali došli su jedino delegati Italije. Međutim, stigli su mnogobrojni pozdravi iz svih savezničkih zemalja.

Kongres je održavan u Drvaru noću (radi sigurnosti od neprijateljskog bombardovanja) u jednoj sali fabrike koju je krajiška omladina izvanredno uredila. Bile su izgrađene nove klupe i stolovi, dvorana je bila osvetljena električnom svetlošću (na potoku, pomoću jedne dinamo – mašine napravljena je mala centrala), dekoracije su bile napravljene od padobrana. Materijal za dvoranu nabavljen je čak s neoslobođene teritorije. Ekseri, na primer, poručeni su i doneseni čak iz Zagreba.

Kongresu su upućena mnogobrojna pisma s pozdravima od omladinaca iz čitave Jugoslavije. Samo iz jednog dela naše zemlje stiglo je 250.000 pisama.

Osnovni referati na Kongresu bili su »Omladina i stvaranje Demokratske Federativne Jugoslavije«, zatim »Uloga omladine u oslobodilačkom ratu Jugoslavije« i »Jedinstvo omladine u borbi protiv okupatora — prvi i najvažniji zadatak«. U diskusiji su učestvovali borci iz brigada, omladinci iz okupiranih gradova, omladinke s oslobođene teritorije.

omladinci iz radnih brigada. Karakteristično je istupanje omladinaca iz radnih brigada s oslobođene i neoslobođene teritorije. Sama Lika je za kratko vreme uoči Kongresa dala dve radne brigade i trinaest bataljona, a pet krajiških okruga jedanaest brigada s preko pola miliona radnih dana za četiri meseca uoči Kongresa. Posle Četvrte ofanzive kordunaška omladina obradila je 80% površine sve obradive zemlje.

Prve noći na Kongresu je govorio drug Tito, burno pozdravljen. On je podvukao da ovaj Kongres nije samo smotra za odlučujuće bitke za oslobođenje domovine, nego da on treba da mobiliše našu omladinu za izgradnju »jedne nove, srećnije, slobodne, ljepše budućnosti naše države, u kojoj će svi narodi imati svoja prava, a omladina i sve mogućnosti da se posveti onome čemu teži.«

Drug Tito je naročito istakao da mi novu Jugoslaviju želimo da uredimo kao bratsku zajednicu slobodnih naroda, na demokratskoj bazi:

»Da u njoj svaki čovjek bude slobodan, da se u njoj omladina može u punom zamahu posvetiti onim zvanjima i onim pozivima koje ona želi. Mi nećemo nepismenosti i nazadnjaštva kao što je to bilo u bivšoj, staroj Jugoslaviji. Mi hoćemo škole, kulturu, univerzitete, fabrike, sve što je čovječanstvo do danas postiglo svojim umom i što mnoge zemlje već koriste, samo nama to nije bilo dano. Sve ćemo mi to izgraditi, sve ćemo savladati. Kako smo god kadri bili da se bez ičega, goloruki, suprostavimo najjače naoružanoj armiji na svijetu, tako ćemo biti kadri i da izgradimo novu državu, novu Jugoslaviju.«

Na Kongresu bili su postavljeni sledeći zadaci:

Prvo, u vezi sa odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a, prvi i najglavniji uslov za izgradnju nove države jeste vojnička pobeda nad okupatorom i izdajnicima. Zato je i dalje glavni zadatak USAOJ-a mobilizacija za vojsku svakog sposobnog pojedinca.

Drugo, omladina treba da bude najaktivniji pomoćnik Nacionalnog komiteta, naše narodne vlade, kao i narodnooslobodilačkih odbora, pretstavnika vlasti na terenu.

Treće, organizaciono učvršćenje USAOJ-a i naročito rad u neoslobođenim krajevima gde je omladina u najvećoj meri izložena uticaju neprijatelja.

Četvrto, jačanje međunarodnih veza naše omladine.

U ime sovjetske omladine govorio je zamenik šefa sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu, Saharov, koji je prvo izneo herojske podvige sovjetske omladine u Otadžbinskom ratu, a zatim se osvrnuo na borbu naše omladine:

»Tako ratuje i brani nezavisnost svoje domovine omladina Sovjetskog Saveza. Njen primer potstiče na borbu mlade patriote svih slobodoljubivih zemalja. Prijatno je i radosno znati da je u toj svetoj oslobodilačkoj borbi protiv nemačkih porobljivača omladina Jugoslavije u prvim redovima.

Mladići i devojke Jugoslavije!

Kad ste stali na put samopregorne oružane borbe protiv nemačkog fašizma, najgoreg neprijatelja slovenskih naroda, koji teži da pokori vaš narod u pokorne robove, vi ste izabrali jedino pravilan put. Ni vešala, ni streljanja.

ni pogorela sela, gradovi i čitave oblasti nisu mogli da zaustave i nisu zaustavili vašu borbu. To je samo povećalo vašu mržnju prema neprijatelju i učvrstilo vašu rešenost da pobedite neprijatelja. Za nas nema i ne može biti života dok postoji razbojnički hitlerizam. Za nas nema i ne može biti drugog puta osim borbe.

Draga braćo! Da, upravo braćo, nas je naša borba čvrsto spojila i učinila nas braćom po oružju.

Vi ste borbena avangarda omladine okupiranih zemalja Evrope. Vi dajete omladini Poljske i čehoslovačke, Grčke i Albanije, Francuske i Belgije, Norveške i Danske primer kako se treba boriti za slobodu. Vi pokazujete zašto je sposoban narod, ako se ujedini u jedinstvenoj težnji da pobedi neprijatelja ...

Sovjetska omladina želi vašem Kongresu puni uspeh u zbijanju snaga mladog pokolenja vaše zemlje oko Antifašističkog veća narodnog oslobođenja, oko maršala Tita — radi dalje pobedonosne borbe protiv našeg zajedničkog neprijatelja — do njegovog potpunog uništenja.«

U ime savezničke vojne misije pri Vrhovnom štabu Kongres je kratko pozdravio Randolf čerčil, izvinivši se što nisu mogli da prisustvuju delegati iz Velike Britanije.

Toplo' je govorio delegat italijanske omladine Klaudije Salmoni. On je podvlačio da treba razlikovati italijansku omladinu od fašističkih zločinaca:

»I više nego ove moje reči uverava vas krv koju prolevaju danas zajedno s vama italijanski drugovi, koji su u velikom broju u redovima vaše slavne Oslobodilačke vojske. Oni su ovde najbolji pretstavnici italijanske omladine, oni su potstrek omladini oslobođene Italije da traži oružje da povede borbu u svoj sveti i istinski rat, oni su primer omladini okupirane Italije, koja u brdima i u gradovima, teško, ali odlučno, počinje narodni preporod.

Gledajte u njima, drugovi, a ne u fašističkim zverima, koje su izvršile toliko zločina u vašoj zemlji, gledajte u njihovoj vrednosti i njihovim žrtvama pravi, čisti izraz Italije.

Ali ne verujem da je potrebno da na tome insistiram. Činjenica da ste nas vi pozvali, i to baš prvi, dokazuje da ste znali razlikovati. Doček koji ste nam priredili, prijateljske reči koje ste nam uputili, pokazuju da ste shvatili da nije bila Italija, nego fašistički monstrum, koji je uzurpirao njeno ime, koji je gazio i klao s nečuvenim divljaštvom vaš narod.

To pokazuje ujedno da ostaje na nama mladima da počnemo ostvarivati među našim narodima, već stolećima razdvajanim od tuđih osvajača i vlastitih imperijalista, veze bratskog prijateljstva, da ga cementiramo krvlju koju ćemo pomešati u zajedničkom ratu za slobodu, da stupamo ujedinjeno danas da bismo bili ujedinjeni i sutra u onom životu dostojnom slobodnih ljudi, koji ćemo ostvariti borbom.

S tom odlučnom voljom borbe protiv fašizma, s tim bratstvom u radu i idealima, drugovi Jugosloveni, pozdravlja vas danas italijanska omladina, koja vam je zahvalna za prijateljsku ruku koju ste joj prvi pružili, koja razume vaše strašne patnje i vašu sjajnu slavu, koja sleduje vaš primer i potstrek, koja zove svojom vašu lozinku: »Smrt fašizmu — sloboda narodu!«

Sa svih strana sveta Kongresu su bili upućeni pozdravi. Henri Valas, potpretsednik SAD, u svom telegramu rekao je:

»Pretstavnicima jugoslovenske omladine, koji su se sastali negde u svojoj zaraćenoj zemlji, šaljem svoje srdačne čestitke. Izražavam nadu da će uskoro doći do oslobođenja zemlje hrabrih Južnih Slovena. Mladi ljudi Jugoslavije naslediće zemlju koja je razrušena i popaljena. Njihov će zadatak biti da je preobraze putem slobodnog demokratskog poretka i da na taj način stvore za svoju zemlju svetliju i srećniju budućnost, u novom svetu četiri slobode.«

U svom pozdravu Svetsko omladinsko veće kaže pored ostalog:

»Borba jugoslovenske omladine, ostvarenje borbenog jedinstva mladog naraštaja koji je nacističko - fašistički teror mislio da uništi — nadahnjuje omladinu širom celog sveta...

U istočnoj i zapadnoj hemisferi, u okupiranim i slobodnim zemljama, borba jugoslovenske omladine za oslobođenje od fašističkih osvajača i za pravo da sama odlučuje o svojoj budućnosti, nalazi dostojnog odjeka u srcima sve omladine ...

Mi znamo da ćete se skoro sastati sa Crvenom armijom u njenom pobedonosnom maršu sa istoka, a uskoro će vam se pridružiti i velike vojske sa zapada da zajedno i za uvek zdrobite opasnu zver koja hoda po Evropi, i time obezbedite period trajnog mira i jedinstva omladine...«

Antifašistički komitet poručio je našoj omladini:

»Sovjetska omladina uvek je s budnom pažnjom i dubokim ushićenjem pratila ratne podvige svoje jugoslovenske braće po oružju.

Mi smo se ponosili vašim slavnim uspesima one teške godine, kad ste se vi tukli sa poživinčenim neprijateljem, u nizu razbacanih partizanskih odreda. Mi se ponosimo vama — srčanim borcima Narodnooslobodilačke vojske — kada pod rukovodstvom maršala Tita sada uspešno razbijate Nemce i njihove nedićevske, pavelićevske i ostale prirepke, kada je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije očistila već skoro oko 130.000 kvadratnih kilometara rodne grude, kada je iz fašističkog ropstva oslobođeno već više od pet miliona Jugoslovena, kada su se najšire narodne mase zbile oko Antifašističkog veća i Nacionalnog komiteta. Mi znamo: nije daleko dan potpunog oslobođenja vaše domovine od hitlerovskih okupatora. Jemstvo za to jesu sjajne pobede Crvene armije, koja uspešno čisti sovjetsku zemlju i razbija hitlerovce već na teritoriji Rumunije. Jemstvo za to jeste vaša sjajna borba.

Mi smo s vama, naši prijatelji.«

Međunarodni omladinski savez Velike Britanije u svojoj poruci našoj omladini pored ostalog veli:

»Gde god se sastane omladina koja voli slobodu, ona nalazi u vašoj predanosti novu snagu u borbi protiv našeg zajedničkog neprijatelja. Vaši su veliki uspesi za nas nadahnuće, naš ponos, i za nas sjajan primer...«

Sekretar Lenjingradskog komiteta VLKSM Vsevolod Ivanov u ime lenjingradske omladine:

»U ime Lenjinovog grada šaljemo vam, našoj braći po krvi i oružju, vreli pozdrav i želju za ratnim uspesima. U danima ofanzive hitlerovske vojske

na Lenjingrad, za vreme neprijateljske blokade našeg grada, lenjingradska omladina položila je surovi ratni ispit.

Zajedno sa svim Lenjingrađanima mi smo se zakleli da nikad nećemo pustiti neprijatelja u rodni grad i tu smo zakletvu održali.

U surovoj borbi mi smo se naročito naučili da cenimo muževnost, upornost i odvažnost. Utoliko s više radosti pozdravljamo vas i preko vas neustrašivu omladinu, sav herojski narod Jugoslavije i njegovu slavnu armiju, kojom rukovodi maršal Tito — koji su visoko podigli zastavu Oslobodilačke borbe protiv nemačkih osvajača.«

Rejmond Obrak, delegat Francuskog otpora u Privremenoj savetodavnoj skupštini, u ime francuske omladine:

»Kao najmlađi pretstavnik Francuskog otpora u Savetodavnoj skupštini u Alžiru tražio sam da prisustvujem Vašem Kongresu. Bilo mi je nemoguće da dobijem dozvolu za put do Vas ...

Mi u Francuskoj znamo da smo Vaši drugovi. Mi se divimo Vašem narodu i Vašoj borbi. Mi pozdravljamo maršala Tita, koji je najveći simbol Vaše otadžbine.

Zajedno sa Vama oplakujemo Vaše pale.

Mi znamo da time što uništavate neprijatelja oslobađate i Francusku.«

Pozdrav grčke omladine:

»Duboko dirnuti Vašim pozivom, pozdravljamo Kongres jugoslovenske antifašističke omladine, koja se herojski bori za uništenje fašizma.

EPON, boreći se uz vas, divi se vašim uspesima i čvrsto veruje u srećno rešenje zajedničke borbe. Nemogućnost učestvovanja na Kongresu zbog kratkoće vremena duboko nas žalosti.«

Pozdrav moskovske omladine:

»Preko vas mi pozdravljamo svu herojsku omladinu bratske Jugoslavije. Mi s velikim zadovoljstvom pratimo samopregomu borbu jugoslovenskog naroda, na čelu sa junačkim sinom Jugoslavije maršalom Titom.

Mi se ponosimo vama, mladi patrioti Jugoslavije, vašom slavnom ulogom u borbi za nezavisnost vaše domovine, za napredak, protiv mračnih sila nemačko - fašističkih razbojnika.

Po nalogu moskovske omladine
Nikolaj Krasavčenko«

Pozdrav bugarske omladine:

»Preko Kongresa Jugoslavije, bugarska radnička i radna omladina, organizovana u RMS-u, šalje omladini Jugoslavije, koja je pokazala omladini sviju naroda porobljenih od fašizma kako treba da se bore i kako da pobede fašizam, svoje plamene pozdrave. Bugarska omladina smelo i sa oduševljenjem polazi vašim putem.

Živelo bratstvo omladine Jugoslavije i Bugarske!
Živela narodnooslobodilačka borba protiv fašizma!
Zivela slavna NOV i POJ!
Ziveo maršal Tito!
Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Centralni komitet RMS«

Još su iz inostranstva Drugom kongresu poslali pozdrave: Francuski nacionalni komitet, američki senator Džozef Gafi, heroj SSSR-a Ljudmila Pavličenko, Filip Mari, pretsednik sindikata CIO u Sjedinjenim Američkim Državama, sovjetski avijatičari, pitomci Vazduhoplovnog korpusa Velike Britanije, Američki ženski ratni korpus, Narodni savez studenata Velike Britanije i Velsa itd.

Na kraju zasedanja Kongres je položio sledeću zakletvu drugu Titu:

»Druže Tito!

Zaklinjemo ti se čašću, naporima, žrtvama i budućnošću naših naroda i naše omladine, da nećemo žaliti ni svoje živote ni svoje snage u borbi za slobodu, u borbi za savest, čast i budućnost svakog omladinca i omladinke Jugoslavije.

Zaklinjemo ti se patnjama i nadama naših naroda i naše omladine da nećemo žaliti ni svoje živote ni svoje snage u borbi protiv nemačkih dželata i svih domaćih neprijatelja jedinstva i slobode naših naroda, — u borbi za gvozdeno i sveobuhvatno jedinstvo južnoslovenske omladine, za novu demokratsku, federativnu Jugoslaviju.

Ovaj naš zavet je naša najpunija zahvalnost tebi za sve ono što si učinio za naše narode i omladinu. Naše delo, na koje se zavetujemo, — to je najbolji put službe interesima otadžbine, interesima mladog naraštaja i svih ujedinjenih nacija.

Za delo i život druga Tita stoji čitava omladina Jugoslavije kao jedan borac.

Živeo maršal Jugoslavije drug Tito!«

BORBA ZA PRIZNANJE NACIONALNOG KOMITETA

U našim spoljnim odnosima u ovoj godini kao glavni zadatak postavlja se formalno priznanje od strane saveznika dosadašnjih napora naroda Jugoslavije u borbi protiv hitlerovske Nemačke. Tu je pre svega osnovno pitanje priznanje Nacionalnog komiteta kao zakonite vlade Jugoslavije.

U toj borbi na međunarodnom polju značajnu ulogu igra uspostavljanje direktnih veza između našeg Vrhovnog štaba i štabova Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i SAD. Izmena misija između Vrhovnog štaba i savezničkih komandi mnogo doprinosi ubrzavanju slanja savezničke pomoći našoj vojsci. Pri Vrhovnom štabu postojala je anglo-američka vojna misija još od 1943 godine. Odluka o slanju sovjetske vojne misije bila je donesena još u decembru 1943 godine, ali ona je stigla na oslobođenu teritoriju tek krajem februara 1944. Na svome putu preko Persije, Egipta, a naročito Italije, sovjetska vojna misija imala je prilično teškoća. U Bariju morala je da čeka više nedelja da bi se prebacila do Vrhovnog štaba. Ići morem preko Visa do kopna, a zatim probijati se kroz nemačke linije do Drvara, zahtevalo bi mnogo vremena, a i put je bio vrlo nesiguran. Zato se misija orijentisala na avione. Međutim, iskrsavale su razne teškoće. Kad je vreme bilo povoljno za let, naš aerodrom kod Bosanskog Petrovca, gde je misija trebalo da se spusti, bio je zatrpan snegom. Kad bismo mi sneg očistili posle danonoćnog rada, engleska komanda bi najavila da se vreme pokvarilo.

Zbog toga je sovjetska misija odlučila da se prebaci pomoću dve velike jedrilice koje bi vukli avioni. To je, najzad, 23 februara i ostvareno. Avioni su dovukli jedno jutro jedrilice od Barija do Bosanskog Petrovca, a zatim su se one lako spustile na snežno polje. General Kornjejev, general Gorškov i ostali članovi misije bili su dočekani neobično srdačno. Tolike godine čekali smo da se sretnemo s oficirima Crvene armije.

Sovjetska misija stigla je baš na 26-tu godišnjicu Crvene armije i isto veče prisustvovala je akademiji u Petrovcu. Narod je sovjetske oficire burno pozdravio. Posle se igralo kozaračko kolo.

U čast sovjetske misije drug Tito priredio je 24 februara u Drvaru svečanu večeru, kojoj su prisustvovali i članovi anglo-američke misije

s generalom Maklejnom na čelu. Na večeri je generala Kornjejeva pozdravio drug Tito i, pored ostalog, rekao:

»U ime Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ja vas pozdravljam kao pretstavnike herojske Crvene armije, kao pretstavnike naše slavom ovjenčane saveznice, koja nosi glavni teret ove džinovske borbe protiv zajedničkog nam neprijatelja.

Mi smo vas odavno očekivali. Naši narodi, našiborci, komandiri ipolitkomesari sa čežnjom su očekivali dan kada će vas vidjeti u svojoj sredini.

Kada su došli vojni pretstavnici naše velike saveznice, Engleske, kada je došao gospodin general Maklejn, šef vojne misije Velike Britanije i Sjedinjenih Država Amerike, naša narodna vojska i naši narodi sa velikim veseljem i toplo su ih primili. Sada, kada ste došli i vi, gospodo oficiri naše velike i drage saveznice Crvene armije, možete, po ovom narodnomoduševljenju i radosti, vidjeti koliko ste nam dragi gosti.«

U ime sovjetske vojne misije odgovorio je general Kornjejev:

»U ime vojne misije Sovjetskog Saveza zahvaljujem vam na ovom sjajnom priznanju i pozdravu, koji ste vi sad izrazili meni kao šefu misije, 0 herojskoj borbi Crvene armije pod rukovodstvom maršala Sovjetskog Saveza druga Staljina.

U ime svoje i u ime čitave misije zahvaljujem vam takođe i na izvanredno toplom i srdačnom prijemu naše misije.

Ja vas pozdravljam kao najtalentovanijeg organizatora i rukovodioca Narodnooslobodilačke vojske herojskog jugoslovenskog naroda. Jugoslovenski narod i njegova Narodnooslobodilačka vojska u teškim uslovima našli su u sebi snage da se bore i da nanose udarac za udarcem nemačkofašističkim zavojevačima. Takav narod nikada neće biti pod fašističkom čizmom!

Nije daleko dan, kada će zajedno sa pobedonosnom ofanzivom Crvene armije i uspešnim dejstvom vazduhoplovstva naših saveznika, prema odlukama šefova triju velikih država — maršala Staljina, premijera Ćerčila 1 pretsednika Ruzvelta — biti naneseni smrtonosni i konačni udarci Nemačkoj s istoka, zapada i juga, na suvu, na moru i iz vazduha.

Narodnooslobodilačka vojska u Jugoslaviji uzima aktivno učešće i odigraće ne malu ulogu u nanošenju tih smrtonosnih udaraca i u potpunom slomu nemačke ratne mašine.

Gospodine generale Maklejn, šefe vojne misije Velike Britanije, gospodo oficiri engleske i američke armije, smatram, da smo svi mi došli ovde da pomognemo Narodnooslobodilačku vojsku u njenoj herojskoj borbi, a što veća bude ta pomoć, to će jači biti njeni udarci po našem zajedničkom neprijatelju. Najglavniji i jedini zadatak svih nas jeste da što je mogućno brže slomimo našeg zajedničkog neprijatelja — fašističku Nemačku.«

Šef anglo – američke misije general Maklejn u svojoj zdravici je, pored ostalog, rekao i ovo:

»U generalu Kornjejevu maršal Staljin izabrao je dostojnog pretstavnika slavne Crvene armije, čiju su 26-godišnjicu juče slavili ujedinjeni narodi i čije pobede protiv zajedničkog neprijatelja slavimo svakog dana.

Crvena armija, u čijim je kampanjama general Kornjejev lično igrao vidnu ulogu, bori se zajedno s oružanim snagama Velike Britanije i Amerike za oslobođenje Evrope. Ovde u Jugoslaviji general Kornjejev moći će da

vidi, kao što sam i ja video, početke nove Evrope. Uveren sam da će ga ono što bude video ispuniti entuzijazmom i poverenjem u budućnost. Naime, narodnooslobodilački pokret nije samo istrebio vrlo veliki broj neprijateljskih vojnika, nego je takođe, u toku ove ogorčene borbe za slobodu, povezao narode Jugoslavije u nerazoriv savez bratstva i istinske demokratije. Međutim, posledice tog pokreta prelaze okvire Jugoslavije. Kao što je gospodin čerčil naglasio u svom zadnjem govoru, Narodnooslobodilačka vojska veže vrlo veliki broj neprijateljskih divizija, čije bi snage inače bile upotrebljene na Istočnom ili na italijanskom frontu, ili kao odbrana od velike savezničke invazije, koja će uskoro započeti na zapadu Evrope. To je vrlo stvaran i važan doprinos savezničkom ratnom naporu.

Nadajmo se da će slavni primer Jugoslavije pobuditi ostale potlačene narode Evrope da ustanu protiv zajedničkog neprijatelja i da će gnusne snage fašizma uskoro pasti zgažene snagom ujedinjenih naroda.«

Sovjetska vojna misija uputila je pojedine svoje pretstavnike i u štabove naših korpusa. General Kornjejev i general Gorškov bili su sa Vrhovnim štabom za vreme desanta Nemaca na Drvar.

[Kasnije se general Gorškov vratio u SSSR i u časopisu »Rat i radnička klasa«, s jeseni 1944, napisao članak o svom boravku u Jugoslaviji.

On opisuje, prvo, naporni put do oslobođene teritorije, pa zatim veli:

»Mi na saonicama stižemo do grada Bosanski Petrovac. Ulice su prepune sveta. Mi prolazimo, tačnije rečeno provlačimo se kroz živi hodnik od ljudi, koji stoje sa obe strane puta. Nijednog trenutka se ne stišavaju pozdravni usklici. Posle večere odlazimo na priredbu posvećenu Crvenoj armiji. Priredba se održava u domu kulture koji su otvorili partizani. Mi slušamo referat i koncert koji su priredili partizani. Mesni hor peva narodne pesme. Teško je opisati to, ali ceo susret je bio protkan osećanjem isključive toplote i prijateljstva prema sovjetskom narodu.

Drugog dana rano izjutra mi na saonicama odlazimo preko planinskog grebena Oštrelja, a zatim, ko peške, ko na konju, stižemo do Drvara. Ovde mi uveče posećujemo maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita. Ciste sobe štaba, na zidovima zastave slobodne Jugoslavije, Sovjetskog Saveza, Britanije, Amerike, slike Staljina, Ruzvelta, Cerčila. Ulazi jak čovek srednjeg rasta — to je maršal Tito. Seljak iz siromašnog hrvatskog sela, vojnik, a zatim podoficir austriske armije, Josip Broz Tito prošao je surovu školu života. On je jednostavan u svom opštenju s ljudima i ume da se dopadne.

Nekoliko meseci smo mi živeli i radili u neposrednom susedstvu s maršalom Titom. Mi smo ga videli pod svakim okolnostima. On ima sposobnost da u svima, čak i u najtežim uslovima, zadrži prisustvo duha, čvrstinu, vedro i veselo raspoloženje.

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke armije Jugoslavije nalazio se u to vreme, kako je već rečeno, u Drvaru. Taj gradić se nalazi u dolini koja je opkoljena vencem krševitih planina. Njihova veličanstvena i surova lepota urezala se u uspomenu kao simvol isto tako prekrasne i surove herojske borbe jugoslovenskog naroda. Drvarska dolina ima oko četiri kilometra u širinu i šest u dužinu. Niz padinu visokog brega vijuga se, spuštajući se železnička pruga. Maršal Tito nije živeo u samom gradiću, već na jednom od krševa čiji se obronci spuštaju ka Drvaru. U pukotini strmog krša, koji je visok otprilike 150 metara napravila se velika pećina. Na platou te pećine

sagrađena je mala kućica. Iznad kućice se nadvio krš i ona stoji kao u dubokoj uvali. Pozadi je bio mali prolaz kroz koji se moglo proći u dubinu ogromne pećine, koja je obično služila kao sklonište od bombi. Sa prozora kućice i sa njene male terase pružao se veličanstveni vidik na čitavu dolinu Drvara. Kućica je istovremeno bila tako umešno maskirana, da čak ni najveštije oko nije bilo u stanju da je primeti. Ka kućici vodila je takođe dobro maskirana strma kamenita staza.

Maršal Tito je u retkim trenucima odmora za ' —– ručka ili večere obično pričao o postanku Narodnooslobodilačke armije Jugoslavije, o tome kako se ona kalila u borbama protiv Nemaca. Ove priče pružale su pretstavu o tome pod kakvim se teškim uslovima podigao jugoslovenski narod u svoju herojsku borbu...

Narodnooslobodilačka armija Jugoslavije prebrodila je mnoge teškoće. To je bilo moguće samo zahvaljujući čvrstoj povezanosti Armije.

Zamislite oslobođenu teritoriju. Jedinice Narodnooslobodilačke armije nalaze se na granicama oslobođene teritorije, ali u pozadini rade takođe njeni organi. To su komande mesta u gradovima i krupnim selima i komande područja u oblastima. U armiji svaki komandant jedinice — brigade, divizije, korpusa — ima svog zamenika u pozadini. Zadatak ovog zamenika jeste da rukovodi partizanskim odredima i mesnim komandama mesta i područja. Kada je otpočinjao novi napad Nemaca, vojska je dobijala nove zadatke, pokretala se, ali su komande mesta i područja ostajale na svojim mestima... Svaka komanda mesta i svaka komanda područja imala je svoju stražu koja se smesta automatski pretvarala u partizanski odred i ostajala na svojoj teritoriji. Nemci su, možda, i zauzimali tu teritoriju, formalno, ali ustvari ona je ostajala u rukama Narodnooslobodilačke vojske. Stanovništvo nije bilo ostavljeno samovolji neprijatelja, već su njime i dalje rukovodile komande mesta i komande područja.

Zahvaljujući takvoj organizaciji Armije u pozadini bilo je mogućno, prvo, voditi stalni rad među stanovništvom i, drugo, bila je stvorena jaka pozadina koja je pomagala Armiju, koja je ustvari sarađivala sa njom.

U martu 1944 oslobođena teritorija Jugoslavije iznosila je trećinu zemlje. Partizanski odredi i jedinice Narodnooslobodilačke vojske brojale su oko 300 hiljada boraca.

Nije lako dati pravu pretstavu o tome pod kakvim su se teškim uslovima borile i formirale ove trupe i partizanski odredi Jugoslavije. Fabrike i zavodi nisu radili. Pomoći sa strane nije bilo. Sve što je potrebno trebalo je da partizani sami nabave. „Sve za front, sve na front!" — to je bio apel, to je bio stvaran program rada celog naroda. Ove reči su se mogle videti svuda, kako u oslobođenim gradovima i selima, tako i na zidovima kuća u okupiranom Beogradu, Ljubljani, u Zagrebu. Stanovništvo je po sopstvenoj inicijativi besplatno hranilo svoju armiju, oblačilo je. Treba uzeti u obzir kako je težak bio život naroda pod nemačkom okupacijom pa da se shvati ova činjenica u svoj svojoj veličini.

Na dan 21 maja 1944 godine svečano je proslavljena prva godišnjica formiranja Petog korpusa Narodnooslobodilačke armije. Proslava je održana u Gornjem Ribniku. U njoj je, sem jedinica Korpusa, učestvovalo takođe nekoliko hiljada stanovnika iz okoline. To je bio pravi narodni praznik. U svom izveštaju, karakterišući ulogu naroda u borbi protiv Nemaca, general-major Slavko Rodić saopštio je da je Korpus u roku od jedne godine povećan za petnaest i po hiljada dobrovoljaca. Stanovništvo je sakupilo i predalo Korpusu 560 vagona namirnica i 450 vagona stočne hrane. Korpus je dobio nekoliko hiljada konja i veliku količinu odela i obuće kućne proizvodnje.

k

Hraniti mnogobrojnu armiju iz lokalnih izvora — ni izdaleka nije bio lak zadatak. Pogotovu nije bilo lako u Bosm, Crnoj Gori i Hercegovini. To su planinsko - sumsjse pour ajme u Kojima ima vno malo obradive zemlje. Stanovništvo je dobrovoljno davalo vojsci skoro sve što je imalo.

U pojedinim oolastima osiromašene, od strane okupatora opljačkane i ratom opustošene zemlje, stanje je bilo vrlo teško. U proieće te godine u Bosni i Hercegovini bila je prava glad. Odela, obuće, namirnica — uopste nije bilo. Prirodno je da pod takvim uslovima partizanske jedinice, koje se bore protiv Nemaca, moraju da podnose velika lišavanja.

Nama su, na pnmer, pričali u kakav je teški položaj došla italijanska divizija „Garibaldi", koja se sastojala od Itaiijana, koji su posle propasti Musoiimjevog režima prišli jugosiovenskim partizanima da bi se zajedno sa njima borili protiv Nemaca. Ova divizija je više puta učestvovala u borbama i imala je velike gubitke. Osetne udarce je takođe pretrpela zbog gladi i epidemije tilusa. italijani iz divizije „Garibaldi" nisu imali najneophodnije stvari: oni nisu imali namirnica, odela, veša, obuće, postelje. Ljudi su bili iscrpeni, prljavi, bosi, u dronjcima. Jugoslovenski drugovi su sa velikom gorčinom govorili o tome kako više ni skromna sredstva njihove, do temelja razorene i osiromašene zemlje, ne pružaju mogućnosti da se podrži divizija „Garibaldi".

Kasnije su nam saopštili da su vesti o bednom položaju divizije „Garibaldi" dospele u Italiju. Saopštavalo se da tamo nailazi na veliki odziv misao
0 organizovanju sakupljanja odela, obuće, lekova i ćebadi za Garibaldince koji se bore protiv hitlerovskih okupatora. U demokratskim krugovima Italije sve se više povećavala težnja za davanje doprinosa stvari borbe protiv Nemaca, pa makar i u tako skromnoj formi kao što je pomoć Garibaldincima koji se bore u Jugoslaviji. Očevidno je da, kad bi italijanski sindikati ozbiljno shvatili ovu stvar, neophodna pomoć Garibaldincima bila bi ubrzo pružena ...

U deo stanovništvu oslobođene teritorije pao je veliki i teški zadatak: Za obezbeđenje Armije bilo je neophodno proširiti setvene površine, povećati broj stoke, a s druge strane je trebalo uzimati neposrednog učešća u borbi koju su vodile vojne jedinice. Ja sam u nekoliko mahova imao prilike da posmatram pokret ovih jedinica; mesno seljaštvo, koje je davalo saobraćajna sredstva takođe se ustvari ulivalo u ove jedinice, pratilo ih
1 zajedno sa njima snosilo teškoće vojnog života. Skoro celo muško stanovništvo oslobođenih gradova i sela otišlo je u Armiju i partizanske odrede. Vrlo se često moglo videti kako u redove Armije dolaze čitave porodice.

Da bi se pravilno ocenilo učešće jugoslovenskog seljaštva u narodnooslobodilačkom pokretu neophodno je uzeti u obzir stanje koje je u Jugoslaviji postojalo pre rata. Seljaštvo pretstavlja najsiromašniji deo stanovništva ove u osnovi poljoprivredne zemlje. Jugoslovenski trgovci žitom, ujedinjeni u savez, pred svaku žetvu su uspostavljali cene žitaricama koje su u pravom smislu reči upropašćivale zemljoradnika. Seljaci su nam pričali da, ma kako bila dobra žetva, oni i pored toga nisu bili u stanju da se izvuku iz dugova, jer ukoliko je više žita, utoliko mu je manja cena.

Nemci i Bugari su posle okupacije neštedimice pljačkali jugoslovensko seljaštvo. Oni nisu uvodili nikakve poreze već su jednostavno oduzimali sve što god su videli. Ispočetka su oni iznenađivali seljaštvo, a docnije su seljaci postali iskusniji. Prolazeći kroz sela svuda su se mogle videti parole: „Sakrivajte žitarice od nove žetve!", „Ne dajte žito Nemcima!". Ove su se parole izvršavale. Skrivene rezerve žitarica upotrebljavale su se za snabdevanje Narodnooslobodilačke armije i partizanskih odreda ...

U gusto naseljenoj Sloveniji partizani su obično radili na sledeći način: danas se oni nalaze u jednom selu, sutra u njega ulaze Nemci, partizani se

uz borbu povlače dalje u drugo selo. Tek što Nemci odu, ili oslabi njihova budnost, partizani se ponovo pojave. U tim uslovima vrlo ozbiljan problem bio je: kako skloniti ranjenike? Počele su se graditi podzemne bolnice. One su bile tako dobro maskirane da se dešavalo da su Nemci logorovali iznad same bolnice skoro dve nedelje i nisu mogli primetiti da se ispod njih nalazi partizanska bolnica. U Sloveniji su se sa istim uspehom krili Glavni štab, štamparija, jednom rečju takve organizacije i ustanove koje ne mogu da rade u pokretu. Za njih su bili izgrađeni specijalni bunkeri koji su bili odlično maskirani. Mesto se obično biralo negde u blizini reke. Prelaz je bio preko nekih balvana koji su se zatim sklanjali. Sve je bilo tako maskirano da kada ponovo dođeš na to mesto ono se nije moglo prepoznati. Tako nije bilo samo leti, već i zimi, kada je mnogo teže sakrivati se, jer na snegu ostaju tragovi. Nemci su često dolazili znajući da se ovde nešto nalazi, pregledali bi svaki žbun, ali ništa ne bi pronašli. Dobro maskiranje — velika je umetnost. Na isti način su bila uređena i skladišta oružja, namirnica, kao i partizanske baze.

Jedan od teških zadataka za partizane, naročito u prvom periodu borbe, bilo je širenje informacije i propagande, jer nije bilo radioaparata, štamparija itd. Ali je i taj zadatak uspešno rešen. Vesti o važnim političkim i vojnim događajima razmnožavale su se na hektografu, na pisaćim mašinama, a ponekad i rukom. Među borcima za slobodu Jugoslavije učvrstilo se nepisano pravilo: Pošto si saslušao vesti, pročitao izveštaj ili letak, smesta ga prenesi drugom. Razgovarajući sa borcima i oficirima Narodnooslobodilačke armije i sa stanovništvom oslobođene teritorije morali smo se pokatkad začuditi njihovoj vanrednoj obaveštenosti o pitanjima međunarodne politike i ratne situacije. Važne političke i vojne novosti širile su se munjevitom brzinom.

Jugoslovenski patrioti su svaku pobedu Crvene armije smatrali kao svoju sopstvenu. Nijedan važan ratni događaj na sovjetsko – nemačkom frontu nije prolazio neprimetno. Narod je pevao pesme o pobedama * sovjetskih trupa. Takve pesme su spevane povodom zauzeća Kijeva, Odese, uništenja korsunševčenkovske grupe Nemaca, izbijanja Crvene armije na Karpate.

Na čitavoj teritoriji Jugoslavije Nemci su zabranili slušanje radija. Jednog jutra u Zagrebu je policija otkrila na spomeniku kralja Aleksandra (general Gorškov je verovatno mislio na spomenik Kačića – Miošića, pr. V. D.) letak: „Samo ti nisi slušao jučerašnje emisije iz Moskve i Londona".

O junaštvu i hrabrosti jugoslovenskih rodoljuba govore rezultati ratnih operacija Narodnooslobodilačke armije. Ja želim da radi primera navedem jednu od operacija čiji se plan razrađivao pred nama. Da bismo shvatili sav vojni i politički značaj ove operacije treba imati na umu sledeće. Dok je u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Crnoj Gori Narodnooslobodilački pokret čvrsto stajao na nogama, dotle su se Vojvodina — najveća žitnica Jugoslavije — i Srbija skoro u celini nalazile u rukama neprijatelja. Tamo je bila baza Mihailovićevih četnika koji su sarađivali sa Nemcima i koji su bili najljući neprijatelji Narodnooslobodilačkog pokreta.

Bio je pripremljen korpus pod komandom general – lajtnanta Peka Dapčevića koji je trebalo da na juriš zauzme Kopaonik — veliki planinski masiv koji sprečava izlaz iz Crne Gore u Srbiju. Ta oblast bila je u rukama Mihailovićevih četnika. Peko Dapčević je forsirao reku Drinu i zašao je na Kopaonik razbivši krupne četničke snage, pa se krenuo prema Šumadiji. Početkom septembra on je zauzeo grad Valjevo i samim tim je oborio ceo sistem odbrane Nedića i Mihailovića.

Istovremeno je u istom pravcu iz Istočne Bosne, a preko Sandžaka, krenuo 12 korpus. Zatim se uputio Treći korpus na sever u Vojvodinu. Predvidevši

napredovanje Crvene armije i njen izlazak na jugoslovenske granice, maršal Tito je doveo svoje trupe do Beograda i ugrozio prestonicu. To nije bio samo vojni, nego i krupni politički uspeh. Već posle našeg odlaska, sredinom oktobra, Beograd je od nemačkih okupatora oslobodila Crvena armija u zajednici sa trupama Narodnooslobodilačke armije Jugoslavije ...

Ja sam imao prilike da prođem kroz mnoge krajeve Jugoslavije i svuda gde sam razgovarao s borcima, s partizanima, sa stanovništvom, uvek sam se čudio njihovoj isključivoj veri u ispravnost njihove stvari i u pobedu nad nemačko – fašističkim zavojevačima. To se moglo zapaziti, čak i u periodima najtežih borbi, kada je Armija bila prinuđena da ispred mnogo jačih snaga neprijatelja ostavlja deo oslobođene teritorije.

U surovim borbama za oslobođenje otadžbine od nemačkih zavojevača učvrstilo se jedinstvo jugoslovenskih naroda. Kao što je poznato neprijatelji Jugoslavije su odvajkada podržavali i raspaljivali nacionalnu mržnju među njenim narodima. U velikoj oslobodilačkoj borbi ujedinili su se Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci i Makedonci. Pokušaji Nemaca i njihovih podlih slugu da nacionlnu mržnju iskoriste za ugušivanje Narodnoosiobodilačkog pokreta uništeni su.

Pod zastavom Narodnooslobodilačke armije, ujedinjeni su najrazličitiji slojevi stanovništva. U njenim redovima vi ćete naći radnika, seljaka, intelektualaca, krčmara, glumaca, umetnika, sveštenika i pretstavnika bogatog sloja stanovništva.

U svakom gradu, u svakom selu, u svakoj vojnoj jedinici, svuda ćete obavezno čuti nekoliko pesama ispevanih o maršalu Titu, o Armiji, o njenim ratnim podvizima. Te pesme nisu spevali pesnici niti profesionalni pisci, već su se one rodile u narodnim masama. Ove pesme najbolje svedoče o organskoj povezanosti Maršala sa narodima Jugoslavije.«]

★

Odmah po dolasku sovjetske misije kod nas, Vrhovni štab doneo je, na sugestiju sovjetske vlade, odluku da i mi uputimo misiju u Moskvu, koja je nosila naziv vojne misije Nacionalnog komiteta. Na čelu misije nalazili su se Đido i Terzić, a u misiji su još bili Veljo Stojnić, Švob, Paja Savić, Danilović i drugi.

Misija je putovala preko Italije, Egipta, Persije, Kavkaza — i to avionom. U Moskvu je stigla 12 aprila. Pri prolasku misije kroz Kairo, radio London je objavio:

»Iz Kaira se zvanično saopštava da je tamo stigla jedna vojna misija maršala Tita koja putuje za Moskvu. Ističe se da su u njoj većinom viši oficiri. Pretpostavlja se da će maršal Tito uskoro uputiti slične misije u London i Vašington.«

Sobom je misija ponela nekoliko vreća punih dokumenata iz Narodnooslobodilačke borbe. Đido je nosio i prve dve sveske mog dnevnika, da bi se sačuvale u Moskvi do kraja rata.

Bilo je prilično radoznalosti oko tih vreća s materijalom. Na putu između Egipta i Persije, u Habaniji kod Bagdada, misija je provela noć na nekom pustinjskom aerodromu. Vreće su bile u barakama u kojima su drugovi spavali. Kad su svi polegali, Đido je primetio da neko ulazi

u baraku i da se približava vrećama. Potegao je za revolver, ali nepoznati lopov je brzo umakao.

U Moskvi je naša misija toplo primljena. Njen osnovni zadatak bio je da se organizuje pomoć u snabdevanju iz Sovjetskog Saveza.

Đido je ostao u Moskvi dva meseca. Vratio se u zemlju preko Barija. Čekajući na vezu da se prebaci na Vis, ostao je nekoliko dana u Italiji. Jednog dana krenuli smo u Napulj avionom kojim je pilotirao poznati sovjetski pilot Šornikov. Brzo smo preleteli Italiju i našli se iznad Napuljskog Zaliva. Tih dana bila je erupcija Vezuva i Đido je zamolio pilota da vozi iznad samog kratera vulkana da bismo ga što bolje videli. Pilot je poslušao i nadleteli smo nad krater. Miris sumpora nas je gušio. Tu se u dimu umalo nismo sudarili s jednim američkim lovcem, koji je takođe leteo iznad Vezuva da bi što bolje video krater.

U Napulju Đido nam je pričao neke detalje o susretu sa drugom Staljinom. Jedna od stvari koju je trebalo urediti u Moskvi bilo je organizovanje snabdevanja iz Sovjetskog Saveza. Sam Staljin je lično naredio da se mora obezbediti vazdušni put za Jugoslaviju, direktno iz Ukrajine. Kad je bila tražena prva ekipa da krene na ovaj opasni put preko Karpata, preko teritorija Rumunije i Mađarske koje drže Nemci, javilo se preko stotinu avijatičara. Neki su avijatičari poručivali našoj misiji:

— Mi nećemo noću da letimo, nego usred belog dana!

Uskoro zatim, krajem aprila, doletelo je nekoliko sovjetskih aviona i bacilo nam nešto materijala, pa su se zatim vratili natrag na svoje aerodrome u Ukrajinu. Sovjetska vlada je, dalje, donela odluku na naš predlog da se uputi deset sovjetskih transportnih aviona u Bari radi prebacivanja pomoći u Jugoslaviju.

Staljin se ogromno interesovao za razvoj naše borbe. Na Đidovo pitanje da li je naša linija pravilna, Staljin je odgovorio:

— Sami vi to znate i sami vi to treba da prosudite!

Zatim je govorio o ogromnom značaju naše borbe, podvukavši:

— Oči čitavog sveta uprte su u vas!

Staljin nam je stavio svega jednu primedbu:

— Zašto će vam crvene zvezde? Plašite Engleze. Nije važna forma.

— Pa naši borci ne bi se tukli bez njih, one su im ujedno simvol antifašističke borbe!

Staljin je pokazao posebnu brigu za bezbednost Tita i ostalih članova CK-a. Upozorio je Đidu da se treba paziti atentata i sličnih provokacija, organizovanih u inostranstvu.

Naša misija posetila je Ukrajinski front. Svuda je bila srdačno primljena, od generala pa do običnog vojnika. Đido je imao interesantan susret s vladikom iz Umana. Rekao mu je vladika:

— Znajte dobro da je Staljin sobiratelj svih ruskih zemalja.

Maršal Konjev dao je Đidi za Tita svoj lični dogled, koji je nosio od prvog dana rata, a svima članovima misije poklonio je po revolver.

U SSSR-u je formirana jedna brigada sastavljena od jugoslovenskih građana, koji su živeli u SSSR-u, zatim od zarobljenika kao i prebeglih u SSSR.

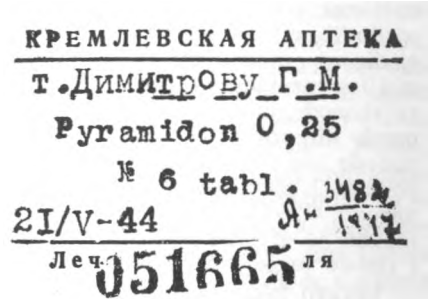
Bilo je natezanja oko vojničkih znakova ove brigade. Sovjetske vlasti bile su odredile da ova brigada nosi šajkače s kraljevskim grbom. Naši drugovi su ukazivali da je to politički pogrešno, da bi u našem narodu izbio revolt kad bi se brigada s kraljevskim grbom pojavila na našoj teritoriji, jer isti takav znak nose četnici Draže Mihailovića.

Tek na upornu intervenciju jednog našeg druga u SSSR-u kod najviših sovjetskih rukovodilaca, kraljevski grbovi zamenjeni su petokrakim zvezdama. Ovo se sve odigralo pre nego što je naša misija došla.

Terzić je s ostalim članovima misije ostao i dalje u Moskvi, a Đido se vratio preko Italije na Vis da podnese izveštaj o svome putu.

Đido se sastao i s Dimitrovom, koji je takođe s ogromnim interesovanjem pratio razvoj borbe u našoj zemlji.

Đido mi je doneo za Dnevnik ovu cedulju koju je skinuo s kutije piramidona, kad je bio kod Dimitrova. Bolela ga je glava, pa mu je Dimitrov dao lek.

КРЕМЛЕВСКАЯ АПТЕКА
Т.Димитрову Г.М.
Pyramidon 0,25
№ 6 tabl.
21/V-44
Леч. 051665 ля

FAKSIMIL IZ DNEVNIKA

Za sovjetsku javnost Đido je napisao dva članka. U »Pravdi« je objavljen dug članak s Đidinim potpisom. U tome članku Đido je izneo da je neprijatelj u borbi s našom vojskom za tri godine rata izgubio preko 300.000 ljudi, od toga jedna trećina otpada na Nemce, druga trećina na Italijane, a ostalo na bugarsku okupacionu vojsku, na odrede albanskih najamnika, Pavelićevih ustaša, četnika Draže Mihailovića i na domobrane.

Đido je imao diskusije s urednicima »Pravde«. Oni su mu iz članka izbacili nekoliko mesta u kojima se govori o ulozi KPJ u organizovanju i vođenju rata, zatim izbacili su odluke AVNOJ-a, a tako isto su činili mnogobrojne stilske ispravke.

U časopisu »Rat i radnička klasa« Đido je objavio sledeći članak [1] o drugu Titu:

[1] Drug Đilas imao je duge diskusije s urednicima časopisa »Rat i radnička klasa« oko ovog članka. Uredništvo mu je napravilo mnogobrojne primedbe, a osim toga stilski izmenilo skoro svaku rečenicu. Drug Đilas nije hteo tako promenjeni članak da potpiše i tek posle diskusije od sat i po s jednim od urednika časopisa pristao je da primi taj izmenjeni članak kao svoj, kada mu je urednik izjavio da bi za Staljina bilo neprijatno kad bi takav članak o Titu izišao u sovjetskoj štampi. Po povratku u Jugoslaviju drug Đilas je objavio svoj originalni članak *u* »Borbi«. Donosim u fusnoti taj članak da bi se videlo šta su urednici časopisa »Rat i radnička klasa« brisali i menjali:

»MARŠAL JUGOSLAVIJE JOSIP BROZ TITO.

U toku teške borbe za nacionalni opstanak, koju vode naši narodi, stvorena je i izrasla iz partizanskih odreda Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Tu armiju stvorili su ljudi zajedničkim snagama, zajedničkim radom. Svaki — od običnog borca pa do vojskovođe — uložio je u nju sve što je mogao. I čitavo postojanje te armije — od prvih njenih koraka pa do naših dana — vezano je sa imenom njenog organizatora i rukovodioca — maršala Josipa Broza Tita.

Naši narodi, svaki ponaosob, imali su u prošlosti svojih velikih ljudi, ali prvi put u svojoj istoriji svi oni u licu Tita imaju rukovodioca, čiji autoritet svi priznaju i koga svi vole: i Srbi, i Hrvati, i Slovenci, i Makedonci, i Crnogorci. A to je zbog toga što je Tito rukovodilac borbe za nacionalni opstanak i bolju budućnost, borbe u kojoj su se prvi put u svojoj istoriji ujedinili svi naši narodi. U Titovoj ličnosti izraziti talent političkog radnika sjedinjuje se sa sjajnom obdarenošću vojskovođe. Potrebno je duboko, pronicljivo razumevanje političkih prilika, potrebne su velike sposobnosti jednog vojskovođe, da bi se vodio tako komplikovan rat, kao što je rat Jugoslavije protiv hitlerovske Nemačke, da bi se ne samo odbijala navala već i odnosile pobede nad tako podmuklim i jakim neprijateljem. I samo čovek, nadahnut velikim i plemenitim idealima ljubavi prema otadžbini i odanosti svome narodu, čovek ogromne energije i gvozdene volje, pun odlučnosti i smelosti, mogao je stvoriti našu armiju i stati na njeno čelo, zadobiti poštovanje i ljubav jugoslovenskih naroda.

Uprayo takav je maršal Broz–Tito.

Oni koji su upoznati sa slavnom istorijom vekovne borbe slobodoljubivih Južnih Slovena — počev od krstaških ratova pa do crnih godina hitlerovske

»JOSIP BROZ TITO — NEIMAR SLOBODE I BRATSTVA NARODA JUGOSLAVIJE

Narodi Jugoslavije, u svojoj prošlosti, imali su, svaki ponaosob, mnogo velikih ljudi — političara, vojskovođa, književnika, umjetnika, naučnika i heroja. Ali tek u Titu oni, prvi put u svojoj istoriji, imaju čovjeka koji je jednako velik za sve njih, podjednako voljen od svih — i Srba, i Hrvata, i Slovenaca, i Makedonaca, i Crnogoraca.

Istorija pojedinih naroda Jugoslavije razvijala se odvojeno. Naši narodi i njihovi najveći ljudi odavno su, često puta i spontano, težili za ujedinjenjem u jednu bratsku zajednicu, sve napredne težnje naših naroda stremile su ka jednoj zajedničkoj sudbini, — pa ipak je njihova istorija bila odvojena i oni su se razvijali odvojeno jedan od drugoga. Za to je kriva najezda turskih i germanskih zavojevača i nenarodne težnje nazadnih grupa u raznim vremenima.

Sadašnja istorija naroda Jugoslavije, istorija koja se stvara u buri ovog rata, uzajamno je povezana i pretstavlja jednu cjelinu. To je istorija njihovog konačnog združivanja i ujedinjavanja u bratsku zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda.

Tito je čovjek koji je ujedinio — prvi put u istoriji — sve naše narode, i to u jednom teškom ratu za opstanak i za svjetliju budućnost.

U Titovoj ličnosti se završavaju stoljetne težnje naših naroda za jedinstvom i bratstvom, u njoj se sjedinjuju sve plemenite ideje najvećih duhova naše prošlosti, s Titom počinje i nova epoha naših naroda — epoha zajedničkog života u bratstvu i ravnopravnosti.

Govoriti o drugu Titu odvojeno kao o političaru ili kao o vojskovođi i, najzad, kao čovjeku, potpuno je nemogućno. Jer je samo jedan čovjek tako snažan i prefinjenog političkog instinkta, tako dubokog pojimanja smisla i suštine događaja, mogao voditi jedan tako složen rat kao što je naš, i samo je jedan daroviti vojskovođa mogao ne samo odolijevati tako mnogobrojnom, i podmuklom i toliko nadmoćnom neprijatelju, nego ga i pobjeđivati, pa i pobijediti i — najzad — samo jedan čovjek velikih i plemenitih ideala, ispunjen tako plemenitim ljudskim osjećanjima, čovjek neiscrpne energije, nesalomljive volje, odlučnosti i hrabrosti, mogao je u sebi istovremeno ujediniti i darovitog vojnika i političara i postati ljubimac svih naših naroda, njihova zastava, njihov ponos pred svijetom, njihova nada u zemlji, njihov sin, otac i vođa.

U inostranoj štampi često puta se moglo sresti i mišljenje kao da je Tito samo okretni i smjeli vođ pobunjenih partizanskih gomila, ili samo čovjek koji se vješto politički snašao u složenim balkanskim uslovima, ili, najzad, privremena i slučajna pojava — ličnost koju je bura ovog rata izbacila na površinu da sa stišavanjem ponovo nestane u tamnim dubinama.

najezde na Evropu, istorijom tih po krvi i sudbini srodnih naroda koji odavna teže ka ujedinjenju, nezavisnosti i ravnopravnosti, — oni znaju kako su vekovni neprijatelji Južnih Slovena iskorišćavali njihovu nacionalnu podvojenost radi njihovog porobljavanja i ugnjetavanja. U svetlosti istoriskog iskustva razumljiv je veliki značaj jedinstva tih naroda, stečenog u borbi protiv Hitlera, — pa je prema tome razumljiva i uloga maršala Tita.

Otuda je jasno da je pogrešno misliti o Titu, kao što to često čine ponegde u inostranstvu, da je on samo sposobni i smeli vođa ustaničkih partizanskih masa ili samo čovek koji je umeo da se snađe u komplikovanim uslovima političke situacije ili, najzad, prolazna i slučajna pojava — čovek koga je bura ovoga rata izdigla na površinu, da bi, kada se bura stiša, bez traga iščezao.

U ličnom životu Josip Broz Tito, kao i svi veliki ljudi, — veoma je jednostavan i skroman čovek. On je pun onoga vedrog humora koji olakšava život i u najtežoj i najkomplikovanijoj situaciji. On je divan prijatelj i drug. U najtežim borbama, u najtežim i najodgovornijim momentima Tito nikada ne zaboravlja, na primer, da se brine o smeštanju ranjenih, obolelih i oronulih drugova koji su se u ovom ili onom momentu nalazili pri Vrhovnom štabu. Među njima je bilo i veoma uglednih radnika, kao što su Ribar i Nazor, a bilo je i običnih, nepoznatih boraca. Treba videti Tita u onim trenucima kada stigne izveštaj o pogibiji nekog istaknutog suborca ili o velikim gubicima. Treba videti njegovu duboku zabrinutost, neizrecivu žalost u njegovim vedrim plavičastozelenim očima, da bi se osetila sva njegova ogromna ljubav prema ljudima. Svi oni koji dolaze u bliži dodir s Titom znaju da će u njemu naći učitelja, druga i prijatelja ne samo u velikim i krupnim stvarima nego, ako ustreba, i u sitnicama ličnog života. Ja sam posmatrao kako su naši

Ništa nije pogrešnije od ovih shvatanja.

Ko poznaje krvavu i slavnu istoriju Južnih Slovena, koji su se našli na balkanskoj vetrometini kao brana protiv svih pohoda od krstaških ratova do Hitlerovih zavojevanja, istoriju srodnih po krvi i udesu naroda, naroda koji su odvajkada težili da žive ujedno, a živjeli uvijek odvojeno (čak i u vrijeme nesrećne zajedničke države Jugoslavije), — ko sve to zna, biće mu jasno da je Tito čedo vjekovnih težnji svih naših naroda za zajedničkim životom u nezavisnosti i ravnopravnosti, da je on neizbježna pojava našeg i svjetskog istoriskog razvitka, neimar rečenih vjekovnih težnji, nosilac najsudbonosnije epohe u istoriji Južnih Slovena.

Prema tome, Tito, koji je odigrao tako krupnu ulogu u ovom ratu — nije ni privremena ni slučajna pojava. On se uzdigao, postao vidljiv za čitave narodne mase u ratnoj buri. Ali njegova djelatnost nije od početka rata. A ni ovaj rat nije običan rat za naše narode, on je sudbonosna, prelomna tačka u njihovoj istoriji: prvi put oni ratuju zajedno, za iste ideale. I Tito je nosilac i realizator tih ideala, ideala koji nijesu počeli i ne završavaju se s ovim ratom nego se u njemu i kroz njega ostvaruju i osvajaju pravo na opstanak.

U ličnom životu druga Tita nema neobičnog. On je, kao i svi veliki ljudi, skroman, jednostavan, takoreći — običan čovek.

On je pun onog smjelog iznenadnog humora, koji ne samo razveseljava nego i objašnjava, čak bi se moglo reći rješava teške i složene situacije.

On kao niko, potresno za okolinu, zna da voli ljude i da se brine za njih. U vrijeme najtežih situacija i najvećih borbi, drug Tito se uvijek brinuo, raspitivao, davao uputstva, na primjer — o smještanju bolesnih, starih, iznemoglih drugova, koji su se s vremena na vrijeme nalazili pri Vrhovnom štabu. Među takve dolaze i ljudi kao Nazor, Mahin, Ribar, pa i sasvim obični, nepoznati borci. Treba vidjeti Tita u trenucima kada dođe vijest o pogibiji kakvog viđenog druga ili o većim gubicima, treba vidjeti onu brigu, onu neizrecivu, malo srditu žalost u njegovim prozračnim plavo – zelenim očima, pa da se osjeti njegova ogromna ljubav za ljude.

Svi koji stalno ili s vremena na vrijeme dolaze u dodir s Titom, znaju da će u njemu naći učitelja, druga, brata — ne samo u krupnim stvarima od opšte važnosti, nego, ako treba, i u sitnicama ličnog života. Tito je strog i pravedan, nježan i plemenit. Ja sam gledao naše viđene komandante, generale, kako dolaze tmurni kod Tita, a vraćaju se radosni, ozareni nekom neobičnom, ali ljudskom radošću.

U teškim i složenim situacijama Tito voli dugo da šeta, udubljen u svoje misli. Uvijek srao

komandanti i generali ponekad dolazili Titu namršteni, mračni, a odlazili od njega bodri i veseli.

Tito voli ponekad da dugo šeta, zadubljen u svoje misli. U takvim momentima mi znamo da on smišlja neki plan, da traži rešenje nekog kompli-kovanog zadatka. On uliva svojoj okolini osećanje uverenosti. Gledao sam kako se ta uverenost prenosi ne samo na najbliže njegove suborce, nego i na čitavu armiju. Tu veliku uverenost pothranjuje u njemu duboka svest 0 pravičnosti svoje stvari, pravilnosti političke linije potvrđene iskustvom 1 proverene u toku borbe protiv okupatora, a za bratstvo i ravnopravnost naših naroda. Ta uverenost ponikla je, nesumnjivo, i iz uspešnog ratnog iskustva Tita kao vojskovođe, koji je dobro proučio taktiku neprijatelja i poznaje sve njegove mogućnosti, njegove jake strane i njegove slabosti.

Kao vojskovođa Tito ne podnosi šablon. Za njega je zakon — živa praksa rata.

Sećam se, u proleće 1943 godine naše jedinice, nemajući nikakvih pontonskih sredstava, morale su preći brzu, bumu reku Drinu, dobro branjenu od italijanskih fašističkih jedinica i Mihailovićevih četnika. Neki naši stručnjaci posumnjali su da je u takvim uslovima mogućno preći Drinu. A Tito je bio uveren da mi možemo i moramo preći reku. Njegova uverenost prenda se i na komandante i borce. Tito dugo razmišlja pre nego što donese svoje odluke. Ali čim je odluka donesena, on tada pokazuje takvu upornost koja lomi sve prepreke. Sećam se, kad smo se spremali da pređemo Drinu, zapitao sam Tita kako on misli da li ćemo moći forsirati reku? On je odgovorio:

— Stručnjaci obično dobro poznaju stvar, ali oni ne uzimaju sve u obzir. Oni zaboravljaju da nema granice čovekovoj volji i stvaralačkoj inicijativi masa. Naši borci i komandanti imaju i volje i inicijative. Oni će preći reku.

u tim trenucima znali da će on nešto dobro izmisliti, da će riješiti nerješivo i naći izlaza i — nikad se nijesmo prevarili. Sigurnost koju osjećaju u njegovom prisustvu njegovi najbliži saradnici, čvrstinu koju pod njegovim rukovodstvom osjećaju naši oficiri, osjeća i narod i čitava naša vojska. Ta sigurnost potiče otuda što je politička linija čiji je nosilac, inicijator i tvorac drug Tito — borba protiv okupatora, za bratstvo i ravnopravnost naših naroda — na praksi, u vatri rata izdržala sva iskušenja, pokazala se jednako korisna za sve naše narode i tako postala krv i meso najširih slojeva Jugoslavije. Ta sigurnost potiče otuda što je drug Tito, kao vojskovođa, prozreo suštinu strategije i taktike neprijatelja, upoznao do kraja mogućnosti neprijatelja, prednosti i slabosti neprijatelja. Pod Titovim rukovodstvom naši narodi su pobijedili i izvojevali sve što danas imaju.

U Titu nema šablona, za njega je mjerilo živa praksa rata, a glavni uslov za pobjedu — neograničena moralna snaga onih koji se bore.

Ja se sjećam, u proljeće 1943 godine, naše jedinice trebalo je, Üez ikakvih pontonskih sredstava, da pređu brzu i valovitu Drinu, dobro branjenu od Italijana i četnika Mihailovića. Neki naši vojni stručnjaci nijesu vjerovali u mogućnost prelaza. Tito je vjerovao i njegova se vjera prenijela na naše komandante i borce. Za Tita je karakteristično da dugo premišlja prije donošenja odluke. Ali kad je odluka pala, on ispoljava takvu upornost volje koja mrvi sve što joj se stavi na put. U vezi s tim razgovorima i raznim mišljenjima o prelazu Drine, pitao sam tada druga Tita — šta on misli, da li će naše jedinice uspjeti da forsiraju rijeku? On mi je odgovorio: stručnjaci dobro zapažaju, ali ne vide uvijek sve. Oni često puta zaboravljaju na neograničenu ljudsku volju i stvaralačku inicijativu masa; naše jedinice imaju i jedno i drugo i — one će preći. Tako je i bilo. Naši su stvorili sredstva, takoreći ni iz čega, prešli rijeku i do nogu potukli neprijatelja.

1942 godine u junu mjesecu, u vrijeme Treće ofanzive, rješavano je o pravcu našeg daljeg pokreta. Bilo je raznih mišljenja. Tito je dao pravilan put, odredio pravac koji je odigrao sudbonosnu ulogu za dalji razvitak našeg ustanka i naše vojske. Svako drugo rješenje, svaki drugi pravac — značio bi poraz i uništenje, Titov pravac — značio je pobjedu, jačanje, razgorijevanje narodnog ustanka. Rezultat toga pokreta, kao što je poznato, bio je stvaranje Narodnooslobodilačke vojske i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

U Četvrtoj ofanzivi neprijatelji su imali dobro smišljene planove da nas opkole i unište. Doduše, mi smo bili opkoljeni u toku čitavog rata, ali su neprijatelji (Nijemci, Italijani, četnici i ustaše) htjeli da učvrste obruč, da ga stegnu i, zatim, da nas zadave. Tito je prozreo njihove

Tako je i bilo. Naše jedinice napravile su prelaz preko reke bukvalno iz ničega. Mi smo prešli Drinu i razbili neprijatelja...

... Četvrta ofanziva hitlerovaca imala je veoma široke ciljeve — da opkoli i uništi našu armiju. Mi smo već bili opkoljeni — uostalom, faktički, mi smo uvek opkoljeni, — neprijatelj je još jače stegao obruč i počeo da nastupa. Titov plan bio je jednostavan i zato izvrstan. On je napipao slabo mesto u neprijateljskom obruču i probio taj obruč. On je naredio da se poruše mostovi preko reke Neretve, preko kojih je trebalo da mi otstupamo, kako bi Nemci mislili da smo mi još uvek opkoljeni. A Tito je tada brzo okrenuo svoje jedinice, suzbio Nemce i preko hitno sagrađenih drvenih pontona prešao Neretvu, odvodeći sa sobom čak i 4.000 ranjenika. Nemci su pripremili tri divizije da bi nas smrvili na Neretvi. Sve te divizije, sa svojom ogromnom tehnikom, bogatim rezervama provijanta i municije, našle su se pred praznim mestom — mi smo izišli iz obruča. Oni čak nisu bili u stanju da odmah za nama forsiraju Neretvu i morali su se vratiti.

Za vreme Pete nemačke ofanzive naše osnovne snage bile su zauzete čišćenjem Crne Gore i Hercegovine od italijanske fašističke vojske i Mihailovićevih četnika. Nemci su iskoristili situaciju i iznenada nas napali s leđa velikim unapred pripremljenim snagama. Sećam se, položaj nam s početka nije izgledao naročito težak: borbe protiv Nemaca tek što su bile otpočele. Ali Tito je već sjajno shvatio situaciju i prozreo podmukli plan neprijatelja. On je otvoreno rekao da se nalazimo u vrlo teškim uslovima, da je situacija vrlo ozbiljna. Vremena smo imali malo na raspoloženju. Sve je zavisilo od brzine akcije, radilo se bukvalno o satima i minutima. Tito nije zakasnio. On je dejstvovao bez oklevanja, izdao naredbu za probijanje i pravilno izabrao pravac našeg prodora. Mi smo ponovo uspeli da izbegnemo opkoljavanje.

planove i postavio nasuprot njihovom svoj plan, jednostavan i prost a baš zbog toga nenadmašan i pobjedonosan. On je napipao najslabiju tačku, smrvio italijanski obruč kod Prozora, porušio mostove na Neretvi preko kojih je trebalo da se povlačimo dalje, tako da su Njemci i ustaše najzad mislili da smo još uvijek u »kotlu«. Tito je okrenuo naše snage, brzo potisnuo Njemce i — preko drvenih mostova koji su podignuti na brzu ruku na Neretvi, razbijajući usput Italijane i četnike, — povukao i trupe i 4.000 ranjenika. Tri njemačke divizije, spremljene da nas zadave u dolini Rame i Neretve, svalile su se s ogromnom tehnikom, provijantom i municijom, u prazan prostor. One Neretvu za nama nijesu mogle preći s tako teškim naoružanjem i opremom, i morale su natrag, dugim, zaobilaznim putevima.

U Petoj ofanzivi, dok je glavnina naših snaga bila zauzeta čišćenjem Crne Gore i Hercegovine od Italijana i četnika Mihailovića, Njemci su iznenada počeli napad s leđa, ubacujući u borbu ogromne, ranije pripremljene mase ljudstva i tehnike. Sjećam se, nikome tada situacija još nije izgledala naročito teška; borbe s Njemcima tek su, takoreći, bile počele. Međutim, Tito je odmah rekao da još nikada nijesmo bili u tako teškoj situaciji. On je prozreo podmukli plan Njemaca. Tada se radilo o satima, o minutima. Tito nije zakasnio, on je na vrijeme dao pravilan raspored i pravilan pravac probijanja. Na svakom drugom pravcu mi bismo bili uništeni.

Niko kao drug Tito ne vidi i ne osjeća kako i kojim putevima će se razvijati događaji. On ima neobičnu moć predviđanja. On je ima zato što poznaje zakone razvitka, što osjeća dušu naroda, što su ti zakoni i interesi masa postali njegova svojina, njegova misao, njegova duša, nešto čime i za što on živi.

1942 godine u mjesecu junu, kada se uz pomoć Italijana osilio Draža Mihailović u Crnoj Gori i Hercegovini, a londonska izbjeglička vlada na sva zvona udarala o »herojstvu« svoga vajnog ministra vojske, u selu Plužinama došlo je do razgovora o ulozi emigranata, o njihovim ciljevima i o tome na šta bi sve oni bili spremni kad bi se vratili u zemlju. Drug Tito je tada rekao: »Oni se neće nikada vratiti. Oni su napustili i izdali narod i on ih nikada neće primiti«.

Drug Tito je nosilac duha discipline u našoj vojsci. On je inicijator onog ogromnog prosvjetnog i političkog rada u našoj vojsci, on uvijek ističe da je razvijena svijest boraca — temelj prave vojničke discipline.

Drug Tito je nosilac svega novog i modernog u našoj vojsci. On je stvorio našu slavnu pješadiju, počeo skoro iz ničega stvaranje mornarice. Prije godinu dana on je rekao da ćemo uskoro imati i avijaciju i tenkove — i mi ih već imamo.

Da smo se uputili ma kojim drugim pravcem, nas bi neminovno uništili. Nama je to postalo jasno tek docnije.

Godine 1942, u junu, za vreme takozvane Treće ofanzive, isto tako smo morali da rešavamo pitanje pravca našeg udara. Mišljenja su bila različita. I baš Tito je označio pravilan put, pravilan pravac. Docnije smo se uverili da bi svako drugo rešenje i drugi pravac značili poraz i uništenje. Plan koji je predložio Tito doneo je pobedu i dalje razvijanje narodnog ustanka. Kao što je poznato, kao rezultat tih borbi stvorena je Narodnooslobodilačka vojska i sazvano Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Maršal Tito iskovao je gvozdenu disciplinu u našoj armiji. On je inicijator širokog političko – prosvetnog rada u našim jedinicama. U svojim govorima on nikada ne zaboravlja da podvuče da svesno razumevanje zadataka i dužnosti pretstavlja osnovu istinske vojničke discipline.

Kao rukovodilac armije Tito je ubeđeni pristalica novih i savremenih metoda. Rukovodeći se tim principima, on je stvorio našu slavnu pešadiju i počeo da stvara mornaricu. On kaže da ćemo ubrzo imati svoje vazduhoplovne i tenkovske jedinice, — i mi znamo da ćemo ih imati.

Danas je Tito organizator naše nove države koja se stvara u toku narodnooslobodilačke borbe i cementira krvlju najboljih sinova našeg naroda.

Mi ćemo imati tu novu državu. Teška istorija naroda Jugoslavije, iskustvo iz rata, najtežeg u njihovoj istoriji, naučili su nas da samo u jedinstvu, bratstvu i ravnopravnosti leži jemstvo naše nezavisnosti, slobode i napretka. Mi znamo da je nastupio istoriski momenat kada će se sliti u jednu reku istorija bratskih i ravnopravnih jugoslovenskih naroda. U tom odlučujućem momentu istorija nam je dala Josipa Broza Tita — čoveka koji je divno

Drug Tito je inicijator svega dobrog kod nas. On je vođ ustanka, tvorac vojske, njegovo je djelo bratstvo i jedinstvo naših naroda — temelj svih dosadašnjih pobjeda. Tito je pravi sin naroda. On uvijek misli kako će jednog dana procvjetati naša zemlja; kako će naši pošteni radni ljudi početi srećno da žive. On se u Krajini brinuo o tome kako bi se dobavili ekseri da se podignu seljačke kuće, on je bezbroj puta strogo skretao pažnju na to kako treba čuvati seljačke konje, krave i imovinu. On daje ideje za sve planove o obnovi zemlje, on misli i sanja o tome gdje će se podići nova preduzeća i novi kombinati, kako će se podići privredna snaga naše zemlje da i u tom pogledu bude nezavisna od inostranstva. I ne samo to, on je tvorac naše nove države, koja niče i koja će izrasti iz krvi najboljih sinova svih naroda Jugoslavije.

Drukčije i ne može da bude. Mučna istorija svih naših naroda i iskustvo ovog strašnog rata naučili su nas da samo u jedinstvu, bratstvu i ravnopravnosti leži jemstvo naše nezavisnosti, slobode i napretka. Došlo je vrijeme da naša istorija bude jedna: istorija bratskih i ravnopravnih naroda. I istorija nam je u tom sudbonosnom trenutku dala Josipa Broza – Tita, čovjeka, koji je shvatio njen smisao i na taj način postao njen gospodar.

Sve što smo stvarali i stvorili možemo kazati jednom riječju — Tito!

Divno je to izrazio naš daroviti pjesnik Radovan Zogović u svojoj poemi: »Pjesma o biografiji druga Tita«, u stihovima:

Tita je rodio u gnjevu,
u teinji stvaranja
titan —
narod,
i borba —
mati,

Tito —
to smo mi,
svi! —
*i vojska, i zemlja i gora!**

shvatio značaj i smisao istoriskog razvitka i koji oživotvoruje ideale slobode i bratstva naroda Jugoslavije.

Naš talentovani pesnik Radovan Zogović u sjajnoj pesmi, pod naslovom „Pjesma o biografiji druga Tita", divno je izrazio kako narodne mase shvataju istorisku ulogu Tita:

Tita je rodio u grijevu,
u čežnji stvaranja
titan —
narod,
i borba —
mati,
Tito —
to smo mi,
svi!' —
i vojska, i zemlja i gora!«

★

Vrhovni štab je uporno radio da uputimo naše stalne vojne misije u savezničke glavne štabove, kao što su oni imali svoje misije kod nas. Međutim, to pitanje se nije brzo rešavalo. Prva misija, koja je bila upućena u Aleksandriju, u jesen prošle godine, nije imala stalni karakter. Po svršenom poslu ona se vratila u Jugoslaviju. Istina, u Bariju postojala je baza Nacionalnog komiteta koju je vodio Milentije, ali ona je imala ograničeni delokrug rada i nije se bavila čisto vojničkim pitanjima.

Posle dugog zatezanja najzad je engleska vlada pristala da naš Vrhovni štab uputi svoju vojnu misiju pri štabu generala Vilsona, glavnog savezničkog komandanta za čitavo Sredozemlje. Početkom maja naša vojna misija s Vlatkom Velebitom na čelu otišla je u Alžir, gde se nalazio štab generala Vilsona, i održala nekoliko sastanaka.

Rezultati tih sastanaka bili su vrlo mršavi. Nismo dobili nikakav odgovor na naš zahtev da nam se preda jugoslovenska mornarica, koja je trunula na Malti i u Aleksandriji. Na pitanje da li će se povećati saveznička pomoć koja se slala avionima, odgovoreno nam je da će nam se broj aviona smanjiti, jer ih i inače ima vrlo malo, a potrebni su za pripremu pretstojećih operacija protiv Nemaca u Francuskoj.

Bilo je postavljeno pitanje o eventualnom iskrcavanju savezničkih trupa u Dalmaciji, ali je Vlatko Velebit u ime Vrhovnog štaba rekao da mi imamo dovoljno vojske, da nije potrebno slati savezničke trupe na naše tie, nego neka nam saveznici daju oružja.

Naša misija došla je u kontakt s članovima francuskog Nacionalnog komiteta. Primili su je vrlo srdačno. Jedan od članova Nacionalnog komiteta nam je rekao:

— Vi, Jugoslavija, srećna ste zemlja, jer nećete biti okupirani od saveznika.

★

Rad naše misije u Alžiru pokazao je da pitanje veće savezničke pomoći u oružju i odeći, kao i pitanje mornarice, zavisi od osnovnog poli-

tičkog problema naših međunarodnih odnosa, to jest od priznanja Nacionalnog komiteta kao legalne vlade.

Poslednji vojni uspesi, razbijanje šeste ofanzive, porast naše vojske, sve je to učvršćivalo naše pozicije. S druge strane, kraljevska vlada na čelu s Purićem dolazila je u sve teži položaj, pre svega zbog odnosa snaga u zemlji. Draža Mihailović zapadao je u sve dublju saradnju s okupatorom, u poslednje vreme i s bugarskim divizijama u Srbiji.

U međunarodnoj svetskoj javnosti naš ugled sve više raste. Od strane savezničkih velikih sila nastavljaju se pokušaji stvaranja zajedničke vlade između Nacionalnog komiteta i kraljevske vlade. Ova akcija bila je započeta još za vreme našeg boravka u Kairu, kada je Milentija Popovića i mene posećivao Branko Cubrilović, koji je izjavljivao da ima mandat svih savezničkih sila.

Naš stav prema ovom pitanju bio je jasan. Mi ne dopuštamo mogućnost stvaranja zajedničke vlade osim one u kojoj bismo imali potpuno dominantni uticaj, to jest, ne da se proširi kraljevska vlada s nekoliko pretstavnika Nacionalnog komiteta, nego da u Nacionalni komitet uđe nekoliko pretstavnika kraljevske vlade. Tako bismo izvojevali priznanje Nacionalnog komiteta kao legalne vlade Jugoslavije, te na taj način dobili međunarodni kontinuitet. Mi smo morali da vodimo računa i o međunarodnoj situaciji. General Kornjejev, šef sovjetske misije, stalno je vršio korake jčod druga Tita da dođe do sporazuma s kraljevskom vladom, kako engleska vlada ne bi pravila smetnje Sovjetskom Savezu.

Sa svoje strane, čerčil je takođe radio na stvaranju zajedničke vlade, trudeći se da u njoj obezbedi uticaj emigranata. U tom smislu on je još u decembru 1943 uputio jedno pismo Titu, ne govoreći, prirodno, o svojim planovima, ali nagoveštavajući potrebu jedinstva.

Purićeva vlada, koja se sve više kompromitovala, nije mogla da posluži kao baza u čerčilovim kombinacijama, pogotovu što je Purić uporno insistirao da Draža Mihailović mora ostati ministar vojske.

Krajem februara, kada je čerčil ozdravio, otpočela je ponovo akcija za stvaranje zajedničke vlade. Prvo je došla izjava generala Dušana Simovića u korist Narodnooslobodilačkog pokreta. Simović je napao ustvari Purića zbog sprečavanja razvoja borbe protiv okupatora, a zatim je rekao:

— Ne priznati Narodnooslobodilačku vojsku i Narodnooslobodilački pokret znači raditi protiv saveznika za račun neprijatelja... Narodnooslobodilački pokret uživa podršku naših saveznika: Rusije, Velike Britanije i Amerike. Taj pokret mora da koordinira delatnost svih rodoljuba i u zemlji i u inostranstvu s jednim glavnim ciljem — pobediti neprijatelja .... Aktivna borba protiv neprijatelja jeste patriotska obaveza svakog Srbina...

Dva dana posle Simovićeve izjave uzeo je reč u Donjem domu čerčil i opširno se osvrnuo na situaciju u Jugoslaviji. Prvo je govorio o našim vojnim uspesima, a zatim se osvrnuo na problem odnosa između Nacionalnog komiteta i kralja Petra.

— Kakav je, dakle, — rekao je čerčil, — položaj kralja Petra i kraljevske jugoslovenske vlade u Kairu? Kao dečak od 17 godina kralj Petar

je pobegao iz kandži namesnika i našao utočište u ovoj zemlji zajedno sa novom kraljevskom jugoslovenskom vladom. Mi se ne možemo odvojiti od njega ni na koji način. Povezanost njegove vlade sa generalom Mihailovićem i njegovim potčinjenim komandantima nesumnjivo mu je nanela štetu u očima partizana. Ovde, na ovim ostrvima, mi smo odani monarhiskom načelu i iskusili smo mnoge blagodati ustavne monarhije, ali ne nameravamo ni u kom slučaju da namećemo naše ideje narodu ma koje zemlje. Grčka, Jugoslavija, Italija, sve će biti savršeno slobodne da reše kakav će oblik dobiti njihove vlade, ukoliko smo mi u pitanju, pošto narod slobodno pokaže svoju volju kad prilike postanu normalnije. U međuvremenu položaj je, zasada, donekle zamršen, i ja se nadam da ću imati poverenje vlade u mojim nastojanjima da ga razmrsim u zajednici sa mojim veoma poštovanim prijateljem ministrom inostranih poslova, ukoliko je moguće, i u dogovoru sa našim ruskim i američkim saveznicima koji, radujem se što to mogu reći, sada takođe šalju svoje misije maršalu Titu. Ja bih voleo kad bi Dom uvideo da se naša osećanja u ovoj stvari, kao i u svim drugim, rukovode načelom da budemo verni onima koji su nama ostali verni i nastojimo, bez štete ili obzira na naše političke naklonosti, da pomažemo onima koji se bore za slobodu protiv nacističke vlasti i tako nanose najveću štetu neprijatelju.

Odmah posle ovoga čerčilovog govora u engleskoj štampi pojavili su se komentari »da se predviđa ujedinjenje Tita i kralja«, zatim »da je čerčil poslao svoga sina u Jugoslaviju u cilju sporazumevanja Tita i kralja« i tako dalje. Engleska propaganda širila je, dalje, vesti da je kralj Petar ustvari zarobljenik »bele ruke«, da kralj ne može slobodno svoju volju da izjavljuje, da je potrebno da se vrati iz Kaira u London.

Marta meseca kralj i Purić vratili su se u London, čerčil je vršio stalno pripreme za obaranje Purićeve vlade i dovođenje neke druge ličnosti za pretsednika. Purić i kralj Petar izgleda da su počeli da se više oslanjaju na američke krugove. U tome pogledu interesantna je ova stvar. Dok su Englezi povlačili svoje misije od Draže Mihailovića, dotle su Amerikanci počeli da pojačavaju svoje misije.

Značajan događaj u našu korist pretstavljala je ostavka Stanoja Simića u Moskvi kao ambasadora Jugoslavije. Posle njega još nekoliko diplomatskih pretstavnika kraljevske vlade pošli su njegovim putem.

Ostavka Stanoja Simića pokazala je, pored ostalog, da se i sovjetski krugovi slažu s obaranjem Purićeve vlade. Pre svega, Simićevo pismo drugu Titu objavila je moskovska »Pravda«. U tom pismu Simić, pored ostalog, veli i ovo: »Sadašnja reakcionarna emigrantska »vlada« Purića ne samo da ne pretstavlja narode Jugoslavije, ne samo da ne želi da vodi borbu s neprijateljima naroda, ne samo da neće da se bori protiv Nemaca i njihovih kvislinga Pavelića, Nedića i drugih, nego preko svog ministra vojske Draže Mihailovića stupa u otvorenu saradnju s kvislinzima i u otvorenu borbu protiv naroda i njegove Narodnooslobodilačke armije«. Simić je bio spreman da dà ostavku mnogo ranije, ali je bio savetovan od Rusa da to ne čini dok mu oni ne kažu pravi trenutak.

Stanoje Simić je, posle svoje ostavke, ostao u ambasadi i početkom aprila uzeo je učešća na velikom rađiomitingu u Sveslovenskom komi-

tetu, na kome su učestvovali jugoslovenski građani koji borave u Sovjetskom Savezu. On je ponovo optužio emigrantsku vladu što troši narodni novac šireći lažnu propagandu u korist Draže Mihailovića. Na ovom mitingu još su govorili Veljko Vlahović, Božidar Maslarić, Dimitar Vlahov, Laza Stefanović i Ivan Regent, a od Bugara Viko Červenkov.[2]

O Purićevoj vladi vodila se diskusija u sovjetskom službenom časopisu »Rat i radnička klasa«. Neposredno posle ovog mitinga akademik Deržavin napisao je u ovom časopisu članak protiv Purićeve vlade, a za priznanje Nacionalnog komiteta kao legalne vlade Jugoslavije, članak se završavao rečima:

»Zar već nije vreme da se kliki u Kairu, koja je bankrotirala, oduzme pravo da se naziva vladom naroda koji ona nikako ne pretstavlja i koji nju ne priznaje?«

Međutim, u maju mesecu stav se izmenio. U istom časopisu izišla je neka vrsta ispravke koju je potpisao profesor Korovin. On je rekao da će »konkretnim predlozima akademika Deržavina učiniti neke popravke i preciziran ja«.

»Rat i radnička klasa« u članku Korovina veli se da se promena emigrantske vlade mora vršiti u saglasnosti s Englezima i Amerikancima.

»... Preporučujući sovjetskoj vladi da prekine odnose sa jugoslovenskom emigrantskom vladom, mi ne možemo a da se ne interesujemo kakav je stav naših saveznika prema tom pitanju, isto onako, razume se, kao što bismo i mi bili u pravu da računamo na to isto... «

Dalje se preporučuje stvaranje neke vrste zajedničke vlade:

»... Sve gore izložene činjenice dovode nas do zaključka da nema nepremostivih teškoća da se zajedničkim naporima jugoslovenskog naroda, koji s oružjem u rukama brani svoje pravo na slobodan život, kao i vodećih država antihitlerovske koalicije, obezbedi u najskorije vreme, na istinski demokratskim osnovama, uspostavljanje takve vlade u Jugoslaviji, koja bi, oslanjajući se na Narodnooslobodilačku vojsku, prekaljenu u ognju rata, i na njene oprobane' vođe, obezbedila, kako u zemlji tako i van njenih granica, nesalomljivo jedinstvo naroda Jugoslavije, otstranila gvozdenom rukom sve one koji smetaju zajedničkoj stvari, stvari oslobođenja, i time dala svoj dragoceni doprinos uspešnom okončanju velike borbe slobodoljubivog čove-

[2] U »Pravdi« od 7 aprila 1944 o govoru Vika Červenkova veli se:

»S velikom pažnjom saslušali su prisutni govor bugarskog javnog radnika Vika Červenkova. On s revoltom govori o užasnom zločinu hitlerovaca, bugarskih agenata. Zajedno s Nemcima, zajedno s bandama Nedića i Mihailovića, oni divljaju, pljačkaju i ruše jugoslovenske gradove i sela. Bugarske vojne jedinice zamenjuju nemačke divizije koje Hitler odmah šalje na sovjetsko – nemački front.

U ime bugarskih patriota govornik se obraća bugarskom narodu, vojnicima, uvučenim u bratoubilački rat protiv Slovena, pozivajući ih da operu sramotu koju su navukli na sebe boreći se protiv braće Jugoslovena:

— Smesta prestanite sa sramnim vojnim operacijama protiv bratske Narodnooslobodilačke vojske! Pođite zajedno s njom u borbu protiv zajedničkog neprijatelja svih balkanskih naroda — nemačkih razbojnika. Pođite za slavnim primerom bugarskog bataljona »Hristo Botev«, koji je ovenčao slavom svoje zastave boreći se zajedno s jedinicama jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske protiv hitlerovskih osvajača.«

(4-1)

Први сусрет са совјетским генералима

Совјетска војна мисија на путању за Југославију задржала се неколико дана у Каиру. Генерал Корнејев изјавио је жељу да види Михаиловића и мене. То је било први сусрет са генералима Црвене Армије. Били смо узбуђени као на матурској. Седели смо у ордењу на прсима генерала Корнејева и Горшкова, седали у столице, у наслоњаче – није мала ствар први пут лично упознати.

У почетку нисмо знали ни устима да отворимо. Куда нам генерал Корнејев ударио. Ми му честитамо да смо обавештени ранији у Москву, да нам је доктор строго забранио да пушимо, али кад смо доживели срећу да видимо црвеноармејце, пушићемо за Црвену Армију на једну већ и две вотке.

Распитивао се генерал Корнејев о приликама код нас. Његов пријатељ пуковник Соколов седи поред нас и своју рођ - Берегове.

Пита нас:

– Колико Срба има у нашој војсци?

Објаснимо Механизију и да питању смисао, а он нас пита шта смо ми.

– Срби!

На крају нам поставља ово питање:

– Шта ми мислите да буде од односа између Маршала Тита и Михаиловића?

Одговоримо само му кратко.

Тада нас је саветовао да не секташимо према Енглезима, да имамо на уму да је он енглеске буржоазије и један део домаће буржоазије упућен против нас.

*

Наишао официјалиста Рајфа у другој соби пасиран су једна пиковница скалашива а један пиковник. Кад смо ушли, ми се једва држао на ногама. Пијано је мало вотке.

Пошао се нама у акцију.

– С овим ће Русима ће да разговарати. Кажу ми поставише питање, а они ми одмах одговора сами поставе питање... Увек извртају... Нама су ми одмах дали до знања о совјетској умешаности... Долази су нам дабуџе...

*

FAKSIMIL JEDNE STRANICE IZ DNEVNIKA

Miscellaneous No. 8 (1947)

Military Conclusions of the Tehran Conference

Tehran, 1st December, 1943

Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs
to Parliament by Command of His Majesty

LONDON
HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE
ONE PENNY NET

Cmd. 7092

MILITARY CONCLUSIONS OF THE TEHRAN CONFERENCE

Tehran, 1st December, 1943.

THE CONFERENCE:—

(i) Agreed that the Partisans in Yugoslavia should be supported by supplies and equipment to the greatest possible extent, and also by commando operations.

(ii) Agreed that, from the military point of view, it was most desirable that Turkey should come into the war on the side of the Allies before the end of the year.

(iii) Took note of Marshal Stalin's statement that if Turkey found herself at war with Germany, and as a result Bulgaria declared war on Turkey or attacked her, the Soviet would immediately be at war with Bulgaria. The Conference further took note that this fact could be explicitly stated in the forthcoming negotiations to bring Turkey into the war.

(iv) Took note that Operation "OVERLORD" would be launched during May 1944, in conjunction with an operation against Southern France. The latter operation would be undertaken in as great a strength as availability of landing-craft permitted. The Conference further took note of Marshal Stalin's statement that the Soviet forces would launch an offensive at about the same time with the object of preventing the German forces from transferring from the Eastern to the Western Front.

(v) Agreed that the military staffs of the three Powers should henceforward keep in close touch with each other in regard to the impending operations in Europe. In particular it was agreed that a cover plan to mystify and mislead the enemy as regards these operations should be concerted between the staffs concerned.

(Intd.) W. S. C. J. V. S. F. D. R.

LONDON
PRINTED AND PUBLISHED BY HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE
To be purchased directly from H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses:
York House, Kingsway, London, W.C. 2; 13a Castle Street, Edinburgh 2;
39–41 King Street, Manchester 2; 1 St. Andrew's Crescent, Cardiff;
80 Chichester Street, Belfast;
or through any bookseller

1947

Price 1*d*. net

13977 Wt. 2426 3/47 F.O.P. 33380 Gp. 340

KAKO IH JE. 1947 GODINE. OBJAVILA VLADA VELIKE BRITANIJE

GLAVNI ŠTAB
Narodno-oslobodilačke Vojske i Partizanskih Odreda
HRVATSKE

Br. •/•

Dne,19.X.1943.

O B J A V A

Drug VLADO DEDIJER,član AVNOJ-a ima pravo slobodnog kretanja po cijelom oslobodjenom teritoriju Hrvatske.

Naredjuje se svim partizanskim jedinicama da drugu na putu ne prave smetnje,već da mu u slučaju potrebe ukažu svu pomoć.

Mole se svi Narodno-Oslobodilački Odbori da drugu budu u svemu pri ruci.

Imenovani drug ima pravo na vodiča,pratnju i prevozna sredstva.

Ova objava vrijedi do opoziva.

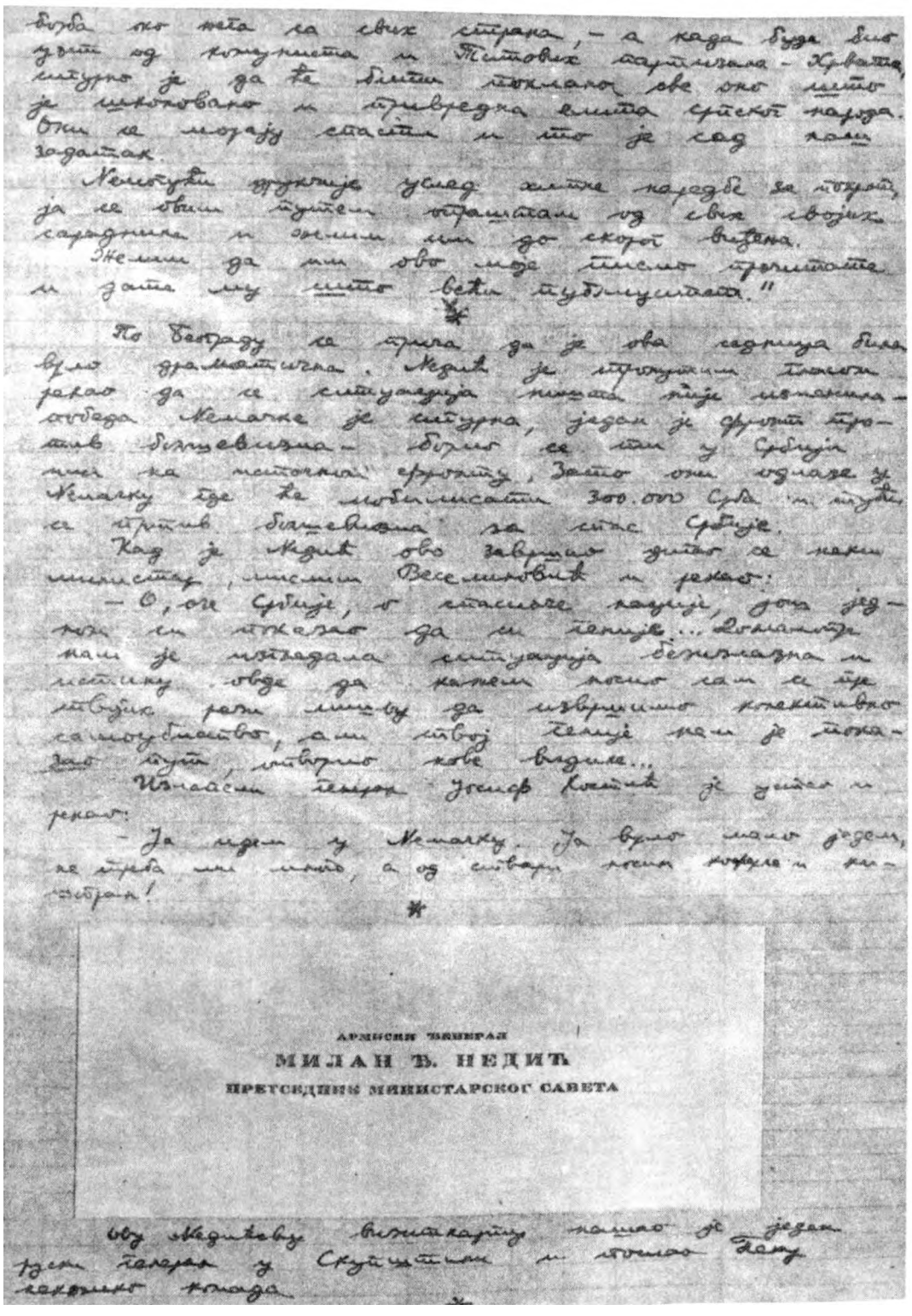
SMRT FAŠIZMU-SLOBODA NARODU!

Politički komesar:

Komandant,
generalmajor

GLAVNI ŠTAB HRVATSKE NARODNO-OSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA

OBJAVA KOJU JE VLADIMIRU DEDIJERU IZDAO GLAVNI STAB NOV I PO HRVATSKE
19. OKTOBRA 1943. GODINE

АРМИЈСКИ ВОЈВОДА
МИЛАН В. НЕДИЋ
ПРЕТСЕДНИК МИНИСТАРСКОГ САВЕТА

FAKSIMIL IZ DNEVNIKA

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Всесоюзная Коммунистическая Партия (больш.).

ПРАВДА

Орган Центрального Комитета и МК ВКП(б).

№ 253 (9710) | Суббота, 21 октября 1944 г. | ЦЕНА 20 КОП.

Красная Армия одержала новые блестящие победы. Войска 2-го Украинского фронта штурмом овладели крупным промышленным центром Венгрии городом Дебрецен. Войска 3-го Украинского фронта совместно с войсками Народно-Освободительной армии Югославии освободили от немецких захватчиков Белград—столицу союзной нам Югославии.

Красной Армии—героической освободительнице народов от гитлеровского ига—слава!

ПРИКАЗ

Верховного Главнокомандующего

Маршалу Советского Союза МАЛИНОВСКОМУ

Войска 2-го УКРАИНСКОГО фронта, продолжая наступление, сегодня, 20 октября, в результате обходного маневра конницы и танковых соединений в сочетании с фронтальной атакой, штурмом овладели крупным

ковника ЭРИСТОВА; лётчики генерал-полковника авиации ГОРЮНОВА, генерал-лейтенанта авиации СТЕПИЧЕВА, генерал-майора авиации ПРОСТОСЕРДОВА, подполковника ШУТЕЕВА, полковника ТАРАНЕНКО, пол

ПРИКАЗ

Верховного Главнокомандующего

Маршалу Советского Союза ТОЛБУХИНУ

Войска 3-го УКРАИНСКОГО фронта, совместно с войсками НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ АРМИИ ЮГОСЛАВИИ, в результате упорных боёв завершили уничтожение немецкого гарнизона в городе БЕЛГРАД и

ЗАВЬЯЛОВА, полковника ЖУКОВА, подполковника ДВОРКИНА, майора ШЕВКИНА, майора КОТИЛОВА; лётчики генерал-полковника авиации СУДЕЦ, генерал-лейтенанта авиации ТОЛСТИКОВА, генерал-майора

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

ЗАПОВЕСТИ

МАРШАЛА СТАЉИНА И МАРШАЛА ТИТА
ОСЛОБОДИОЦИМА БЕОГРАДА

—||—

20 ОКТОБАР 1944

ZAPOVESTI
MARSALA STALJINA
I MARSALA TITA
OSLOBODIOCIMA
BEOGRADA

Учеснику у битци за ослобођење Београда

Владимиру Ледијеру

пољопривреднику

Поштом, — Командант,

Hans Laicht

ЗАПОВЕСТ

Врховног команданта Црвене армије Маршалу Совјетског Савеза Толбухину

Трупе Трећег украјинског фронта, заједно с трупама Народно-ослободилачке војске Југославије, после упорних борбева завршиле су уништење немачког гарнизона у граду Београду и данас, 20 октобра, ослободиле од немачких освајача престоницу савезничке нам Југославије.

У борбевима за ослобођење Београда истакле су се трупе генерал-лајтнанта Хагена, генерал-мајора Шкодуновића, генерал-мајора Акименка, генерал-мајора Кравцова, генерал-мајора Лазарева, генерал-мајора Козака, генерал-мајора Ми-

љајева, пуковника Мухамедјарова, пуковника Сагитова, пуковника Саличева, пуковника Кулижског, пуковника Сидоренка, пуковника Сичева, пуковника Болдинова; југословенске трупе генерал-лајтнанта Пеке Дапчевића, генерал-мајора Данила Лекића, пуковника Бока Јовановића, потпуковника Милоша Шиљеговића, пуковника Миљоја Милојевића, пуковника Васа Јовановића, пуковника Радослава Јовића, пуковника Марка Перчевића; артилеристи генерал-пуковника артиљерије Неделина, генерал-лајтнанта артиљерије Возњука, генерал-мајора артиљерије Брејда, пуковника Дапшина, пуковника Глаткова, пуковника Биковског, пуковника Соловјова, потпуковника Начајева, потпуковника Смољкина, потпуковника

Махлина, потпуковника Леонова, мајора Сељезнова, мајора Нискова, мајора Родионова, мајора Леонова, мајора Шарина, потпуковника Дамајева; тенкисти генерал-лајтнанта тенковских трупа Сухоручкина, генерал-лајтнанта тенковских трупа Жданова, пуковника Сергијенка, пуковника Никитина, пуковника Андријанова, пуковника Завјалова, пуковника Жукова, потпуковника Дворкина, мајора Шефкина, мајора Котилова; авијатичари генерал-пуковника авијације Судеца, генерал-лајтнанта авијације Толстикова, генерал-мајора авијације Витрука, пуковника Смирнова, потпуковника Шатилина, пуковника Иванова; бродови и јединице Дунавске ратне флотиле вице-адмирала Горшкова, капетана 1і класе Државина, капе-

тан-лајтнанта Барботка, старијег лајтнанта Бутвина, потпуковника Јаблонског; свијери генерал-пуковника инжењерских трупа Котљара, пуковника Загребина, пуковника Хаљченка, пуковника Бабурина, потпуковника Гончара, инжењер-мајора Зајцева, мајора Ковањева, мајора Земљањухина; војници за везу генерал-лајтнанта трупа за везу Корољева, пуковника Старостова, потпуковника Кобе.

У знак извођевање победе предложити да се формацијама и јединицама, које су се истакле у бојевима за ослобођење Београда додели име „Београдских" и да се награде орденима.

Данас, 20 октобра, у 22 часа престоница наше домовине Москва поздравиће, у име домовине, херојске

трупе Трећег украјинског фронта и трупе Народно-ослободилачке војске Југославије, које су ослободиле престоницу Југославије Београд, — с двадесет и четири артиљеријска плотуна из три стотине двадесет и четири топа.

За одличне ратне операције објављујем захвалност трупама којима ви руководите и које су учествовале у бојевима за ослобођење Београда.

Вечна слава херојима који су пали у бојевима за слободу и независност наше домовине и братске Југославије!

Смрт немачким освајачима!

20 октобра 1944. године

Врховни командант
Маршал Совјетског Савеза
J. Стаљин

ЗАПОВЕСТ

Врховног команданта Нов и Поз генерал-лајтнанту Пеку Дапчевићу команданту армије у Западној Србији

После седам дана тешких и крвавих бојева 20 октобра 1944 године јединице наше Народно-ослободилачке војске, раме уз раме с јединицама херојске Црвене армије, ослободиле су Београд, славни и напаћени главни град федеративне демократске Југославије.

Ова велика победа над највећим непријатељем наших народа немачким окупатором од нарочитог је значаја по томе, што су у борби за ослобођење јуначког Београда дали своју крв синови јуначке Шу-

мадије, јуначке Крајине и остале Босне, јуначке Црне Горе и синови Белог Загреба и Хрватског Загорја, синови кршне Лике, Далмације, Славоније, Војводине и синови Словеније. Та победа је у толико значајнија, што је извојевана заједно са јединицама славне, братске Црвене армије.

За вавредно јунаштво и упорност у борби за ослобођење Београда изражавам своју захвалност и признање борцима, командирима, командантима и политичким комесарима Прве дивизије, Пете дивизије, Шесте дивизије, Двадесет и прве дивизије, Двадесет и осме дивизије, Шеснаесте дивизије, Тридесет и шесте дивизије и Једанаесте дивизије. Нашим борцима и командирима који су под вашом

командом извојевали ову историјску победу наши народи ће одати достојну захвалност.

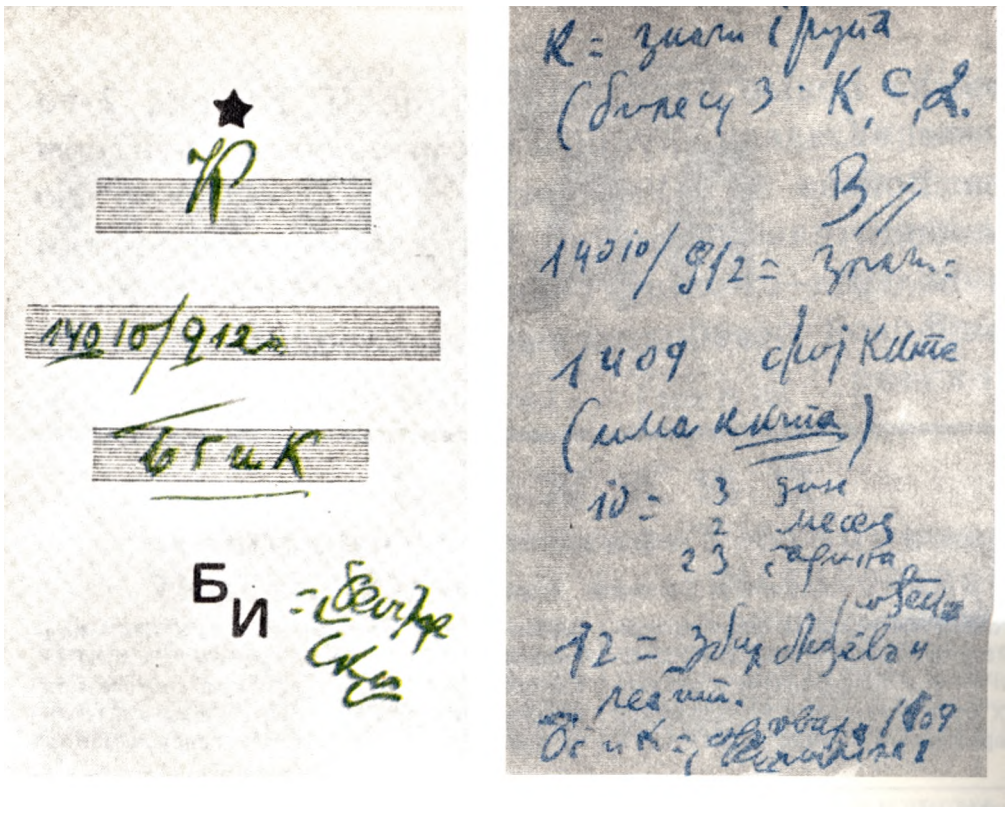
Предложите за одликовање јединице и појединце који су се највише истакле у борби.

Слава палим херојима који су дали своје животе за слободу свога народа!

Смрт фашизму — слобода народу!

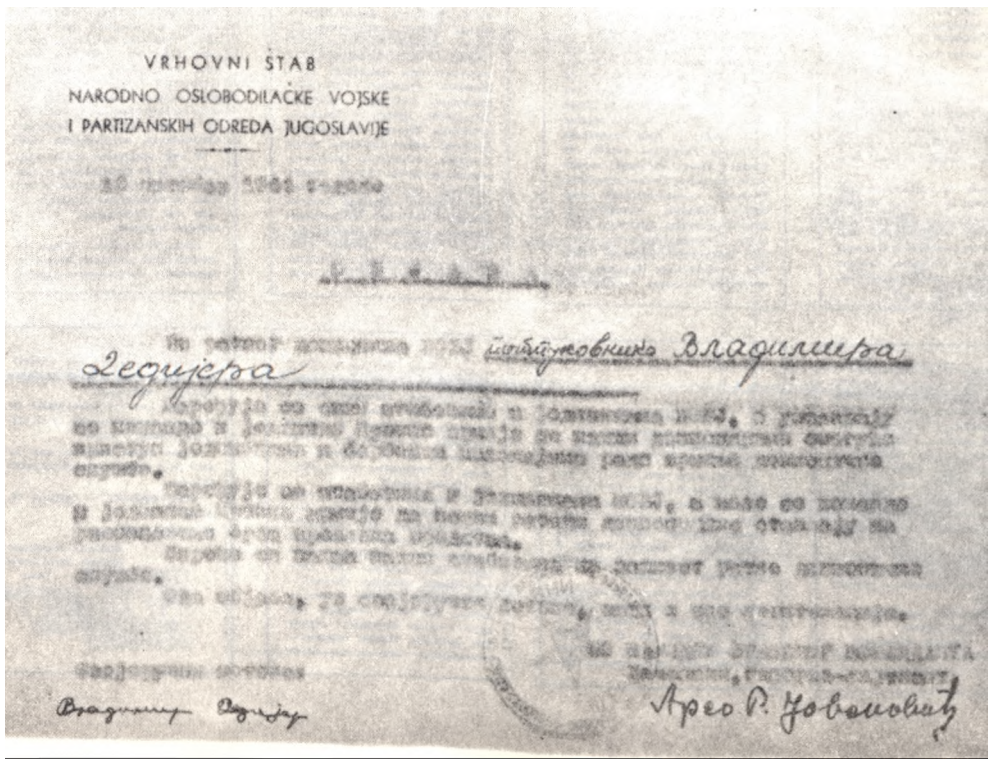
20 октобра 1944 год.

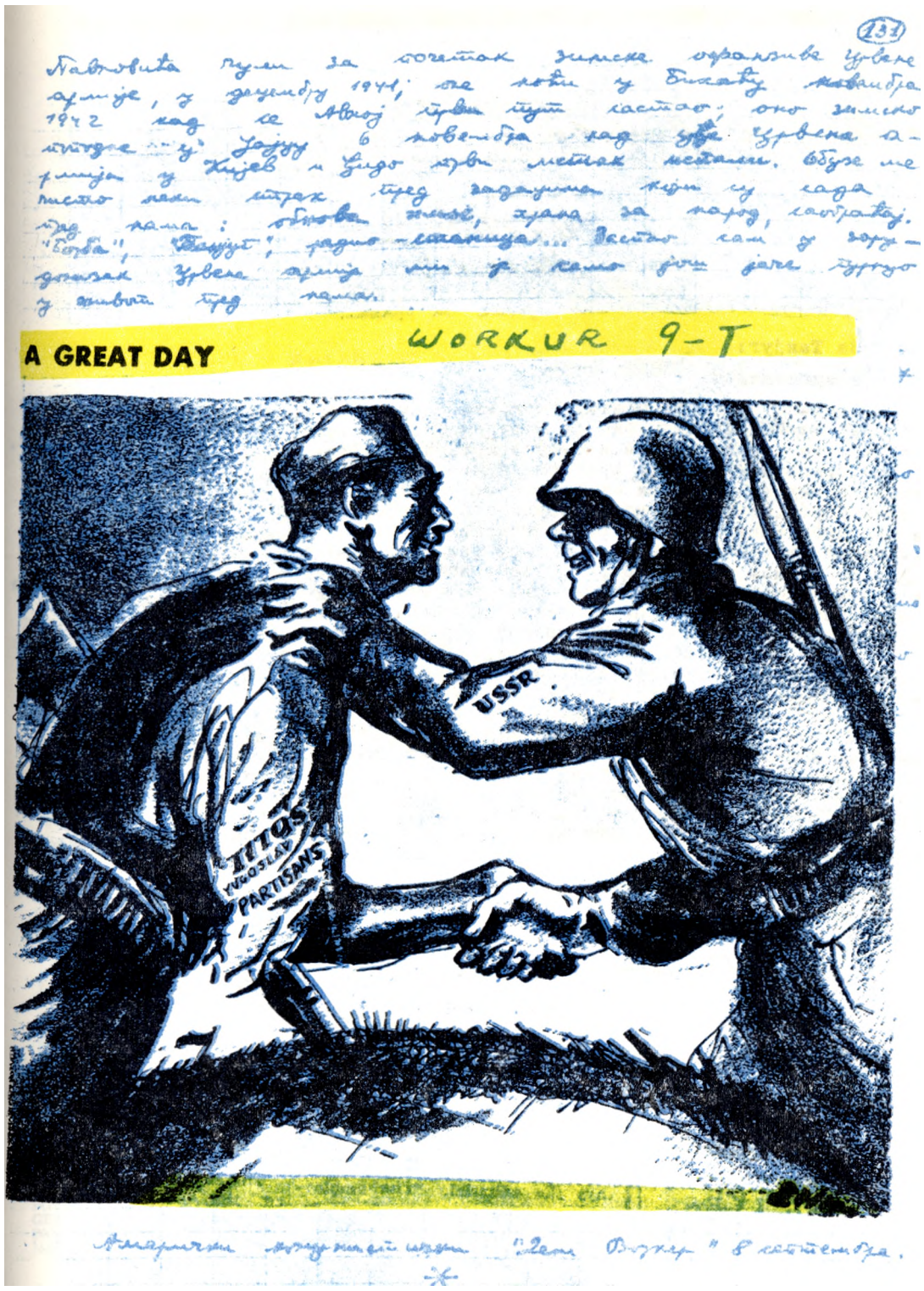
Врховни командант
Маршал Југославије
J. Б. — Тито

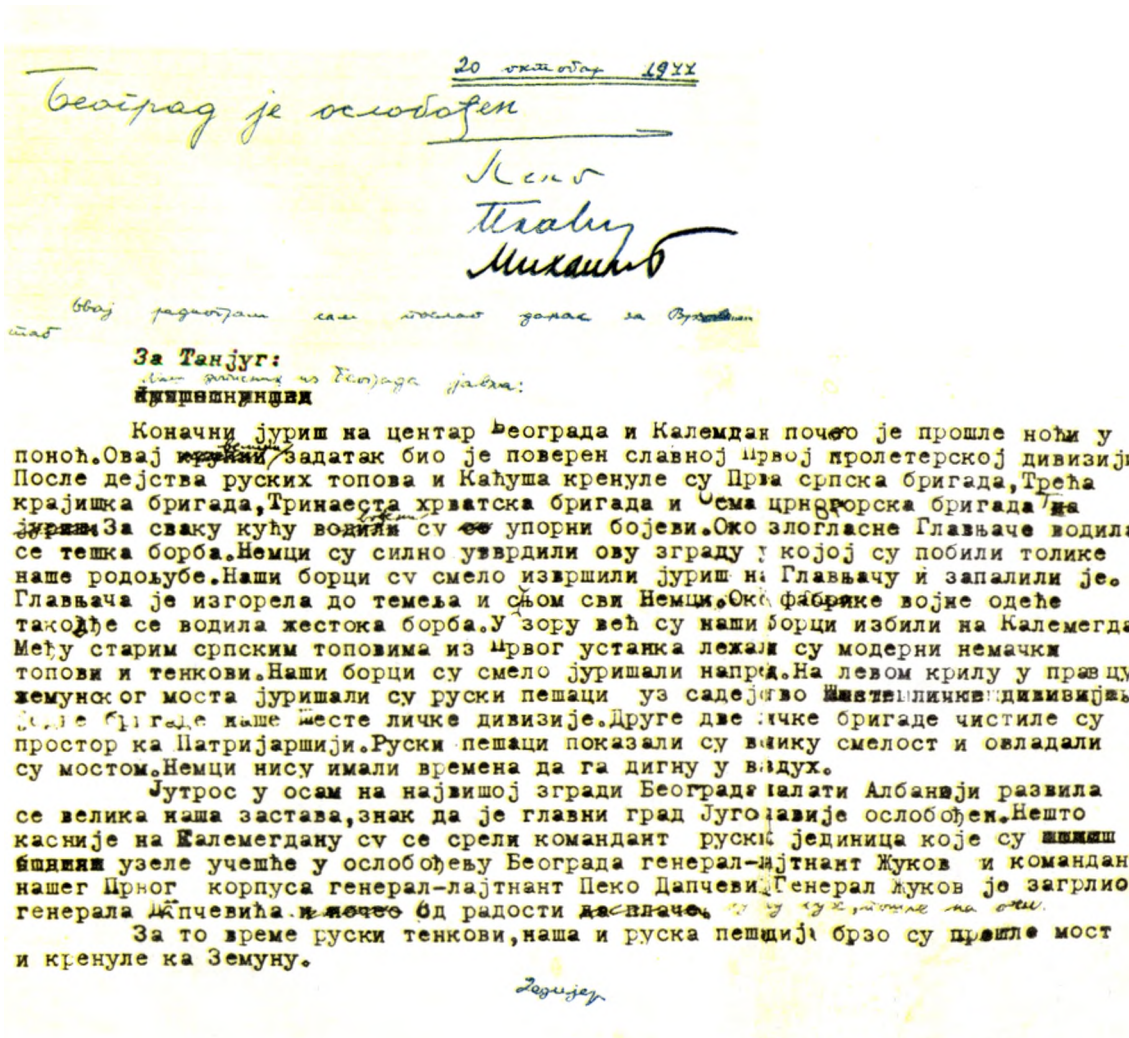
LEGITIMACIJA GRUPA OTPORA U BEOGRADU. K ZNACI GRUPU (BILE SU TRI GRUPE: K, 8, D); BROJEVI U SREDINI ZNAČE DAN, GODINU I MESEC STUPANJA U ODRED. OBJAŠNJENJE NA POLEĐINI NAPISAO JE DRUG BLAGOJE NESKOVIC – MIHAILO

OBJAVA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ IZDATA VLADIMIRU DEDIJERU KAO RATNOM DOPISNIKU

SIMBOLIČNI CRTEŽ POVODOM SUSRETA CRVENE ARMIJE I NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE NA GRANICI JUGOSLAVIJE, OBJAVLJEN U ORGANU KOMUNISTIČKE PARTIJE AMERIKE • DELI VORKER« 8 septembra 1944

20 октобар 1944

Београд је ослобођен

Кенб

Главну

Михаилов

Овај радиограм сам послао данас за Врховни штаб

За Танјуг:

Наш дописник из Београда јавља:

Коначни јуриш на центар Београда и Калемдан почео је прошле ноћи у поноћ. Овај ~~крајњи~~ задатак био је поверен славној Првој пролетерској дивизији. После дејства руских топова и Катуша кренуле су Прва српска бригада, Трећа крајишка бригада, Тринаеста хрватска бригада и Осма црногорска бригада на ~~јуриш~~. За сваку кућу водили су се упорни бојеви. Око злогласне Главњаче водила се тешка борба. Немци су силно ~~у~~ојачали ову зграду у којој су побили толике наше родољубе. Наши борци су смело извршили јуриш на Главњачу и запалили је. Главњача је изгорела до темеља и с њом сви Немци. Око фабрике војне одеће такође се водила жестока борба. У зору већ су наши борци избили на Калемегдан. Међу старим српским топовима из Првог устанка лежали су модерни немачки топови и тенкови. Наши борци су смело јуришали напред. На левом крилу у правцу Хемунског моста јуришали су руски пешаци уз садејство Шесте личке дивизије. Друге две личке бригаде чистиле су простор ка Патријаршији. Руски пешаци показали су велику смелост и овладали су мостом. Немци нису имали времена да га дигну у ваздух.

Јутрос у осам на највишој згради Београда Палати Албанији развила се велика наша застава, знак да је главни град Југославије ослобођен. Нешто касније на Калемегдану су се срели командант руских јединица које су ~~ушле~~ у ослобођењу Београда генерал-лајтнант Жуков и командант нашег Првог корпуса генерал-лајтнант Пеко Дапчевић. Генерал Жуков је загрлио генерала Дапчевића и ~~почео~~ од радости ~~да плаче~~. Суза му је ~~клизнула~~ на очи.

За то време руски тенкови, наша и руска пешадија брзо су прешле мост и кренуле ка Земуну.

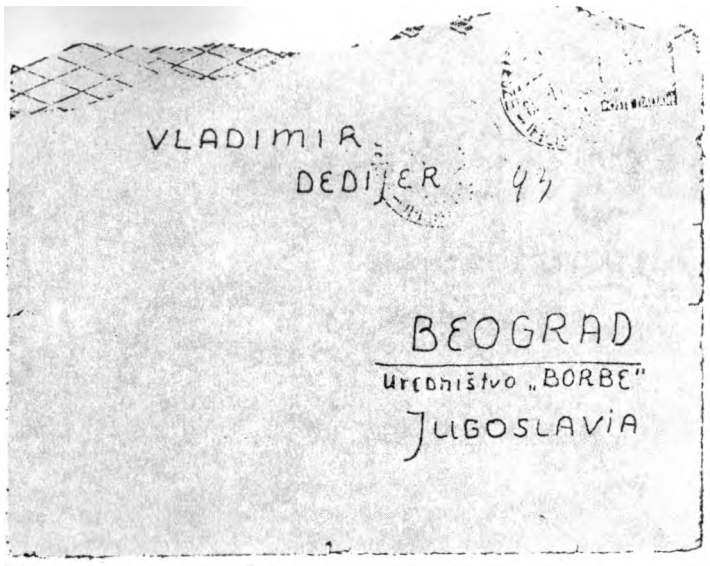
Задиједу

Т синовима свих народа Југославије на копнам
једини за ослобођење свог главног [illegible] 1944

DVADESETI OKTOBAR U ORIGINALU DNEVNIKA

POVELJA OBERFELDVEBLA ERIHA GLANDERA KOJU JE DOBIO ZA SVOJE UCESCE U KAMPANJI GENERALA ROMELA U AFRICI. ERIH GLANDER JE ZAROBLJEN POD BEOGRADOM. U ORIGINALU DNEVNIKA ZALEPLJENA JE OVA GLANDEROVA DIPLOMA, KAO I DVE NJEGOVE FOTOGRAFIJE. NA JEDNOJ JE ON, A NA DRUGOJ NJEGOV SIN NA SVINJI KOJU MU JE OTAC POSLAO IZ SRB1JL

Rim, 22. IV. 1947.

Druže Vlado!

Ne zamjeri što Ti nepoznat čovjek tako oslovljava. I nepoznat i nepozvan. Čovjek koji svojim pismom ništa ne traži. Htjedoh Ti samo reći da sam dočitao Tvoj dnevnik. Čitao sam ga u agoniji jedne unutarnje spoznaje koja je kroz njegove stranice ulazila u srce, nametala se u misli. I zapisah u svoj dnevnik: Stidim se sebe kakav sam bio. Svojom pasivnošću bio sam na strani onih drugih. Samo pasivnošću. Otsustvom volje da im se oduprem. Tako sam došao i vani.

Ima već podosta vremena mome buđenju, ali na Tvome dnevniku sam planuo. Htio bih da se ta vatra nikada ne ugasi. Vatra za koju su pali toliki, za koju je pala i Olga. Bio sam prekjučer na jednom koncertu. Program lijep. Skladbe krasne, tako ne mnogo duboke. Vivaldi, Mozart, Veretti, Mendelsohn. Ali ja od svega toga ništa nisam čuo osim Mozartovih i Verettievih truba i rogova, a sve me to prenašalo u leđena brda i u bunu umiranje četvrte i pete ofenzive. Jučer sam na poznati grob rimskog groblja, ovaj crvene ruže... umjesto ruža na Olgin grob, na zajednički grob stotine hiljada palih... crvene ruže, kao što je bila krvava njihova žrtva, crvene kao što je ljubav njihovog plamenog ideala.

Obećao sam sebi da nikada ne ću izaći junaka sa stranica Tvoga dnevnika. Ponavljam, nikada. Eto, pišem Ti da i Ti to znaš, da je jedan mladi čovjek doživio punoću svog buđenja uz stranice Tvoje knjige. Htio bih, da ona provali u stotine tisuća ruku, da upali stotine tisuća ljudi i da on njih učini junake ili mučenike na barikadi slobode.

Ne zamjeri što se ne potpisujem. To je zato, da i tim manifestiram, kako ovo pismo nema druge svrhe nego da kaže svoju intimnu istinu, istinu koja ne teži za korišću. A ako jednoga dana, nesumnjivo očekujem da sam ostao vjeran obećanju, kad tad možda ću Ti reći o sebi i nešto više.

Tako bih rado, preko Tebe pozdravio i Crnog, i Ljidu i ostale. O Staroj da i ne govorim, budući se možda, što tako rijetko nižem imena. Ne zamjeri, meni se čini da samo nižem imena svojih drugova.

Poljubac maloj Mlici a Tebi drugarski stisak ruke.

B.

ANONIMNO PISMO O *DNEVNIKU* KOJE JE DEDIJER PRIMIO 1947. GODINE

čanstva protiv nemačkih fašističkih varvara. U isto vreme ja smatram da pitanje koje je pokrenuo akademik Deržavin teško može rešiti jedan saveznik. Ja smatram da se u ovom važnom pitanju mora računati i sa stavom drugih saveznika koji vode zajedničku borbu protiv zajedničkog neprijatelja.«

U svojim kombinacijama za obaranje Purića, čerčil je iskoristio, kao jedno sredstvo pritiska, boravak naše vojne misije u Londonu. Sasvim iznenada, maja meseca, naša vojna misija pozvana je iz Alžira da dođe u London. Engleska vlada naglašavala je da se razgovori između naše misije i engleskih pretstavnika vode po čisto vojničkim pitanjima, pa je Vlatko Velebit bio primljen kod čerčila i Ajzenhauera. Nikakve odluke nisu bile donesene o povećanju snabdevanja naše vojske, nego je samo potvrđeno da možemo dobiti Primorske Slovence iz Alžira.

General Ajzenhauer za vreme posete lupao je pesnicom o sto i govorio:

— Daćemo Nemcima takve batine... Ja nisam političar... Ja sam za svakog onog ko se bije protiv Nemaca.

Naša misija je iz Londona na prilično neučtiv način otstranjena. Forin ofis jednostavno je izvestio Vlatka Velebita da je avion spreman i da može odmah da se vrati.

U međuvremenu Vlatko Velebit sreo se sa šubašićem, koji mu je izjavio da je dušom i telom za Narodnooslobodilački pokret, pa se čak i zaplakao. Ispričao je Vlatku kako ga je čerčil pozvao iz Sjedinjenih Američkih Država, da mu nije mnogo govorio o kombinacijama za stvaranje vlade, već ga je pozvao na jedan ručak na kome je prisustvovala i holandska kraljica. Tu je čerčil pretstavio šubašića ovim rečima:

— Ovo je jugoslovenski premijer!

— Pa ja ne znam ništa o tome! — odgovorio je šubašić, kako je on to Vlatku Velebitu ispričao.

čerčil je blagonaklono pogledao šubašića, dajući mu tako znak da je sve to gotovo.

šubašić je Vlatku Velebitu još rekao da bi on obrazovao vladu u kojoj bi on bio pretsednik vlade, a Tito ministar vojske.

O detaljima ostavke Purićeve vlade i formiranju šubašićeve vlade javnost je prvo obaveštena preko čerčilovog govora u Donjem domu od 24 maja. čerčil je takođe izjavio da u novoj vladi neće biti ministar vojske Draža Mihailović, da je obustavljeno svako snabdevanje četnika Draže Mihailovića od strane Engleske, ali je čerčil opširno govorio »o 200 hiljada srpskih domaćina, koji su protiv Nemaca, ali su vatreni Srbi... i manje su oduševljeni za komunizam nego neki krugovi u Hrvatskoj i Sloveniji.«

Pre ovoga govora čerčil je poslao jedan telegram Titu u kome ga je izvestio da će Purić pasti, da će biti stvorena nova vlada u kojoj neće biti Draže Mihailovića, samo ne zna kako će odjeknuti u Srbiji što će pretsednik vlade biti Hrvat, pa moli Tita da za tri nedelje ne objavljuje naše mišljenje makar da se nalazimo pri kraju rata...

U međuvremenu došao je napad na Drvar, otpočela je Sedma ofanziva, pa se Vrhovni štab prebacio avionima iz Krajine preko Italije na ostrvo Vis.

Na nas u Italiji navalili su novinari sa svih strana. Naročito su bili uporni američki reporteri. Oni su govorili da su svi Srbi protiv šubašićeve vlade, jer u njoj nije zastupljen Draža Mihailović. U to vreme dovedeni su iz Srbije Živko Topalović, Adam Pribićević i Radoje Vukčević »kako bi se čula reč Srba«. Izgleda da su Amerikanci imali u ovome posla. Postavljana su nam pitanja da li je tačno da će uskoro doći u posetu šubašić Nacionalnom komitetu.

Jedan američki novinar, dobro verziran u političku situaciju, objašnjavao mi je liniju američke politike. On mi je rekao da je postignut sporazum između Sovjetskog Saveza i Engleske o podeli uticaj a u Jugoslaviji, pa da su pregovori između šubašića i Tita samo posledica tih sporazuma. Da je postignuta saglasnost između Rusa i Engleza za rad na Balkanu svedoči i to što je engleska propagandna organizacija za Balkan već preorijentisala svoj rad u duhu tog sporazuma. Ona obustavlja svaki rad na propagandi u Rumuniji, dok pojačava rad za Jugoslaviju, gde će raditi pola na pola s Rusima. Isto tako Rusi će obustaviti svaki rad na propagandi u Grčkoj.

Odgovorio sam ovom Amerikancu da ne verujem u takve aranžmane. Rusi ne bi nikad pravili sporazume iza leđa drugih naroda.[3]

Baš kada je šubašić bio stigao u Bari, na putu za Vis, dobio sam jedno pismo od druga Bevca u kome nas obaveštava o formiranju šubašićeve vlade i stavu koji treba da o tome pitanju zauzmemo:

»... Na kraju vas upozoravamo samo još na to, da ne dajete nikakve izjave — ni negativne ni pozitivne — u pogledu šubašićeve vlade, dok ne dobijete od nas konkretne upute. I u samoj zemlji mi smo zauzeli potpuno

[s] Međutim, sporazum između SSSR-a i Velike Britanije o podeli interesnih sfera na Balkanu protiv interesa i bez znanja balkanskih naroda stvarno je bio postignut. Tokom rata mi smo se susretali s mnogim indicijama koje su govorile da takav sporazum postoji, ali u našoj bezgraničnoj veri u Sovjetski Savez smatrali smo takve aranžmane nemogućim. Osim gornjeg slučaja u razgovoru s američkim novinarom u Bariju, meni je poznato da se Randolf Cerčil u leto 1944 godine hvalio na oslobođenoj teritoriji u Hrvatskoj da mu je njegov otac, Vinston Cerčil, pisao jedno pismo u kome ga obaveštava da je Jugoslavija podeljena po principu 50% prema 50% između Sovjetskog Saveza i Velike Britanije.

Kao jedna od krupnih posledica aranžmana o podeli interesnih sfera između SSSR-a i Velike Britanije u Jugoslaviji jeste i njihova zajednička akcija za formiranje vlade Tito — Šubašić, što je na konferenciji u Jalti i službeno bilo potvrđeno, čak i prošireno na to da mi budemo primorani da u AVNOJ uzmemo izvestan broj članova Stojadinovićeve skupštine iz 1938 godine, izabrane po ustavu Pere Zivkovića iz 1931 godine.

Posle rata objavljeno je nekoliko dokumenata koji daju potvrdu o sporazumu između SSSk-a i Velike Britanije o podeli interesnih sfera na Balkanu bez dogovora s balkanskim narodima i protiv njihovih interesa. Američki ministar spoljnih poslova Kordel Hal (koji je tu dužnost vršio od 1932 do kraja 1944) u svojim memoarima, izdatim u Sjedinjenim Američkim Državama 1947 godine, navodi »da je britanski ambasador Halifaks u Vašingtonu upitao američko ministarstvo spoljnih poslova 30 maja 1944 godine kakav će stav zauzeti američka vlada prema jednom aranžmanu između Britanaca i Rusa prema kome bi Rusija imala kontrolni uticaj u Rumuniji, a Britanija u Grčkoj«. Kordel Hal veli dalje da je ovaj sporazum dopunjen prilikom boravka Cerčila i Idna u Moskvi oktobra meseca 1944 godine. Na stranicama 1451 — 1458 Kordel Hai veli:

»Događaji su potpuno opravdali strahovanja koja smo imali o anglo - ruskom aranžmanu koji je zaista stupio u dejstvo posle pristanka pretsednika. Kada su pretsednik vlade Cerčil i ministar inostranih poslova Idn otišli u Moskvu oktobra 1944 godine da se sastanu sa Staljinom i Molotovom, oni su proširili taj aranžman još više, svodeći čak na procente relativni stepen uticaja koji bi Britanija i Rusija pojedinačno trebalo da imaju u izričito naznačenim balkanskim zemljama. Telegrami naših ambasada u Moskvi i Ankari pominjali su da bi Rusija imala dominaciju u razmeri 75 : 25 ili 80 : 20 u Bugarskoj, Mađarskoj i Rumuniji, dok bi Britanija i Rusija delile uticaj u Jugoslaviji sa 50 : 50. Docnije su Rusi smatrali kao izvesno da su im

rezervisani stav i videćemo kako će se stvari razvijati. Nećemo propustiti čak ni mogućnosti eventualnog pasivnog toierisanja, ako će vlada podupirati nas i ako će se razbiti mihailovićevština. Doduše, možda je malo verovatnoće da će vlada ići takvim putem, no, dok se ne pokaže pred masama, mi ne smemo zauzimati nikakvih negativnih stavova. Podrobnije upute dobićete kasnije. Razume se, da time ne treba akcije za NKOJ ni smanjivati ni labaviti.

Tamo u Južnoj Italiji daju svakakvi naši ljudi svakakve izjave raznim novinarima. Pričaju često očigledne gluposti. Ubuduće apsolutno sprečite svakome koji dolazi k vama ili se već nalazi kod vas da daje bilo kakve izjave. Svi imaju da se suzdrže od svakog nepotrebnog pričanja. Razume se, objasnite to ljudima u jednoj pravilnoj formi. Odmah obavestite sve naše rukovodeće ljude i o našem sadašnjem stavu prema novoj jugoslovenskoj emigrantskoj „vladi“ u smislu kao što sam gore spomenuo. To je potrebno zbog toga, da ne bi u engleskim krugovima naši drugovi počeli sa nekim ličnim komentarima, koji bi nam mogli štetiti. Uopće bi vi tamo morali raditi među našim drugovima u tom pravcu, da se razvije u njima osećaj discipline građana nove Jugoslavije u inostranstvu, to jest da će svako sam shvatiti, da svako njihovo privatno političko pričanje može samo da šteti našoj borbi, ako nije organizovano povezano sa našim općim političkim radom.

Kod nas ništa naročito novo, ukoliko rat i stalne borbe za nas nisu — ništa novo. Pozdravi Milentija, Kozaka itd.

Sa drugarskim pozdravima
Bevc.«

šubašić je na Visu primljen sa svim počastima. Čekala ga je na molu počasna četa. S njim je stigao i engleski ambasador kod izbegličke vlade Stivenson. Nimalo šubašić nije skrivao svoje odnose sa Engle–

Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države, sporazumom od juna 1944, dodelili izvestan deo Balkana zajedno sa Rumunijom i Bugarskom, kao njihovu sferu uticaja«.

Iako su memoari Kordela Hala objavljeni još 1947 godine, niti sa sovjetske strane niti sa britanske strane gorenavedene činjenice nisu demantovane. Nasuprot, u moskovskoj »Pravdi«, na dan 21 oktobra 1944 godine, u uvodnom članku posvećenom susretu Cerčil — Staljin na kome je postignut definitivan sporazum o podeli sfera uticaja na Balkanu, veli se:

»SSSR i Velika Britanija složili su se da vode zajedničku politiku u Jugoslaviji, gde se koordinirane operacije tako uspešno razvijaju između sovjetskih trupa, jugoslovenske narodno-oslobodilačke vojske, predvođene od strane maršala Tita, i bugarske vojske, protiv hitlerovskih hordi, koje se sada proteruju sa Balkana.«

U engleskoj javnosti o ovom sporazumu nije se ni pisalo ni mnogo govorilo, iako se postojanje tog sporazuma priznaje kao neosporna činjenica. Jedino je Vinston Cerčil, u Donjem domu, 27 oktobra 1944, po povratku iz Moskve, rekao da je on sa Staljinom »postigao potpuni sporazum o pitanju Balkana«. Cerčil je dalje izjavio:

»Mi smo postigli vrlo dobar radni sporazum o svim ovim zemljama posebno, to jest o Grčkoj, Rumuniji, Bugarskoj, Jugoslaviji i Mađarskoj, kao i svima njima uzeto zajedno, kako bismo koncentrisali snage protiv neprijatelja i kako bismo obezbedili sporazum posle rata ukoliko je to mogućno.«

O postojanju ovih sporazuma između Staljina i Cerčila o podeli interesnih sfera na Balkanu govori u svojoj knjizi »Ruzvelt i Rusi« američki ministar spoljnih poslova Edvard Stetinijus, koja je objavljena u oktobru 1949 godine. Na 218 stranici Stetinijus veli:

»Ministar pretsednik (Cerčil) zaključio je svoje primedbe o Grčkoj time što je rekao kako je nedavno pet vođa britanskih sindikata posetilo Grčku i tamo naišlo na tešku situaciju. Engleska vlada veoma je zahvalna maršalu Staljinu, rekao je ministar pretsednik (Cerčil), što se nije isuviše zainteresovao za grčke stvari. Staljin je ponovio kako on nema nikako nameru da kritikuje britanske postupke u Grčkoj, niti je, dodao je, uopšte imao namere da se upliće u poslove te zemlje.«

Dalje, na stranici 244, Stetinijus veli:

»Staljin je zatim izjavio da on ima potpuno poverenje u britansku politiku u Grčkoj. Ministar pretsednik (Cerčil) izjavio je svoje zadovoljstvo zbog ove izjave.«

Ni ovo Stetinijusovo tvrđenje nije bilo dosada demantovano u sovjetskoj štampi.

11»

zima, a još manje su to činili Englezi. Ponašali su se oni prema šubašiću kao prema svome nameštenику. šalje ćerčil Titu telegram i veli: »Dolazi vam g. Stivenson i u njegovoj pratnji g. šubašić ...«

Prvi je sastanak održan u pećini na Humu, u kojoj se nalazilo sedište Vrhovnog štaba, šubašića je do ulaza u pećinu dopratio Stivenson. Naš Nacionalni komitet čekao je šubašića. Po dolasku šubašić je izvadio svoj pripremljeni referat i počeo da govori o tome kako je kralj Petar ustvari vrhovni komandant, pozivajući se na ustav od 1931 godine ...

Nacionalni komitet uoči ovog sastanka doneo je zaključke o liniji koju treba u pregovorima sa šubašićem zauzeti, pa kad je šubašić završio svoje izlaganje, u ime Nacionalnog komiteta odgovorio mu je stari Smodlaka, dodajući i nešto svoje jetkosti.

Biranim rečima Smodlaka je skrenuo pažnju šubašiću da on prelazi mukom preko Nacionalnog komiteta, da je nemogućno praviti sporazum između dve vlade u jednom narodu, da o zajedničkoj komandi nema ni govora, »jer vi vojske nemate«, da je ovaj sporazum žrtva »jer za njega ne biste u narodu čuli ni jedan glas«.

Na kraju je Smodlaka, otprilike, ovako rekao šubašiću:

— Vi nemate ni narod, ni vojsku, ni teritoriju. Imate samo one kod kojih se nalazite.

Posle se prešlo na diskusiju, šubašićevi predloži uopšte nisu uzeti u razmatranje. Oni su bili unapred odbijeni. Stavljeni su na diskusiju naši predloži i oni su primljeni skoro u celini, osim nekih tehničkih izmena (»da na zastavi mornarice na Malti ne bude kraljeva kruna, a ni petokraka, već da ostane obična jugoslovenska trobojnica«).

šubašić je priznao da je Nacionalni komitet jedina vlast u zemlji, da je Narodnooslobodilačka vojska pod komandom Tita jedina vojska u zemlji, a da će nova vlada u Londonu, koja će se proširiti ulaskom demokratskih elemenata, učiniti sve da se pomogne borba jugoslovenskih naroda.

Nikakvi pretstavnici Nacionalnog komiteta ne ulaze u šubašićevu vladu, te prema tome i ne postoji koaliciona vlada. Mi smo pristali da uđu u vladu Sreten Vukosavljević i Drago Marušić, ali ne kao pretstavnici Nacionalnog komiteta, nego kao demokratski nastrojeni ljudi i prijatelji Narodnooslobodilačkog pokreta.[4]

Kasnije je objavljen tekst ovog sporazuma, koji je potpisan 16 juna:

»Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i pretsednik Kraljevske vlade sporazumeli su se u ovome:

1) Kraljevska jugoslovenska vlada morala bi biti sastavljena od naprednih demokratskih elemenata koji se nisu kompromitovali u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Glavna dužnost te vlade bila bi organizovanje pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci, kao i svima onima koji će se ubuduće jednakom odlučnošću boriti protiv zajedničkog neprijatelja naše domovine,

[4] U jednom radiogramu 21 jula 1944 drug Tito obaveštava Stanoja Simića u Moskvi o sporazumu sa šubašićem, pa, pored ostalog, veli i ovo:

»Marušić i Vukosavljević nisu pretstavnici Nacionalnog komiteta u vladi šubašića, iako su oni pristalice Narodnooslobodilačkog pokreta i pošteni rodoljubi. Oni su ušli u šubašićevu vladu na naš zahtev, protivno svojoj volji.«

no s tim da se sve snage ujedine u jedan narodni front. Jednaka dužnost te vlade je staranje za prehranu stanovništva Jugoslavije i dovođenja u sklad rada pretstavništva u inostranstvu i rada u međusavezničkim komisijama sa zaštitom naših narodnih prava, s potrebama naroda i s Narodnooslobodilačkom borbom u zemlji.

2) Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Kraljevska vlada g. d-r šubašića odrediće organe koji će koordinirati saradnju u borbi protiv neprijatelja, te olakšati stvaranje što skorijeg jedinstvenog pretstavništva države.

3) Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije smatra da u ovom trenutku nije potrebno isticati i zaoštravati pitanje kralja i monarhije, jer ono danas ne pretstavlja smetnju za saradnju između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vlade g. d-r šubašića, pošto je sa obe strane prihvaćeno da će konačno rešenje državnog uređenja doneti narod posle oslobođenja cele zemlje.

4) Vlada g. d-r šubašića izdaće deklaraciju u kojoj će:

a) priznati nacionalne i demokratske tekovine izvojevane od naroda Jugoslavije u toku njihove trogodišnje borbe, kojima su postavljeni temelji demokratskom federativnom uređenju naše državne zajednice i sprovedena privremena uprava zemlje sredstvom organizacije Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, kao njegovog izvršnog organa;

b) dati puno priznanje borbenim narodnim snagama organizovanim u Narodnooslobodilačkoj vojsci pod komandom maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita i osudu svih izdajnika naroda koji su javno ili prikriveno sarađivali s neprijateljem;

v) uputiti poziv ćelom narodu da se sve borbene snage ujedine s Narodnooslobodilačkom vojskom u jedan jedinstveni front.

Sa svoje strane, pak, maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito, kao pretsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, objaviće izjavu o saradnji s vladom g. d-r šubašića i ponovo će naglasiti da Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije za vreme trajanja rata neće pokretati pitanje konačnog državnog uređenja.

Sadržaj ovog sporazuma objaviće se kad g. d-r šubašić obrazuje vladu.«

U našem narodu sporazum je živo komentarisan. Jedan Hrvat, ranjenik, rekao mi je:

— Glavno je da odluke AVNOJ-a ostaju.

Sporazum je naišao na odobravanje u savezničkim zemljama. U Sovjetskom Savezu »Pravda« je pisala »da je stvaranje nove jugoslovenske vlade neposredna posledica sporazuma između maršala Tita i pretsednika vlade šubašića i da je to krupna pobeda u borbi za postizanje jedinstva svih snaga koje se u Jugoslaviji bore«. U organu CK SKP(b), »Saputnik agitatora«, u toku jula u dva broja dati su sledeći komentari sporazuma:

»Nedavno zaključeni sporazum između maršala Tita i jugoslovenske vlade šubašića doveo je do potpune izolacije izdajnika Mihailovića. Taj sporazum pretstavlja dalje širenje antihitlerovskog nacionalnog fronta Jugoslavije. Taj sporazum pokazuje, dalje, da će ne samo sve snage i sredstva Jugoslavije u zemlji, već i sve snage i sredstva Jugoslavije izvan njenih granica, biti

usmerene ka jednom cilju: bržem slomu svih hitlerovskih zavojevača u Jugoslaviji.«

U drugom broju veli se:

»Sporazum koji je postignut između maršala Tita i kralja Petra i obrazovanje šubašićeve vlade, u koju su ušli pretstavnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (!), stvorili su povoljne uslove za ujedinjenje svih nacionalnih snaga Jugoslavije za borbu protiv nemačko – fašističkih okupatora.«

Kod reakcije nastala je zaprepašćenost. Govorilo se da je kralj Petar učinio ovaj korak pod pritiskom. Neki četnički elementi već su počeli da veličaju princa Pavla. Ustaše su još više pojačale priče o velikosrbima.

Uoči polaska sa Visa šubašić je davao platonske izjave kako je on naš čovek, kako će smesta dati ostavku kad mi zatražimo, govorio je da je on došao na Vis da primi direktive. Međutim, kad je došao u Italiju poslao nam je poruku da mu se prave velike teškoće u pogledu formiranja vlade, da »oni« neće da pristanu na likvidaciju Draže Mihailovića i pita nas da li da se sastane u Italiji s Dražinim pretstavnikom Živkom Topalovićem. Mi smo odgovorili da takav sastanak nema nikakvog smisla. Posle je šubašić krenuo u London u pratnji Vlatka Velebita, koji je bio određen kao veza između Nacionalnog komiteta i šubašićeve vlade.

Uskoro je otpočeo pritisak na nas od strane saveznika da što pre pristanemo na formiranje zajedničke vlade. Prvo je general Vilson, savezнички komandant Sredozemlja, pozvao Tita da dođe kod njega u posetu u Kasertu, u Italiju. U isti mah nama su pošiljke oružja i hrane znatno bile smanjene.

Na sastanku CK situacija je bila razmotrena i doneta je odluka da Tito ne ide do generala Vilsona. Posle mi je Stari govorio na Visu:

— Moj zdravi zagorski instinkt govorio mi je da ne idem.

Mi smo odgovorili da je nezgodna stvar da vrhovni komandant i pretsednik Nacionalnog komiteta ide na noge u posetu kod komandanta jednog savezničkog sektora, kao da mu je potčinjen. Na ovu našu primedbu general Maklejn je rekao:

— Vi jednom treba da budete svesni da ste mala zemlja.

Kod Vilsona u Kaserti vršene su velike pripreme za dolazak druga Tita. Bila su spremna razna iznenađenja. Novinari su pisali duge članke o nedolasku druga Tita, ali su engleski cenzori zabranili svaki red, s motivacijom »u pitanju je tajna kretanja jedne visoke ličnosti«. Američki novinar Džo Morton pričao mi je kakva je bila atmosfera u Kaserti kad Tito nije pristao da dođe, kako su domaćini bili besni. On je svoj članak počeo rečima: »Svadba je propala, jer se mlada u poslednjem trenutku nije pojavila«.

Tito mi je govorio na Visu posle ovoga:

— Da sam otišao, moralo bi doći do sloma.

Bili smo doznali da je general Vilson bio spreman da postavi i izvesne ultimativne zahteve, da četnička mornarica okupira sva naša ostrva, da moramo da pristanemo da se u našoj vojsci ukine čin komesara.

Posle odbijanja druga Tita da ide do generala Vilsona, bilo nam je poručeno:

— Pustićemo Tita neka se petnaest dana kuva u svom sosu.

Stari mi je o ovome pričao u pećini na Visu, smejao se, pijući čašicu prošeka:

— Voleli bi oni da se kuva ju sa mnom u ovom prošeku...

Vreme je teklo, a mi smo to i tražili. Naša vojska sve je više rasla, u masama jedinstvo je bilo sve jače. Po mom mišljenju osnovni cilj sporazuma bio je — dobiti u vremenu.

Tako je prošao juli mesec, otpočeo avgust, pa su saveznici morali da menjaju svoj stav. Tito je otišao u Italiju, ali ne na noge Vilsonu, komandantu Sredozemlja, već se sastao sa pretsednikom britanske vlade čerčilom, po savetu generala Kornjejeva da je takva poseta korisna za opštu savezničku stvar. Sastanak je održan u Napulju 12 avgusta u vili generala Vilsona. Prvome sastanku prisustvovali su samo Tito i Cerčil, a prevodila je Olga Ninčić. Više niko nije prisustvovao. Nikakve službene zabeleške razgovora nisu pravljene. Kasnije su došli šubašić, Sava Kosanović i drugi.

Kako priča Olga Ninčić, prvo pitanje koje je Cerčil postavio odnosilo se na Bugarsku:

— Kakvi su vaši odnosi s Bugarskom?

Na ovo pitanje Tito je odgovorio da će se ti odnosi razvijati u smislu bratstva, uprkos sadašnje situacije.

Cerčil je hvalio našu vojsku, vodio se razgovor o operacijama i rekao da mu je jedino žao što je star i što ne može padobranom da skače, inače bi došao u Jugoslaviju.

— Pa vi ste poslali svoga sina! — rekao je Tito.

Cerčil je postavio pitanje, kasnije, da li mislimo u Jugoslaviji uspostaviti socijalizam po uzoru na Sovjetski Savez.

Odgovor je Titov da će nama sovjetska iskustva biti korisna, ali da ćemo mi voditi računa i o našim uslovima. Cerčil je posle govorio da je situacija u Srbiji drukčija, da tamo seljaci neće partizane nego Dražu, da srpskom narodu treba dati mogućnosti da slobodno izrazi svoju volju.

Tito je postavio pitanje Istre. Cerčil je odgovorio nejasno. Rekao je da će Trst biti važan za savezničke operacije prema Austriji.

Cerčil je postavio pitanje da li bi se Tito sastao s kraljem Petrom na nekom ratnom brodu. Tito se pozvao na odluke AVNOJ-a o zabrani povratka kralja Petra, govoreći da je kralj nepopularan zbog svojih dela i da mi ne smemo ništa da učinimo što bi moglo da oslabi borbu protiv neprijatelja.

Bilo je reči o našoj mornarici koja se nalazila na Malti.

Za sva druga konkretna pitanja Cerčil je rekao da se ona mogu urediti s generalom Vilsonom i generalom Aleksanderom.

Posle su došli šubašić, Kosanović i drugi, pa je održan svečani ručak na kome su izmenjane zdravice.

Tito je posetio u Italiji generala Vilsona i generala Aleksandera. General Vilson pokušao je da se nepristojno ponaša, ali je to bilo s naše strane otklonjeno.

Iz Italije Tito se vratio na Vis zajedno sa šubašićem, Kosanovićem i Cankarom. Tada sam se prvi put sreo sa šubašićem. Gledao sam ga i nikako mi nije izlazilo iz glave da je taj čovek kriv za smrt Price, Keršovanija i Adžije. Na svečanoj večeri držao je opet oduševljen govor na istu temu: »Ja sam vaš«.

Cankaru se čudna stvar dogodila. Sreo je na Visu Slovenkinju Zdenku i zapanjio se:

— Otkud ti ovde?

— Eto, u vojsci sam!

— Pa kako ti je?

— Odlično!

On je Zdenku ostavio 1941 godine u Sloveniji kao gimnazistkinju i nije ni sanjao da će svoju sinovicu posle tri godine naći na Visu u Vrhovnom štabu, kao šifrantkinju.

U ovom periodu došlo je do deklaracije vlade d-r šubašića u kojoj se kaže:

»Svoje obrazovanje Kraljevska vlada smatra kao zahtev narodne volje izražene u borbi i otporu naroda Jugoslavije protiv neprijatelja, i u isto vreme kao pretpostavku za uklanjanje počinjenih pogrešaka i onih smetnja koje su sprečavale održavanje i jačanje prijateljskih odnosa između velikih saveznika i nas.

U svom radu ona će imati u vidu te činjenice i u potpunosti izvršavati Sporazum, koji je 16 juna 1944 g. zaključen na oslobođenoj teritoriji'Jugoslavije između Pretsednika Kr. vlade dr Ivana šubašića i Pretsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršala Josipa Broza-Tita.

Kraljevska vlada, pristupajući radu na poboljšanju naše spoljne i unutrašnje situacije, smatra za svoju prvu dužnost da se pokloni senima stotina hiljada palih u borbi protiv neprijatelja.

U isto vreme Kraljevska vlada izražava priznanje otporu celokupnog naroda, čiji je najviši izraz Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, koja je u tri godine borbe postigla i očuvala dragocene nacionalne demokratske tekovine.

Vlada priznaje privremenu upravu koju je postavilo Antifašističko veće i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao potrebu održanja unutrašnjeg mira i reda i narodne pomoći borcima oslobodilačke vojske, dok se ne obrazuje jedinstveno pretstavništvo zemlje.

Sva zla koja su neprijatelji i njihovi pomagači učinili u našoj zemlji, smatramo za teški zločin koji mora biti primemo kažnjen. Sve one, koji su na bilo kojem delu naše zemlje javno ili prikriveno sarađivali s neprijateljem, osuđujemo jer su tim učinili najteži zločin izdajstva prema narodu i njegovim svetinjama. Oni će biti predani narodnom sudu, kao izdajice. Kraljevska vlada, kao legitimni pretstavnik Kraljevine Jugoslavije među ujedinjenim narodima, ima dvojake dužnosti: jedne koje se odnose na zajedničko vođenje rata i postizavanje zajedničkih ratnih ciljeva, a druge — koje

se odnose na izvršenje onih zadataka, koji će osposobiti našu državnu zajednicu da bude dostojan faktor pri izgradnji i osiguranju budućeg mira.

Stoga će Kraljevska vlada raditi da se jugoslovenska državna politika rata i mira razvija u skladu sa politikom naših velikih saveznika i svih ujedinjenih naroda.

„Vlada će naročito nastaviti na okupljanju i ujedinjavanju svih demokratskih snaga u zemlji u cilju što skorijeg oslobođenja od neprijatelja i njegovih pomagača.

Vlada poziva sav naš narod da se okupi u ujedinjenom borbenom frontu pod vođstvom maršala Tita, kako bi postigao što skorije izvojevanje pobede nad neprijateljem i pristupio mirnom i plodnom radu na obnovi zemlje. Vlada će usredotočiti sve svoje snage na izgrađivanju unutrašnjeg mira buduće demokratske i federativne Jugoslavije, organizovane slobodnom voljom jugoslovenskih naroda.

Vlada će uložiti sve napore da što bolje organizuje snabdevanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i celokupnog stanovništva zemlje.

Vlada će posvetiti naročitu pažnju pripremanju svega što je potrebno za posleratnu rekonstrukciju zemlje, u skladu i saradnji sa odgovarajućim ustanovama i organizacijama ujedinjenih naroda.

Vlada će nastojati da se u skladu sa postavljenim ciljevima rata oslobode i pripoje Jugoslaviji svi oni krajevi u kojima živi naš narod i koji nisu dosad bili sastavni deo Jugoslavije, i da se toj i takvoj Jugoslaviji osigura puna državna nezavisnost i suverenost.

Kraljevska vlada smatra da sad moraju ostati po strani sva druga pitanja unutrašnje politike i da se svi jugoslovenski građani moraju posvetiti disciplinovanom radu u korist zemlje za pobedu nad neprijateljem, a u punoj saglasnosti sa našim saveznicima, naročito Velikom Britanijom, Sjedinjenim Američkim Državama i Sovjetskom Unijom.«

Posle objavljivanja deklaracije šubašićeve vlade, drug Tito, kao pretsednik Nacionalnog komiteta dao je sledeću izjavu:

»Narodnooslobodilački pokret, od samog početka borbe protiv okupatora, težio je da ostvari jedinstvo svih narodnih snaga. Rukovodeći ljudi tog pokreta uvijek su smatrali da je stvar oslobođenja naše zemlje ispod jarma varvarskog fašističkog osvajača iznad svih ostalih interesa pojedinih političkih i socijalnih grupa i slojeva. Zato su, u jeku najkrvavijih borbi protiv okupatora i njihovih 'pomagača, bili učinjeni svi napori da bi se oni koji vole svoj narod i njegovu slobodu ujedinili u jedan jedinstveni narodnooslobodilački front. Ti napori bili su krunisani uspjehom. Jedinstveni narodnooslobodilački front, koji je zahvatio veliku većinu stanovništva Jugoslavije, postao je općenarodna politička osnova oružanog ustanka protiv okupatora, razvijanja partizanskih odreda, a zatim i regularnih jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Preko dvije i po godine istinski borbene snage u Jugoslaviji sa ogorčenjem su morale gledati kako su sve emigrantske vlade, redom, umjesto da pomažu nadčovječansku borbu naroda Jugoslavije za slobodu svoje zemlje, tvrdokorno ostale neprijateljske prema narodnooslobodilačkom pokretu i preko svog ministra Draže Mihailovića vodile oružanu borbu protiv svog vlastitog naroda, na strani okupatora. Narodni pretstavnici na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 29 novembra 1943 g. u svojim odlukama osudili su taj izdajnički rad emigrantskih vlada i, kao izraz težnji svih naroda Jugoslavije, donijeli istoriske odluke o stvaranju federativne demokratske Jugoslavije.

Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije jeste u svojoj suštini općenarodni, nacionalni i demokratski. Prema tome, još jedanput podvlačimo da vodstvo narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije ima pred sobom jedini i najvažniji cilj — borbu protiv okupatora i njihovih slugu i stvaranje demokratske federativne Jugoslavije, a ne uspostavljanje komunizma, kao što nam neprijatelji podmeću. Dalje, kao što je već izraženo u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a od 29 novembra 1943 g., narodi Jugoslavije će, po svršetku ovog teškog oslobodilačkog rata, na osnovu demokratskog principa, svojom slobodnom voljom moći da odrede oblik unutrašnjeg uređenja, te odbijamo svaku pomisao da bi oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta silom oružja sprečavale narode da njihova volja dođe do punog izražaja, jer je Narodnooslobodilačka vojska sastavni i najbolji dio našeg naroda.

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije smatrao je otstranjenje Purićeve vlade i Draže Mihailovića kao ministra vojske pozitivnom činjenicom, i izjavio svoju spremnost da sarađuje sa jednom takvom vladom u inostranstvu koja bi stvarno postavila sebi za cilj da pomogne općenarodnu borbu protiv okupatora.

Šesnaestog juna održana je na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije konferencija između d-r Ivana šubašića, kao pretstavnika Kraljevske vlade, s jedne strane, i jedne delegacije Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije pod mojim pretsjedništvom, s druge strane, o mogućnostima i oblicima saradnje. Saglasnost je bila postignuta po mnogim pitanjima. Sadržina sporazuma već je objavljena. Svrha toga sporazuma jeste: ojačati oslobodilačke napore naroda Jugoslavije u krvavom ratu protiv okupatora i njegovih pomagača, mobilizirati u toj borbi sve koji danas još stoje po strani, organizirati najveću moguću materijalnu pomoć našim borcima na frontu i narodu u pozadini, onemogućiti izdajnicima naših naroda, kao što je Draža Mihailović, da pokrivaju svoja izdajstva autoritetom legitimne vlade, i konačno još čvršće povezati našu oslobodilačku borbu sa općesavezničkim frontom protiv Hitlera, još više pomoći savezničke napore za uništenje tog najvećeg neprijatelja čovječanstva.

U sporazumu su zaštićene sve nacionalne i demokratske tekovine koje su naši narodi izvojevali u toku svoje više no trogodišnje borbe protiv okupatora i njihovih pomagača. U tim tekovinama imaju naši narodi garanciju da se ništa neće učiniti protiv njihove volje. Sporazum sa pretsjednikom vlade u Londonu d-r Ivanom šubašićem došao je upravo kao posljedica pobeda koje su izvojevali naši narodi nad okupatorima i njihovim pomagačima. Zato on pretstavlja jedan važan 'korak unaprijed i u konačnoj likvidaciji podle i zločinačke urote otvorenih i slabo zamaskiranih urotnika od Nedića i Pavelića do Draže Mihailovića, koji su primili oružje od okupatora da bi se njime borili protiv Narodnooslobodilačke vojske i naroda.

Nema sumnje da će taj sporazum biti jedan vrlo važan prilog učvršćivanju jedinstva naših naroda u njihovoj teškoj borbi protiv okupatora i njegovih pomagača.

Za one koji još stoje po strani i koji se kolebaju, ovaj sporazum je posljednji poziv da se priključe Narodnooslobodilačkom pokretu i izvrše svoju dužnost prema svojoj napaćenoj zemlji.

Ovaj sporazum je posljednji odlučni poziv svim zavedenim Srbima, koji pod Nedićem i Dražom Mihailoviićem služe okupatoru i bore se protiv vlastitog naroda, da se priključe Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Ovaj sporazum je posljednji poziv svim onim Hrvatima, koji se već tri godine bore na strani okupatora protiv vlastitog naroda i protiv saveznika naših naroda i tako nanose veliku sramotu svojoj hrvatskoj domovini, — da se priključe Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije.

Ovo isto važi i za slovenačke domobrane koje je izdajnik Rupnik organizirao za borbu protiv vlastitog naroda na strani njemačkog okupatora.

U vrijeme kada se narod bori na život i smrt niko se više ničim ne može pravdati. Ni partiski ni drugi razlozi ne mogu opravdati onoga koji stoji po strani, ili čak služi neprijatelju. Front oslobodilačke borbe naših naroda dovoljno je širok da u njemu može zauzeti svoje mjesto svako ko voli svoj narod i zaista hoće da se oružjem u ruci bori za njegovu slobodu.

Na kraju podvlačimo, da je materijalna pomoć koju pružaju našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci naši saveznici Engleska, Sjedinjene Države i Sovjetski Savez vrlo dragocjena i efikasna i izražavamo svoju zahvalnost za tu pomoć. Mi se nadamo da će nam Saveznici i ubuduće pružati svu moguću pomoć kako bi narodi Jugoslavije sa svojom Narodnooslobodilačkom vojskom mogli dati maksimum u zajedničkim naporima za konačnu pobjedu nad omraženim okupatorima.«

Uspešne operacije naše vojske u avgustu silno su pojačavale naše pozicije. U Srbiji je bio pravi narodni ustanak. Peko Dapčević svojim prodorom iz Crne Gore preko Kopaonika sa tri divizije ojačao je naše snage u Srbiji. Među četnicima u Srbiji i među njihovim zaštitnicima u inostranstvu nastao je bes. Doznali smo da su Amerikanci uputili novu misiju Draži Mihailoviću.

Jednoga dana na Vis je došao američki ambasador za Sredozemlje Marfi sa svojim sekretarom Nordenom. Marfijevo delo jeste skandal sa Darlanom. Istoga dana kad je došao na Vis bilo je objavljeno da je naimenovan za američkog političkog savetnika za pitanje Nemačke. Za vreme ručka Marfijev sekretar Norden, u prisustvu Tita, Vlade Bakarića i Vlade Ribnikara, rekao je:

— Srbija nije vaša. Vi to ne vidite, jer ste doktrinari... Mi imamo tačne podatke i znamo čija je Srbija ...

Ništa mu naši tom prilikom nisu odgovorili.

Nekoliko dana kasnije naše jedinice u Srbiji prodrle su na Ravnu Goru, sedište Draže Mihailovića, i, pored ostalih stvari, zaplenile i arhivu američke misije. Naš Vrhovni štab spremio je notu i predao je pretstavnicima anglo – američke misije. U toj noti naglašeno je da su Amerikanci slali pomoć Draži Mihailoviću, da su prevozili njegovu misiju u Bari, da su mu, najzad, uputili svoju vojnu misiju.

Posle nekoliko dana stigao je odgovor generala Vilsona koji nas je izvestio da postoje dve američke misije kod Draže Mihailovića, jedna je za spasavanje američkih avijatičara, a druga je čisto obaveštajna. Misija Draže Mihailovića prebačena je iz Srbije u Italiju slučajno na ličnu odgovornost jednog nižeg američkog oficira (!). Vilson, veli dalje, da nije tačno da se savezništva pomoć šalje Draži Mihailoviću, već su možda neki padobrani, namenjeni nama, pali četnicima u ruke.

I engleske i američke pretstavnike mnogo je plašilo naše zbližavanje s Bugarima, čim su Tito i Kimon Georgijev izmenjali pozdrave, dojurio je Marfijev sekretar Norden i rekao Vladi Ribnikaru kako je nezgodna ova izmena pozdrava s Bugarima:

— Vrlo će rđavo odjeknuti u svetu. Znate, izgledaće kao da vam je to Moskva naredila ...

Povela se reč i o Srbiji, o američkoj misiji kod Draže Mihailovića. Norden je sagnuo glavu, nimalo nije ličio na onog naduvenog stvora za vreme prvog razgovora. Rekao je:

— Da smo znali da će se situacija ovako brzo razvijati, ne bismo slali misiju kod Mihailovića.

Sve u svemu, naši odnosi sa saveznicima sve su se više zatezali. Oni su vršili stalan pritisak na nas da obrazujemo zajedničku vladu. A naša je linija bila dobiti u vremenu, pa ako se mora osnivati zajednička vlada, onda to učiniti samo tako da se Nacionalni komitet proširi s nekoliko ljudi iz kraljevske vlade.[5]

šubašić nam je poslao telegram u kome kaže da će rat biti brzo gotov i da je želja saveznika da se što pre obrazuje koaliciona vlada. Tito mu je odgovorio da su pred nama još vrlo teške borbe, da se Nemci grčevito drže u našoj zemlji, da nam je glavni zadatak isterati Nemce iz Jugoslavije, a šubašićeva vlada u tom pogledu skoro ništa nije učinila.

Savica Kosanović, a sa njim Marušić i Vukosavljević, uporno su nastojali da se pitanje pomoći našoj vojsci ubrza, ali šubašić je sve to onemogućavao.

U to vreme mi smo napali Brač, Hvar i Korčulu. Vojsku smo prebacili drvenim ribarskim brodovima, naša ratna mornarica ležala je kod četnika na Malti, šubašićeva vlada ništa nije učinila da mi tu mornaricu dobijemo. Ona je, dalje, ostavila čitav stari diplomatski aparat. Fotić je, doduše, smenjen, ali njegova služba služi se stalno državnom šifrom. Đukić iz Rima šalje Mladenu Žujoviću radiograme preko poslanstva. Fotić još nije položio račun za državno zlato. Pomoć od saveznika ne samo da se nije povećala otkako je obrazovana šubašićeva vlada, nego, nasuprot, ona se smanjila. Za vreme pregovora u junu dobili smo 1.000 avionskih tovara, a u avgustu svega 400.

Ove smo stvari mi stavili do znanja šubašiću, a umesto njegovog odgovora stigao nam je jedan telegram engleskog ministra spoljnih poslova Idna u kome nam on jednostavno veli da engleska vlada neće priznati

[5] Na sastanku na Jalti, januara 1945, bez ikakvog konsultovanja s pretstavnicima Nacionalnog komiteta, Staljin, čerčil i Ruzvelt doneli su odluku da se obrazuje zajednička vlada između Nacionalnog komiteta i kraljevske vlade, da mi u AVNOJ moramo da primimo ljude iz Stojadinovićeve skupštine od 1938 godine. Ova odluka glasi:

»Mi smo se sporazumeli da preporučimo maršalu Titu i d-r šubašiću da njihov sporazum treba smesta da se stvori i da treba da se obrazuje nova vlada na osnovu toga sporazuma.

Mi takođe preporučujemo da nova vlada čim bude obrazovana izjavi sledeće:

1) Antifašističko veće Narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) proširiće se primanjem članova poslednjeg jugoslovenskog parlamenta (skupštine) koji se nisu kompromitovali sarađujući sa neprijateljem. Tako stvoreno telo zvaće se privremenim parlamentom.

2) Zakonodavni akti koje je doneo AVNOJ biće podložni naknadnoj ratifikaciji ustavotvorne skupštine.«

Posle ove odluke na Jalti, za koju nas niko nije pitao, došlo je do obrazovanja zajedničke vlade sa šubašićem. Kasnije, kada je bilo došlo do krize vlade i do izlaska Milana Grola iz Vlade, sovjetska vlada stavila je primedbu jugoslovenskoj vladi zašto je Milan Grol izbačen iz vlade.

Publicista Luj Adamič u svom časopisu »T.T.« navodi da je posle Jalte, prilikom posete druga Tita Moskvi, od njega traženo da dozvolimo povratak kralju Petru u zemlju.

U obrazloženju bilo nam je rečeno da kralju, posle izvesnog vremena, možemo da udarimo nož u leđa.

nikakvu drugu vladu osim one koja je obrazovana na osnovu ustava od 1931. Sigurno mu nije bila pri ruci Atlantska povelja.

★

Za vreme boravka u Italiji uspeli smo da dođemo u kontakt s organizacijama Jugoslovena u inostranstvu ili organizacijama naših iseljenika za pomoć novoj Jugoslaviji.

U Engleskoj, Švajcarskoj i Egiptu postojala su udruženja za pomoć novoj Jugoslaviji, obrazovana mahom od jugoslovenskih emigranata koji su demokratskije mislili.

Mnogo su aktivniji bili iseljenici, naročito u SAD, Kanadi, Australiji, Južnoj Americi.

U Sjedinjenim Američkim Državama dejstvovala je jedna masovna organizacija, koja je okupljala najveći deo Amerikanaca jugoslovenskog porekla, a tako isto i znatan broj američkih progresivaca. Ova se organizacija nazivala »Ujedinjeni komitet Amerikanaca južnoslovenskog porekla«. Napredna grupa oko »Slobodne reči« mnogo je učinila za stvaranje jedinstva naših iseljenika.

»Ujedinjeni komitet« odigrao je značajnu ulogu u upoznavanju američkog javnog mnenja sa istinom o borbi u Jugoslaviji. U zapadnim zemljama niko nije više učinio za popularisanje narodnooslobodilačke borbe od naših iseljenika i njihovih organizacija u SAD u Kanadi.

Naročito je bio važan rad naših ljudi u Sjedinjenim Američkim Državama u borbi za jedinstvo i integritet Jugoslavije. Čitav program emigrantskih vlada bio je baš na cepanju Jugoslavije i tu se najveći deo starih političara našao na jednoj te istoj liniji. Poglavito Fotić u tom pogledu igra pogibeljnu ulogu. Potresna poruka Nikole Tesle, koju je dao poslednje godine svog života, pozivala je sve Jugoslovene da se u ovim sudbonosnim danima bore za svoju slobodu i jedinstvo. Teslin autoritet doprineo je mnogo da se raskrinkaju te cepačke težnje Fotića i kompanije.

Stvaranjem jedinstvene organizacije Amerikanaca južnoslovenskog porekla mračna akcija za razbijanje Jugoslavije u američkom javnom mnenju uspešno je parirana. Veliku ulogu na tom radu igra Sava Kosanović, koji se još od 1941 energično odupro takvom nepatriotskom rovarenju ljudi iz emigrantske vlade, a naročito Fotiću.

Iz pisama koja sam dobijao iz Amerike, iz iseljeničke štampe, iz razgovora s pojedinim našim ljudima koji su dolazili iz SAD, napisao sam sledeći članak za časopis »Nova Jugoslavija«, koji je počeo da izlazi u Drvaru od 1 marta ove godine:

»Avgusta četrdeset i druge, kad su Srbijanci, Crnogorci, Krajišnici i Hercegovci jurišali na krvavi Kupres, kad je za jednu noć poginulo sto pedeset drugova i na njihovom čelu tri narodna heroja — šolaja, Mugoša i Metlić, jedne od tih večeri, kad se lila krv naših najboljih jedinica na Plazenici i čardačici, stigao je iz Amerike prvi glas jugoslovenskih iseljenika. Taj telegram naše braće iz Amerike bio nam je naročito drag ne samo što je došao u vreme kad se sa Zapada blato sipalo na našu borbu, kad su radiostanice prenosile ukaze da se naši oficiri, koji su ginuli u borbi protiv

Nemaca, lišavaju čina kao agenti Gestapoa, kad se oslobođenje gradova jednostavno pripisivalo Draži Mihailoviću, — nego i zbog toga što se ispunilo naše očekivanje — da nas braća u Americi neće zaboraviti ni u tom strašnom času.

Uvek su iseljeni Jugosloveni bili uz domovinu, naročito u njenim sudbonosnim danima. Tih milion Jugoslovena preko Okeana (najviše Slovenaca pa Hrvata, oko sto hiljada Srba, većinom iz Banije, Like, sa Korduna i Hercegovine, kao i nešto Crnogoraca i Makedonaca) pokazali su to i u prošlom svetskom ratu, kad su slali dobrovoljce i znatnu materijalnu pomoć. To su pokazali daleko jače u ovom oslobodilačkom ratu naših naroda. Ništa nije moglo da u njima izbriše sliku „starog kraja", koji su oni ostavili uglavnom još pre prvog svetskog rata, „starog kraja" pod švapskom tiranijom, bez slobode i hleba. Uspomene njihove na postojbinu palu u ropstvo oživele su još snažnije u rudnicima Pitsburga, u livnicama Čikaga, na ribarskim brodovima Kalifomije. Oni su sa sobom poneli narodne pesme, gusle, uspomene na Matiju Gupca, Karađorđa i Prešema. Nigde se naši ljudi, uprkos potpuno strane sredine, ne drže toliko starih običaja, nigde se više narodna pesma ne gaji, nego kod našeg naroda u Americi.

1.

Kao što je u zemlji bio osnovni zadatak ostvarenje borbenog jedinstva svih naroda Jugoslavije protiv okupatora i njegovih slugu, tako se taj zadatak postavio i pred milionom Srba, Hrvata i Slovenaca u Americi. Razvijao se sličan proces onom u zemlji, samo, razume se, u drugim uslovima. Emigrantska vlada, sprovodeći istu liniju kao i u Jugoslaviji, pokušala je da na svoje pozicije privuče naše iseljenike. To je za nju bilo utoliko važnije što je držanje Jugoslovena u inostranstvu, a naročito u Americi, moglo da ima priličnog uticaja na stav svetske javnosti prema događajima u Jugoslaviji.

I zato su sve emigrantske vlade, još od prvih dana posle bekstva iz zemlje, naročitu pažnju obraćale na Ameriku. Zato su ambasadoru u Vašingtonu Konstantinu Fotiću, rođaku Ljotića i Nedića, koga je na taj položaj postavio Stojadinović 1936 godine, stalno slali „sigurne ljude", kako bi se milion Jugoslovena potpuno otcepio od događaja u zemlji i dobio lažnu pretstavu o borbi naših naroda.

Sem povremenih poseta Momčila Ninčića, Snoja i drugih ministara, po našim kolonijama putovali su, držali predavanja i duže ostajali razni „ljudi od pera". Novinar Svetislav Petrović, koji je karijeru prodanog Daladijevog sluge otpočeo na radio Lionu 1939 godine, sada se udomio u radio Bostonu, tvrdeći vlasnicima te kompanije da ga u Jugoslaviji sluša sedam miliona ljudi! Tamo su i veliki majstori ucenjivanja, braća Sokići iz Beograda, koji su 1940 godine stranice prvog izdanja svog popodnevnog lista „Pravde" prodavali Nemcima, a drugo izdanje Francuzima. Zatim, „publicista" Jovan Đonović, bivši republikanac, a sada član „Centralnog nacionalnog" komiteta Draže Mihailovića i ogorčeni monarhista. Čak se i ostareli Jovan Dučić pojavio, ali je na tom nenarodnom poslu i umro.

Pod rukovodstvom Fotića, koji je veoma brzo uspostavio direktnu radio vezu s Nedićem i Mihailovićem, ova klika je otpočela žestoku fašističku i velikosrpsku propagandu. Optuživali su ceo hrvatski narod za pokolje Srba, Narodnooslobodilački pokret je nazivan komunističkom revolucijom. Fotić je preko stranica lista „Srbobran" prenosio članke nemačkog „Novog vremena". Taj Fotićev list otvoreno je hvalio Milana Nedića kao spasioca

srpstva. Treba imati u vidu da je „Srbobran" organ Srpskog potpornog saveza, najveće organizacije te vrste među Srbima, i da ga obavezno prima svaki član Saveza. Svi ti članci, koje su pisali u Beogradu, Kairu i Carigradu nemačke sluge, prevođeni su na engleski (jer je „Srbobran" imao svakodnevno englesko izdanje) i upućivani svakom članu američkog Kongresa, svakom guverneru, svakom Amerikancu koji igra bilo kakvu ulogu u američkom javnom životu. Odnekud se pojavila i neka histerična Amerikanka, Rut Mičel, koja se posestrimila s vojvodom Kostom Pećancem u Beogradu 1940 godine. Ona je s članovima „Narodne" odbrane istupala u četničkoj uniformi po američkim gradovima i blatila naše najveće svetinje.

U cepanju naših narodnih redova u Americi, nedićevsko – dražinovskoj garnituri išli su na ruku, kao i u zemlji, ustaše okupljene oko lista „Naša nada" s popom Domladovcem na čelu. Oni su, kao i Fotić, zloupotrebljavali slobodu štampe u Americi. Digli su se i ljudi Vanče Mihailova. Nisu sedeli skrštenih ruku ni ministri klerikalci (na primer Snoj) koji su sve svoje vreme provodili u pretsobljima raznih američkih ministarstava, s morem „dokaza" o tome kako „crveni" u Jugoslaviji pale crkve i kolju sveštenike. Iza toga bi se u američkoj katoličkoj štampi pojavljivali dugi članci o tome. Pretila je velika opasnost jedinstvu našeg naroda. Dolazilo je po američkim gradovima čak do tuča između Srba i Hrvata, kao Srba i Hrvata, „Narodna" odbrana se pretvorila u običnu terorističku bandu, koja je otvoreno pretila fizičkim obračunavanjem svakom onom ko se usudi da govori o Jugoslaviji i jedinstvu naroda.

2.

Ovu svoju aktivnost emigrantska klika na čelu s Fotićem ne bi mogla da ostvaruje da nije bila u tesnoj vezi s petokolonaškim, izolacionističkim elementima u samoj Americi, jer je Fotićeva politika potpuno odgovarala interesima tih američkih reakcionarnih grupa. U toku svog dugogodišnjeg boravka u Americi Fotić se usko povezao s najmračnijim krugovima. To su: magnat velikog novinarskog petokolonaškog i pronemačkog trusta Herst, pa pukovnik Makormik, jedan od vođa izolacionista u Americi. Među Fotićeve lične prijatelje spada i stari Sulcberger, suvlasnik najvećeg američkog lista „Njujork tajms".

Poljski emigrantski krugovi, koji u Americi takođe nalaze pogodno tlo, rade ruku pod ruku s Fotićem. Njujorški list poljskih izbeglica, „Novi svjat", nimalo se ne razlikuje od „Srbobrana". Fotićevi prsti su umešani u pokušaju izbegličke vlade da se još početkom 1942 godine sklopi sporazum s poljskom emigrantskom vladom o upotrebi poljskih divizija u Jugoslaviji. Preko Poljaka Fotić je u kontaktu s mađarskom džentrijom, a preko Hersta i kompanije s američkim trockistima. Gubava se magarad preko sedam brda nanjuše...

Sve te svoje veze i poznanstva Fotić je obilato koristio za izgrađivanje najveće podvale u svetskoj javnosti — mita o Draži Mihailoviću. Krupnu ulogu odigralo je i naše narodno zlato. Fotić je gazdovao sa pedeset miliona dolara naše Narodne banke. Nikom on nije računa polagao. Preko svoga punkta u Carigradu i Ankari, čije su veze s Gestapoom potpuno jasne i dokazane, on je ubacio u svetsku javnost prve senzacije o Draži Mihailoviću. Duša tog špijunskog centra bio je i još uvek je Dušan Petković – Senegalac, bivši sekretar poslanstva u Bugarskoj. Uz pomoć Nemaca stigli su vozom iz Beograda u Carigrad lekar Miloš Sekulić, a kasnije i Bogdan Mihailović kao „živi svedoci herojske borbe Gorskog cara Draže i njegovih 300.000 soko-

lova". Za našu vojsku su rekli da je to šačica komunističkih bandita. Petković je udešavao da se ovi pasionirani špijuni nađu s novinarima kova Rej Foksa i mladog Sulcbergera, koji su, vršeći svoju ulogu gangstera pera, preko stranica „Njujork tajmsa" obmanjivali Ameriku.

Zahvaljujući takvom radu, ono što su naši narodi u zemlji s gnušanjem slušali od savezničkih radiostanica o „srpskom generalu Makarturu, jugoslovenskom Timošenku", dobronamema američka i engleska javnost primale su za gotovo. Fotićevo je maslo što je novinarska agencija „Junajted pres" izabrala, pored maršala Timošenka, i generala Makartura i Dražu Mihailovića za najpopularnijeg generala 1942 godine. Fotićevo i Sekulićevo delo je film „Četnik", izrađen u Holivudu, u kome se vide srpske seoske kuće s parketom i električnom peći i — Draža Mihailović u jurišu na Nemce.

3.

Tek kad je radiostanica „Slobodna Jugoslavija" u julu 1942 godine objavila izjavu rodoljuba Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka o izdajničkoj ulozi Draže Mihailovića, naši iseljenici su dobili prvi značajni podatak o pravom stanju u našoj zemlji.

Mučan je zadatak čekao naše iseljenike. Trebalo je da najpre oni sami dobiju pravu sliku o situaciji u Jugoslaviji, trebalo je u čitavoj američkoj javnosti razbiti legendu o Draži Mihailoviću. Jedan naš poznati iseljenik piše: „Kazati u to vreme da je Draža Mihailović izdajnik, značilo je tešku uvredu koju ne bi otštampao ni jedan novinar, jer je Draža Mihailović bio ne samo oličenje buntovne Jugoslavije, nego i pretstavnik svih podzemnih pokreta u Evropi". Naši neuki rudari, frezeri iz čikaških livnica i, naročito, mornari iz Njujorka, digli su se protiv ambasadora, konzula i atašea, koji su imali veze s naj uticaj ni j im krugovima Amerike. Svaku reč istine naših iseljenika Fotić je nazivao „boljševičkom propagandom". Fotićevi prijatelji su čak u američki Kongres proturili interpelaciju da je Luj Adamič, jedan od vođa naših emigranata, „plaćenik Treće internacionale".

Ali naši ljudi su pokazali iz kakvog naroda potiču. Oni su uporno i smelo, kao i naši borci na bunkerima, osvajali poziciju po poziciju, neumorno iznosili činjenice i dokazivali američkom javnom mnenju izdaju Draže Mihailovića. Imali su naši iseljenici jedno jako preimućstvo kojim nisu raspolagali Fotić i družina. Imali su ogromnu ljubav prema svojoj domovini, ljubav koja je izbila silnije nego ikad ranije. „Riječ p a r t i z a n i za nas nije samo ime. U ovoj riječi mi vidimo brda i doline, polja i ravnice naše domovine, vidimo šume i gajeve, rijeke i potoke i ono naše Jadransko more... U riječi p a r t i z a n i vidimo naš hrabri narod — mlado i staro, muško i žensko... Taj div — naš narod — golim rukama gnječi neprijateljske strojeve, razbija njegove legije i neustrašivo pobedonosno korača napred. Iz hiljada grla teče mu junačka narodna krv, ali on ne zastaje..." Eto kako članovi prosvetnog kluba „Tito" iz Pitsburga proživljavaju borbu koja se vodi u Jugoslaviji.

Onaj deo naših iseljenika koji je na početku bio poverovao nemačkom špijunu prerušenom u ambasadorsku odoru, počeo je otvoreno da priznaje svoju zabludu. Karakteristična je u tome pogledu izjava bivšeg „Udruženja srpskih četnika“ u Čikagu: „Mi smo bili pod utiskom da su Draža Mihailović i njegovi četnici iskreni borci za veću, jaču i slobodnu Jugoslaviju u kojoj će Srbi, Hrvati, Slovenci i Makedonci slobodno živeti. A kad smo videli da on hoće diktaturu — došli smo na pravi put".

Učinjeni su značajni koraci u izgrađivanju jedinstva naših iseljenika. Ukoliko su više stizali izveštaji o uspesima naših naroda na tom polju, utoliko su se jače zbijali i naši iseljenici. Sve naše patriotske organizacije u Americi poslale su svoje pretstavnike u Ujedinjeni komitet Amerikanaca južnoslovenskog porekla, u koji su ušli najistaknutiji pretstavnici Amerikanaca našeg porekla. Rane koje je Fotić naneo počele su da se leče. I dogodilo se ono što se godinu dana ranije nije moglo ni pomisliti. Na skupštinu jedne hrvatske organizacije došao je pravoslavni srpski pop — i bio je toplo pozdravljen. Pokazalo se i u Americi, kao i u zemlji, da naši narodi žele i hoće da žive u zajednici u snažnoj i velikoj Jugoslaviji.

Maršal Tito u Americi pojavljuje se ne samo kao vođa i junak jednog naroda, nego kao najveća istoriska ličnost svih naroda Jugoslavije. „Da nam nije bilo Tita i njegovih partizana, koji su izmirili narode, nikad mi više ne bismo mogli imati Jugoslavije. Zato je Tito najveći junak u istoriji i srpskog i hrvatskog i slovenačkog naroda“, — veli jedan srpski sveštenik.

Kada je udaren temelj jedinstvenoj borbi, i uspesi su brzo došli. Na svim svojim zborovima, konferencijama, preko svojih listova iseljenici su upućivali telegrame pretsedniku Ruzveltu, guvernerima, članovima Kongresa i iznosili pravu sliku o Jugoslaviji. I što danas najveći deo američke javnosti, pa i tako vidne ličnosti kao gospođa Ruzvelt, potpretsednik Sjedinjenih Američkih Država g. Valas, pretsednik Njujorka g. Lagvardija, i poznati filmski glumac Džon Garfild, s ponosom izgovaraju reč Jugoslavija, što senati pojedinih američkih država traže punu pomoć za Narodnooslobodilačku vojsku i priznanje Nacionalnog komiteta, što veći deo američkih listova i časopisa daje vemu sliku o događajima u Jugoslaviji, imamo da zahvalimo upornom radu naših iseljenika. Kad je Fotić uspeo u Vašingtonu da udesi da se jedan američki brod nazove „Četnik“, od toga se moralo odustati zahvaljujući radu Komiteta. Nekako baš u to vreme tri najvažnija američka ministarstva preko službenog ureda za vojne informacije izdala su saopštenje u kome vele da pisanje „Srbobrana" zabrinjava, jer svojim fašističkim tonom čepa jedinstvo ujedinjenih naroda.

Naši iseljenici su svuda po Americi organizovali, uz pomoć ostalih slovenskih organizacija i američkih radničkih sindikata, bojkot filma „Četnik" i on je morao biti povučen. Oni su skupili velike sume novca, znatne količine odela i obuće, lekova i zavoja, ali pošto se ustanova koja je od američke vlade ovlašćena da šalje pomoć ujedinjenim narodima nalazi u rukama Fotićevih ljudi, to još nije bilo mogućnosti da se ta pomoć pošalje u zemlju.

Naši u Americi ni časa ne miruju. Zavetuju se: jedna organizacija da će skupiti milion dolara, druga toliko i toliko hiljada odela; takmiče se ko će više doprineti za borbu u zemlji. Pobedonosno Jugosloveni u gradu Ferelu objavljuju da su prevazišli svoj zavet i skupili više od 10.000 dolara.

Na svakom koraku naš narod u Americi pokazuje da svoju ljubav prema domovini ne izražava samo brojem dolara, već onom stalnom mišlju i saosećanjem s „mukotrpnom borbom našeg milog naroda u starom kraju, koja nas potstiče na sveti rad". Ono što se dešava u Jugoslaviji ušlo je u najintimniji život naših iseljenika. Kad se dete krsti, onda ono što mu se daruje — ide za partizane. Na svadbama se prva zdravica ispije za partizane. Ne jedu se skupa jela, već se skupljaju prilozi za partizane. Jedan stari iseljenik iz Kalifomije šalje trećeg sina u američku vojsku i tim povodom skuplja među svojim prijateljima sto pedeset dolara i šalje ih — za partizane. U klubu pomoraca Jugoslovena u Njujorku, ako mornar hoće da popije čašicu pića, opominju ga drugovi: „Druže, seti se da naši partizani nemaju hleba da jedu." Naši pomorci samo za jednu noć skupili su 5.160 dolara. Starica Eva Lalić piše: „šaljem vam deset dolara za našeg Tita.

Svaka kap njegove krvi posvetila se milion puta i mlijeko njegove majke koja ga je dojila. Ja se ponosim herojskom borbom našeg naroda, našeg Tita i naših partizana i samo mi je žao što sam blizu groba u svojoj 6/ godini i što većma ne mogu doprinijeti ovoj junačkoj borbi moje braće i sestara".

Naši iseljenici pokazuju duboko političko razumevanje borbe protiv Hitlera. Oni svoju ljubav prema staroj domovini povezuju s borbom svih ujedinjenih naroda protiv zajedničkog neprijatelja. Jedan Slovenac se pita: „Pročitao sam Titovu zapovest o napadu na neprijateljske komunikacije. — Kako tu zapovest kod nas, koji smo ostali u tvornicama, na domaćem frontu, sprovesti u delo? — Ubrzati rad oko municije, davati krv za američke vojnike, kupovati ratne bonove i graditi jedinstvo za što skoriju pobedu".

Značajan su doprinos dali naši iseljenici američkom ratnom naporu. Oni pomažu pretsednika Ruzvelta i bore se protiv svih onih struja u američkom javnom životu, koje propovedaju pomirenje s Hitlerom i fašističke mere u samoj zemlji. Oni su dali na desetine hiljada vojnika američkoj armiji. Mnogi od njih već nose najviša američka odlikovanja. U jednom iseljeničkom listu doneta je sa sledećim natpisom slika ranjenog Amerikanca u Normandiji: „Prvi američki ranjenik s normadiskog fronta doveden je avionom u Englesku. A mi na domu trebamo donositi više naše krvi za spas ratnika koji se bore za uništenje Hitlera i njegovih gangstera". Samo jedna naša organizacija dala je 50.00 normi krvi za transfuziju. Na svom kongresu 30.000 američkih Hrvatica postavile su kao glavni zahtev pomaganje fronta.

Kad prođe američki džip kraj nas, kad vidimo američki top, kad „Liberatori" i „Tvrđave" prolete našim nebom, sećamo se znoja i truda naših ljudi u Americi: Od svih radnika u američkoj industriji Sloveni sačinjavaju 51 posto. Među njima je veliki broj naših zemljaka.

U ovom ratu, kao nikada, pokazala se i u Americi silna povezanost slovenskih naroda. Ni u tome Jugosloveni nisu zaostajali. Naše organizacije su okupljene u Sveslovenskom kongresu, na čijem se čelu nalazi poznati sindikalni funkcioner Poljak Leo Kržicki. Američki Jugosloveni dali su vidnih dokaza ljubavi i zahvalnosti prema ruskoj armiji. Skupljeni su milioni dolara kao pomoć za razorene krajeve Sovjetskog Saveza, na hiljade paketa s lekovima i zavojima poslano je Crvenoj armiji. Neće se zaboraviti da su se 1941 godine jugoslovenski mornari prvi dobrovoljno javili na brodove koji su prenosili oružje u Murmansk.

4.

Otkud tolika ljubav, toliko požrtvovanje naših iseljenika za borbu u „starom kraju"? Zašto se američki poručnik jugoslovenskog porekla seća čak s Aleutskih Ostrva, na Pacifiku, „u večitoj magli i zimi", rodnog kraja svoga oca i šalje pola mesečne plate za naše ranjenike?

Zato što su oni deo našeg naroda, zato što su i oni odgajani da vole slobodu više od svega. I kao što su naši narodi pokazali u ovom velikom otadžbinskom ratu bezgraničnu ljubav za rodnu grudu, tako i naša braća koja su morala ostaviti svoj kraj nisu mogla poći drugim putem, jer smo iste krvi, jer smo jedan narod. Pokazalo se u ovom ratu, da je Jugosloven, gdegod se našao na kugli zemaljskoj, u Australiji, u Persiji, u Alžiru, u Francuskoj, iza nemačkih linija u Italiji, vršio svoju dužnost isto onako hrabro i samopregomo kao svaki borac kod kuće.

Za naše iseljenike u Americi ovaj rat je doneo još nešto novo. Oni „smrdljivi Sloveni", koji su smatrani tek nešto višim od Crnaca, sada su postali primer za sve narodnosti u Americi.

Jedan od glavnih razloga zašto su se naši iseljenici tako junački poneli, baš u ovom otadžbinskom ratu svih naroda Jugoslavije, leži u tome što je današnja borba u Jugoslaviji ostvarivanje onih želja, onih težnji o kojima su oni tolike godine u tuđini snevali. Jednom za uvek otrešće se naša zemlja švapskih zavojevača, koji su ugnjetavali i ugrožavali staru domovinu još dok su iseljenici bili na ognjištu. Ono što su uzalud očekivali posle 1918 godine — domovinu u kojoj će biti bratstvo, sloboda, u kojoj će biti rada, tako da njena najbolja deca ne moraju da odlaze tamo „gde su grki zalogaji hleba" i ne moraju da ostavljaju svoje kosti „po majnama i fabrikama".

Temelje jedne takve domovine naši iseljenici su našli u novoj Jugoslaviji, u odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a.

5.

U svome radu naši iseljenici pokazuju onu istu skromnost kao i partizani na bunkerima i omladina u radnim brigadama, skromnost svojstvenu narodu koji stvara velika i plemenita dela. Oni u svojoj štampi stalno podvlače da su učinili malo prema onom što je uradio narod u „starom kraju" i pozivaju na novo udarništvo, na napore, na dalju budnost.

Naši iseljenici pravilno uočavaju da jedan deo američke štampe ponovo pokušava da povampiri neki mit sličan onome o Draži Mihailoviću. Intervju Sulcbergera, špijunska kleveta Bjulita „da kolunisti u Jugoslaviji američkim oružjem ubijaju srpske seljake", samo su dva primera te kampanje.

Konstantin Fotić i dalje nastavlja svoj rad, doduše ne više s firmom ambasadora Jugoslavije, već otvoreno, cinički — kao pretstavnik „Centralnog nacionalnog" komiteta Draže Mihailovića. On se samo preselio u druge prostorije, zajedno sa državnom arhivom i svojim osobljem. On i dalje održava vezu s raznim punktovima Draže Mihailovića u Jugoslaviji i inostranstvu. (Panično bekstvo Draže i njegove pratnje s Ravne Gore kojom prilikom su zaplenjene sve njegove i druge arhive, dalo je u tom pogledu dragocenih podataka.) Petković još uvek sedi u Carigradu i radi s Fotićem preko nove stanice koju su mu poklonili i preneli poljski diplomati. Za održavanje veze sa Živkom Topalovićem u Napulju, Žujevićem—Aćimovićem u Kairu, Jovanom Đonovićem u Alžiru — Fotić se stalno služi državnom šifrom. Još uvek Sokići usred Njujorka vrše propagandu protiv Narodnooslobodilačke vojske, koja je već davno i formalno priznata kao saveznička vojska, — i ne samo protiv naše vojske već i protiv američke, tako da je vrhovni državni tužilac u Vašingtonu morao da izda službeno saopštenje u kome veli da je pisanje Sokića neprijateljsko prema ujedinjenim narodima. Ali ove podle duše, prodane od kolevke do groba, i dalje šire svoj vonj, američke vlasti su im jedino oduzele besplatnu poštarinu.

Nije slučajno da je ta kampanja protiv Narodnooslobodilačkog pokreta otpočela baš u ovoj fazi rata, kada su Hitleru odbrojani dani. Ta kampanja je potrebna Herstu i Makormiku kao što im je potrebna kampanja o generalu Buru, o „divljaštvu" EAM-a u Grčkoj, o „boljševizaciji" Bugarske, o „nekontrolisanim zločinstvima" makijevaca u Francuskoj. Nisu se slučajno Fotić, poljski, baltički i mađarski plemići, Oto Habsburški i kralj Karol, svili u Herstovo krilo. Oko petokolonaško - izolacionističkog točka u Americi sve se više skuplja blato celog sveta. Zato Herst i ojačava svoje napore kako

bi se savezn̈ička koalicija razbila — i Hitler našao izlaz o kome Gebels uzaludno sanja u „Das Rajhu".

Nastavljajući, zajedno sa širokim demokratskim masama u Americi, borbu protiv Hersta – Makormika i njihovih pajaca Fotića i ostalih, naši iseljenici časno izvršavaju svoj zadatak i prema „starom kraju" i prema svojoj novoj domovini Americi. Poslanica maršala Tita upućena ovih dana Jugoslovenima u Americi izražava duboku zahvalnost i daje visoku ocenu njihovog rada.

.Naši borci ponose se svojom braćom u Americi kao što se oni diče junaštvom „starog kraja". Zajedno su bili onih strašnih noći kad se jurišalo na Plajenicu i Cardačicu. Zajedno će biti sutra kad se ulicama Beograda, Zagreba, Ljubljane, Skoplja, Cetinja i Sarajeva zaori pobednička pesma partizana.«

Krajem marta 1944 drug Tito uputio je pismo pretsedniku Ujedinjenog komiteta Amerikanaca jugoslovenskog porekla Luju Adamiču:

»U ime naših napaćenih naroda ja Vam se mnogo zahvaljujem za Vaše požrtvovano zauzimanje u rad u korist naše teške oslobodilačke borbe. Izrazite, molim, zahvalnost u moje ime svim Vašim saradnicima i svim drugim Jugoslovenima, koji bilo na koji način pomažu našu narodnooslobođilačku borbu.

Podrška naših sunarodnika u Americi u najtežim časovima historije naših naroda velika je i dragocjena baš zato što je došla još onda kada je u savezničkim zemljama carovaia laž i obmana u odnosu prema našoj neravnoj i teškoj borbi sa okupatorima i domaćim izdajnicima. Iz običnog ciničnog izdajnika, kao što je Draža Mihailović, stvorilo se legendarnog narodnog heroja. Iz njegovih krvoločnih četnika — ubojica hiljade nevine djece, žena i staraca, stvaralo se nepobjedive narodne borce.

Pobjede slavnih partizana i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pripisi-vale su se ovim istim četnicima, koji su se borili i danas se bore na strani okupatora. Sve je to napajalo naše narode i borce neodoljivom mržnjom prema onoj reakcionarnoj kliki u emigraciji koja se zove jugoslovenska vlada, čiji je pretstavnik izdajnik Mihailović.

Na koncu je istina pobjedila. Velika zasluga za to pripada i vama, naša draga braćo — preko okeana.

No nama će biti i dalje mnogo potrebna vaša moralna i materijalna pomoć. Borbe će biti još teške. Sa njemačkim okupatorima ćemo se mi sami obračunati. Vaša nam je pomoć potrebna najviše protiv unutrašnjih neprijatelja, protiv reakcije u zemlji i van nje, protiv onih koji žele da se povrati ono staro a što narodi neće nikada dozvoliti.

Moj članak prikazuje samo u najgrubljim crtama džinovsku borbu koju smo vodili i vodimo. On prikazuje ukratko kako su se stvarno razvijali događaji u Jugoslaviji u toku ovog rata. Za sve moje navode postoje dokumenti i dokazi. Ništa nije preuveličano, nego naprotiv mnoge stvari su skoro površno spomenute. Ja se nisam dotakao Pete i Šeste ofanzive neprijatelja i to zbog toga što mislim da je o tome već dosta poznato i kod vas, a osim toga pisano je donekle i u našoj štampi.

Nadam se da će vam taj članak moći poslužiti kao dokument pred američkom javnošću, jer ja osjećam historijsku odgovornost za tačnost prikazivanja događaja.

Primite, molim, izraz moga poštovanja.

Vaš,
J. B. Tito«

Ovo pismo Adamič je dobio tek posle pet meseci. Neko je planski ometao da ono što pre stigne u Ameriku. U ime komiteta Luj Adamič je poslao sledeći odgovor drugu Titu:

»Dragi maršale Tito,

Velika Vam hvala na pismu od 29 marta koje sam primio prvog septembra. To je pismo odmah umnoženo i podeljeno Amerikancima jugoslovenskog porekla; bilo je također izdato i na engleskom prevodu.

Pre nekoliko dana saznao sam da me je Jugoslovenski komitet nacionalnog oslobođenja odlikovao ordenom Bratstva i Jedinstva. Na tome sam veoma zahvalan, kao i na Vašem pismu. Znam da je ovaj Komitet ovu specijalnu čast ukazao ne toliko meni, već je odao priznanje Jugoslovenima u SAD. Većini Amerikanaca jugoslovenskog porekla, posle duge pometnje, postao je sada jasan razvoj Jugoslavije i oni su pomogli da u Americi prodre istina.

Što se tiče mene, smatram za veliku čast što sam bio u mogućnosti da poslužim Vašoj stvari. Ja sam se uključio u borbu ne samo za dobro moje domovine, već i za dobro moje nove domovine, koja je bila a još i uvek jeste, u opasnosti od političke reakcije. Nasedajući Mihailoviću i držeći se te laži skoro godinu dana pošto je ona obelodanjena, uverio sam se u tu opasnost. Smatram za svoju dužnost da nešto učinim po tome.

Mnogi ljudi u Americi, od kojih se neki nalaze na uticajnim i odgovornim mestima, još uvek se protive Vašoj stvari, kao i svemu što ima veze s tom stvari; nema te sile, koja bi ih mogla izmeniti. S druge strane, Vaš pokret je izazvao najveće divljenje i, uopšte, potpuno razumevanje kod velikog broja Amerikanaca svih nacionalnosti i raznih pripadnosti. Možda ću jednog dana imati prilike da o tome i ostalim stvarima diskutujem s Vama,
i Vi ćete biti začuđeni i radovaćete se kad saznate za uticaj koji Vi i Vaš veliki pokret uživate kod mnogih Amerikanaca.

Možda ste bili zbunjeni zvaničnim stavom SAD prema Jugoslaviji. Ja ne mogu da u jednom pismu objasnim složenost naše prostrane demokratske zemlje, njenih vrlina i nedostataka i rđavih strana. Ovde želim samo da kažem ovo: da verujem u SAD, verujem da ćemo se iskristalisati kao snaga
— snaga koja će služiti za dobro u svetu.

Vaš odličan članak stigao je u Njujork sredinom aprila, za vreme dok sam se oporavljao od slabosti. On je objavljen u junskom broju časopisa „Fri vorld". On je pobudio veliku pažnju. Posle je Komitet američkih Južnih Slovena otštampao to kao letak u 25.000 primeraka, sa mojim predgovorom. Možda ste taj letak već primili. Ako ga niste primili, jedan deo primeraka je zadržan kao rezerva za slanje u Jugoslaviju posle rata, zajedno sa ostalim primercima tri druga letka i biltena koje je izdao Komitet u toku prošle godine. Postoje još i razne druge zbirke materijala, uključivši i moje, koje će biti od istoriskog značaja za Jugoslaviju posle rata. Prilažem kopiju mog izveštaja sa godišnjeg sastanka Komiteta koji je održan u Pitsburgu 22 septembra. On može da vam u nekoliko pretstavi pravac mojih misli.

Glavni zadatak koji leži na jugoslovenskim Amerikancima jeste pomoć Jugoslaviji. U tom pogledu postoje mnoge poteškoće, ali ja verujem da će one uskoro biti otklonjene, i da će u toku 1945 godine značajne količine materijala biti poslane u Jugoslaviju, odvojeno od UNRRA-e i savezničke vojne pomoći. O tome sam pisao generalu Velebitu i d-ru Smodlaki. Gospodin Zlatko Baloković je pretsednik Komiteta, ali naravno ja ću nastaviti sa pomoći sve dok budem ostao u SAD. Koliko ću ostati to ne znam. Nadam se, međutim, da ću imati čast da vas jednog dana sretnem.

Sada je problem UNRRA-e u odnosu na Jugoslaviju ozbiljno komplikovan. Pisao sam pismo generalnom direktoru Lemanu i kopiju tog pisma prilažem.

Naslućujem da će period obnove u Jugoslaviji biti prepun velikih teškoća. Smatram da ćete oskudevati u tehničkim stručnjacima. Ovde u Americi mi ćemo posle rata imati čak i višak tih snaga. O tome nisam pisao u pismima d-ru Smodlaki i generalu Velebitu, ali sam o tome diskutovao sa Savom Kosanovićem pre no što je on otputovao u London da se priključi šubašićevoj vladi; ovim hoću da vam skrenem pažnju na činjenicu da među jugoslovenskim emigrantima u SAD ima stotine visoko kvalifikovanih tehničara, za izgradnju mašina alatljika, inženjera, fabričkih i trgovačkih nadzornika, predradnika itd. Imam razloga da verujem da bi se mnogi od njih rado vratili u Jugoslaviju i pomogli u fabrikama, rudnicima itd. Većina ovih stručnjaka — jugoslovenskih emigranata su oduševljeni razvojem u Jugoslaviji, pod Vašim rukovodstvom. Ali, ako se rešite da ih pozovete, trebalo bi imati na umu da je većina tih ljudi američkog državljanstva.

Jugoslavija nije nikada imala ambasadora u Vašingtonu koji je bio i inteligentan i stvarno zainteresovan za jugoslovenske imigrante, kao i da stvarno posluži Jugoslaviji. Slobodan sam da kažem, da bi bilo od najvećeg značaja da se u Vašington pošalje jedan sposoban čovek za ambasadora, i to što pre.

Početkom septembra primili smo junsko - julski primerak „Nove Jugoslavije" sa člankom d-ra Smodlake po pitanju jugoslovensko - italijanske granice. Mi smo preveli ovaj članak, a Komitet je otštampao letak u 25.000 primeraka.

Vaš govor održan 12 septembra povodom druge godišnjice osnivanja Prve dalmatinske brigade izazvao je veliku pometnju u Italiji, a također ovde u Americi u kojoj ima skoro 6,000.000 Italijana i Amerikanaca italijanskog porekla. Pre nekoliko dana primio sam primerak „Slobodne Dalmacije" od 19 septembra koji sadrži čitav tekst Vašeg govora koji je na mene ostavio duboki utisak kao govor sposobnog državnika. Najviše me zainteresovalo Vaše objašnjenje o sporazumu sa šubašićevom vladom.

Početkom 1944 godine major Louis Huot, iz američke armije, došao je u vezu sa mnom i pričao mi je o svojoj poseti Vama za vreme boravka u Jajcu oktobra 1943. To je bilo najveće iskustvo njegovog života i on je napisao o tome knjigu koja još nije objavljena. Major Huot je sada na frontu u Francuskoj.

Ima mnogo drugih stvari koje bih želeo da Vam kažem ali me sada sprečavaju u tome mnogi razlozi. Znam da ćete to razumeti. Mnogi od njih mogu lako da čekaju svršetak rata.

Vesti o napadu na Drvar zadržale su dah mnogim Amerikancima. Vesti su od tada stalno sve povoljnije. Dok to pišem, Beograd je upravo oslobođen. Uskoro će Titova Jugoslavija biti slobodna!

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Luis Adamič«

Za zasluge koje su pokazali u borbi za novu Jugoslaviju u Sjedinjenim Američkim Državama, Nacionalni komitet je odlikovao rukovodioce pokreta Amerikanaca jugoslovenskog porekla.

Nacionalni komitet bio je odredio Pavla Savića, koji se od aprila 1944 nalazio u Moskvi, da krene iz Sovjetskog Saveza za Sjedinjene Američke Države i da tamo preda ta odlikovanja.

Međutim, američke vlasti nikako nisu htele da izdadu vizu Pavlu Saviću, tako da nije mogao da otputuje u Sjedinjene Američke Države.

БРОЈ 6, 15 МАЈ 1944

НОВА ЈУГОСЛАВИЈА

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИЧКА И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА
— У РЕДАКЦИЈИ „БОРБЕ" —

САДРЖАЈ

ТИТО: *Борба народа поробљене Југославије* — МОША ПИЈАДЕ: *Слободна Македонија у братској демократској заједници југословенских народа* — *Првомајска дневна заповијест маршала Стаљина* — МИТРА МИТРОВИЋ *Радничка класа у ослободилачком рату* — РАДОВАН ЗОГОВИЋ: *О Другом конгресу омладине Југославије* — СУЛЕЈМАН ФИЛИПОВИЋ *Босна је нашла свој пут* — *Б и љ е ш к е*

БОРБА НАРОДА ПОРОБЉЕНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

(Овај чланак написан је за америчку штампу)

1

Да би свјетској јавности, која је толико варана с разних страна, била што јаснија слика правог стања у Југославији, потребно је да се, у кратким потезама, осврнемо на догађаје у Југославији још од прије окупације па до данас.

Господин премијер-министар Черчил изјавио је у енглеском Парламенту да су комунисти Југославије имали ту част да први почну борбу са окупатором. У овој краткој реченици изражена је чињеница са којом се поносе не само комунисти у Југославији, него и остали родољуби свих народа Југославије. Много прије напада на Југославију, иако у најтежим условима илегалности, комунисти су, нарочито послије окупације Аустрије, непрекидно упозоравали на страшну опасност која народима Југославије пријети од освајачког њемачког фашизма. Сав рад и сви напори комуниста, без обзира на прогоне и сурове казне од стране режима, били су усмјерени у правцу концентрације свих родољубивих снага земље за отпор у случају напада на Југославију. Ти напори нису остали без резултата. Омладина Југославије, нарочито омладина Београдског универзитета, средњошколска омладина, радничка омладина, — окупљала се и спремала да — уједињена под водством Комунистичке партије — дочека тешки час који је задесио нашу земљу инвазијом хитлеровских хорди.

А какве су прилике владале у државном водству Југославије? И војнички и политички Југославија се налазила у хаотичном стању. У врховима генералштаба сједјели су издајници типа Недића, који су се налазили у служби Њемаца. Југославија је била преплављена њемачким шпијунима — „туристима". Корупција и крађа владала је у свима, а највише у војном министарству. Од 12 милијарди државног годишњег буџета, 4 милијарде ишле су у војне сврхе, па ипак је југословенска војска била слабо наоружана и неспремна. Национално питање, нарочито национално питање Хрвата, све више се заоштравало. Извјестан компромис, односно споразум између Мачека и Цветковића, значио је само подјелу власти, а никако рјешење националног питања Хрвата. Од доласка Стојадиновића на власт, београдски властодршци (од 1935 године па даље) све више су се повезивали са осовинским силама и напуштали старе савезе, као напримјер Малу Антанту, савез са Француском и другим земљама. Радило се пуном паром да Југославија буде што усамљенија, што слабија и зрелија да постане плијен њемачких освајача.

Кроз двадесет година Југославија је била једина држава у Европи чији су властодршци, без обзира на захтјеве читавог народа, одбијали да успоставе дипломатске односе са Совјетским Савезом. До признања СССР дошло је тек онда, ка-

ČLANAK DRUGA TITA O BORBI NARODA JUGOSLAVIJE, NAPISAN ZA AMERIČKU JAVNOST, KOD NAS BIO JE OBJAVLJEN U ČASOPISU »NOVA JUGOSLAVIJA«, KOJI JE, UMESTO »BORBE«, IZLAZIO U DRVARU I NA VISU, U PROLEĆE, LETO I JESEN 1944 GODINE

Sličan je slučaj bio i s našom vojnom misijom za Sjedinjene Američke Države. Iako smo mi u više mahova izrazili želju da pošaljemo takvu misiju, iako je sovjetska štampa pisala da ćemo slati misiju, posle Moskve i Londona, takođe i u Vašington, do odlaska misije nije došlo. To je posledica, u prvom redu, upornog rada Fotića i njegovih zaštitnika.

Fotić je, istina, bio konačno smenjen kao ambasador, ali njegov uticaj nije bio ništa manji.

On je takođe sprečio da u SAD dođe nekoliko javnih radnika sa oslobođene teritorije koji su bili dobili pozive iz SAD. U ovoj grupi nalazio se i vajar Augustinčić. S druge strane, Fotić je prebacio nekoliko Dražinih oficira iz Jugoslavije u Vašington, koji su po čitavoj Americi veličali četnike i davali niz neistinitih izjava.

Naročito je iskorišćavao nekog Todorovića koji je govorio kako partizani sarađuju s Nemcima, kako se Draža, tobož, bori protiv okupatora, čak je pominjao i neke izmišljene bitke.

★

U Italiji smo često diskutovali o problemu naše propagande u inostranstvu. Naša delatnost uglavnom se sastojala u radu s novinarima.

O tome su razmišljali i naši drugovi u zemlji. Oni su u više navrata skretali pažnju na važnost tog pitanja. Početkom maja meseca 1944, dobio sam sledeće pismo od druga Bevca, u kome on piše:

»Naša propaganda u inostranstvu ne valja. Čitava stvar ide suviše „samotekom", suviše jednostrano. Priznajem, da ste učinili mnogo na upoznavanju inostranstva o našim stvarima. No, to je premalo, osim toga su naše potrebe danas već prevazišle one okvire koji su bili dovoljni onda kada si ti otišao u inostranstvo. Po mome mišljenju slabosti naše akcije u inostranstvu sastoje se, pre svega, u sledećem:

1. Vi ste svoje zadatke suviše shvatili samo kao propagandne u užem smislu. Ustvari, vi morate da vodite jednu p o l i t i č k u akciju, koja će učvrstiti naše međunarodne pozicije, a oslabiti i konačno sasvim razbiti pozicije profašističke reakcije (naše emigracije). U tome cilju treba pravilno iskorišćavati i unutrašnje naše vojne i političke uspehe i sve za nas pozitivne objektivne procese u međunarodnom političkom životu. Treba raditi tak<v na propagandnom uticaju na međunarodne mase, kao i na organizacionom učvršćivanju našeg uticaja u svim onim krugovima savezničkog inostranstva koji mogu bilo kako pomoći u našim nastojanjima da se prizna NKOJ i stvarno stanje Jugoslavije uopšte.

2. Zbog gornje greške naša akcija nosi pečat jednostranosti. Mi smo uglavnom zahvatili veliki deo inostrane štampe itd. To je nesumnjivo veliki uspeh i vrlo važan faktor, koji nam je doneo već velike koristi. No, gotovo ništa nije učinjeno u pravcu traženja ličnih veza sa raznim ličnostima po savezničkim zemljama koje imaju uticaja na oficijelnu politiku tih zemalja, odnosno veza sa onim snagama koje mogu da vrše efikasan pritisak protiv politike reakcionarnih elemenata u oficijelnoj politici koliko se nas tiče...

3. Naša akcija u inostranstvu premalo računa sa perspektivom. Nije dovoljno samo popularizovati rezultate naše borbe i raskrinkavati emigrante. Treba već sada raditi na tome da naša zemlja postane uticajni faktor na sutrašnje uređivanje međunarodnih odnosa. Nema sumnje — iako svi pričaju da je to pitanje sutrašnjice — da se sve države spremaju i pripremaju kako

bi i u sutrašnjim mirovnim pregovorima od samog početka došle sa predlozima koji će biti oslonjeni na neke realne, već postojeće činjenice i odnose. I mi moramo već danas spremati takve realne odnose, pa će sutra naša reč biti utoliko uticajnija...

4. Sledeća slabost naše akcije u inostranstvu je njena neorganizovanost. Da bismo mi mogli pravilno izvršiti svoje zadatke u inostranstvu, mi moramo organizovati aparat. Taj aprat mora biti povezan i mora raditi planski, kako bi zaista mogao obuhvatiti sva područja gde se može ispoljavati naš uticaj.

Obzirom na te slabosti trebali bi vi uglavnom da postavite sebi sledeće zadatke:

1. Izvršiti organizaciju našeg aparata u inostranstvu. Kao osnovnu ćeliju možemo uzeti ili jugoslovenske narodnooslobodilačke komitete, koji već postoje u inostranstvu, ili koji će se organizirati, ili razne komitete za pomoć našoj narodnooslobodilačkoj borbi, koji se stvaraju ili će se stvoriti u budućnosti. Udesite stvar tako, da ćete sa tim komitetima biti povezani i davati im stalne savete, upute, materijale, literaturu, predloge itd. Razume se, bilo bi pogrešno shvatiti to tako, da vršite na te komitete bilo kakav pritisak ili slično. No, uveren sam, da će ti komiteti rade volje ispunjavati vaše molbe i uzimati u obzir sve vaše predloge u pogledu njihovog rada.

2. Pored propagande preko novina i štampe uopšte, te drugih sličnih sredstava, potrebno je naročitu pažnju posvetiti povezivanju sa raznim ličnostima i organima koji imaju uticaja na zvaničnu politiku. Treba im davati materijala i informacija na osnovu kojih će moći da zauzimaju pozitivan stav prema nama. Ja, razume se, ne gajim iluzija da takav rad može promeniti opštu liniju velikih zemalja prema Jugoslaviji, no u svakom slučaju takav je rad jedan od važnih faktora našeg uticaja...

3. Isto tako treba se sistematski povezivati sa demokratskim i naprednim elementima u rukovodećim češkim, francuskim, italijanskim krugovima, pa i među emigrantima Bugarske, Mađarske, Austrije itd., koji se pozitivno odnose prema nama. Kad govorim o tome, ne mislim samo na simpatizere naše borbe, nego na sve one koji su spremni u bilo kome pogledu da pomognu našoj borbi...

4. Treba planski raspodeliti i organizirati sve kadrove koji su nam u inostranstvu za taj rad na raspoloženju. Brinite se zato, da će biti u kursu događaja i naše politike i da će moći da daju maksimalno od sebe.

Beve«

Ova svoja zapažanja drug Beve ponovio je još u dva pisma koja mi je poslao u toku leta ove godine.

Drug Beve je takođe uputio jedno pismo Ferdi Kozaku, koji je bio interniran u Južnu Italiju, a posle oslobođenja radio u Bariju. U tome pismu drug Beve veli:

»Sada još nekoliko reči o tome šta mi očekujemo od vas koji ste u inostranstvu. Svi intelektualci i svi oni koji mogu na ma koji način raditi u našu korist, neka sada ne traže da se vrate u Jugoslaviju. Naša borba prelazi sada u fazu kada će naše međunarodno – političke pozicije postati od odlučujuće važnosti. Radi toga treba sistematski i organizirano raditi na tome, da se u svima savezničkim zemljama osnuju jaka središta koja će organizirano raditi za priznanje stanja u Jugoslaviji i NKOJ-a sa strane savezničkih vlada. Snaga naše politike bila je uvek u tome da se nikad nismo hteli zatrčati i da nismo stavljali na dnevni red zahteve koje nije bilo moguće realizirati.

Radi toga bila je naša kampanja za priznanje NKOJ-a do sada više ili manje neoficijelna, a osobito u inostranstvu nije bila jaka. Sada se približuje vreme kad će taj zahtev postati sasvim realna stvar. Radi toga potrebno je u pogledu organizacije u inostranstvu pripremiti se već sada i povezati se sa svim onim faktorima, koji nam kod toga mogu da posluže kao oslonac. Učinite, dakle, sve što je u vašoj moći, da biste mogli sa svojim radom obuhvatiti što širi teren. Nastojte da se povežete sa raznim kulturnim radnicima u inostranstvu, sa redakcijama raznih novina, informativnim agencijama, sa javnim radnicima, političarima i diplomatama, jednom rečju radite tako, kako biste mogli što širem krugu i ljudima od što većeg ugleda protumačiti faktično stanje u Jugoslaviji... Postavite pre svega na dnevni red zahtev za priznanjem NKOJ-a.

Drugo važno pitanje jest agitacisko - propagandistička kampanja za naše opšte zahteve u inostranstvu; nemešanje u naše unutrašnje stvari, federacija, demokracija, udovoljenje nacionalnih zahteva itd. A vi kao Slovenci pored toga još možete mnogo da učinite i dužni ste učiniti sve što je u vašoj moći, da razjasnite svetu nepravde koje su bile učinjene slovenačkome narodu godine 1918 i docnije kad su ga rasparčali. Tumačite zahteve slovenačkog naroda za prisajedinjenje sviju njegovih delova itd. Čini mi se da ste se, možda, suviše zatvorili u Južnu Italiju. Pokušajte da se povežete i sa drugima (osobito u Americi), koji rade za nas. Šaljite im materijal, a u isto vreme tražite od njih opšte političke informacije, koje su važne za našu borbu.«

NAŠA OFANZIVA U LETO I JESEN 1944

Dvadeset i petog maja izjutra radiotelegrafist naše misije u Bariju nikako nije mogao da uhvati vezu s Vrhovnim štabom. Iz engleskog štaba oko jedanaest javili su nam da je izvršen napad padobrancima na Drvar. Vele da je Tito zdrav. To je javila engleska misija oko devet i po iz nekog mesta izvan Drvara. Poslala je kratku depešu o napadu na Drvar i nastavila marš dalje. Milentije, Vlatko, Manola, Mirko i ja sedeli smo u kancelariji naše baze i gledali se. Pop Vlado Zečević nam je u Bariju govorio da je stigao izveštaj da se Nemci pripremaju za napad na Drvar, ali da su naši spremni. Jedna brigada stalno je bila u Drvaru. I Voja intendant, dok je boravio u Italiji, pričao nam je da je u Drvaru pripravnost zbog eventualnog napada.

Otišao sam do engleskog štaba. Džems Klagman je spremio specijalne korice za izveštaje s natpisom »Kriza«. Prvi radiogram već je bio unutra. Ništa se više nije znalo.

Sutradan ujutro eto američkog novinara Džo Mortona. Gleda me svojim zelenim, ribljim očima, uopšte ih ne miče, i pita šta ima novo.

— Bije se naš narod! — velim mu ja.

— A je li istina da je bio napad na štab maršala Tita?

Gledam ga. Da kažem nije, nezgodno. On ima pojedinosti, znaće se stvar već sutra sasvim. Misliće da mu ne damo vesti, da ih krijemo, a agencija je pokrupna, 1.400 listova! A da mu opet kažem jeste, ne valja. Prvo, nemam instrukcije da dajem novinarima izjave o tome, pogotovu dok »Slobodna Jugoslavija« ne javi, a, drugo, nemamo još nikakvih pojedinosti.

Kažem Mortonu:

— Tvrd su orah partizani. Izdržali su oni već šest ofanziva. Dođite sutra, samo mi recite kako ste doznali?

Morton mi priznade da je čitao u štabu Petnaeste vazduhoplovne američke armije telegram koji je engleska misija poslala iz Jugoslavije, jer je Klagman bio poslao jedan primerak i Amerikancima.

Milentije se ljutio. Morton je imao za sekretara nekog sumnjivog Jevrejina. Ko nam garantuje da on nije u vezi s Gestapoom. Nemci su više puta u okolinu Barija bacali špijune s radio-stanicama. Pogotovu kad se sutradan opet pojavio Morton i reče:

— A, Maršal je bio u Potocima!

Engleska misija je javljala svaki pokret, i ovde se svuda pričalo o tome još pre nego što smo i mi sami znali! Oštro smo protestovali u engleskoj komandi i rekli da je to vrlo rđav metod čuvanja vojnih tajni.

Englezima kao Englezima — ništa na licu nisi mogao da poznaš. Bilo je među njima ljudi koji su se svojski zalagali. Takav je bio vicemaršal vazduhoplovstva. I što je tih dana savezničko vazduhoplovstvo snažno napadalo Nemce, njemu imamo mnogo da zahvalimo. On je bio u Drvaru do dva sata ujutru onog dana kada je napad izvršen. Večerao je s Maršalom i krenuo avionom!

Jednom kad sam kod njega bio pretstavio me je nekom brigadiru.

— Teška je situacija, — kaže brigadir. — Snage Petog korpusa su otsečene od snaga Prvog korpusa. Preti im duboko opkoljavanje ...

Ja se nasmejah:

— Ma mi smo opkoljeni još od 1941, pa nam je vojska sve veća ...

Posle ob jasnih brigadiru našu taktiku, ali njemu stalno u glavi Denkerk i Salerno, pa ne može izvan toga ništa da shvati.

Prvi je iz Drvara stigao američki pukovnik Krajger, poreklom Slovenac, inače lični Ruzveltov pilot. On je s najvećim oduševljenjem govorio o nama: »Gledao sam partizane kako trče niz brdo i napadaju Nemce u savršenom redu. Kod tih partizana vlada prosto neka samoubilačka uverenost.« Morton je razgovarao sa Krajgerom pa je na osnovu toga i podataka koje smo mu mi dali napisao duži članak s tim da ga objavi kad »Slobodna Jugoslavija« donese saopštenje o napadu.

Kad sam se vratio u Bari s fronta pred Rimom početkom juna zatekao sam Tita i drugove. Stigli su te noći s Kupreškog Polja. Iz Drvara se Vrhovni štab, zajedno sa stranim misijama, uputio preko Mliništa ka Kupresu. Nemci su i dalje vršili napade, ali su ih naše jedinice odbijale. Vrhovni štab je odlučio da se prebaci na ostrvo Vis, jer je trebalo za nastupajuće operacije naše vojske obezbediti stalan rad bez prekida. Vrhovni štab sa stranim misijama došao je na Kupreško Polje i tu čekao da se prebaci. Sovjetski major šomikov prvi se spustio na aerodrom kod Kupresa. Englezi i Amerikanci su govorili da je nemoguće leteti, ali on se kroz oblake dvaput spuštao na aerodrom i doveo Maršala, generala Komjejeva i ostale drugove. Posle su se iste noći i saveznici spustili. Titu su bore jače urezane za ovih osam meseci kako ga nisam video. Odveo me je u baštu i počeo da priča o napadu:

— Eto, i ovog puta smo se probili! Ali što se naše jedinice biju! Zadivile su saveznike!

Razgovarajući s drugovima ovakvu sam sliku dobio o borbi u Drvaru:

Nemačka komanda napadom na Drvar stavila je sebi u zadatak da razbije naš Vrhovni štab i po mogućstvu da ubije Tita.i Za ovaj napad

[1] Pukovnik Jozef Selmajer, načelnik operativnog odeljenja štaba vrhovnog zapovednika za Jugoistok, u svojoj izjavi o napadu na Drvar veli da je u proleće 1944 na Balkanu bilo ozbiljno ugroženo snabdevanje nemačkih jedinica i njihova operativna pokretljivost jako smanjena:

»Zbog toga je i borbena delatnost trupa komande oružanih snaga Jugoistok mnogo trpela. Veće operacije nisu se mogle izvoditi. Potreba da se unutrašnji neprijatelj napada nametala se sada još više. Plan za jednu novu veliku akciju bio je već obrađen za vreme otsustva generalfeldmaršala fon Vajksa. Početkom maja Druga oklopna armija, kojoj je bio postavljen ovaj zadatak, podnela je svoje projekte komandi oružanih snaga Jugoistok. Zbog nedostatka raspo-

upotrebljen je, prvo, jedan bataljon padobranaca, SS-ovaca, koji je, posle žestokog bombardovanja Drvara, bačen na grad pomoću jedrilica, kao i pomoću padobrana, a istovremeno kopnenim putem krenule su preko Sarajeva — Jajca borbene grupe Sedme SS-divizije, od Knina 118 lovačke divizije i 92 motorizovani puk, a od Bihaća i Bosanskog Novog borbene grupe 373 i 392 nemačke divizije.

Za dan napada Nemci su uzeli Titov rođendan, očekujući da će nas zateći nespremne. Usled čestog izviđanja neprijatelja avionima, kao i nekih drugih indicija, Vrhovni štab bio je preduzeo izvesne mere za slučaj napada Nemaca iz vazduha. Ćak je jedna brigada bila smeštena u sam Drvar. Međutim, usled toga što su Nemci vršili demonstrativne napade prema našoj oslobođenoj teritoriji, ova brigada bila je prebačena da ih zaustavi.

Nemci su napad otpočeli u šest časova izjutra po našem vremenu. Prvo su žestoko bombardovali čitav prostor, a zatim su bacili padobrance. Prethodno su uništili četiri protivavionska mitraljeza. Osim padobrancima, Nemci su spuštali svoje trupe i pomoću jedrilica.

Iznenađenje je za nas bilo prilično. Nemački padobranci čim su se spustili odmah su stvorili svoje baze i smesta prelazili u napad. Kod svakog nemačkog padobranca nalazila se po jedna fotografija druga Tita.

Vrhovni štab bio je u mnogo većoj opasnosti nego što smo mislili. Uoči napada Tito je došao u pećinu u Drvaru, gde je večerao s gostima, tako da ga je napad zatekao u pećini. Tu neposredno bili su i Beve, Marko i ostali drugovi iz Vrhovnog štaba. Sovjetska i engleska misija bile su izvan Drvara, pa njima nije ni pretila direktna opasnost.

Kad je otpočelo bombardovanje iz vazduha, Tito i drugovi sklonili su se u pećinu. U međuvremenu su pali padobranci. Jedna grupa odmah je krenula u pravcu pećine. U tom trenutku nijedna desetina Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba nije se nalazila kod Tita, osim jednog ordonansa, jer su sve desetine bile raspoređene kod sovjetske i engleske misije, kao i na raznim drugim dužnostima u gradu.

Mićo Janković, zamenik komandanta Pratećeg bataljona, koji se nalazio u štabu bataljona u centru grada, čim je video da padaju padobranci, zgrabio je svoju mašinku i s još jednim drugom pojurio ka pećini. Iza mosta na reci Uncu naleteo je na četiri nemačka padobranca koji su išli prema pećini, pa, pošto ih je spazio pre nego što su oni njega ugledali, otvorio je vatru iz mašinke i svu četvoricu pobio.

loživih snaga ovog puta zadovoljilo se s tim da se isključi iz akcije centar rukovodstva Titove armije, u očekivanju da će se ovim postići odlaganje izvršenja neprijateljskih namera.«

U dnevnoj zapovesti štaba Sedme SS planinske divizije »Princ Eugen« od 23 maja 1944, izdate povodom operacije Rösselsprung (»Skok konja na šahovskoj tabli«), to jest napada na Drvar, o ciljevima operacije, veli se:

»Generalna komanda Petnaestog brdskog armiskog korpusa s jakim motorizovanim sastavima, delovima Sedme SS brdske divizije i SS padobranskim lovačkim bataljonom prodiraće s više borbenih grupa koncentrično u oblast Petrovac — Drvar, razbiće crvene snage i posešće centar crvenog rukovodstva. Padobranski lovački bataljon ima pri tome zadatak da iskakanjem iks-dana, u praskozorje, razbije neprijateljske rukovodeće štabove i da ih za duže vreme isključi iz dejstva.«

Nemci su neprekidno bacali pojačanja u grad, nove jedrilice su stizale.[2] Oko svake kuće vodile su se žestoke borbe. Nemci su padali i po njivama na kojima su se nalazile drvarske omladinke i radile. Nemci su ove devojke odmah hvatali i posle streljali.

Od vojnih jedinica u Drvaru i njegovoj najužoj okolini nalazila se jedino Viša oficirska škola, ali gotovo svi drugovi iz ove škole bili su izišli u zoru da uče, pa su se razmestili po okolnim šumarcima, mahom svi bez oružja. Kad su videli da se padobranci spuštaju, pojurili su u zgradu, ali, osim revolvera, uglavnom nisu imali drugog oružja. Ipak pojedine grupe drugova iz oficirske škole počele su da daju organizovaniji otpor.

[2] Za napad na Drvar SS-padobranski lovački bataljon 500 dobio je sledeću zapovest:

»A) *Teretne jedrilice:*

Ukupno raspoloživo 340 mesta za ojačani SS padobranski lovački bataljon 500.

1. *Borbena grupa »Panter*:*

Zadatak: zauzimanje »Grada« (glavni štab Titov?), potom organizacija odbrane »Grada«. Uspostavljanje veze sa borbenim grupama »Crveni» (»Rot«), »Jurišač« (»Stürmer«), »Nasrtljivač« (»Draufgänger«) i »ščepač« (»Greifer«).

2. *Borbena grupa »Jurišač:*

Zadatak: Pokupiti »Moskvu« (rusku misiju?), potom držati blok kuća »Moskva«, pre svega frontom ka istoku. Uspostavljanje veze sa borbenim grupama »Panter«, »Crveni«, »Zeleni« (»Grün«) i »Nasrtljivač«.

3. *Borbena grupa »Nasrtljivač*«;

Zadatak: Zauzimanje raskršća pute va na severozapadu (»Zapadni krst«), naročito tamošnjih odbrambenih postrojenja (radiostanica?), onda odbrana »Zapadnog krsta«, pre svega frontom severoistok i severozapad. Snažno borbeno izviđanje ka »Mlinskom mostu«, »Mlinskoj klisuri« kao i drumom ka severozapadu. Uspostavljanje veze sa borbenim grupama »Panter«, »Jurišač« i »Sčepač«.

4. *Borbena grupa »ščepač*«:

Zadatak: Zauzimanje »Londona« (engleske misije?), potom nadiranje zajedno sa borbenom grupom »Grizač« (»Beisser«) na »Kapelu« (500 m južno od »Londona«). Braniti istaknutu otpornu tačku »Kapela«. Uspostavljanje veze sa borbenom grupom »Onoga koji lomi« (»Brecher«) preko »Pauka« (»Spinne«), (500 m istočno od »Londona«), kao i sa borbenim grupama »Panter« i »Nasrtljivač«.

5. *Borbena grupa »Onaj koji grize*:*

Zadatak: Zauzimanje skupine kuća »Varšava« (200 m južno od »Londona«), potom potčinjena borbenoj grupi »Sčepač«, zadatak kao ove.

6. *Borbena grupa »Lomač*:*

Zadatak: Zauzeti »Ameriku« (amerikansku misiju?), potom pročešljati kućišta na jugozapadnom izlazu »Drvar« i zauzeti vis »Pauk« (400 m istočno od »Londona«). Odbrana ovog predela pre svega frontom ka severozapadu i jugoistoku. Uspostaviti vezu sa borbenom grupom »ščepač« (»Kapela)), kao i sa »Panterom« (»Grad«) i »Nasrtljivcem« (»Zapadni krst«), pročešljati klisuru neposredno severno od »Pauka«.

B) *Padobranci (ukupno 314 ljudi):*

1. *Borbena grupa »Plavi*« (»Blau«):

Zadatak: Zauzimanje istočnog izlaza Drvara, potom odbrana jugoistočnog izlaza zajedno sa borbenom grupom »Zeleni«. Uspostavljanje veze sa borbenom grupom »Jurišač« (predeo »Moskva«), »Panter« (predeo »Grad«) i »Crveni« (predeo »Grad«).

2. *Borbena grupa »Zeleni*:*

Zadatak: Zauzimanje severoistočnog dela Drvara i »Mosta na kapiji«, potom zajedno sa borbenom grupom »Plavi« odbrana istočnog dela Drvara.

3. *Borbena grupa »Crveni*:*

Zadatak: Zauzimanje »Gostionice« sa delovima, glavnina uspostavlja odmah vezu sa borbenim grupama »Panter« i »Jurišač«, kao i sa mesnom odbranom Drvara (borbene grupe »Zeleni« i »Plavi«). Potom rezerva komandanta bataljona u predelu »Grad«.

C) 2. *Talas (padobranci):*

Jačina: Uzletanje 2. talasa što ranije, ukoliko je to samo tehnički moguće. Spuštanje ili iskakanje, ukoliko ne bude postojao neki drugi zahtev od komandanta SS-padobranskog lovačkog bataljona 500 na poljanama jugozapadno od »Grada«. Spuštanje na drugim mestima tražiće komandant SS-padobranskog lovačkog bataljona 500 po mogućstvu radiom pre uzdizanja ili radiom od jedinica u letu (regulisati sa vođom vazduhoplovstva Hrvatske).

Pa dalje se pod tačkom D) *Razno* u tački 5 kaže:

»Dovedene zarobljenike treba svim sredstvima koja stoje na raspoloženju (prema potrebi

U gradu je besnela žestoka bitka. Čitav drvarski Okružni komitet SKOJ-a izginuo je do poslednjeg čoveka. Omladinci su vraćali natrag bombe koje su un Nemci ubacivali kroz prozor. Oko zgrade komiteta nađeno je kasnije na desetke mrtvih Nemaca. Nemački padobranci bili su paii tačno pred kuću i odmah je blokirah. U zgradi je bilo šest članova OK SKOJ-a za Drvar: politički sekretar Duško tiursać, radnik iz Drvara, brat narodnog heroja Marije Bursać, Duško Bajić, radnik iz sela Nagrade, organizacioni sekretar, zatim Ljubo Bosnić, seljak iz Bosnića pod Oštreljem, brat Rajka Bosnića, sekretara Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku Krajinu koji je poginuo u Livnu 1942 godine, zatim Raza Omanović, srednjoškolka iz Bihaća, Zora Zeljković, srednjoškolka iz Martin

i vezivanjem), sprečiti u bekstvu i pri pokušaju bekstva ili, ako preti opasnost, streljati. Rezultate izviđanja treba im bezobzirno iznuditi. Saslušanje zarobljenika treba čvrsto organizovati (oficir sa tumačem i sa stražarskim osobljem). Pripadnike odeljenja Benesch-a i obaveštajne službe treba smišljeno rasporediti na pojedine borbene grupe odnosno grupe.«

Nemački ratni dopisnik Adalbert Kalevert ovako je opisao u nemačkoj i satelitskoj Štampi napad SS-ovskih padobranaca na Drvar pod naslovom »Skok u boljševički osinjak«, »Kako su naši SS-ovci razbili glavni stan 'Maršala'«.

»Još je noć i sve je tamno dok se naši SS-padobranci spremaju i uređuju svoje mašine. Oni znaju svoj zadatak. Sasvim jednostavno i obično zvuče iz usta komandira, SS-hauptšturmfirera Ribka reči: »Ovog puta ćemo da napadnemo neprijateljski glavni stan!«

Let traje više nego 2 sata. Ljudi sede u mašinama usko jedan pored drugoga. Neki pokušavaju da spavaju, a monotono zujanje motora prati njihove snove. Drugi opet gledaju kroz male prozore, vide gradove i sela, brda i uvale kako beže pod njima. Misle na domovinu, na prijatelje, na neku plavušu ili crnku, ali uvek ponovo odbijaju ovakve pomisli. Jedna neodređena napetost ovlađuje ljudima. Pitanja iskrsavaju jedno za drugim, pitanja na koja se još ne može odgovoriti, ali nervi se uvek ponovno savlađuju.

Deset minuta pre sedam. Cilj se približava, avioni lete lakše, spuštaju se između dva visoka grebena. Iznad transportnih aviona lete u plavom eteru »Štuke« i borbeni avioni. Evo Drvara! »Spremaj se«, — odjeknula je zapovest. Automatski se ljudi dižu.

U gradiću se otvorio pakao. U čistine između oblaka protivavionske artilerije bacaju se »Štuke« i borbeni avioni, oružja sa aviona trešte, bombe muklo odjekuju. Veliki trenutak je došao. Signalno svetio daje znak »JU'S«, znak za otskok, i ljudi već skaču. Neizvesnost je pobeđena, traje jedva nekoliko sekundi, zatim se svi spuštaju i pristaju u gnezdo bandita.

Iznenađenje je potpuno. Pre nego što se banditi mogu da snađu, SS-padobranci već napadaju, i kada se prvi odmiču, spuštaju se nove jedrilice i jedna nova borbena grupa pristaje. SS-ovci napadaju, ništa ih više ne može zadržati. Kuća po kuća biva očišćena. Gnezda odbrane zauzeta. Fabrika oružja posednuta, železnička stanica zauzeta u ogorčenoj bici! Gde se god banditi hoće da utvrde — divljem napadu SS-padobranaca nisu dorasli. Jedna protivavionskn baterija, oružje svih vrsta, masa municije i komore, tajna naređenja, lafeti, radiostanice, mnogi zarobljenici — sve je to palo u ruke prepredenih SS-padobranaca.

Kada počinje veče, banditi opet napadaju. Približavaju se sa svih strana, ali SS-padobranci su se za noćnu odbranu unapred pripremili. Sa svih strana zvižde meci oko glava padobranaca, granate pogađaju i odnose čitave komade zemlje. Noć je tamna. Visoke grebene, koji okružuju dolinu, više nije mogućno videti. Cesto je sve mirno i nikakav pucanj ne remeti tišinu. Ali namah sa svih strana zaklokoću mitraljezi i iz svih kutova biju teške granate po položajima branilaca. Od čoveka do čoveka ide vest: »Radiostanica je uništena!« Pun pogodak! Sve su veze odsečene.

Komandir hauptšturmfirer Ribka je teško ranjen. Za jedan trenutak vlada utučenost, a zatim se ljudi zaklinju: »Sada oštrije nego ikada.« Koliko se god položaj može činiti beznadan i koliko će god još dà stoji žrtava, oni se čvrsto drže. Između kamerada koji se bore leže laki ranjenici, koji pune magazine za mašinke i prazne mitraljeske municione redenike. Dvadeset puta banditi idu u napad i 20 puta bivaju odbijeni. Branioci pucaju iz svega što imaju, sve što može da se ispuca. Oni pucaju i kad se pred njihovim položajima čuju još samo bojni krikovi i kad se već ništa više ne miče.

Na istoku se budi dan. Sa prvim sunčanim zracima dolaze opet »Štuke« i borbeni avioni. Zaglušna tutnjava vlada nad dolinom i hiljadu puta odjekuje od svih grebena. Bacaju se bombe na bandite i puca se iz svih avionskih oružja. Dolaze transportni avioni i bacaju municiju. Opet napadaju padobranci i gone neprijatelja natrag. Kada je sunce dostiglo vrhunac, začuše se s nekog brda zvukovi bitke. Prve trupe za rasterećenje su stigle. Padobranci opet napadaju i sebi krče put. Obruč je razbijen.

Pod toplim suncem utapljaju se umorni padobranci i sa jednim odrešnim: »Zaslužili smo«, odaju se potpuno zasluženom odmoru.«

Broda, i Savica Salomon iz Janjila. Osim ovih šest članova OK SKOJ-a u zgradi se nalazio i sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a za Drvar Mile Grubor.

Nemci su odmah blokirali kuću tako da iz nje niko nije mogao da izađe. Posle borbe od dva sata otpor je prestao, pošto su izginuli svi drugovi, izuzev Ljube Bosnića. On je bio teže ranjen u nogu i u jednom trenutku uspeo je, posle pogibije svih drugova, da se izvuče iz kuće i da se prebaci puzeći preko reke Unca. U kući u koju je ušao zatekao je jednu ženu kojoj je ispričao pogibiju članova OK SKOJ-a. U toku dalje borbe Nemci su naišli na kuću u koju se on bio sklonio. Zapalili su je, i u njoj je izgoreo i Ljubo Bosnić.

Pećina u kojoj se nalazio Vrhovni štab bila je pod stalnom vatrom nemačkih padobranaca. Kurir druga Bevca, Vlado - Henrik, izišao je na otvor pećine da osmotri kretanje Nemaca, ali je bio pogođen jednim metkom u glavu. Dugo se mučio.

Tito i Beve probili su se iz pećine oko 11 sati pre podne. U međuvremenu bitka se i dalje razvijala. Marko je odmah posle prvog napada uputio jednu grupu omladinaca, s Ralom Dugonjićem i Milom Neoričićem na čelu, da siđu ponova u grad i da spasu radiostanicu sovjetske misije, kao i da ne dozvole Nemcima da razviju front prema pećini. Rato i Mile su se probili do zgrade sovjetske vojne misije. Usput su nailazili na strašne prizore. Pored jednog zida zatekli su pedeset streljanih omladinki. žena i seljaka.

U Drvaru su se zatekli i neki delegati s Drugog omladinskog kongresa koji se još nisu bili vratili u svoje jedinice. Omladinci su uzeli učešća u borbi. Jedna desetina iz omladinslce delegacije crnogorske i srbijanske grupe zarobila je jedan »šarac«. U borbama su se naročito istakli omladinac Milisav Milosavljević, iz šumadiske brigade, i Novo Šaranović, iz Četvrte crnogorske brigade. Vrhovni štab je posle pohvalio ovu grupu.

Nemci su u toku prepodneva masu seljaka pobili u Drvaru. Svim zarobljenicima postavljali su kao prvo pitanje: »Gde je Tito?« Niko nije hteo da im odgovara. Posle su ubijali sve od reda.

Iz Srba usiljenim maršem stigla je odmah iza podneva Treća lička brigada i pritegla nemačke padobrance, kojih je bilo blizu hiljadu. U protivnapadu naši borci su odrobili američkog novinara Stojana Pribićevića koga su Nemci u zoru zarobili sa još tri saveznička novinara.

Ličani su vrlo brzo potisli Nemce i suzbili ih na drvarsko groblje. Tu su borbe vođene sve do idućeg dana ujutru, kada su se probili nemački tenkovi preko Petrovca i Oštrelja.

U samom Drvaru poginulo je prilikom ovog nemačkog napada oko 50 drugova i drugarica, među njima, osim članova Okružnog komiteta SKOJ-a, još i Rada Vranješević, član Oblasnog komiteta za Bosansku Krajinu. Od članova Vrhovnog štaba niko nije nastradao, a iz aparata Vrhovnog štaba poginuli su radiotelegrafisti Veljko Dragićević, njegova drugarica Zora, Jozo Butorac, kao i prevodilac Aleksandar Tepavčević-Englez, svi moji dobri prijatelji, s kojima sam u ratu najčešće bio.

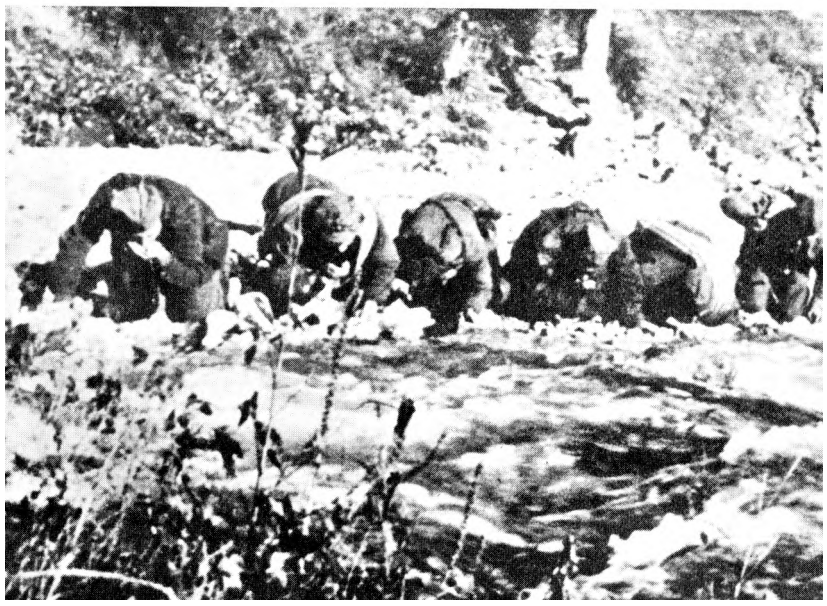
Marko je pronašao Tepavčevića ili »Engleza« (jer je znao da govori engleski), kako su ga svi zvali, u užičkom zatvoru. Mladić je došao iz

SEDAMNAESTA MAJEVIČKA BRIGADA U MARSU ZA VREME SEDME OFANZIVE

TREĆA DIVIZIJA U MARSU PREKO PLATIJA ZA PIPERE

GAŠENJE ŽEĐI U MARSU (JEDNA NEPOZNATA i JEDINICA) I

PRENOS RANJENOG PARTIZANA
(NEPOZNATA JEDINICA)

OSNIVANJE ŠESTE
JU2NOMORAVSKE BRIGADE
U TRGOVIŠTU (PCINJA)
U PROLECE 1944, KOME SU
PRISUSTVOVALI DELEGATI
TREĆE MAKEDONSKE BRIGADE
(desno na slici)

Erbitterte Kämpfe an der Küste zwischen Le Havre und Cherbourg

Titos Bandenzentrum in Kroatien zerschlagen
Weitere deutsch-rumänische Erfolge nordwestlich Jassy

Aus dem Führerhauptquartier, 6. Juni

Das Oberkommando der Wehrmacht gibt bekannt:

In der vergangenen Nacht hat der Feind seine seit langem vorbereiteten und von uns erwarteten Angriff auf Westeuropa begonnen.

Eingeleitet durch schwere Luftangriffe auf unsere Küstenbefestigungen, setzte er an mehreten Stellen der nordfranzösischen Küste zwischen Le Havre und Cherbourg Luftlandetruppen ab und landete gleichzeitig, unterstützt durch starke Seestreitkräfte, auch von See her. In den angegriffenen Küstenstreifen sind erbitterte Kämpfe im Gange.

In Italien führte der Gegner aus Rom heraus mehrere vergebliche Vorstöße gegen unsere Sicherungen westlich und nördlich der Stadt. Östlich der Stadt brachen die mit zusammengefaßten Kräften während des ganzen Tages geführten feindlichen Angriffe bei und westlich Tivoli nach erbittertem Ringen zusammen. Jäger und Flakartillerie der Luftwaffe schossen über dem oberitalienischen Raum acht feindliche Flugzeuge ab.

Im Osten kämpften sich die deutsch-rumänischen Truppen, wirksam unterstützt durch starke deutsch-rumänische Fliegerverbände, nordwestlich Jassy gegen zähen feindlichen Widerstand in harten Kämpfen weiter vor und wiesen wiederholte Gegenangriffe der Bolschewisten ab. 39 feindliche Flugzeuge wurden in Luftkämpfen vernichtet.

Von der übrigen Ostfront wird nur örtliche Gefechtstätigkeit aus dem Kampfraum von Witebsk gemeldet.

In Kroatien haben Truppen des Heeres und der Waffen-SS unter dem Oberbefehl des Generaloberslen Rendulic, unterstützt durch starke Kampf- und Schlachtfliegerverbände, das Zentrum der Bandengruppen Titos überfallen und nach tagelangen schweren Kämpfen zerschlagen. Der Feind verlor nach vorläufigen Meldungen 6240 Mann. Außerdem wurden zahlreiche Waffen aller Art und viele Versorgungseinrichtungen erbeutet.

In diesen Kämpfen haben sich die 7. SS-Gebirgsdivision „Prinz Eugen" unter Führung des SS-Oberführers Kumm und das SS-Fallschirmjäger-Bataillon 500 unter Führung des SS-Hauptsturmführers Rybka hervorragend bewährt.

Einige feindliche Flugzeuge warfen in der letzten Nacht Bomben auf Osnabrück. Zwei Flugzeuge wurden abgeschossen.

Die Schwerter für Oberst Niemack

mandeur des SS-Panzer-Grenadier-Re... ments „Theodor Eicke" in der SS-Panz... Division „Totenkopf", als 480. Soldaten d... deutschen Wehrmacht.

RATNO SAOPSTENJE VRHOVNE KOMANDE NEMAČKE ORUŽANE SILE OD 6 JUNA
OBJAVLJENO u »FELKISER BEOBAHTER«-u 7 JUNA 1944

DESANT NEMACKIH PADOBRANACA NA GLAVNI STAB NOV U DRVARU 1944

JEDAN FRAGMENT IZ ORIGINALNOG RUKOPISA DNEVNIKA: MONTA2A NAPRAVLJENA OD ISECAKA IZ STAMPE .NEPRIJATELJA NARODNOOSLOBODILACKE BORBE POSLE NAPADA NEMACKIH PADOBRANACA NA DRVAR

HRVATSKI LIST — Utorak, 4. srpnja 1944.

Podlegao partizanski „maršal Tito"?

Najnoviji broj (br. 26. od 25. lipnja o. g.) »Ustaše«, vjesnika Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pok... ta, donosi pod gornjim naslovom ovaj članak:

»Prije nekoliko dana nekako u ... vrieme zbila su se u svietu dva zn... čajna događaja: invazija na zap... i uništenje glavnog partizanskog »... ba« kod nas u Hrvatskoj. U za... noj Francuzkoj počela je inv... koja će valjda najače utjecati ... ži svršetak rata, tako će se ... ostvariti rieči Reichsmarsch... Córanga, koji je prod... vio, da se »strahovitom bru... mičemo svršetku rata«. Ov... đaj važan je za čitav svjet... događaj od velike važnosti ... za nas. Uništenje glavnog ... skog »štaba« strahovitog ... će pospješiti naše nastoja... nje i sjedinjavanje svi... snaga u ustaškom duh... nanine, dogodilo se. Hrv... lovci s njemačkim ... uništili su banditsko ... partizanski »štab« m... zavisne Države Hrv... je preko 6.000 parti... je sva Titova pisa... Propali su svi glav... štaba narodne osl... u Hrvatskoj«. Bil... a nešto i u Bosan... nenaden napadom ... »štab« odmah je ... svih partizanski... po čitavom naš... »vrhovni koma... ostali im »dru... ne stiže pomoć... rili su se brže bolje u ... bilj pomršen. Svi su samovozi stra...

...dali, samo jedan jedini, prvi, je iz... ...li njemu je sjedio — navod... ...ki »maršal Tito«. Ali, ...skom tanetu. ... na si...

Titov glavni stan razoren!

Crveni „maršal" u panično... bjegstvu pred njemačkim trupama

Prvih dana mjeseca jula su jake njemačke snage u zarađi sa dva padobranska bataljona maršalne... nenadni napad na Titov glavni stan, koji je bio smješten u Drvaru, na putu između Knina i Petrovca. Prilikom ovog dobro pripremljenog napada, koji je bandite... ...ačeo... ...ao, uništeno je ili zarobljeno 90% njihovih... Titovog štaba. Među mnogobrojnim zarobljenicima, pali... ...u njemačke ruke, nalaze se sovjetske misije, engleske, američke i ... Plijen obuhvata među ostalim 6 radiostanica, 6 čamaca, 12 topova i više stotina automatskih oružja. Ovim ratnim... ...arobljena su velika skladišta municije i ...elokupna arhiva.

Poginulo je 200 pripadnika Titove tjelesne straže kao i 2.000 bandita iz sastava 6. divizije.

Oficirska, podoficirska i kopitarska škola pale su također u njemačke ruke.

Preostalih 10% Titovih „štabova" nalaze se, za čelu sa svojim „narodnim maršalom" u panično... bjegstvu, pokušavajući da se u pustim šumama sačuvaju od njemačkih trupa, koje ih gone u stopu.

...pljačke — osviješćuje hrvatskog seljaka, obrtnika i građanina toliko ... svaki sada dobro znade i po... mu je jedna nada, spas... štita u hrvatskoj ... ovog rata bit... ...i po... ...za n... ...i čo... ...ilj ... ...htio p... ...anda, po... ...starozavje... pomoću bol... čenik, ...az ...ganger... ...ra ... brato... ...bilački ... je sv... ...a neprij... služit... ...kao sred... rata, ...olievanja ... trebal... ...je Hrvatsk... ...danski rat, revoluc... korist, a Hrvatima ...

Povijest će ga spom... šast, kugu, kao razboj... A što će biti s preost... ...im partizanima? Naiboljе... da napuste naše hrvatsko ... se uistinu nakon dvie i pol... uzaludne borbe u Hrvatsko... svoju domaću Srbiju. U Hrva... nema uspjeha, jer tu su stoti... ca ustaša. U Hrvatskoj im neman... će, jer ih čeka sudbina glavnog... tizanskog štaba kod mjesta Dr...

Događaj uništenja glavnog pa... zanskog »štaba« u napetom če... razvitku događaja na zapadu kao d... je potsnut među sporednе događaje, ... lak je taj događaj za nas i te kako ... važan.

Partizane više ništa ne može spa... ...ije. Ure... ...ih nas... ...ni čeka... ...ata, ubojstva i s... ...ih.

—ct—

Evening Star - 7/3

Nazi Paratroopers Missed Taking Tito And Staff by an Hour

By the Associated Press.

BARI, Italy, May 29 (Delayed) — German paratroopers, supported by glider-borne infantry, swarmed down and captured the Bosnian headquarters of Marshal Tito on May 25 but failed to catch the wily Yugoslav leader, Partisan sources disclosed today.

Field Marshal Erwin Rommel, whose whereabouts had been a mystery for weeks, was said to have directed the attack personally.

Tito escaped to the mountains along with Maj. Randolph Churchill, son of the British Prime Minister, and virtually all Allied officers attached to Tito's staff.

Two Allied correspondents, Stoyan Pribichevich of Time, Life and Fortune magazines, John Talbot of Reuters, and two photographers were captured in the Nazi stroke.

Ground troops of the estimated at four divisions, from Bihac, fortress northeast and southeast the Yugoslav ...dition a full ...believed to ha... Withdrawing ... Alps, where ... key goat trail ... first enemy ... the stronghold from which ... had directed Partisan ... Headquarters ... the Marshal's ... operations ... could move on ... Members of ... notice. ... ing of German ... ing note of ... had moved to ... several ... attack. ... groups ... the area ... but the ... cameramen ... center of ... tunity to escape.

Tito Escapes Capture by Nazis, But Loses Base in Airborne Bl...

German Paratroopers, Infantry, Art... Swarm From Skies in Sudden Atten...

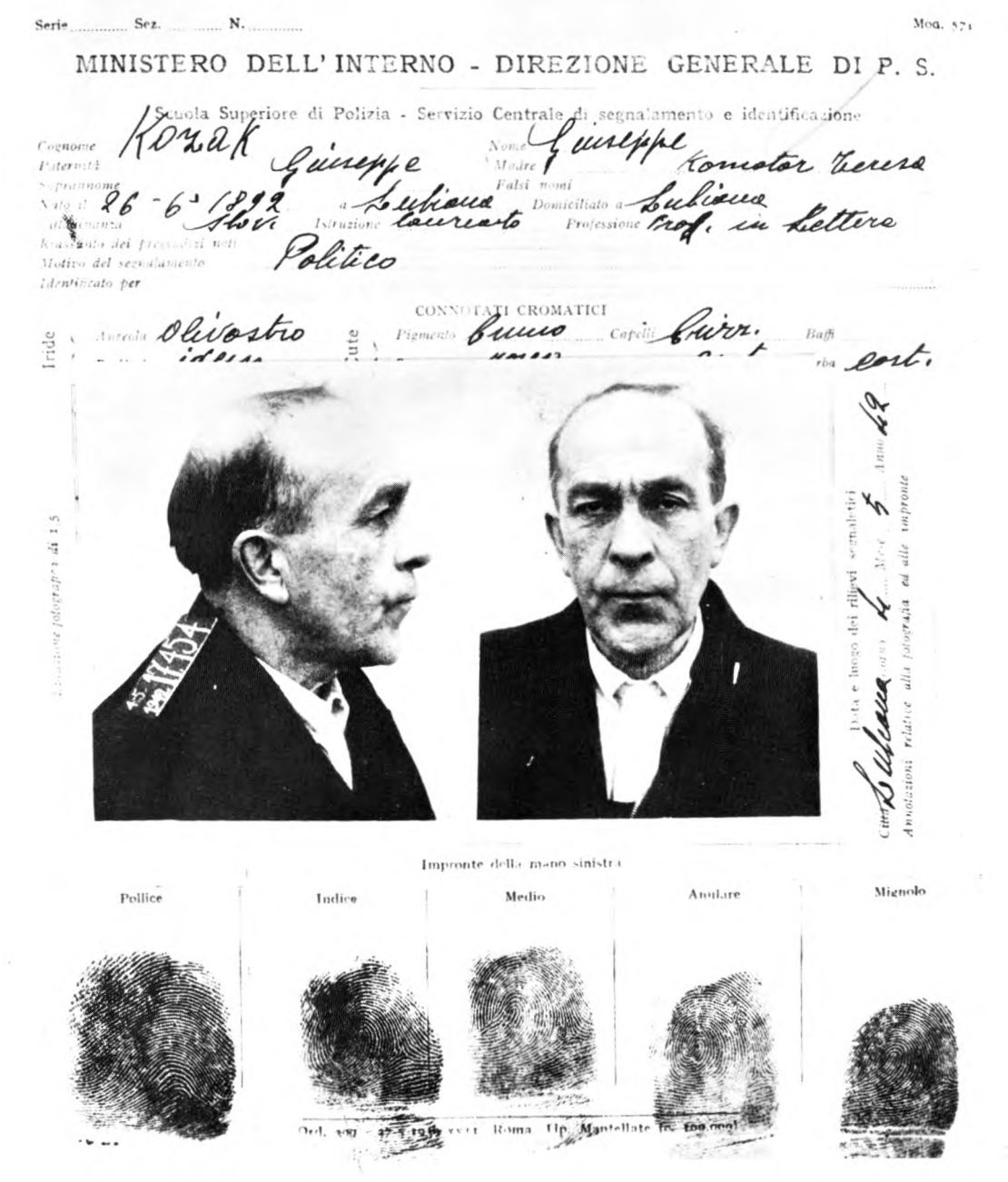
Churchill's Son Safe With Mars...

Nazis Open Wide Attac...

LONDON, June 2 (A... ...ajor offensive ... ...ssaults of the ... ...ermans of the ... ...of the ... ...launched a large-scal... ...ainst Tito ... ...communique ... ...headquarters ... ...begun ... ...Bosnia

SLOVENACKI KNJIŽEVNIK FERDO KOZAK

Serie ..... Sez. ..... N. ..... Mod. 57

MINISTERO DELL'INTERNO - DIREZIONE GENERALE DI P. S.

Scuola Superiore di Polizia - Servizio Centrale di segnalamento e identificazione

Cognome KOZAK Nome Giuseppe
Paternità Giuseppe Madre Komotar Teresa
Soprannome Falsi nomi
Nato il 26-6-1892 a Lubiana Domiciliato a Lubiana
Cittadinanza Slovi Istruzione Laureato Professione Prof. in lettere
Riassunto dei precedenti nelli
Motivo del segnalamento Politico
Identificato per

CONNOTATI CROMATICI

Iride Aureola Olivastro Pigmento Bruno Capelli Curv. Baffi
rba corti

Fotografia di I S

Data e luogo dei rilievi segnaletici
Cm. Lubiana anno 45 Mese 5 Anno 42

Annotazioni relative alla fotografia ed alle impronte

Impronte della mano sinistra

Pollice	Indice	Medio	Anulare	Mignolo

Ord. sup. - 27-1-1938 - XVI - Roma - Tip. Mantellate

SLOVENACKI REVOLUCIONER I PISAC JUS KOZAK, DRUG GAVRILA PRINCIPA I AKTIVNI UČESNIK NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE 1941 — 1945.

Hercegovine preko Sandžaka, imao je neke italijanske propusnice, pa je bio uhapšen kao sumnjiv, ali Markovo sigurno oko odmah je videlo da ima poštenog mladića pred sobom. I nije se prevario.

Tepavčević se borio protiv ustaša još u maju 1941 kad su Hercegovci oborili tri aviona. Posle izdaje popa Perišića, 22 juna 1941, Tepavčević se reši da iz svojih Kazanaca pođe u Srbiju u partizane. Ostavio je majku, sestre, oca i poneo sobom samo knjige. Bio je to bistar mladić samo kako ga naš krš može da rodi. On je u ratu od zarobljenih Italijana naučio italijanski! On je usavršio engleski da je skoro govorio kao Englez! Zato su ga i zvali »Englez«. Imao je neku tetku u Engleskoj i kod nje je proveo godinu dana.

Sećam se »Engleza« u prvom okršaju s Italijanima iznad Nove Varoši. Bili su ga opkolili, ali »Englez« vikne neku italijansku reč, Italijani se zbune, a on jednog ubije i nekako umakne.,Valjda je i to uticalo te je kasnije tako željno učio italijanski.

U Drugoj ofanzivi, kad su nas po Romaniji gonili Nemci, »Engleza« nestane. Vratio se posle dva dana zajedno s kravom koja mu je bila poverena i — sa sedlom na kravi koje je negde usput našao.

»Englez« se silno razvio u poslednje vreme. Zbližili smo se u Petoj ofanzivi. Molio me je da mu pošaljem šekspira kad sam polazio u Kairo.

Pao je izrešetan mecima kad je pokušao da pretrči brisani prostor.

U Drvaru je poginuo i Jozo Butorac. Nije bilo tragičnije ličnosti u našoj vojsci od njega. On je bio teško nervno rastrojen. Tu bolest je dugo vukao.

Po svojim ubeđenjima Jozo je već odavno bio za napredni pokret. U mladosti je mnogo propatio. Bio je u nekom internatu biskupa Štadlera za siromašnu decu, gde je hrana bila slaba, gde je često bio premlaćivan. Posle beži iz tog mučilišta i odlazi u svet. U Americi uči radiotelegrafiju i radi na trgovačkim brodovima. Već tada stupa u napredne sindikate WWI i u jednom štrajku policija ga teško prebija, što je uticalo na njegovu bolest.

Posle je Jozo bio proteran natrag u Jugoslaviju. U Zagrebu je pomagao pokret. Davao je znatne sume novca za Partiju preko Steve Galogaže, koji je za njega bio sve i sva. Izgradio je jednu radiostanicu za Partiju. Iz Zagreba je umakao od ustaša, stigao preko Sarajeva na Romaniju u januaru 1942. Kad je prešao na oslobođenu teritoriju kleknuo je i poljubio zemlju.

Jozo je bio neverovatno radan čovek, uredan na poslu, predan. Milina mu je bila da za vreme odmora, posle marševa, u najzabačenijim selima, u nekoj štali, postavi radio, pusti Morzeove znake i kuca odmah u mašinu, nepomičnog lica kao kip. Naokolo babe i starci ne dišu:

— To partizani sa Staljinom govore! — slušao sam na Pivi jednog starog seljaka.

I kad god sada čujem Morzeove znake preko radija, iziđe mi slika onih naših sela i nesrećnog Joze Butorca.

U Drvaru su poginuli i Veljko Dragićević i njegova drugarica Zora. Kada je emigrantska vlada poslala svoju prvu misiju Draži Mihailoviću, u njoj je bio i Veljko Dragićević, radiotelegrafist i civilni pilot »Aero-

puta«. Ta misija je putovala preko naših veza od mora pa sve do Užica, jer četnika u to doba nije bilo ni u Crnoj Gori, ni u Sandžaku. Kad je misija imala da krene iz Užica do Draže, Veljko je izjavio da ostaje kod nas. Zamolio me je da mu stilizujem izjavu o tome zašto prelazi. A kasnije, u čačku, prilikom pregovora s četnicima, našao se Veljko lice u lice s majorom Lalatovićem i Hadzonom. Mirno im je rekao da neće da bude izdajnik svoje zemlje i zato je prešao u partizane.

Zajedno s Pajom Savićem Veljko ima najviše zasluga za izgradnju naše radioveze. Sećam se dobro kako su radosni bili kad su posle Romanije, u februaru 1942, uspostavili prvu vezu. Dobro je Veljko vršio svoju dužnost, nosio je verno radiostanice kroz sve ofanzive. Bio je to naporan posao. Broj veza se povećao, marševi stalni, ide se po deset–dvanaest sati i, kad drugi leže na odmor, Veljko seda za taster i kuca.

Veljko nas je uvek opominjao da prilikom bombardovanja treba uzimati sigurna skloništa. Za vreme desanta u Drvaru on se sklonio u neki kanal ispod druma. Kad su padobranci već skakali, Veljkova drugarica Zora portrči da Veljka izvadi iz kanala, ali se ni on, ni ona više nisu vratili. Nemci su ih pohvatali i streljali. Zora je uživala poštovanje svih drugova. Ona je bila ćerka bogatog sremskog seljaka, ali je kuću ostavila 1942 i čak iz Srema došla u Bosnu. Stari je pomogao Veljku da mu dođe drugarica.

Zora je postala partijka, odlično se pokazala u svim ofanzivama, svršila je kod Veljka radiotelegrafski kurs i postala zastavnik. Nikad neću zaboraviti Zoru u Petoj ofanzivi kad sam bio ranjen. Kad bi me vatra obuzela, ona bi dolazila do mene, odnekud vadila kocku šećera (velika je to retkost bila u to vreme), stavljala mi je u ruku, nasmešila se i otišla.

Ono jutro kad je bio desant na Drvar, stigao je tamo oko tri izjutra iz Barija potpukovnik Anderson, šef engleske propagande za Balkan. U građanstvu on je jedan od direktora velike banke Samjuel. U propagandi pomalo služi kao figura. Oficir iz prošlog svetskog rata s mnogo medalja, poznata porodica.

Taj nesrećni engleski džentlmen zapao je u gužvu i pošao s mladim čerčilom, Stojanom Pribićevićem i nekim drugim engleskim oficirima zajedno sa štabom Osmog korpusa koji je stvarno imao teške situacije u toku Sedme ofanzive. Anderson je grdio, govorio kako naši komandanti ne znaju da se snađu, ne znaju šta rade i da je jedini izlaz da se savezнички oficiri izdvoje i spasu na svoju ruku, to jest da se predadu. Kad je ponestalo hrane, Englezi su se pobunili što nemaju čaj. U toj teškoj situaciji čak su i engleski kuvari zaboravili klasne razlike, pa se jedan kuvar, podnarednik, digao i očitao im lekciju:

— Vi se bunite za hranu, a ne znate da partizani od svojih usta odvajaju i daju nama. Mi hleba imamo, a oni ga tri dana nisu jeli...

Vlado ćetković je u jednoj situaciji odlučio da povede čitavu diviziju niz neku liticu o kojoj se posle među Englezima čuda pričala. Na kraju krajeva, mi smo se, po običaju, iz obruča izvukli i Anderson je video da naši komandanti nisu baš muve bez glave. Na ponovnom sastanku

Engleza Anderson se izvinio Stojanu Pribićeviću, koji je odmah govorio da treba imati vere u naše komandante.

Kad je Anderson došao u Italiju, onda je počeo da se hvali. Morton mi je pričao da je Anderson govorio kako je na dan prelazio po stotinu kilometara i spuštao se niz liticu od hiljadu metara. Nije se prisećao da, hvaleći sebe, istovremeno iznosi pod kakvim se okolnostima bori naša vojska, koja mu je život spasla.

★

Nemci su napad na Drvar objavili na velika zvona. Vrhovna komanda nemačke oružane sile zadržala je vest o napadu na Drvar sve do 6 juna i objavila je tek toga dana, da bi ovom vešću parirala u Nemačkoj i satelitskim zemljama otvaranje drugog fronta. Na dan 6 juna Vrhovna komanda nemačke oružane sile u svom redovnom ratnom izveštaju, pošto je saopštila da je otvoren drugi front, o napadu na Drvar veli:

»U Hrvatskoj su jedinice oružanih snaga i jedinice SS pod zapovedništvom generalpukovnika Rendulića, a poduprte jakim borbenim i bojnim vazduhoplovnim jedinicama, napale i razorile, posle teških borbi od nekoliko dana, sedište banditskih skupina Tito. Neprijatelj je izgubio, koliko se moglo zasada ustanoviti, 6.240 ljudi. Osiin toga zaplenjeno je mnogobrojno raznovrsno oružje i mnogo skladišta.

U ovim borbama sjajno su se istakli Sedma SS planinska divizija „Princ Eugen“ pod zapovedništvom SS oberfirera Kuma i SS padobranski bataljon broj 500 pod zapovedništvom SS hauptšturmfirera Ribke.«

Posle ovog izveštaja Vrhovne komande nemačke oružane sile medu četnicima i ustašama u zemlji i inostranstvu nastalo je veliko veselje, njihovi listići počeli su da daju izjave da je naša vojska uništena i tako dalje. Sam Draža Mihailović počeo je da daje izjave preko svoje telegrafske stanice u tome smislu. Fotićev »Srbobran« preneo je iz Kaira Sulcbergerov članak, u kome ovaj tvrdi da je poslednja nemačka akcija »znatno oslabila jugoslovenski partizanski pokret maršala Tita i stavila ga u delikatan položaj. Prema pouzdanim izveštajima, piše dalje »Srbobran«, ne samo da su Nemci isterali sa većeg dela teritorije partizansku vojsku, nego su onesposobili aerodrome koji vezuju partizane sa savezničkim bazama u Italiji.«

Među ustašama veselje nije bilo ništa manje. »Ustaša« od 25 juna donosi veliki članak o napadu na Drvar s najfantastičnijim izmišljotinama, a završava ovim rečima:

»Partizane više ništa ne može spasiti. Upropašćavali su nas: mi ćemo s njima obračunati.«

četnički »Glas Crnogorca« pisao je na Cetinju 8 juna:

»Prvih dana mjeseca juna su jake njemačke snage u saradnji s dva padobranačka bataljona izvršili iznenadni napad na Titov glavni stan, koji je bio smješten u Drvaru, između Knina i Petrovca.

Prilikom ovog dobro pripremljenog napada, koji je bandite prenerazio, uništeno je ili zarobljeno 90% članova Titovog štaba.

Među mnogobrojnim zarobljenicima, palim u njemačke ruke, nalaze se svi članovi engleske, amerikanske i sovjetske misije.

Plijen obuhvata među ostalim 6 radiostanica, 6 tenkova, 12 topova i više stotina automatskih oružja. Osim toga zarobljena su velika skladišta municije i cjelokupna arhiva.

Poginulo je 200 pripadnika Titove tjelesne straže, kao i 2.000 bandita iz sastava Šeste divizije.

Oficirska, podoficirska i komesarska škola pale su također u njemačke ruke.

Preostalih 10% Titovih „štablija" nalaze se, na čelu sa svojim „narodnim maršalom", u paničnom bjegstvu, pokušavajući da u pustim šumama spasu živote od njemačkih trupa, koje ih gone u stopu.«

I ostali nemački sateliti pisali su slično. Došlo mi je u Italiji do ruku nekoliko listova iz Frankove Španije i Petenove Francuske. Frankov list »Madrid« od 13 juna piše pod naslovom »Tito opkoljen od nemačkih trupa gubi moral«, pa dalje lupeta kako se Tito »spasao na konju koga je ukrao sa imanja u blizini grada«. Na kraju Frankov list veli:

»Tito, prolazeći kroz sela i naselja, sprovodi sva moguća zločinstva. Jedan je zarobljenik ispričao o neverovatnim zločinima Tita, koji ubija iz samog svog zadovoljstva. Iz tih se razloga u partizanskim redovima vrlo mnogo plaše Tita. Ni partizani, sledujući za primerom Tita, ne ustručavaju se da ubijaju, kradu i sprovode razna nečovečna dela. Tito nosi dugu posve zapuštenu bradu, lik mu je tvrd. Nosi hlače od čohe, čizme i bluzu od kože, a na glavi zimsku kapu koja u sredini ima veliku petokraku zvezdu. Na grudima nosi značku sa srpom i čekićem.«

★

Saveznička štampa je uglavnom tačno opisala napad na Drvar. Tome je dosta doprineo i prvi izveštaj koji je Morton iz Barija poslao »Asošijejted pres«-u, pri čemu smo mu i mi pomagali. Ovaj izveštaj objavio je »Njujork tajms«, kao i mnogi drugi veliki listovi na zapadu.

Moskovska »Pravda« objavila je jedan izveštaj TASS-a iz Kaira pod naslovom »Neuspeli pokušaj hitlerovaca da zarobe štab maršala Tita«:

»Kako se ovde saznaje, pre tri dana dva bataljona naoružanih nemačkih padobranaca bili su ubačeni u reon Vrhovnog štaba maršala Tita u cilju razbijanja štaba. Zahvaljujući blagovremeno preduzetim merama, nemački padobranci kojih je bilo nekoliko stotina, bili su uništeni ili zarobljeni. Hitlerovci nisu uspeli da nanesu štabu bilo kakav udarac.«

Napad na Drvar pretstavljao je početak Sedme ofanzive,[3] koja se razvijala isključivo na području Zapadne Bosne. U ovoj ofanzivi, s naše

* U leto i jesen 1944 godine saveznička javnost poklanjala je veliku pažnju borbama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije protiv Nemaca, Bugara i kvislinških jedinica.

Moskovska »PRAVDA« u junu mesecu 1944 objavila je od svojih dopisnika iz 2eneve i Kaira sledeća obaveštenja o borbama u Jugoslaviji, koja donosimo u izvodu.

strane, učestvovale su jedinice Prvog, Petog i Osmog korpusa. Borbe su trajale desetak dana, Nemci su uporno jurišali, bilo je žestokih okršaja, naročito u Srnetici, na Mliništima, dalje od Glamoča u pravcu Prekaje. U ovoj ofanzivi nama su mnogo pomogli savezнички avioni, koji su se pojavljivali u velikom broju i onemogućavali dejstvo nemačke avijacije.

Tako je Sedma ofanziva vrlo brzo skršena, a mi smo povratili svu izgubljenu teritoriju. Tokom Sedme ofanzive drug Tito je izdao naređenje svim našim korpusima da smesta pređu u napad. Naređenje je u potpunosti izvršeno. Treći korpus u Istočnoj Bosni oslobodio je čitav niz gradova. Šesti korpus u Slavoniji svom snagom bacio se na prugu Beograd — Zagreb. Slavonci su u Sedmoj ofanzivi, kao i u toku Četvrte, Pete i Šeste ofanzive, zadali Nemcima žestoke udarce. Jedinice Osmoga korpusa, to jest Dvadeset šesta divizija, krenule su sa Visa i izvršile čitav niz upada na Brač, Hvar i druga ostrva, nanevši Nemcima krupne

U *Zapadnoj Bosni* žestoke borbe s nemačkim trupama, koje pokušavaju da se probiju na oslobođenu teritoriju. U *Istočnoj Bosni* uspešni protivnapadi. U *Sloveniji,* u reonu Ljubljana – Novo Mesto, jugoslovenske jedinice nastavljaju nastupanje. (»Pravda«, 1 juni).

U *Hercegovini,* kod Gacka, razbijena krupna nemačka kolona. U *Zapadnoj Bosni* nastavljaju se uporne borbe. U *Sandiaku* 37 jugoslovenska divizija odbila kod Ljubiša Nemce i četnike. U *Sremu* napadnut jedan nemački voz. (»Pravda«, 2 juni).

U *Zapadnoj Bosni* Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije nastavlja uporne odbranbene bojeve. U *Dalmaciji* zauzela je Aržano. U *Sloveniji* 14 divizija napala je na Velenje–šoštanj i Mislinje. U *Istočnoj Bosni* i *Sandiaku* nastavljaju se bitke. (»Pravda«, 3 juni).

Propao pokušaj tri nemačke divizije i nemačkih padobranaca da zauzmu štab maršala Tita. Iz pravca Banje Luke, Jajca i Mrkonjićgrada dve nemačke divizije nadiru ka Ključu i Mlin ištu. Napadači iz pravca Livna razbijeni i vraćeni na polazne položaje. (»Pravda«, 4 juni).

U *Zapadnoj Bosni* uporne odbranbene borbe s krupnim nemačkim snagama, koje nadiru iz više pravaca. U *Sloveniji* 7 jugoslovenski korpus zauzeo Mirnu Peč. (»Pravda«, 5 juni).

U *Zapadnoj Bosni* posle osmodnevnih upornih borbi Nemci zauzeli Tičevo, Narodnooslobodilačka vojska zauzela Ključ. U *Istočnoj Bosni* jedinice 3 korpusa zauzele gradove: Vlasenica, Srebrnica, Bratunac i Drinjača. U Hrvatskoj razrušena pruga Zagreb — Dugo Selo — Kutina. (»Pravda«, 9 juni).

U *Zapadnoj Bosni* Nemci zauzeli Ribnik. Kod Mliništa nemačke trupe razbijene i odbačene na polazne pozicije. U *Istočnoj Bosni* jugoslovenske jedinice nastavljaju nastupanje. U *Hrvatskoj* i *Kordunu* očišćena od neprijatelja velika teritorija. (»Pravda«, 10 juni).

U *Zapadnoj Bosni* nastavljaju se uporne borbe. U *Istočnoj Bosni* jugoslovenske jedinice napreduju. U *Crnoj Gori* i *Sandiaku* očišćeni od četnika Plješivci. U *Dalmaciji,* u borbi za Brač, očišćen Sveti Petar. U *Srbiji* nastavljaju se borbe protiv bugarskih trupa. Zarobljeno 65 vojnika i oficira. Na pruzi Zaječar — Negotin uništeno 5 stanica. Aktivno dejstvovanje južnomoravskih brigada. (»Pravda«, 12 juni).

U *Sandiaku* i *Crnoj Gori* uspešno napredovanje. U *Hercegovini* odbijeni su svi napadi protivnika. Oko Bileće uspešno nastupanje. (»Pravda«, 15 juni).

U *Istočnoj Bosni* 26 jugoslovenska divizija zauzela Lopare. Ubijeno 350 nemačkih vojnik«! i oficira iz 13 SS–divizije. U *Zapadnoj Bosni* pod udarcima Narodnooslobodilačke armije Nemci odstupaju. Tičevo, koje je prelazilo nekoliko puta iz ruku u ruke, zauzele su jugoslovenske jedinice. Nemci izbačeni iz svih uporišta između Glamoča i Drvara. Uporne borbe na sektoru Bosanski Petrovac — Bravsko i Bihać — Petrovac. Poginulo 600 Nemaca. U *Hrvatskoj* između Crikvenice i Novog uporne bitke. U *Sandiaku* borbe se vode na sektoru Prijepolje — Priboj. (»Pravda«, 16 juni).

U *Istočnoj Bosni* inicijativa u rukama jugoslovenskih jedinica. U *Zapadnoj Bosni* uporne borbe. Nemci zaustavljeni na otseku Gornji Vakuf — Prozor. U *Srbiji* očišćeni od Nemaca i Četnika rejoni Jablanica, Kopaonik, Jastrebac i Vlasina. (»Pravda«, 18 juni).

U *Istočnoj Bosni* borba na sektoru Tuzla — Zvornik. Jugosloveni napreduju. U *Sandiaku* na Limu odbijeni svi napadi neprijatelja. Kod Berana u *Crnoj Gori* Nemci trpe velike gubitke. U *Hrvatskoj,* u *Lici,* nastavljaju se borbe s ustašama i četnicima. U tom rejonu razbijene krupne jedinice neprijatelja. (»Pravda«, 19 juni).

Sedma nemačka ofanziva, otpočeta 25 maja, potpuno je propala. U tom periodu ubijeno je 8.000 neprijateljskih vojnika. U *Zapadnoj Bosni* oslobođeni Prozor, Bravsko i Ključ. U *Srbiji* jugoslovenske jedinice nastavljaju nastupanje. *Kordun* i *Banija* očišćeni od okupatora. Ubijeno

gubitke. Aktivne su bile i naše jedinice u Sloveniji, Crnoj Gori i Hercego vini, Srbiji i Makedoniji.

Moskovska »Pravda« u svom broju od 4 juna 1944 opisuje uspehe naše vojske u slamanju Sedme nemačke ofanzive:

»U Italiji su se uspešno razbuktale vojne operacije savezničke vojske za šta naročite zasluge ima herojska borba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije protiv hitlerovskih zavojevača i njihovih podlih saradnika Nedića, Pavelića i Mihailovića. Svakog dana sve bliže se privodi kraju rat koji se vodi na svim delovima fronta u Jugoslaviji. Nemačko – fašistička komanda mobilisala je sve svoje snage da slomi upornu borbu jugoslovenskog naroda. Maršal Tito govori o tome u svom specijalnom naređenju u kome se kaže: „Svuda u Jugoslaviji Nemci upotrebljavaju sve sile da bi, uz pomoć svojih saradnika Nedića, Pavelića i Mihailovića, uništili Narodnooslobodilačku vojsku. Više nego ikada oni nastoje da uguše svaki otpor u vreme kada im

je 860 nemačkih vojnika i oficira. Uništeno nekoliko tenkova i oklopnih kola, zaplenjena zastava nemačkog puka. (»Pravda«, 21 juni).

U *Istočnoj Bosni* oslobođeni su Foča, Cajniče i Ustikolina. U *Zapadnoj Bosni,* kod Prozora, nastavljaju se uporne bitke. Na putu Bihać — Petrovac razbijene dve nemačke motorizovane kolone. U *Sandiaku* neprijatelj napada na sektoru Pljevlja — Prijepolje — Brodarevo. U *Lici* vodi se borba za Korenicu. Kod Duge Rese ubijeno 50 neprijateljskih vojnika. Razrušena pruga Karlovac — Ogulin. U *Gorskom Kotaru* protivnik zauzeo Delnice, ali odmah izbačen. U *Slavoniji* jedinice Narodnooslobodilačke armije uništile na pruzi Zagreb — Beograd 9 vozova i 30 lokomotiva. U blizini Pakraca uništeno 5 lokomotiva i 65 vagona. (»Pravda«, 23 juni).

Kod Prozora ubjeno 230 neprijateljskih vojnika. Između Drvara i Petrovca razbijena nemačka motorizovana kolona i zarobljeno 16 kamiona, 3 tenka, 2 topa. U *Istočnoj Bosni* borbe na Majevici i oko Srebmice. U *Sandiaku* Nemci trpe velike gubitke kod Prijepolja, Kamene Gore i Brodareva. U *Istočnoj Srbiji* pobijeno 500 četnika i nedićevaca. U *Lici* Nemci dovode nova pojačanja. U *Sloveniji* Sedmi korpus vodi borbe na liniji Ljubljana — Grosuplje — Trebnje. U *Gorskom Kotaru* Trinaesta hrvatska divizija oslobodila Delnice, Loku i Mrzle Vodice. (»Pravda«, 24 juni).

U *Zapadnoj Bosni* borbe oko Kreševa i Fojnice. U *Crnoj Gori* lokalne borbe. U *Slavoniji* razbijena kolona neprijatelja blizu Slavonskog Broda. U *Sloveniji* borbe kod Gorice. U *Srbiji* borbe u Jablanici. U *Vojvodini* vrše se napadi na neprijateljske komunikacije. Uništeno 9 lokomotiva, 103 vagona i 5 mostova. (»Pravda«, 26 juni).

U *Zapadnoj Bosni* oslobođeno Grahovo. U *Srbiji* na sektoru Niš — Kruševac — Prokuplje 8.000 Nemaca, četnika i nedićevaca uz podršku artilerije napadaju. U *Gorskom Kotaru* ubijeno 200 Nemaca. U *Slavoniji* zauzeta uporišta Podgorač kod Broda i Bizovac kod Voćina. U *Sloveniji* zauzeta železnička stanica Kirškovac. (»Pravda«, 29 juni).

Najuticajniji američki list »NJUJORK TAJMS« u toku meseca juna doneo je sledeće informacije o borbama u Jugoslaviji od svojih dopisnika u Londonu, kao i iz neprijateljskih izvora.

Donosimo izvode tih vesti:

Nemci zarobili četiri američka i britanska novinara. S. Pribićević umakao. (1 juni).

Tito naređuje da smesta otpočnu napadi na nemačka uporišta. Partizani zauzeli Ariano. Napreduju prema Sinju, *Dalmacija.* Slovenačke snage prodrle u Soštanj, blokirajući nemački garnizon. (2 juni).

Objavljene vesti da su Nemci zauzeli Titov štab blizu Drvara, 25 maja. Javlja se da je feldmaršal Romei vodio napad iz vazduha kao i napad četiri divizije. Tito, major R. Cerčil i članovi savezničke misije spaseni. Četiri američka i britanska novinara zarobljena. Opis bitke za Drvar. Pominje se pomoć američkog i engleskog vazduhoplovstva. Nemci otpočeli veliku ofanzivu protiv oslobođene teritorije u *Zapadnoj Bosni.* (3 juni).

Nemački napadi na uporišta u *Zapadnoj Bosni* nastavljaju se. Jake nemačke snage napadaju iz više pravaca. Tito tvrdi da su propali nemački pokušaji da slome partizanski otpor. U partizanskoj ofanzivi u sevemim krajevima, u *Sloveniji,* zauzeta Mirna Peč. Fotografija kamufliranog Titovog štaba u Drvaru. (4 juni).

Partizani javljaju da su Nemci pretrpeli velike gubitke prilikom napada na štab. Podvlači se uloga Romela. Nemačke motorizovane divizije pod zaštitom iz vazduha nastavljaju napad u *Zapadnoj Bosni.* Partizani nastavljaju da napadaju nemačke linije. Javlja se da je i saveznička i nemačka vazdušna aktivnost velika. (5 juni).

Crvena armija i savezničke vojske na italijanskom frontu nanose poslednje udarce. Neka sve jedinice Narodnooslobodilačke vojske i svi jugoslovenski partizanski odredi, u svim delovima zemlje gde postoje nemački garnizoni, stupaju u žestoku borbu sa neprijateljem napadajući njegove baze, komunikacije i objekte koji imaju prvostepen značaj za neprijatelja.«

Nemci idu u nove avanture da bi postigli uspeh. Poznato je o neuspehu Nemaca u njihovom pokušaju da zarobe štab maršala Tita. Napad Nemaca slomljen je otporom herojske vojske maršala Tita. U Italiji Keselringu je nužno potrebna pomoć u novim rezervama vojske. Ali ih ne može niotkuda uzeti, tim pre što Istok neodložno zahteva nova popunjavanja fronta, a uzeti sa Zapada nemačke jedinice — riskantno je. Jasno je da su Nemci, očekujući nastupanje generala Aleksandera, hteli da oslobode neke svoje divizije u Jugoslaviji. Maršal Tito i njegova vojska srušili su i razbili te planove. Front u Jugoslaviji apsorbuje značajne snage Nemaca i lišava ih mogućnosti da Keselringa pomognu pri svojim sadašnjim žestokim porazima. To je

Žestoka borba u *Zapadnoj Bosni.* Nemci đobijaju pojačanje. Lokalne borbe na drugim sektorima. Dva nemačka voza s trupama uništena na pruzi Beograd — Zagreb. (6 juni).

Partizani zauzeli Ključ, Aržano i još četiri grada. (7 juni).

Partizani vrše protivnapad na svim sektorima. Zauzeli Grahovo i nekoliko drugih mesta. Poražene nemačke kolone u *Hercegovini* i *Sandžaku.* Nemci javljaju o broju ubijenih i zarobljenih Titovih vojnika u maju mesecu. Nemci zauzeli Ribnik. Javlja se o zločinstvima. Nemci javljaju o gubicima partizana u bici za Brač. (8 juni).

Tito i štab uspostavili novo sedište. Otklanja se vest o odlasku u Italiju. Nemci javljaju da je Brač očišćen i da su zarobljeni Englezi. Nemci javljaju o jugoslovenskim gubicima u Drvaru. Partzani nanose gubitke Nemcima u *Zapadnoj Bosni* i odbijaju nemačke napade blizu Gračaca i Cerknice. (9 juni).

Nemci javljaju da je britanski potpukovnik T. čerčil zarobljen za vreme jednog napada komandosa i partizana na ostrvu Hvaru. (10 juni).

Partizani razbili neke pravce ofanzive u *Zapadnoj Bosni.* Vrše protivnapade. Preduzimaju ofanzivu u *Istočnoj Bosni* i *Sandžaku.* Gerilci nasrću na železničke i drumske veze. (11 juni).

Britanske, američke i partizanske snage napale Brač od 1 do 5 juna. Postignuti ciljevi pre povlačenja. Nemački otpor žestok. Geografska karta pokazuje napad saveznika i partizana na Bol. (12 juni).

Partizani napadaju nemačka uporišta na liniji Tuzla — Zvornik i na Majevici. Bombarduju Koraj i čeliče. žestoka borba nastavlja se u *Zapadnoj Bosni.* Javlja se da se Nemci povlače iz Glamoča i okoline. (13 juni).

Partizani zauzeli Lopare, *Istočna Bosna.* Nemci napuštaju položaje između Glamoča i Drvara Hiljadu Nemaca ubijeno na raznim frontovima. Partizani drže Tičevo. (15 juni).

četnički oficiri i vojnici prelaze Titovim snagama. Novi regruti dolaze u partizane u dolinu Morave. Partizani drže inicijativu u *Istočnoj Bosni.* Javlja se da je zaustavljena nemačka ofanziva u *Zapadnoj Bosni.* (17 juni).

Partizani očistili Prozor, Bravsko i Ključ od Nemaca. Javlja se o teškim gubicima. Nemci bacaju pojačanja da osnaže nadiranje u *Zapadnu Bosnu.* Partizani javljaju da vrše zarobljavanja u ofanzivi u *Srbiji.* (18 juni).

Američki dopisnik S. Pribićević opisuje bitku u Drvaru. Nemačka zločinstva. Tito tvrdi da su Nemci poraženi u *Zapadnoj Bosni.* Podvlači savezničku pomoć u vazduhoplovstvu. Opis kako su Nemci zauzeli Drvar, sedište Titove vlade. Javlja se da je Tito otišao avionom u Italiju da ne bi bio zarobljen. Reakcija Mihailovića. (19 juni).

Nemci dobi jaju pojačanja u *Lici.* Žestoke borbe u Korenici. Partizani napadaju komunikacije u *Slavoniji.* (20 juni).

Nemci javljaju o svojim uspesima protiv partizana. (21 juni).

Partizani uništavaju prugu Zagreb — Beograd. Javlja se o nemačkim koncentracijama u *Sevemoj Dalmaciji.* Titovi uspesi u *Istočnoj Bosni,* u *Zapadnoj Bosni, Hercegovini, Sandžaku* i *Hrvatskoj.* Nemci odbijeni iz Delnica. (22 juni).

Partizani javljaju da su Nemci odbijeni u *Zapadnoj Bosni.* Nastavljaju ofanzivu u *Srbiji i Slavoniji.* (23 juni).

Major R. Cerčil vratio se u Veliku Britaniju da podnese izveštaj. (27 juni).

Nemci otpočeli ofanzivu u *Istočnoj Bosni,* pretrpeli gubitke u Srebmici, povukli se iz Grahova. Partizani javljaju o nemačkom porazu kod Delnica. (28 juni).

Izveštaj o nemačkim gubicima za pet dana u *Zapadnoj Bosni, Sandžaku* i *Istri.* Nemci otpočeli novu ofanzivu u *Sloveniji.* (29 juni).

ono u čemu se vidi naročiti značaj osobito upornog nastojanja nemačko-fašističkih zavojevača da postignu bilo kakav uspeh u Jugoslaviji.

Herojski sinovi jugoslovenskog naroda sveto ispunjavaju svoj dug zaoštravajući borbu protiv fašističkih zavojevača. O tome lepo govori nekoliko naređenja maršala Tita.

Jedinice Narodnooslobodilačke vojske proslavile su se svojom muževnošću i hrabrošću, ali njima nedostaje oružje. Neophodno je pomoći u oružju maršala Tita i dati mu mogućnost ne samo da savlada napore Nemaca, nego i da uništi neprijatelja u ime oslobođenja jugoslovenskog naroda, u ime opšte stvari saveznika.«

★

Vis je kao košnica. Nema a da iz nekog kraja Jugoslavije ne dođu drugovi u Vrhovni štab. Avionske veze odlično funkcionišu. Preko noći sovjetski i engleski avioni spuštaju se na naše improvizovane aerodrome u Sremu, Slavoniji, Toplici, Makedoniji, Crnoj Gori, Sloveniji, pa se odmah iste noći vraćaju u Bari, a odatle ranom zorom dolaze na Vis.

Iako funkcioniše radioveza sa svakim našim korpusom, iako znamo za razvoj pojedinih bitaka, ipak je najmilija stvar, kad dođu drugovi, čuti iz njihovih usta kako borbe teku.

Početkom avgusta stigao je na Vis iz Crne Gore Mitar Bakić. On će vršiti dužnost šefa kabineta pretsednika Nacionalnog komiteta. Kaže Mitar da su jedinice Drugog korpusa strašno potukle Nemce i šiptarske fašističke jedinice kad su pokušali da se probiju na oslobođenu teritoriju od Peći preko čakora ka Andrijevici i Beranima. Naši su navukli Nemce i Šiptare duboko na oslobođenu teritoriju, a zatim ih iznenada napali. Pobijeno je preko 5.000 neprijateljskih vojnika. I staro i mlado progonilo je Nemce i Šiptare.[4]

[4] Moskovska »PRAVDA« u julu mesecu 1944 objavila je od svojih dopisnika iz 2eneve i Kaira sledeća obaveštenja o borbama u Jugoslaviji, koja donosimo u skraćenom obliku:

U *Zapadnoj Bosni* žestoke borbe. Ubijeno i ranjeno 1.550 neprijateljskih vojnika i oficira. U *Srbiji* ogorčene borbe na sektoru Jablanice. (»Pravda«, 1 juli).

U *Istočnoj Makedoniji* napredovanje jugoslovenskih jedinica na sektoru Kumanovo — Kriva Palanka — Vranje. Poginulo 600 neprijateljskih vojnika i oficira, zarobljeno 314. U *Istočnoj Bosni* napredovanje na sektoru Tuzla — Zvornik. U *Srbiji* oslobođen Kopaonik. (»Pravda«, 3 juli).

U *Srbiji* odbijeni napadi bugarskih jedinica na sektoru Jablanice i Puste Reke. U *Dalmaciji* oko Drniša ogorčene borbe sa nemačkom divizijom »Tigar«. (»Pravda«, 6 juli).

U *Istočnoj Bosni* oslobođeni Kalinovik i Trnovo. U *Zapadnoj Bosni* na sektoru Derventa — Brod ubijeno i ranjeno 260 neprijateljskih vojnika, zaplenjena tri tenka, tri topa, 5 skladišta vojnog materijala. Bačeno u vazduh 9 mostova i elektrostanica. U *Hrvatskoj* na liniji Zagreb — Karlovac uništena dva mosta. (»Pravda«, 7 juli).

U *Zapadnoj Bosni* oslobođen Prozor. U *Sandiaku, Sloveniji* i *Banatu* napadi na garnizone i komunikacije. (»Pravda«, 8 juli).

U *Crnoj Gori* odbijeni pokušaji nemačkih trupa da prodru na oslobođenu teritoriju. Ubijeno i ranjeno 200 neprijateljskih vojnika. Nemci vraćeni na polazne tačke. U *Istočnoj Bosni* napad na Goraždu odbijen. (»Pravda«, 10 juli).

U *Sloveniji* oštećena na nekoliko mesta pruga Trst — Gorica i Ljubljana — Kranj. U *Gorskom Kotaru uništena* tri nemačka tenka. Potpuno očišćen od Nemaca sektor Kostajnica — Sisak. IJ Mrkonjićgradu uništen štab »Četvrtog« četničkog korpusa. (»Pravda«, 15 juli).

U toku juna meseca u operacijama Petog korpusa narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ubijeno 2.723, ranjeno 1.689 i zarobljeno 282 neprijateljska vojnika. Ratni plen: 7 topova, 10 minobacača, 44 teška mitraljeza, 11 radio – stanica i drugi ratni materijal. (»Pravda«, 16 juli).

U *Bosni* oslobođen grad Teslić. Ubijeno i ranjeno 150 neprijatelja, zarobljeno 350. Kod Bosanskog Petrovca uništena nemačka motorizovana kolona, ubijeno 150 Nemaca. Ogorčene borbe *za* drum Bihać — Knin. U *Sloveniji* neprijateljsko nadiranje u Suhu Krajinu. U *Slavoniji* bačena

Ja sam dobio nov posao. Treba da organizujem stalni rad naše radiotelegrafske agencije »Nova Jugoslavija«. Čak imamo i kancelariju u centru Visa. Svakog dana emitujemo po desetak vesti, uglavnom o radu narodnih vlasti, jer vesti o borbama daje radio stanica »Slobodna Jugoslavija«.

Evo koje smo vesti objavili samo za jedan dan. Donosim originalan tekst radiotelegrafskih emisija »Tanjuga« za jedan dan:

Narodni heroji: *Filip Kljajić–Fićo* obućarski radnik stop Kao politički komesar divizije poginuo je u julu 1943 kod Zvornika stop Jedan od organizatora ustanka u Srbiji stop Bio član Glavnog štaba za Srbiju stop Kao takav teško ranjen 1941 u Zapadnoj Srbiji stop Politički komesar Prve proleterske brigade zatim Prve proleterske divizije stop Spada među najbolje više vojne rukovodioce stop Neustrašiv prodoran i neumoran stop

Slaviša Vajner–čiča inženjer stop Jedan od prvih ustanika na Romaniji stop Komandant Romaniskog partizanskog odreda zatim član Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu stop Poginuo na Pjenovcu u januaru 1942 godine stop Još za života bio legendaran ne samo po svom junaštvu već i po svojoj pravednosti stop Jedna od najpopularnijih ličnosti narodnog ustanka u Bosni i Hercegovini i Zapadnoj Srbiji stop

Milan Ilić zemljoradnik stop 53 godine stop Zamenik komandanta Prvog šumadiskog odreda zatim komandant Šumadiskog bataljona u Prvoj proleterskoj brigadi stop Kao takav poginuo kod Pjenovca 1942 godine stop Jedan od organizatora ustanka u Šumadiji stop Zajedno s Milanom Blagojevićem – Špancem koga su ubili Dražini banditi u Požegi u oktobru 1941

u vazduh elektrostanica u Kutjevu. Poginulo tom prilikom 150 neprijateljskih vojnika i oficira. (»Pravda«, 19 juli).

U *Srbiji* žestoke borbe na sektoru Ibarski Klanac — Zapadna Morava. Kod Jablanice ubijeno i ranjeno 150 i zarobljeno 170 nedićevaca i četnika. Kod Jastrepca razbijena jedna bugarska kolona. U *Sandžaku* odbranbene borbe za Pljevlja i Goražde. U *Dalmaciji* Nemci poraženi kod Kamešnice. U *Lici* i *žumberku* hrvatske i slovenačke jedinice vode borbe sa Nemcima i ustašama. U *Hrvatskoj* železnička pruga Zagreb — Karlovac porušena na 15 mesta. (»Pravda«, 21 juli).

U *Srbiji* žestoke borbe sa bugarskim, četničkim i nedićevskim jedinicama. Žestoke borbe u *Bosni* za Alipašin Most sa Nemcima. Porušen železnički most na reci Vrbasu. (»Pravda«, 24 juli).

Nemačke komunikacije za Makedoniju i Grčku od Niša do Skoplja porušene na 33 mesta. U *Crnoj Gori* blizu Andrijevice ogorčene borbe sa Nemcima, koji nastupaju tenkovima i avijacijom. U *Hercegovini* razbijena nemačka kolona, ubijeno 62 i zarobljeno 15 Nemaca. U Slavoniji porušena železnička pruga Koprivnica — Križevci — Zagreb i prekinuta veza sa Mađarskom. (»Pravda«, 27 juli).

U *Crnoj Gori* oslobođeni Cakor i Murina. Nemci odsečeni od svoje baze Peć i opkoljeni. U *Sandiaku* oslobođena desna obala reke Lim od Prijepolja do Bijelog Polja.

U *Hrvatskom Zagorju* zauzeto neprijateljsko uporište Ivanec. (»Pravda«, 31 juli).

»NJUJORK TAJMS« u toku jula objavio je o borbama u Jugoslaviji sledeće vesti koje donosimo u skraćenom obliku:

Titovi partizani zauzeli Derventu, nastavljaju uništavanje ž. pruge Beograd — Zagreb. (3 juli).

Juriš na tri nemačke pruge, uključujući važnu liniju Doboj — Zenica. Značaj zauzimanja Dervente. Važnost uništenja pruge *Ljubljana — Trst.* Partizani u *Bosni* drže inicijativu. Nastavlja se borba u *Vojvodini,* sektor Ruma — Klenak. (4 juli).

Uloga nemačkog general – pukovnika Rendulića u borbi protiv Titovih armija. (9 juli).

Partizani u borbi protiv Nemaca, Bugara i četnika u Srbiji. Presečene pruge Celje — Dravograd. Očišćen jedan grad u *Sloveniji.* (11 juli).

Uspesi u *Zapadnoj Bosni* i *Slavoniji.* Uništeni tenkovi i oklopni voz kod Novog Mesta. Dignut u vazduh vijadukt. Dalje, presecanje celjske pruge. (12 juli).

O ulozi britanskog poručnika komandosa B. J. Bartola u borbama na Braču. (13 juli).

Partizani uništili dva nemačka garnizona, zaplenili materijal, *Centralna* i *Zapadna Bosna.* Borbe na širokom frontu u *Srbiji.* Britanske jedinice bore se s Titovim armijama. (15 juli).

organizovao prve partizanske čete i započeo prve borbe protiv Nemaca kod Rudnika Velike Šatornje Aranđelovca i na sektoru Lazarevac — Aranđelovac stop Uživao ogromno poverenje kako boraca tako i stanovništva stop Neustrašiv i bez obzira na godine neumoran stop

Ratko Mitrović pravnik iz Čačka stop Politički komesar Čačanskog partizanskog odreda stop Najomiljenija ličnost u ustanku čačanskog kraja stop Tih skroman i neustrašiv stop Naročito se istakao u odbrani Čačka kad su četnici Draže Mihailovića napali s leđa naše jedinice na tom sektoru u novembru 1941 godine stop

Mišo Dudić aktivni potporučnik iz poznate patriotske porodice Dragoj la Dudića iz okoline Valjeva (selo Klinci) stop Čitavu porodicu Nemci su odveli u logor stop Mišo Dudić bio je u početku ustanka komandir Azbukovačke čete Valjevskog partizanskog odreda stop Njegova četa započela je prva akciju u Zapadnoj Srbiji na sektoru Valjevo — Loznica stop Posle poraza ustanka u Zapadnoj Srbiji kad su se glavne partizanske snage povukle u Sandžak a zatim u Bosnu Mišo Dudić ostaje s grupom partizana u Zapadnoj Srbiji gde nastavlja borbu stop Pao je 1943 godine u borbama protiv Nemaca stop Jedan od uzornih oficira – patriota stop

Dušan Jerković učitelj stop U početku ustanka komandir čete u Užičkom partizanskom odredu zatim komandant Užičkog partizanskog odreda stop Kao komandir čete oslobodio u septembru 1941 Bajinu Baštu a zatim sa svojim odredom Užice stop Poginuo u Prvoj ofanzivi stop Neustrašiv omiljen i kod vojske i kod naroda stop Strah i trepet petokolonašima užičkog kraja stop

Partizani zauzeli Teslić u ***Bosni.*** Pruga Brod — Sarajevo prekinuta, dva nemačka voza s trupama uništena. (16 juli).

Uspesi niza partizansko – američko – britanskih prepada na dalmatinska ostrva: ***Hvar, Šolta, Korčula*** i ***Mljet.*** (17 juli).

Partizani napadaju u ***Sloveniji*** i ***Istri*** komunikacione linije, udar na pruge Trst — Ljubljana i Gorica — Podbrdo. Uspesi na Jastrepcu ***(Srbija)*** i kod Bara ***(Crna Gora).*** (18 juli).

Partizani javljaju o žestokim borbama u ***Srbiji.*** Nastavljaju se borbe na ***lumberku, Hrvatska.*** Presečena ž. pruga Zagreb — Karlovac. (20 juli).

Partizani zarobili dve nemačke baze u ***Hrvatskoj.*** Uništenje delova pruge Zagreb — Beograd i Zagreb — Karlovac. (21 juli).

Premijer Šubašić je uveren da je Tito u stanju da istera Nemce s dovoljno savezničke materijalne pomoći. (22 juli).

General Velebit o snazi Titovih trupa da isteraju Nemce. Obrazovan je Titov štab za Srbiju. Avion savezničke vojne misije srušio se prilikom spuštanja na partizanski aerodrom. Evakuacija partizanskih ranjenika. (24 juli).

Partizani presekli najvažniji deo pruge ***Skoplje*** — ***Nii.*** Nemci prodrli u ***Crnoj Gori,*** zauzeli Andrijevicu. Partizani napadaju nemačke komunikacije u ***Sandiaku.*** (25 juli).

Partizani drže položaje u ***Crnoj Gori*** i ***Zapadnoj Bosni*** u žestokim borbama. Četnici i drugi kvislinzi imali 800 gubitaka. (26 juli).

Partizani se iskrcali na ***Korčulu, Pelješac*** i ***Mljet.*** Očistili dalmatinsku obalu prema ostrvima. Zauzeli Rjbnik. (27 juli).

Titove snage javljaju da su uništile 5.000 Nemaca na sektoru ***Berana.*** Uloga general – lajtnanta Dapčevića. Partizani sarađuju sa italijanskim patriotima za operacije u Sloveniji. (28 juli).

Partizani se iskrcali na poluostrvo Pelješac. Očistili Nemce iz doline Cetine. Zauzeli Glamoč, ***Zapadna Bosna.*** (29 juli).

Partizani zauzeli Murino, južna ***Crna Gora.*** (30 juli).

Italijanski patrioti pridružili se partizanima u operacijama u ***Sloveniji.*** U ***Srbiji*** se probili kroz nemačke linije na sektoru Toplice i Jablanice. Teške borbe u ***Crnoj Gori,*** partizani očistili Andrijevicu, razbili dve nemačke kolone između Pljevalja i Prijepolja. Od 1 maja sedam nemačkih divizija potučeno, ali ih ostaje još 10. Osnovana partizanska brigada u SSSR-u sastavljena od Srba, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca, da sa zapada pod borbom dođu u Jugoslaviju. (31 juli).

Naša udarnička avijacija Život i rad prvih eskadrila naše avijacije pun je interesantnosti stop Naša avijacija raspolaže sa tri tipa aviona stop U sklopu savezničkih balkanskih vazduhoplovnih snaga naši su avioni jedini koji se ponose svojom sopstvenom kokardom crvenom zvezdom sa državnim bojama stop Za prvih 25 dana izvršeno je 12 izviđanja 26 bombardovanja 17 mitraljiranja i 25 pratnji bombardera — svega do sada 225 pojedinačnih letova nad Jugoslavijom stop Naša krila lete do Slovenije Zagreba i do granica Srbije stop Kopnene snage dobijaju od naše avijacije najveću pomoć stop Pri iskrcavanju na dalmatinske otoke nekoliko puta je bombardovan Sumartin — jedno od najjačih uporišta neprijatelja na otocima stop Napadnut je nemački štab u Dubrovniku i nemačko – četnički štab u Lapcu i Lici stop Pre nekoliko dana otkriveno je na cesti Bihać — Knin 25 nemačkih kamiona stop Nijedan nije ostao nezapaljen stop Jedan pilot je u prvim danima sam zapalio 3 voza kod Jablanice stop Naši piloti su neverovatno izdržljivi i uporni stop Oni napadaju po 3 — 4 — 5 puta stop Jedan kapetan napao je 7 puta i uprkos toga što je avion dobio masu pogodaka potopio je jedan brod pun Nemaca stop Piloti su sjajni po sposobnostima i traže samo da im se odredi tačan cilj stop Sigurni su da ga neće promašiti stop A u prvom redu ide pohvala našim mehaničarima koji rade oko mašina s najvećom ljubavlju i požtrvovanjem stop Njihovom zaslugom nalazi se u ispravnosti uvek veći broj aviona kod naših eskadrila nego je to slučaj kod drugih jedinica balkanskih vazduhoplovnih snaga stop Naši mehaničari rade s pravom partizanskom udarnošću stop Kada nose bombe do aviona sve su već oni ispisali parolama ovo Hitleru ovo četnicima ovo ustašama stop Jedan engleski oficir prateći celokupan rad naših avijatičara nazvao ih Krvave udarne eskadrile stop

Stradanje Bosanske Krajine U Bosanskoj Krajini nema sreza koji ne bi bio delimično uništen stop Većinom su sasvim do temelja popaljeni stop Stanovništvo Kupresa i okoline Rame Vukovskog i Glamoča živelo je godinu dana u šumi zajedno sa decom i sa ono malo stoke koju su uspeli sačuvati od neprijatelja stop Narodne vlasti Krajine preselile su 6.000 ovih seljaka u Podgrmeč i pružile im krov nad glavom i najnužniju hranu stop Srezovi Drvara i Ključa popaljeni su u toku poslednjih bojeva i neprijatelj je polja sistematski uništio stop Stanovnici žive u razvalinama svojih izgorelih kuća ili štala pod najtežim uslovima stop Isto tako su stradali delovi srezova Novskog Dubičkog i Prijedorskog stop Zbog zaraznih bolesti uginulo je 50 odsto preostalih konja a svakog dana gine 50 do 100 svinja stop Narodne vlasti trude se uprkos najvećih poteškoća da što više pomognu nastradalom narodu Bosanske Krajine stop

Rad omladine u okrugu Zadar Za dva meseca omladina okruga Zadar dala je 125571 nadnicu u Narodnooslobodilačku vojsku pošlo je 1248 boraca ubijeno je 40 neprijateljskih vojnika osnovano 25 omladinskih organizacija održano 177 omladinskih sastanaka i u analfabetskim tečajevima naučila su pisati i čitati 82 omladinca stop Ovim rezultatima najviše je doprinela omladina sreza Biograda stop

100 godina rođenja Simona Gregorčiča — pesnika Slovenačkog Primorja Cela Slovenija se sprema na proslavu omiljenog pesnika Simona Gregorčiča koji je bio glasnik borbe slovenskih naroda za oslobođenje ispod tuđinskog jarma i za ujedinjenje u veliku bratsku porodicu svih slovenskih naroda stop Narod mu je dao miljeno ime Goričkі slavček (Slavuj iz Gorice) stop

Pokrajinski narodnooslobodilački odbor za Slovensko Primorje imenovao je posebni pripremni odbor koji sakuplja gradivo za proslavu u svim krajevima Slovenije stop Partizanska štamparija je nedavno otštampala svesku njegovih patriotskih pesama u redakciji Franca Bevka stop

Izbori u Zadru Sprovedeni su izbori za gradski odbor Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta u Zadru u Dalmaciji stop Za pretsednika je izabran poznati rodoljub i borac protiv fašizma dr Andrović stop Najbolji sinovi Zadra danas su okupljeni oko jedinstvenog fronta i vrše sve pripreme za obnovu hrvatskog grada koji je 25 godina čamio u tuđinskom ropstvu stop

Kordun za vojsku Na Kordunu u Hrvatskoj je vršidba uglavnom završena stop Samo sa napuštenih poseda dobivene su sledeće količine žita koje su požnjevene u korist Narodnooslobodilačke vojske 110196 kg pšenice 13504 kg ječma 6172 kg raži 6027 kg krompira 7594 kg zobi i 7050 kg graha stop Fašistička banda je spalila u opštini Sjeničak 54000 kg žita u plastovima stop

Muzej narodnog oslobođenja Kustos Splitskog arheološkog muzeja dr Cvito Fisković objavio je u poslednjem broju Slobodne Dalmacije poziv ćelom narodu sa parolom Udarimo temelje Muzeju narodnog oslobođenja stop Dužnost svih narodnooslobodilačkih odbora i svih naših ustanova je da odmah počnu sakupljati bezbroj partizanskih svetinja koje su se provlačile kroz 4 godine sa našom oslobodilačkom borbom stop Sakupljati treba sve počev od bombi sastavljenih od vodovodnih cevi do sviju vrsti dragocenog prvog partizanskog oružja partizanski sanitetski pribor prve zastave naših jedinica svu literaturu i tehniku sve najraznovrsnije dokumente i fotografije stop Prikazati što potpuniju sliku naših borbi dokumentarno i stvarno oživljavati trajno uspomenu na ovu borbu to bi bila zadaća ovog muzeja spomenika najvišeg doprinosa što su ga naši narodi dali čovečanstvu stop

Nacistički teror u Trstu Naš radio dopisnik javlja iz Trsta:
Iz zatvora u Trstu pušteni su na slobodu svi skvadristi i kriminalci stop Njihova je dužnost da hvataju antifašističke elemente u gradu i okolini stop Narodnooslobodilačka borba u Trstu i celoj Istri veoma se rasplamsala i nacističke vlasti se nadaju da će pomoću kriminalaca osigurati otstupanje nemačke vojske iz Trsta i cele Istre stop Prvi uspesi strašnog terora u Trstu već su se pokazali stop Preko 10 vagona ljudskih leševa bačeno je u blizini Trsta u more stop Nemci su uputili u Trst 2000 posebnih minera koji su minirali sve luke brodogradilišta javne zgrade i mostove stop Veliki deo strojeva i dragocene tehnike Nemci su već prebacili u Nemačku a svaki dan još odlaze natovareni vozovi za Nemačku stop Na nemački teror i pljačku u Trstu naš narod odgovara sve jačim udarcima po okupatoru stop Trst se sprema za svoje potpuno oslobođenje stop

3600 boraca sa Korčule Otok Korčula dao je za tri godine u Narodno oslobodilačku vojsku 3600 boraca stop Oni se bore po jedinicama širom čitave naše zemlje stop U isto vreme fašisti su streljali 180 rodoljuba sa otoka stop

Opustošeni Gorski Kotar Italijani Nemci ustaše i četnici dosada su spalili u Gorskom Kotaru i Hrvatskoj 3131 stambenu kuću i 3810 gospodarskih

zgrada uništili i opljačkali 4697 goveda 745 konja 2468 svinja i spalili 12 crkava i 9 pilana stop

Primeri iz obnove naše zemlje Našim radnicima u Slunju uspelo je opet osposobiti za pogon razorenu slunj sku hidrocentralu stop Radovi su se odvijali za vreme ofanzive stop Popravka turbine je uspela pomoću pojedinih delova od jednog drugog stroja i delova srušenog američkog bombardera stop Na taj način Slunj opet je dobio električno svetio stop

Dalmacija za zajam narodnog oslobođenja Preko 56 miliona kuna upisala je Dalmacija u kampanji za zajam narodnog oslobođenja stop Ovom uspehu najviše je pridoneo okrug Split stop

Italijanski vojnici dezertiraju u naše redove Pre kratkog vremena javilo se u briškobeneški odred u Slovenskom Primorju 16 domobranaca i 109 italijanskih vojnika iz takozvane Diffessa territoriale zajedno sa svojim oficirima stop Bili su sjajno naoružani stop Cim su stigli u logor odreda prišili su na kape crvene zvezde stop Izjavili su da su srećni što su se spasli iz fašističkih kandža stop Vrlo često stižu i alpini iz svojih jedinica stop Sve to pokazuje da je plaćenička vojska počela bežati od svog dosadašnjeg gospodara koji je ne može više zadržati ni time što joj dozvoljava da pieni i harači po miloj volji stop

Iz Srbije dobijamo vrlo malo vesti koje bi se mogle uključiti u bilten naše telegrafske agencije. Ali zato imamo dosta vesti o borbama u Srbiji. Sada su sve oči uprte na Srbiju. Draža Mihailović dao je Sulcbergeru dugačak intervju u kome se hvali kako je on jak u Srbiji.

Međutim, Srbija sada doživljuje ponovni masovni narodni ustanak protiv Nemaca, Bugara, nedićevaca i četnika. Naša oslobođena teritorija u Srbiji, Jablanica, Toplica, Crna Trava, drži se neprekidno od 1941 godine. Tu se sada osnivaju nove divizije. Do kraja jula osnovane su u južnim krajevima Srbije tačno četiri nove divizije.[5] To je odgovor ne samo Draži

[8] U toku Narodnooslobodilačkog rata formirane su pedeset i četiri divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (pored divizija Korpusa narodne odbrane i mnogobrojnih odreda). Formirane su ove divizije:

1	Proleterska	1 novembra	1942	20	Srednjo-dalmatinska	početkom oktobra	1943
2	Proleterska	7 novembra	1942	21	Srpska.....	20 maja	1944
3	Crnogorska	9 novembra	1942	22	Srpska.....	22 maja	1944
4	Krajiška.....	9 novembra	1942			27 juna	1944
5	Bosanska (Krajiška)	9 novembra	1942	24	Srpska.....	jula	1944
6		22 novembra	1942	25	Srpska	18 jula	1944
7		22 novembra	1942	26	Dalmatinska . . .	početkom oktobra	1943
8	Kordunaška	22 novembra	1942	27	Istočno-bosanska	11 oktobra	1943
9	Dalmatinska . . .	februara	1943	28	Slavonska	17 maja	1943
10	Bosanska	13 februara	1943	29	Hercegovačka . . .	21 novembra	1943
U	Srednjo-bosanska	1 juna	1943	30	Slovenačka	27 septembra	1943
12	Slavonska	1 januara	1943	31	Slovenačka	20 oktobra	1943
13	Primorsko-goranska .	marta	1943	32	Hrvatska.....	30 januara	1944
14	Slovenačka	13 jula	1943	33	Hrvatska.....	30 januara	1944
15	Slovenačka	13 jula	1943			30 januara	1944
16	Vojvođanska . . .	11 jula	1943	35	Lička.....	30 januara	1944
17	Istočno-bosanska . .	2 jula	1943	36	Vojvođanska . . .	3 marta	1944
18	Slovenačka	23 septembra	1943	37	Sandžačka	24 februara	1944
19	Sevemo-dalmatinska	početkom oktobra	1943				

Mihailoviću, nego i čerčilu i njegovim izjavama »o dve stotine hiljada srpskih domaćina koji se ne slažu s partizanima.«

Ceneći značaj borbi u Srbiji Vrhovni štab postavio je za komandanta Glavnog štaba Srbije Koču Popovića, dosadašnjeg komandanta Prvog proleterskog korpusa. Jedan deo štaba skakao je na oslobođenu teritoriju padobranima, a drugi deo spustio se na jedan naš aerodrom.

Nove divizije imale su odmah da izdrže prilično veliku ofanzivu Nemaca, Bugara, nedićevaca i četnika, ali su je srećno prebrodile.

Svi se otimamo ko će pre da pođe u Srbiju. Ali nismo svi podjednake sreće. Milentije je oslobođen dužnosti komandanta baze u Bariju i odleteo je avionom na oslobođenu teritoriju u Toplicu.

Vrhovni štab je pripremio još odmah po dolasku na Vis plan za slanje naših pojačanja u Srbiju. To se sada sprovodi u život. Još krajem jula Peko Dapčević krenuo je iz Crne Gore s Drugom, Petom i Sedamnaestom divizijom za Srbiju. On je udario preko Peštera iznenadivši neprijatelja. Sve do Ibra nije imao većih okršaja. Oko 5 avgusta prešao je Ibar i na Kopaoniku otpočeo veliku bitku protiv sedam–osam četničkih korpusa, koje je Draža Mihailović uz pomoć Nemaca prikupio iz svih krajeva Srbije, da bi ovoj našoj udarnoj grupi oduzeo inicijativu.

Borba s četnicima na Kopaoniku brzo je bila rešena u našu korist. U četničkim redovima bila je masa silom mobilisanih seljaka, koji su posle prvog udara bežali na sve strane. Otsudna bitka vodila se na samom vrhu Kopaonika, Suvom Rudištu, i na Pijanom Preslu. Peko je posle ove pobede uspostavio kontakt sa srbijanskim divizijama u Toplici i nastavio je svoje nastupanje na sever.

Prilikom ovog marša u Srbiju, naše jedinice zarobile su neke nemačke podoficire i vojnike iz Prve alpinske divizije. Jedan nemački podoficir iz ove divizije priznao je da je 1942 godine, kad se ova divizija nalazila na Istočnom frontu, pobio hitlerovsku zastavu na najviši vrh Kavkaza, Kazbek.

38—	Bosanska (Majevička)	10 marta	1944
39—	Banjalučka	20 marta	1944
40—	Slavonska	13 jula	1944
41—	Makedonska . . .	25 avgusta	1944
42—	Makedonska . . .	15 septembra	1944
43–	Istarska.....	26 avgusta	1944
45—	Srpska	15 septembra	1944
46—	Srpska	20 septembra	1944
47—	Srpska	20 septembra	1944
48—	Makedonska . . .	septembra	1944
49—	Makedonska . . .	oktobra	1944
50—	Makedonska . . .	17 septembra	1944
51—	Makedonska . .	19 oktobra	1944
	Kumanovska . . .	oktobra	1944
51—	Vojvođanska . . .	31 oktobra	1944
52—	Kosmetska	8 februara	1945
53—	Srednjo-bosanska	jula	1944

Formirani su sledeći korpusi:

I Proleterski	5 oktobra	1943
II Crnogorski	5 oktobra	1943
III Bosanski (do 5 oktobra 1943 I Bosanski)	9 novembra	1942
IV Hrvatski (do 5 oktobra 1943 I Hrvatski)	22 novembra	1942
V Bosanski (do 5 oktobra 1943 II Bosanski)	11 maja	1943
VI Slavonski	17 maja	1943
VII Slovenački	3 oktobra	1943
VIII Dalmatinski	5 oktobra	1943
IX Slovenački (Primorski)	22 decembra	1943
X Zagrebački	1 januara	1944
XII Vojvođanski . . .	1 jula	1944
XI Hrvatski.....	1 oktobra	1944
XIII Srpski	7 septembra	1944
XIV Srpski 20	septembra	1944
XV Makedonski	septembra	1944
XVI Makedonski	septembra	1944
Bregalničko-strumički . .	3 oktobra	1944

(Prema podacima Vojno – istoriskog instituta Jugoslovenske armije).

Nemačka komanda stalno se plašila ovog našeg prodora u Srbiju i gledala je da onemogući prelaz naših divizija u Srbiju. Kad je Prvi korpus već izbio na Kopaonik, Nemci su iz dva pravca napali na oslobođenu teritoriju u Crnoj Gori, jer su mislili da ćemo mi nove snage iz Crne Gore slati u Srbiju. To je takozvana Osma ofanziva. Nemci su ovde ubacili prvu alpinsku i Sedmu SS – diviziju. Prva alpinska udarila je na Crnu Goru sa istoka, a Sedma SS sa severa. Neprijatelj je uporno napredovao, a naše jedinice bile su opterećene velikim zbegom, koji nije hteo da ostane kod kuće, jer su Nemci sve palili i klali pred sobom.

Sedma nemačka SS divizija »Princ Eugen« maršujući sa severa ka Crnoj Gori obuhvatila je Dvanaesti vojvođanski korpus, koji je pre toga imao krvave borbe u Istočnoj Bosni. Nemci su potiskivali Vojvođane pravo na Sutjesku, a odatle na Pivu.

Naše jedinice bile su priklještene na masivu Durmitora. Osim zbega one su morale da brane i veliki broj ranjenika. Međutim, na oštru intervenciju Vrhovnog štaba, saveznici su dali avione za prevoz ranjenika, pa su s aerodroma kod Brezana, usred bela dana, preneti ranjenici u Ttaliju. Bilo ih je preko hiljadu.

Istovremeno avioni su doneli hranu.

Čim su se naše jedinice oslobodile ranjenika, odmah su prešle u kontraofanzivu. Crnogorske brigade iznenada su se pojavile na drumu Nikšić — Šavnik i tu prosto smrvile četnički »Gvozdeni« puk Pavla Đurišića. Vojvođani su krenuli na sever u pravcu Srbije.

Kad su drugovi iz Dvanaestog korpusa dolazili na Vis pričali su mi kako je tekao prelaz Vojvođana preko Zelengore i Sutjeske. Naši borci nailazili su na stotine kostura poginulih partizana u Petoj ofanzivi. Na jednom balvanu sedi kostur i naslonio se na drvo. Tu je u junu 1943 neki iznemogli partizan seo i izdahnuo.

Jedna drugarica, Banijka, koja je Zelengorom prošla u Petoj ofanzivi, rekla je svom komesaru:

— Ovde negde ostavila sam jednu drugaricu na umoru. Imala je crven džemper.

Borci su počeli da pretražuju to mesto i ubrzo su pronašli kostur, na čijim su se rebrima lepršali crveni vuneni konci.

★

Često se okupimo svi koji radimo u Agitpropu predveče, na kamenim stepenicama kuće na Visu u kojoj Đido stanuje, i pričamo o selima kroz koja smo prolazili u ratu, a najviše o Drinićima.

Za vreme Četvrte ofanzive četnici su upali u Driniće i popalili sve Kecmane. Zapalili su i redakciju »Borbe«. Došao red na Dujinu kuću u kojoj su Đido i Mitra stanovali.

— Ha, na ovom je krevetu onaj Đilas spavao! — vikali su četnici. I ode krevet u vatru.

Četnici su grabili kačice s kajmakom i sirom, ali su im žene otimale i bacale natrag u vatru. U kući u kojoj je Radovan Zogović stanovao četnici traže mleka da se napiju. A domaćica pred njihovim očima tri je kačice prosula:

— E, nećete piti naše mleko!

U Četvrtoj ofanzivi Nemci su našli u jednoj jami oko sedamdeset duša i sve ih pobili mitraljezom. Posle nekoliko dana naiđe jedan seljak i poče da pregleda leševe ne bi li koga poznao. Odjednom naiđe na jednog dečaka koji je još živ bio. Majka mu je dala neku šarenicu i kako je na njoj ležao, sneg se otopio pod njim. Dete je bilo ranjeno i kad je videlo seljaka metnulo prst na usta i kaže:

— Pst, blizu su Nemci!

Đido nam dalje priča. Kad je otpočela Sedma ofanziva kaže jedan Drinićanin:

— Glavno je da nam se vojska povuče, a mi ćemo izmanevrisati.

I manevrisali su Drinićani. Radovan je u nekim gudurama sreo njihov zbeg. Kašlju deca, starci leže na snegu zajedno sa stokom.

Mala Sofija, koja je bila s nama u štampariji, pričala nam je kako su ustaše pravile pokolj. Ubiju oni tri seljaka, a kmet ode u Petrovac i pita da li može da ih sahrani:

— Kako da ne. Oni su pokušali da beže, a naša straža pripucala.

Sutradan kad su seljaci sahranjivali mrtve, ustaše ih opkole, narod poče da beži, mala Sofija se sakrije u neki žbun. Ustaše uhvate oko osamdeset duša i bace ih u jednu štalu i zapale je. Sofija je bila na sto pedeset metara i gledala šta se radi.

— Posle je tekla ljudska mast kao potok! — pričala je Đidi.

Đido ispriča i ovaj slučaj:

»Prolazimo Sandžakom, a Ljubezu padne konj pod topom antitenkovcem. U prvom dvorištu vidi on nekog konja, pa ga odmah zasamari. Kuka žena čiji je konj da se do neba čuje.

— Ma šta kukaš, vidiš da nam konj treba za vojsku, za top ... Kukaš kao da ti je muž umro ...

— Valaj, nisam ni za njim kukala kao za ovim konjem...

I nastavi da zapomaže. Posle Španac i ja rekosmo Ljubezu da natovari top kako zna, a konja vratismo babi.«

Jedan Mačekov poslanik posetio Mačeka u jeku pokolja protiv Srba. Kaže mu taj poslanik:

— Kolju Srbe.

A Maček odgovara:

— šta je s tim? Biće više zemlje za nas!

★

Đido i Beve otišli su avionom u Hrvatsku. Andrija je smenjen s položaja sekretara CK Hrvatske. Bilo je dosta šovinizma u Hrvatskoj, a i oportunizma. Bili su pristali da katolički popovi predaju veronauku u n<išim školama na oslobođenoj teritoriji. Iako postoji naša centralna telegrafska agencija, u Hrvatskoj je stvorena specijalna agencija za inostranstvo. Zvala se »TAH«. Vlado Bakarić zameniće Andriju, koji je odgovoran za ovu liniju.

Iz Hrvatske drugovi javljaju da je na oslobođenu teritoriju stigao Avgust Košutić, ali ne u nameri da pristupi Narodnooslobodilačkom

pokretu, kako smo saznali, nego da se skloni na oslobođenu teritoriju usled neuspelog puča koji su pripremili Maček i jedan deo ustaša.

Usled približavanja sloma hitlerovske Nemačke, a time i Pavelićeve NDH, jedan deo ustaša, u prvom redu ministar za domobranstvo Vokić i ministar unutrašnjih poslova Lorkovič, povezali su se preko Davida Sinčića, kninskog velikog župana, s Mačekom i Košutićem. Isto tako uspostavili su kontakt sa Jevđevićem, a preko njega i sa Đujićem. Plan pučista bio je sledeći: da Vokić s domobranstvom, Košutić sa »Zaštitom«, i Đujićevi četnici, zauzmu vlast u Zagrebu i na liniji Zagreb — Rijeka, gde bi se, tobož, imale da iskrcaju savezničke trupe. Posle bi Pavelić otstupio i dobio slobodan izlazak iz Hrvatske, a zatim bi bila obrazovana vlada pod rukovodstvom Stepinca. Docnije bi Maček i formalno preuzeo rukovodstvo.

U ovu kombinaciju Lorković i Vokić govorilo se da su bili uvukli i neke nemačke generale austrijskog porekla. I Pavelić je bio obavešten 0 svemu ovom. On je, po jednoj verziji, razgovarao o zaveri s nemačkim generalom Kašeom, koji je čitavu stvar provalio Hitleru.

Vokić i Lorković su odmah uhapšeni, tako isto uhapšeno je nekoliko istaknutih Pavelićevih funkcionera. Bilo je došlo i do borbi prilikom tih hapšenja. Ubijen je bliski saradnik Lorkovića, Branko Rukavina, šef obaveštajne službe u NDH.

Košutić, kada je došao, pričao je o ovome puču uopšte, naravno ne pominjući da je i on u njemu učestvovao.

Saveznička štampa opširno je pisala o pokušaju ovoga puča. Prvo je javljeno o rekonstrukciji Pavelićeve vlade, zatim o pobuni, dalje, iz nemačkih izvora, objavljena je vest da su dva člana vlade internirana, a 20 oficira osuđeno na smrt. »Njujork tajms« je donosio ove vesti bez komentara.

Išao sam u luku da ispratim bataljone Dvadeset šeste divizije, koji idu u akcije po dalmatinskim ostrvima.[6] Dvadeset šesta divizija izrasla

* Moskovska »PRAVDA« u avgustu mesecu 1944 objavila je od svojih dopisnika iz 2eneve i Kaira sledeća obaveštenja o borbama u Jugoslaviji, koja donosimo u skraćenom obliku:

U *Crnoj Gori* oslobođena Andrijevica. Nastavlja se ofanziva protiv Nemaca na Peć, Bijelo Polje i Prijepolje. U *Istočnoj Bosni* na reci Drinjači ubijeno i ranjeno 300 nemačkih vojnika i oficira. U *Dalmaciji* žestoke borbe oko Bukovice i Knina. U *Slavoniji* železnička pruga Koprivnica — Virovitica porušena na 17 mesta. (»Pravda«, 2 avgust).

U *Dalmaciji* jaki protivnapadi jugoslovenskih jedinica. U dolini reke Cetine oslobođeno je Kijevo. (»Pravda«, 3 avgust).

U *Makedoniji* oslobođen Debar. U *Crnoj Gori* čitava teritorija od Andrijevice do albanske granice očišćena od Nemaca. U *Istočnoj Bosni* oslobođeni Kladanj i Olovo. U *Centralnoj Bosni* neprijatelj se probio u Teslić. (»Pravda«, 4 avgust).

U *Sandžaku* sektor od Prijepolja do Višegrada potpuno očišćen od Nemaca. Porušene komunikacije između *Sandžaka* i *Bosne*. Uništena nemačka baza u Kninu. »Pravda«, 7 avgust).

U poslednjoj, Sedmoj ofanzivi, Nemci su imali sledeće gubitke: ubijeno 20.500, ranjeno 16.000 1 zarobljeno 6.500 nemačkih vojnika i oficira. Ratni plen: 96 topova, 19 tenkova, 3 aviona, 16.000 pušaka, 60 vagona ratnog materijala. Uništeno: 175 topova, 108 tenkova, 37 aviona, 94 lokomotive, 700 vagona, 96 plovnih objekata itd. Jugoslovenske jedinice su potpuno odbile nemačku ofanzivu u *Crnoj Gori.* Cilj nemačke ofanzive u *Crnoj Gori* bio je da zauzme dolinu reke Lima. (»Pravda«, 10 avgust).

U *Srbiji* posle višednevnih borbi jugoslovenske jedinice potpuno su razbile četničke grupacije. U *Hrvatskoj* u žestokim bojevima u Lici ubijen komandant 392 nemačke divizije generalmajor Methil. (»Pravda«, 13 avgust).

je u izvanrednu jedinicu. Ovog leta i jeseni stalno je u ofanzivi, uskoro će preći s ostrva i na dalmatinsko kopno.

Brač, Hvar, Korčula i Mljet oslobođeni su u kratkom razmaku. Nemci su na ostrvima jako utvrdili izvesna uporišta i oko njih se vodila krvava borba. Svuda naokolo Nemci su postavili mine, ali ni to im nije pomoglo.

Nama je veliku teškoću pretstavljalo to što nismo imali brzih brodova za prebacivanje trupa, nego su taj zadatak izvršivali naši naoružani ribarski brodovi. Uprkos tih tehničkih teškoća, zadatak je odlično izvršen.

U borbi za ostrva zarobili smo 700 Nemaca, ubili 450, a potopili oko 400. Potopili smo i osam neprijateljskih brodova, a zaplenili 20 topova, 17 bacača, 42 teška mitraljeza i »šarca« i mnogo hrane i municije.

Tako Dalmatinci osvetiše poraz na Korčuli i oslobodiše svoja ostrva. Divna je stvar u ovoj našoj borbi što svi narodi podjednako učestvuju u ratu, što nema kraja u kome puška ne puca, što neće biti posle ovoga rata parola o »oslobodiocima«. Slovenci su u najtežim uslovima, čak na službenoj teritoriji Trećeg Rajha, izgradili svoju vojsku i, uprkos svih

U *Srbiji* gubici četnika iznose: 522 vojnika i oficira ubijena, 500 ranjenih i 637 zarobljenih. Zaplenjeno je: 3 topa, 35 mitraljeza, 800 pušaka. Razbijeno je zajedničko nemačko – bugarsko – četničko nadiranje zapadno od Leskovca i Vranja. U *Crnoj Gori* borbe oko Nikšića. Oslobođeno Trbovi je i Vilusi. U *Istočnoj Bosni* odbijeni pokušaji Nemaca da se probiju u Tuzlu. Na pruzi Sarajevo — Višegrad oštećen jedan oklopni voz. U *Sloveniji* izvršena akcija u rudniku Trbovlje. Oslobođen Sent Jurij blizu Celja. U *Gorskom Kotaru* zauzeto Bosiljevo. U *Istri* oslobođen Labin. (»Pravda«, 16 avgust).

U *Sloveniji* oslobođeni od Nemaca Gornji Grad, Smartno ob Dreti, Ljubno, Luče, Mozirje, Rečica, Motnik i Spitalič. Neprijatelj je izgubio: 176 vojnika i oficira ubijeno, a 298 je zarobljeno. Zaplenjeno 77 mitraljeza i 400 pušaka. Na pruzi Vranje — Skoplje uništene železničke stanice Ristovac i Buianovac, i zaplenjeno 120 vagona ratnog materijala. U *Makedoniji, Crnoj Gori* i *Sandiaku* neprijatelj počeo napade. U *Hrvatskoj* oslobođeni Mahovo i Dubravčan, sevemo od Siska. (»Pravda«, 19 avgust).

U *Srbiji* oslobođen Boljevac i teritorija između Timoka i Velike Morave. U *Sandiaku, Crnoj Gori* i *Hercegovini* žestoki odbranbeni bojevi protivu nemačkog, ustaškog, nedićevskog i četničkog nadiranja. U *Sloveniji,* na železničkoj pruzi Celje — Dravograd, porušena dva mosta i jedan tunel. (»Pravda«, 21 avgust).

U *Srbiji* jugoslovenske jedinice uspešno nastavljaju ofanzivne operacije. Oslobođen Aleksinac od bugarskih jedinica. Presečene važne komunikacije između Niša i Stalaća. U *Crnoj Gori* i *Hercegovini* žestoke borbe. U *Slavoniji* oslobođeno Grubišno Polje. U *Dalmaciji* oslobođeni Cetina, Vrelo i Kozara. (»Pravda«, 25 avgust).

U *Srbiji* Nemci tenkovskim jedinicama zauzeli Lebane. U *Makedoniji* razbijen bugarski konjički puk, jedan pešački bataljon. U *Hrvatskoj* oslobođeno jako nemačko uDorište Grubišno Polje. Na pruzi Novi Sad — Subotica bačen u vazduh jedan voz nemačkih vojnika. U *Crnoj Gori* uporne borbe sa velikim nemačkim 1 bugarskim snagama. (»Pravda«. 27 avgust).

U *Zapadnoj Srbiji* oslobođena čaietina. Nemci izgubili 250 voinika. U *Istočnoj Srbiji* očišćena teritorija u dolinama reka Timok i Morava. U *Makedoniji* nastavljam se borbe između Bregalnice ! Strumice i na sektoru Gornjeg Vardara. U *Crnoj Gori, Hercegovini* uspešne odbranbene borbe. U *Gorskom Kotaru* oslobođen Lukov Dol. (»Pravda«, 31 avgust).

»NJUJORK TAJMS« je doneo ove izveštaje:

Titovi partizani u žestokim borbama u *Bosni* i *Hercegovini.* Nemačka koncentracija kod Drniša. Razbijena nemačka kolona na liniji Ogulin — Karlovac. Borba s Nemcima i ustašama u *Slavoniji.* (1 avgust).

Zauzeće Plava, *Juina Crna Gora.* Uzeli Kladanj i Olovo, *Istočna Bosna.* Ubijeno 560 Nemaca, *Hercegovina.* Nemci od Doboja ušli u Teslić. (3 avgust).

Saveznici stvorili balkansko vazduhoplovstvo kao pomoć u operacijama i snabdevanju partizana. (6 avgust).

ofanziva, održali svoju oslobođenu teritoriju i svoju narodnu vlast. Ili uzmimo Makedonce. Već su skoro polovinu Makedonije oslobodile makedonske brigade.

Kako su ponosni Dalmatinci. Imaju i zašto. Dosada je Dalmacija dala 100.000 partizana, svako osmo lice iz Dalmacije je u vojsci. Za razvoj ustanka u Dalmaciji mnogo je značio dolazak Vrhovnog štaba 1942 godine u ove krajeve, kao i iskustvo naših proleterskih brigada. Dalmatinske brigade uskoro su postale ravne najboljima. Prva dalmatinska i Druga dalmatinska slavno su prošle kroz četvrtu i Petu ofanzivu, kroz Bosnu, Crnu Goru i Hercegovinu. Tu leži snaga ovog našeg rata — ujedinili su se narodi Jugoslavije u najžešćoj nevolji!

Malo krajeva ima u zemlji u kojima je narodna vlast tako duboko uhvatila korena kao što je to slučaj u Dalmaciji. Po broju narodnooslobodilačkih odbora Dalmacija dolazi na prvo mesto. Odbori su stvarni nosioci vlasti; to se čak oseća i u okupiranim gradovima. Odbor u Splitu deluje na svima područjima.

★

Partizani o teškim borbama u *Srbiji.* Nanose Nemcima gubitke kod Olova i Sokolca. Napreduju pored grčke granice. U *Slavoniji* zauzeli Badljevinac. (7 avgust).

O savezničkoj ulozi pri evakuisanju partizanskih ranjenika. (8 avgust).

Partizani porazili Nemce i četnike u *Srbiji.* Zauzeće jednog uporišta u *Slavoniji.* Partizani presekli prugu Kraljevo — Skoplje. Digli u vazduh četiri mosta. Zapalili ž. s. Leposavci i Slatinu. Partizani isterali ponovo Nemce iz doline Cetine. Zauzeće Plava. (10 avgust).

Partizani razbili nemačke i četničke jedinice u bici na reci Ibru. (11 avgust).

Titova slika s njegovim načelnikom štaba. Nemci spalili 30 bosanskih sela. Pobili žene i decu. Partizani uništili veliki broj Nemaca u *Istočnoj Bosni.* Pokušaj probijanja u pravcu Nikšića. (12 avgust).

Uništen tunel šmarje. Presečena ž. pruga između Ljubljane i Jadrana. Presečene pruge koje vode u Zagreb. U *Srbiji* zaustavljena nemačko - četnička ofanziva zapadno od Leskovca i Vranja. (13 avgust).

Ugrožavanje raskrsnice Kruševca. Uništenje transporta u *Makedoniji* i *Hrvatskoj.* Slika partizanske junakinje M. Kostura. Mihailovićevi ljudi javljaju da ubijaju agente Gestapoa. (14 avgust).

Partizani se tuku protiv Nemaca, Bueara i četnika u *Srbiji.* Nastavlja se ofanziva u *Crnoj Gori.* Poraz Nemaca kod Bueojna. Operacije u *Istri.* (15 avgust).

Partizani zauzeli Gornji Grad, Smartno i tri druea grada u Sloveniji. (16 avgust).

Nemci otpočeli veliku ofanzivu u *Crnoj Gort.* Tito priznaje gubitak Kolašina i Andrijevice. Grčki gerilci zajedno s partizanima uništili veliki deo pruge Skoplje — Vladičin Han. Žestoke borbe duž pruge Skoplje — Solun, kod Velesa, Prilepa i Kavadaraca. (21 avgust).

Protivgermanske bugarske jedinice pridružile se Titovim partizanima u ofanzivi u *Istočnoj Makedoniji* protiv Nemaca i Bugara. Borba u *Srbiji* između Niša i Leskovca. (22 avgust).

Partizani zauzeli Lebane na pruzi Beograd — Solun, zaplenjena velika količina materijala. (24 avgust).

Američka vojna misija. Tito o vojnim odlukama na konferenciji s Cerčilom, predviđa zajedničke savezničko - partizanske operacije. Britanske trupe i komandosi čuvaju novi štab. (25 avgust).

Odbijen nemački napad kod Lebana, žestoke borbe oko Kuršumlije i Vranja. Poraz bugarskih trupa kod Svetog Ilije, *Makedonija.* Borbe u *Hrvatskoj* i *Slavoniji.* (26 avgust).

Uništena pruga Kraljevo — Priština. Nemački i bugarski gubici kod Kuršumlije. Partizanska puna ofanziva za *Srbiju.* (28 avgust).

Partizani zauzeli rudnik hroma Rovane. Borbe između Rovana i Preševa. Partizani predviđaju uskoro oslobođenje *Istočne Srbije,* između Morave i Timoka. Partizani 25 milja južno od Beograda. Javlja se o povlačenju bugarskih trupa iz Jugoslavije. Partizani napreduju u *Sandlaku, Crnoj Gori i Herce%o\nni.* (29 avgust).

Partizani zauzeli Palisad na Zlatiboru, *Srbija,* teški bugarski gubici. Poljski bataljon u sastavu partizana u *Bosni.* (30 avgust).

Nemci u povlačenju prema Zapadnoj Morači. Partizani zauzeli Kolašin, *Crna Gora.* Poraz Nemaca na Hvaru. Premijer Šubašić o mogućnostima partizana da isteraju Nemce. (31 avgust).

Pre neki dan naši partizani učestvovali su u spasavanju savezničkih avijatičara koji su bili pali u more. Na Visu mi imamo odličan aerodrom, koji često služi kao pomoćni aerodrom za savezničke bombardere kada se vraćaju posle bombardovanja po Srednjoj Evropi. Dosada se na naš aerodrom spustilo na desetine i desetine oštećenih »Liberatora« i »Letećih tvrđava«.

Na nesreću, poslednji put padala je jaka kiša, aerodrom je bio raskvašen, pa se, i pored toga što je bila rasprostrta čelična mreža po njemu, jedan »Liberator« zaglavio u blato i tako zakrčio čitav aerodrom. U međuvremenu pojavilo se još osam američkih bombardera, oštećenih, koji nisu imali više benzina da se dokopaju Fođe i drugih aerodroma u Italiji, nego su pokušali ovde da se spuste.

Iz jednog bombardera skočili su svi avijatičari, — bilo ih je deset, — a avion je ostavljen u vazduhu. Ogromna mašina kružila je iznad Viške luke više od deset minuta, čas se krivila na jednu stranu, čas na drugu, ali nikako nije padala. Odjednom se strmoglavila i stropoštala u more na kilometar od luke. Ogroman plamen suknuo je kad je avion tresnuo u vodu.

Duvao je jak vetar, talasi su bili prilični, avijatičari su se polako spuštali padobranima. Devetorica su pali daleko od obale, u more, naši motorni čamci brzo su jurili i sve su ih spasli. Deseti je pao u samu luku, desetak metara od mola. Nekoliko partizana skočilo je u odelu u vodu da ga spasu. Ali prvi mu je prišao jedan motorni čamac, koji je, na nesreću, svojim propelerom zakačio užad od padobrana i povukao avijatičara u vodu. To je bilo dovoljno. Mladić je izvučen posle desetak sekundi, ali nije davao znake života. Ni veštačko disanje nije pomoglo. Osim toga bio je ranjen od nemačke protivavionske artilerije.

★

Vesti iz Srbije očekivali smo s ogromnim nestrpljenjem. Jedinice iz Toplice, Jablanice i Crne Trave oslobodile su skoro svu Krajinu. Prvi korpus i dalje je napredovao. Naši su se sve više bliži Beogradu. I Prva proleterska zajedno sa Šestom proleterskom došla je u Srbiju. Ove dve jedinice su krajem avgusta preko Priboja izbile na Zlatibor, odatle dalje ka šumadiji. Na Zlatiboru, na Palisadu, bila je žestoka borba s jednim bugarskim pukom. Radila je najviše bomba. Bugari su do nogu bili potučeni. Zarobljeno ih je nekoliko stotina. Prva proleterska tukla se s velikom upornošću. Posle tri godine opet u Srbiji, opet na Zlatiboru, odakle su proleteri i krenuli posle pada Užica.

I Dvanaesti korpus početkom septembra prešao je Drinu i sada se tuče s Nemcima i četnicima.

Jedno veče dok smo sedeli kraj radija, očekujući kao uvek SIB, Levitan nam je saopštio da je oslobođen Turn Severin i da je Crvena armija izbila na granicu Jugoslavije. Ovde je samo malo podigao glas.

Poskakali smo. Grlili se. Posle sam seo na kamen ispred kuće, gledao u more i razmišljao. Neka ogromna mirnoća me je obuzela. Mislio sam na Vesu, Olgu, Juricu, Lolu. Oni su govorili o tome času kad će doći Crvena armija. A ona je stvarno kod nas još davno došla, one večeri kad

smo na Zlatiboru u vili Ace Pavlovića čuli za početak zimske ofanzive Crvene armije, u decembru 1941; one noći u Bihaću novembra 1942 kad se AVNOJ prvi put sastao; ono zimsko popodne u Jajcu 6 novembra kad uđe Crvena armija u Kijev i Đido prvi metak ispali. Obuze me čisto neki strah pred zadacima koji su sada pred nama: obnova zemlje, hrana za narod, saobraćaj. »Borba«, »Tanjug«, radiostanica... Zaspao sam u zoru, — dolazak Crvene armije samo me je još jače uneo u život pred nama.

Povodom izbijanja Crvene armije na naše granice Tito je izdao dnevnu zapovest u kojoj je pozvao naše jedinice da još jače udaraju na Nemce, a naročito na njihove komunikacije, kako bi se onemogućilo nemačkim trupama da se izvuku iz naše zemlje.

U dnevnoj zapovesti se kaže:

»Osvanuo je ovaj veliki, dugo očekivani dan, kome su težile desetine tisuća palih heroja kroz tri i po godine teških iskušenja. Šestog septembra stigla je naša velika saveznica Crvena armija na granicu Jugoslavije. Tisuće kilometara od Staljingrada i Kavkaza, uništavajući na svom slavnom putu stotine tisuća mrskih fašističkih osvajača, prešla je naša herojska saveznica đa nam pomogne zadati poslednji udarac zakletom neprijatelju našeg naroda i očistiti našu krvlju zalivenu otadžbinu od omraženih fašističkih hordi. Nastaju poslednji odlučujući bojevi. Oko 25 krvožednih nemačkih divizija, koje su se sa svih strana Balkana sakupile na teritoriju Jugoslavije, hoće da izbegnu zasluženoj kazni i da pobegnu iz naše zemlje.

Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama. Uništavajte njegovu živu silu. Čim više fašističkih kostiju ostane u našoj zemlji, više ćete se odužiti onim bezbrojnih žrtvama, koje su pale od zločinačke ruke fašističkog osvajača. Uništavajte komunikacije i sprečite neprijatelja da izvlači iz naše zemlje imovinu naših naroda i ratnu tehniku, kojom je porobio našu zemlju. Ranjena fašistička zver uništava na svom putu sve do čega stigne, ubija našu decu, žene i starce, hoće da odrasle muškarce odvede sobom u Nemačku, da bi još za koji čas produžila svoj život. Naša je sveta dužnost pred narodima Jugoslavije da zaštitimo njihove živote i njihovu imovinu i osvetimo jedan milijun žrtava naših naroda. Herojska Crvena armija na severu i ostali naši saveznici s juga i zapada gone fašističke horde prema Nemačkoj. Naša dužnost pred našim velikim saveznicima jeste da damo sve od sebe u tim odlučujućim bojevima za konačno uništenje omraženih nemačkih osvajača, i da tako doprinesemo da se što pre skrate patnje podjarmljenih naroda. Više nismo osamljeni, već čvrsto povezani s našim velikim saveznicima u borbi za pobedničke ciljeve, u borbi za brzu i konačnu pobedu, u borbi za oslobođenje svih naroda Evrope od najvećeg neprijatelja čovečanstva.

Drugovi borci, oficiri, podoficiri i politkomesari! Neka vas osim velike radosti, radi dolaska slavne Crvene armije na našu granicu, nadahne i novi polet, odlučnost za još snažnije udarce protiv nemačkih okupatora i domaćih izdajnika. Dokažite u ovim poslednjim bojevima da ste dostojni saveznici nepobedive Crvene armije, koja je za slobodu porobljenih naroda dala nebrojene žrtve.«

Nemamo podatke koje su naše jedinice prve uspostavile kontakt s Crvenom armijom, ali izgleda da su to bile srbijanske divizije pod komandom Koče Popovića. One su posle oslobođenja čitave Istočne

Srbije imale da izdrže žestoke borbe s nemačkim divizijama koje su bačene ka Dunavu kada se pojavila Crvena armija.[7]

Naš Nacionalni komitet i sovjetska vrhovna komanda napravili su sporazum za stupanje Crvene armije na našu teritoriju radi daljih zajedničkih operacija. Tim povodom Đido je napisao sledeći komentar za »Novu Jugoslaviju«:

»Tass je objavio 28 septembra 1944 sledeće saopštenje:

»Pre nekoliko dana sovjetska komanda — imajući u vidu interese razvijanja borbenih operacija protiv nemačkih i mađarskih trupa u Mađarskoj — obratila se Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije s molbom da dadu pristanak na privremeni ulazak sovjetskih trupa na jugoslovensku teritoriju, koja graniči s Mađarskom. Sovjetska komanda saopštila je tom prilikom da će sovjetske trupe, pošto izvrše svoje operativne zadatke, biti povučene iz Jugoslavije.

Nacionalni komitet i Vrhovni štab Jugoslavije pristali su da zadovolje molbu sovjetske komande. Sovjetska komanda primila je uslov, koji je postavljen s jugoslovenske strane, da će na teritoriji Jugoslavije, u oblastima gde će se nalaziti jedinice Crvene armije, delovati civilna administracija Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.«

Događaji, iz kojih je izišao gornji sporazum, važan su korak u razvitku oslobodilačke borbe naših naroda. Dve armije koje su, boreći se udaljene jedna od druge, u ovome ratu doprinele srazmerno najveće žrtve za slobodu čovečanstva, našle su se na teritoriji Jugoslavije i stupaju rame uz rame ka konačnom uništenju fašističke nemani.

[7] Moskovska »PRAVDA« je u septembru objavila sledeće vesti, u skraćenom obliku, o borbama u Jugoslaviji:

U *Srbiji* savladano bugarsko uporište na Zlatiboru. Bugarski garnizon sastavljen je bio iz dva bugarska bataljona sa 1.400 boraca. Ubijeno 850 Bugara, zarobljeno 120. Ratni plen: 3 topa, 700 pušaka, 60 mitraljeza itd. Na drumu Vardište — Priboj razbijena nemačko – četnička kolona. Ubijeno 350 i zarobljeno 300 neprijateljskih vojnika. U višednevnim teškim borbama kod Nikšića ubijeno više od hiljadu neprijateljskih vojnika. U *Zapadnoj Bosni* porušene komunikacije. Na otoku Braču i Šolti ubijeno 1U0 nemačkih vojnika i oficira. (»Pravda«, 1 septembar).

U *Srbiji* oslobođeni Kuršumlija, Blace i Aleksandrovac. U *Crnoj Gori* nastupanje jugoslovenskih jedinica. U *Sloveniji* kod Žužemberka razbijena nemačka kolona. Porušene komunikacije Zagreb — Sisak i Zagreb — Karlovac. (»Pravda«, 4 septembar).

U *Srbiji* očišćena dolina reke Timok i oslobođen Zaječar i Knjaževac. U *Crnoj Gori* žestoke borbe s nemačkim divizijama, koje napadaju iz Grčke i Albanije. U *Hercegovini* zauzeto jako Ustaško uporište Fazlagić Kula. U *Bosni* oslobođen grad Prijedor i uništen garnizon od 7.000 Nemaca, ustaša i četnika. U *Hrvatskoj* oslobođena Slavonska Požega. (»Pravda«, 13 septembar).

U *Srbiji* razbijena velika grupacija nedićevaca i četnika na sektoru Bajina Bašta — Kosjerić Požega. Ubijeno i zarobljeno 700 vojnika i oficira. U dolini Južne Morave oslobođeno Vranje, Vranjska Banja i Vladičin Han. U *Makedoniji* oslobođen Kavadar i nastavljaju se borbe na lektoru Tetovo. U *Bosni* oslobođeno Jajce i Busovača. U *Sretnu* na stranu Narodnooslobodilačke Armije prešlo 1.160 domobrana. (»Pravda«, 15 septembar).

U *Makedoniji* jugoslovenske jedinice oslobodile Prilep, Kruševo, Kičevo, Brod, Kratovo, Gradsko, Negotin i Bujanovac. Nastavljaju se borbe na sektoru Bitolja, Strumice i Gostivara. Veći deo *Makedonije* je oslobođen. U *Srbiji* kod Leskovca razbijena je četnička grupacija, zarobljeno 250 četnika. U *Bosni* oslobođeno je Bugojno i Tešanj. U borbama je poginulo 900 SS-ovaca. Ij *Hercegovini* borbe s Nemcima i četnicima kod Gacka i Dabra. (»Pravda«, 16 septembar).

U *Srbiji* oslobođen od četničko – nedićevskih bandi Majdanpek. Nastavlja se nadiranje prema Nišu. U *Makedoniji* odbijena velika nemačka formacija koja nadire iz Grčke. U *Hercegovim* između Nevesinja i Uloga razbijene velike nemačko – četničke formacije. U *Dalmaciji* oslobođen feenkovac i zarobljeno 180 neprijateljskih vojnika. U *Sloveniji* porušen železnički most na pruzi Oorice — Podbrdo. Razbijena nemačka motorizovana kolona koja je čuvala drum Ljubljana — *Trst. Ubijeno 150 neprijateljskih vojnika. (»Pravda«, 18 septembar).

Ulaz sovjetskih trupa na jugoslovensku teritoriju događa se uz dosledno poštovanje načela o ravnopravnosti naroda.

Jugoslavija nije jednostavno okupirana država, nego je Jugoslavija stvorila moćni Narodnooslobodilački pokret iz koga je nikla nova, u narodu ukorenjena vlast. Jugoslavija ima svoju narodnu vojsku koja je oslobodila veliki deo njene teritorije. Ona već više godina pretstavlja za neprijatelja poseban front, s kojim mora računati. Jugoslovenski front bio je dugo vremena jedini front koji je sa sovjetsko – nemačkog bojišta odvlačio znatne delove neprijateljskih kopnenih snaga. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije pod voćstvom maršala Tita čini važan elemenat u ratnim planovima antihitlerovske koalicije.

O svim tim činjenicama je sovjetska komanda u celosti vodila računa. Odnos sovjetske komande prema vrhovnim organima naše narodne vlasti i vojske pokazuje poštovanje prema narodu koji nije nikada očekivao da mu drugi pokloni slobodu, nego se sam junački borio za svoje oslobođenje, a time istovremeno doprinosio i pobedama svojih velikih saveznika. To naročito dolazi do izraza u tome što sovjetska komanda nije zahtevala da joj se jugoslovenske oružane snage potčine za vreme sovjetskih operacija na jugoslovenskoj državnoj teritoriji.

Sve te okolnosti najbolje su jemstvo za dalje učvršćenje bratstva u oružju i postignuće zajedničkog cilja, koji imaju pred sobom armije Sovjetskog Saveza i Jugoslavije.

Skoro nema borca kod nas koji ne drži kod sebe primerak članka Uje Erenburga posvećenog našoj vojsci pod naslovom »Zajedno«. Stari

U *Srbiji* oslobođeno Valjevo. U *Hrvatskoj* oslobođen Cazin. Posle žestokih borbi u *Istočnoj Bosni* zauzet je Zvornik na Drini, Kladan, Modrič, Drinjača, Lukavac i 2ivinice. U *Hercegovini* posle oslobođenja Nevesinja jugoslovenske trupe nadiru ka Mostaru. U *Slavoniji* oslobođeni Lipik i Pakrac. U *Dalmaciji* očišćeno ostrvo Mljet. Neprijateljski garnizoni u Sumartinu i Sućurcu opkoljeni. Oslobođenjem tih ostrva presečeni su morski putevi za prebacivanje nemačkih trupa iz južnih oblasti Balkanskog Poluostrva. (»Pravda«, 20 septembar).

U *Srbiji* blizu Kruševca razbijene dve kolone Nemaca. Ubijeno i zarobljeno 230 neprijateljskih vojnika i oficira. U *Zapadnoj Bosni* napredovanje jugoslovenskih jedinica. Oslobođeni Bosanski Petrovac i Vrtoče, nadiranje ka Bihaću. Operacije na dalmatinskim ostrvima nastavljaju se. Zauzeta su uporišta: Orebić na Pelješcu, Debelo Brdo na Mosoru, Skavrini u sektoru Zrmanje. U *Slavoniji* zauzeto jako uporište Nemaca Kobaš. (»Pravda«, 21 septembar).

Uspešno nastupanje jugoslovenskih jedinica u *Makedoniji* protivu nemačkih i albanskih jedinica na sektoru Skoplje — Kumanovo i Bitolj — Ohrid — Struga. U *Srbiji* oslobođen železnički čvor Lajkovac. 2eleznička pruga Višegrad — Užice — Čačak porušena na 150 mesta i uništena 3 mosta. U *Crnoj Gori* razbijene nemačko – četničke kolone koje su pokušale proboj kod Gorice i Peći. U *Bosni* oslobođena Tuzla, ubijeno 150 i zarobljeno 500 nemačkih vojnika i oficira. (»Pravda«, 22 septembar).

U *Zapadnoj Srbiji* nastavlja se ofanziva jugoslovenskih jedinica. Oslobođen Krupanj. U borbama za Valjevo ubijeno 700 i zarobljeno 1.500 Nemaca, nedićevaca i četnika. U *Crnoj Gori* oslobođeni Nikšić i Andrijevica. U *Istočnoj Bosni* u borbama za Tuzlu zaplenjeno je 180 vagona i nekoliko lokomotiva. U *Dalmaciji* nastavlja se čišćenje poluostrva Pelješca. U *Slavoniji* oslobođeni Daruvar, Pleternica, Zabok i Virovac. Sistematski se ruše komunikacije na području Zagreba, u *Gorskom Kotaru* i *Lici*. U *Sloveniji* borbe oko Dravograda i Celja. (»Pravda«, 23 septembar).

U *Srbiji* oslobođeni su Rudnik i Lazarevac. U *Istočnoj Srbiji* kod Leskovca uništeno šest tenkova i ubijeno i zarobljeno 228 Nemaca. U *Dalmaciji* oslobođeno celo poluostrvo Pelješac. Iz stroja izbačeno 260 nemačkih vojnika. Porušena železnička pruga Trst — Rijeka. (»Pravda«, 24 septembar).

U *Bosni* u petodnevnim borbama za Banju Luku Nemci izgubili 3.000 vojnika i oficira, zarobljeno 4.000. Među njima komandant 69 nemačke divizije general Genie. U *Makedoniji* Nemci odbačeni južno od Resna. U *Srbiji* jugoslovenske jedinice zauzele železničku prugu Niš — Pirot. Ostaci razbijenih nedićevsko – četničkih bandi odbačeni ka Kragujevcu. U *Istočnoj Bosni* zauzet rudnik Kakanj. U *Lici* zauzeta uporišta Gradina, Široka Kula, Čardak i Lisac. Posle oslobođenja

Mahin nekoliko puta pročitao mi je taj članak na ruskom. Donosim ga u celini:

»Prijatelj se ne proverava na gozbi, već u nevolji. Narodi se ne proveravaju na konferencijama, već na bojištu, u strašnome ratu, u danima iskušenja. U tim danima ranije jaki pokazali su se slabi, a poneki slabi — jaki. Koliko se stvari promenilo iz osnova! Sada svako zna da Sovjetski Savez pobeđuje, a kada su nas Nemci napali — naši su nas saveznici oplakivali. Prošle su tri godine. Sovjetska Rusija ide na Berlin! Naši prijatelji i naši neprijatelji zaprepašćeni su snagom Rusije.

Pre rata mi smo bili velika zemlja, — sada smo postali velika sila. Mnogo naših gradova je spaljeno. Mnogo naših ljudi je ubijeno, ali iskušenja su pokazala našu snagu, koja je svakog dana sve jača.

Dovoljan je dah deteta da se ugasi šibica, ali vetar samo raspiruje šumski požar! Prvi svetski rat rodio se u Srbiji, ali je Srbija ostala samo detalj, epizoda. O borbi Srbije govorilo se sa visine. Srbi su mali narod, a Nemci su bili Nemci i opet su napali na Jugoslaviju, kao pre na Srbiju. Napali su je posle Francuske, a pre Rusije, posle Belgije, a pre Grčke. Oni su zauzeli Jugoslaviju za deset dana. Mislili su da će to biti jedna epizoda Drugog svetskog rata. Ljuto su se prevarili! Koga su sretali Nemci na svom putu u danima osvajanja? Izdajnike! Generala Nedića i Pavelića! Deset pucnjeva i stotine klanjanja. Malo granata, a mnogo osmeha! Uobraženi i tupoglavi Nemci mislili su da im je Jugoslavija u džepu. Ali tada se pojavio neko ko je bio zainteresovan. Ne Pavelić, ne Maček, već narod! Počeo je pravi rat! On je počeo baš onda, kad su Nemci izjavili da je rat svršen!

Lazarevca jugoslovenske jedinice nadiru ka Beogradu. Nemačke, četničke i nedićevske jedinice otstupaju prema severa. (»Pravda«, 27 septembar).

U *Sumadiji,* na sektoru Aranđelovac — Topola, razbijene velike jedinice Nemaca, nedićevaca i četnika. Jugoslovenske trupe u ofanzivi. U *Dalmaciji* očišćena Šolta i Drvenik. Sva ostrva u *Srednjoj Dalmaciji* očišćena od Nemaca. U *Lici* zauzeta ustaška uporišta Perušić, Marina Glava i Lesce. (»Pravda«, 28 septembar).

»NJUJORK TAJMS« u septembru mesecu 1944 objavio je siedeća obaveštenja o borbama u Jugoslaviji.

Partizani maršala Tita približavaju se Beogradu. Druge jedinice zauzele Kolašin u *Crnoj Gori.* Nemački pokušaji da slome jugoslovenske linije blizu Bileće odbijeni (1 septembar).

Nemačkim okupacionim trupama naređeno da budu u pripremi na eventualni ustanak u Beogradu. General Mihailović naredio mobilizaciju snaga u *Srbiji.* Titovi partizani blizu rumunske granice. (2 septembar).

Titove snage 20 milja od Beograda. Partizani zauzeli Berane i šavnik. (3 septembar).

Titove snage otpočinju ofanzivu u *Srbiji.* (4 septembar).

Partizani udaraju na nemačke komunikacije, koje vode iz *Srbije* i *Hrvatske* prema Jadranskom Moru. (6 septembar).

Partizani prodiru na istok, bore se protivu četnika, Bugara i Nemaca, uništili 12 milja pruge Niš — Solun. Nemci beže iz *Makedonije.* Partizani presekli tri pruge u Makedoniji, uništili most Zelenkikovo, razbili Bugare kod Skoplja. U *Srbiji* zauzeli Užičku Požegu, u *Istočnoj Bosni* Kladanj. U *Sloveniji* napali na komunikacije. (7 septembar).

Javlja se o pobuni u *Srbiji* i *Hrvatskoj.* Zagreb u opsadnom stanju. Titova procena nemačkih snaga. (8 septembar).

Partizani zauzeli Zaječar, bore se protiv Nemaca, četnika i drugih kvislinških trupa. (10 septembar).

Radio Moskva apeluje na Austrijance da pomognu Tita. Značaj zauzeća Zaječara. Partizani zauzeli Prijedor. (11 septembar).

Partizani zauzeli Negotin. Nadiru u dolinu Vardar — Morava. Zauzeli Kavadar, Vranje,

Ceo svet zna da su Nemci pedantni. Oni, iznad svega, veruju u četiri računske radnje. Ali osim proste računice postoji računica srca. Nemci nemaju srca. Oni imaju plehano srce. Napadajući Rusiju, Nemci su znali da imaju više tenkova, ali nisu znali šta je rusko srce! Oni nisu znali da će sovjetski mladić nasmuti na tenk ručnom bombom! Oni su to shvatili prekasno!

Polazeći za Jugoslaviju, Nemci su znali da Jugoslovena ima mnogo manje nego Nemaca i Italijana. Nemci su znali da Jugoslavija nema savremeno oružje, ali nisu znali kakvo je srce Jugoslavije, i tako je došao dan kad su Nemci to morali saznati. Oni su otpočeli s drekom: „Sva je Jugoslavija naša!" Oni su išli napred, a narod je odlazio u planine, napuštao domaći krov, ali se nije predavao, nego je pružao ogorčeni otpor. Četiri–pet puta Nemci su uzalud pokušavali da osvoje Jugoslaviju i svaki put je narod prelazio u ofanzivu i terao okupatora iz svojih gradova i sela. Eto, već je preko četrdeset meseci kako ratuju narodi Jugoslavije, a Nemci ih ne mogu pobediti. Znači nije stvar u aritmetici! Znači, Jugoslavija nije detalj i nije epizoda u Drugom svetskom ratu!

Neka diplomati na konferenciji mira revidiraju geografske karte. Jugoslavija je 1941 godine bila obeležena kao mala zemlja. Na terazijama, na kojima su diplomati pokušavali da nađu famoznu ravnotežu snaga, — Jugoslavija je bila mali teg, kao Rumunija. Prošle su dve godine, a mi vidimo čudo. Jugoslavija se probila u prvi red. O jugoslovenskoj Narodnooslobodilačkoj vojsci govori ceo svet. Ime maršala Tita obišlo je pet kontinenata sveta. Kad se svrši rat, Jugoslavija će na mirovnu konferenciju doći ne kao koihordžija, već kao izviđač! Ona je ne samo oslobodila čitav niz krajeva svoje teritorije, već je izvojevala i novo ćasno mesto u posleratnoj Evropi.

Mnoge „zvezde" postale su statisti. Nekad je duče svojom drekom delovao

Vranjsku Banju i Vladičin Han. Žestoka borba oko Tetova. Bitka s bugarskim trupama na sektoru Kumanovo — Kriva Palanka. (14 septembar).

Partizani zauzeli Brač i nastavljaju napade na druga dalmatinska ostrva. Zauzeli Pirot i Caribrod. Presekli nemačke komunikacije južno od Đevđelije. (15 septembar).

Partizani oslobodili Korčulu, Mljet i Hvar. Bugarske trupe zaustavljaju Nemce kod Pirota. Nemci se bore da slome partizanske komunikacije u *Bosni.* Partizani upotrebljavaju tenkove protiv Nemaca u *Hrvatskoj.* U *Srbiji* napreduju sevemo od Zapadne Morave. Opkoljavaju Valjevo, zauzeli Slovac, Lajkovac i Ravnu Goru. Mihailović u klopci između Nemaca i partizana, proriče se njegovo hvatanje. Bivši ambasador Fotić citira Mihailovićevo naređenje za mobilizaciju i ističe ulogu Srba u borbi protiv Nemaca. (17 septembar).

Javlja se da je palo Valjevo. (19 septembar).

Partizani zauzeli Bitolj. (21 septembar).

Objavljene pojedinosti o ulozi majora L.M. Feriša kao šefa američke vojne misije (22 septembar).

Partizani zauzeli Banju Luku, *Bosna.* (22 septembar).

Tri partizanske kolone prodrle do na 25 milja od Beograda. Pad Niša neizbežan. Partizani prodrli do Satornje, Lazarevca i Rudnika. Porazili nemačku kolonu kod Valjeva. Nemački gubici kod Leskovca. Javlja se o saradnji bugarskih trupa protiv Nemaca. (23 septembar).

Partizani se bore u predgrađima Beograda, druge jedinice zauzele Banju Luku, vojni i saobraćajni centar u *Bosni,* pojedinosti o nemačkim gubicima. Porast partizanskih snaga poslednjih nedelja. Partizani napadaju na nemačku liniju povlačenja duž obale od Zadra do Splita. (26 septembar).

Partizani izbacili tri voza na pruzi Zagreb — Brod i dva na pruzi Brod — Sarajevo. (28 septembar).

Izbili na obalu Drave. (29 septembar).

Partizani se bore protiv Nemaca, četnika i kvislinških trupa u naletu na Beograd. Mihailović među pobeđenim četnicima kod Loznice. Zauzeće Loznice. Partizani zauzeli Koceljevo. Nemci demantuju da su partizani zauzeli Beograd. Nemci javljaju da su povratili Banju Luku. Partizani zauzeli Srebmicu i Lopare, *Istočna Bosna.* Nastavlja se borba između Siska i Novske. Partizani zauzeli Jablanac, i uništili most kod Litije u *Sloveniji.* (30 septembar).

na plašijivce, a sada samo razdražuje sumanutog firera. Pokazalo se da su priče italijanskih fašista o „kulturi" bile blef. — Razume se, narodi Jugoslavije gledaju s poštovanjem na stare pesnike i umetnike Italije, ali narodi Jugoslavije vide da je današnja Italija duhovno podivljala. Posle Prvog svetskog rata, oni su osetili „blagodeti" italijanske fašističke „kulture". Megaloman D'Anuncio požurio je da za Italijane prigrabi Rijeku i Kaporeto. Ali sada su narodi Jugoslavije pokazali da znaju braniti svoje. U danima propadanja Evrope, u danima pomračenja razuma i triumfa ratnih teorija, Jugoslavija je zapalila buktinju bratstva. Nemci su se proglasili gospodarima naroda i nadali su se da će se održati, podižući esesovske robijašnice, huškajući jedan porobljeni narod na drugi. Nemci su se nadali da će se održati u Hrvatskoj na leševima Hrvata koje su poklalil četnici. Nemci su se nadali da će se u srpskim zemljama održati na leševima Srba koje su poklali ustaše. Oni su plašili Hrvate mrtvačkim glavama Mihailovićevih četnika. Oni su plašili Srbe Pavelićevom crvenom maramom. Oni su ubijah muslimane rukamä Srba. Oni su mučili Crnogorce rukama muslimana. Oni su zalili čitavu Jugoslaviju krvlju nevinih, ali ta krv nije razjedinila Jugoslaviju. Ta je krv uvrstila novu Jugoslaviju, zemlju slobodnih naroda!

Do nedavno Balkan su nazivali „evropskom barutanom". Sada je Balkan simbol bratstva, i postaće evropska bašta!

Vedri su narodi Jugoslavije. Oni nisu želeli ovaj rat, ali kada je došao, nisu žalili svoje krvi. Istoričari i pesnici napisaće knjige o borbi srpskih i crnogorskih brigada, o epopeji Kozare, o povlačenju seljaka iz Banije, 0 jurišu na Prozor, o velikoj bici koja je trajala 37 dana i 37 noći, o prelazima preko gora po ciči zimi, o tome kako su partizanski odredi tukli nemačke divizije, o tome kako je narodno srce jače od svih neprijateljskih sila!

Sada je ostalo još malo da se trpi. Mi smo čvrsto rešeni da uđemo u Berlin i da tamo sudimo, i to što pre! Izgleda da smo istim svetim nestrpljenjem zarazili i naše saveznike. Oni brzo napreduju u Francuskoj. Tamo, braća jugoslovenskih partizana, francuski slobodni strelci, vode ljute bojeve protiv osvajača.

Kroz Nemačku duva promaja. Nemci neće izmaći iz obruča. Mi nameravamo da uđemo u Berlin, ne radi toga da bismo iz njega poslali prijateljima razglednice i ne radi toga da bismo gledali kako će esesovci prefarbati plakate i natpise, lijući krokodilske suze. Mi idemo u Berlin da jednom za svagda svršimo sa njima! Mi idemo tamo, da izbijemo zube 1 otsečemo kandže fašističkoj zveri. Jugoslavija ima takođe šta da kaže Nemcima. Jugosloveni će takođe doći u Nemačku, da bi tamo naplatili račune, da bi pohvatali izdajnike koji se tamo sklone, — jer je potrebno da se kuća očisti do kraja!

U ovo veliko predvečerje, naš sovjetski narod i naša vojska sa ushićenjem imsie na epopeju nove Jugoslavije. Bili smo zajedno u nevolji — bićemo zajedno i na svečanostima!«

Mi smo takođe napravili sporazum s novom Bugarskom po kome treba j nena vojska da uzme učešća u operacijama protiv Nemaca. Krajem septembra otpočela je i koordinacija s bugarskim trupama.[8]

. * *Bugara u oslobođenju Makedonije, Srbije i Kosmeta 1944 godine.* — Stab IV ugarska armije stupio je u vezu sa štabom naše 50 divizije u selu Mitrošincima, pismenim Of akt N(MI¹⁶3 o* ²² septembra 1944 godine.

,.ᵇbođenje Pehčeva, a potom Smojmirova i Berova. — Oslobođeni su 13 oktobra 1944 goaine Vt 15.00 časova od strane 13 brigade 50 divizije i jedinica bugarske južne grupe (5 bugarska pesadijsfca divizija IV bugarske armije).

Teško je bilo provoditi dane na Visu dok se vodila bitka za Srbiju i Beograd. Jedne večeri, u oktobru, prolazio sam s Đidom kroz krivudave ulice Visa. Kiša je sipala. Đido mi odjednom reče:

— Došla depeša: Nemci ruše Beograd!

Ućutao sam. Nisam mislio da bi me tih pet reči tako moglo pogoditi. Do ovog rata kad god bih pomislio na Beograd, setio sam se Terazija s Kosmajcem, Aleksandrove ulice s Vujkovićem.

A ono jutro, 6 aprila, posle prvog bombar do van ja, kad sam jurio s Dedinja po Bevca u Palmotićevu ulicu, stao sam odjednom pred palatu Resavskih Rudnika na uglu Krunske i Ristićeve. Kroz plamen, koji je lizao zidove, video sam mršavog dečaka, u kratkim pantalonama, kako redovno zastaje pred tom zgradom, gleda u izlogu sliku rudnika, i posle, s đačkom torbom, skakuće do dugog zida Treće muške gimnazije ...

Oslobođenje Trabatovišta. — Oslobođeno je 17 oktobra 1944 godine od strane jedinica naše 50 divizije i dva odreda bugarskih vojnika 5 bugarske divizije.

Oslobođenje Carevog Sela. — Oslobođeno je 17 oktobra 1944 godine od strane jedinica 13 brigade 50 divizije, čete »Karpuševaca«, čete narodne odbrane i 33 bugarskog pešadijskog puka.

Oslobođenje Kočana. — Oslobođeno je 22 oktobra 1944 godine u 3.00 časa od strane jedinica 14 brigade 50 divizije i čete komande područja. Preko delegata sporazumeli su se sa Bugarima 0 zajedničkom napadu na Kočane (5 bugarskom divizijom). Mada su Bugari pristali, iz nepoznatih razloga nisu učestvovali u napadu. Oko 6.00 časova istog dana prispela je jedna bugarska četa koja je oko podne zauzela položaj na zapadnoj ivici Kočana.

Oslobođenje Strumice. — Oslobođena je 5 novembra 1944 godine u 19.00 časova od strane jedinica 21 i artileriske brigade 50 divizije. U ovo vreme bugarske jedinice 7 divizije bile su u reonu Kitka, Draževo, Amzali i Drvoš. One su u oslobođenu Strumicu ušle 6 novembra u 11.00.

Oslobođenje Radovišta. — Oslobođeno je 6 novembra 1944 godine od strane jedinica 20 brigade 51 divizije.

Oslobođenje Valandova i Udova. — Oslobođeni su 6 novembra 1944 godine od strane 4 1 artileriske brigade 51 divizije.

Oslobođenje Đevđelije, Bogorodice i Dojrana. — Oslobođeni su 7 novembra 1944 godine od strane 4 i artileriske brigade 51 divizije. Bugarske jedinice 7 divizije 8 novembra izbile su u reone Valandova, Udova i Đevđelije.

Oslobođenje Štipa. — Oslobođen je 8 novembra 1944 godine od strane jedinica 13, 14 i 19 brigade 50 divizije. Bugarske jedinice nisu učestvovale u oslobođenju, već su se nalazile na liniji: Kučičino — Sokolarci tj. 15 kilometara severoistočno od Štipa. Za oslobođenje Štipa Bugari su saznali tek posle 10 sati, kada je štab 50 divizije izvestio štab IV bugarske armije svojim izveštajem strogo pov. O. Br. 20 od 9 novembra 1944 godine. Međutim, i pored ovoga štab IV bugarske armije je izvestio svoje Glavno komandovanje da su bugarske jedinice oslobodile Štip 8 novembra.

Oslobođenje Krive Palanke. — Oslobođena je 8 oktobra 1944 godine od strane jedinica ₩7 brigade Kumanovske divizije* i 9 bugarskog pešadiskog puka I bugarske armije.

Oslobođenje Stracina. — Oslobođen je 25 oktobra 1944 godine od strane jedinica I bugarske armije i jedinica naše Kumanovske divizije.

Oslobođenje Kumanova. — Oslobođeno je 11 novembra 1944 godine oko 9.00. Prva je ušla četa Komande područja koja je ovladala centrom grada. Docnije, između 10 i 11 časova, jedinice 17 brigade (1 i 4 bataljon) Kumanovske divizije sa delovima 1 i 27 pešadiskog puka I bugarske armije.

Oslobođenje Velesa. — Oslobođen je 9 novembra 1944 godine u 16.30 od strane jedinica 3 i 8 brigade 42 divizije. Bugari uopšte nisu učestvovali.

Oslobođenje Skoplja. — Oslobođeno je 13 novembra 1944 godine do 16.00 od strane jedinica 3 i 12 brigade 42 divizije. U ovo vreme bugarskih snaga kod Skoplja uopšte nije bilo. Sutradan 14 novembra oko 5.00 stigla je jedna bugarska patrola kod bočnih obezbeđenja 50 divizije sa pravca Kumanova i saznala o oslobođenju Skoplja. Jedinice I bugarske armije požurile su ka Skoplju i neke od njih tek oko 8.00 14 novembra počele su da pristižu. No nijedna nije ušla u Skoplje već su od strane naših jedinica zadržane na ivici grada.

Teritoriju Zapadne Makedonije od linije reke Vardar do jugoslovensko – albanske granice oslobodile su jedinice 15 korpusa naše armije bez ikakvog učešća Bugara, jer oni reku Vardar na zapad nisu ni prelazili.

Štab 13 korpusa NOVJ, 18 septembra 1944 godine, smestio se u Pirotu — selo Borje Civlik, gde je (u Pirot) stigao i štab 2 bugarske armije, sa kojim je u prisustvu pretstavnika Crvene armije, 22 septembra ugovoren plan sadejstva.

Ruše Nemci Beograd. Ruše Južni bulevar gde smo se redovno sastajali, gde sam 23 juna sreo sekretara MK Mršu koji je krstario starim našim zbornim mestom i opominjao drugove koji su izgubili vezu... Ruše Nemci Terazije gde su avgusta 1941 visili leševi naših drugova, svirala nemačka muzika i tramvaj zanjihao vešala, kad god bi prošao. Vidim Olgu kako prilazi Ijotićevcu ispod vešala i viče mu u lice: »Izdajniče!« i beži posle u masu ...

Ruše Nemci naš Beograd iz koga su umakli i Vujković i Nedić ...

Oslobođenje Bele Palanke. — Jedinice 6 bugarske divizije oslobodile su, 11 oktobra u 20 časova, varoš Belu Palanku.

Oslobođenje Vranja. — Jedinice naše 46 divizije posle dvodnevnih borbi, 11 oktobra u 6 časova, upale su u grad i nakon upornih borbi uspele oko 16 časova da zauzmu i oslobode varoš Vranje, bez učešća Bugara.

Oslobođenje Vlasotinaca. — Jedinice I vlasotinačke brigade u sadejstvu sa delovima bugarske Tenkovske brigade zajedno su ušle i oslobodile varoš, 10 oktobra oko 16 časova, posle dvodnevnih borbi ispred grada. Bugarska pešadija (12 divizija) nije uopšte učestvovala u ovim borbama, već je mnogo kasnije, po oslobođenju grada u njega ušla.

Oslobođenje Leskovca. — Jedinice 15 brigade 47 divizije, u borbama od 8 do 11 oktobra, uspele su 11 oktobra pre podne da oslobode grad u koji su docnije, u 12 časova,stigli delovi bugarske Tenkovske brigade.

Oslobođenje Niša. — Posle upornih borbi na prilazima gradu Nišu, 14 oktobra u 13 časova, u grad su ušli prvo delovi 10 brigade 22 divizije. Kasnije, oko 16 časova, iz pravca Niške Banje ušle su u grad jedinice 6 bugarske divizije. U isto vreme, iz pravca sela Kamnice, ušle su jedinice 45 divizije zajedno sa sovjetskim tenkovima. Posle kraćih uličnih borbi grad NiŠ je očišćen od ostataka nemačkih snaga i oslobođen.

Oslobođenje Prokuplja. — Pri povlačenju jedinica 1 bugarskog okupacionog korpusa iz Srbije, 2 septembra u Prokuplje ulaze mesne partizanske jedinice i oslobađaju ga. Od ovog momenta, 1 pored borbi, koje su vođene između Prokuplja i Niša, ono je ostalo u našim rukama.

Oslobođenje Kuršumlije. — Po napuštanju Kuršumlije od strane jedinica 1 bugarskog okupacionog korpusa u Kuršumliju ulaze, 28 avgusta, mesni partizani i oslobađaju je. Otada Kuršumlija je stalno u našim rukama.

Oslobođenje Podujeva. — Delovi bugarske Tenkovske brigade i jedan bataljon 4 kosovske brigade ušli su u Podujevo (prvi sa severa, a drugi sa juga) 4 novembra rano ujutro i oslobodili ga.

Oslobođenje Prištine. — Jedinice 25 brigade 46 divizije i delovi jedinica 2 bugarske konjičke divizije, oslobodile su 19 novembra u 5 časova grad Prištinu. Ostale bugarske i naše jedinice ušle su u toku dana u grad, pošto je već bio oslobođen. Borbe za Prištinu vođene su oko dva kilometra ispred grada. U samom gradu nije bilo borbi.

Oslobođenje Vučitrna. — Jedinice 8 brigade 22 divizije oslobodile su, 20 novembra u 15 časova, varoš Vučitrn, razbijajući neprijateljsku posadu u njemu. Bugarske jedinice nisu učestvovale u oslobođenju Vučitrna.

Oslobođenje Kosovske Mitrovice. — Jedinice 12 brigade 22 divizije i delovi bugarske Tenkovske brigade, posle borbi na prilazima gradu, bez borbe u samoj Mitrovici, ušle su u grad, 22 novembra oko 18 časova i oslobodile ga.

Oslobođenje Bujanovca. — Sadejstvom jedinica 46 divizije sevemo od Bujanovca, jedinice 2 bugarske konjičke divizije uspele su 8 novembra u toku noći da likvidiraju neprijateljska uporišta i oslobode sam Bujanovac.

Oslobođenje Gnjilana. — Delovi 2 bugarske konjičke divizije ušli su i oslobodili Gnjilane 16 novembra bez borbe, jer su ga Nemci već dva dana ranije bili napustili.

Oslobođenje RaŠke. — Ibarski partizanski odred uspeo je u snažnom naletu sa Kopaonika 26 novembra da upadne u Rašku i oslobodi je, odbacivši Nemce ka Novom Pazaru.

Oslobođenje Novog Pazara. — Jedinice 8 brigade 22 divizije, nastavljajući gonjenje neprijatelja, uspele su posle kraće borbe 30 novembra da oslobode Novi Pazar bez učešća Bugara. Delovi 9 bugarske pešadiske divizije stigli su u toku dana u Novi Pazar, pošto je već bio oslobođen.

(Podaci Vojno – istoriskog instituta Jugoslovenske armije.)

U BEOGRADU POSLE TRI I PO GODINE

NEDELJA, 15 OKTOBAR 1944

Valjevo. — Kad je avion zaronio iznad lanca vatri mene obuze nesvestica. Isuviše jak pritisak na moju razbijenu lobanju. A čitavo vreme bio sam čudno raspoložen. Dok smo preletali Jugoslaviju — odvijao mi se pred očima čitav rat, izlazili mi pred oči svi drugovi s kojima sam toliko govorio o Srbiji, a sada se vraćam bez njih. U mraku aviona kanu mi suza. Posle tri i po godine u Srbiji. A one studene noći 1941 kad smo prešli Uvac mislio sam da će rastanak biti mnogo kraći.

Na aerodromu u Divcima čekao nas je voz. Šest sovjetskih aviona postrojeni pored vatri. Trče novi partizani oko nas.

— Bili smo na zboru u Kamenici i prijavilo se danas hiljadu i dve stotine! — reče Jagodinac iz Pratećeg bataljona.

Malo dalje jedan se novi partizan obraća jednom drugu sa gospodine!

— Ma nemoj me zvati gospodine, već druže! — ljuti se stari partizan.

— Ne smem od sramote da te zovem druže!

Mislio je ovaj seljak da se kasno digao da bije fašizam. Ali nema pravo. Tu blizu, u Beloj Crkvi, pukla je prva osvetnička puška u Srbiji. Epopeja valjevskih partizana u zimu 1941/1942 možda nema premca u našem ratu.

Odmah sam se raspitivao da li su stigli naši stari drugovi Valjevci koji su prešli u Bosnu u martu 1942.

Mića, zamenik komandanta Pratećeg bataljona, ušao u očevu kuću, vezuje konja, a rođeni otac pita ga šta želi. Nije ga poznao.

čiča Luka Stević nije stigao da ode do sela, već je zvao brata telefonom preko opštine. Ništa nisu mogli da govore. Držali su i jedan i drugi slušalicu i plakali.

Valjevci su mislili da su svi njihovi partizani izginuli. Neprijatelj je sahranjivao svakog. »Leš« druga Mila Milatovića bili su javno izložili, a sada se Milatović živ pojavio. Tri i po godine radio je u okolini Valjeva.

Markova majka i sin čekali su u Valjevu. Ona je mnogo propatila. Bila je u logoru na Banjici, a dete je sakrila kod nekih izbeglica. U logor su je odveli četnici. Sve nas celiva. A Markov Mićko isti otac. Prosto neverovatno kako ima iste pokrete. Vojo intendant kaže:

— Kad digne oči i pogleda te, a meni sine u glavu sve što sam grešio tog dana. Isti Marko ...

Spavao sam teško. Budio sam se svaki čas. Ležao sam u krevetu jednog izdajnika, sreskog načelnika za vreme nemačke okupacije, koji je sada uhapšen, a mene noćas raspodelili u njegovu kuću! Ujutru rano izišao sam. Gledala me je njegova žena. Kuća mi je odvratna, — i onaj nemački kalodont za zube (»Samo jaki nemački ljudi mogli su dobijati ove krupne stvari« — prišao nam je Nikola Popović), i ona četka za umivanje s krupnim nemačkim natpisom od crnih dlaka »BAD«. Kad sam izišao iz kuće, prvo lice na koje sam naišao bila je kći Grigorija Božovića:

— A, vi ste iz »Politike«. Znate moj tata je ovde u hapsu. Ne znam ...

— Zaslužio je to ...

— Baš zaslužio?

— Zaslužio! — i odoh dalje.

Kao pretsednik srpskog Pen-kluba Grigorije Božović objavljivao je posle sloma Jugoslavije članke u »Korijere dela sera«.

Druga napast bio je neki davni poznanik iz Beograda:

— Gospodin Dedijer, kad će biti otvorena pruga za Beograd?

Kažem mu ja.

— A da li bih mogao sada da se ubacim s vama?

Ništa se nije izmenio. Protekcija je protekcija, mimo promene uslova i vremena.

Iz Valjeva se dobrovoljno javilo oko tri i po hiljade ljudi u našu vojsku. U gradu je ostalo malo muškaraca, većinom ljudi koji ne shvataju naš pokret ili su neprijatelji. Ne treba gubiti iz vida da je Draža Mihailović od Valjeva napravio svoj centar. Već tri godine narod je zasipan svakojakim lažima. Još mnogo, mnogo posla imaćemo mi ovde.

Jedna me je stvar mnogo obradovala. U Srbiji ima ogromno hrane. Neće biti gladi u Beogradu. Ali, bogami, neće biti gladi ni u Krajini, ni u Lici, ni na Pivi. Sela u ovom kraju Srbije nisu tako popaljena kao u krajevima Bosne i Like. I slaće Srbijanci svojoj braći i hleba i na hlebu.

Stari ćosić me uhvatio pod ruku i idemo ulicama Valjeva. Koliko smo puta o tome času pričali u Drinićima, kada je čiča ložio čitavu noć našu sobu i sačekivao me duboko u noć kad se vratim s posla iz redakcije »Borbe« da mu ispričam vesti s frontova. A sada smo išli Valjevom. Nije verovao ćosić da će to doživeti. Vodi me u neku kafanu i poručuje ćevapčiće i svinjske kobasice. Okupili se oko njega Valjevci, a čiča priča kako je preleteo avionom pet puta Jadransko More dok nije stigao u Srbiju!

— Znaš da mi je žena živa. Jadnica. Premlatili je četnici, ali se dobro držala. Spasla je neka karta iz zarobljeničkog logora. Rekla da je od mene.

Sa nama je i Isa koji me je u novembru 1941 iskopao iz ruševina kad je eksplodirala paklena mašina u fabrici municije u Užicu.

— Reci, ćosiću, do kraja! Nije hteo da se vidi sa ženom dok se nije ispitalo kako se držala za vreme okupacije!

Napravili smo plan za polazak u Beograd. Ja idem kao ratni dopisnik na front ka Beogradu. Ceda Minderović je određen da opisuje borbe kod Kragujevca, gde zajedno napadaju Crvena armija i naša vojska.

PONEDEUAK, 16 OKTOBAR

Beograd. — Četrnaest sati putovali smo kamionom od Valjeva do Beograda. Morali smo da zaobilazimo, jer Nemci drže Obrenovac. Pokvario se motor posle vožnje od pola sata, a mi izišli u jendek kraj druma, legli u travu, zagledali se u šumadiske brežuljke i počeli da dremamo na jesenjem suncu. Roćko Colaković pokazuje na drum koji vodi ka Lajkovcu:

— Eto, ovde blizu bila je prva oružana borba sa živom silom okupatora 1941 godine. Ovim drumom sam prešao u ranu zoru pošto smo razrušili stanicu u Lajkovcu i pobili Nemce. Kako je to divna borba bila. Bradonja je vraćao Nemcima bombe... Seljaci su nas sutradan na rukama nosili...

Nastavili smo put kroz Lazarevac. Tamo povorka dece, građana.

— Slave oslobođenje Beograda! — rekoše nam.

I mi ti ispalismo skoro svu municiju koju smo imali. Posle se vest pokazala kao netačna.

Švabić je išao s nama do ispred Aranđelovca da pronađe svoje. Tri i po godine nije ih video. On je u onoj povorci u Lazarevcu poznao jednog bivšeg policiskog činovnika:

— Pazi i on je tu, a kad sam izišao s robije govorio mi je da se manem ćorava posla i da pazim da opet ne odem na robiju ...

Jurimo ispod Bukulje pored razbacanih belih šumadiskih kućica. Jedan starac izišao na drum, podigao svoje unuče i pruža nam ga, kao da veli: Evo za našu vojsku i moje unuče, ono što nam je najmilije ...

U Aranđelovcu nismo našli štab Prvog korpusa, pa smo nastavili preko Topole i Mladenovca internacionalnim drumom. Iako je već mrak, svuda oko nas vide se tragovi velike bitke koja je ovde besnela.

Od jednog našeg potpukovnika dobili smo prva detaljna obaveštenja o razvoju bitke za Beograd.[1] Naš Prvi proleterski korpus, pod komandom

[1] U oktobru »PRAVDA« je objavila sledeće informacije o borbama u Jugoslaviji. Ovde dajemo te informacije u skraćenom obliku:

U *Zapadnoj Srbiji* posle dvodnevnih borbi oslobođena Lešnica, ubijeno 700 Nemaca. Neprijateljske jedinice nedićevaca, četnika i Nemaca odbijene na reku Drinu. Žestoke borbe na reci Rasini. Neprijatelj je izgubio 270 vojnika. U *Istočnoj Bosni* u borbama za Srebmicu uništeno 150 neprijateljskih vojnika. Zarobljen komandant vojnog okruga Tuzla, nemački pukovnik Hajnrih. Na železničkoj pruzi *Sisak — Novska* borbe za železničku stanicu Sunja. Ubijeno 250 Nemaca. Na severnom Jadranu oslobođena luka Jablanac. Operativni izveštaj Sovjetskog informbiroa za dan 1 oktobar javlja da su u Srbiji jedinice Crvene armije zauzele Kupuzište, Mihajlovac, Dušanovac, Prahovo, Miloševo, Vidrovac, Mokranju, Rečku, Gradskovo, Vražogrnac (»Pravda«, 2 oktobar).

Nastavlja se ofanziva jugoslovenskih jedinica u *Zapadnoj Srbiji,* zauzeto 9 neprijateljskih uporišta. U Sumadiji oslobođen Aranđelovac i uništeno 7 tenkova i 46 mitraljeza i ubijeno 300 nemačkih vojnika. U borbama na Kosmaju zauzeta neprijateljska uporišta i razbijena velika kolona Nemaca, četnika i nedićevaca. Neprijatelj izgubio dve i po hiljade vojnika. U *Zapadnoj Bosni* žestoke borbe oko Banje Luke. Neprijatelj izgubio 800 vojnika i oficira. U *Makedoniji* oslobođena Strumica. U borbama za Veles ubijeno 500 i zarobljeno 300 nemačkih vojnika. U *Istočnoj Bosni* oslobođen Priboj. U *Dalmaciji* opkoljena luka i neprijateljska pomorska baza Zadar. Na tom sektoru ubijeno 757 neprijateljskih vojnika i zaplenjen obiman ratni materijal. U *Sandiaku* opkoljen grad Pljevlja. Jugoslovenske jedinice nastupaju u dolini reke Lim. U *Slavoniji* kod Virovitice razbijen ustaški puk i zauzeto 40 km jugoslovensko – mađarske granice. Ubijeno 500 ustaških vojnika. Operativni izveštaj Sovjetskog informbiroa za 3 oktobar javlja da su sovjetske trupe prešle rumunsko – jugoslovensku granicu i zauzele na teritoriji Jugoslavije (Veliki Bečkerek), Vršac, Belu Crkvu i 50 naselja, između ostalog Lazarevo, Klek, Jaša Tomić, Uljma, Jasenovo, Vračev Gaj. (»Pravda«, 4 oktobar).

Peka Dapčevića, kao i Dvanaesti vojvođanski korpus, bili su početkom oktobra oslobodili veliku teritoriju u Srbiji i nalazili su se na liniji Obrenovac — Kosmaj — Palanka. Naše snage oslobodile su, osim Valjeva, još Krupanj, Loznicu, Aranđelovac, Lazarevac i Ub.

Korpusi pod komandom Koče Popovića borili su se s Nemcima na liniji Niš — Kruševac — Kraljevo — čačak, pokušavajući da zadrže nadiranje Nemaca s juga i tako zaštite istovremeno snage pod komandom Peka Dapčevića koje su bile okrenute prema Beogradu. Jedan deo ovih naših snaga, u zajednici s Bugarima, dejstvovao je prema Kosovu i Metohiji da bi zatvorio prolaz Nemcima Ibarskom Klisurom.

U Istočnoj Srbiji, prema Dunavu, nalazio se naš Četrnaesti korpus koji je blagovremeno bio prebačen sa Jastrepca i imao je zadatak da sadejstvuje s jedinicama Crvene armije prilikom njihovog ulaska u Jugoslaviju.

Crvena armija otpočela je operacije u bici za Beograd početkom oktobra. Jedne njene snage krenule su od rumunske granice severno od Dunava i već su 6 oktobra oslobodile Pančevo.

U ***Srbiji,*** u borbama za Vlasotince, Nemci izgubili 300 vojnika. Nastavljaju se borbe za Topolu i Aranđelovac. U ***Crnoj Gori*** presečene nemačke komunikacije od Cetinja do Boke i Budve. U ***Hercegovini*** oslobođena Bileća. U ***Zapadnoj Bosni*** nastavljaju se borbe za Banju Luku. U ***Hrvatskoj*** na sektoru Sunja — Dubica jugoslovenske jedinice drže u svojim rukama 70 km železničke pruge. U ***Istri*** porušena železnička pruga Trst — Rijeka i Trst — Pula. Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 5 oktobar javlja da su sovjetske trupe, zajedno sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, zauzele Pančevo i 50 drugih naselja. U borbama za Pančevo zarobljeno je 1.000 Nemaca i Mađara. (»Pravda«, 6 oktobar).

U ***Slavoniji*** oslobođena Virovitica, jugoslovenske jedinice izbile na frontu od 18 milja na mađarsku granicu. Porušena železnička pruga Beograd — Zagreb. Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 9 oktobar javlja da su sovjetske trupe zauzele Veliku Kikindu i ovladale zapadnom obalom reke Tise i zauzele železnički čvor Sentu, Stari Bečej i Staru Kanjižu. (»Pravda«, 11 oktobar).

U ***Makedoniji*** se nastavljaju borbe sa krupnim nemačkim snagama. Blizu Velesa ubijeno i ranjeno 250 Nemaca. Uništena 3 mosta na pruzi Kočane — Veles. U ***Metohiji*** nastavljaju se borbe oko Prizrena. U ***Dalmaciji*** zauzeto jako nemačko uporište Seveme Dalmacije Benkovac. Ubijeno 255 nemačkih vojnika i oficira i zaplenjena 3 tenka, 7 topova, 10 radiostanica, 33 teška mitraljeza i drugo. U ***Sloveniji*** kod Soštanja ubijeno 150 Nemaca. U ***Hrvatskoj*** kraj Zagreba porušeno 7 mostova. Bačeno u vazduh 13 vozova, pritom poginulo 530 nemačkih vojnika i oficira. Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 12 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije zauzele su Smederevo i 60 drugih naselja. (»Pravda«, 13 oktobar).

U ***Makedoniji*** žestoke borbe sa četiri nemačke divizije koje otstupaju iz južnih oblasti Balkanskog Poluostrva. Na drumu Bitolj — Ohrid razbijena nemačka motorizovana kolona. Pritom Nemci izgubili 500 ljudi i bačeni su natrag u Bitolj. U borbama za Vranje uništeno 6 nemačkih tenkova i bačeno iz stroja više od 1.500 neprijateljskih vojnika. U ***Metohiji*** osvojeno uporište Brod kod Prizrena. U ***Crnoj Gori*** vode se borbe kod Podgorice. U ***Sandiaku*** vode se borbe za Višegrad, poslednje neprijateljsko uporište na reci Limu (?). U ***Dalmaciji*** Nemci otstupaju prema severu. Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 13 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije presekle drum Beograd — Kragujevac i zauzele niz naseljenih mesta. (»Pravda«, 14 oktobar).

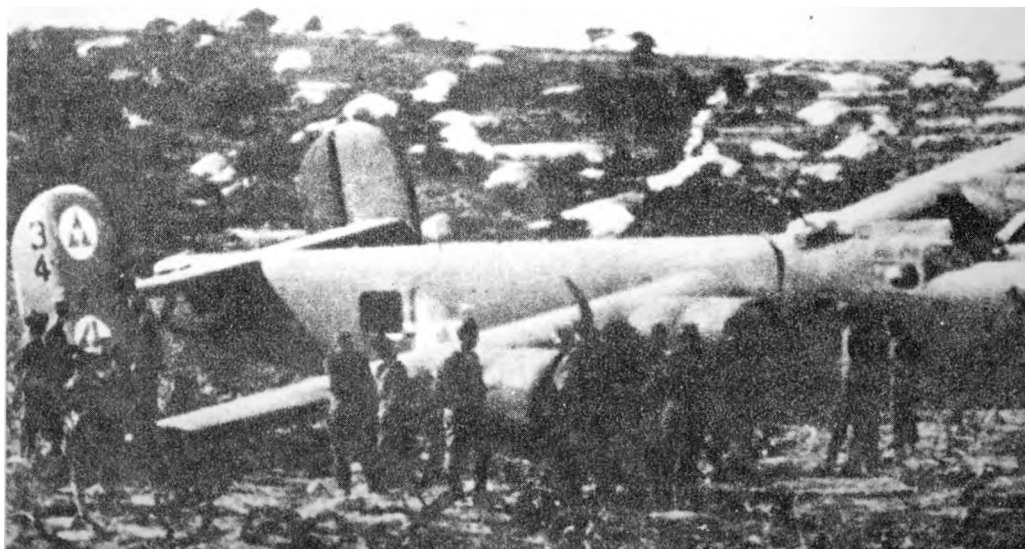
U ***Srbiji*** oslobođen industrijski centar Leskovac. Na sektoru Kraljevo — Kosovska Mitrovica oštećena železnička pruga i uništena dva mosta. Pritom ubijeno 550 neprijateljskih vojnika i oficira. U ***Makedoniji*** odbijeni svi napadi Nemaca koji su izgubili 1.500 vojnika i oficira i 190 kamiona i tenkova. U ***Crnoj Gori*** žestoke borbe sa Nemcima oko Podgorice i Cetinja. U ***Zapadnoj Bosni*** u borbama za Livno ubijeno i zarobljeno 220 Nemaca. Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 14 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije zauzele naseljena mesta: Kumodraž, Beli Potok, Ripanj, Aranđelovac, Ćuprija, Paraćin, Deligrad i Aleksinac. (»Pravda«, 15 oktobar).

Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 15 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije u borbama zauzele Požarevac i Kruševac. (»Pravda«, 16 oktobar).

TIM »HAJDUKA« NA VISU 1944 GODINE SA VICKOM KRSTULOVIĆEM

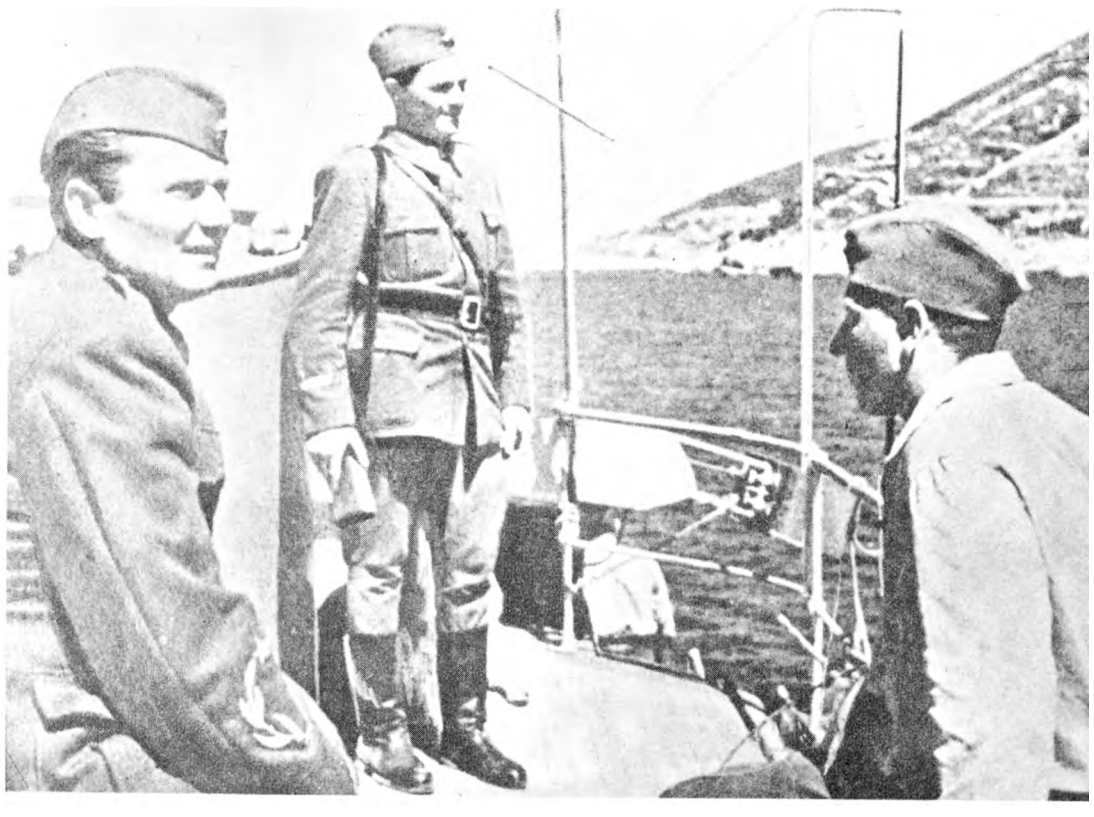
AMERIČKI BOMBARDER »LIBERATOR« NA VIŠKOM AERODROMU POSLE PRINUDNOG SPUSTANJA

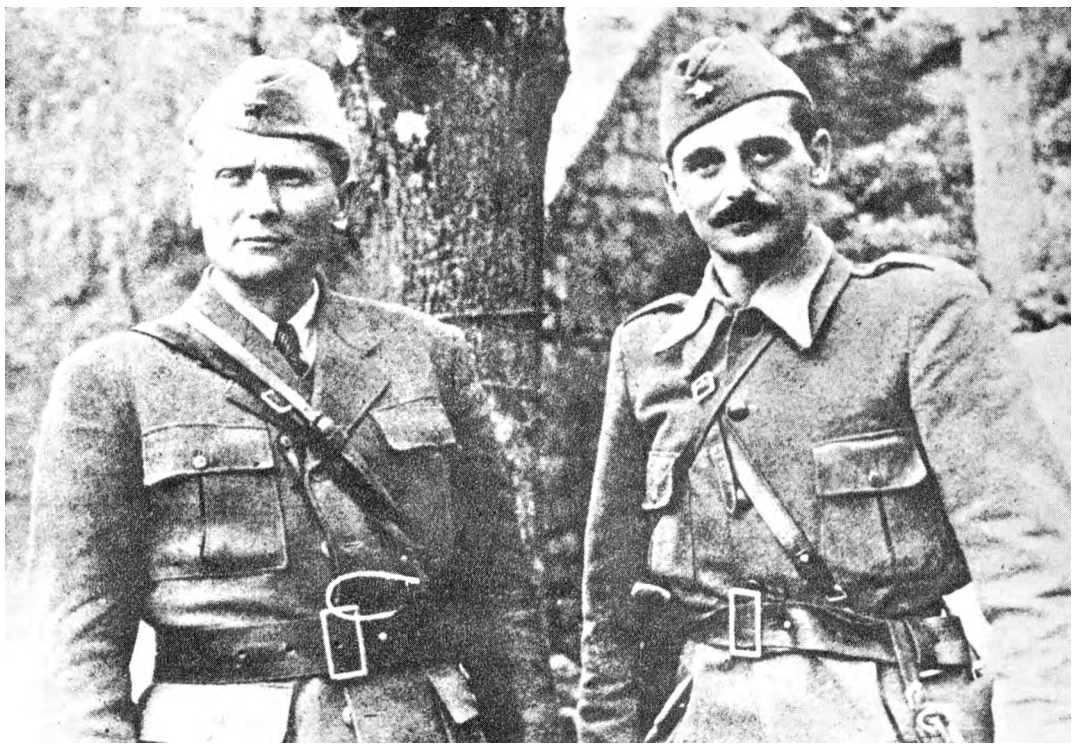

DRUG TITO SA DRUGOVIMA BAKARICEM I KARDELJOM

DRUG TITO I DRUG MARKO NA VISU

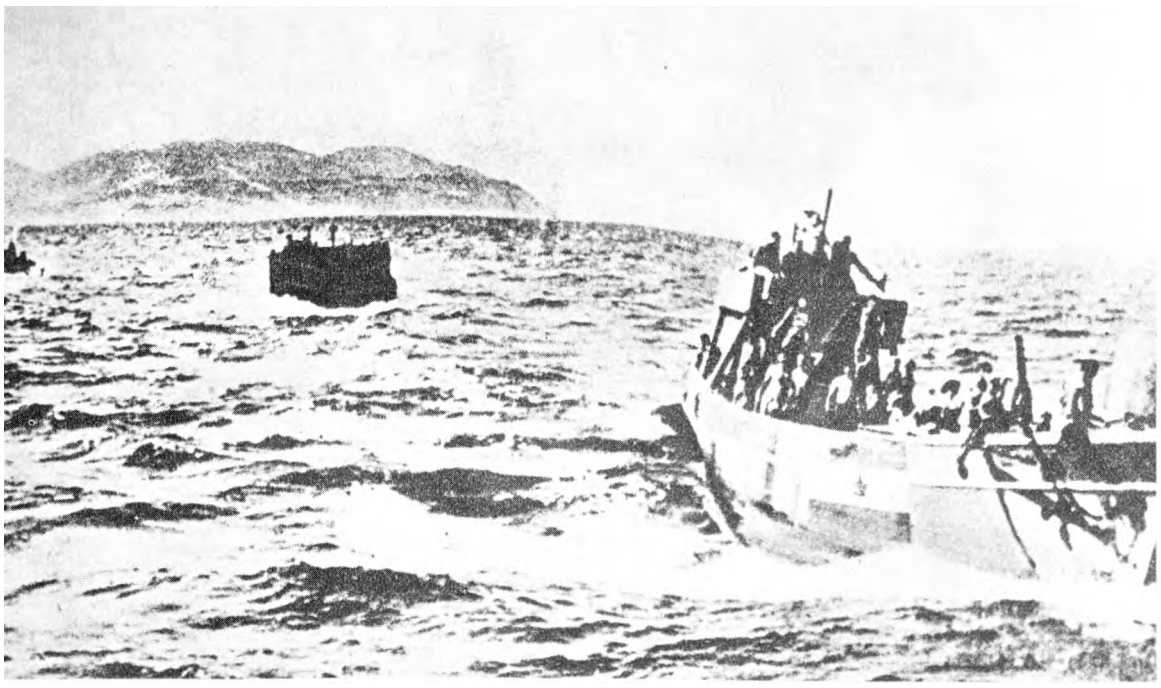

DRUG TITO 1 KOCA POPOVIC, 1943 U JAJCU

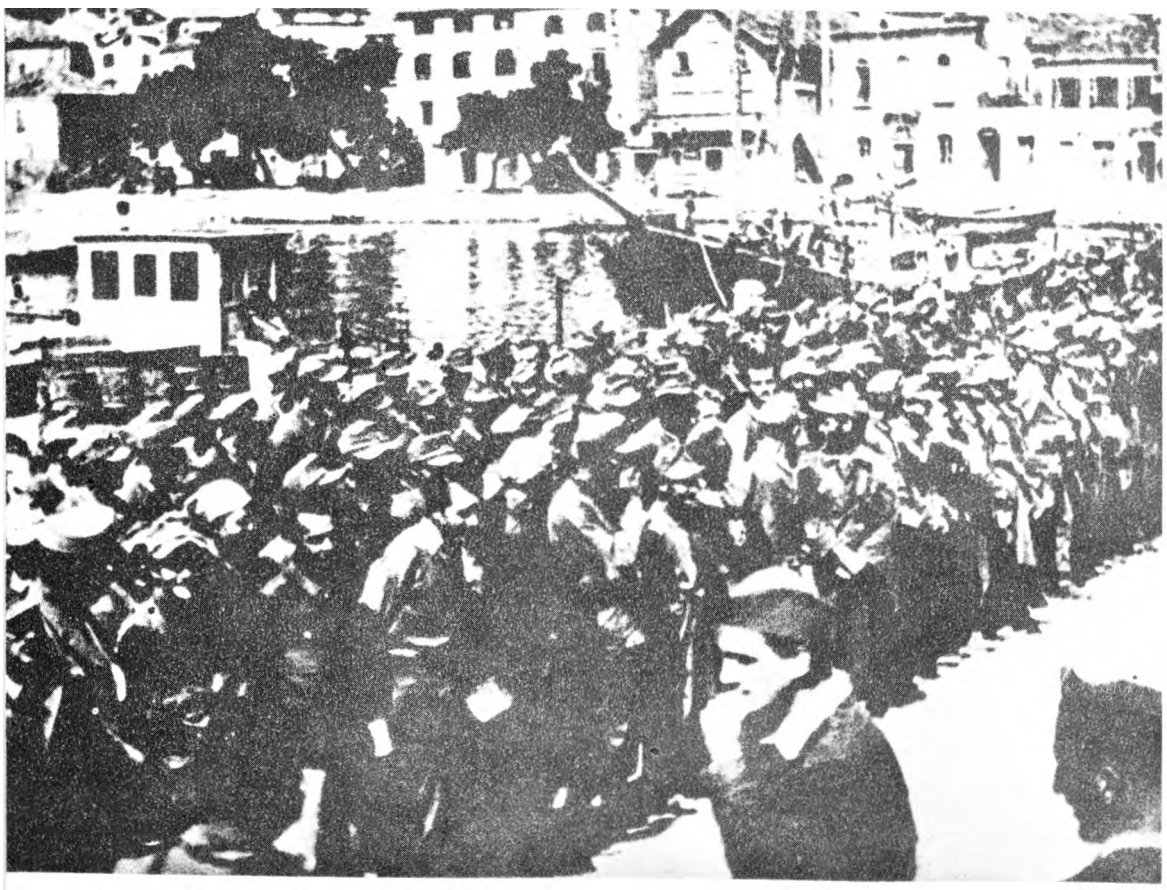
DRUG TITO SA dr IVANOM SUBAŠIĆEM

BORBENI ČAMCI JUGOSLOVENSKE RATNE MORNARICE ZA VREME OPERACIJA ZA OSTRVA U JADRANU 1944

ZAROBLJENI NEMCI NA KORČULI 1944

BORCI PETE KOZARSKE BRIGADE

SUSRET S CRVENOARMEJCEM U BEOGRADU

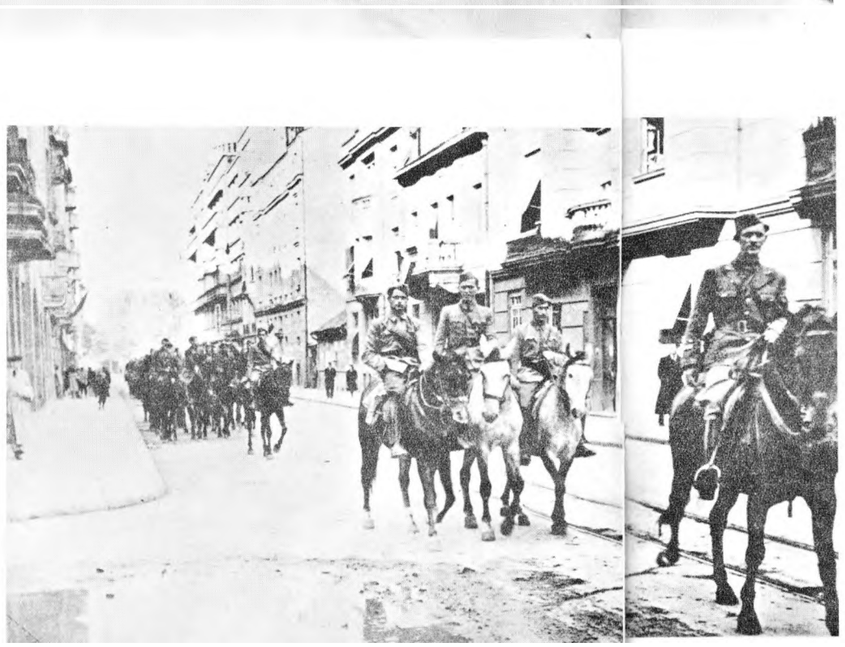

NAORUŽANI BEOGRAĐANI SPROVODE ZAROBLJENE NEMCE

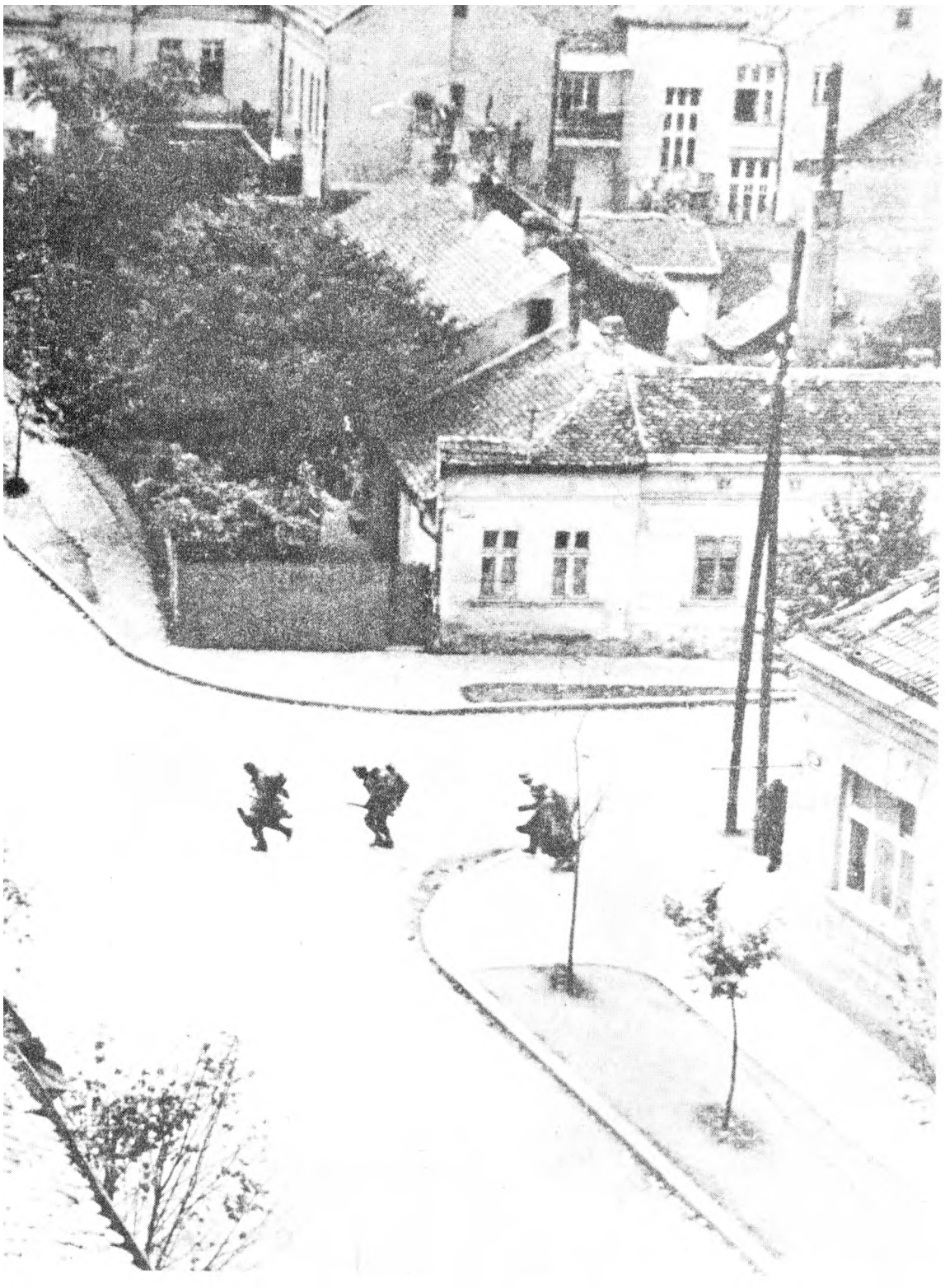
PORED ZAPLENJENOG NEMACKOG TOPA NA ULAZU U KOŠUTNJAK

PARTIZANSKA KONJICA U ULICI ZORŽA KLEMANSOA fLOLE RIBARA) PO OSLOBOĐENJU BEOGRADA

PRVA PROLETERSKA BRIGADA NA DEDINJU 15 OKTOBRA

NEMCI BEŽE

General Ždanov prešao je preko Dunava 7 oktobra kod Zaječara, a zatim je udario preko Zagubice na Topolu.

Naše jedinice susrele su se u beogradskoj operaciji s Crvenom armijom kod Smederevske Palanke. Tu je sreću imala prvo Peta krajiška divizija. Odmah zajedno krenulo se na Beograd. Peta divizija i sovjetski tenkovi i motorizovana pešadija napali su na Mladenovac. Ovde se vodila žestoka tenkovska bitka. Obe strane imale su prilične gubitke, ali su ruski tenkovi bili bolji. Mladenovac je oslobođen 12 oktobra. Paralelno s internacionalnim drumom nastupale su ka Beogradu još Prva proleterska divizija, Šesta proleterska divizija (Lička), Dvadeset prva srbijanska divizija, dok je Sedamnaesta bosanska divizija vodila borbe prema Kragujevcu, odbijajući pokušaje Nemaca da udare u leđa našim i sovjetskim jedinicama koje su išle ka Beogradu. Dva sovjetska puka, uglavnom artilerije, sadejstvovala su sa Sedamnaestom divizijom. A Dvanaesti vojvođanski korpus sa svoje tri divizije, Jedanaestom, Šesnaestom i Trideset šestom, kao i sa Dvadeset osmom (Slavonskom) divizijom napadao je na Obrenovac, koji su Nemci vrlo uporno branili.

Nemci su imali dva bočna obezbeđenja Beograda. Jedno je bilo u

Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 18 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije jugoistočno od Beograda opkolile značajnu grupu nemačkih trupa. Bugarska vojska, u sadejstvu sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije i sa sovjetskim trupama, zauzela Blace i Kuršumliju. (»Pravda«, 19 oktobar).

Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 19 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije nastavljaju borbe za čišćenje grada Beograda. Jugoistočno od Beograda zaplenjeno 18 tenkova, 300 topova, 175 mitraljeza, 75 radiostanica, 2000 kamiona i zarobljeno 5.700 nemačkih vojnika i oficira. (»Pravda«, 20 oktobar).

Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 21 oktobar javlja da su jedinice Trećeg ukrajinskog fronta zajedno s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije oslobodile Beograd. (»Pravda«, 21 oktobar).

U *Zapadno/ Srbiji* odbijen pokušaj opkoljenih Nemaca da se probiju iz obruča na sektoru Čačka. Borbe kod Peći i u dolini Lima nastavljaju se. U *Crnoj Gori* oslobođen Virpazar. U *Makedoniji,* zajedno sa bugarskim trupama, nastavlja se gonjenje Nemaca u dolini reke Vardar. U *Hrvatskoj* u *Gorskom Kotaru* Nemci opkoljeni u sektoru Kostajnica — Sisak. U *Sloveniji* žestoki nemački napadi duž železničke pruge Novo Mesto — Ljubljana — Krško. (»Pravda«, 23 oktobar).

Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 22 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa Narodnooslo bodilačkom vojskom Jugoslavije zauzele Zemun, Obrenovac, Lazarevac, Knić. U borbama za Kragujevac zarobljeno 1.300 nemačkih vojnika i oficira i veliki ratni plen. (»Pravda«, 23 oktobar).

U *Dalmaciji* oslobođena luka Omiš. U *Gorskom Kotaru* jugoslovenske jedinice zauzele Mrkopalj, Kupjansko, Delnice. Na drumu Križevac — Bjelovar razbijena ustaška kolona od 253 vojnika. U *Sloveniji* bačeno u vazduh 8 vozova. (»Pravda«, 25 oktobar).

Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 24 oktobar: Sovjetske trupe zajedno sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije produžile napredovanje na zapadnoj obali Save i zauzele Bežaniju i Zemunsko Polje. Bugarske, sovjetske i jugoslovenske trupe zauzele Kočane, Drenak. Stracin i Betunicu. (»Pravda«, 25 oktobar).

U *Srbiji* žestoke borbe s nemačkim trupama u dolini reke Lima kod Višegrada. Nemci za jedan dan izgubili 1.600 vojnika. Kod Kosovske Mitrovice ubijeno 750 Nemaca divizije »Princ Eugen«. U *Bosni* kod Zenice ubijeno 1.400 i zarobljeno 600 nemačkih vojnika. U dolini reke Neretve, kraj Mostara, ubijeno 900, zarobljeno 200 Nemaca. Zaplenjeno tom prilikom 12 tenkova. U *Dalmaciji,* u borbama u dolini reke Zrmanje uništeno 1.000 nemačkih vojnika. Žestoke borbe oko Splita. U *Hercegovini* očišćen reon donjeg toka reke Neretve. Nemačke trupe gonjene u pravcu Mostara. U *Dalmaciji,* za poslednja četiri dana, ubijeno 700 i zarobljeno 200 Nemaca. (»Pravda«, 29 oktobar).

Operativni izveštaj Sovinformbiroa za 28 oktobar: Na teritoriji Jugoslavije sovjetske trupe i Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije zauzele Rumu, Apatin i 80 naseljenih mesta. (»Pravda«, 29 oktobar).

U *Dalmaciji* jugoslovenske jedinice u trodnevnim žestokim borbama oslobodile grad i luku Split, najvažnije uporište Nemaca na jugoslovenskoj obali Jadrana. Pored toga oslobođeni Sinj, Divulje, Solin, Kaštel, Klis i Trogir. (»Pravda«, 1 novembar).

Obrenovcu, a drugo u Smederevu. Računa se da su u Smederevu Nemci imali dve potpune divizije, i to famozne Prvu alpinsku i 117 lovačku diviziju.

General Ždanov i Peko Dapčević, ne obziruči se na ta bočna obezbeđenja Beograda, smelo su'jurnuli od Topole i Mladenovca pravo na Beograd, u kome su takođe bile krupne nemačke snage.

Tako nam je bila objašnjena prva faza bitke. Naš kamion je išao dalje ka Beogradu. Prešli smo Ralju. Na drumu sretamo izgorele ruske kamione, rupe od avionskih bombi. Nemci su bacili čak i »štuke« da bi nekako zaustavili rusko i naše nadiranje.

— Ali, Rusi se ništa na to nisu obazirali. Dok su šest »Štuka« i dva »Meseršmita« pikirali niko se nije micao iz kolone. Svako sedi na svom mestu i puca iz čega stigne, čak i pištoljima. Nekoliko bombi padoše u kolonu, ali oštećeni kamioni se ukloniše, ranjeni previše i pokret se brzo nastavi! — tako nam je kasnije pričao Peko.

Ispred Avale smo dugo čekali, jer naš šofer nije poneo dovoljno benzina. Rusi obično na drumu ne daju ni kap benzina, ali zato će ti dati koliko hoćeš u gradovima. Jedan ruski vojnik, koga smo vozili, prišao našem šoferu, novajliji, pa mu kaže:

— Kako ideš na put bez benzina?

Posle Rus poče da igra po drumu, da peva. U razgovoru reče on Radovanu Zogoviću da voli djevuške i votku. Ali Radovan mu Ijutito reče da se ne slaže s njime.

— A vi govorite kao naši komesari 1941! — reče on Radovanu. — A Staljin ih je baš smenio, jer su tako govorili...

Došli smo pred Avalu. Tu smo Rusi i mi izbili u toku 13 oktobra, a napad na Avalu počeo je istog dana uveče. Dve stotine dvadeset ruskih topova tukli su nemačke položaje pre juriša. Avala je zatim zauzeta.

Dvanaesti korpus imao je žestoke borbe kod Žarkova. Mnogo ga je tukla nemačka artilerija.

U toku 14 oktobra otpočela je bitka na samoj periferiji Beograda. Ruski tenkovi u zoru su se pojavili na Osmom kilometru, gde ih je dočekala žestoka artileriska vatra.

U Jajincima ponova su se sastali ždanov i Peko Dapčević i napravili konačni plan za udar na sam Beograd.

U dnevnoj zapovesti bilo je predviđeno da se napad izvrši u četiri pravca. Dvanaesti korpus da produži da nadire od Makiša i Žarkova ka Cukarici i Banovom Brdu. šesta proleterska divizija išla je od Rakovice ka Topčideru, zatim na vojnu bolnicu, pa na Terazije i Kalemegdan.

Prva proleterska sa sovjetskim motomehanizovanim jedinicama imala je najvažniji pravac. Na Banjicu, Dedinje, Bulevarom oslobođenja, Krunska ulica, Dečanska, Vasina, Kalemegdan.

Na desnom krilu napadala je Peta krajiška divizija, koja je trebalo da se preko Zvezdare spusti na Aleksandrovu ulicu, zatim Kraljice Marije i Dušanovu.

Sve snage izvršile su naređenje, osim nekih koje su kasnije stigle na položaje. Prva proleterska divizija s ruskim tenkovima već je 14 oktobra u 5 sati posle podne ovladala Dedinjem i Banjicom. Ličani su zauzeli

Resnik, Kijevo, Rakovicu i Topčider. Na desnom krilu napredovanje je bilo usporeno usled toga što naše jedinice nisu mogle da stignu na vreme na polazne položaje.

Napredovanje je nastavljeno i u toku 15 i 16 oktobra. Proleteri već su bili na Terazijama.

Situacija je komplikovana na desnom krilu. Dve nemačke divizije, koje su bile smeštene u Smederevu, uspele su da se probiju iz Smedereva i da krenu ka Beogradu potiskujući ruske i naše manje snage koje su bile orijentisane prema njima. S njima su se vodile žestoke borbe od Grocke ka Beogradu.

Ponoć je. Po mraku, bez svetla, prolazimo Bulevarom oslobođenja i izbijamo u Svetosavsku ulicu. Kad smo prošli pored Južnog bulevara srce mi je življe zakucalo. Tuda sam poslednji put prošao s Đidom i Roćkom Colakovićem nekoliko dana posle 22 juna. Otišli smo u park iznad Jataganmale i održali sastanak Agitpropa PK. Govorili smo o preuzimanju vlasti u Beogradu, o štamparijama, o pitanju ishrane ... Kolika je kod nas uvek bila smela vera u pobedu ...

Ovde, na ovom Bulevaru oslobođenja, Đido i ja smo krajem juna 1941 jedno posle podne s koferom u ruci čekali Bećа, Đidinog brata. A Vujković je išao u logor, na Banjicu, s motociklom. Mi ga nismo videli, ali i nas i Vujkovića je videla Milada Raj ter.

U štabu smo jedne naše divizije. Legli smo na pod, na neki jorgan. U Beogradu su se Nemci uporno držali. Naši su došli do Terazija, ali Nemci su se branili na Čukarici, u ministarstvima u Miloša Velikog, na stanici. Danas je zauzeta na juriš opservatorija na Velikom Vračaru.

Prilično nam glavobolje zadaju one dve nemačke divizije koje pokušavaju da se probiju od Grocke ka Beogradu. U dva maha već su njihovi manji delovi dolazili u sam Beograd, ali smo ih razbili.

Svu noć bije nemačka artilerija. Posle tri i po godine opet u Beogradu. Ne mogu da zaspim. Šta li je s Milicom, da li je živa? Rešio sam da ne idem do Palmotićeve ulice, gde mi majka stanuje, sve dok Beograd ne bude oslobođen. Glupo bi bilo otići kući posle tri i po godine rata, videti svoje, pa izići napolje, na ulicu, i poginuti. Bolje sačekati kraj bitke.

Uspeo sam se na toranj vile u kojoj je štab, najviše tačke u ovom kraju Beograda, i osmatrao Beograd. Nisam smeo mnogo glavu da promaljam, jer je Peko rekao da Nemci bezobrazno motre na ovaj toranj.

Levo, od Čukarice, čula se paljba. Nemci su se uporno branili u tunelu i u školi. Oni imaju veze i sa Adom Ciganlijom, jer su jutros primećeni čamci. Na Čukarici se bore jedinice Dvanaestog korpusa.

Beograd je izgledao miran. Samo su se dizali stubovi dima, crnog, žućkastog; zavisilo je kakav objekat spaljuju Nemci.

U Miloša Velikog sve je tiho bilo, a malopre su se vodile žestoke borbe. Rusi su u toj ulici izgubili četiri tenka.

Dole oko stanice ubačena je Dvadeset osma slavonska divizija.

Na Terazijama »Albanija« je bila glavni centar otpora. Prva i šesta divizija udaraju na sam centar grada. Sada je stigao izveštaj da imamo velike gubitke u rukovodiocima, idu napred da bi poveli nove borce. Divizije nam rastu kao kvasac. Pre mesec i po dana Prva je imala 2.500

boraca, a danas 9.000! Ne mogu se za tako kratko vreme prekaliti svi borci.

Dole na Dunavu Nemci su vršili protivnapade u pravcu električne centrale. Verovatno hoće da olakšaju proboj onoj gročanskoj grupi.

Na gornjem delu Beograda, kod Zvezdare, stoji Peta divizija. A onu grupu oko Grocke stežu Dvadeset prva, neke krajiške brigade, kao i jedinice Dvanaestog korpusa (sa zapada). Na ovaj sektor upućena je i Dvadeset treća srpska divizija, koja hita s juga.

★

Hrabri su Beograđani. Danas je održan miting na futbalskom igralištu »Jugoslavije«. Skojevci pozvali na konferenciju ljude iz svih kvartova Beograda, a ono se konferencija pretvorila u miting.

Govorio je Rato Dugonjić. Usred mitinga, na kome je bilo nekoliko hiljada lica, pojavili se nemački lovci. Ali niko se nije makao s mesta. Nemci su otvarali i artilerisku vatru na kraj oko Topovskih šupa. Nekoliko granata je palo oko samog igrališta.

Naleteše malopre oko štaba nemački lovci. Oko nas sve zaprašta. Razbojnici nose po jednu veću bombu. Traže kaćuše. I baciše bombe ovde po Dedinju pa beže nazad. Rusi su poslali jednu avijatičarsku diviziju za odbranu Beograda i napadaju na nemačke položaje. Gledam kako se u grupama po četiri »šturmovika« survavaju na nemačke artileriske pozicije na Bežaniskoj Kosi. Oko njih more crnih oblačića, — imaju Nemci prilično jaku protivavionsku artileriju.

U ovoj vili živeo je Nojhauzen sve dok ga letos Hitler nije uhapsio, jer je bio povezan s onom generalskom grupom. Vidim jednu vitrinu u kojoj su izložene sve rude iz Bora. U toj vitrini stoji i jedna pesma, čestitka Nojhauzenu, pretsedniku Gezelšaft Bor, za Božić 1941, koju su mu poslali nemački činovnici.

Prosto se čoveku kosa naježi kad pogleda ove naše rude, — to je jedno od naših najvećih nacionalnih bogatstava, — i tu čestitku. Ona je poslata decembra 1941, kada smo se povukli iz Srbije, kad smo gazili Lim, kada su Nedić i Draža Mihailović hvatali na hiljade Srba, jedan deo ubijali, a jedan slali u Bor da budu robovi *Herr NSFK - Gruppenführer Neuhausen-a.* Bežali su izdajnici iz Beograda ispred narodne osvete. Našao sam ovo pismo d-r Milorada Nedeljkovića, »ministra narodne privrede« :

»Beograd, 3-IX-1944 god

Ponoć

Dragi gospodine Periću,

Danas na sednici vlade donesene su važne, sudbonosne odluke. Ja sam u 18 č. i 30 min. telefonirao iz Pretsedništva vlade da me ko pričeka, ali nikoga nije bilo na telefonu. Nekoliko minuta kasnije došao sam autom u Ministarstvo, ali nije bilo više nikoga, ni činovnika, ni poslužitelja, ni žandarma. Tako moram da Vam pismeno saopštim što sleduje i da se ovim putem oprostim sa Vama i g. g. načelnicima i činovnicima.

Gospodin pretsednik nam je saopštio da je nemački komandant za JI večeras proglasio Beograd i Srbiju operacionim područjem u najstrožijem

smislu. Od ovog trenutka (ponoći) važi opsadno stanje u Beogradu. Funkciju srpske vlade preuzimaju nemačke vlasti. Srpska vlada premešta se u Nemačku, da preduzme tamo svoju političku i nacionalnu dužnost, okupljajući oko sebe sve Srbe koji se već tamo nalaze (preko 300.000), kao i one koji će se ovih dana evakuisati, i to je sva naša inteligencija, činovništvo i srpski oružani odredi (S. D. Straža, S. D. Korpus, Granična straža i Srpska garda). Danas su dobili pasoš u nemačkom poslanstvu i svi članovi ravnogorskog pokreta i mnogi političari iz demokratskih frakcija.

Saopštavam Vama i svima činovnicima ko god želi da se evakuiše neka se javi u Pretsedništvo vlade. Voz za vozom ići će neprestano, sve će formalnosti svršavati Kabinet Pretsedništva.

U šumu je nemoguće ići, jer je usled odlaska g. Draže Mihailovića preko Drine za Hercegovinu (Italiju) izazvano rasulo u njegovim odredima i četnici se razilaze i neće više da se biju. Ovo je njihovo usmeno zvanično izjavljivanje u Pretsedništvu danas ceo dan.

Beograd je opasan i za koji dan će početi borba oko njega sa svih strana — a kada bude bio uzet od komunista i Titovih partizana — Hrvata, sigurno je da će biti poklano sve ono što je školovano i privredna elita srpskog naroda. Oni se moraju spasti i to je sad naš zadatak.

Ne mogući drukčije usled hitne naredbe za pokret, ja se ovim putem opraštam od svih svojih saradnika i želim im do skorog viđenja.

Želim da im ovo moje pismo pročitate i date mu što veći publicitet.«

Po Beogradu se priča da je ova sednica bila vrlo dramatična. Nedić je tronutim glasom rekao da se situacija ništa nije izmenila, — pobeda Nemačke je sigurna, jedan je front protiv boljševizma, — borio se ti u Srbiji ili na Istočnom frontu. Zato oni odlaze u Nemačku gde će mobilisati 300.000 Srba i tući se protiv boljševizma za spas Srbije.

Kad je Nedić ovo završio digao se neki ministar, Veselinović, mislim, i rekao:

— O, oče Srbije, o spasioče nacije, još jednom si pokazao da si genije ... Do malopre nam je izgledala situacija bezizlazna i istinu ovde da kažem nosio sam se pre tvojih reči mišlju da izvršimo kolektivno samoubistvo, ali tvoj genije nam je pokazao put, otvorio nove vidike ...

Izlapeli general Josif Kostić je ustao i rekao:

— Ja idem u Nemačku. Ja vrlo malo jedem, ne trebam mnogo, a od stvari nosim kofere i kišobran!

Nisu svi izdajnici bežali u Nemačku. Neki su prebegli Englezima. Od nekih rođaka Rađoja Vukčevića doznao sam da je on otišao Englezima, kao član Centralnog nacionalnog komiteta Draže Mihailovića, kako bi spasao nemački kapital u Jugoslaviji. Radoje je i pre rata jedan od glavnih advokata nemačkih preduzeća. Bio je desna ruka Nojhauzena. Sada taj izrod juri po inostranstvu ne bi li kako Bor i ostala naša bogatstva opet pripala nekoj grupi pljačkaša iz inostranstva.

Beograd. — Kad je Crvena armija izbila na Dunav kod Turn Severina nastala je trka u Beogradu. Dragi Jovanović je pobegao čak u Beč, ali se posle nekoliko dana vratio. Proturili su glasove kako su Englezi zabranili Rusima da ulaze u Jugoslaviju, jer je to engleska interesna sfera.

Večeras sam poslao prvi izveštaj o bici za Beograd.

Probudila me je kaćuša. Kao jato divljih gusaka preletele su mine preko kuće i udarile negde oko zemunskog mosta. Drugovi su iz druge sobe vikali kako vatra skače gde granate trgnu. Nemci su tražili kaćušu. Kuća se tresla. U blizini skoči oblak dima. Vatra je bjla sve jača. Odnekud se pojaviše nemački avioni. Da su nemački poznao sam po tome što su svuda oko nas zaprašili mitraljezi, mašinke. Nemac ispusti bombe.

Spavati se više nije moglo. Stao sam na prozor i gledao ovaj divni, beli grad. Tamo oko Saborne crkve digao se dim. Nemački avioni se izgubiše, artilerija ućutala i nastade tišina. U moru zelenila ispod nas, koje je kao okvir stajalo oko belih beogradskih zidina, začu se cvrkut ptica. Sunce se dizalo od Skupštine. Setih se gimnazije, setih se koliko sam se radovao izlasku sunca s one strane mansarde u Kolu sestara u Resavskoj ulici.

Prošle noći vršena su dva napada, na nemačku grupaciju na drumu Grocka — Mirijevo i na zemunski most. Peko me je poveo kod generala Ždanova, komandanta ruskog tenkovskog korpusa. Napad na most nije uspeo do kraja, iako je zauzeto dvadeset kuća. A od Mirijeva nije bilo vesti, sem da su Nemci izbili u Ralju i presekli komunikaciju Beograd — Mladenovac!

Sreo sam u štabu generala Ždanova Đorđa Lobačeva. Pokušao da me zagrli, ali sam ga zaustavio. Za tri i po godine otadžbinskog rata mnogi su se ogrešili o otadžbinu!

— Ja sam samo radio u »Kolu«, nisam pravio plakate, nisam izlagao ... A u partizane nisam mogao, jer ti znaš kako je teško bolesna moja žena!

Lobačev je stajao, jadan, skrušen, sa šeširom u rukama.

— Svako će moći da pokaže šta je radio za ove tri i po godine, pa će mu narod reći je li dobro ili ne!

I ostade Lobačev nem. Šta sam mu mogao reći? Do rata se nije rđavo držao.

Peko iziđe, pa krenusmo odmah dalje. Jurili smo ka Kumodražu gde je bio štab Dvadeset prve divizije. Situacija je ozbiljna. Ako Nemci presеku komunikaciju Mladenovac — Beograd, Crvena armija i naše divizije biće dovedene u težak položaj. Ogromne količine municije, benzina, hrane treba svaki dan slati na front. Peko mi reče:

— Još juče sam rekao ždanovu da se pre generalnog napada na Beograd mora ova grupa likvidirati. Nemci u gradu se drže, jer očekuju ovu grupu iz Grocke....

U ovoj grupaciji se ne nalaze samo Prva alpinska i 117 divizija. Tu se nalaze dva puka »Brandenburg« i elementi još jedne divizije. Nemci su u dva maha uspeli da prodru u Beograd, jednom s tenkovima do Aleksandrove ulice, ali su bili potisnuti, a drugi put s pešadijom, sve do Topovskih šupa, ali su sve te grupe bile uništene. Računa se da ih je bilo skoro dva puka.

Neko u otvorenim štabskim kolima priča o jednom drugu, starom borcu iz Četvrtog kraljevačkog bataljona, koji je zajedno sa svojim bataljonom prodro još prvog dana do Terazija. Kad su naleteli »Tigrovi«, partizan se s još četiri novomobilisana druga skloni u jedan podrum.

Tu je proveo dva dana i dve noći. Grdne je muke imao. Naišli Nemci s nedićevcima i razgovaraju srpski. Ona četiri novomobilisana predlože da se predadu »jer Nemci srpski govore«. Kraljevčanin ti skide pušku, naperi na njih, a drugim okom stalno je gledao da se Nemac ne pojavi na vratima. Tek drugog dana navališe ruski tenkovi, oteraše Nemce iz kuće u kojoj je Kraljevčanin bio i on se spase zajedno s novajlijama.

U štabu Dvadeset prve divizije nikog nismo našli, svi su bili na položaju. Naokolo je kuljalo. Borba se vodila oko Avale i istočno. Visok stub dima dizao se s te strane. Peko je ostao u štabu svega nekoliko minuta. Izdiktirao je naređenje Petoj krajiškoj diviziji, koja je držala ulaze Beograda kod »Cvetkove mehane«, da krene ka Boleču, a Miloju da drži čvrsto Avalu i da dejstvuje neprijatelju u bok i leđa. Još jutros je bio naredio Dvadesetom korpusu da drži liniju Sremčica — Cvetkov Grob.

Kad smo došli pred Avalu u Beli Potok, situacija je bila kritična. Meci su zujali oko nas. U štabu Jedanaeste krajiške divizije diktirana je telefonom depeša od Četvrtog bataljona Pete krajiške kozarske brigade:

»... Neprijatelj je izbio do pod vrh Avale. Ispod Spomenika vodi se borba ručnim granatama ... «

Jedan Rus ispred štaba pade ranjen. S nama je jedan Kozak, kapetan, koji se borio u Lenjingradu:

— Pula dura! — reče Peko.

U Belom Potoku se nalazio čitav ruski pontonirski puk. Novi gvozdeni pontoni za prelaz Save, a sada da dozvolimo da ga Nemci zarobe. Ne bi nas sprali od sramote ni Sava ni Dunav.

Nemački napad na Avalu je odbijen. To je bila jedna mala grupa. Ruski tenkovi su nadirali drumom ka Ripnju i Ralji. Ogromni T — 34 s natpisima »Napred na zapad«. I kaćuše su stajale, Peko se nađe sa šefom operativnog odeljenja generala Ždanova, jednim mladim potpukovnikom. On je energično objašnjavao situaciju.

Kad smo stigli na dva kilometra iza raskršća pod Avalom idući ka Ralji, napad na Nemce bio je u punom jeku. Nekoliko hiljada Nemaca uspelo je da pređe kragujevački drum i prugu Beograd — Ralja pokušavajući da se probije ka Savi. Crvenoarmejci su brzo postavljali topove. Kaćuše zasviraše u pravcu Ripnja. Stajao sam pored jednog našeg mitraljeza koji je tukao po Nemcima. Dole kraj druma išli su na juriš Rusi u svojim belim uniformama, a pored njih naši Kozarčani. Došao je praznik i na naše ulice. Deca Kozare ispod Avale s crvenoarmejcima jurišaju na Nemce! A kako nam je Pavelić bacao letke 1942 objavljujući da je Kozara »poražena«: »Crvena armija je daleko na dve i po hiljade kilometara i nikad se s njom nećete sresti.«

Kroz dolinu prema zapadu Nemci su bežali. Ruska artilerija je zasipala. Jedan ruski major gleda kroz durbin i dotrča do jednog automatskog protivavionskog topa koji su Kozarčani zarobili dan ranije od Nemaca:

— Davaj aganj!

I naš ti Kozarčanin raspali. Odjuriše svetleći meci usred nemačke kolone. Jedan kozarski bataljon već je izbio na susednu kosu i otvorio vatru po Nemcima. Na jednom mestu naslagao osamdesetoricu. Bitka se sve više razgorevala. Jedan ruski major priđe Peku. Otpoče razgovor. Peko se rukuje sa svakim oficirom, deli im cigarete.

— Ovaj bataljon s Kozare herojski se bori! — reče major. Onaj zamenik komandanta bataljona zaslužio je naziv narodnog heroja... Ali, oni što su jutros bili, nisu se uporno držali... Mladi borci...

— Armija se ne stvara preko noći, odgovori Peko. Dvadeset šest godina se izgrađuje Crvena armija, a onaj bataljon od jutros — mlad je. Ovo mu je jedna od prvih bitki...

Nemci su se uporno tukli. U tom naiđe Miloje i objasni nam tok borbe na njegovom sektoru. Napad koji je otpočeo prošle noći potpuno je uspeo. Nemci, koji su pre dva dana pokušali da prodru do Aleksandrove ulice gde su ih ruski tenkovi zdrobili, sada su doživeli na liniji Mali Mokri Lug — Boleč katastrofu. Čitavu motorizaciju su morali da ostave. Skoro hiljadu vozila, dve stotine topova, sto tenkova, sve su to ostavili. Kod bolečke mehane kaćuše su pravile pepeo od nemačkih kamiona. Fricevi su ostavili motorizaciju i sada krenuli s lakim oružjem, pokušavajući da se probiju preko Avale na zapad.

Stajao sam na drumu, gledao »Šturmovike«, kaćuše, ruske topove i mislio na Petu ofanzivu. Eto, u tome kotlu leže elitne Hitlerove divizije: Prva alpinska koja se na vrh Kavkaza popela i istakla hakenkrojc, 117 divizija, jedan bataljon »Princ Eugen« — razbojnička imena kojima će majke vekovima plašiti decu. Te divizije su nas opkolile u Petoj ofanzivi. Lobanju mi je probio bacač »Princ Eugena«. A sada oni gledaju da se probiju, a mi imamo teška oruđa. Ali se neće probiti. Njihovo srce nije kao naše.

Vratismo se u Štab u Beograd, pa odmah s Rodoljubom Čolakovićem natrag do Avale. Neprijatelj se pribrao. Grupa u Ripnju davala je žestok otpor. U Zucama i Vrčinu jedna grupa od 4.000 Nemaca takođe se opirala. Ali je saobraćaj sa Mladenovcem bio otvoren. Oko pet po podne projuri čitava kolona iz Mladenovca. Snabdevanje trupa u Beogradu obezbeđeno je.

U majdan ispod Avale dovode zarobljene Nemce. Svi ih mrko gledaju.

Kako su naše vojske slične — i u ljubavi i u mržnji. Kako su u jurišu crvenoarmejci, slavni borci 71 staljingradske divizije, zaštićivali Kozarčane, kako su hladno ubijali Nemce! I po liku su slični. Ne možeš prosto razlikovati Rusa od našeg vojnika.

U autu ruski potpukovnik razgovara s Pekom. Tri puta je rekao:

— Ah, kako je Beograd divan grad! Žao mi je da ga bombardujemo!

Čuvaju Rusi Beograd. Avijacija i kaćuše još nisu tukle grad. A krv se lije, — i naša i ruska. Smelo jurišaju Rusi. Nemce preziru kao vojnike. Jurišaju do kraja. Samo jedna brigada kod Smedereva imala je šest stotina mrtvih!

U sam mrak pođosmo od Avale. Tamo daleko na zapadu proključa borba — dugi mlazevi svetlećih metaka pokazaše da je Španac sa Dva-

naestim korpusom stigao na vreme da zatvori probijanje Nemaca na zapad.

Po dolasku u štab seo sam i napisao sledeći izveštaj za Tanjug:

»Tanjug
Dopis broj 2
18 oktobra 1944
20.00

Dopisnik Tanjuga javlja iz Beograda 18 oktobra uveče:

U bici za Beograd danas je izvojevana značajna pobeda. Krupna neprijateljska grupacija, koja je pokušala da se probije iz Grocke ka Beogradu, potpuno je razbijena. U ovoj grupaciji, sem elemenata Prve alpinske i 117 divizije, nalazili su se dva puka Brandenburg i delovi još jedne divizije.

U toku današnjeg dana ubijeno je 3.000 Nemaca, a zaplenjeno 400 kamiona i 80 topova. Od Malog Mokrog Luga pa sve do Grocke pruža se pravo groblje uništene neprijateljske tehnike. U uništenju ove nemačke grupacije naročito se istakla Prva krajiška brigada.

Kad su naše jedinice uz sadejstvo sovjetskih snaga prošle noći razbile ovu neprijateljsku grupaciju, jedan njen deo pokušao je da se probije na zapad kako bi prešao Savu i spojio se s neprijateljskom glavninom u Sremu. Nemci su rano jutros uspeli da ovladaju Raljom i Ripnjem i da izbiju pod sam vrh Avale. U žestokom protivjurišu naših i sovjetskih snaga neprijatelj je zadržan, a uskoro zatim ispresecan u manje grupe koje se sada uništavaju. Komunikacija Beograd — Mladenovac potpuno je očišćena. U borbama za Avalu pored jedne ruske gvardejske jedinice istakla se Peta kozarska brigada. Četvrti bataljon Kozarske brigade ručnim granatama odbio je juriš Nemaca ispod samog spomenika Neznanog junaka na Avali. Drugi bataljoni su vršili juriš na Ripanj. Pre napada stupile su u dejstvo ruske kaćuše i teški tenkovi, a zatim su Kozarčani i gvardejci smelo krenuli na juriš, takmičeći se ko će pre prodreti u neprijateljske linije. Posle dva sata borbi neprijatelj je bio potpuno razbijen. U manjim grupama Nemci sada beže na zapad, ali ih na liniji Sremčice dočekuju jedinice Dvanaestog korpusa i uništavaju. Jedna grupa od 4.000 Nemaca potpuno je razbijena.

U samom Beogradu nastavljaju se žestoke ulične borbe. Čitav blok ministarstava u Miloša Velikog ulici sada se nalazi u našim rukama. Pre nego što su naše jedinice ovladale ovim jako utvrđenim zgradama, besnela je tenkovska bitka u kojoj su teški ruski tenkovi savladali nemačke „Tigrove". Novi prodor je izvršen ka zemunskom železničkom mostu. Tu je zauzeto dvadeset zgrada. Crvenoarmejci u ovim borbama pokazuju divne primere junaštva. Kada naši istrče ispred ruskih tenkova, crvenoarmejci ih mole da ne idu napred nezaštićeni. Građani Beograda uzimaju vidnog učešća u borbama. Gradski narodnooslobodilački odbor stavio je na raspoloženje štabu Prvog korpusa tri hiljade naoružanih građana koji se sada rame uz rame s crvenoarmejcima i našim vojnicima bore za oslobođenje svoga grada. Građani Beograda sprečavaju Nemce da dižu zgrade u vazduh. Na taj način je spasena velika poštanska zgrada. Beograđani su oteli Nemcima pedeset kamiona i stavili ih na raspoloženje našoj vojsci.

Uprkos toga što nemačka teška artilerija od Zemuna stalno zasipa čitav grad, uprkos toga što se nad Beogradom vode vazdušni bojevi između ruske i nemačke avijacije, na hiljade Beograđana stoje po ulicama pozdravljajući naše i sovjetske borce.«

Od Cede Minderovića dobio sam sledeći izveštaj o borbama kod Kragujevca da ga pošaljem Vrhovnom štabu:

»Jedinice Sedamnaeste divizije NOVJ, u sadejstvu sa snagama Crvene armije, nastavljaju sa opkoljavanjem jakog nemačkog garnizona u Kragujevcu. Već su savladana skoro sva spoljna utvrđenja i borba za oslobođenje Kragujevca približava se vrhuncu. Neprijatelj, uz velike gubitke u ljudstvu i materijalu, pokušava da uspostavi kontakt sa garnizonom u Kraljevu.

Narod iz okoline Kragujevca listom se digao na oružje i hrli svome gradu, svrstavajući se u borbene redove brigada Sedamnaeste divizije. Samo u toku nekoliko dana formirano je desetak novih bataljona koji su odmah ušli u borbu za oslobođenje Kragujevca. Narod Kragujevca seća se nemačkih zverstava i masovnog streljanja izvršenog 21 oktobra 1941 i čini sve da olakša operacije naših jedinica i jedinica Crvene armije, koju čitava Šumadija svuda oduševljeno dočekuje.

Na položajima oko Kragujevca, oko topovskih baterija Crvene armije i streljačkih rovova i mitraljeskih gnezda naših jedinica, vrlo je česta slika kako roditelji i rođaci boraca donose hranu i voće, izlažući se artileriskoj i mitraljeskoj vatri. Stalno se mogu videti sestre i majke boraca iz okolnih sela kako se provlače živicama i čistinama, hitaju položajima ili dele hranu i voće crvenoarmejcima i borcima NOVJ, pričajući o zverstvima Nemaca i četnika i sokoleći neumorne borce koji sve jače stežu plameni obruč oko Kragujevca. Prilikom prolaska nekolicine teže ranjenih crvenoarmejaca kroz Raču, koje su prevozili seljaci iz okolnih sela na svojim kolima, stanovništvo Rače izišlo je i iznelo ranjenicima ponude. To su naši, vidiš, tu je više od polovine Srba! — komentarisali su seljaci gledajući jednu veliku pešadisku kolonu Crvene armije prilikom njenog prolaska kroz Raču.«

ČETVRTAK, 19 OKTOBAR

Beograd. — Opet sam krenuo na položaje kod Avale. Duge kolone zarobljenih Nemaca. Neki crvenoarmejci hoće da ubijaju zarobljenike. Oficiri ne dozvoljavaju.

Jedan ruski vojnik uzvikuje:

— Ja ih samo kundakom ubijam! Säm sam ostao. Sve su mi pobili. I ženu i decu!

Kozarčanin, visok momak u zelenom nemačkom kaputu, dodaje:

— I meni je sve pobijeno! Ovi su ih ubijali. Eto, u jednom selu pod Avalom dok su bili opkoljeni klali su žene i decu...

Protutnja tenk s natpisom »Napred na zapad«. Razmišljao sam šta će biti kad Crvena armija uđe u Nemačku. Biće kažnjeni ti zločinci Hitlerovi. Jasno mi je zašto je lija Erenburg najpopularniji pisac u Crvenoj armiji, zašto se iz novina svi članci mogu upotrebljavati za savijanje cigareta sem članaka lije Erenburga.

Gledao sam nemačke leševe kod raskrsnice ispod Avale. Setih se Olge i nemačke bande koja joj život uze. Baš ovuda u maju 1937 prolazili smo zajedno ovom livadom skoro svako jutro i spremali ispite. A danas tu leže Nemci, u krvi, na kiši...

I na drugim stranama Nemci su stradali. Lekić javlja da je naleteo na jednu grupu od četiri hiljade Nemaca kod Sremčice i da je sada uništava.

U Beogradu je bilo bez promena. Nemački avioni se ponovo pojavili jutros, ali umakoše kad naiđoše ruski, šturmovci su žestoko tukli pristaništa i nemačke topove na Bežaniji. A bili su nam se Nemci popeli na vrh glave. Izgleda da su otkrili štab korpusa i oko deset počeše da nas sistematski zasipaju. Sinoć su nam ubili šest drugova iz automobilske čete kraj štaba. Baš sam razgovarao s princom Đorđem Karađorđevićem kada lupi jedna granata pored kuće, sinu vatra. Narediše da se sklonimo u sklonište. Tu Peko i Plavi razvezaše zanimljiv razgovor s princom Đorđem.

On prilično ostareo, koža mu se zategla, a dugi karađorđevski nos se upustio skoro do brade:

— Ah, sedamnaest godina sam bio u kavezu i u zatvoru. Oko mene zid tako da sam muke imao kad sam napolje izišao. Oči mi izgubiše perspektivu, navikle se da sedamnaest godina ispred nosa gledaju. Činilo mi se kad sam išao autom da će bandere pasti na mene...

S nama u podrumu bila su i tri ruska novinara koji su došli da intervjuišu Peka. Razgovara princ Đorđe s njima:

— Ja nisam Jugosloven, već Slaven. Rusi su spasli čovečanstvo..

Princ je došao da traži dozvolu za kretanje i bicikl. Inače, kad su otišli Nemci, preselio se bio u dvor na Dedinju. Naši su mu uzeli automobil. On se žali:

— Nepravilna stvar. Ja hoću da dam kola, ali ne nekoj brigadi, već glavnokomandujućem, koji će posle sam raspodeliti kola, hoću da dam Rusima... Vi ste pod njihovom komandom!

Jedan ruski novinar veli:

— Ne, naša i jugoslovenska vojska sadejstvuju, a mi se svi ovde povinujemo zakonima koje je maršal Tito propisao ...

Zanimljivo je da Rusi stalno podvlače da mi nismo partizanski odredi, već Narodnooslobodilačka armija. Slušao sam njihovog potpukovnika kako opominje svog šofera:

— Njet partizani, — Narodnooslobodilačka armija ...

Kad smo Miloje i ja nastavili put od Avale, ka Ripnju doznadosmo da je bitka južno od Avale završena. Na sve strane ležali su u blatu Nemci. Rusi provedoše jednu kolonu od preko dve hiljade Nemaca. Tu je bilo ljudstva iz raznih jedinica, čak mornara, carinika, avijatičara. Idu oni, pa kad vide gomile pobijenih Nemaca, prosto im noge zastanu. Oko Lovačkog Sastanka stoje konji, kišnu. Razbijena nemačka komora. Malo dalje u jednoj kući zatičemo zamenika komandanta Prve krajiške, kapetana Ljubomira Jojkanića–Belog. On je krenuo s jednim bataljonom i gonio Nemce sve do Ripnja.

— Sest stotina smo ih pobili!

Jutros rano poslednja grupa Nemaca pokušala je da se probije preko druma. Naišla je na položaje koje je držao jedan ruski bataljon. Nemci su se lukavo pokazali. Kad su naišli na Ruse, oni su rekli da su partizani i tako došli sve do kuće gde je bio naš štab. Tu ih jedna drugarica primeti, vikne na uzbunu, Nemac je zgrabi za kosu, nije smeo da puca da bi se lakše provukli. I tako ti se zametne strašna borba prsa u prsa.

Kaže nam Jojkanić:

— Ratujem tri i po godine, ali takve strašne borbe nisam nikad imao!

A Jojkanić je Kozarčanin, probijao je obruč u junskoj ofanzivi 1942, bio je komandant Prvog bataljona Prve krajiške, više puta pohvaljen, jednom i od Vrhovnog štaba.

U ovoj borbi izmešali su se i naši, i Rusi, i Nemci. Mnogi partizani obukli su nemačke uniforme, pa je zbrka bila još veća. Rusi su držali položaj, a našima su rekli da budu u rezervi. Kad su se Nemci pojavili kod našeg štaba, niko im se nije nadao. Oni su odmah počeli da bacaju bombe kroz prozor u kuću. Savladani su tek kad je svanulo.

Sada su samo grupice Nemaca krstarile kroz šume. Jojkanić je malopre bio naleteo na jednu manju grupu Nemaca koja je ležala kraj druma kilometar od štaba. Bio je s kurirom i nije se zbunio. Toliko puta je pozivao Nemce na predaju i znao je nekoliko nemačkih reči. S konja se razderao Nemcima da se smesta predadu i iziđu na drum, — i fricevi su svi do jednog s uzdignutim rukama izišli na drum... A nekoliko bržih šaraca Prve alpinske (to su novi modeli šarca, lakši nego stari, a pucaju tako brzo kao da se čepa košulja) ležali su upereni pravo prema Jojkaniću.

— Mnogo nam je drugova noćas izginulo. Imamo oko stotinu izbačenih iz stroja, sve komandanti, politički komesari. Prvi nam ginu rukovodioci. Treba dati primer novomobilisanim! — veli Jojkanić.

Opkoljavanje i uništenje ove nemačke grupacije pod Avalom spada među naše najveće pobede. Računa se da je u ovoj grupi bilo oko 20.000 Nemaca. Malo ih je ostalo živih. Ratni plen bio je ogroman. Naše brigade koje su učestvovale u ovoj operaciji bile su ranije nenaoružane. Hiljadama boraca nije imalo nikakvog oružja, a sada je »svaki borac nosio po dva parabeluma za pojasom«.

Verovatno će se sada izmeniti situacija u gradu. Nemci su čekali da se ova grupa probije do Beograda. Sada će uzalud čekati. Jedan zarobljeni oficir na Cukarici izjavljuje da su oni dobili naređenje da drže Beograd sve dok se ne izvuku nemačke divizije iz Grčke.

Peko juče reče:

— Nijedan se živ Nemac neće izvući iz Beograda!

Posle današnjeg razbijanja kod Avale Nemci su ostavili kod Beograda desetak hiljada mrtvih. A u Beogradu će ih još mnogo biti.

Beograd se sveti. Za svakog Beograđanina koga su ubile nemačke bande, za svakog Beograđanina koji je streljan na Banjici, ugušen u dušegupki u Jajincima, platiće glavom po jedan Nemac.

— Na hiljade je ljudi pobijeno u Jajincima. Kamion za kamionom svaKe je noći vukao gole ljude u Jajince i tamo su ih gasom davili... A kada je počela Crvena armija da se primiče, bacali su i danju i noću leševe u Jajincima i palili ih da se ne poznaju! — pričao mi je jedan seljak.

U štab dovedoše oberfeldvebla Eriha Glandera. Salutira. Umakao je iz Afrike, sada je zaglavio pod Beogradom. Ponaša se baš onako kako je Manuilski u svom članku govorio: »Plakaće, pretvarače se i govoriće da nisu krivi. Ne veruj im, horče!« Pita hoće Ii odmah biti streljan, pa

kad mu odgovoriše da neće biti ubijen, počeo je da skače od radosti. Nudi nam da stupi u našu vojsku, veli da će se dobro boriti. U džepu mu nađoh spomenicu iz koje se vidi da je glavu izvukao iz Afrike, ali je pod Beogradom nastradao. Ima i sliku sina, — slikao ga na našoj svinji koju mu je poslao u Nemačku!

S Miloj em i njegovim političkim komesarom svratili smo na drum ka Grockoj da vidimo slom te nemačke grupacije. Rusi su sinoć javili da je tu zarobljeno tri hiljade vozila. Iako se ovaj materijal raznosi već dva dana, još ga ima ogromno. Svuda naokolo među svelim kukuruzima strče topovi, sve su cevi uperene ka Beogradu. Silna je to vatra bila. Miloje priča da je Kumodraž žestoko tučen. Oko tri stotine topova imali su Nemci ovde. Na drumu stoje ogromni merzeri. Skoro bi se čovek uvukao kroz grlo. Jednom protivtenkovcu od 88 milimetara udarila ruska granata posred cevi, u sam otvor. Na pojedinim mestima gomile spaljenih tenkova, kamiona, sprženih ljudi. Tu ih je kaćuša uhvatila. Malo dalje jedan Nemac leži bez glave. Ruski tenk mu je prešao preko glave i spljeskao je.

Nemci su se ovde žestoko borili. Na zapadnoj strani druma ka Beogradu ukopali su se u uske rovove. Gledam one mrtve. Mnogi od njih imaju zavoje na sebi. Znači: ostajali su kraj oružja onako ranjeni sve dok ih nije smlatila ruska granata ili partizanski metak.

Usput naiđosmo na Gaju Vojvodića. On je sa svojom brigadom jurišao na Nemce kod kafane u Boleču. Tu je bilo žestoke borbe. Nemci su dizali belu zastavu, ali kad su naši prišli, oni su vatru otvarali. Rusi i naši su nemilosrdno uništavali Nemce posle toga. Gajo Vojvodić nam priča:

— Ovi banditi su ratovali s nama po čitavoj Jugoslaviji. Uhvatio sam oficire Prve planinske koji znaju imena svih naših bataljona u Prvoj proleterskoj. Dobro su platili. Kad god bih davao naređenja za napad, uzvikivao sam borcima: »To im je za Sutjesku!«

Ovde je negde poginuo i jedan nemački generallajtnant. Mi smo juče čuli da se on nalazio u jednoj od ovih opkoljenih grupa.

Još jedan primer nemačke svireposti. Danas javiše da se neke grupice Nemaca kriju dosta blizu od Kumodraža. Otišla je jedna četa Druge proleterske da ih pohvata. Oni su upali u to selo i počeli da kolju seljake.

Kad smo Miloje, njegov komesar, Krajišnik sa Kozare, i ja išli automobilom za Kumodraž, srete nas jedan Rus na motociklu i reče nam:

— Nemci!

Izišli smo iz automobila... Oko nas tišina. Odjednom zazvižda metak iznad naših glava. Posle se čitava stvar razjasni:

Tu odmah u jednom jarku izišao seljak na livadu da kosi šašu, ali kad zavuče ruku u kupu — unutra Nemac s mašinkom. Švaba ti zatraži od seljaka da mu zapali cigaretu. Kad je zapalio, Švaba naredi seljaku da ide, i čim se seljak odmaknuo dvadesetak metara, Nemac opali dva-tri metka, ali srećom promaši. Posle taj seljak pozva i ostale iz sela, i onako goloruki, bez pušaka, opkoliše Švabu. Imali su seljaci samo motke i vile, tako da je izgledalo iz daljine da imaju puške. Utom smo i mi naišli. Milojev zamenik i jedan kurir sjuriše se ka Nemcu, on

poče da beži, ali kurir leže, opali metak i ubi ga. Posle se okupiše oko njega seljaci. Zagledaju ga sa svih strana.

U štabu neka galama. Dođe dežurni i izveštava kako su jedan Rus i Ruskinja došli i traže zarobljenike Nemce.

— Ruskinja kaže da su joj Nemci ubili muža i hoće da se sveti! — veli dežurni.

— I šta si radio?

— Slagao sam je da smo sve Nemce poslali u zarobljenički logor, inače bi prodrla u štalu i pobila sve Nemce ...

Sedeo sam s Milojem dugo i pričao. Govorio je on o svom bratu od strica. Jutros smo svratili do njihove kućice na Dedinju. Brat mu je bio žandarm kod Nedića.

— Nisam ga zatekao kod kuće, — veli Miloje. — Uhapsili su ga naši! Njegova žena kuka i traži da se oslobodi. A ja joj velim: »što me nije slušao. Kad sam polazio u rat rekao sam mu da ostavi službu i neka odmah ide u šumu, ali on hoće platu... I neka mu je...«

Ispred ovog istog štaba sreo sam s Pekom juče Kamenka Božića, senatora Jereze iz Kragujevca. Počeo je da se uvija oko Peka:

— Eto, stavljam se na raspoloženje. I ja mogu da pomognem našu narodnu stvar...

— Ma, zašto se vi ovuda muvate, zašto ne idete u svoj kraj, već hoćete pravo u Beograd?

Kamenko se uvija, trlja ruke!

Kad smo prolazili Bulevarom oslobođenja, Peko odjednom naredi da se kola zaustave. Jednog kurira hitno posla da mu dovede jednog čoveka, mršavog, u građanskom odelu, prava agentska njuška. Peko se nije varao. Gledao je agenta:

— Ti si Strugar!

Agent je prebledeo:

— Jesam. Ja sam rođak Đure Strugara ...

— Ti si nas špijao na Cetinju ...

— Ma, nisam ...

Peko naredi da ga odvedu u OZNU. Posle mi objasni ko je taj čovek. Bio je nekad davno naš simpatizer. Posle je počeo da provaljuje naše ljude, a stalno se izvlačio da je rođak Đure Strugara.

Za vreme okupacije radio je neko vreme na Cetinju.

Koliko li naših drugova na duši ima ovaj tip?

Pravda je došla po svoje!

PETAK, 20 OKTOBAR

Beograd. — Beograd je oslobođen

Peko*

Plavi•

Mihailo[4]

* Peko — general – lajtnant Peko Dapčević, komandant Prvog korpusa.

• Plavi — pukovnik Mijalko Todorović, politkomesar Prvog korpusa.

[4] Mihailo — Blagoje Nešković, sekretar PK za Srbiju.

Ovaj radiogram sam poslao danas za Vrhovni štab:

»Za Tanjug:
Naš dopisnik iz Beograda javlja:
Konačni juriš na centar Beograda i Kalemegdan počeo je prošle noći u ponoć. Ovaj veliki zadatak bio je poveren slavnoj Prvoj proleterskoj diviziji. Posle dejstva ruskih topova i kaćuša krenule su Prva srpska brigada. Treća krajiška brigada. Trinaesta hrvatska brigada i Osma crnogorska brigada — sinovi svih naroda Jugoslavije — na konačni juriš za oslobođenje svoga glavnog grada. Za svaku kuću vođeni su uporni bojevi. Oko zloglasne Glavnjače vodila se teška borba. Nemci su silno utvrdili ovu zgradu u kojoj su pobili tolike naše rodoljube. Naši borci su smelo izvršili juriš na Glavnjaču i zapalili je. Glavnjača je izgorela do temelja i s njom svi Nemci. Oko fabrike vojne odeće takođe se vodila žestoka borba. U zoru već su naši borci izbili na Kalemegdan. Među starim srpskim topovima iz Prvog ustanka kod muzeja ležali su moderni nemački topovi i tenkovi. Naši borci su smelo jurišali napred. Na levom krilu u pravcu zemunskog mosta jurišali su ruski pešaci uz sadejstvo jedne brigade naše Šeste ličke divizije. Druge dve ličke brigade čistile su prostor ka Patrijaršiji. Ruski pešaci pokazali su veliku smelost i ovladali su mostom. Nemci nisu imali vremena da ga dignu u zrak.

Jutros u osam na najvišoj zgradi Beograda, palati »Albanija«, razvila se velika naša zastava, znak da je glavni grad Jugoslavije oslobođen. Nešto kasnije na Kalemegdanu su se sreli komandant ruskih jedinica, koje su uzele učešća u oslobođenju Beograda, generallajtnant Žukov, i komandant naših jedinica koje su učestvovale u oslobođenju Beograda, generallajtnant Peko Dapčević. General Žukov je zagrlio generala Dapčevića. Od radosti su mu suze pošle na oči.

Za to vreme ruski tenkovi, naša i ruska pešadija, brzo su prešli most i krenuli ka Zemunu.

Dedijer«.

Mrak se već spuštao. Sedeo sam s Pekom i Drljevićem u štabu. Oni su računah naše gubitke. Nemci su već bili na periferiji Zemuna, a nemačka teška artilerija stalno je tukla Beograd. Jedno zrno zaljulja ovu zgradu u Ulici generala Jankovića gde se štab korpusa jutros privremeno sklonio, pošto je vila u Rumunskoj 15 napuštena, jer su Nemci otkrili da je u njoj štab.

Peko pravi bilans naših gubitaka prema prvim izveštajima:

Prva divizija — — — — — — —	180 mrtvih i 300ranjenih
Peta divizija — — — — — — —	80 mrtvih i 320ranjenih
Šesta divizija — — — — — — —	35 mrtvih i 270ranjenih
Dvadeset prva divizija — — — —	80 mrtvih i 240ranjenih
Dvadeset osma divizija — — — —	60 mrtvih i 180ranjenih
Dvanaesti korpus — — — — —	110 mrtvih i 580 ranjenih
Svoje živote dade — — — — —	545 boraca, a 1890 ranjeno!

Prema naknadnim podacima mi smo imali za Beograd 900 mrtvih.
I Rusi su imali prilične gubitke, ali manje nego mi. U zgradi Ministarstva saobraćaja, gde su se vodile borbe od sobe do sobe, poginulo

je šezdeset Rusa, a ubijeno je 120 Nemaca. Nemci su imali nekakav tunel iz jedne zgrade u drugu, i tri puta su Ruse iznenađivali, dok nije bio pronađen ulaz u tunel!

Peko računa da je Hitler u Beogradu izgubio oko 25.000 ljudi.[5]

Peko je vodio Mitru i drugove po Beogradu. Gledali su spaljenu Glavnjaču, peli su se na osmi sprat nove zgrade Uprave grada. Ušli su u Vujkovićevu kancelariju. Na ormanu je stajala jedna bista Maksima Gorkog. Uzeli su svog najomiljenijeg pisca i tako ga sneli niz stepenice Uprave grada niz koje su toliko puta sprovođeni. Tako je oslobođen Maksim Gorki.

Posle su išli na most i osmatrali borbu. Videli su rusku i našu pešadiju kako u streljačkom stroju nadire ka Nemcima. Crvena raketa bi se uzdigla s vremena na vreme i pokazivala gde se krije nemački mitraljez. Gde raketa padne — odmah počinje da bije ruska artilerija. Naši su prilično brzo prodrli do periferije Zemuna, ali tu su Nemci dali žestok otpor.

Danas se, najzad, odlučih da vidim majku. Za ovih pet dana otkako sam u Beogradu bio sam više puta blizu Palmotićeve ulice, jednom na tri stotine metara, ali nisam imao hrabrosti da uđem u kuću. Još prvog dana kad sam došao u Beograd rekao mi je Vaso Jovanović da mi je majka živa.

— Stoji jedna žena s kraja i pita me: »Izvinite, ali da li znate šta je sa Vladom Dedijerom? Culi smo da je oslepeo!« Kad sam joj rekao da si živ bila je izvan sebe od radosti.

Znao sam da mi je majka živa, znala je ona da sam živ. A nisam išao iz prostog razloga: Borba je još trajala, moglo se još poginuti pa bi ludo bilo obradovati je za jedan dan... A nisam ni znao šta je s Milicom.

Zato sam prosto jurnuo uz stepenice kad me mali Pa vie srete i vrisnu: »Vlada!« Nisam imao bolnijeg trenutka nego kad sam zapitao: »Je li Milica tu?« Ono nekoliko sekundi izgledalo mi je dugo kao čitav rat. Kad je Pavle odgovorio: »Tu je!«, poleteo sam na vrata i činilo mi se da nikad taj trenutak neću dočekati da vidim Milicu i ostale.

Svi su bili zajedno i mnogi prijatelji iz crnih dana okupacije, i mnogi koji nisu hteli da ih ranije vide, a sada su došli. Bio je polumrak u pretsoblju kad me Mama zagrli. Suze su mi tekle.

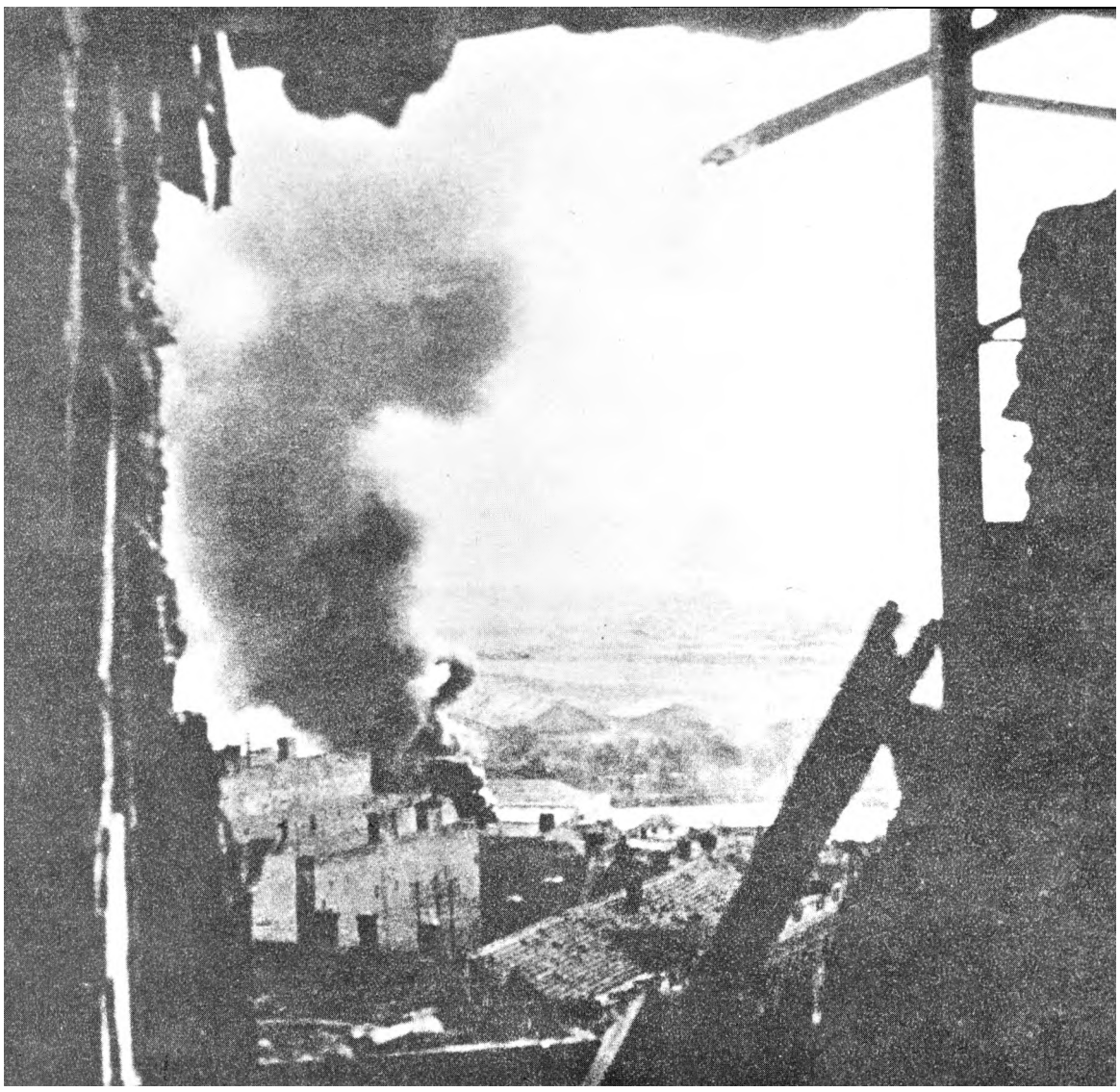
[8] Prema konačnim, sređenim podacima, Nemci su u bici za Beograd imali sledeće gubitke:

ubijenih	16.745
zarobljenih	8.951
svega:	25.696

Mi smo imali sledeće gubitke:

mrtvih	926
ranjenih	2.243
nestalih	252
svega:	3.421

Gubici Crvene armije nisu službeno objavljeni.

ZAPALJEN MAGACIN ZA NAFTU NA ŽELEZNIČKOJ STANICI
U TOKU BORBI ZA BEOGRAD

SOVJETSKI TENKOVI U ULICI KNEZA MILOŠA

JEDNA NAŠA JEDINICA NA TRGU KOD SPOMENIKA

TRI HILJADE BEOGRAĐANA POMAGALO JE S ORUŽJEM U BORBI ZA OSLOBOĐENJE GRADA

VERA D ED I JER U BARIJU, NOVEMBRA 1944. GODINE, PO IZLASKU SA ROBIJE

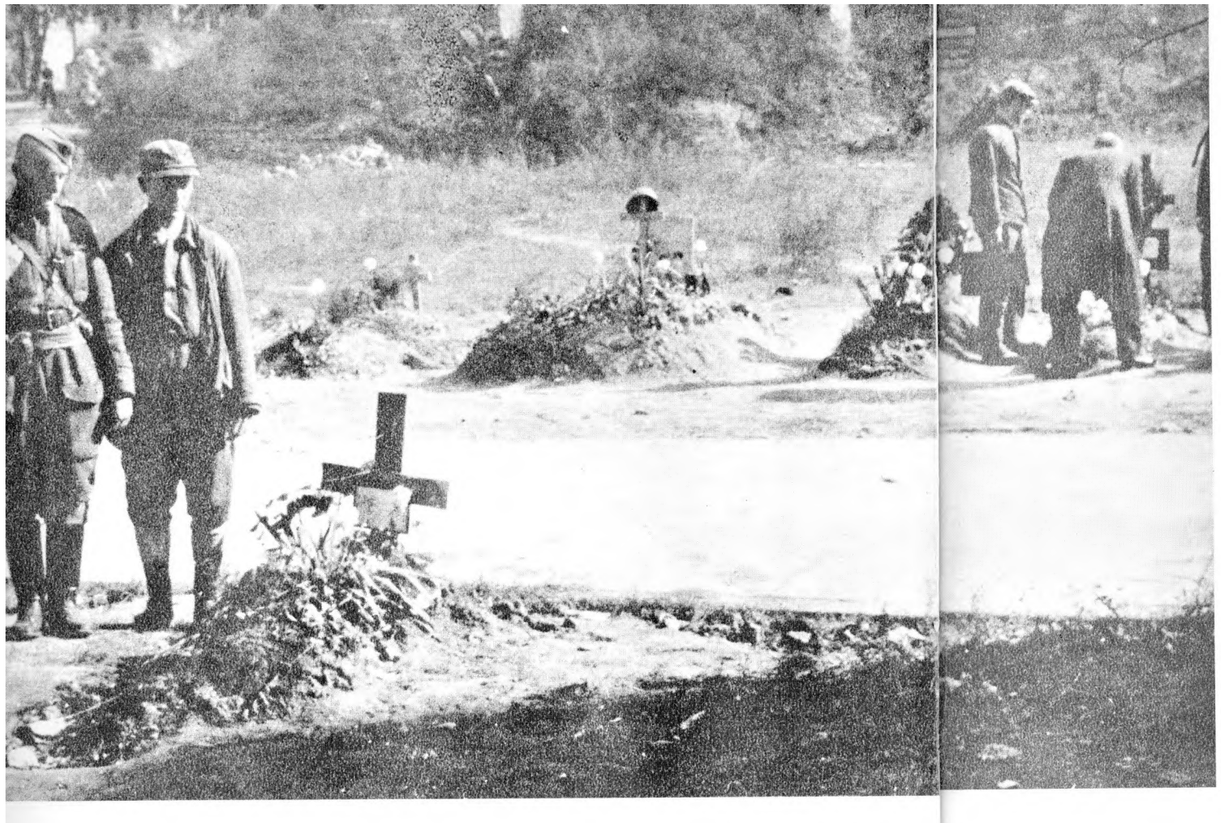
DRUG TITO I VLADIMIR DEDIJER 1945. GODINE

VLADIMIR DEDIJER U KAIRU, FEBRUARA 1944. GODINE, POSLE OPERACIJE SA SVOJIM AĐUTANTOM PORUČNIKOM NIKOLSONOM

RAZBOJIŠTE
U KARAĐORĐEVOJ ULICI
KOD SAVSKOG MOSTA
NA DAN 20 OKTOBRA

KRAJIŠNICI NA GROBU SVOG PALOG DRUGA
U BICI ZA OSLOBOĐENJE BEOGRADA

SLIKA SA SENJAKA:
JEDNA CIGARETA ZA VREME ZATIŠJA

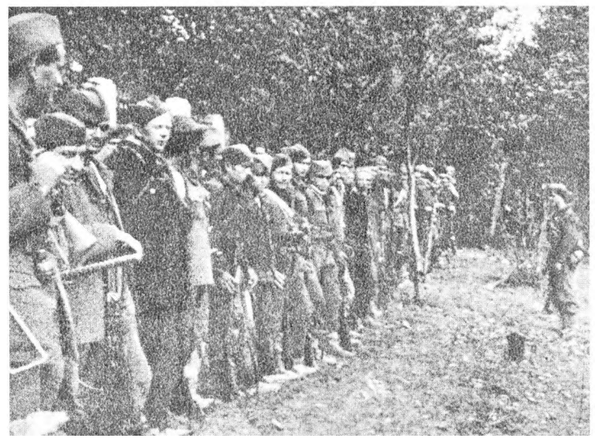

PRVA PROLETERSKA NA TRGU KOD SPOMENIKj

LIČANI NA SLAVU!

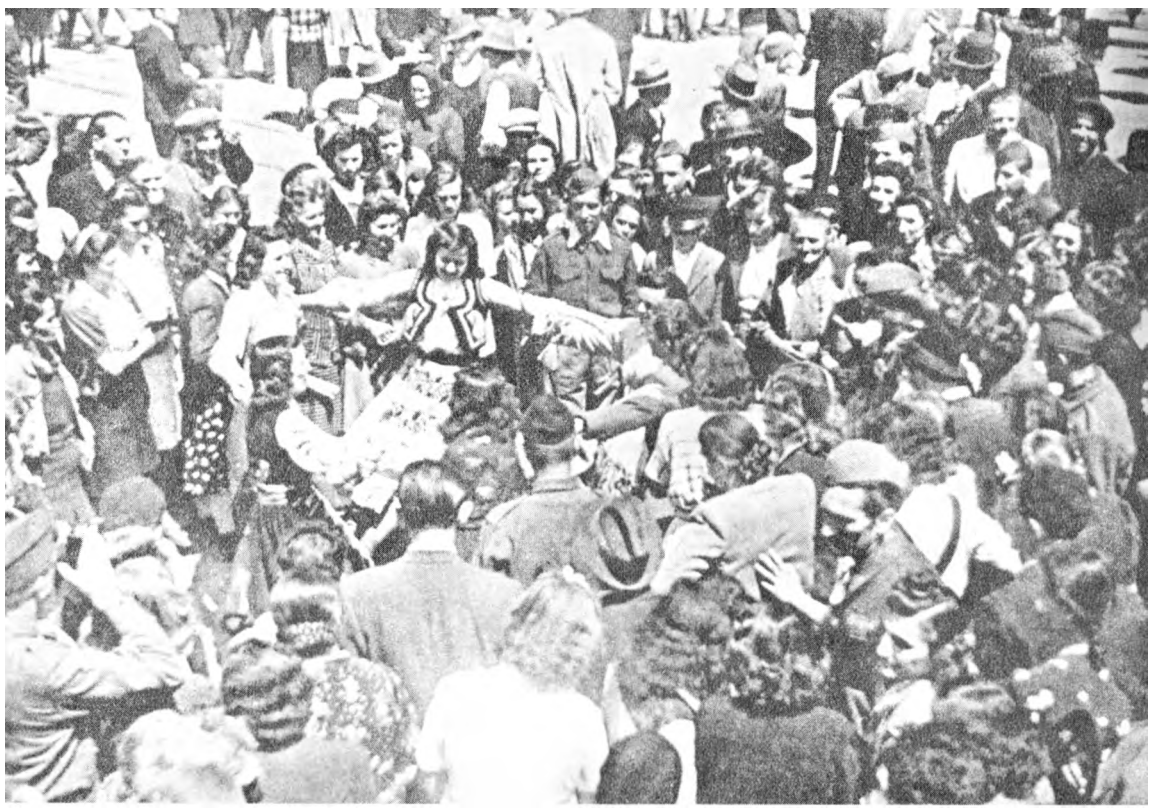

PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA UOČI NAPADA, U BEOGRADU

PRVI PROGLAS VOJNIH VLASTI U BEOGRADU (KOD PALATE ».ALBANIJA«)

VESELJE NA TERAZIJAMA

— Kako si se držala, Mico, pod okupacijom? — pitao sam je kroz suze i smeh. Znao sam da sam ja njen sin i da ona ne može drukčije da se drži nego kao što to njoj dolikuje.

Posle su doveli Milicu, visoku tanku devojčicu. Mala Milica bila je smanjena Olga, ne samo po izgledu, već i po pokretu.

U ovoj gužvi Milica se držala preplašeno, nije smela da me zagrli — i tek trećeg dana, kad smo bili sami, došla je u sobu, stidljivo me zagrlila i brzo poljubila.

Majka me je povela ustranu i odvela na svetio.

— Da ti vidim oči, rekli su mi da si oslepeo...

Strašne je dane proživela moja majka. Dvaput je čula da sam poginuo. Velikosrpska dražinovska čaršija gadne je stvari pronosila:

— Olga je htela da pobegne iz partizana, a Vlada je uhvatio i streljao...

— Dejana Popovića je zaklao Vlada, jer je Vlada bio za saradnju s ustašama, a Dejan protiv!

Oprostio sam se i izišao iz kuće. U tom trenutku jedan nemački lovac sjuri se prema Skupštini, šinu mitraljeski rafal, ali nikog ne pogodi. Vratio sam se u štab kod Peka...

Večeras u osam počeše topovi da pucaju, rakete, mitraljezi, puškomitraljezi, mašinke, puške obične i revolveri — čitala se Staljinova zapovest povodom oslobođenja Beograda. Staljin je imenovao i sve više komandante čije su jedinice učestvovale u oslobođenju Beograda.

Sedeli smo kasno u noć i nešto razgovarali o novom listu koji treba da izađe. Mitra predloži da se zove »Dvadeseti oktobar«. Posle uđe stražar i reče da jedan Rus hoće unutra. Pomoli se mlad, plav momak, malo veseo od pića.

— Razrešite menja, tovariš lajtnant! — poče on Peku.

— Ja sam generallajtnant! — odgovori mu kroz smeh Peko.

Rus salutira i reče da je mislio da je Peko lajtnant, ne poznaje naše znake.

— Bjelgrad Rusi zanjeli, bil saljut — bum — bum — i u menja nj et patronov, a na front nada ići...

I izvadi revolver — nemački i poče s njim da barata...

— A ko zanjel Bjelgrad? — pita ga neko od nas.

— Bjelgrad naš — vaš, mi jedno...

Ovaj mladi narednik dobro je večeras popio, ali um mu je radio brzo, postavljali smo mu sto raznih pitanja, ali on je uvek pravilno i mudro odgovarao. Tipičan ruski seljak u eri kolhoza...

— šta ćete raditi s nemačkim djevuškama kad dođete u Nemačku.

— Ničevo, nama nemačke devojke ne trebaju. Mi imamo naše ...

— A šta ćete raditi sa starijim Nemicama?

— Njih ćemo kazniti, jer su rodile i vaspitale sinove koji su tako čudo počinili po Rusiji... Kaznićemo i sve muškarce. Ostavićemo samo decu i mlade devojke ...

Još dugo smo s njime pričali, mahao je rukama, poskakivao, kao oni Gorkijevi seljaci:

— U Jugoslaviji kuc — kuc na vrata i moliš: »Djeduška, molim te otvori«, a u Nemačkoj kundakom u vrata i probijaj...

Dadosmo mu nemačke municije i ode crvenoarmejan.

Posle se nastavi razgovor.

Sreo Radovan jutros jednog kolhoznika iz Ukrajine.

— Bohato mi živeli pre rata! — reče Ukrajinac i ode gegajući se.

Stalno ruski vojnici govore kako su pre rata imali divan život. Zato i tuku tako nemilosrdno Nemce koji su im u njihov vrt provalili.

Ja sam bio svedok ovakvog razgovora. Jedan partizan na Cvetnom trgu uzvraća pozdrav jednom starijem seljaku, koji ga je darivao jabukom:

— Smrt fašizmu, čiča! — uzvikuje partizan.

— Smrt mu, majku mu njegovu! — odgovara seljak!

★

U kući moje tetke stanuje grafička radnica Mila Petrović – Šibica. Provela je više od dve godine u logoru na Banjici. Još pre rata bila je naš simpatizer.

Slušao sam čitavo veče od nje o strahotama u tom logoru:

— Najteža je bila noć. Ne dišemo, nego čekamo kad će otpočeti lupa gvozdenih prangi. Te noći, 11 septembra, pre mesec dana, oko ponoći začusmo šum. Vrata zaškripaše.

Nastalo je prozivanje. Odvode sve mlade drugarice. Iz hodnika odjednom se prolomi:

— Dole plaćenici! Dole izdajnici!

— Nikad nas nećete sve pobiti, nas je mnogo!

Odjeknuše revolverski meci. Ubijaju.

Još jedan usklik:

— Pobeda je naša!

Onda tišina. Sve su ih pobili. Više se ništa ne čuje, samo odjednom počeše da zavijaju nemački policiski psi, jer su osetili čovečju krv.

Njihovo cikanje prekinuo je iz sobe talaca plač novorođenčeta. Te noći porodila se jedna drugarica u talačkoj sobi. Rodila se partizanka ...

Četiri dana kasnije opet streljanje. Ubili su i mog ljubimca Kokana, koji je imao svega pet godina.

★

Tužno je, pretužno hodati po Beogradu. Na svakom koraku uspomena na nekog druga koji je poginuo. Još je strašnije kad dolaze porodice poginulih drugova, koje još ne znaju za sudbinu svojih.

Dobio sam zadatak da organizujem Tanjug, ali taj posao ne mogu da radim kako valja, jer stalno dolaze majke, očevi, žene i pitaju me šta je s njihovim.

Ima i sadista, koji porodice poginulih drugova obaveštavaju da su poginuli drugovi živi. To se desilo drugarici slikara Baruha. Došla kod mene sva presrećna. Morao sam joj reći istinu. Baruh je poginuo još 1942 godine. Pala su tri sina iz jedne porodice.

Odmah zatim na vratima se pojavio Sima Francen, moj prijatelj od pre rata, liberalan novinar, ali koji je za vreme rata sarađivao s Nemcima, pisao najogavnije uvodnike sve dok Nemci nisu morali da napuste Beograd.

Stoji na pragu i vrti kačket u ruci. Nije smeo da podigne glavu. Ni ja nisam mogao da ga gledam, samo sam odmahnuo rukom.

Toga dana prošlo je kroz kancelariju Tanjuga mnogo novinara, slikara, muzičara, čestitih ljudi, koji su se dobro držali pod okupacijom, prošli su mnogi koji nisu smeli da gledaju čoveku u oči.

Doznao sam da je poginuo i Stipe Pekić, slikar, jedan od najboljih karikaturista »Ošišanog ježa«. Pao je 1943 i ubijen. Tako su skoro svi članovi novinarske ćelije u Beogradu od pre rata mrtvi. Vesa Masleša, Joca Jovanović, Stipe Pekić, Macura, Udicki... Dejan Lapčević je u ropstvu.

Mnogi simpatizeri su izginuli. Vasa Medan i Dušan Jerković negde trunu u Norveškoj. Joca Tanović dostavljao ih je Nemcima.

Teško mogu da radim. Stalno mislim na drugove kojih sada nema. Dobili smo govore za »Tanjug« koji su bili izmenjani prilikom predaje ordena »Suvorova« drugu Titu i drugih sovjetskih odlikovanja našim komandantima i komesarima.

General Komjejev je rekao:

»Gospodine Maršale, čestitam na visokim vojničkim nagradama, kojima vas je nagradila sovjetska vlada. Naša sovjetska vlada, naš veliki Staljin, uvek su visoko cenili borbu koju vi vodite protiv zajedničkog neprijatelja, nemačkog fašizma. Pod rukovodstvom svog najdarovitijeg vođe, maršala Tita, svi narodi Jugoslavije ustali su u sveti rat. Stajali ste kao hridina usred razburkanog okeana među evropskim narodima u borbi protiv nemačke ratne mašine, išli ste ruku pod ruku sa velikim Sovjetskim Savezom i ostalim demokratskim državama. Naša zajednička istoriska borba približava se kraju. Zora konačnog oslobođenja naše zemlje na horizontu je. Vi se nalazite u očekivanju konačne pobede. Uložite poslednje snage i bićete pobednici. Još jedanput čestitam vam, gospodine Maršale, i vama gospodo generali i oficiri na visokim nagradama, i želim vam konačni uspeh u herojskoj borbi.«

Drug Tito je, pored ostalog, rekao i ovo:

»Za nas kao slobodoljubiv narod ostao je samo jedan put, zajednički sa velikim bratskim ruskim narodom i moćnim Sovjetskim Savezom, kao i ostalim demokratskim državama — put borbe za konačno uništenje njemačkog fašizma. U tri i po godine teškog i krvavog rata, mi smo dali sve od sebe da zajedno sa bratskom Crvenom armijom i moćnim Sovjetskim Savezom i ostalim našim saveznicima doprinesemo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, koji je porobio i krvlju potopio našu zemlju.

U toj velikoj borbi mi smo se trudili da časno ispunimo dug prema svojim saveznicima. Oči naših boraca i naših naroda bile su uperene u Sovjetski Savez i nepobjedivu Crvenu armiju. Njezinim slavnim pobjedama i podvizima nadahnjivali su se naši borci u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Visoka nagrada, kojom nas je nagradila sovjetska vlada, visoko je priznanje našoj vojsci i našim narodima za sve napore i žrtve koje su oni dali

za zajedničku stvar. Uložićemo i dalje sve snage da opravdamo visoko priznanje i izvojujemo konačnu pobjedu nad neprijateljskim osvajačima. Hvala sovjetskoj vladi, slavnoj Crvenoj armiji i njenom genijalnom vojskovođi Staljinu i narodima Sovjetskog Saveza.«

Došao je Tito u Beograd. Bila je smotra trupa na Banjici. Marširale su jedinice koje su učestvovale u oslobođenju Beograda. Prošla je Prva proleterska, prošao je Kragujevački bataljon. Pre tri i po godine krenuli su Kragujevčani iz Srbije, obišli u borbama gotovo svu Jugoslaviju, i sada se vraća njihov bataljon u Beograd, a u njemu poznao sam svega dva čoveka. Koliko ih je izginulo u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori! Istina, jedan deo boraca ovog bataljona izrastao je danas u komandante, politkomesare drugih jedinica.

Rastu ljudi u ovoj našoj borbi. Dobio sam pismo od Bogdana Kecmana, koga smo ostavili kao sekretara ćelije u Drinićima u januaru 1943. Sada mi piše da je učestvovao u oslobođenju Beograda kao poručnik Desete krajiške brigade. Hoće da vidi Đidu, Mitru i sve nas.

CK SKP(b) izdao je parole povodom 27 godišnjice Oktobarske revolucije. Nas pominju:

»Pozdrav jugoslovenskom narodu! Da živi herojska Narodnooslobodilačka armija Jugoslavije, koja rame uz rame s Crvenom armijom oslobađa svoju otadžbinu od nemačkih porobljivača.«

UTORAK, 7 NOVEMBAR 1944

Beograd. — Nosio sam Milicu kroz ogromnu masu sveta na Slaviji. Objašnjavam Milici polako na uvo zašto se narod skupio i zašto baš na ovom mestu:

— Eto, tu na ovoj ulici 14 decembra pucali su žandarmi na naše drugove koji su hteli nezavisnu zemlju, a 27 marta ovde je bilo najviše sveta kad smo odbili da budemo Hitlerovo roblje ...

— A, Hitler, to je čiča koji ubija svet! — prekide me Milica ...

Posle je uzeše drugi u naručja. Gledao sam ljude oko sebe. Beograd je počeo da dolazi sebi. Mnogi Beograđani hodali su prvih dana po gradu kao duhovi, prosto ne verujući da je oslobođenje došlo. Kako je to lepo rekla jedna seljanka:

— Joj, rano, nikako mi ne ide u glavu da nema više Nemaca, sve mi se čini da će se iz zidova ovih kuća ponovo pomoliti...

Nemaca nema više u Beogradu. Na Slaviji zasutoj suncem stajalo je preko 70.000 duša. Ogromni transparenti, zastave, a nebom ruski i naši avioni. Jedan prelete preko Slavije, baci letke i poče da maše krilima u znak pozdrava, čaš na jednu, čas na drugu stranu!

Tri su stvari karakteristične za ovaj zbor. Da se ovoliko naroda skupilo pre rata bila bi potrebna dva puka žandarmerije da održava red. A danas su se slivale povorke sa svih strana, same su nalazile svoje mesto, bez guranja. Narod je sam održavao red.

Drugo, na mitingu je bilo stotinama slika Tita i Staljina. Činilo mi se da ni dve nisu bile iste. Pravio ih je narod sam, kako je ko stigao.

I, treće, ovde je danas Beograd, narodni Beograd. Radnici, zanatlije, mali trgovci, Beograd 14 decembra i 27 marta. Beogradska čaršija nije bila tu, — ona je sedela iza zavesa i gunđala.

Kad je na kraju narod zapevao »Hej Sloveni...« video sam Mirka Tomića koji je tu 14 decembra među prvima otpočeo demonstracije, video sam Đura Strugara koji je od Slavije išao sve do Niške ulice gde nas poslednjim plotunom razbiše žandarmi, video sam ove tri i po godine...

»Prvi put slobodno danas slavimo Sedmi novembar u oslobođenom Beogradu. Došao je praznik i na naše ulice. Danas će na Slaviji stajati rame uz rame naši oslobodioci, borci Narodnooslobodilačke vojske, ruski bogatiri koji su, sveteći našu slovensku krv, prešli od Volge sedam slovenskih reka; stajaće bezimeni junaci koji su tri godine trunuli u švapskim koncentracionim logorima, stajaće naši Beograđani sa čijih se lica kao iz knjige čitaju dani strašne okupacije. Slavićemo svi zajedno Sedmi novembar, državni i nacionalni praznik Sovjetskog Saveza, praznik junaštva i vere u pobedu svih naroda koji vole slobodu, dan borbene smotre pobeda, sećanje na one čija su mesta prazna u našim redovima, dan novih pregnuća. I danas, kad se na Slaviji zaori »Hej Sloveni«, u ime naše pobede i života staće pored nas oni koji su dali svoj život za nas i našu slobodu; dve stotine hiljada partizana koji su pali od onog dana kada je pukla prva osvetnička puška u Beloj Crkvi kraj Valjeva, pa sve dok nije spaljena Glavnjača; dizače se iz ustaških jama hiljade žena i dece, pojaviće se lik Kozarčanke koja se otrgla na unskom mostu od dželata i uzviknula pre nego što je skočila u talase: „Neće Kozara, ustaški psi, smrdeti sedam stotina godina od naših leševa, kako vi kažete, već će se sedam stotina godina njeno ime opevati"; videćemo i nasmejano lice Ognjena Price; ustaće i hiljade preklanih četničkom kamom, progovoriće i ona Crnogorka koju su u Kolašinu pred italijanska vešala doveli četnici: „Ponosim se što sam stupila na inušku stopu, iz moje krvi nići će sloboda"; pojaviće se ugušeni gasom u „dušegupkama"; slušaćemo reči kragujevačkog radnika Toze Dragovića koji je Nemcima, ljotićevcima i nedićevcima s gubilišta 7.000 Srba iz Kragujevca poručio: „Napite se srpske krvi, fašistički psi. ali će vas Crvena armija i naši partizani skoro uništiti".

Posle naiđoh u ulici Kralja Milana na povorku s natpisom: »Logor na Banjici«.

Pevali su »Partizanku«:

Al' pre ćemo mi umreti nego svoje zemlje dat...

Dvadeset i tri hiljade je ušlo u taj logor. Transparent u sredini povorke dizao se visoko: »Slava ubijenim i ugušenim drugovima i drugaricama u logoru« ... Dugo sam išao pored povorke i gledao te div - junake. Među njima sam video i Micu Petrović. Posle su oni prošli pored Obilićevog venca 12, gde je nekada bila nova Uprava grada, a sada zgrada OZNE. Izišli naši drugovi na prozore, a iz povorke poklici:

— Živeli naši osvetnici!

Tako Beograd prvi put u slobodi proslavi Sedmi novembar ...

KRAJ DNEVNIKA

PRILOG

SAMOŽRTVOVANJE DRUGE DALMATINSKE NA SUTJESCI

Početak pete neprijateljske ofanzive zatekao je Drugu dalmatinsku brigadu na prostora Sinjajevine (Gola Glava, Štitarica, Gusar, Bistrica), gde je brigada vodila borbu sa delovima 1. nemačke divizije koja je nastupala sa pravca Kolašina preko Sinjajevine ka Šavniku i žabljaku.

Pod pritiskom brojno jačih neprijateljskih snaga, a u sklopu opšteg zadatka 2. proleterske divizije, brigada se povlačila preko Sinjajevine ka Negobuđu, a odatle preko Gornje Bukovice, Pive, Mratinja, Mrkalj Klada, Dragoš Sedla i Suhe na prostoru Donjih i Gornjih Bara, kuda je trebala da prođe glavnina naših snaga sa Vrhovnim štabom i bolnicama sa mnogo teških ranjenika. Taj pravac morao je biti obezbeđen pošto povoljnijeg nije bilo.

Radi obezbeđenja ovog pravca kojim su se izvlačile naše snage, naređenjem Vrhovnog štaba je Druga dalmatinska brigada dobila zadatak da posedne Donje i Gornje Bare te spreči pokušaj neprijatelja, grupe *Anaker,* da se sa pravca Gackog i Čemerna probije u pravcu Suhe i da se spoji sa svojim snagama grupe *Gertler* koja je nastupala sa pravca *Tjentišta. Ovaj položaj predstavljao je ključ za izlazak naših snaga iz neprijateljskog obruča na tom sektoru.

Zadatak postavljen Drugoj dalmatinskoj brigadi bio je od presudne važnosti i od njegovog izvršenja zavisio je proboj naših snaga dolinom Sutjeske i dalje preko Zelengore. A taj zadatak je Druga dalmatinska brigada izvršila sa uspehom i opravdala poverenje koje je u nju polagano.

*

Ovde ću po sećanju da opišem neke epizode iz mog 2. bataljona koji je prvi stupio u borbu u Gornjim Barama, a među poslednjima je odstupio. Sa nekoliko crtica želim da opišem neke događaje, a i da podsetim na pale borce — na borce heroje ove velike bitke.

*

Kad su se spuštali sa Dragoš Sedla ka Suhoj, borci 2. bataljona nisu ni znali kakav ih zadatak očekuje. Duga i umorna kolona krenula je na izvršenje svog zadatka. Na stazi besputno natopljenoj od proletnjih kiša, sa nogu boraca spadali su opanci i ostajali u blatu, a na klizavom i strmom terenu često se padalo. Borci bi za kratki predah seli na raskvašenu travu, kamen ili panj, a glave bi im već klonule od sna. Na komandu komandira čete »Pokret!« odjednom su se podizale glave i marš bi se nastavio, a kratki predah od svega nekoliko minuta ipak je prijao. Oko Ćureva i Tjentišta već se vodila borba. Silazeći u Suhu naišli smo na 6. bataljon 1. proleterske brigade. Glavnina ovog bataljona držala je položaj u kanjonu Sutjeske prema Gackom. Posle kratkog odmora naš bataljon krenuo je na izvršenje svog zadatka, to jest da posedne položaje na Gornjim Barama gde će smeniti delove 2. bataljona 2. proleterske brigade.

Posle podne smo stigli u rejon Gornjih Bara, gde smo smenili proletere. Oni su nas kratko upoznali sa zadatkom i položajima, skrenuli su nam pažnju gde se nalazi neprijatelj i rekli sve što su znali o njemu.

Odmah je izvršen raspored četa. Svaka četa uputila je patrole na svom pravcu da ispita gde se nalazi neprijatelj. Isto tako organizovana je služba izviđanja. Glavnina čete smestila se u kolibama na južnim padinama Boščije Glave i ju-

gozapadnim padinama kote 1600. Loži se vatra i priča se o prethodnim borbama na Sinjajevini. Kiša je i prilično hladno, a povremeno nailazi magla i sprečava vidljivost. Oko naloženih vatri okupili su se borci i pričaju. Mokro i sirovo granje, nakvašeno od proletnjih kiša, pišti na vatri i pušta vodu, a dim ujeda za oči. Lagan povetarac koji donosi miris proletnjeg cveća, osvežava umorna lica. Sa borovih stabala javlja se po koji ptičji cvrkut. To su tek zalutale ptice, jer su ih prethodne borbe i pucnjava naterale da nađu slobodnije nebo i prostor, pa ih je teško naći tamo gde su se borbe vodile na sve strane. Gladni smo već nekoliko dana, ne primamo hrane, a šta je hleb zaboravili smo još od Negobuđa. Uz vatru raspredaju se priče o svemu pa i o hrani. »As'ti gospe, da je sad brudeta«, kažu borci 1. čete, a drugi opet pripovedaju kako je bilo na Peuljima, Kijevu, Foči i slično. Ipak se najviše razgovara o hrani i kako bi se došlo do nje. Kurir koji je išao kod 2. čete probao je sve moguće trave na koje je naišao, pa je tako našao sremušu, travu po ukusu sličnu belom luku. Svidela mu se, doneo je i ostalim borcima, neka je probaju. Jedna grupa odmah je otišla tamo da isproba kvalitete te trave, svidela se i njima. Svaki je doneo po veću hrpu i podelio ostalim drugovima. I mi iz štaba bataljona smo im se pridružili. Posoljena, bila je još bolja, ali ni soli nije bilo, ostalo je tek po koje zrno, kao poslednja rezerva, kod nekoliko boraca i to u dnu torbe, zajedno s municijom i bombama.

Nešto kasnije, u susednoj kolibi održan je sastanak sa komandirima i komesarima četa, da ih se upozna sa situacijom i našim zadatkom. Posle- su oni to preneli svojim borcima.

Predveče obišao sam položaj 2. čete na Uglješinu Vrhu. Njeni borci pronašli su nov artikal ishrane, puževe. Iako nikad nisam mislio da ću te »specijalitete« da jedem, bar ne na ovaj način, poslužio sam se i ja njima. Teško je bilo početi, a posle je išlo. Kiša i proletnji dani omogućili su nam dosta puževa. Peklo ih se jednostavno i brzo. Naložiš vatru, na žar baciš po desetak puževa i oni se postepeno peku, uz svoje uobičajeno cvrčanje i pištanje, a onda drvcetom izvlačimo meso iz kućica i jedemo ga.

Taj prvi dan i noć na Barama bili su relativno mirni, nije bilo većih borbi. Svejedno, nismo mogli spavati, svi smo bili u pripravnosti, očekivali smo napad neprijatelja, a povremena mitraljeska vatra rasterala bi ionako slab san.

Sutradan, 6. juna, rano smo zaposeli položaj. Zora je već, svi smo budni. Znamo da će biti teže danas nego juče. U toku noći čuli su se pokreti na neprijateljskoj strani, i avijacija nas već obilazi. Borba prema Tjentištu neprekidno traje.

Pred samo svitanje iznenada se otvorila vatra kod 1. voda 1. čete u rejonu Uglješina Vrha i u pravcu Javorka. Naše patrole naišle su na neprijatelja. Borba je bila žestoka i naše patrole morale su da odstupe u sastav svojih četa jer su naišle na jače neprijateljske snage. Iznenadni sukob patrola iziskivao je da se položaji zaposednu sa celokupnim ljudstvom. Posle višečasovne borbe 1. vod 1. čete odbačen je sa Uglješina Vrha. Poginulo je nekoliko boraca, a i vodnik tog voda Ante Pleština. Ante je naredio svojim borcima da se povuku, a on je ostao sa puškomitraljezom da im štiti povlačenje, ali sam nije uspeo da se izvuče. Napadnuta je i 2. četa na Boščijoj Glavi, i kod nje se vodi žestoka borba. Neprijatelj tuče naše položaje minobacačkom i mitraljeskom vatrom, a artiljerija povremeno uzima elemente za gađanje.

Negde pre podne neprijatelj je izvršio napad na 2. četu u rejonu Boščije Glave, kao i na položaj 1.

čete u rejonu Barice. Prihvatili smo borbu, 1. i 2. četa su uspele da održe svoje položaje do 10 sati, ali dalje nisu mogle. Neprijateljske snage bile su nadmoćnije. Na pravcu 3. čete neprijatelj ništa nije pokušao. Jedna veća grupa Nemaca htela je da sleva obiđe bok 2. čete, a to je primetio njen komandir Pile Popović. On je uzeo mitraljez i otvorio vatru, nekoliko Švaba ostalo je na mestu, ostali su se razbežali. Onda je pokušala i druga grupa Nemaca, ali ni ona nije uspela. No, jedan je neprijateljski snajper video komandira i opalio. Samo se čuo pucanj i komandir je pao odmah kraj svog vodnika Stipe Modrića. Pogodak je bio ubitačan, u glavu. Pile je još samo uspeo da kaže, vrlo kratko: »Zadatak morate izvršiti i položaj održati.« Poslednja pomisao bila mu je uloga njegove čete. Stipe ga je stresao i zazvao, ali uzalud, davši poslednje naređenje svojim borcima, komandir je izdahnuo. Neprijatelj je nadirao sve jače. Teško je bilo borcima, komandir im je poginuo. Sa njim su poslednji ostali Stipe i još dvojica boraca, nisu hteli da ostave svog mrtvog komandira, nego su ga uzeli na ruke, izvukli malo dalje, na brzinu iskopali raku i sahranili. Još puna tri dana je četa, bez svoga komandira, vodila borbu na Barama i časno izvršila svoj zadatak i komandirovo poslednje naređenje.

Pod pritiskom mnogo jačih snaga grupe *Anaker* mi smo se povukli oko 500 metara na položaj potok Kotač — kota 1600 i tu ostali do kraja. Više nismo smeli da se povlačimo. U stvari, na tim, kao i na drugim položajima koje je držala Druga dalmatinska brigada, bila je rešena bitka. Prvobitan raspored bataljona ostao je tako sve do kraja borbe.

Predveče je kao pojačanje na ovom pravcu stigao 3. bataljon naše brigade i zaposeo položaj levo od nas na koti 1600 i bezimenoj jarugi južno od te kote. Komandant bataljona Bruno Vuletić odmah se povezao sa nama, pa smo se dogovorili kako da organizujemo odbranu na ovom položaju. Jaka osiguranja izbacili smo napred, a ostali deo bataljona bio je na položaju. Prilično je hladno iako je juni mesec. Naložili smo vatru ali slabu, nismo smeli veliku, da nas neprijatelj ne otkrije. Zaklonili smo je granjem i šatorskim krilima. Razgovaralo se o proteklom danu, o borbama, o pretpostavci da će neprijatelj sutra još jače napasti naše položaje. Razgovor nam je prekinula artiljerijska paljba i napad neprijatelja koji je još pokušao da nas iznenadi. Borba je trajala dugo. Svi smo bili na položaju. Nastala je borba izbliza, sa bombama, mitraljezima i kundacima. Jedna grupa Nemaca pokušala je da obiđe desni bok bataljona, sa namerom da nas iznenadi i napadne iz pozadine. Međutim, naišla je na zasedu 2. čete u rejonu Haluga, dvojica Nemaca su ubijeni, a ostali su pobegli. Borba se stišala tek oko pola noći. Švabe su se povukle. Hranu nismo dobili ni toga dana. Sremuša je ostala na neprijateljskoj strani, tako da nismo mogli do nje za dana već samo noću. Borci su odlazili po nju u sumrak i u toku noći i stvarali sebi rezerve za sutra, pošto nije bilo nade a nije se moglo ni očekivati da ćemo dobiti hranu.

I kod ostalih bataljona naše brigade vodila se borba ceo dan.

Negde oko pola noći odlučili smo da u zajednici sa 3. bataljonom izvršimo napad na neprijatelja. Izdata su kratka naređenja komandama četa i čete su krenule u napad. Položaj je bio blizu i odmah smo stupili u borbu. Neprijatelj je iz prvih rovova odbačen, no pokušaj da odbacimo neprijatelja sa naših ranijih položaja nije uspeo. Neprijateljske snage bile su prejake. Snažnom mitraljeskom i minobacačkom vatrom neprijatelj, je ne-

prekidno obasipao naš streljački stroj. Poginulo je nekoliko boraca 1. i 3. čete, a i dosta ih je ranjeno. Uspeha nije bilo, pa smo odlučili da se povučemo na naš polazni položaj.

Treći dan bio je presudan ne samo za nas nego uopšte za naše snage. Tog dana glavnina bolnice i Vrhovni štab trebalo je da prođe dolinom Sutjeske. To smo znali i rešili smo da živi položaje ne napuštamo. Ovo saznanje davalo nam je još više snage i odlučnosti. Zar da dozvolimo da neprijatelj dospe do bolnice, do ranjenika, do Vrhovnog štaba i Tita? Saznanje da je Tito blizu nas i sa nama, kod nas je stvaralo takvu moralnu snagu da nije bilo sile jače od nas, bez obzira na broj i tehniku. O našoj odlučnosti i rešenosti da branimo položaje i časno izvršimo zadatak koji nam je postavljen govori izveštaj štaba 2. bataljona od 8. juna u kojem se kaže: »Dvije trećine ljudstva izginulo je, ali računajte na nas kao da smo u punom sastavu.«

Neprekidni juriši sa jedne i druge strane menjali su se u toku celog dana, artiljerija nas je strahovito tukla i od nje smo imali više gubitaka no u jurišu, a avioni su neprekidno bombardovali. Teško je bilo, ali izdržati se moralo. Bio sam neposredno kod 3. čete, njenog 2. voda. Jedna grupa Švaba prebacivala se prema 3. bataljonu. Vodnik Milan Popović upozorio je svog puškomitraljesca Nikolu Bajića na ovu grupu. Mitraljez je opalio kratkim rafalima, grupa je ostala na zemlji, dvojica su samo pobegla. Mitraljez je sipao smrt Švabama ceo dan, teško je bilo onom na koga se sručio rafal tog mitraljeza, jer je u Nikole oko bilo nepogrešivo a srce odvažno. Ali negde oko 3 sata posle podne 3. četa ostala je bez svog najboljeg mitraljesca. Neprijateljska granata pala je tačno u zaklon i odjednom je nestalo Nikole i njegovog pomoćnika. Jedna jedina granata nanela je težak gubitak 3. četi. Komandir čete Jovo četnik naredio je drugom mitraljescu, Bošku, da zauzme položaj gde je bio Nikola, i Boško je nastavio da kosi neprijateljske gadove osvećujući svog druga. Bošku je bilo teško zbog Nikoline smrti. Sa Nikolom je prošao mnoge borbe, na Livnu, Brdama, Neretvi, Kalinoviku. Nikola je bio njegov pomoćnik, neizmemo su se voleli, ko zna koliko je njihov mitraljez naneo gubitaka neprijatelju, to su mogli da znaju samo oni koji su se suočili sa 3. četom.

Tog dana prvi put smo dobili hranu iz naše komore. Ona je bila najpre u Donjim Barama, pa se kasnije povukla u dolinu Sutjeske, kod Suhe, tako da je trebalo dosta vremena i truda da se hrana iznese do nas, iako je toga bilo vrlo malo. Dobili smo supu i meso, hleba nije bilo, a ko ga je mogao i tražiti ovde! Pojeli smo na brzinu, a kasnije sam saznao da je to bilo konjsko meso. Nisam mogao da raspoznam dok mi nije rekao komesar bataljona Đuro Bošković. U komori je bio ranjen jedan konj, nije mogao da ide pa su rešili da ga zakolju i tako da nam bar malo olakšaju u tim teškim danima. Svakim danom naš jelovnik proširivao se novim artiklima.

Predveče odjednom naleteše dva transportna aviona, napraviše jedan krug, onda drugi i tako redom. Počeše nešto bacati. Najpre smo mislili da nisu bombe ili možda padobranci, ali onda se odjednom otvori padobran — jedan, dva tri i više. Borci su otvorili vatru na avione i oni su počeli da se dižu i kruže na strani Nemaca. Veći deo padobrana pao je na neprijateljskoj strani, ali su dva pala na čistinu između nas i Nemaca. Neprijatelj je pokušao da uzme te padobrane, ali su ga naši u tome onemogućili. Kod mene je došao komandir 1. čete Boško 2unić i predložio da on ide sa grupom boraca po padobrane. Pretpostavili smo

da je padobranom spuštena hrana ili municija. Dogovorili smo se kako da se obezbedi ova akcija: 3. bataljon i 1. četa štitiće vatrom Boškovo prebacivanje, a sve se mora izvesti što pre jer smo znali da će to pokušati da učine i Nemci. Boško je uzeo jednu desetinu i poveo je prema padobranima. Neprijatelj je to osetio i otvorio vatru, međutim, to nas nije omelo. Kada se Boško našao blizu padobrana, pojavili su se s druge strane Nemci. Odmah je otvorio vatru na njih i rasterao ih. Nekolicina je ostala mrtva, a ostali su pobegli. Brzo je dopuzao do padobrana i počeo ih vući. Imao je nesreću jer se jedan padobran bio zakačio za panj. Boško nije popustio, približio se još više, otkačio padobran i odvukao ga do svojih boraca. Drugi padobran je ostao malo dalje, Boško se vratio opet puzeći do njega, uhvatio ga za sanduk i vukući se natraške došao do svojih boraca. Doneo je sanduke do nas. Okupili smo se da ih otvorimo. Radovali smo se, bilo da je hrana ili municija, pošto nam je i jedno i drugo nedostajalo. Otvorili smo prvi sanduk i u njemu smo našli minobacačke mine za mali nemački bacač. Otvorili smo i drugi i u njemu je bilo isto. Bilo nam je pomalo krivo jer smo se nadali drugom, a ne ovom. Nismo imali takav minobacač, pa mine nismo mogli koristiti. Ipak, Bošku je sinula ideja: »Upotrebićemo ih kao ručne bombe!« Inače smo bili bez ručnih bombi, utrošili smo ih bilo u našim jurišima bilo odbijajući neprijateljske juriše u toku prethodnih dana. I padobrani su nam dobro došli, referent saniteta Stipe Grubišić sa bolničarkama napravio je od njih zavoje. Ranjenika je bilo dosta, a zavoja nije bilo. U tu svrhu već su neki dali svoje košulje koje su imali u rezervi.

U sam sumrak neprijatelj je izvršio juriš na naš položaj i 3. bataljon. Prihvatili smo borbu. Mitraljeska i puščana vatra i bombe sejali su smrt neprijatelju. U tom momentu došle su do izražaja i minobacačke granate koje smo zaplenili s padobranima. Borci 2. i 3. čete počeli su i njih bacati, neka je eksplodirala, neka nije, no sve je to stvorilo zabunu kod neprijatelja, tako da sami nisu znali šta je. Pored toga u nedostatku bombi naši su bacali i kamenje.

Posle odbijenog juriša dogovorili smo se sa štabom 3. bataljona da napadnemo položaj Nemaca. Izvršili smo raspored četa, dali svakoj pravac napada. Prva četa je već spremna i prva je pošla u napad, ostale čete su krenule uporedo sa njom. Neprijatelj je otvorio vatru, artiljerija neprekidno tuče naše položaje, polako i sporo nastupamo, šuma je i noć, ne vidi se. Prva četa je prva stupila u borbu i upala u neprijateljske rovove. Komandir čete Boško Žunić prvi je, kao uvek, uspeo da se privuče neprijateljskom rovu, ubaci u njega bombu i ubije celu posadu. Uskočio je u rov, jedan Švaba iz drugog rova uperio je u njega mitraljez i samo što nije opalio, a Boško je brži, njegov automat je ispalio ubitačnu vatru i Švaba je pao mrtav. Boško je pritrčao njemu i uzeo mu »šarca«. To mu je dalo još više snage, video je da je neprijatelj pokrenut, sada ga treba goniti. Njegovi borci su levo i desno od njega, 2. i 3. četa su malo pozadi, naišli su na jače snage i vode borbu. Neprijatelj neprekidno obasipa vatrom streljački stroj bataljona, a raketama stalno osvetljava teren. Boško je shvatio da je sada momenat da se izvrši juriš i olakša ostalim četama. U stojećem stavu, sa mašinkom oko vrata i »šarcem« na grudima krenuo je u napad. Gromovitim glasom viknuo je: »Juriš drugovi! Napred za mnom!« Četa je kao jedan čovek krenula za svojim komandirom. Neprijatelj se očajnički brani. Odjednom ispred čete na nekoliko metara otvori se vatra

iz mitraljeza, Boško malo zastade, pogleda i krenu u tom pravcu sa uzvikom: »Juriš!« No, tek što je izrekao, pade pokošen vatrom neprijateljskog mitraljeza. Pritrčao je borac Ante da ga prihvati, ali i on je ostao kod komandira. Odjednom sa pravca Uglješinog Vrha neprijatelj je izvršio jak protivnapad na bok 1. čete. Nastala je teška borba, nije se znalo ko čime udara, tuklo se bombama, automatima, kundacima i golim rukama, no jačim snagama neprijatelj je primorao bataljon da se povuče na svoj položaj. Svi pokušaji boraca 1. čete da izvuku mrtvog komandira ostali su bezuspešni. Rano u zoru bataljon se vratio na svoj prvobitni položaj. Prilično gubitaka imale su sve čete. Smrt komandira 1. čete heroja Boška Zunića, sve je toliko potresla da nismo mogli da shvatimo da nije živ. Mislili smo na toliko junačkih podviga ovog heroja, kao puškomitraljesca, vodnika i komandira čete. Zar je bilo uspeha 2. bataljona, a da taj uspeh nije bio vezan za njegovo ime? Svuda, u borbama na Livnu, Brdama, Neretvi i Drini, Bihaću, Sinjajevini i ovde na Barama. Svojim junaštvom, hrabrošću, drugarskim ophođenjem prema svojim borcima i rukovodiocima, toliko nas je vezao za sebe da smo ga svi podjednako voleli i cenili. Ako je trebalo pomoći, bilo kome, bilo intendantu, bilo štabu, ili borcima, uvek je bio tu. Za vreme dugih marševa, u kratkim odmorima, dok su borci spavali, on je pomagao oko spremanja hrane. Ako su borci bili bosi, on se odmah starao da se naprave opanci. Svi smo bili strašno potreseni, no, šta smo mogli. Puste želje da je možda samo ranjen, da bi se mogao vratiti, ostale su samo prazne nade. Meni je možda bilo najteže, znali smo se još iz detinjstva. Pred sam juriš obilazio je svoje borce i davao im poslednja uputstva, kako će se kretati, što će raditi, kako se treba privlačiti neprijatelju. Neprestano je išao od jednog do drugog. Bio je prilično uznemiren. Pogled koji mi je uputio pred polazak kao da je značio poslednji oproštaj i rastanak. Prišao mi je i rekao: »Mi noćas moramo ova goveda da likvidiramo i da zauzmemo njihove položaje, jer sutra će oni navaliti većim snagama.« Kad sam mu kazao da ćemo se vratiti na ove položaje, ako ne uspemo, on mi je odgovorio: »Ja mislim da se nećemo vratiti već ćemo ostati tamo.« Da, tako je i bilo. Više se nije vratio, poginuo je herojski izvršavajući svoj zadatak i zavet koji je dao. Zauvek je otišao od nas, ali njegov svetli lik ostao je nezaboravan među nama, njegovim drugovima.

Tog dana bio je izuzetno jak pritisak i na položaje ostalih bataljona naše brigade, a posebno na položaje 4. bataljona. Neprijatelj je ocenio da izbijanjem na te položaje u stvari onemogućuje svaki naš dalji opstanak na Gornjim Barama, pa je zato usmerio svu silinu svog udara u tom pravcu. Njegova procena je bila realna. To se Nemcima kasnije i ostvarilo, jer su i uspeli da preko tih položaja ovladaju sa Gornjim Barama, ali tek onda kada smo mi svoj zadatak u potpunosti izvršili i povukli se.

Vezu sa štabom brigade održavali smo jedino kuririma. Negde oko podne dobili smo obavest iz štaba brigade da su ranjeni komandant i komesar brigade. Poslali su poruku da izdržimo na našim položajima i da će nam stići pojačanje, a jedinice 1. proleterske brigade treba da napadnu i pozadinu neprijateljskih snaga koje nas napadaju, a samim tim i da olakšaju situaciju na našem pravcu. Međutim, proleterska brigada nije uspela da se angažuje na našoj strani zbog izvršavanja drugih zadataka, a kao pojačanje poslat nam je jedan bataijon Majevičke brigade. Taj bataljon došao je 8. juna i to je bilo vrlo značajno za naš prihvat

sa Gornjih Bara, prilikom posedanja položaja na Šiljevici, kao i našeg konačnog povlačenja sa Bara 9. juna.

Položaj našeg i 3. bataljona bio je izuzetno težak. Morali smo da donosimo odluke sami, jer ceo štab brigade je bio na Donjim Barama. Sve to bilo je još više kompliковano ranjavanjem komandanta i komesara. Situacija se brzo menjala i trebalo je što pre reagovati. Procenili smo da nemamo gde da odstupamo, ostali su još jedino položaji na desnom krilu na Šiljevici, oni dolaze u obzir pri povlačenju, i tako smo i učinili.

Nemačka komanda u toku pete ofanzive primila je nov taktički metod. Formirala je manje taktičke grupe, dobro naoružane, čiji je zadatak bio da se ubace iza leđa naših jedinica i da dejstvuju iz pozadine, stvaraju zabunu kod nas i napadaju naše štabove, hvataju kurire, ranjenike i slično. Još na jednom sastanku na Dragoš Sedlu komandant brigade Ljubo Vučković skrenuo nam je pažnju na ovo. Ovakvih grupa, koje su bile ubačene u našu pozadinu na Barama, bilo je nekoliko, no sve su one sprečene i većinom likvidirane. Ipak imale su izvesnog uspeha, pa su tako 8. juna dočekale naša tri ranjenika i kurira, i jedino je uspeo da se spase kurir. Možda bi te neprijateljske grupe u završnom delu borbe na Gornjim Barama imale najviše uspeha, da ih u tome nije sprečila 3. četa i njen komandir Jovo Ćetnik (koji će poginuti kao komandant Druge dalmatinske brigade).

Pri našem povlačenju sa položaja na Gornjim Barama na Malu Šiljevicu, primećen je pokret jedne veće grupe Nemaca na desnom krilu bataljona. Palo nam je na um da neprijatelj hoće pre nas da zauzme položaje na Šiljevici i tako onemogući ostatku 3. i 2. bataljona da se izvuku. Odmah je upućena 3. četa da što pre zauzme položaj na jednom visu jugozapadno od Male Šiljevice. Četa je išla sa južne strane, a neprijatelj sa sederne. Nemci su to već bili osetili i počeli da trče ko će pre na vrh. Komandir 3. čete Jovo Četnik sa jednim puškomitraljezom i nekoliko boraca prvi je uspeo da posedne vrh. Nemci se tome nisu nadali, i kad su naišli neposredno pred sam vrh, Jovo je otvorio vatru na njih. Trojica su ostala mrtva, a ostali su pobegli. U tom momentu izašla je i 3. četa sa štabom bataljona, kao i 3. bataljon koji je bio već poseo položaje istočnije. Komandir 3. čete je pokupio oružje i rance ubijenih Švaba. U rancima smo našli nešto dvopeka, putera, parče hleba, jednu konzervu i nekoliko cigareta. Plen je podeljen na sve nas, tako da je na svakoga došlo po nekoliko zalogaja. No, što smo mogli, više nije bilo, a podjednako smo bili gladni.

Na ovom položaju ostali smo do ujutro 9. juna, kada smo dobili naređenje za povlačenje. Naše snage, sa bolnicom i Vrhovnim štabom, već su bile prošle Sutjesku. Borba je bila sve jača prema Tjentištu i Milinkladama. Sa nama su bili i delovi 1. majevičke brigade sa načelnikom štaba Vukašinom Subotićem. I samo povlačenje predstavljalo je za nas veliki problem. Nismo mogli kuda smo mi hteli. Šiljevica sa svojim strmim i neprohodnim grebenom prema severu i istoku nije nam dopuštala da se povučemo tim pravcem koji je za nas bio najpovoljniji. Neprijatelj je nadirao sve jače. Prvi bataljon počeo je sa povlačenjem sa položaja Ardov — Planinica. Doneta je odluka da se povučemo niz južne padine Šiljevice ka Sutjesci, a odatle ka Milinkladama.

Preživeli borci pre svog povlačenja bacili su poslednji pogled na Bare, na mesto gde smo četiri dana i četiri noći vodili najtežu bitku u istoriji naše borbe — na po-

ložaje koji su bili natopljeni krvlju najboljih sinova Dalmacije. Tim poslednjim pogledom pre povlačenja hteli smo da odamo poslednju poštu poginulim borcima — herojima ove velike bitke, naše pobede. Oprostili smo se sa 55 drugova i drugarica, boraca i rukovodilaca, koji su ostali mrtvi na položajima, među njima dva komandira čete, tri vodnika, dva pomoćnika komesara.

Borci 2. bataljona, kao i borci ostalih bataljona Druge dalmatinske brigade, po cenu velikih žrtava i natčovečanskih napora uspeli su časno da izvrše zadatak postavljen od Vrhovnog štaba i druga Tita. Sa pobedama na Neretvi, Drini, Bakiću i tada na Barama, kao i u daljim borbama, ova brigada je ispisala jedan deo slavne istorije naše narodnooslobodilačke borbe.

Branko Mirković

REGISTAR IMENA

A

Abasi –II– 42
Abisinija –I– 176; II– 72; III– 71
Abvelj Viktor –II– 402
Aceva Vera –II– 517. 519
Acika, Slovenac –II– 179
Aćimović Milan –I– 33, 112, 409
Aćimović (vidi Zujović Mladen)
Ada Ciganlija –III– 227
Adamič Luj –II– 36, 328; III– 63, 172, 174, 180, 181
»Adolf Hitler«, divizija –II– 476
Adum Milan –II– 156 , 200
Adum Romeo –I– 279
Adžić Branko –II– 304
Adžija Božidar –I– 26 , 441, 442; III– 168
»Adžija Božidar«, bataljon –I– 438
Adžine Livade –I– 35, 423; II– 299
Afrić Vjekoslav –I– 287, 339; II– 507 , 508
Afrika –I– 229, 358, 367; II– 19, 24, 38, 42, 57 , 84, 122, 136, 202, 237 , 314 , 404 , 497; III– 21, 22, 34, 36, 41, 42, 48, 49, 74. 76, 86, 94, 100, 133, 237
Agitprop (vidi Komunistička partija)
Agnid –II– 131
Ahmovići, m. –I– 158, 163
Ajdačić Filip –I– 53, 96
Ajzenhauer Dvajt –III– 55, 94; III– 161
Alagiri –III– 89
Alargić Judita –I– 199; II– 211, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223 , 224, 225 , 229, 230, 244, 247 , 250, 253, 266, 267
Alatri –III– 89
Albanija –I– 36 , 45, 169, 176, 187 , 207 , 432; –II– 38, 169, 217, 236, 362, 414 , 460, 520, 521, 524, 531; III– 138, 214
Albanska Brda –III– 85, 90
Albert — mali Albert (vidi Altaras Albert)
Albin (vidi Grajver Albin)
»Aleksa Đilas«, bataljon –I– 177
Aleksandar, kralj –I– 64
Aleksander –II– 259, 356; III– 84, 87, 88, 89, 167, 168, 199
Aleksandra –III– 64
Aleksandrija, m. –III– 33, 35, 46, 49, 67, 76. 81, 157
»Aleksandrija«, puk –I– 306
Aleksandrovac –III– 214
Aleksić –II– 463
Aleksinac –II– 488; III– 210, 224
Aleutska Ostrva –III– 178
Alin Potok, m. –I– 69, 428
Alipašin Most –III– 201
Alkalaj Olga –I– 415
Almuzlino Emil –I– 369
Almuzlino Josif — Alma –I– 369; II– 80
Almuzlino Nisim –I– 369
Almuzlino Tereza –I– 369
Alpinska divizija –III– 122 , 206 , 225 , 230
Altić Himija –I– 380
Altić Mehmed –I– 380
Alžir –III– 40. 91, 94, 95 , 96, 99, 140, 157, 161, 178, 179
Alj inovići, m. –I– 64
Ambrožić Lav –III– 134
Američka vojna misija kod D. Mihailovića –III– 171, 172
Amerika (SAD) –I– 71, 126, 202, 203 , 321, 363, 387, 435; II– 24, 36, 230, 239, 247 , 290, 323, 361, 364, 365 , 375 , 410, 432, 433 , 448 , 457, 461, 476, 496, 498, 502, 503, 504; III– 31, 32, 33, 34, 35, 38, 41, 45, 50, 55,56, 57, 58, 60, 64, 82, 84, 85, 97, 98, 99, 105, 107, 109, 110, 112, 133, 134, 136, 138, 141, 143, 144, 158, 161, 163, 169, 171, 173, 174, 175, 176,177,. 178, 179, 180, 181, 182
Amiko –II– 112
Amzali –III– 219
Anaker –II– 255
Analfabetski tečaj –II– 40, 46, 352
Ancij –III– 75, 82, 83, 84, 85, 86, 90
Anders –III– 87, 101
Anderson, lekar –I– 155
Anderson –III– 195
Andrejev Bane –I– 191
Andrejev Vane –II– 517
Andrejević–Kun Đorđe –II– 293 , 508
Andrejvić–Kun Nada –II– 508
Andrić Obren –I– 156

Andrijevački bataljon –II– 493
Andrijevica –I– 177, 182, 384 , 432; II– 217, 493, 494 , 495; III– 105, 106, 200, 201, 202, 209, 211, 215
Andrović d–r –III– 204
Anđelina Kosa –II– 472
Anđelinović Berislav –III– 52
Anđelinović Grga –III– 39
Anglo–američke vojne misije kod NOB –I–102, 109, 113, 114, 117, 132, 135, 166, 172, II– 202, 225, 229,230, 233 . 238. 242 , 247 , 256,262, 290, 299,315, 319, 321, 325 , 326, 327 ,328, 344, 355,356, 408 , 436. 480, 491, 497,498, 506. 528;III– 12, 19. 29, 31, 95, 99, 137,143, 144, 171, 187, 18«, 189, 194, 196, 198, 219
Ankara –III– 162, 175
Antić, general –II– 367
Antić Vicko –II– 465
Antić Vule –I– 19 , 20, 21, 22, 25 , 27, 80, 191, 412; II– 463; III– 23
»Anti–Diring« –I– 124
Antifašistički komitet u SSSR–u –III– 139
Antifašistički omladinski kongres u Moskvi –II– 187
Antifašistički front iena AF2 –I– 100, 170, 383 , 386, 388; II– 19, 76. 82, 337, 351, 463, 478, 479
Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije — AVNOJ –I– 82, 130, 152, 183, 202 , 374,376, 378 , 383 , 385 , 386 , 387 ,388, 389, 390, 392, 393 , 447; II– 20. 33 , 40, 41, 62, 72, 73. 74 . 79, 89. 110. 251, 259, 330,336, 345 , 350,352, 355 , 366 , 389 , 391, 414,423, 427 , 428 , 435 ,446, 456, 457 , 460 , 485 ,491, 502 , 503, 506, 507 , 531; III– 22 , 29. 30, 35, 41, 60. 137, 138, 139, 151, 154, 156, 162, 165, 167, 168, 170, 172, 179. 213
»Antonio Gramši«, brigada –III– 75
Antonov –I– 323
Apatin –III– 225
Apostolović Zivka –I– 46
Apostolski –II– 524, 528
Apotekarski otsek –II– 170
Aranđelovac, –I– 36, 37, 40, 160, 384, 490; III– 111, 126, 202 , 216, 223, 224
Argut –II– 160, 166 , 221
Arilje –I– 36, 155, 439; III– 128
Ariljska četa –I– 383, 439, 440
Arsov Ljupćo –II– 517, 519
Arsov Tošo –II– 519
Artem –I– 375; II– 52
Ariano –I– 336, 344; II– 510; III– 12, 13, 197, 198
Asanović Radule –II– 303
»Asošijejted pres« –III– 61, 92, 93 , 94, 95, 96, 97 . 99, 100
Ašanja –I– 353
Aškerc –II– 411
Atanacković Rajko –II– 427
Atemis –III– 135
Alerton Terens –I– 114, 117, 120, 134, 166; II– 87, 175, 209, 326
Atina –II– 328. 522
Atlantska povelja –II– 24, 457, 460, 503, 504; 111– 98, 173
Aucršperg Karl –II– 386, 387, 408, 421
Augustinčić Antun –II– 492 , 508; III– 184
»August Cesaree«, diletantska grupa –II– 364
Australija –II– 2, 5; III– 110, 173, 178
Austrija –I– 123, 168 , 372; II– 60. 421, 447; III– 64, 113, 167, 185
Austrougarska –I– 443; II– 397
Automobilska četa –II– 201
Avala, planina –II– 175; III– 226, 231, 232, 233, 234, 235, 236
»Avala«, agencija –I– 23
Avšič Jaka –II– 386, 412 , 414
Avtovac –I– 192; II– 170, 238, 262
Azat –II– 517
Azbukovačka četa –III– 202
Az buko vica –I– 453
Azija –II– 433
Azijada –I– 153

B

Baba Planina –I– 191, 193, 197
Babić –III– 105
Babić Mijo –II– 182
Babić Simo –II– 180
Babić Vlatka –II– 3S0
Babić Vukola –I– 427
Babići. m. –II– 278
Babićki odred –II– 47
Babin Potok. m. –I– 328, 436; II– 81, 91
Babine –I– 70, 155
Babino –II– 494
Babja Gora –II– 22
Babnik Stefan — Lojze –II– 399
Babović Spasenija — Cana –I– 22, 25 , 62, 105, 182, 183, 188, 191, 339, 388, 409, 410, 425; II– 20
Baće Maks — Milić –III– 26
Baćović Petar –II– 52, 63 , 67, 89, 90, 113, 115, 116, 121, 123, 149, 154, 175, 185, 277, 287
Bač –II– 406
Baćinci –II– 188
Bačić Dragoslav –I– 162
Bačka –I– 82, 154, II– 294
Bader –I– 145, 151
Badljovinac –II– 211
Badoljo –I– 96, 129; II– 353, 460, 483, 504; III– 40, 48
Bagdad –III– 149
Bajica –II– 23, 59
Bajić Duško –III– 191
Bajić Krsto –II– 271
Bajić Slobodan –II– 293 , 295 , 313
Bajić Stojan –II– 426
Bajina Bašta –I– 55, 439; II– 179; III– 202, 214
Bajin Do –II– 153
Bajloni –I– 25
»Bajo Pivljanin«, bataljon –I– 113, 434
Bajramović Hasan –I– 380
Bak Perl –II– 441
Bakar –II– 418, 442
Bakarić Vladimir — Vlado –I– 128 , 251, 301, 302, 304, 305, 310, 315, 324, 384; II– 82, 245, 346, 349 , 356, 358 , 371, 418 , 454, 459, 461, 462, 477 , 481; III– 171. 208
Bakić Mitar –I– 51, S8 , 62 , 69, 73 , 86 , 98 , 99, 102, 108, 109, 113, 424 , 425; II– 40, 51. 56, 67. 169, 214, 226 , 229, 233, 235, 257, 275 , 278, 279, 281, 288 , 293 , 319; III– 200
Bakić Voja –II– 493
Bakić Vuksan –I– 207; II– 494
Bakići, m. –II– 191

Bakov Nikita –II– 275 , 278
Bakotić Vera –II– 156
Baku –II– 93
Balaban Mile –I– 384
Balaćan Miloš –II– 87
Baldvin –II– 24
Baien Sime –I– 301, 384, 392, 439; II– 349, 360, 376
Baletić Ivo — Žuti –I– 334
Balinac –II– 96
Balinovac –I– 204; II– 266. 267 , 270. 271, 290
Balkansko Poluostrvo — Balkan –I– 149, 161, 168, 174, 212, 229, 251, 359, 432; II– 61, 84, 167, 215 , 236, 245 , 290, 362 , 375, 453 , 460, 501, 505 , 531; III– 48, 60, 64, 99, 115, 116, 162, 163, 194, 213, 224
Baloković Zlatko –III– 181
Balorda Mladen –II– 198
Balugdžić –I– 263
Banat –I– 82; II– 294 , 397; III– 61. 200
Banija –II– 157 , 302, 303 , 317, 324 , 326; II– 19, 22 , 38 , 59, 65 , 77 . 78, 81, 85 , 92 , 99, 101,112, 140, 141. 144,162 , 218 , 228 ,315, 343, 350, 363 , 372 ,415 , 417 , 449 ,459 , 460 , 463 , 469 , 470.471,472,473, 475 , 476, 478 ,510; III– 19. 109, 114, 174
»Baniska mladost«, list –II– 463
Baniske brigade –I– 320; II– 18, 59, 83, 132, 144, 145, 151, 155, 156 , 227 , 275
Baniski bataljon — drugi –I– 111
Baniski odred –II– 76 , 92, 96, 168 , 363, 472, 473
•Banka di Napoli« –I– 177
»Banovka«, list –II– 463
Banović Pero –I– 175
Banja –I– 47; III– 126
Banja Koviljača –I– 456, 457, 459, 460
Banja Luka –I– 94, 124 , 222, 245 , 262 , 270, 277, 278, 288 , 297 , 318, 377 , 384; II– 22 , 25 , 54 , 61, 64 , 69, 70, 71, 109, 298 , 363; III– 26 , 27. 61, 62, 63, 73, 105, 107, 112, 115, 197, 217, 224
Banjanin Neđa –II– 172
Banja Priboj –I– 73 , 78, 80 , 90; II– 230
Banjani –I– 268 , 384; II– 298
Banjac Dušan –II– 22, 41
Banjac Mile –II– 59, 60, 177
Banjac Tomo –II– 60
Banjac Voja –II– 41
Banjci –II– 59
Banjica –I– 26 , 31, 63 , 78 , 205 , 296 , 413 , 440; II– 47 , 50 , 487; III– 221, 226, 236, 242, 244, 245
Bar –I– 175; II– 237
Bar (Slovenija) –II– 424
Barac –I– 183
Barajevo –II– 487
Barašnica –II– 121
Bare (Donje i Gornje) –I– 42, 46 , 84 , 91, 136, 142, 154, 155, 157, 159, 192; II– 40, 46, 164, 243, 248, 255, 256, 257, 258, 259, 300; III– 202
Bari –I– 206; II– 275, 298. 419, 491; III– 12, 15, 16, 17, 18, 21, 36, 50, 59, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 79, 84, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 102, 136, 143, 150, 157, 162, 171, 185, 187, 188, 194, 196 , 206
Barice –I– 70
Barleta –III– 78
Barni Do –II– 249
Barović Dušan –II– 33
Barović Simo –II– 126
Bartol B. J. –III– 201
Baruh Bora –I– 425; III– 242
Baruh Elvira –III– 242
Barutana –II– 494
Bastasi –I– 91. 93, 100, 144, 148, 162, 165, 167 199; II– 201, 212, 226, *228,* 243, 345, 346
Bašaid –II– 294
Bašajkovac, šuma –I– 258 , 259, 260
Baška –III– 62
Baška Dolina –II– 397; III– 134
Batajnica –II– 296
»Bataljon GAP« –III– 135
Batinjić Milka –II– 76
Batl –III– 78
Baucan Obren –I– 168
Bavan –II– 253, 257 , 374
Bavarska –III– 64
»Bazovica«, list –III– 48
Bebington Ajlin –II– 68
Bebler Aleš — Primož –II– 394, 395 , 397
Bećarević –I– 378
Beč –I– 17 , 295 , 318; II– 54, 269; III– 229
Bečevica –I– 23 , 46,
Bek 347 –I– 377
Bek 461,462, –I– 445
Begaljica –II– 487
Begić Muhidin –III– 120
Begovo Razdolje –II– 441
Bejrut –III– 41
Bektež –II– 468
Bela Crkva –I– 18, 234, 447, 453; III– 221, 223, 245
Bela garda –I– 372, 373; III– 390, 391, 394, 397, 404 , 408 , 409, 410 , 412 , 426, 436, 440, 499
Bela Josip –I– 317
Bela Krajina –II– 32 , 390, 407
Bela Palanka –III– 220
Bela Zemlja –I– 426, 429
Bclanovica –I– 32, 245; II– 489
Belarići, m. –II– 382
Belasica –II– 527, 530
Belegiš –II– 296
Belen –II– 213
Belendžer –III– 33
Belgija –I– 101, 264; II– 38, 447; III– 138
B–.leni –I– 91; II– 221, 375
Beli –II– 326; III– 32
Beli Potok –III– 224, 231
Belić, d–r –II– 106
Belić — Benvenisti Viktor –II– 50
Belić — Benvenisti Liza –II– 51
Belić — Benvenisti Mika –II– 50, 51
Belić — Benvenisti Natalija –II– 51
Belić — Benvenisti Simo –I– 243; II– 50
Belić — Penezić Grozdana — Zina –I– 85, 87, 99, 100, 123, 125, 127, 153, 166, 295 , 456; II– 292
Belička četa –I– 31, 32, 34
Belivuković Milan — čika Deva –I– 202, 270, 384, 456; II– 106, 330
Belović Marko –II– 382
Belokranjski odred –II– 406
Belorusija –I– 41; II– 502
Belušić, m. –I– 456
Beloševac –I– 40
Belvedere kod (Cetinja) –I– 176
Bc–ljakov, d–r –II– 184
Beljaković –I– 45
Benak –I– 151
Benakovac –II– 70, 337, 339

Bender, vijadukt –I– 159, 348; III– 90
Benčić –III– 48
Benečija –I– 79
Beneš –II– 328; III– 40, 53
Benina –III– 52
Benkovac –III– 105, 214, 224
Beneška Slovenija –II– 320, 397; III– 127, 135
Beograd –I– 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 , 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 49, 51, 56, 59, 63, 64, 71, 74, 77, 78, 79, 80, 87 , 90, 92, 96, 107, 112, 114, 115, 119, 121, 122, 125, 126, 128, 131, 133, 135, 144, 147, 151, 173, 177, 179, 180, 185, 187, 191, 194, 212, 234, 245, 265, 267, 268, 271, 274 , 279, 283 , 285, 296, 312, 320, 321, 322, 338 , 359, 364, 365 , 369, 376, 377, 378, 383, 387, 388, 391, 392, 405 , 406, 418, 426, 431, 441, 450, 456, 459; II– 12, 22, 23, 34, 40, 47, 48 , 50, 51, 59, 69, 75, 80, 87, 103, 108, 117, 126, 160, 170, 175, 188, 190, 193, 195 , 208 , 209, 252, 269, 270, 276, 293 , 295, 296, 308, 335, 345, 349 , 350, 354, 378, 414, 416, 421, 422, 425, 430, 437, 438 , 439, 463 , 467, 468, 470, 486, 487, 488, 490, 508, 515, 516; III– 11, 12, 17, 23, 25 , 28, 42, 46, 51, 52, 55 , 57, 61, 62, 63, 65, 66, 81, 100, 102, 107, 108, 109, 111, 113, 115, 122, 128, 134, 149, 175, 180, 182, 197, 199, 201, 202, 211, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225 , 226, 227, 229, 230, 232, 233, 235, 236, 237 , 238 , 239, 240, 241, 242, 243, 244 , 245
Beogradski bataljon –I– 85 , 86, 93 , 96, 107, 137, 142, 149, 216, 228, 233, 251, 258, 286; II– 31, 75
Beogradski univerzitet –I– 123, 144, 202, 240
Beočin –I– 353
Beoković Nada –II– 12
Berane –I– 146, 183 , 432; II– 217, 493 , 494; III– 78, 105, 106, 113, 114, 197, 200, 202
Berberijan –I– 59
»Bergamo«, italijanska divizija –II– 155, 393
Berginec –I– 234, 275
Berković –I– 443
Berkopec Joža –II– 472
Berks, grof –II– 58
Berlin –I– 17, 117, 327; II– 71, 85 , 268; III– 46
Berovo –III– 218
Bernštajn Valter –III– 59, 60, 63, 83 , 93, 95, 99, 100
Berus Anka –II– 82, 83, 351, 358
Bcstan –I– 325
Bešević Mirko –I– 384
Betunica –III– 225
Beve (vidi Kardelj Edvard)
Bevilakva Bruno –I– 306
Bevk France –III– 204
Bevan A. –III– 33
Bezuh –II– 472
Bežanija –III– 225 , 235
Bežaniska Kosa –III– 243
Bihać –I– 172, 183 , 303 , 331, 336, 342, 354, 359, 361, 367, 368, 369, 376,377, 379, 380, 381, 383, 385, 389, 390, 447; II– U, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 26, 27, 42, 48, 50, 51, 58, 61, 65, 70, 74, 79, 87, 91, 92, 93. 96, 97, 103. 108, 129, 136, 157, 159, 168, 177, 300 , 330, 334, 345 , 347, 363, 369, 372, 449, 452, 507; III– 25, 63, 110, 111, 114, 189,191, 197 , 200, 203 , 213 , 215
Bijela –II– 22, 114, 116, 119, 144, 149, 151, 155, 156, 157, 158, 162, 167, 177, 200, 245, 464
Bijela Stijena –II– 469
Bijele Vode –I– 80, 81, 84; II– 75, 321
»Bijeli Pavle« –I– 173, 211, 434; II– 108
Bijeli Potoci –I– 331
Bijelo Polje –I– 94, 123,140, 143, 160, 167,171, 177, 383 , 436; II– 115,217, 231,493 , 494,506; III– 110, 112, 201, 209
Bijeljina –I– 124, 129, 321, 365, 384, 460; II– 187, 319, 363; III– 62, 108, 109, 111
Bilbija II– 72
Bileća I– 91, 116, 117, 229, 352; II– 111,115, 181, 194, 205 , 252; III–106,197,216,224
Bilećki bataljon, četnički –III– 106
Bilić Božo –II– 20
Bilić Saša –III– 17
Bilogora –I– 297, 357; II– 469
Bilogorski odred –II– 464
Biljanović Vojo –II– 205
Biljeg –I– 325
»Bilten« (kairski) –III– 43
»Bilten Vrhovnog štaba« –I– 35 , 86, 207 , 281; II– 73, 448
»Bilten o spoljnoj situaciji« –I– 25
Biljik –I– 158
Biljin –I– 163
Binder –II– 53
Bioče –II– 232, 235, 521
Biočić –I– 128
Biogradsko Jezero –I– 364
Biokovo –I– 250, 284, 355; II– 35. 38. 128, 140, 342; III– 12, 15
Bioska –I– 52
Birč, oblast –II– 311, 417; III– 118
Birčanin Ilija –II– 63, 80
Birčanski odred –I– 111
Biroš –II– 456
Bistra –I– 346
Bistrica –I– 68, 69, 70. 72, 155, 159, 430; II– 192, 195, 197, 271
Bistrica, reka –I– 264; II– 131, 273, 442
Biščević Himzo –I– 395, 396
Bišina –I– 170, 179, 193
Biškupija –II– 359
Bitolj –II– 526; III– 214, 215, 217, 224
Bitovnja –I– 221, 232; II– 68. 132, 136
Bizdarić Jusuf –I– 380
Bizovac –III– 198
Bjanki –II– 406
Bjelajac –III– 49
Bjelajac Simo –I– 384; II– 336
Bjelajice –I– 278
Bjelasica –II– 494
Bjelaši –I– 105
Bjelašnica –I– 221, 343; II– 116
Bjelemić –I– 152, 217; II– 150, 159, 165, 166» 169, 177, 178, 193, 198, 199, 208 , 211
Bjelobaba Mića –I– 322
Bjelobaba Nikša –I– 307
Bjelobrk Zdravko –II– 198
Bjelopavlići –I– 172, 173, 384
Bjelopavlićki odred –I– 173
Bjelopolje –I– 438
Bjelopoljski odred –I– 159, 258
Bjelovar –I– 118, 311, 358; II– 358; III– 109, 225
Bjeljevina –I– 304, 326
Bjulit –III– 83, 179

Blace –I– 186; II– 169; III– 215, 255
Blagaj –I– 279, 345; II– 170, 334, 335 , 340
Blagojević –I– 134
Blagojević Milan –I– 31. 32, 33, 36, 51, 52, 245; II– 104, 201
Blagojević Milena –I– 424, 465
Blanuša –I– 380
Blatna –I– 384; II– 77, 474
Blažević Jakov –II– 341
Blažović –I– 314
Bliski Istok –I– 122; II– 259, 324; III– 55
Bloke –II– 406
Boan –I– 177, 178. 180, 433; II– 231
Boba, partizanka –I– 60
Boban –II– 88. 108
Bobić –I– 154, 155, 156, 157, 159
Bobleća –I– 143
Boboljusci –II– 346
Bobota –II– 465
Bobovi –II– 284
Bocak d–r Juraj –I– 324
»Boci«, brigada –III– 135
Bodiroga –I– 171, 180, 188,
Bodiroža Lazo –II– 76
Bogaroški Vlada –II– 294
Bogatić m. –I– 32; III– 108
Bogatići, m. –II– 478
Bogdan iz Radjevine –I– 92
Bogdanić Delko –II– 443
Bogdanović Dušan –II– 491
Bogdašić, m. –II– 465
Bogićević Jagoda –II– 304
Bogiševac –I– 434
Bogomile –III– 528
Bogorodica, m. –III– 219
Bogoštica –I– 453
Bogovići, m. –I– 434
Bogunović –II– 78, 340
Bogunović Rodo –II– 340
Bojanić Vladan –I– 339
Bojić Georgije –I– 258 , 452, 458, 463
Bojičić Gojko –III– 75
Bojović –II– 234
Bojović, advokat –II– 480
Bojović, četnik –II– 134
Bojović Dragutin –II– 283
Boka Kotorska –I– 115, 179, 184; II– 208, 286
Bokan Dušan –I– 42
Bolafio –III– 75
Boleč –III– 231, 232, 237
Bolnice –I– 19,35 , 38, 92, 95, 98, 128,153, 160, 192, 226,227, 249, 255 ,257,263 ,269, 282, 284, 300, 303, 328, 331,337, 371,387, 425, 430; II– 22, 26, 40, 66, 72. 79, 83, 85, 86, 91. 98, 101, 102, 107, 108, 142, 143, 148, 155, 156,158, 160, 162, 166, 168, 169,173, 184, 191,202,203 ,215, 216, 218, 219,220, 222, 223 ,224 ,226, 227,231, 232,258,265, 267, 273 ,277,282, 283, 286, 302, 356,391. 393 , 407 , 411; III– 18 , 22, 77, 78 , 81, 120
Boljanići, m. –I– 108, 109, 138
Boljevac –I– 461; III– 210
Boljoradina –I– 158
Bor –III– 228 , 229
Bor Mati ja –II– 411
»Borac«, list –I– 118, 120, 140; II– 350
Borač (u Srbiji) –I– 44
Borač (u Bosni) –I– 91, 93, 100, 116, 128, 132 135, 137, 138,141,144, 157, 158, 161,168, 191, 192, 193; II– 75, 181, 182, 201, 299
Boračka Draga –II– 149
Boračka Jezera –II– 151, 152, 157, 158
Boranja –I– 449
Borašnica –II– 149
»Borba«, list –I– 40, 41, 44, 47, 51, 52 , 54, 59 63 , 68, 73 , 78, 147, 196, 207, 264, 276, 282, 299, 300, 333 ,335 , 336 ,337, 358 ,361,364, 365,374, 377, 421, 424; II– 19, 25 , 29, 37, 42, 45, 57, 58, 59,73, 74, 81, 83, 85, 88, 89. 93, 96, 100, 105,106,107, 126, 134,157 ,329, 346, 350, 358; III– 151, 207 , 213, 222
»Borba za spas Slovena« –I– 120
Borci –II– 144, 149, 151, 157
Borčić Cedo –I– 302; II– 461, 463
Borić Nikola –III– 75
Boričić –II– 195
Boričić Tabo –II– 493
Borije –I– 128, 158, 204, 214, 215, 216, 218; II– 177, 190
Borike –I– 109, 111, 113, 119, 121, II– 75, 121. III– 63
Borje Civlik –III– 219
Borojević, m. –II– 472
Borojevci –I– 355
Borota Stevan –I– 115
Borova Glava –I– 65 , 256, 262, 344
Borovano –I– 237
Borovec Anton –I– 268
Borovnica –I– 235
Borovno –II– 248 , 252 , 254, 255
Borozan Braco –II– 508
Borski rudnik –II– 488
Bosanska Gradiška –III– 63
Bosanska Krajina — Krajina –I– 72, 94, 119, 124, 131,140,146, 159, 160, 172, 181,195, 198, 221,229,234, 240, 257, 269, 278.282, 283, 285, 290, 330, 332, 337, 383; II– 12, 15, 18, 19, 21, 22. 26, 39, 45, 48, 60, 64, 68, 75, 79. 86 , 87, 98, 102, 108, 119, 141, 159, 164, 178, 216,221.227, 228,298 , 315, 325,326, 330, 333,334,336, 337, 339, 340, 342,344, 345, 348 ,350, 417,419,449 ,471,485 ,500, 501, 508,510;III– 38, 111, 127, 156,161, 191, 192 , 203 , 222
Bosansko Grahovo –II– 63
Bosanska Krupa –I– 362, 378; II– 26, 65, 337; III– 114
Bosanske brigade –I– 196, 200, 203 , 204, 214, 218, 220, 231, 233, 272 , 289, 290, 359, 365. 366; II– 38, 167, 178, 192, 232, 240, 241, 246, 254. 255, 261, 266, 267, 271, 273, 296, 325, 343 , 415 , 452
Bosanski bataljon –II– 22
Bosanski Brod, vidi Brod
Bosanski korpus (vidi Treći korpus)
Bosanski Novi –I– 124 , 269, 290, 348 , 374; II– 16, 18, 26, 32, 77. 133; III– 63, 105, 108, 112, 189
Bosanski Petrovac –I– 234 , 281, 282 , 285 , 290, 297 , 300, 333 , 337, 348 , 349 , 365 , 369, 374, 376, 384; II– 16. 19, 22, 24, 26, 27 , 29, 32 , 35. 39, 58, 59, 60, 65. 66, 70, 72. 76, 78, 81, 83. 86, 91, 96. 159, 334, 337, 338, 347, 484, 485. 515; JU– 95, 143, 145, 189, 192, 195, 197 , 200, 208
Bosiljevo –II– 382 , 383; III– 210

Bosmotić Vlaška -I- 121
Bosna -I- 18, 36. 45, 59, 68,72, 75,77,78,80, 82 , 91, 92, 94, 98 , 99, 101, 102, 103, 105, 109, 110, 111,112, 114, 116, 117, 119, 120,124, 125, 130,133. 138, 144, 145, 146, 151,157, 158, 160.162, 165, 166, 168. 177, 188,192, 196, 198 ,212 ,214, 217,224 ,225,230,231, 234, 256, 271, 275 , 277 , 278, 281, 284, 286, 290 , 304 , 311, 320 , 323 , 332 , 333, 342, 351, 357, 358, 359, 362, 366, 368, 388, 391, 392, 436 , 438 , 442 , 449, 460 , 466; II-16,22, 24, 26, 27. 38, 41, 54, 60,63, 69,71,86,88, 120, 130,135, 178, 187, 189, 191, 214,230, 232 , 239,243, 245, 256, 275, 276,287 ,288, 290, 292,296,302 , 308 , 311,318 ,321,323, 340, 341, 343 , 347 , 358 , 363 , 370, 376; III- 12, 52, 54, 57, 61, 62, 63, 71, 79, 105, 106, 107, 108, 109,110, 111, 112, 113, 114, 115,117, 118, 121,122, 126, 128, 136, 147, 148,194, 196, 197,198, 199, 202 , 207 ,209,211,214, 215 , 216, 217 , 221, 222 , 223 , 224
Bosna, r. -I- 112, 120, 174, 194, 320; II- 22, 64, 187, 196 , 317 , 320 , 321, 340 , 379 , 392 , 415 , 416 , 430,439, 441, 445 , 448 ,450,457 ,464, 477, 479, 482 , 493 , 494, 495, 500; III- 118
Bosnić, m. -III- 191
Bosnić Ljubo (II- 192
Bosnid Rajko -III- 191
Bosnić Tomislav -III- 465 , 466
Bosut -II- 188
Bosutske šume -II- 188, 189; III- 108
Boščija Glava -II- 257, 258
BoJko -I- 191
Bošković Đuro -II- 258
Bošković Mihailo -II- 194
Bošković Momir -II- 191
Bošković Moša -II- 192
Bošković Veso -II- 182, 184
Botev Hristo -III- 112
»Botev Hristo«, bataljon -III- 134
»Botič«, organizacija privatnih nameštenika u Beogradu -I- 328
Božanovići, m. -I- 205
Božanović Ljubo -II- 508
Božici, m. -II- 494
Božić Kamenko -I- 78; III- 238
Božić Martin -I- 243
Božović Božo -II- 153
Božović d-r Bora -II- 347
Božović Grigorije -IIT 222
Božović Nikola -I- 456, 459, 460, 462 , 464
Božović Petar -I- 340; II- 160'
Božović Saša -II- 280
Božović 2uća -I- 340; II- 161
»Braća Radić«, brigada -II- 358, 366
Braćići, m. -I- 176
Brač -I- 219; II- 38; III- 62, 76. 106, 107, 131, 132, 172, 197, 199, 201, 210, 214, 217
Bračić Mirko -II- 395
Bračka Kanal -III- 132
Bradina -I- 225. 228, 232, 260, 343; II- 26, 95, 113, 114, 116, 121, 251, 449
Bradonja (vidi Jovanović Radivoje)
Braić Tavan, m. -II- 26
Brajići, m. -I- 51, 54 , 60, 175 , 421
Brajnik Stefan -II- 398; III- 103
Braket Brendel -III- 95
Brakić Vidak -I- 130
»Branderburg«, divizija nemačka -III- 230
Branešaci -II- 469
Branevo -I- 351
Branko — čika Branko (vidi Ostojić Zarija)
Brateljevići, m. -I- 290, 306, 307 , 309
Bratunac -II- 292; III- 193
Braum, d-r. -III- 78
Bravski Vaganac -II- 39, 41, 46, 57, 58, 86, 485
Bravsko -I- 333; II- 81. 485; III- 197. 199
Brčko I- 354 , 355 , 365; II- 187 , 319. 430; **ni- 108, 109, 111**
Brda -III- **134**
Brdarić Isidor -I- **92**
Brđani -I- **50;** II- **467**
Brecelj Miha -II- **420**
Bregalnica -II- **527;** III- **210**
Bregava -I- **179**
Bregovljanin -I- **126**
Brejc Tomo -II- 395
Bretina Dušan -I- **384**
Brhovina -II- **91**
Bribir -II- **418**
Brijansk -I- **257;** II- **410**
Brijeg -I- **370**
Bieza -II- **161;** III- **118**
Brezan -III- 207
Brezna -I- **74.** 430; II- **150**
Brezna -II- 149
Brezova Glava (vidi Tušilović)
Brezovica -II- 473
Brezovo -I- 439; III- 52
Brezovo Polje -II- 475, 476
Brijesnica -III- 119
Brinje -I- 328, 436 , 437; II- 356, 377, 441, 445, 452, 453 , 455
Brinjski Kut -II- 168
Brišnik -I- 247
Britli d-r -III- 78
Brka (vidi Dakić Radoje)
Brkić Duško -I- 321; II- 422, 460, 463, 464, 466 , 467 , 469, 470; III- 19
Brkine -III- 134
Brkljača Mira -II- 76
Brković Milenko -I- 22
Brlozi -I- 235
Brnić Nada -II- 508
Bmjevo -II- 247
Brod, Bosanski Brod, Slavonski Brod -I- 95, 98, 148, 160, 161, 162, 163, 167, 169, 232, 283, 318, 320, 355 , 357, 363, 457, 465; III- 200, 215 , 224
Brod na Drini -I- 21. 140; II- 167, 200, 211 213. 221, 233, III- 63
Brod na Kupi -II- 77, 322, 406, 442, 455
Brodarevo -I- 140; III- 106, 113, 114, 122, 126» 198
Brodac -II- 188, 189
Brok Rej -III- 57
Bronzić Zivko -II- 97
Broz -II- 26
Broz Žarko -I- 122
Broz Josip (vidi Tito)
Brubno -II- 96, 475 , 476
Brujić Srđan -I- 329
Bruvno -II- 81; III- 113, 114
Bruk Leo -II- 182
Brušani -I- 436
Brzićević Nikola -III- 49
Buar -I- 52

Buavice -II- 478
Bubanje -II- 495
Bubunjarci -II- 382
Bučevac Luka -II- 195
Bučice -II- 77
Bučje -II- 465 , 469
Budak Mile -I- 378
Budanj -II- 247, 251, 252, 274, 293, 334
Budimir Dušan -II- 46
Budimirović I- 443
Budimir Cerski -I- 457
Budimpešta -III- 62
Budisavljević Damjan -I- 72
Budva -I- 115, 174, 175, 176; III- 224
But -II- 519
Bugarska -I- 44; II- 328, 352, 460 ,498 ,516, 517, 518, 522, 529; III- 30, 134, 140,162, 163, 167, 175. 179, 185 , 218
Bugojno -I- 249, 250, 252 , 275, 290 ,343,344, 345; II- 20, 26 , 50, 108, 116, 131,133,137, 146 , 325 , 363, 449, 495, 510; III- 25, 62, 106, 107, 127. 214
Buha Boško -II- 44
Bujanovac -III- 210, 214, 220
Bujogralija Ibro -II- 288
Bujić Branko -I- 88
Bukovac -I 88, 89, 352
Bukovac Mirko -I- 370
Bukovača -II- 46, 54, 72, 78
Bukovi -I- 61. 160, 167, 428
Bukovik -I- 159
Bukovica -I- 84, 188 , 356, 384; III- 209
Bukovlje -I- 233
Bukovo -I- 18
Bukulja -I- 37; II- 490; III- 223
Bulajić d-r Jovan-Jošan -II- 222
Bulat Manojlo -I- 179
Buljan Vicko -II- 66
Bumbarevo Brdo -I- 37, 430
Bunići -II- 81, 91
Bunovo -I- 123, 161
Bur, gen. -III- 179
Burdžević Rifat — Trša -I- 123, 133, 195, 237, 297; II- 28
Burić -II- 182
Burić Savo -II- 151, 153
Burić Vido -I- 384
Bursać Duško -III- 191
Bursać Marija -III- 191
Busovača -III- 214
Bustovare -I- 278
Buš (vidi Bušatlija Mahmud)
Bušatlija Mahmud -I- 19, 20, 144
Buši -I- 436
Buško Blato -I- 247
Butorac Jozo -I- 98, 127, 147, 168, 169, 192, 220, 269; III- 192, 193
Butum (vidi Tuzlić-Butum Slobodan)
Bužim -II- 26

C

Cag -I- 447
Caga -I- 324
Cajić — 2ivković Radmila -I- 26
Canini -II- 395
Cankar Ivan -II- 423
Cankar Isidor -II- 168
Capardi -II- 308, 311
Capo (vidi Janić Vlado)
Caprag -I- 321
Car -II- 308
Carevo Polje -I- 291; II- 16
Carevo Selo -II- 522; III- 219
Caribrod -III- 217
Carićić Milan -II- 271
Carigrad -III- 50, 57, 175, 179
Cazin -I- 383, 391; II- 21, 26, 73. 74, 96; III- 106. 110, 111, 215
Cebare -I- 247
Cecuni -II- 493 , 495
Cedad -III- 135
Ceklinski odred -I- 175
Čelovec -II- 406
Cemović Filip -I- 207
Celje -I- 372; II- 128, 391; III- 107, 201, 210, 215
Centralna apoteka -II- 31
Centralni nacionalni komitet Draže Mihailo-vića -III- 229
Cer -I- 34, 68, 457, 459
Cerić -I- 346
Cerknica -III- 199
Cerovac -II- 76
Cerović Stojan -I- 301, 384, 390; II- 161
Cerski odred -I- 456
Cesaree August -II- 169
Cetina -III- 61, 62, 202, 209, 211
Cetingrad -II- 26 , 64 , 459
Cetinska Krajina -II- 92
Cetinje -I- 150, 175, 176, 267, 384, 432; II- 75, 205 , 206 , 229; III- 78, 108, 111, 180, 195, 224, 238
Cicmil Obrad -I- 187; II- 205, 208, 237, 300
Cigler -I- 448
Cincar Planina -I- 249, 255, 256, 258, 259, 260, 268, 272; II- 108
Cincarmarković Aleksandar -I- 20
Cincipinka -I- 323
CIO -III- 141
Cirgura Stana -II- 88
Cisterna -III- 85
Cividini -I- 445
Cogor -I- 446
Cres II- 419, 448
Crikvenica II- 389, 418; III- 197
Crkveni Bok II- 461, 470
Crkvice na Pivi -I- 130
Crmnica -I- 173; II- 289
Crna Ćuprija -II- 137
Crna Gora, m. -I- 168, 181; II- 268
Crna Gora, p. -II- 161
Crna Gora -I- 20. 22, 24, 27 , 51.72,78 ,85, 91, 94, 97, 99, 101, 105, 109, 111,113, 116, 119, 125, 128, 129, 130, 132, 134,141, 146, 149,151,155, 157, 158, 162, 165,166, 172, 173,174,176. 177, 180, 181, 182,185, 189, 191,194,197, 198 , 200 ,201, 206 ,211, 212 , 226 ,371, 372 , 390 , 392 ,432 , 433 ,435, 439; II- 23, 33, 38, 44, 48, 52,62, 63, 65, 67, 68, 86, 89, 90, 95, 108,111, 115, 123,154, 160, 161,165, 174, 175, 178. 190, 192,193, 204 , 205 ,207 ,215. 216,224,225 ,229,233, 234, 235,236, 237. 238 , 245,248 , 256,276, 281, 285,287 ,296, 298 . 301,304 , 305,310, 320, 333, 353, 354, 361,363, 370, 374,375, 376, 415, 421, 430, 448 , 449,450, 459,464,

471. 477, 478, 481, 486, 493 , 495 , 498 , 500, 508, 521; III– 18, 22, 54, 61, 62, 65, 74, 77, 79, 105, 108,109,110, 111, 112, 113,114, 127, 133, 136,147,148, 171, 176, 194,197, 198, 200,201,202,206,209,210,211,214, 215, 224, 225, 244
»Crna legija«, ustaška –I– 272
»Crna Usta« –I– 129
Crna Trava –I– 119, 196; II– 416, 490,516, 523, 528; III– 110, 205, 212
Crna Vlast –II– 454
Cmeta –I– 152; II– 275
Crni (vidi Zujović Sreten)
Crni Lug –II– 75, 77
Crni Vrh –I– 68, 120, 235, 281, 299, 351; II– 120, 127, 128, 152, 153, 155, 178, 336, 493
Crnogorac Ika –II– 359
Crnogorac Maca –II– 359
Crnogorac Mika –II– 359
Crnogorac Milica –II– 359
Crnogorac Stana –II– 359
Crnogorske brigade;
Četvrta –I– 52 , 289, 384; II– 19, 20, 30, 45, 75, 88 , 89, 116, 124, 125, 127, 136, 141, 144, 153, 161, 170, 184,203,211,226, 235,247, 251, 252, 253, 257,261,263, 265, 266,267, 268, 272,273, 276,277,287,290,320,374, 375, 492, 495; III– 192
Peta –I– 200, 206, 214, 217; II– 64, 75, 110, 111, 123,125, 126,140,161,211,216,234, 235, 238,249, 281,282,285,286,287,301, 303 , 375, 477
Osma –III– 239
Crnogorski antifašistički savez narodnog oslobođenja — ČASNO –I– 130
Crnogorski bataljoni –I– 228 , 239, 259, 265; II– 33
Crno Jezero (kod Bihaća) –I– 379, 387
Crno Jezero (pod Durmitorom) –II– 178, 229, 241, 242
Cmokos –I– 428
Cmokosa –I– 62. 63. 428
Crno more –I– 44
Crno Polje –II– 144. 149
Crnotravski odred –II– 316, 523
Crvče –II– 130
Crvena armija –I– 40, 41, 42, 64, 71, 86, 87, 94, 100, 103, 104, 108, 122, 151, 153, 170, 174, 200, 201, 203, 248 , 251, 256 , 367 , 374, 386, 390, 392, 424 , 435, 443; II– 17, 22, 41, 42, 43, 52 , 69, 70, 85 , 93, 108, 119, 209, 210, 213. 2%,327, 360, 364, 376,389 , 397,410, 415, 425, 429,432,433 . 436, 442, 496,497, 502, 504 , 506;III– 31,57,107,133,139, 143, 144, 145,148.149, 178, 199, 212,213, 214 , 222, 224 , 225 , 229 , 230, 232, 243, 236, 243, 244, 245
»Crveni kutak« –I– 129
Crvenko Blažo –II– 186
Crvenj –II– 154
Cvenić, porodica –I– 346
Cvetanović Gruja –I– 109
Cvetkov Grob, m. –III– 231
Cvetković –I– 78, 90
Cvetković Dragiša –II– 29, 60
Cvetković Marijan –II– 468 , 471
Cvetković Vita –II– 203, 218, 220, 223 , 224
Cvetnići, m. –II– 483
Cvitanović Vinko –III– 77

C

Čabar –II– 407, 442, 455
Cabulja –II– 112
Čačak –I– 18, 27, 30, 32, 34, 39 , 45, 47, 50, 56, 59, 61, 62, 92, 109, 111, 115, 151, 234, 392, 424, 429, 430, 441; II– 50. 80. 252, 490; III– 194, 202
Čačanski bataljon –I– 106, 272; II– 241
Čačanski odred –I– 27, 34, 50, 369, 430, 439; II– 80, 490; III– 202
Čačkez Samuel –II– 508
Čačinci –II– 464 , 468
Cadardžija –I– 19
Čađavica –I– 346, 374; II– 474, 485
Caglin –III– 106
Cagorović Đuro –I– 77, 384
Cajetina –I– 52, 63 , 65, 425, 439; II– 180; III– 210
Cajniče –I– 100,106,108, 109, 122, 135,137, 139,140, 141,142,143, 147, 149, 153,156, 157,179, 434; II– 66, 198, 215, 222,312; III– 126, 198
Cakar Smajo –I– 267, 268
Cakor –II– 217; III– 200, 201
Calovska Ljiljana –II– 517
Cang Kaj Sek –II– 461; III– 30. 55, 106
Capajev –I– 213
»Capajev«, odred –I– 437, 438
Capajev Rade –II– 58
Čaplje –II– 26
Čapljina –I– 179, 224, 350, 352
Cardačica –III– 173, 180
Čardak –III– 215
Carski Vrh –II– 149
Cavić Izet –I– 195
Čazma –I– 311, 356; III– 114
Ceda, učit. iz Toponice –I– 23
Ceda, mitraljezac –I– 38
Cedad –II– 397
Cehoslovačka –I– 41; II– 470; III– 53, 138
Celar Zdravko –II– 22
Celebić. m. –I– 96, 143, 153, 161, 166, 167, 169. 170, 172, 179, 180; II– 175, 190, 191, 201, 218, 219, 222, 223 , 225, 231, 243 , 244, 283, 290, 293, 334, 530
Celebićski bataljon –I– 215
»Celere di Savoja« –II– 407
Celić, m. –III– 63, 111
Celikovo Polje –II– 226
Celinac –II– 22
Cemberlen –II– 29
Cemernica –I– 205
Čemerno –I– 157, 184, 193, 195. 199; II– 66, 149, 248 , 251, 255, 262, 298; III– 113
Cengić Ferid –I– 19, 88, 150, 220, 282; II– 58. 74, 75. 190
Cengići, begovi –II– 271
Cengić Omer–beg –I– 167
Cengić Smail–aga –II– 190
Cengić Sulejman — Suljbeg –I– 109
Čepelica –I– 196; II– 38
Čepić Voja –II– 33
Cerčil Vinston –I– 51, 166, 224, 300,383; II– 84, 136, 240, 355, 361,364, 394,414,423; III– 29. 30, 31, 32, 34. 48. 64, 91, 95, 96. 99. 101, 106, 112, 113, 115, 144, 145,158,159, 161,162, 163, 167, 172, 198, 206, 211

Cerčil Randolf -III- 95, 107. 112, 138, 162, 194, 198, 199
Cerić -II- 18
Cernozubov -II- 360
Cernojevski Evgenije -I- 117
Crnomelj -II- 383, 437
Ceruti -II- 386, 387, 406
Ceružići, m. -I- 153
Cervenkov Viko -III- 160
Četvrta armija NOB -III- 48
Četvrta divizija krajiška -II- 52, 69, 86, 166, 337; III- 205
»Četvrta i peta ofanziva«, brošura -II- 378, 390, 481
Četvrti korpus krajiški -I- 154; II- 18, 91, 347, 370, 378 , 442
»Četnicima Kninske krajine« -II- 74
Četrnaesta divizija -I- 84
Četrnaesti korpus — srpski -III- 224
Cevljanovići, m. -I- 81, 82; II- 439
Cevo -I- 384
Ciča Janko (vidi Pijade Moša)
Ciča Romaniski (vidi Vajner Slaviša)
Cičevo -II- 149, 151, 152, 154, 161, 164
Cičin-Sajin Ivo -III- 40
Cika Branko (vidi Ostojić Zarija)
Cikago -III- 174, 176
Cirpanov Rada -II- 294
Cizmić Ljubiša -I- 84
Ckadrov -II- 517, 525
Cok d-r Ivan -III- 39 , 40, 48
Cokorilo Vasika -III- 75
Cokorilo Vojo -II- 68
Colaković Rodoljub-Roćko -I- 23 , 25, 31, 35, 98, 100, 105, 108, 111, 113, 384, 456, 459; II- 313, 316; III- 223 , 227, 232
Colić Boško -I- 64 , 92, 427, 428
Colić Dragica -I- 100
Colović Stevan -I- 36, 52, 431, 440
Cović Branko -I- 121
Cović Stanko -I- 121
Crni Vrh -II- 395, 396
Crnomelj -II- 385, 390
Ćorak Braco -I- 436
Cubrilović Branko -II- 57, 60; III- 38, 39, 40. 158
Cubrović Radovan -II- 493
Cučić Vasilije -I- 151
Culjat Jožo -II- 456
Culić. m. -I- 23
Cuturilo Stevo -I- 326
Cvoro -I- 148
Cvorska četa -I- 136
Cvrsnica -II- 140

e

Cećovina -I- 161
Ceća (vidi Stefanović Svetislav)
Ceotina -I- 94, 101, 106, 137, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 167, 196; II- 178 , 233, 483
Ceranić Milija -II- 494
Cerovič Janko -II- 308
Cetković Petar — Pero -I- 187, 219, 261, 263; II- 126. 166, 199
Cetković Vlado -I- 301, 306, 314, 333; II- 64, 182, 419; III- 61, 194
Cirova Pećina -I- 68
Cirović Janko -II- 186
Copić Branko -II- 19, 336, 337, 343, 366, 372
Copić Soja -II- 337
Cosić (čika Cosić) iz Valjeva -I- 99, 127, 169 219, 425; II- 76, 330; III- 222
Cosić Živorad -I- 63, 92, 339
Ćukovi -II- 15
Cuković Mirko — Cuk -I- 232, 260; II- 191, 198
Cuković Mladen -II- 194
Cuković Nebojša -II- 196
Ćuprija -II- 203
Curevo -I- 195; II- 243, 246, 285
Cusija -I- 289 , 290, 292, 295
Cusina -II- 16
Custendil -II- 529, 531

D

Dabar -II- 141, 194; III- 214
Dabarsko Polje -II- 170, 193
Dabić Vukola -I- 52, 55 , 64, 429
Dabrac -I- 278
Dabrani -I- 438
Dabre -III- 78
Daglas Solto -III- 33
Dakić -II- 28 , 335
Dakić Bogdan -I- 112
Dakić Radoje — Brka -I-97, 166, 167,170; II- 205
Dakić Spasoje -II- 176
Daladje -II- 29; III- 174
Daleki Istok -II- 353
Dalmatinske brigade:
Prva -I- 128; II- 16, 20, 74.110,112, 120, 127. 128. 131,150,159,162, 170,197, 238, 280, 281, 282,283,285,286, 307.318. 327, 330, 334, 336,342,389,415;III- 15. 131, 182, 211
Druga -I- 288; II- 20, 30, 31. 45, 56, 114, 121, 122,124, 126, 134. 151, 152,163,187. 199, 213,214, 231, 253, 255, 257,258,259. 266, 267.273, 278, 279, 290, 342,374,451; III- 211
Treća -II- 36, 92, 106, 152,153, 155,156, 233, 256
Četvrta -II- 92, 155
Peta -II- 92. 156, 160, 227, 446
Trinaesta -III- 131
Dalmatinski bataljon -I- 256
Dalmatinsko Kosovo -II- 359
Dalmacija -I- 118, 122, 128, 179, 224, 225 , 231, 232, 249 , 256 ,262,277 ,288 ,299,302 ,390; II- 17. 19 , 20 . 23 . 24. 30, 35, 38 , 56, 60 , 63, 66, 67, 80 , 82 , 92, 143, 184, 185 , 221, 315, 320, 330, 336,340,342 ,343 , 344,358 ,360, 376, 379, 393 ,395 ,415 ,417,441,442 ,446, 449, 480, 492; III- 11, 16, 17. 18, 40, 50, 62, 63 , 65, 66, 74 , 77 , 80, 105, 106, 107, 110, 113, 114, 115, 130,132, 157, 197, 198,199 ,200, 201, 204 , 205 , 209, 211, 214, 215 , 224 , 225
Damjanović Draža -I- 320
Damjanović Mirko -III- 102
Damjanović Steva — Leka -II- 188
Damjanović Vlado -II- 480
Damnjanović -I- 436
Dancig -I- 126

Dangić Jezdimir -I- 62, 68 , 78, 79, 112, 119, 129, 135, 142, 459 , 460, 466; II- 311, 326, 503
Danilovgrad -I- 211, 384 , 432; II- 477, 478; III- 75, 108, 111, 112
Danilović Uglješa -I- 89; II- 187, 189; III- 149
Danon Aron — Jaša -II- 75, 208
Danon Morie -II- 21, 208
Danon Oskar — Jovo Cigo -II- 208, 313 , 316, 508
Danska -II- 38; III- 138
Dapčević Ivo -I- 130, 138, 177
Dapčević Ljubo -I- 177
Dapčević Vlado -I- 176
Dapčević Peko -I- 77, 176, 177, 185, 196, 294; II- 45, 67, 115, 124, 140, 151, 183, 191, 206, 208, 213 , 215, 217 , 226, 229, 233 , 234, 235, 236, 237, 242, 253 , 257 , 266, 275 , 276 , 277, 278, 281, 288, 289, 290, 291, 293, 319, 321, 322, 373, 455, 493, 494; III- 148, 171, 202, 206, 224, 226 , 230, 231, 232 , 235, 236 , 238, 239, 241
Dapsići, m. -II- 493
Dara -I- 127
Darlan -II- 432; III- 171
Darović Milan -I- 130
Darosava -II- 487
Daruvar -I- 355; II- 27, 465 , 466, 468; III- 215
Daruvarski odred -II- 464
»Das Rajh« III- 180
Dat Pali -I- 303
Dautrina -II- 15
»Dayly Ilerarld« -II- 32
Davidović Smiljka -II- 88
Davidović, m. -I- 91; II- 193
Davičo Lujo -I- 268; II- 208
Dazović m. -I- 446
Debar -II- 414, 520, 521, 524, 528, 531; III- 209
Debela Kosa -I- 311
Debela Ravan -II- 259, 262, 263
Debela Stena -II- 338
Debelo Brdo -I- 237; III- 215
Dećji dom -II- 104
Dedijer, Đedo -I- 125
Dedijer Drago -I- 125
Dedijer Jevto -I- 121
Dedijer Jovan -I- 125, 151
Dedijer Milica (majka) -I- 17, 24, 27, 30, 44. 56, 75, 81, 83 , 89 , 91, 114, 121, 125, 126 , 203, 274, II- 34; III- 240, 241
Dedijer Milica (ćerka) -I- 17, 22, 23, 24, 110, 114, 125, 135, 180, 190, 240, 286; II- 40, 52, 203 , 230, 510; III- 240, 241, 244
Dedijer Milo -I- 126
Dedijer Milovan -I- 121
Dedijer Nikola -I- 121
Dedijer Olga -I- 17, 22, 23, 24, 28 , 38. 40, 56, 59, 68, 80, 82, 90, 91, 116, 119, 121. 125, 128, 130, 133,135, 141, 165, 170,183 ,219 ,228, 241, 256, 265 , 274, 275 , 281, 282 , 284 , 285 , 287, 297, 299,337 , 368 ,446; II- 40, 51, 52 , 67, 230, 241,242 , 252 ,258, 261,262,263 ,264 266, 272 ,275, 278 ,279 , 280,307 ,316,392, 421, 429, 448. 483, 485, 510; III- 28, 29. 57, 212 , 220 , 234 , 241
Dedijer Stevan -II- 239
Dedijer Vid -I- 121
Dedijer Zlata -I- 125
Dedići, m. -I- 343
Dedović Petar -II- 493
De Gol -II- 460; III- 51
Dejan šumadinski. major (vidi Đorđević Andra)
»Dejli vorker« -III- 69. 101
Dejović Aleksa -I- 62; II- 114, 121, 213
Delalić, hodža -II- 181
Deletić Branko -II- 493
Deligrad -III- 224
Delnice -II- 418, 442, 455; III- 198, 199, 225
Delus A. -III- 61
Delus Danijel -III- 84, 85 , 92. 93
Demčenko Marija -II- 43
Demiševci -II- 26
Demjansk -II- 210
Demonja Nikola -II- 470 . 476
Denić Branko -III- 48 , 50, 51
Denkerk -II- 247; III- 188
Derikonja -II- 174, 176
Derventa -III- 200, 201
Deržavin -III- 160, 161
Deseta divizija, bosanska -III- 127, 205
Deseti korpus -III- 206
Despot Milan -II- 463 , 474
Despotović Sima -I- 72
Destovnik Karel — Kajuh -II- 411
Detoni Marijan -II- 67. 93
Detroit -III- 82
Deva (vidi Belivuković Milan)
Deveta divizija, dalmatinska -II- 92, 112. 116. 140, 143,145, 146,148, 158, 184, 227, 342, 417; III-12, 205
Devetak -III- 126
Deveti korpus slovenačko-primorski -III- 85, 127, 134, 135
Devetnaesta divizija -III- 107
Dijep -I- 273, 274
Dikan, metalac -I- 67
Diken Bil-II- 239, 262, 268, 274,290, 314, 317, 319,321, 323, 326; III- 23, 26, 31, 57
Dikson -III- 99
Dilj -I- 354. 358; II- 469
Diljski odred -II- 464
Dimitrijević Boris -III- 49
Dimitrijević Cira — Makedonac -I- 147; II- 130
Dimitrijević Lola -I- 267
Dimitrijević Mića -I- 27 , 409
Dimitrijević Vojo -I- 143, 206, 339, 343; II- 59, 202
Dimitrijević 2ivan -I- 339
Dimitrov Georgi -I- 126; III- 151
Dimić Mila -II- 487
Dimić Nada -II- 472
Dimić Vera -I- 30
Dinara -I- 250, 261; II- 105, 113, 128, 233, 449
Dinarski Alpi -III- 51, 60
Dindol -II- 166
Dinić Ostoja -II- 88
Divac Miloš -I- 68
Divac Nedeljko -I- 405
Divci -I- 17; III- 122, 221
Divin -II- 193
Divljan Nada -III- 129
Divoselo -I- 438
Divostin -I- 30, 42
Divulje -III- 225
Divuša -II- 18
Djedovača -I- 349
Djevojačko Vrelo -I- 213

Dmitrov Danko — Spanac -II- 22
»Dnevne vesti«, list -II- 484
Dnevnici iz NOB (vidi: Žujović Zoran, Ivković Mladen, Mijušković Radoje, Popović Koča, Stilinović Marijan, Colaković Rodoljub)
DNB, agencija -I- 23
Dnunac -II- 268
Dnjepar -II- 457 , 502, 507
Dnjepropetrovsk -II- 5Ò6
Dobanovci -I- 353
Doboj -II- 304 , 319, 493; III- 62, 201
Dobra -II- 383
Dobrača -I- 431
Dobra Draga -II- 113
Dobra Voda -II- 468
Dobrašinović Miloje -I- 384
Dobrićevac -I- 233
Dobričevo, manastir -II- 181
Dobri Do -I- 181, 183, 187, 277; III- 128, 129
Dobrigošće -II- 147, 149, 156, 164
Dobrinci -I- 296
Dobrinjci -I- 353
Dobrljin -I- 290 -II- 26, 101. 159
Dobroselica -1- 64 , 65, 75, 430
Dobrovac -I- 358
Dobrovoljačka vojska -I- 85, 113, 115, 119, 157, 159, 171, 197
Dobrun -II- 121
Dodig Radovan -II- 36, 37, 77
Dojran -III- 219
Dokmanović Ilija -I- 92
Dol -I- 230
Dolenjsko -II- 397, 400 , 406 , 407, 424, 440; III- 103
Dolomiti -II- 440
Dolomitski odred -II- 406
Dolovi -I- 154
Doljani -II- 97
Doljanka -II- 122
»Dom«, list -II- 349, 376
Dom kulture -I- 92, 99; II- 72, 78, 506, 508
Domazet Novica -II- 197
Don -I- 248, 251; II- 19, 42
Donovan -III- 36
Donovan, hirurg -III- 78
Donja Morača -I- 433
Donja Motičina -II- 468
Donja Vinča -I- 84
Donja Vlast -II- 132
Donje Blace -I- 235
Donje Dubrove -II- 379
Donje Stubice -I- 356
Donjec -II- 69, 93
Donji Kranjčići -II- 139
Donji Potok -I- 327
Donji Zlatar -II- 198
Domberg -III- 134
Dorogobuš -I- 101
Došen -II- 73
Drača -II- 166, 167, 190, 221, 271
Dragačevo -II- 488; III- 111
Dragačevska četa -I- 431
Dragačevski bataljon -I- 51
Dragačevski odred -I- 431
Dragan, kurir -I- 261; II- 139
Dragaš Sedlo -II- 255 , 256, 299
Dragai 2ivko -II- 195
Dragićević -II- 123
Dragićević Đuza -I- 59
Dragićević Veljko -I- 51, 64, 73, 86, 155, 160 162. 167, 348, 427, 429; II- 110, 131. 139, 143 145, 146, 147. 148, 149, 150, 151, 157, 158 160, 167, 175 259, 307 , 320; III- 192, 193, 194
Dragićević Zora -I- 339; III- 192, 193, 194
Draginac -I- 461
Draglica -I- 65
Dragnići. m. -I- 336, 368
Dragočava -I- 152
Dragočaj -II- 119
Dragoljupčić -I- 68
Dragosava -I- 167
Dragotinja (i Donja Dragotinja) -I- 125
Dragovci -I- 358
Dragović Toza -I- 43; III- 245
Dragovolić, m. -I- 186
Drapnići, m. -II- 314. 315, 316, 317
Drapšin Petar — Ilić Petar -I- 154, 176, 197; II- 422, 464. 467, 469
Drašković -II- 374
Draušnik Jurica -I- 384
Drava -II- 375, 447; III- 217
Dravlje -II- 399
Dravograd -III- 201, 210, 215
Draževac, -I- 126 , 384; II- 195
Draževići -II- 192, 195
Draževo -III- 219
Drčević Jefto -II- 196
Drčević Nikola -II- 196
Drenak -III- 225
Drenova -I- 68 , 70, 71, 73, 87, 119; -II- 51
Drenova Glavica -I- 362
Drenovac -I- 42
Drenovača -II- 92
Drenović Uroä -I- 278 , 279, 280, 286, 294 , 298, 358, 361; II- 19, 25, 79, 182, 321, 336, 340 , 341, 358, 503
Digemendžić Avdo -II- 288
Drgemendzić Mustafa -II- 288
Drezden -I- 110
Dreznica -I- 327
Drežnica -II- 114 , 441, 449, 453, 454, 455
Drežnica, r. -II- 112, 113
Drežnički Klanac -II- 112, 113
Drežnik -I- 337; -II- 96
Drina -I- 34, 62, 68, 72, 78, 86, 87, 90, 98, 99, 107, 110, 112,119, 120,127, 129, 130,132,135,136, 139, 141,142,145,148, 150, 153,154,156,162, 165, 167,171,195,230,333, 351, 365,366,441, 447 , 456,459 ,460,461,464 , 466; II-167,169, 170, 174, 176,178.185,186, 192, 198,199,201, 202 , 212 ,213 . 214 ,225 , 226 , 227 ,233 ,242 ,248, 252 , 254,257, 375 ,451, 483 , 508;III-109,111, 114, 118, 148, 154, 212, 215, 223, 229
Drinići -I- 124, 172 , 285 , 333 , 334 , 335 , 336, 337, 339, 358, 364, 365, 367, 370, 373, 376; II- 16, 17, 18, 21, 22. 23,24, 27,29, 30, 32,35,36, 37. 39, 40, 41, 45.46, 47,51, 52, 53.54,57, 58, 59, 60, 64, 65,66, 68,69, 72. 73.74,75. 76, 78 , 79 , 88 , 97. 134, 164,177 , 329 , 340, 343, 346 , 429 , 484 , 485 , 495; III- 22, 208, 222, 244
Drinova Međa -II- 30
Drinski odred -I- 113, 131, 133
Drinjača -I- 111, 118, 459; II- 292; III- 108, 109. 197 , 209. 215
Drljević Savo -II- 30. 33, 148, 149; III- 239
Drljević Sekula -I- 432
DrniS -III- 200, 210

Drobnjak Ceca -I- 279
Drobnjaci -I- 351
Druga divizija proleterska -I- 377; II- 19, 40, 52. 56, 67, 68, 79, 88, 90, 113; III- 32. 106. 111, 124, 127 , 205
Drugi biro -III- 53
Drugi korpus crnogorski -II- 342, 358, 375; III- 114, 122, 126, 127, 133, 200
Drulović Milojko — Čiča -II- 196
Drvar -I- 64, 127, 270, 281, 282, 283, 285, 290 295, 299,301,349,374 , 436; II- 20, 22.206,392 50, 59, 65, 78, 86,97, 110,115, 120, 159. 178. 232 , 256,336,344 ,345 , 379, 483 , 484 III- 84 93, 95, 101, 103, 136, 143, 145, 146, 161, 173, 182, 187,188,189,190, 191, 192, 194, 195, 196 197, 198,199,203
Drvarska četa -II- 22
Drvarski odred -II- 362
Drvenik -III- 216
Drvoš -III- 219
»Država i revolucija« -I- 124
Dub -I- 132, 145, 156, 161
Dubica -I- 290, 348; II- 26, 224
Dubička poljoprivredna brigada -II- 335
Duboko -II- 243
Dubrava (Donja i Gornja), m. -I- 158
Dubrovčak -II- 472; III- 210
Dubrovnik -I- 88, 115, 154, 232 , 352; II- 89, 15», 181, 269, 270; III- 17. 111, 203
Dučine -II- 487
Dučić Jovan -III- 174
Dudić Dragojlo -I- 32, 391, 429, 448, 455; III- 202
Dudić Mišo -II- 490; III- 123, 126, 202
Dudić Radomir -I- 92, 450
Dudle -II- 169
Duga Resa -I- 315, 316; II- 382; III- 198
Dugalić Dušan -I- 235 , 343
Duge -I- 235, 236; II- 117, 118, 125, 138
Duge Njive -II- 275
Dugonjić Ratomir — Rato -I- 287, 392; II- 56; III- 192, 228
Dugo Selo -I- 311; III- 197
Dugošević Veljko -II- 489
Duja (iz Drniša) -III- 207
Dujić -II- 466
Dujmović Petar -I- 380
Dujmovići m. -I- 219, 220
Dujšin -II- 49
Dukanac Radoslav -I- 339
Dukić -II- 195
Dulanović Ivan -II- 195
Duleni -I- 31, 35, 37. 49; II- 166, 298 , 308
Dulić d-r -II- 280, 281
Dulići, m. -I- 192
Dunav -I- 26; II- 297,308,461,507; III-214, 224 , 225, 228, 231
Dunđer Ilija -II- 288
Dunjak -II- 476 , 477
Dupnica -II- 529
Dupski bataljon -I- 133
Durašević Luka -II- 126
Durmitor -I- 68, 87, 93, 134, 157,165,167,168, 178; II- 90, 109, 141,160,178,215,242,257, 269 , 284 , 309. 326; III- 79 , 207
Durmitorski bataljon -I- 156, 172
Durutović -II- 192
Dušanovac -III- 223
Duvadžija -II- 174
Duvanjsko Polje -II- 107, 109, 114
Duvno -I- 152, 179, 246 , 248 ,249 ,250 ,252 ,257, 258, 259. 262 , 272 , 286 , 290 ,318 ,328 ,343 ,344, 384; II- 26 , 40. 75, 79, 84 ,91,99,107,109, 110, 131, 136. 140, 142, 162,165 ,231,303 ,335, 363; III- 51, 60
Duži -I- 117; II- 195
»Dvadeseti oktobar«, list -III- 241
Dvanaesta divizija -II- 469 , 470
Dvanaesti korpus vojvođanski -III- 80, 148, 206,392
Dvor -I- 356; -II- 18, 32 , 96 , 454, 473
Dvadeseta divizija, srednjodalmatinska -III- 205
Dvadeseta prva divizija, srpska -I- 177; III- 228 , 230. 231, 239
Dvadeset druga divizija -III- 220
Dvadeset treća divizija -III- 233
Dvadeset peta divizija -III- 114
Dvadeset šesta divizija, dalmatinska -III- 12, 15, 74, 112, 130, 131, 132, 133, 197, 205, 209
Dvadeset sedma divizija, istočnobosanska -III- 119, 120
Dvadeset osma divizija, slavonska -II- 468, 469 , 470; III- 227 , 239
Dvadeset deveta divizija, hercegovačka -III- 127, 205
Dvadeseti korpus -III- 231

Đ

Đajić Miloš -II- 194
Đaković -I- 323; II- 356
Đakovica -II- 520
Đakovićka Melesija -II- 521, 526, 527
Đakovo -I- 443
Đcdići -II- 194
Đedovača -II- 26
Đeđevo -II- 199
Đekić -I- 79 , 85, 109, 430, 440
Đerđa Josip — Stari -II- 350
Đcrić Mira -I- 339; II- 508
Đetinja -I- 64, 427, 430
Đevđelija -II- 519, 526; III- 217, 219
Điđa (vidi Kecman Điđa)
Đilas Aleksa — Bećo -I- 25; II- 421; III- 227
Đilas Milivoje — Minja -I- 49
Đilas Milovan — Đido -I- 17 , 21, 22 , 23 , 24 , 25, 26, 49 , 59, 63 , 65 , 67 , 68 . 69 , 70 , 97, 107, 108, 110,111,113,126,152,160,171, 176, 177, 178, 180. 181. 183. 189, 192, 194, 195, 203, 213, 214, 216, 220 ,221, 252 , 255 ,257 ,265 ,266,267 ,271,274, 283, 293, 300, 336 ,358 ,364 ,376,409 ,411,426, 427, 428, 429; II- 21, 23, 24, 25. 30. 32, 34, 46, 41, 42, 45, 47, 51. 52, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 68 , 72, 73 , 76 , 83 , 90 , 93 , 94, 95 . 96, 100, 106, 110. 123,129,132,140, 146,166,168,172, 181, 192, 207 ,224 ,225 ,228 , 229,233 ,242,249, 251, 256 , 259 ,281,282 ,284 , 285 ,292 ,293 ,297, 298 ,299, 300,301,302 ,309, 315 ,323 ,326,329, 330,335, 345, 346, 358, 361, 392, 415, 418, 421, 422, 429, 445, 471,485,493,494,495,509,5t0, 511; III- 65, 149,150,151,208 ,213,219,227, 244
Đogić -I- 260
Đogić Bego -II- 288
Đokej -I- 121
Đokić, major -II- 121

Đokić, poručnik -II- 303
Đokić Vojislav -II- 224, 230, 330
Đokićeva -II- 125
Đoković Dragomir -I- 339
Đoković Sava -II- 197
Đoković Slavica -II- 207
Đonović Jovan -III- 174, 179
Đorđević, četnik -I- 92,
Đorđević -I- 112
Đorđević Andrà — Dejan Šumadiski -I- 31, 50. 62, 67
Đorđević Boba -I- 90, 412; II- 28
Đorđević Božo -III- 128
Đorđević Đokica -III- 46
Đorđević Ilija -I- 155
Đorđević Živa -I- 198
Đorđević Živko -I- 112
Đorđeti -II- 395
Đuja -II- 346
Đujić Momčilo -I- 286, 328, 335, 436; II- 63, 67. 340, 341, 344, 359, 360, 417, 503; III- 209
Đukanović Blažo -II- 179, 477, 480, 482
Đukanović Pero -I- 118, 459
Đukanović d-r Vojo -II- 104, 220
Đukanović, general -I- 211; II- 477
Đukić -III- 172
Đukić Dušan -I- 307
Đukić Iso -I- 307
Đukić Milija -II- 308
Đukić Sima -I- 64
Đukić Tomo -I- 92
Đukić Vuksan -II- 172
Đulovec -I- 320; II- 469
Đuranović Vule -II- 109
Đurašević Dragica -II- 33
Đurašinović Vojin — Kostja -II- 46; III- 128, 129
Đurđenovac -I- 464
Đurđevi Stupovi -II- 287
Đurđević, inženjer -I- 90
Đurđević Ljubinka — Buba -I- 91
Đurđevića Tara -II- 252
Đurđevo Ždrijelo -I- 174
Đurđić Dušan -II- 141
Đurić -I- 356; II- 348
Đurić Ljubodrag — Ljubo -I- 62, 140, 216, 293, 335, 440. 441; II- 229, 233, 241, 279
Đurić Moma -I- 92, 153, 274, 289, 465; II- 330
Đurić Nikola -II- 172
Đurić Predrag -I- 153
Đurić Radojko -I- 52
Đurić Radosav -I- 61
Đurić d-r Stanojka -II- 279, 280
Đurić Selim -III- 119
Đurić Željko — Željo -I- 20, 21, 64, 372, 426, 429
Đuričković Boško -II- 45, 201
Đuričković Gojko -II- 201
Đurišić Pavle -I- 166, 363; II- 62, 154, 163. 176, 191, 225, 493; III- 80, 207
Đuro, rudar -I- 101
Đuro, španac -I- 101
Đurović -I- 422
Đurović Andrija -I- 63
Đurović Milinko -I- 250
Đurović Vako -II- 262
Đurovo Brdo -I- 204

Dž

Džaja Andrija -I- 441
Džejl -III- 36
Dženifa -III- 49
Džimas Andrej -II- 522
Džimbek Hubertina-Danica -II- 420
Džin braća -I- 109
Džizelov -II- 517, 525
Džons Viljem -II- 355, 357, 386, 392, 394, 408 410, 423, 426, 436; III- 62

E

EAM -II- 328, 362, 522; III- 76, 179
Egipat -I- 61, 91, 215; II- 356, 491, 508; III- 11, 25, 28, 34, 41, 44, 51, 64, 67, 68, 70, 76, 80. 106, 143, 149, 173
»Egipatska pošta« -II- 356
El Alamein -III- 35, 58, 68
ELAS -II- 522, 523, 526; III- 76
Elbasan -II- 519, 521
Eleta Steva -I- 142
Elez Mile -I- 109, 216; II- 175
Eliot -I- 224
El Sat -III- 48, 65, 70, 80, 81
Emigrantska vlada -I- 111, 117, 166,174,194, 360;II- 31, 44 , 49, 57 , 62 . 63 , 87,122,137, 160,167, 172, 175, 239, 324, 327, 353,361,362, 374,426, 428, 434, 446, 450, 452, 457,461,482. 491, 503; III- 27, 33, 34, 37, 41, 46, 47, 48, 52, 54, 61, 67, 115, 158, 159, 160, 161, 163, 164,172, 174, 193
Eminovo Selo -II- 107, 109
Eminovci -II- 65, 88, 89
Engleska -I- 61, 110, 113, 117, 126, 189, 201,203, 211, 224, 387, 435; II- 31, 57, 230, 247, 290, 352, 353,361, 364, 365, 375, 392, 394,410, 432, 433 ,448 , 460, 461, 496, 498, 502,503, 504; III- 31. 32, 35, 37, 38, 41, 45, 48, 50, 53, 55, 58, 64, 67, 83, 91, 94, 97, 98, 101, 105, 112,131, 133, 134, 136, 143, 144,145, 158, 162,163, 169, 171, 173, 178, 193,199
Engleska vlada -I- 61
Engleski generalštab -I- 61
»En noute« -III- 51
Epon -III- 140
Erak Milan -II- 303
Eraković Simo -II- 205
Ercigonja, mehaničar -III- 27
Erdevik -II- 189
Erenburg lija -III- 215, 234
Erlangen -I- 334
Erlih, profesor -II- 399
Estonija -I- 201
»Eugen Savojski«, div. -I- 306
Evropa -I- 103, 126, 150, 152, 248, 367, 375, 378; II- 14. 29, 42, 61, 85, 178, 210, 247, 268, 327, 362 , 364, 376, 410 , 422, 426, 432, 507; III- 30, 53 , 54, 58, 73, 81, 84, 96, 108

F

Fajtovac -II- 70
Falkoni Vilko -II- 269, 270
Fantomski Prevoj -III- 86
Farkašić, m. -I- 303, 331, 356
Fast Hauard -III- 109

Patnica -I- 154; II- 193
Fazlagića Kula -I- 199; III- 214
Feadis -III- 135
Federalisti -I- 105
Feđin Bunar -II- 468
Feića Krš -II- 494
Fejić Salko -II- 213
»Ferara« italijanska divizija -II- 234, 243, 255, 262 , 268 , 281
Ferel -III- 180
Fcrid (vidi Cengić Ferid)
Feriš -III- 29, 57, 217
Fića (vidi Kljajić Filip)
Filipi -I- 354
Filipović -I- 260
Filipović Dušan -II- 258
Filipović Fića -I- 19
Filipović Mirko -II- 264
Filipović Staja -I- 52
Filipović Stevan -I- 32
Filiponi Paskvale -III- 75
Finci Eli -I- 269, 274
Fisković d-r Cvito -III- 204
Fjodorov Evgenije -II- 43
Fiepe -III- 117
Foča -I- 59, 72. 78, 79, 83, 86, 87 . 88 , 89, 90, 91, 92. 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 105, 106,107,108,109,110, 111,113,114,115, 117, 118,120,121,123,124, 126,127,128,129, 130, 131,132,133,134,135, 136,137,138,140, 141, 142,145,146,147,148, 149,152,154,155, 156, 158,159,160,161,162, 163,164,166,167, 172, 173, 174.179,192,196,198,215.236,273.284, 349, 352, 392, 430, 434, 447; II- 47, 163, 167, 173, 175,176,178,186,190, 198,200,209,211, 215 ,226,231,232,233 ,242, 244,254,263,267, 268, 270, 271, 272, 274, 275. 277, 295, 299, 312, 347, 350, 373, 374, 375, 450, 451, 482; III- 25, 28, 111, 122, 136, 198
Fočanska omladinska četa -I- 101, 107, 110, 132, 134, 375; II- 173, 186, 254
Fočanski bataljon -I- 93, 161
Foćanski odred -I- 137, 141, 171
Fođa -III- 84, 212
Fojnica -II- 26. 181; III- 105, 106, 198
Foks Rej -III- 176
Fols Sirii -I- 256
Funtanot, braća -II- 396
»Fontanot«, brig. -III- 134, 135
Forić Zostinje, m. -I- 259
Fostac Verena -I- 420
Fotić Konstantin -111- 50. 57 , 63, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 184, 195 , 217
Francen Sima -I- 21; III- 243
Francetić Đuro -I- 120, 230 , 258, 262 , 264, 272, 274, 318, 343, 346; II- 37, 157, 288
Francuska -I- 41, 101, 126, 176, 362, 372, 378; II- 268, 342, 432, 447, 454, 456; III- 30, 53, 91. 95, 136, 138, 140, 157, 178, 179, 182, 196
Francuski nacionalni komitet -III- 141
Francuski otpor, organizacija -III- 140
Franko -I- 101; II- 262; III- 61, 196
Frankovci -III- 134
Franja Josif -I- 150; II- 48, 412
Frenjo Rifa -II- 198
Frezer -III- 71
»Fri vorld« -III- 181
Fridrih Veliki -I- 293
»Friuli«, bataljon -III- 135
Frol Ivo -II- 167, 168, 508
Frosione -III- 89
Fruška Gora -I- 321, 353 , 357 . 366 , 418; II- 38. 188, 189, 295, 297; III- 110
Fruškogorski odred -I- 366; II- 189, 295, 297
Furlan -II- 426, 436
Furlanija -III- 134, 135
Fužine -II- 441, 442, 455; III- 63

G

Gabela -I- 352, 389
Gacka, r. -II- 347 . 348
Gacko -I- 116, 157, 163, 183, 184,192,229,268; II- 73. 75. 115, 167, 170, 178,181,208,211, 217, 226, 231, 237, 238. 248, 255,451,452,493; III- 106, 112, 113, 117, 197, 214
Gaćeša Vasilije — Vasilj -II- 463 , 471, 472, 473, 474, 475. 476
Gaćinović -I- 110
Gafi Džozef -III- 141
Gagić Milo -II- 88
Gaj -1- 153
Gajda Virđinije -II- 326
Gajevi -I- 83
Gajić Vojin -I- 384, 392
Gajzbok Johan -II- 70
Galić -I- 317
Galičica -II- 521, 522, 523, 525, 528
Galogaža Steva -I- 126; III- 193
Galova Glava. -I- 313, 314
Gal jer -II- 456 , 457
Galjer, drugarica -II- 457
Gambara -II- 414, 442
Gaoćići. m. -I- 79, 80, 82
Garakalo Đujo -II- 88
Garavica -I- 379; II- 14
Garden -III- 78
Garešnica -I- 311
»Garibaldi«, bataljon -III- 134
»Garibaldi«, brigada -II- 393
»Garibaldi«, divizija -III- 133, 147
»Garibaldi Natizone« -III- 135
»Garibaldi Friuli« -III- 135
Garfild Džon -III- 177
Garić Manojlo -I- 384
Garman Darija -III- 43
Gaster Berta -III- 30
Gašić Jole -I- 25
Gašović -I- 93
Gašpar (vidi Mrazović Karlo)
Gal -I- 194, 379; II- 35. 75; III- 129
Gaveš Nikola -I- 381
Gavrilčenko -II- 18, 133, 135
Gavrilović d-r Milan -I- 134, 277; III- 41, 52, 55. 64
Gavrilović Risto -I- 109
Gazivoda Petar -II- 33
Gaži -I- 324
Gebel Ernest -II- 71
Gebels -II- 320, 326, 497; III- 180
»Geca Kon« -II- 411
Gecan Juraj -I- 380
Gejšo -II- 81
Generalski Sto -I- 305 , 355 , 384; III- 103
Genic -III- 215
Genovski -I- 44
Georgijev Kimon -III- 171

Gerasimov đ-r -II- 221
Gerzovo -I- 278
Gering -I- 174
Gerovo -II- 442 . 455
Gertler -II- 232, 243, 253, 255, 257
Gestapo -I- 36, 37 , 44, 45 , 72, 128, 133, 163, 295 , 365, 369 , 406 , 407 , 409, 412, 446; II- 393, 398, 399, 488, 489; III- 27, 50, 174, 175, 187
Giga -II- 518
Gigov Strahil -II- 517, 519
Glamoč -I- 87, 250, 251,261, 263, 265,272, 273 , 276, 277, 279,280 ,281, 283 , 284 ,286, 289, 336, 343 , 344, 345; II- 26 , 30, 32 , 50, 51, 63 , 76 , 79 , 80, 98, 100,103, 104, 105,107, 114, 116, 159, 334, 335, 336, 363; III- 25, 26, 27, 63, 197, 199, 202, 203
Glamočki odred -II- 336
Glamočko Polje -I- 273; II- 20, 73, 84, 100, 103, 106, 120, 335. 336; III- 26
Glaner Erih -III- 236
»Glas«, list -II- 343, 390
»Glas Amerike«, radioemisija -II- 310
»Glas naroda«, list -I- 39
»Glas rodoljuba« -I- 390
»Glas slobodoljubive Banije« -II- 463
»Glas Crnogorca«, list -I- 187; II- 206 , 482; III- 195
Glasinac -I- 129, 136, 140, 162; III- 303 , 324
Glavatićevo -I- 251; II- 116, 123, 141, 149, 150, 151, 152, 154, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 169, 177, 192, 199
Glavešina -II- 307
Glavica -II- 100, 103
Glavni štab Albanije -II- 521
Glavni odbor Narodne seljačke stranke -I- 29
Glavni štab britanske vojske u Kairu -II- 394
Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu -I- 80, 81, 84, 90. 286, 384; II- 174; III- 201
Glavni štab za Crnu Goru i Boku -I- 70, 119, 173, 184, 185, 211; II- 495
Glavni štab za Makedoniju -II- 486, 521, 522, 524, 525, 526, 528
Glavni štab za Sloveniju -II- 32, 386, 387, 391, 392, 396,397 , 401,402 ,407 , 409 ,410,414, 421, 429, 436, 440; III- 103
Glavni štab za Srbiju -I-31, 39, 50. 51.111, 119, 387 ,424 , 427,431;II- 166,308,488; III- 201. 206
Glavni štab za Hrvatsku — Plovanija -II- 122, 257, 276, 304, 306, 438; II- 82, 91, 119, 230, 314, 331,343 , 345 ,347,348 , 355 ,356,358, 360 , 366 , 377 , 387, 445 , 446, 448, 469, 477
Glavni štab ELAS -II- 522
Glavni štab za Vojvodinu -II- 293, 298, 313
»Glavni štab četničke narodne vojske za Crnu Goru i Hercegovinu« -II- 122
Glavnjača -I- 126, 283, 406, 407, 409; II- 29, 36, 463, 487, 489; III- 239, 240, 245
Glavonjić Andrija -II- 195
Glavonjić Mirko -II- 195
Gledić Sulejman -II- 288
Gledićke Planine -I- 31, 45
Gledićki četnički odred -I- 35
Glina -I- 314, 317, 357, 369; II- 58 , 61, 96, 459, 461. 475 , 476, 477; III- 63, 107, 108
Glišid -I- 440; II- 192
Glišić Bora -I- 126
Glišić Miloš -I- 52
Glišović -I- 45
Glogornica -II- 443
Glogošnica -II- 142
Gmići -I- 235
Gmizović Prvoslav -I- 53
Gnjatić Drago -II- 15
Gnjilane -II- 521; III- 280
Godijeno -I- 165
Gojilo -I- 311, 320; IZ- 22
Gojko -I- 430
Gojnić -II- 121
Gola-paša -III- 47
Goletić, m. -II- 319
Golija -I- 350
Goli Vrh -I- 158
Golija -I- 183; II- 75, 178, 238, 240, 286, 387
Golijski Krstac -I- 192
Gologiava -II- 338
Golovec -II- 403
Golubić, m. -I- 342, 380; -II- 67, 82
Golubović -I- 380
Golubović Dragan -II- 11, 12, 13
Golubović Maksim -II- 19
Golubović Mirkec -II- 11, 12, 13, 14
Goljak -II- 377
Goljević Petar — Bugarin -I- 158
Gomelj -II- 457
Gomirje -I- 309
Gonars -II- 398
Goranci -II- 113, 122, 407
Goranović Maksim -II-138
Goransko -I- 111, 185,188, 194;II-103,237, 240, 248, 251
Goraško-čajnički odred -I- 113
Goražde -I- 72, 83, 88, '91, 95. 100.101,108, 109, 113,128, 135,136, 138, 139, 140,141, 142, 145.148, 150,151, 152, 154, 157,230, 349, 351,434; II- 198 , 211, 250,274,277, 374, 494; III- 105, 106, 111, 122, 126, 200, 201
Gorenska brigada -II- 388
Gorenja Vas -III- 135
Gorenjski odred -II- 31
Gorenjsko -I- 371; II- 391, 393 , 397, 406, 440; III- 103
Gorica -I- 79, 371; II-394, 395,396,406,416, 506; III- 63, 85, 107,108, 111,134,135,198, 200, 202, 203, 214, 215
Gorica, manastir -I- 260, 262
Gorinjano -III- 85
Gornja Morača -I- 433
Gornja Sanica -I- 347
Gornja Vipovska -II- 395, 396
Gornja Trešnjevica -II- 487
Gornje Dubrave -I- 355; II- 379
Gornje Paprasko -II- 173
Gornje Polje -I- 173. 384; II- 204, 238
Gornji Grad -III- 210, 211
Gornji Kraj -II- 455
Gornji Malovan -I- 248, 252
Gornji Milanovac -I- 18, 28, 30, 35, 38, 39, 45 , 46 , 49, 52, 54, 60. 61, 96, 430, 431; II- 138 392, 489; III- 24
Gornji Vrhovci -II- 465
Gornjovitovska četa -II- 396
Gorobilje -I- 64, 440; II- 65
Gorski Kotar -I- 157, 305; II- 38, 92, 348, 363, 377, 389, 407, 416, 418 , 437. 441, 442 , 448, 453, 454, 455 , 508; III- 6->, 106, 198, 200, 204, 210, 215, 225
»Gorski vijenac« -I- 70

Gorškov -III- 36, 143, 145, 148
Gospić -I- 32, 88. 303, 306, 318, 328, 352, 437, 438; II- 37, 91, 348, 356, 418, 420, 445, 448, 454; III- 62 , 63, 74, 110
Gostilje -II- 75
Gostivar -II- 519, 524; III- 214
Gošnjak Ivan — Ivo -I- 176; II- 378 , 446, 453, 454, 456, 481
Govedarica Đorđe — Bugarin -I- 213; II- 176
Govedarica Obrad — Bugarin -II- 176
Govza -II- 190, 191, 192, 198, 268, 271, 286, 334, 375
Grab -I- 153; II- 255, 257
Grabež -I- 381
Grabovac -II- 471, 474
Grabovica (Gornja i Donja) -II- 115, 316
Grabovičko Polje -II- 316
Grabrić Stevan — Stanko -I- 152, 174
Gračac -I- 307, 362, 437; II- 61, 78, 91, 92, 139, 149,159, 346, 351, 363, 448, 454, 481; III- 114, 199
114
Gračanica -I- 236; II- 132, 137, 139; III- 107,
Grad -I- 278
Gradac -II- 144, 145, 243
Gradačac -I- 328; III- 63
Gradaščević, beg -II- 190
Gradina, -I- 142; II- 75, 77, 149, 337; III- 126, 134, 215
Gradina, p. -III- 126
Gradiška -I- 319; II- 21, 465 , 466
Gradište -I- 358
Gradnikova brigada -II- 396
Gradsko -III- 214
Gradsovo -III- 223
Gragnići, m. -I- 298
Grahovo -I- 173 , 207, 213 , 250, 263, 279, 281, 282 , 284, 286 , 297, 300, 328 , 334 , 335 , 337, 352.377 , 384; II- 17 , 26 , 67 , 74, 75 , 76, 79, 113, 115, 116, 120, 129, 159, 181, 483, 484; III- 62, 106, 107, 108, 198, 199
Grahovska četa -II- 180
Grajsilović, m. -II- 177
Grajver Albin -II- 379, 381; III- 103
»Gramši«, brigada -III- 135
Grandići -I- 198, 199 , 204, 268
Grandula Husejin -I- 378
Graovac Dukica -I- 137, 192, 193; II- 181, 182, 471
Gravine -III- 70, 73, 79
Gibić -II- 175
Grbić Ilija -I- 196, 198
Grbina -I- 63
Gi bulin Dura -I- 381
Grčarice -II- 388 , 412
Grčka -I- 176, 334, 358; II- 202,328,353,362, 432, 454 , 487 , 519 , 522 , 523, 526 ,528,530; III- 53, 58, 101, 107, 111, 138,159,162,163, 179, 201, 214, 236
Grdijevići -I- 153
Grdić Radmilo -I- 134, 206
Gigurić Olga -I- 317
Grebac -II- 267
Greda -II- 471, 472
Cregorić d-r Pavle -I- 384 , 441; II- 349, 350, 411,429
Gregorčič Simon -III- 203 , 204
Gregorčičeva brigada -II- 3%
Grekson -III- 100, 101
Grevena -II- 522
Grig -III- 62, 115
Grigorijev Viktor -II- 43
Grin -III- 86
Grinjoli -II- 344
Grišina Varvara -II- 43
Grišov Vladimir -II- 43
Grivci -I- 79
Grković Dušan -I- 441
Grlenice -II- 149
Grmeć -I- 249, 371; II- 12. 14 , 21, 22, 62 , 64. 70, 72, 79, 81, 86, 88, 97, 101, 178, 237, 336, 337 , 338 , 339. 417 , 530
Grmečka četa -II- 22
Grobinština -II- 364
Grocka -III- 227, 230, 233 , 237
Grol Milan -III- 56, 172
Gromovnik Ilija (vidi Hariš Ilija)
Gros Vladimir -II- 470
Grosuplje -II- 407; III- 198
Grotalje -III- 77
Grošnica -I- 40, 42, 79, 144 , 368
Grozdanić -II- 481
Grozni -II- 93
Gruber d-r Valter -III- 130
Grubišić -I- 370
Grubišno Polje -I- 320, 357; II- 22; III- 210
Grubor Mile -III- 192
Grujić -I- 171
Grujić Dragoljub — mali Grujić -I- 97
Grujić Radovan -II- 491
Grujičić Milorad -I- 92
Grujišić Radan -I- 378, 411, 413; II- 34
Grulović Aćim -II- 293
Grulović Nikola -I- 31. 40, 68, 180, 384; II- 350
Grumo -III- 70, 77, 79
Gruž -II- 194
Gruža -I- 29, 36, 37 , 45 , 47, 106, 233; II- 47
Gružinsko Brdo -II- 265
Guber -I- 267
Gtiberevac -I- 36
Guberin -I- 247
Gubec Matija -II- 434; III- 174
Guča -I- 431
Gučevo -I- 465
Gudovac -II- 337
Guncati -I- 37
Gusinje -II- 217, 494
Guzina -II- 141
Gvadalahara -III- 21
»Gvozdeni puk«, četnički -III- 207
Gvozovo Polje -I- 215

H

Habanija -III- 149
Habraka -II- 522
Habuš Andrija -I- 18
Habzburgovci -II- 421
Hadzon, kapetan -I- 51, 61, 62 , 63, 64, 68, 427, 429; II- 326; III- 32, 194
Hadžići, m. -I- 144, 150, 157, 350
Hadžić Hakija -I- 88
Hadžić Himzo -I- 362
Hadžić Vanja -II- 55, 56
Hadžić Zeko — Buljubaša -I- 117
Hadži-Efendić -I- 366

Hadži Lješi –II– 520, 523, 524
Hadžimurterić Halil –I– 195
Hadži–Vuković –I– 160; II– 173
Hadživuković Božo –II– 254
Haha –III– 53
Haile Selasije –III– 71
Hajdrih –I– 378
Hajduković Jandra –I– 307
Hajtić, m. –II– 96
Hai Kordel –III– 32, 34, 162, 163
Halifaks –III– 162
Hamzić –II– 321
Hamović Rade –I– 141, 154, 155, 156, 157, 206, 216,220; II– 111, 194 , 224, 324
Han–Pijesak –I– 89 , 90, 109, 110, 112, 119, 230, 365; II– 292, 314; III– 117
Hansko Polje –II– 141
Han Soha –I– 153, 163
Hantington –III– 99
Hanzel –II– 487
Haris –II– 522
Harison –II– 57
Hariš Ilija — Gromovnik Ilija –I– 322
Harkov –I– 168, 169, 170; II– 17 , 96, 103 , 209, 355
Harkurt –III– 77, 101
Harvurd –III– 55
Hasan, partizan –I– 59, 92
Hasanbegovac –II– 104
Haša –II– 117
Hallagića Tabija, m. –I– 259, 260
Havajska Ostrva –III– 82
Hazoš Margita –II– 76
Hebrang Andrija –I– 282 , 319, 324, 326, 327, 331, 332, 384, 445, 446, 447; II– 349, 358, 376, 377, 452; III– 208
Hekl Karlo –II– 288
Hemić Ibrahim –II– 288
Henigman Angela –II– 404
Henigman Maks –II– 404 , 405
Henigman Pepca –II– 404
Henigman Tonček –II– 404
Henri, lekar –III– 78
Henrih (vidi Miklav Vlado)
Hercegnovi –I– 184
Herceg Sćepan –I– 165
Herta –II– 217
Hercegovina –I– 67 , 88 , 91, 111, 116, 130, 133, 137, 144,145, 146, 147, 151, 152, 157,158, 163, 167,170, 171, 173, 174, 179, 180,182, 187, 188,189, 194, 197, 198, 199 , 201,212, 217, 225 ,226,230 ,232 ,244 ,265 ,268 ,277, 298 , 318, 320 , 336, 351, 352 , 259 , 371, 391, 392; II– 38 , 52, 62, 63 , 65 , 67, 75, 86, 113, 114, 116,121, 132, 180, 182, 193, 194,195, 206, 208 ,226,239 ,245 ,251,255 ,275 ,298, 324 , 341,342 ,348,374,375 , 415 , 450,471, 477, 481, 486, 493 , 498 , 500, 508; III– 61, 62, 63, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 114, 127, 129, 147, 173,176, 193, 197,199 , 201, 210,211, 214, 224 , 225 , 229 , 244
Hercegovačke brigade –I– 119, 152, 213; II– 64, 79, 110, 111, 118, 119, 123, 126, 133, 136, 140, 144, 153,162, 170, 194,197 , 238 ,240 ,245, 247 , 251,257 ,266, 273,275 , 283 ,324 ,342, 375, 492
Hercegovački bataljoni –I– 144, 156, 157, 163, 179, 180
Herberštajn Jurij –I– 409
»Herman Gering«, nemačka divizija –II– 357 421, 442
Herkurt –III– 71
Herst –III– 175, 179
Hes Rudolf –II– 461
Hini Luidji –III– 75
Hitler –I– 19, 25, 39, 41, 54, 99, 106, 117, 119, 138, 154, 182, 206, 211, 215, 256, 266, 287, 359,367,378, 380, 386, 391, 418,448; II– 14, 21, 24, 27, 29, 35, 38, 45, 47, 57, 61, 62 , 71, 78 , 84, 85 , 86 , 93, 94, 129, 137, 159, 215, 230,249,254, 268, 282, 291, 292,294, 307, 318,325,333, 343, 348, 352, 353,356, 364, 365,374,389, 414, 415, 432, 433,434, 488, 496, 497, 498, 502, 505, 507, 516; III– 32, 42, 46 , 51, 54, 56 , 61, 81, 82 , 83 , 84 , 88, 116, 133, 134,153,160, 178, 179, 203, 209,228, 240 , 244
Hitlerova telesna straža –II– 86
Hjuot Luis –II– 492; III– 16, 71, 182
Hočevlje –II– 318
Hodža Enver –II– 519, 521
Hodža Fadii –II– 521
Hodžić Idriz –II– 118
Hodžić Mujo –I– 133, 137, 153
Hodžić Sabahadin –III– 51
Hodžić Salko –I– 224
Hofbauer –II– 321
Hojon –II– 75
Holandija –II– 38
Holivud –III– 176
Holm –I– 86
Holjevac Veco –II– 370, 378
Homolje –II– 488
Horvat –I– 370
Horvat Joža –II– 474
Hosić Avdaga –II– 288, 290
Hrčavka –II– 258 , 260 . 261, 263 , 276, 300
Hrgar –I– 378; II– 96, 97, 103
»Hristo Botev«, bataljon –II– 527, 528
Hrišćanska zajednica mladih ljudi –I– 126
Hrnak Milan –I– 322
Hmjad –II– 76
Hronac –II– 243
Hrozničeк Rudolf –I– 442
Hrvati, m. –I– 354
Hrvatska –I– 40, 52. 53, 82, 92, 108, 113, 118, 122, 132,140, 145, 146, 149, 180,198 ,201. 212, 215,229, 234, 268, 274, 275, 285,286, 289, 297,306,310, 312, 318, 319, 324,328, 332 ,337,342 ,359, 371, 377 ,384 ,438 ,441, 455; II– 32. 48, 61, 62, 63, 64, 69, 70, 81, 86, 91, 95, 98, 141, 160, 168, 227, 230, 315, 325, 327, 329,330,334, 343, 344, 345, 347,349, 350 , 351,355 ,364 , 376,377 , 379 ,407 ,411, 418 , 419 ,435 ,437, 439,441, 442 ,445 ,446, 447, 448, 453, 456, 461, 471, 495; III– 58, 61, 62, 63, 105, 106, 107, 109, 113, 114, 115, 148. 162, 190,197 ,200, 201, 202, 204, 208,210, 211, 214 , 216, 224 , 225
Hrvatske brigade –I– 303 , 307 , 309, 340, 341, 357, 384; II– 131. 147; III– 120, 239
Hrvatska seljačka stranka — HSS –1– 311, 312. 319, 324, 325, 384, 389, 442, 443; II– 24, 330, 348, 358, 366, 376, 462, 499
Hrvatski korpus (vidi Četvrti korpus)
»Hrvatski narod«, –I– 229, 230; II– 309, 366
»Hrvatski novi list« –I– 81

Hrvatsko Zagorje -I- 213; III- 109, 113, 114; III- 201
Hrvatsko Primorje -II- 249, 348, 389, 394, 418, 441, 442 , 443 , 448, 454 , 499; III- 105, 106, 109
Hubl -I- 243
Hum (brdo na Visu) -III- 11, 164
Hum -I- 117, 179; II- 224 , 225 , 226, 232, 252, 263
Humić. m. -II- 191
Humna -I- 158
Humo Avdo -I- 19, 20, 384; II- 133, 174, 182, 187, 193, 198; III- 50
Huper, lekar -III- 24, 29
Husinje -II- 321. 322
Huspaić Faik -II- 138
Hvar -III- 15 , 62, 106, 107, 108, 109, 113, 131, 132, 172, 197, 202, 210, 211, 217

I

I bar -III- 110, 111, 113, 127, 206, 211
Ibarski Klanac -III- 201
Ibarska Klisura -III- 224
Ibarski odred -III- 220
Ibišbegović -I- 195
Ibrahimpašić Husejin -I- 380
Ibrišimović -II- 447
Idbar -II- 135, 146, 149, 151, 154, 156
Idbar, r. -II- 150
Idn -II- 84; III- 32, 91, 162. 172
Idrija -III- 111
Ifsar -I- 156; II- 186
Igman Planina -I- 90, 95, 96, 174, 218, 220; II- 109
Igmanska četa -I- 120
Igmanski bataljon -I- 152, 154
Ignjatović, maior -II- 193
Ignjatović, četnik -I- 60
Ignjatović Božidar -I- 163
Ignjatović Vućko -I- 52
Ignjatovski -I- 126
Iković Doka -II- 271
»I! Re», italijanska divizija -II- 355
Ilić, četnik -II- 154
Ilić, emigrantski ministar -III- 41
Ilić Milan — Ciča -I- 32 , 73, 74, 77, 89, III- 201
Ilić Mladen -II- 204
Ilić Pavle — Veljko -I- 135 , 226 ,227 ,232, 245, 264, 265 ,269 ,271,274 ,281.283 ,296, 300, 339, 369, 376, 405, 407; II- 52, 167, 185. 192, 199 , 201202 .203 , 204, 209, 211,229, 239, 294 , 314 ,315.317, 318 , 322 ,329 .330, 415, 464; III- 13
Ilić Petar (vidi Drapšin Petar)
Ilić Slavko -I- 52
Ilidža -I- 120, 221; II- 132; III- 65
Ilija Gromovnik (vidi Hariš Ilija)
Ilik -I- 318
Ilino -I- 154
Ilirska Bistrica -II- 407
Ilok -I- 353; II- 189
Ilovača -I- 155
Imamovići, m. -I- 81
Imotski -I- 250, 274, 284 , 286; II- 66, 88 , 92, 112, 115. 116, 128, 449; III- 14
Imotski odred -III- 14
Imotsko Polje -III- 13
»Imperijalizam. . .« -II- 169
Indija -I- 303; II- 460; III- 94
Indija -II- 296
Inges, radnik iz Zagreba -II- 456
Indiska deseta divizija -III- 42, 47
Irac (vidi Marković Ivan)
Irig -I- 354
I sa -II- 167; III- 222
»Iskra«, bataljon Sime šolaje -I- 277, 278, 280
»Istina« -II- 295
Istočna Bosna (vidi Bosna)
Istočni front -I- 80, 99, 101, 105, 116, 133, 143, 169, 174, 175. 181, 215. 245, 251, 257, 258. 276, 295, 310, 318, 319, 372, 378. 380; II- 24, 57, 61. 69, 74, 75, 82. 84, 146, 153, 160, 164, 202 , 237 , 283 , 311. 317, 364 , 389, 410, 442, 476. 483, 496, 497, 507; III- 23, 30, 54, 134, 145, 206, 229
Istočno-dolenjski odred -II- 31
»Istorija SKP (b) -1- 62 . 64 , 65, 121, 135 . 411. 424; II- 47. 56. 197, 490
Istra -I- 373; II- 320, 324, 344,363. 391, 394, 405, 416, 421, 431. 437. 442, 446; III- 48, 84, 105, 111,113, 132. 134, 135, 167. 199,202, 204 , 210, 211
Italija -I- 44, 49, 150, 166, 173, 266 , 331, 359, 367. 373; II- 11, 210, 211. 275, 298. 309, 320, 328, 342,353. 374. 376, 377, 380, 386,387, 389, 390,395, 396, 397, 409, 411. 412,416, 417. 418.419. 420. 421. 425, 431, 434,442, 448 ,452 ,454, 457 .460 ,480 . 482 , 483 ,491, 492, 497, 498, 504, 507, 510. 523; III- 11, 12, 15, 16,17, 19 . 26, 27 , 28 . 29 ,34 . 36. 40,48, 49, 51.58, 69, 70, 74, 75,76,77, 78, 79.80. 82, 83 , 84 , 85 . 86. 89 , 91, 94 . 96. 100, 102, 103,-116,130, 132. 134. 135, 136, 143,147, 150, 159,161, 163, 166. 167. 171, 173,178, 184, 185,186, 195, 196, 199, 207, 212,229
»Italija«, brigada -III- 134
Ivačić 2arka -II- 420
Ivančić Marija -II- 423. 424
Ivančič, braća -II- 478
Ivančići, m. -I- 81
»Ivan'Cankar«, brigada -II- 31
»Ivan Gradnik«, brigada -II- 396
Ivanec -III- 106 , 201
Ivanićgrad -I- 131, 356
Ivanovac -I- 283
Ivanović Seka -I- 119
Ivan-Sedlo -I- 221. 225, 228; II- 116, 119, 160, 272 , 449
Ivanišević Luka -II- 33
Ivanov Vsevolod -III- 139
Ivanović Dragiša -II- 111, 112, 235 , 281, 285, 300
Ivanović Miladin -I- 85 , 409 , 416; II- 439
Ivanović d-r Mladen -I- 392
Ivanović Slobodan — Laje -I- 119
Ivanović Vladimir — Robert Spanac -I- 326
Ivanjica -I- 31. 36 , 52, 431, 441; II- 488; III- 110, 111. 114
Iveković d-r Mladen -I- 324, 383, 447; II- 80, 266. 267, 331, 366
Ivica, m. -II- 198
Ivić Cavre -I- 264
Ivić Marko -I- 247
Ivković -I- 184, 456
Ivović Dušan -I- 384

Ivković Lala -I- 50
Ivović Petar -III- 65
IzaČić Grad -II- 96
Izbičani -I- 70
Izgori -I- 147, 163, 191, 207; II- 68, 182, 251, 253 , 300, 301, 304, 317
Izjum -I- 215
»Izonco«, italijanska divizija -II- 386, 406
»Izraz« -I- 256

J

Jablanac -III- 217, 223
Jablanica -I- 65, 350, 365; II- 110, 113, 114, 115, 116,121, 122, 130, 132, 133, 134,136, 140, 142,143, 145, 148, 151, 157, 166,167, 183, 192, 242, 257, 322, 449; III- 203
Jablanica (u Srbiji) -II- 487, 489, 521,530; III- 108,110, 127, 197, 200, 201, 202,205, 212
Jablaničko-pasjački odred »Stanimir Veljković« -II- 47
Jablanovo Brdo -II- 268
Jabuka -I- 154; II- 44, 191
Jabukovački četnički bataljon -I- 349
Jadar -I- 424, 457 , 458, 459, 460 , 463
Jadeševci -I- 465
Jadovnik -III- 122
Jadovno -I- 88
Jadranski odred -I- 456, 457
Jadransko More — Jadran -I- 44; II- 35, 77, 159, 187, 328, 359, 362, 363, 375, 379, 419, 491; III- 12, 15, 16, 106, 108, 110, 131, 132, 211, 216 , 222 , 223, 225
Jaglići, m. -I- 244
Jagodina (u Srbiji) -I- 34, 35, 40, 50, 111; II- 203
Jagodina (u Hercegovini) -I- 224
Jahorina -I- 87, 113,136,137, 155, 156,162, 215; II- 47, 191, 224, 276, 287
Jahorinski odred -I- 87, 135, 136, 148,149, 152, 157; II- 224
Jajce -I- 82, 240, 245, 248, 270, 277, 280, 284, 289, 290, 291, 292,293,295, 296, 297,298, 336, 346, 347, 377, 390, 392; II- 16, 19, 26, 27, 58, 60, 62, 69, 105, 155, 159, 184, 203, 331, 335, 363, 411, 436,437,456, 476, 483,484, 485, 486, 491, 492,494,495, 506, 508,510, 511; III- 12, 18, 22, 25, 29, 30, 31, 43, 50, 51, 61, 62, 63, 110, 111, 112, 125, 127 *1*2,* 189, 197, 214
Jajinci -III- 226, 236
Jakac Božidar -II- 430
Jakić Fadii -II- 139
Jakić Momir -I- 89, 90
Jakić Radomir -II- 89
Jakić Velimir -I- 235, 236, 237, 238, 260, 264; II- 90, 158
Jakovljević Bogdan -II- 15
Jakovljević Đorđe -II- 15
Jakovljević Milivoj -II- 15
Jakšić -II- 91, 145
Jakšić Dura -I- 86
Jakšić Milan — Ivan -I- 86
Jakšić Pavle — Kraljevački -I- 31, 136, 238, 431; II- 96, 229, 233, 266, 277, 283, 330, 460, 467 , 476
Jakšić Sveto -II- 175
Jalta -III- 162, 172
Jambrišek Milivoj -II- 447
Jamena -I- 353, 354; II- 188
»Jan Žiška«, bataljon -II- 470
»Jan Žiška«, češka partizanska brigada -II- 471; III- 19, 135
Janda Jozo -II- 508
Janić Strahinja -I- 423
Janić Vlado — Capo -II- 465, 468, 470, 471, 472, 475, 476
Janka Pusta -I- 327
Janketić Stana -I- 216
Jankovac -I- 379
Janković Bata -I- 441
Janković Boško -II- 266
Janković Mićo -I- 463; II- 263, 491; III- 189
Janković Miličko -I- 182
Janković Tomo -I- 380
Janj, oblast -I- 248, 278, 296, 298, 347, 374; II- 58, 245, 330, 333, 334, 485; XII- 125
Janjilo -III- 192
Janjić Bata -I- 143
Japaga -I- 353
Japan -I- 117; II- 353, 460
Jaran -I- 353
Jaroslavski -II- 209
Jasenak -II- 441, 443 , 445, 448 , 454
Jasenik -II- 77
Jasenice -I- 437
Jasenovac -I- 233 , 234, 369, 371, 381, 441, 443, 444; II- 21, 72, 135, 167, 168, 190, 335, 351, 359, 470
»Jasenovački logor«, brošura -II- 73
Jasenovo -III- 223
Jasenjani -II- 115
Jasikovac -II- 101, 106
Jaska -I- 310, 371
Jastrebac -I- 44, 271, 392; II- 530; III- 197, 201, 202, 224
Jastrebački bataljon -II- 490
Jastrebački odred -II- 47
Jastrebarsko -I- 285, 310, 355
Jastrebinka -II- 113
Jaša Tomić, m. -III- 223
Jaučinski Vis -I- 448
Jauković Vojin -II- 89
Jauković Danilo -I- 225; II- 282
Javor -I- 324; II- 287
Javorak -I- 180; II- 161, 211, 235, 238, 245, 530; III- 80
Javorica -II- 465
Javornik -II- 144
Javornjača -II- 337
Javorski Boža -I- 37, 52, 431, 439, 440, 441
Javorski četnički korpus -III- 127
Jazak -I- 354
Jažići, m. -II- 173, 177, 199, 201
Ječmenica Dušan -III- 124
Jedanaesta divizija, srednjobosanska -III- 225
Jederli -III- 26
Jedinstveni narodnooslobodilački front — JNOF -III- 62, 169
Jedinstveni narodnooslobodilački front Bosne i Hercegovine -I- 88
Jedinstveni narodnooslobodilački front Crne Gore -II- 205
Jednak Simo -II- 473, 474
Jedovik -II- 97

Jefrem Kula -I- 259
Jegejska Makedonija -II- 525 , 528
Jegejsko More -II- 375
Jelačić, ban -II- 447
TMnclrn -T. 749
Jelašac -I- 204, 214, 216; II- 75, 163, 171, 177, 190, 192, 199
Jelašinovci -I- 384; II- 336, 338
Jeleč -I- 192, 200, 201, 263, 268, 271, 274
Jelenić -II- 491
Jelenov 21jeb -I- 372
Jelenje -II- 442
Jelić, zlatar -II- 238
Jelić Milovan -I- 143
Jelić Milutin -I- 207; II- 192, 193
Jelovac Jovan -II- 174
»Jenk« -III- 59, 93
Jeras, profesor -II- 390, 412
Jeremić -I- 413
Jerinić Dobra -I- 464
Jerinići, m. -II- 283
Jerković Dušan -I- 83, 114; III- 202, 243
Jerković Mate -II- 466 , 467
Jerković Nebojša -I- 114 , 456, 464 , 466
Jesenice (vidi i Ličke Jesenice) -I- 271; II- 64
Jevđević Dobrosav -I- 134, 156, 158, 159; II- 62, 80, 89, 183, 114, 115, 116, 121, 122, 129, 141, 144, 195; III- 209
Jevremović Andrija -I- 52
Jevrić Radule -II- 493
Jfcvtić -I- 372
Jevtić Boško -II- 49, 57
Jevtović Života -I- 413
Jezerane -I- 441, 445, 452, 453, 454
Jezero -I- 204, 280 , 289, 292 , 293
Jezerošaranski bataljon -I- 434
Ježića -III- 103
Jojić Bajo -II- 493
Jojić Mija -I- 188
Jojić Olga -I- 60, 135
Jojičević Milorad -II- 65
Jokanić Ljubomir — Beli -III- 236
Joka, starica -I- 87
Jokanović Anton -II- 249
Joković -I- 465
Joksimović, »Era« -I- 53
Joksimović Radoje -I- 126
Joksimović Savo -II- 205, 493
Jordan -II- 23, 146
Jorgo Anton -II- 264 , 266
Josifovski Kuzman -II- 517, 519, 521, 523
Josipdol -II- 445 , 448, 452
Johanesburg -III- 39
Jošavka -I- 228; II- 22
Jošama -I- 356
Jošaničko-slatinski bataljon -I- 160
Jovanić Đoko -I- 302
Jovanović, pukovnik -II- 116
Jovanović, učitelj -I- 185, 186
Jovanović Arso -I- 69 , 72, 89, 92, 93 , 94, 99 109, 115,119,122, 130, 131, 136, 138,139, 140, 141,142,143, 146, 147, 156, 157,158, 160, 161,162,166, 171, 177,182 , 203,206, 244 , 246 ,258 ,260, 261,270,276 , 288 ,295 296 , 298 , 307 , 339, 372, 431; II- 31, 231, 242, 305 , 315 , 316 , 322, 325 , 330 , 415, 491
Jovanović Btažo -II- 479, 480
Jovanović Dragi (đak) -I- 115
Jovanović Dragi -I- 21, 416; II- 487; III- 229
Jovanović d-r Dragoljub -I- 44, 45, 119, 405, 406, 425; II- 311, 491
Jovanović Doka -I- 436, 437
Jovanović Doka — Jarac -I- 58
Jovanović Jovan — Joca -I- 22, 23, 24, 55 , 80, 387, 413; II- 463; III- 243
Jovanović Ljuba -II- 489
Jovanović Ljubiša -II- 508
Jovanović Miljuša -I- 92; II- 219
Jovanović Miroslav — Mima -I- 18; III- 123, 126
Jovanović Mića — Korčagin -I- 143, 161, 166- II- 52
Jovanović Petar -I- 172; II- 68, 106
Jovanović Radivoje — Bradonja -I- 55, 114, 115, 457; II- 489; III- 223
Jovanović Rajko -I- 456
Jovanović Ratko -III- 42, 43 , 44, 47, 50, 52
Jovanović Senka -I- 123, 339; II- 237
Jovanović Slobodan -I- 114, 360, 364; II- 78, 179, 340; III- 41
Jovanović Stevica -II- 294
Jovanović Vaso -I- 282; II- 151; III- 240
Jovanović Vlado -II- 350
Jovanović Zdravko -I- 32, 148, 149, 152, 155, 372, 452, 454, 455
Jovanović Zeka -I- 422
Jovanović 2ikica -I- 18, 114, 115 , 391, 447, 448 , 454
Jovica iz Konjuše -I- 95, 96
»Jović«, štamparija -II- 76
Jović Joka -II- 15
Jović Milan -I- 362
Jovićević Milo -II- 125
Jovićević Pavle -II- 520
Jovićević St. -II- 122
Jovičić, krojač -I- 236
Jovičić, prota -I- 130
Jovičić Anka -I- 339
Jovičić Olga — Rita -I- 236
Jovičić Veličko -I- 339
Jovović Jakov -II- 478
Joza (vidi Butorac Jozo)
Jože d-r -II- 387
Jugović -I- 184 , 422
Jugoslovenska brigada u SSSR-u -III- 151
Jugoslovenska nacionalna stranka — JNS -I- 95, 159; II- 24
Jugoslovenski odbor u Italiji -III- 39
Juhnov -I- 108
Jukić Ilija -III- 38, 39
»Junajted pres« -III- 99, 176
Jung d-r -II- 47
Jura, Dalmatinac -III- 124
Jurić Franciska -II- 288
Jurić Ulrih -II- 288
Juričević Mirko -II- 182
Jurišna omladinska četa -II- 75
Jutah -III- 82
»Jutro« -II- 412
Južna Afrika -III- 41
Južna Morava -III- 214
Južnobanatski odred -I- 82
Južnohercegovački odred -II- 252
Južnomoravska brigada -I- 119; III- 117, 118, 120
Južnomoravski drugi odred -II- 490
Južnomoravski prvi odred -II- 490
Južnoprimorski odred -II- 396

K
Kabilo Danica -II- 146
Kablar -I- 83
Kaćenko Aleksandra — Sura -II- 352
Kaćun Suma -I- 204
Kačanik -I- 18
Kačarevo -III- 122
Kačer -II- 489
Kačić-Miošić -II- 49
Kaderno Antonio -I- 306
Kadijević Vojo -II- 185, 186
Kadinjaća -I- 63
Kairo -I- 92; II- 324, 327, 328, 342, 389, 394, 410, 460 , 486 , 510; III- 12. 19.21,22. 23 ,24 25 ,27 .30, 31,32 ,33 .34. 36 ,37,38 ,39,40 41, 43,45, 46,48,49,52, 55.56,60 64,65 66 , 69,81, 93,94 ,99,103, 111, 114 , 153 159, 160, 179, 193, 195, 196, 200, 209
Kairo, pi. -III- 85
Kaja, iz Užica -I- 194
Kajgana Milan -II- 472
Kajić -I- 265
Kajmakćalan -II- 519, 522 , 525, 526, 528, 531
Kajuh (vidi Destovnik Karei)
Kakanj, rudnik -II- 305 , 322, 340
»Kako se kalio čelik« -I- 143, 407; II- 52
Kaiabić Nikola -II- 489
Kalabrija -III- 84
Kalafatić -II- 455
Kalajitovič Vuk -I- 68 , 72, 123; II- 193, 194
Kalenić, manastir -I- 36
Kalezić Đorđe -I- 130
Kalifornija -III- 174, 177
Kaline -I- 172
Kalinovićki bataljon -I- 143
Kalinovički odred -I- 120, 135, 141, 154, 157, 161; II- 75, 76
Kalinovačko Zagorje -II- 168
Kalinovik -I- 89 , 92 , 93 , 94, 106, 123, 128, 140, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 172, 194, 198 , 205 , 214, 215 , 216 , 218 , 226, 230, 268 , 343 , 349; II- 89, 90, 159, 160, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 169,170,171,173,174, 175,176,177,178, 179, 180,184,185,187,190, 192,193,196,202 231, 242, 267,268,271,272, 273,274,275,295, 296, 299 ,312,374,450,451, 489,493; III- 63, 107, 111, 112, 200
Kalinjin -I- 81; II- 17
Kalničko Gorje -I- 357,
Kaluđer Zdravko -I- 73
Kaluga -I- 81, 364
Kalvajt -I- 346
Kamber -I- 442
Kamena Gora -I- 160, 170; III- 198
Kamengrad -II- 465
Kamene Zidine -II- 308
Kamenica -I- 85 , 87, 448 , 455; II- 77; III- 221
Kamenica, četnik -I- 55
Kamenska -II- 22, 465
Kamenski Most -II- 77
Kamešnica -III- 201
Kamna Gora -II- 198
Kamnica -III- 220
Kamnik -I- 271; III- 106
Kanada -II- 240, 356; III- 110, 173
Kanal kod Jajca -I- 289 . 290, 291, 292
Kandov Zlatko -III- 79
Kankdžija Mehmed -II- 288
Kante Vladimir -II- 399
Kantrić Dušan -I- 322
Kapa Jovo (vidi Kapičić Jovo)
Kapela, pi. -I- 326; II- 348 , 454
Kapela, m. -II- 37
Kapela Batrina -I- 358
Kapelan Bogdan -I- 51, 52
Kapetanović Esad -II- 12, 13
Kapičić Jovo -I- 186; II- 36, 213 , 479
»Kapital« -II- 34
Kaporeto -III- 85
Kapor Cedo — Hercegovac -I- 110, 198; II- 111, 193, 194
Kaptol -II- 467
Karabegović Osman -I- 282, 340, 384, II- 232
Karačić Radenko -II- 192
Karađorđe -III- 174
»Karađorđe«, četnički štab -I- 362,
Karađorđević Đorđe -III- 235
Karamatijević Efimija -I- 71
Karamatijević Jevstatije -I- 71, 130, 233, 255, 384
Karamatijević Mita -I- 71
Karamatijević Nedeljko -I- 71
Karamatijević Pivo -II- 38, 69
Karamatijević Vlajko -I- 71,
Karan Bude -I- 303
Karan -I- 52 , 53 , 54, 428; II- 66
Karanović Dušan -II- 268, 274, 346
Karanović Savo -I- 362
Karaorman -II- 523 , 524
Karaula na Neretvi -II- 114, 135, 182
Karavanke -II- 375, 499
Karaulica -II- 120
Karadžova -II- 522
Karadžić Vuk -I- 172
Karbonari -III- 18, 70
Kardelj Edvard — Beve -I- 17, 22 , 47, 51, 62, 63 , 68 , 70, 71, 73 , 79. 80. 82, 128. 198 , 234, 271, 289,371,376 ,425 , 426 , 427 , 429 ,456; II- 15, 320 , 349 , 358 , 365 , 366 , 374 , 376, 377,378, 379, 381,382, 383, 386, 387, 393, 411,418, 421, 423 ,425 ,426 , 429 , 431. 436, 437,438, 439, 440 ,441,485 , 495 , 511; III- 111,162, 196, 202, 284, 185, 189, 192, 208 , 219
Kardelj Pepica -II- 402
Karić Bata -I- 375
Karić Milan -III- 43
Karlobag -II- 416, 443
Karlovac -I- 82 , 257, 301, 305 , 312, 313, 314, 315 , 318, 325 , 327 , 354 , 355, 358, 435, II- 60, 61, 64 , 66, 81, 96, 159, 380, 381, 382, 383, 439, 442, 454; III- 62. 105, 107, 113, 114, 198 , 200 , 201, 202, 210, 214
Karlovački odred -I- 319; II- 382 , 383 , 437
Karlovčić, m. -II- 296
Karolji Mihalj -III- 62, 109
Karpati -III- 148, 150
Kasalović -II- 127
Kaserta -III- 84, 89 , 90, 166
Kasindol -I- 144, 153
Kasindolska četa -I- 155
Kastav -II- 364, 442
Kastei Kamerino -III- 75
Kastratović Manojlo -II- 493
Kaše -III- 209
Kaštel -III- 225
Kata (vidi Pejinović Kata)
Katanija -II- 321, 326

Katanić -I- 441
Katan Soloman -II- 22
Katin Kuk -II- 251
»Katolik hero Ul«, list -III- 65
Katun -II- 253
Katunišće -II- 263
Katunska Nahija -I- 173; III- 78, 107
Katuša -I- 119
Kaurić Stjepko -I- 370
Kavadar -II- 519, 527 , 528; III- 214, 216
Kavadarci -III- 211
Kavadarski partizanski odred -II- 526
Kavalero Ugo -II- 62, 63
Kavezon Braca -II- 12
Kavkaz -I- 374; II- 93; III- 149, 206, 213, 232
Kavrić -II- 508
Kavurić Stjepko -I- 88, 89
Kavurka -I- 264
Kazablanka -II- 84, 90
Kazanci -I- 250; III- 193
Kazani -II- 258
Kazbek -III- 206
Kecman Bogdan -II- 46; III- 244
Kecman Dmitar -II- 60
Kecman Điđa -I- 368, 376; II- 21, 23, 41, 58, 60. 177
Kecman Jovan — Sue -II- 39
Kecman Koviljka -II- 23
Kecman Milan -II- 41
Kecman Mile -II- 59
Kecman Pero -II- 22, 41
Kecman Stana -II- 41, 146
Kecman Vasilije -II- 41
Kecman Vlado -II- 22
Kecmani, m. -II- 59
Keković Dušan -II- 125
Kembel -II- 240
Kemfelj Duka -I- 443
Kenedi Edvard -III- 93, 94
Kenig Hans -II- 306
Kenija -III- 94
Kerč -I- 178
Kerečki Sima -I- 46, 423
Kerestinec -I- 318, 441, 442; II- 169, 351
Kerković Savo -III- 27
Kerović -I- 351, 366
Keršovani Otokar -I- 26, 441, 442; II- 349; III- 168
Keselring -III- 88, 91, 199
Keserović -II- 287, 503, 530
Kestenovac -I- 309
Kević Milivoje -I- 53
Kidrič Boris -II- 386, 387, 388, 389, 390, 391, 398, 423 , 431, 436 , 440
Kidrič Marijeta -II- 386 , 401, 404
Kičevo -II- 414, 521, 523, 524, 528, 531; III- 214
Kičevski odred -II- 523
Kifino Selo -I- 106; II- 176, 216
Kijev -II- 457 , 494 , 495 , 506; III- 148, 213
Kijevo -I- 128 , 220, 343; II- 26; III- 209
Kijevo (kod Beograda) -III- 227
Kijevska četa -I- 152
Kijevski bataljon -I- 154
Kik -II- 277
Kikinda -II- 294
Kikindski odred -II- 294
Kina -II- 460
Kirenanka -III- 21
Kirškovac -III- 198
Kistanje -III- 63
Kitinčev -II- 524
Kitka -III- 219
Kladanj -II- 187, 288, 290 , 291, 292, 293, 297, 305, 309, 323; III- 112, 114, 117, 118 , 209, 210, 215, 216
Kladarin Đuro -II- 229, 277, 460, 461, 471. 472, 475, 476
Kladuša -II- 26, 96, 459
Klagman Džems -III- 187
Klana -II- 442
Klanac Kula -I- 259
Klaonica -I- 60
Klarić, porodica u Borijama -I- 214
Klarić Sima -I- 123
Klarić Sćepan -II- 175
Klark -III- 90
Klasnić, m. -II- 459, 460, 461, 463 , 472, 475
Kiašnica -II- 70
Kiek -I- 85; III- 223
Klekovača -I- 331, 371; II- 24
Klenak -II- 75; III- 201
Klenovica -II- 77
Klimenta -I- 291
Klinci -I- 32. 59; III-202
Klis -I- 128; II- 15. 492; III- 225
Klisold -II- 84
Klobuci -II- 180
Klokot -II- 13
Klopćić -II- 429
Kloštar -I- 358
Klupun -I- 464
Kljajić Soka -I- 381
Kljajić Filip — Fića -I- 31, 35, 54 , 64 , 68 , 78, 107, 111, 132, 246, 259, 270, 339, 426, 456, 457, 460; II- 123, 138, 158, 164, 308 , 309, 486; III- 201
Ključ -I- 257, 290, 297, 300, 301, 323, 333, 334, 346, 347, 358; II- 26, 39, 70. 73, 75, 81, 97, 105, 338, 363, 484, 485; III- 197, 199, 203
Ključ, pi. -II 494
Kljuni -II- 149, 161
Knežak -II- 406
Knežević -II- 310
Knežević Branko -III- 75
Knežević Ilija -I- 346
Knežević d-r Irina -II- 138 , 360
Knežević Radomir -II- 195
Knežević Velimir -I- 225 , 226
Knežević Vladimir — Volođa -I- 133, 139, 195, 237 , 238, 258 , 260, 264, 270, 297, 346
Knežević Zivan -III- 41, 42
Knežina -I- 136
Knić -I- 36, 37, 43, 61; III- 225
Knin -I- 286, 335, 337; II- 12 , 23 , 52, 61, 62, 78 , 92, 363, 449, 452, 454; III- 48 , 79, 105, 106,110, 111, 114, 189, 195, 200, 203, 209
Kninska Krajina -I- 328; II- 134, 359
Knjaževac -III- 214
Knjaževački odred -II- 489
Kobaš -III- 215
Kobila Planina -II- 120, 123, 127, 128, 137
Kobiljak -II- 96
Kocbek -II- 414, 437; III- 104
Koceljevo -III- 217
Kocmur Košta -I- 255, 424
Kočani -II- 527; III- 219, 224. 225

Kočevje –I– 198, 271; II– 387, 390, 395 , 405, 406, 407 , 409 , 418 , 420, 422, 423 , 426, 429; III– 63, 106, 108, 109
Kočevski odred –II– 406
Kočevski Rog –II– 406, 407, 510, 530
Kočić Petar –I– 110
Kočović Moma –1– 171; II– 201
Kočović Nikola –I– 171
Kočović Straja –I– 137, 171
Kojić –I– 422
Kokin Brod –I– 92, 431; II– 193
Kokuša –I– 38
Kolac –II– 465
Kolak Rudi –II– 333
Kolarov Koča –II– 294
Kolašin –I– 19 , 94, 105, 111, 116, 119, 125, 168, 169, 171, 172, 177, 180, 183 . 207 , 211, 363, 382. 384, 432, 433; II– 113, 161, 172, 175, 217, 225, 231, 493, 494; III– 25, 211, 216, 245
Kolašinac Pavle –II– 197
Kolašinac Vukoman –II– 194
Kolašinska Polja –I– 109
Kolfiorito –III– 75
Kolfočela –III– 75
Koliševski Lazar –I– 428; II– 517
Kolubara –II– 488
Kolubarska četa –I– 32
Kolunić –II– 97
Komandirovo Brdo –II– 238
Komar, m. –I– 350
Komar Maja –I– 446
Komar Slavko –II– 456
Komarča –I– 187
Komarnica –II– 240 , 254, 257
Komatina Miloä –II– 494
Komatina Ratomir –II– 493
Kominterna –I– 42, 101, 104, 105, 317; II– 230, 239, 320, 350
Komiža –III– 108
Komnenić Petar –I– 384; II– 166
Komski bataljon –I– 178, 434
Komski odred –I– 25, 182; II– 493
Komsomol –II– 43
»Komunista«, časopis –I– 365
Komunistička partija Amerike –III– 69
Komunistička partija Grčke –II– 522
Komunistička partija Italije –III– 75
Komunistička partija Jugoslavije — KPJ –I– 19, 20, 22, 23, 25. 27, 29, 33, 42, 44, 47, 49, 50, 52 , 56, 62 , 69, 80, 81, 89 , 95 , 98, 100, 101. 102.103,104,105,110,111,116,119,121, 122. 123,124,127,131,132,135,143,146,159, 160, 161,162,165,172,174,176,177,179,182, 192, 197,198,200,202 ,206,211,224 ,240 ,249, 250.270, 274, 278 , 299 , 301, 312, 320, 323, 324, 328 , 332, 384, 388 , 389, 390, 393 , 405 . 406 , 410, 431, 435, 436, 437, 442, 448, 450, 458; II– 13, 20, 24 , 29, 44 , 59, 74 , 81, 96, 99, 190, 194, 204, 211, 217, 219, 229, 230, 237, 244, 251, 254, 280,294, 298,313 , 326,333 , 337,339, 344, 349,350, 351, 354, 359, 362, 366,372, 374, 378,389, 393, 421,423 , 427, 430,434, 460, 461,463 ,464, 471,477 , 493,495 ,498, 500. 501, 502, 505 , 515, 517, 518 , 520; III– 12, 36, 52. 61, 62, 75, 120, 126, 131, 133, 151, 166, 192, 193, 207 , 208, 220, 238
Kon Olga –I– 445, 446
Kordunaške brigade –II– 92, 96
Kordunaški bataljon –I– 325
Kordunaški odred –I– 325; II– 92, 382
Korenica –I– 108, 229, 302, 303, 328, 331, 333. 438; II– 82, 91, 119, 182, 351, 352, 354, 355, 441, 454; III– 114, 198, 199
Koreničko Polje –I– 331
Korićani –II– 84, 99
»Korijere dela sera« –III– 222
Korita –I– 117; II– 246
Koritnik –II– 246
Koritnica –II– 406
Komejćuk –I– 169
Kornjejev –III– 36, 143, 144, 145, 158, 167, 188, 243
Koroman Tomo –I– 109
Korošec, radnik iz Beograda –I– 18, 85
Korošec –II– 390 , 400
Korovin, profesor –III– 160
Koruška –I– 371, 372; II– 32, 412, 414, 416, 423, 425
Koruški odred –II– 32
Končar Dragica –II– 298
Končar Rade — Brka –I– 249, 302 , 317, 376
Konić Nurija –II– 288
Konjev –III– 150
Konjic –I– 224 , 226 . 227 . 228 , 232 , 236, 239, 240, 275, 294, 343, 350, 392; II– 26, 112,113,114, 115, 116, 117,118, 119, 120, 121, 123,125, 126, 131, 136,139, 144, 146, 149, 152,153, 155, 157, 160,173, 177, 182, 183, 187,203, 245, 449
Konjica partizanska –II– 192
Konjička brigada četnička –II– 158
Konjički bataljon –I– 199, 224, 232
Konjske Vode –I– 204, 213; II– 268
Konjuhe –II– 493, 495
Konjuh Planina –I– 352; II– 307; III– 118, 121
Konjuša Planina –I– 96
Kopaonik –I– 44 , 217 , 392; II– 38, 175, 530; III– 148, 171, 197 , 200, 206, 220
Kopljevići, m. –I– 278
Koprivica –II– 388; III– 107
Koprivnica –I– 88, 357, 358, 442; III– 201, 209
Kcrać Dušan –I– 37, 43, 228, 405
Koračića –II– 487
Koraj –III– 199
Korana –I– 305 , 306, 312, 323; II– 81, 96
Korča –II– 521, 531
Korčagin (vidi Jovanović Mića)
Korčela –I– 176
Korčula –III– 74, 111, 112, 130, 131, 132, 172, 202 , 204 , 210 , 217
Korčulanski odred –III– 131
Kordun –I– 85, 118, 120, 157, 295 , 303, 305 , 309, 313, 316, 318, 319, 325, 326, 327, 333, 354, 369, 392; II– 19, 36. 38. 64, 77,81, 91, 92, 99, 141, 162, 228 , 315 ,338 ,347 ,348, 350,363, 366, 368, 369, 370,371,372,377, 383,416, 453, 455 , 457, 459,471,507,508; III–111, 113, 174, 197 . 204
Kos –III– 75
Kosanović Sava –II– 57; III– 38, 39, 168, 172, 173. 182
Kosjerić –I– 52 , 53, 59. 60, 62, 121, 424. 428; II– 179; III– 214
Kosmaj –I– 27, 37, 122; II– 487, 490; III– 224
Kosmajac Doka –I– 20, 24, 111, 121, 122, 412, 413; II– 308; III– 219
Kosmajski bataljon –I– 18

Kosmajski odred -I- 23 , 58, 60, 93, 114, 122; II- 490
Kosmajsko-posavski odred -I- 31
Kosorić Pero -II- 189
Kosorić Radivoje -I- 109, 142
Kosov d-r -II- 118
Kosovac Milena -I- 53
Kosovo -II- 519, 520, 521, 524, 529; III- 136, 218, 224
Kosovska brigada -II- 529
Kosovska Mitrovica -II- 520; III- 220, 224, 225
Kosovsko makedonska prva brigada -II- 525
Kosovsko-metohijski odred -II- 526
Košta Krajišnik (vidi Nad Košta)
Kostajnica -I- 229 , 327 , 348; II- 18, 32, 59, 461; III- 106, 111, 200 , 225
Kostanjevica -II- 72 , 386
Kostić Dragan -I- 406
Kostić Guta -I- 114, 428
Kostić Josif -III- 229
Kostić Pega -II- 490
Kostreš -II- 471
Kostur -III- 211
Koševine -III- 122, 123, 124, 125
Košpić Obrad -II- 22
Košur -II- 248 , 252, 254, 255 , 257 , 258 , 260
Košuta -II- 263 , 264 , 265
Košutić August -III- 209
Kotaraš -III- 13
Kotlar -II- 149
Kotman Karl -II- 357
Kotor -I- 175, 176, 278; II- 374
Kotor Varoš -I- 296; II- 21, 22, 30; III- 62. 112
Kovač -I- 111
Kovač Vlado -II- 182
Kovačević -II- 195, 220
Kovačević Boro — Šćepan -I- 152, 154, 384; II- 224 , 263 , 275
Kovačević Cile -II- 48, 180
Kovačević Gojko -I- 193, 194
Kovačević Dragan -II- 284, 299
Kovačević Doka -II- 108
Kovačević Milija -II- 520
Kovačević Milisav -I- 119
Kovačević Miloš -II- 119
Kovačević Mirko — Spanac -I- 249
Kovačević Pavle -I- 193
Kovačević Raza -II- 12
Kovačević Sava -I- 116, 172, 213, 269; II- 111, 112, 180, 182, 184, 234, 235, 236, 238, 248, 281, 284, 299, 301, 302, 375, 421, 471; III- 60
Kovačević Slobodan — Pikolo -II- 73
Kovačević Veljko — Španac -II- 92 , 363 , 377, 418, 442, 443, 452, 453
Kovačević Vidra -II- 520
Kovačević Vjera -II- 243
Kovačević Vojo -II- 48, 169, 272
Kovačević Zora -II- 337
Kovačevići, m. -II- 290
Kovači -I- 138
Kovačić -II- 69
Kovačić, braća iz Trsta -II- 396
Kovačić Goran — Ivan -II- 50, 298, 375, 377
Kovačić Matija -II- 366
Kovačić Olga — Žoga -I- 275, 299, 300
Kovačić Zvonko -I- 370
Kovački Dolovi, m. -II- 108
Kovanj -I- 79; II- 75
Kovijančić Vuko -II- 76
Kozak Ferdo -III- 163, 185
Kozara, m. -I- 145
Kozara -I- 141. 153,179, 248 , 249, 250,257, 269, 270 , 285 , 310 ,318 ,346 ,348 ,349 ,380; II- 21, 37 , 39 , 54 , 66 , 73, 101, 129,178 ,237, 340, 475, 501, 530; III- 107, 108, 210,231, 232 , 237 , 245
Kozarac -I- 290; II- 26
Kozaračka četa -II- 22
Kozarački bataljon -I- 124, 341
Kozarački odred -III- 127
Kozarevina -I- 159
Kozarska brigada -II- 18, 338; III- 233
Kozila -II- 88, 346
Kozjak -II- 490, 526, 528; III- 107
Kozja Stena -I- 237, 238
Kozje Strane -II- 265
Kozluk -I- 351
Kozomara -II- 191, 195. 198, 261
Kožuh -II- 519, 525, 531
Kragujevac -I- 19, 24, 29, 30, 31. 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 53, 80, 102, 120, 121, 140, 143, 274, 391, 416, 421, 423, 487; II- 52, 166, 176, 183 , 296 , 298 , 308; III- 109, 215, 222, 224, 225, 234, 238, 245
Kragujevački bataljon -I- 72, 74, 77, 93, 95. 96, 100, 107, 134, 147, 151, 160, 163, 167, 171, 259, 375; II- 78, 161, 256, 298; III- 244
Kragujevački odred -I- 29, 30, 31, 33. 34, 35, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 46, 47, 50, 92, 93, 95, 143, 368, -II- 52, 298, 309
Krajačić Ivan — Stevo -I- 323; II- 419
Krajačić Marijan -I- 88, 369
Krajger -II- 386, 436; III- 188
Krajina (vidi Bosanska Krajina)
Krajinac Veljko -I- 339; II- 112
»Krajini od Vrhovnog štaba« -II- 74
Krajiške brigade:
Prva -I- 124 , 248 , 257 , 269, 272 , 276 , 282 , 286, 293, 297, 340, 341; II- 18, 22, 26, 65, 325, 340, 345; III- 236
Druga -I- 269, 276 , 289, 293 , 340,341,342; II- 18 , 54 , 64 ,70, 339, 340, 373 ,325 ,337, 338, 339, 430
Treća -I- 269. 276. 286, 337, 341, 368; II- 16, 23 , 76. 112, 120. 127. 136, 138,140,147, 158, 178, 186, 231. 232, 248, 252, 253, 257, 267, 268 , 271,272 , 273 , 292 , 323 ,325 ,334, 345. 346, 457; III- 127, 134. 239
Četvrta -I- 334, 341, 374; 359; III- 122
Peta -I- 336, 341; II- 54, 64, 70, 86, 88, 339
Sesta -II- 18, 26, 65, 106
Sedma -I- 218, 276; II- 16, 155, 156, 158, 191, 216, 238, 240, 245, 247, 251. 255, 266, 267, 271, 273, 319, 322, 325, 333
Osma -II- 86, 92. 96, 325 , 339; II- 127
Deveta -II- 92
Deseta -I- 336; II- 78, 81, 92, 325, 340; 111-122 , 244
Jedanaesta -III- 121
Trinaesta -III- 127, 132
Četrnaesta -III- 120
Petnaesta -III- 120
Šesnaesta -III- 120
Krajiški bataljon -I- 320; II- 22
Krajiški odredi -I- 234, 248, 263, 282, 283, 289, 292; II- 22
»Krajiški partizan«, list -I- 249; II- 73

Kralj Aleksandar -II- 36 . 299 . 330 , 335 , 503: HI- 148
»Kralj Aleksandar«, puk -I- 364
Kralj Karol -III 179
Kralj Nikola -I- 176, 179. II- 477, 479; III- 73
Kralj Petar -I- 30, 44, 237, 289, 328; II- 25, 26, 35, 287, 340, 353, 354. 357, 359. 364. 394, 408. 491, 503; 11- 30, 33, 34, 35. 37, 38. 39, 41, 44 . 47 . 48 , 49 , 53 , 56 , 58 , 64 , 90, 101, 1Ü6, 159. 164, 166, 167, 172
»Kralj Petar«, puk -I- 439
Kraljevački bataljon -I- 18, 72, 79, 84, 87, 127, 136, 148, 158, 162, 163, 167. 228. 234. 236, 238. 239, 249, 259, 286, 338; II- 27, 48, 145, 232, 233; III- 43
Kraljevački odred -I- 31, 34, 40. 50
Kraljeve Vode -I- 63. 65. 424, 425; III- 54
Kraljević Novica -I- 352
Kraljevica -II- 418, 419
Kraljevo -I- 18, 37, 40. 49, 50. 54, 56, 61, 102, 163, 236, 392, 430, 431; II- 50, 244; III- 211, 224, 234
Kraljevska vojska u Kairu -III- 41. 42
Kraljevci -I- 353; II- 296
Kraljica Jelena -I- 176; III- 78
Kraljica Marija -I- 23; III- 37
Krani -I- 380
Kranj -III- 200
Kranjčići (i Donji Kranjčići) -I- 236; II- 133, 139. 155
Kranjec Miško -II- 411
Krapje -II- 470
Kras -I- 149; III- 134
Krasavčenko Nikcrfaj -III- 140
»Krasnaja zvezda« -I- 99 , 203
Kratovo -II- 529; III- 214
Kratohvil Dara -I- 21, 24 . 28 , 90 , 91, 114, 125
Kraus, gestapovac -I- 36. 37
Kraus d-r Herbert -II- 101, 132, 138, 163, 166, 173, 191, 192, 202. 217, 218, 219, 220, 310. 315
Krbava -I- 347
Krbavica -I- 437
Krbijina -I- 349
Krbavsko Polje -II- 387
Krce Pavao -I- 384, 389
Krcun (vidi Penezić Slobodan)
Krč -I- 235, 236
Krćagovo -I- 440
Krčedin -II- 296
Krčino Brdo -II- 186
Krčmari -I- 40
Krdžić d-r Milivoje -I- 182
Krdžić Mirko -I- 182; II- 205, 495
Krdžić Mihailo -I- 182
Krdžić Radosava -I- 182
Kreaiić Otmar — Kultura -II- 350
Kredarica -I- 217
Krek Miha -III- 56
Krekovi -II- 258, 299, 375
Kreman -I- 21
Kremenčug -II- 457
Kreševo -II- 26, 114; III- 105, 106, 198
Krezović Gojko -I- 113, 141, 142, 147, 179
Kriger, gestapovac -II- 395
Krf -I- 115, 149
Krim -I- 307
Krim, pi. -II- 406 , 407
Krimski odred -II- 406
Krinka, Srbijanka -II- 147
Krit -1- 358; II- 62, 202; III- 42
Krivaja -III- 113, 114, 119, 120
Kriva Feja -II- 529
Kriva Palanka -II- 519, 528; III- 200, 217, 219
Kriva Reka -II- 528, 529
Krivalić Hošim -II- 288
Krivic Vlado -II- 425
Križanec -I- 262: II- 32
Križanić Juraj -II- 447
Križevac -III- 225
Križevci -III- 201
Križevići, m. -II- 318
Križišće -II- 442
Križpolje -II- 454
Krk -II- 419; III- 62, 111, 132
Krka -II- 386 , 406, 429; III- 62
Krleža -II- 49
Krmeća Glava -I- 235
Krmpotić Toma -11- 77
Krndija (vidi Orešković Marko)
Krnovska Glavica -II- 238
Krniak -1-319; II- 81
Krnjaci -II- 338
Krnjević -I- 443; II- 353
Krnjetić Milan -I- 125
Krneuša -II- 337
Krozijer -II- 316
Krstac -I- 178, 179. 181, 182, 183, 187, 219; II- 134, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 151, 190, 240, 477, 478
Krstac, pi. -II- 161
Krstajić Miro -I- 384
Krstić Slobodan -III- 123
Krstulović Vibor -II- 279
Krstulović Vicko -I- 250, 339, 384, 390; II- 139, 143, 146, 148, 185. 279. 446; III- 130
Krš -II- 252
Krško -III- 225
Kršava -I- 463
Krški odred -II- 406
Krško Polje -II- 409
Krug -II- 30
Krupa -I- 290, 327, 362, 381; II- 97; III- 63
Krupanj -I- 32, 51, 120, 383, 428, 448, 449, 452 , 453 , 455 , 456 , 457 , 458 , 460 , 463, 466; II- 77
Kruševac -I- 49, 179, 391; II- 490; III- 198, 211, 215, 224
Kruševo -II- 217, 240, 256, 263 , 282 , 465; III- 214
Krušedol -II- 295
Kruščica -I- 178. 179, 187, 188; II- 149
Krvavo Brdo -II- 251
Krvarica -II- 277
Kržicki Leo -III- 178
Kržišnik d-r -II- 391
Kuban -II- 93
Kuburić Bogdan -II- 40
Kučevo -I- 22
Kuč Milan -II- 493
Kuč Crnga -II- 493
Kučičino -III- 219
Kučko-bratonožićki odred -I- 186
Kučko-piperski bataljon -I- 434
Kuga Dušan -II- 12
Kuhani -II- 149
Kujuli -I- 431
Kuk Planina -I- 191, 347

Kuk. amerìCki oficir -III- 83
Kukavica -I- 271; II- 487. 530
Kukavički odred -I- 122
Kukavički bataljon -II- 490
Kukić Miloš -I- 304; II- 111
Kukuä -II- 530
Kula -I- 234; II- 152. 158, 160, 167
Kula Bihaćka -I- 377, 380
Kulen Vakuf -1- 239. 301, 380; II- 15, 76, 91, 343, 347, 363
Kulenović Bećir -I- 128
Kulenović Skender -II- 37
Kulina -II- 195
Kultura (vidi Kreačić Otmar)
Kumanačko-melenački odred -II- 294
Kumane -II- 294
Kumanovo -II- 517, 518 , 519, 523, 526, 528, 529, 530, 531; III- 109. 200, 215 , 217, 219
Kumodraž -III- 224 . 230 . 237
Kun (vidi Andrejević-Kun Đorđe)
Kun Nada (vidi Andrejević-Kun Nada)
Kupa -II- 348 . 383 , 386, 406, 437
Kuper Kent -III- 94. 96
Kupizište -III- 223
Kupjansk -I- 311; II- 477
Kupiansko I- 215; III- 225
Kupres -I- 31, 246, 248, 251, 257,258 ,269, 271, 272 ,274, 279, 280, 286, 287 ,290 ,291, 343, 344,345, 369, 449; II- 20, 26, 33. 45, 80, 107, 184, 185, 290, 335; III- 21, 105, 173, 188, 203
Kupreški bataljon -I- 58
Kupreško Polje -I- 247, 248, 256, 345, 375; II- 334; III- 188
Kureš, četnik -II- 144
Kurjak Veliko -II- 319
Kursevi (politički, prosvetni i drugi) -I- 98, 108, 123,125, 131, 133, 135, 138, 140,146, 147, 218, 300; III- 81
Kursk -II- 307 , 363
Kuršumlija -111- 211, 214 . 220 , 225
Kusić, m. -II- 295
Kustošije -I- 311, 312
Kustudić Marko -III- 75
Kute -I- 233
Kutina -I- 310. 311, 355; III- 197
Kutjevo -II- 467; III- 201
Kutuzov -1- 214
Kuzin Ivan -II- 43
Kuzmin -I- 188. 296
Kuzmić Petar -III- 27
Kvaternih Dido -1- 120, 304, 380
Kvatemik Ljubivoje — Ljubo -I- 360, 362, 378; II- 369
Kvatemik Slavko -I- 120
Kvebek -II- 365. 376; III- 101
Kvedcr Dušan -I- 176; II- 406

L

Labin -III- 210
Laca -II- 197
Lah -II- 229
Lacmanović -II- 244
Lagvardija -II- 247. 328; III- 107, 109. 177
»Lajf« -III- 83
Lajkovac -I- 21; III- 215, 217. 223
Lajzer -III- 117
Lakićević Milutin -I- 182; II- 478
Laković Tozo -III- 75
Lakša -I- 342
Lakuš Filip -III- 349
Lalatović Mirko -I- 51, 61; II- 172, 175, 176. 326 , 341; III- 194
Lalić Eva -III- 177
Lalić Vas. -II- 71
Lalić Mihailo -II- 366, 371
Lalović Petar -I- 199; II- 460 , 462
Lamartin -III- 102
Lampret -II- 386
Lapac (i Donji Lapac) -I- 257, 301, 302 , 328, 331,437. 438 , 439; II- 63 . 81. 91, 92, 119, 182,347 , 351, 352, 359, 363 , 441, 452. 481; III- 203
Lapčević Dejan -III- 243
Lapovac -III- 114
Lapovo -I- 42, 50
Lasić -II- 471
Lastovo -II- 448
Lastva -I- 193; II- 102, 181, 194
Lastvanska četa -II- 180
Lašić Branko -I- 207
Lašić Đorđe -I- 94
Lašva -III- 107
Latas Branko -I- 326
Latifić -II- 30
Latifić Ismet -I- 251
Latifić Mersija -I- 251
»Lavova glava«, nemački oklopni voz -I- 321
Lavrić, iz odreda »Tito« -111- 75
Laza -I- 232; II- 280
Lazarevac -I- 17, 27, 34, 407; III- 202, 216, 217, 223, 225
Lazarevo -III- 223
Lazović Bosa -II- 226
Lazović Gru ja -I- 409, 415
Lazović Vera -I- 415
Lcbane -III- 210, 211
Ltbrenica -II- 18
Lcbršnik -I- 192, 193, 194; II- 238, 240
Leće -III- 78
Ledenik -I- 321; II- 477
Ledenice -II- 304; 455
Lcdići, m. -I- 150, 152, 153, 156, 217, 218 ,220
Ledinci -I- 353
Lekić Danilo — Spanac -I- 148, 176, 214, 225, 243, 259, 263, 264, 266, 339, 456, 464; :i- 16, 153, 187, 267; III- 118, 121, 234
Lekić Marijan -I- 384; II- 307
Leković Bosko -II- 65
Leković Dragojlo -II- 65
Leković Milovan -II- 66
Leković Petar -I- 147;II- 65
Leković Voia -I- 69. 71, 106,133,153,194; II- 191. 238
Lelići, m. -I- 449
Lelija -I- 214
Leman -III- 182
Unski -I- 133
Lenjin -I- 85, 114, 124; II- 434, 495, 502; III- 28, 59
Lenjingrad -I- 86, 98, 151; II- 59; III- 140, 231
Leo, mitraljezac -II- 183
Leontić Ljubo -II- 480, 481
Leovac Rade -II- 173
Lepoglava -I- 88 , 213, 236; II- 34, 243, 349, 351, 364, 469

Uposavci -III- 211
Ler -I- 311, 359; II- 61. 62, 112, 159, 160, 167, 231, 241, 274
Lerin -II- 519, 522, 526
Usce -III- 216
Us kovač -I- 122; II- 516, 530; III- 210, 211, 214. 215, 217, 220. 224
Uskovački partizanski odred -II- 516
Uskovica -I- 55
Uskoäek Franc — Luka -II- 378 , 381, 3*5, 386, 401, 404 , 440
Ulica -I- 301
Utković Peja -I- 381
Utonija -I- 201
Uš, domobran -II- 381, 382
Ušnica -I- 463 , 464; III- 223
»Uvanta«, italijanska divizija -I- 220
Uver Tara -II- 240
Uvi Miša -I- 414
Uvitan -II- 494; III- 212
Uvski Vasil -III- 112
Užimir -I- 354
Lić -I- 223
Lička grupa partizanskih odreda -II- 430
Ličke brigade;
Prva -II- 18
Druga -I- 302. 313, 322, 325, 326; II- 18, 183
Treća -III- 127
Četvrta -I- 313. 315. 316. 326
Ličke Jesenice -I- 326, 329; II- 445
Lički odred -I- 329; II- 76
Ličko Petrovo Selo -I- 337, 341, 342; II- 69 96, 119
Liječevina -I- 165, 166, 167, 180, 195, 409; II- 225
Lijeva Reka -I- 211, 432; II- 243
Lik -III- 93
Lika -I- 118, 157, 168. 229, 250. 271, 275, 286, 300, 301, 302. 303, 304, 307. 309, 318, 326, 354, 356 , 362 , 363 , 383, 384 , 415 , 435, 436, 437 , 438, 442, 455; II- 19 , 38 , 60. 61, 62 , 64 , 67, 82 , 85, 91, 92 , 96. 98, 100, 113, 120, 175, 192 , 202, 225 , 227 , 228 , 230, 315, 330, 347 , 348, 350, 351, 354, 358 , 376 , 416, 417 , 419 , 441, 447, 449, 454, 455. 471, 501, 508, 510; III- 18. 63. 79. 105. 106. 108, 111, 113, 114, 137, 174, 198, 199, 201, 203, 209, 215, 222
Lim -I- 18. 69, 70. 71, 73, 78, 85, 97. 134, 139, 140, 196; II- 191, 198, 495; III- 109, 110, 114, 123, 124, 125, 197 , 201, 209, 223 , 225, 228
Lindermajer -I- 59
Lipa -I- 340; II- 50
Liparska Ostrva -II- 480
Lipe -II- 70, 97
Lipeta -II- 151
Lipeto. pi -II- 152, 153, 154
Lipik -I- 324, 358; III- 215
Lipovica -I- 17
Lipovo -II- 113, 231
Lipovska Brda -I- 380
Liri -III- 85 , 86 . 87
I-isac -II- 77; III- 215
Lisičići, m. -II- 172
Lisina -II- 97
Lisjak Desatika -II- 486
Lisjak Janko -II- 486, 487
Listovac -II- 529
Liters -II- 63, 69, 81. 118, 232, 241, 274, 337
Utija -111- 217
Litvanija -I- 201
Livanjski bataljon -II- 158
Livanjsko Polje -I- 258, 259; II- 24. 67, 78 84 92, 105. 109, 129, 141, 221, 339; III- 26
Livno -I- 236, 237 , 246, 250 , 251, 252, 256, Z58 262 , 264, 267,268, 269, 270, 272,273 ,274, 276, 277, 280,283,286 , 290. 297, 323,336, 343, 375, 384; II- 20, 23. 26. 30, 32. 33. 36, 38. 46, 50, 51. 61. 66. 68 . 69. 74 , 75 , 79, 80, 82 , 84 , 86 , 98 ,99.104.105, 107, 109,110. 113, 116, 123,128, 137, 146, 159, 162,184, 335 , 336, 483 , 492 , 506, 510; III- 13, 26, 27. 51, 60. 62. 115, 134, 191, 197, 224
Lobačev Đorđe -III- 230
Loborgrad -II- 21
Ugoška Planina -II- 406
Ujo Rašid -II- 254
Ukve -II- 442, 494; III- 19«
Lokožnica -II- 144
Um -II- 465
Umbardiia -III- 84
»Lombardija«, italijanska divizija -II- 63 , 407
Umbrozo -II- 14
Umpar Marija -II- 278, 316
Umsko Polje -I- 356
Lončarević Vlado -I- 446
Unčari -I- 193
Undon -I- 39, 197, 207 , 359, 391; II- 167, 247, 290, 327 , 361; III- 32, 54 , 94, 96, 109, 112, 149, 159, 161, 166, 184, 198
Undon Džek -II- 414
Undžica -II- 467
Ungman -III- 80
Longo Luiđi -III- 75
Lopari -III- 122, 197, 199, 217
Upušina Mijat -II- 108
Lorenco -I- 101
Lorković -III- 209
Lorković d-r Mladen -I- 352
Lo Ričard -III- 32
Ušnj, o. -II- 419. 443, 448; III- 132
Uska Dolina -II- 407
Uvćen -I- 77. 211
Uvćenski bataljon -I- 71, 113, 134, 173, 174, 180. 187, 259, 263, 334, 434; II- 151. 232
Lovćenski odred -I- 174. 175, 177, 207; II- 75
Lovinac -II- 91
Lovreković -II- 471
Lovrić d-r -II- 399
Uznica (u Srbiji) -I- 119. 449 , 456. 457. 45«, 460, 463 , 464 , 465 . 466; III- 202 . 217, 224
Uznica (u Bosni) -I- 351, 458
Uznička radnička četa -I- 457
Uzovaja -II- 17, 410
Lož -II- 407
Lubarda Milo -II- 492
Lubnice -II- 493 , 494. 495
Lubura Ilija -I- 121
Luburić Maks -I- 370, 444, 445; II- 12
Lucija, m. -I- 34«
Luč -III- 63
Luče -III- 210
Lučić Jozo -II- 77
Lučke Kolibe -II- 259. 263, 265, 267, 272, 374
Ludbreg -II- 106, 107
Ludviger -II- 243, 252
Lug -I- 204
Luge -II- 13«. 139. 142
U ka (vidi UskoSek Franc)

Lukačević Vojislav — Jovanović -II- 114, 115, 116, 121, 123. 134. 144. 173. 190. 273. 494
Lukavac -I- 205, 221. 224; II- 364; III- 215
Lukić, general -I- 343
Lukić Jozo -II- 77
Lukić Lcposava -1-60
Lukić Relja -II- 101, 102, 104
Lukić Simo -III- 121
Lukov Do -III- 210
Lukovo -II- 238
Luksemburg -II- 38
Lulić Lovro -I- 380
Lune (vidi Milovanović Miodrag)
Lušci Palanka -II- 86

LJ

Ljesište -II- 284
Ljeska -I- 234
Lieskovica -II- 467
Lješnica -II- 493. 495
Ljig -I- 32. 34. 60. 135; II- 176
Ljotić Dimitri je -I- 26 . 29 . 41, 122 , 363 , 466; II- 13. 176; III- 41. 108. 174
Ljubez (vidi Marić Ljubomir)
Ljubić Milan -III- 75
Ljubićka četa -I- 431
Ljubija -I- 374; II- 26; III- 107, 114
Ljubin Grob -II- 264, 265, 266
Ljubinje -I- 204. 298; II- 193, 194
Ljubiš -II- 113. 197
LjubiSnja -II- 109
Ljubljana -I- 82. 126, 285, 359, 371. 373; II- 350.388, 389, 393. 397, 398. 399.400, 401. 402. 403. 404. 407. 409, 412. 413. 414. 421. 423. 424, 425. 436.437.438.439.440.506; III- 75. 84. 103, 104, 106, 107, 109, 110,112, 113. 114. 180, 197,198,200,201,202,211. 214, 225
Ljubijanica -II- 403
Ljubljanska Provincija -II- 395, 400
Ljubljansko Polje -II- 397
Ljubno -III- 210
Ljubojev Mladen -1- 221
Ljubojev Štaka -I- 221
Ljubotinje -II- 45
Ljubotinski odred -I- 175
Ljubovići, m. -I- 144
Ljuboviia -I- 61, 62, 119, 129, 452, 466; II- 179; III- 109
Ljubovo -I- 307, 438; II- 81. 91
Ljubuša Planina -II- 139. 251
LjubuSki -I- 199. 224; II- 112,115,116,120,121
Ljujić Petar -II- 195
Ljujić Radosav -II* 196
Ljujić Radovan -II- 197
Ljuljaci -I- 40. 45. 46. 218; II- 176
Ljumović Božo -I- 178 . 384 . 390;II-70,90,98. 99. 105, 107. 109, 132. 145
Ljupče — Spanac -I- 375, 431, 439
Ljuti Krš -II- 237

M

Maadi Oaza -III- 56, 66
Maca I- 30*>
Macctovo Brdo -I- 313, 314, 315, 316
»Macini«, bataljon -III- 135
Macura Filip -I- 22. 23; III- 243
Maček Ivan — Ivo — Matija -I- 418, 427, 428; II- 387, 390. 423, 431. 436, 439
Maček Vlatko -I- 105. 324. 442; II- 29 , 60, 328. 349. 353. 461; III- 208. 209
»Mačerata«, italijanska divizija -II- 407
Mačkat, rudnik -I- 62. 63, 64. 425, 428. 429
Mačkov Kamen -I- 390. 450; II- 330
Mačva -I- 41. 50, 53. 384, 424. 457. 458, 461, 463; II- 488
Mačvanski odred -I- 32. 114, 202. 456, 457, 459
Mačvansko-podrinjski odred -I- 34
»Madrid« -III- 196
Mađarska -I- 112; II- 19, 328; III- 61, 64, 109, 150. 162. 163. 185
Mađarska revolucija -I- 158
Mađarac Ciro -II- 462
Magarćevo -I- 325
Magaš -I- 317
Maglaj -II- 363
Maglajlić Vahida -II- 337
Maglić -I- 120, 157, 160, 163, 168, 178, 179, 188. 194. 195, 206; II- 167, 240, 246, 256, 257, 258, 269, 283, 307. 451
Magovac -II- 349
«wahin Fjodor -I- 196, 256, 269, 275, 288, 339; II- 59, 133. 297, 298, 336; III- 216
Mahovo -III- 210
Maja -II- 459, 4o0, 475
Majdan -II- 144
Majdanpek -III- 214
Majevica -I- 93, 135, 351, 365; II- 178, 187, 189, 290, 293. 309, 313, 319, 417; III- 118, 120, 121, 198, 199
Majevičke brigade -I- 178, 187, 189 , 225 , 229, 231, 232, 240, 246 , 252 , 257 , 258 , 260 , 264, 266, 268, 271, 273, 290, 325, 415, 416, 430, 449, 452; III- 119, 120
Majevički odred -I- 108, 111; II- 188, 325
Ma jer Josif -I- 115
Majić Ante -II- 199
Majkić Japra, m. -II- 69, 86
Majkop -II- 93
Majls -III- 71
Majster -II- 412
Majstorović -I- 445
Majur -II- 59
Makarska -II- 35. 38, 74, 123, 175; III- 15
Makarsko Primorje -III- 12, 15. 16. 51, 66, 132
Makartur Daglas -II- 315; III- 55, 176
Mak-Donovan -III- 99
Makedonija -I- 74. 191; II- 184. 414. 416, 500, 515, 516,517, 518. 519, 521, 522, 523.524, 525, 526,529, 530. 531; III- 61, 105,106, 113, 127,200, 201. 209, 210, 211, 214,215, 216, 218. 219, 224. 225
Makedonske brigade -II- 525, 527, 528,529, 530; III- 127
Makedonski NOF -I- 516
Makedonsko narodno sobranje -II- 530
Makenzi Arčibald Danlop -III- 42
Makićno -II- 382
Makiedo Sergije -II- 492; III- 16, 18, 70
Makiš -III- 226
Mak Kej -II- 316
Maklejn -II- 436, 491; III- 31, 57, 100, 144, 166

Makljcn -I- 235 , 236, 237, 239, 244; II- 110, 120, 127, 449
Makormik -III- 175, 179
»Maksim Gorki«, četa -I- 97
Maksimović -I- 448
Maksimović Grigorije -II- 304
Maksimović Milan -II- 288
Maksimović Milić -III- 121
Mala Drežnica -I- 249, 252
Mala Ivanća -II- 47
Mala Kapela -I- 304, 326; II- 455
Mala Lisina -II- 149
Mala Vrbica -I- 40
Maletić Dragan -I- 92
Maletić Nebojša -I- 50, 418
Maleš Voja -II- 172
Malešcvac -II- 189
Malešević Olga -II- 508
Mali Gradac -II- 472
Mali Mokri Lug -III- 232, 233
Mali Poganac -I- 375
Mali Skočaj -I- 342
Mali Zvornik -I- 463
Malo -I- 351
Malo Trojstvo -I- 357
Malovan (Donji i Gornji) -I- 248 , 252, 258; II- 108, 129
Malović Josif -II- 115
Malo Jezero -II- 230
Malta -II- 24; III- 78. 96, 157, 164, 167, 172
Malje -I- 449: III- 77
Maljen -I- 449
»Mameli«, bataljon -III- 134
Mamula -II- 117
Mandić Antun -I- 339; II- 447
Mandić Gligo -I- 184; II- 281, 283, 285, 300, 407. 490
Mandić Stanko -II- 288
Manojlović -I- 30
Manojlović Sreten -I- 465
Manola Srećko -I- 176, 307, 309, 314, 316, 326, 328: II- 91, 356. 418: III- 187
Manuilski -I- 287; II- 70: III- 236
Manjača -I- 123 , 276, 296; II- 25
Maoče -I- 383
Maraković Nino -II- 275
Marasović Ante -I- 19. 274
Marasović Olga -I- 288
Marčetić Lazar -II- 88
Marčetić Vukašin -I- 278
Marti -III- 171
Maretić Ilija -I- 282
Mari Filip -III- 141
Maribor -III- 107. 108
Marija Bistrica -I- 356
Marić -I- 249
Marića Stena -I- 455
Marić Dušan -III- 75
Marić Ljubomir — Ljubez -I- 151. 431; III- 208
Marija Terezija -II- 386. 421
Marijanac Rade -I- 248, 280, 292; II- 16. 245, 319, 334
Marijanac Simo -I- 248, 280
Marina Glava -III- 216
Marinko Miha -II- 401
Marinković -I- 45. 52. 440
Marinković Jovan -II- 465, 467
Marinković Laza -I* 31
Marinković Sonja -II- 294
Marinović -I- 199
Marinović. Dalmatinac -II- 153
Marinović Veljko -II- 114
Marjanović Bogdan -I- 109, 111
Marjanović Mikan -I- 458; II- 45
Marjanović Milorad -I- 92
Marjanović Stanko -II- 494
Markač -I- 317
Markcsini Đu/.epe -I- 306
Marko (vidi Ranković Aleksandar)
Marko »vojvoda« -I- 30
Marko, krojač -II- 88
»Marko Orešković«, bat. -I- 438; II- 481
Markov -III- 110
Markova Crkva -I- 54
Mar kovač -I- 431, 442
Mar kovač Pavao -I- 441
Marković Aleksandar — Alek -III- 41, 42, 43, 44. 47. 48. 49, 51, 52, 56
Marković Blažo -I- 130, 339, 384; II- 207
Marković Bora -I- 31. 63, 392
Marković Boža -II- 57
Marković Diagoslav iz Kosjerića -I- 53
Marković Ivan — Irac -II- 188
Marković Kosa -LI- 146
Marković Maksim -I- 53
Marković Mirko -III- 56
Marković Moma -I- 111, 126; II- 489
Marković Neman ja -1- 33
Marković Predrag -I- 119
Marković Rajko -I- 456
Marković Svetozar -II- 294
Marković Spaso -I- 112
Marković Steva — Singer -I- 171
Markon -II- 456
Marks -1- 127, 194; II- 502
Marojević Milinko -II- 103, 460, 461
Marselj -II- 456
Martin Brod -II- 141, 345, 346, 349, 354, 355, III- 191
Martinović -I- 113, 449, 450, 452, 454, 455, 457. 463, 466
Masalović -III- 41
Maslarević -I- 431
Maslo Vasa -II- 198
Maslarić Božidar — Boža -I-169; III-160
Maslcša Veselin — Vesa -I-21, 126,187 .276, 285 . 300, 339, 361, 384 , 389, 392 ,465; -II- 11, 14. 50 62 69. 74, 76. 281,297,300, 301, 336, 366, 377, 507; III- 212, 243
»Matcoti« bataljon -III- 134
Mates Vanda -I- 275
Martinovići -I- 183
Martinović Jovo -II- 76, 79, 343
Martinović Ljubomir -II- 206
Martinović Milan -II- 40
Martinović Niko -III- 131
Martinović Ratko -I- 161, 455, 460
Martinović d-r Stanko -II- 137, 211, 221, 228
Martinović Velimir — Bajica -II- 75, 176, 195, 493
Martinci -II- 295, 296
Marušić -II- 410
Marušić Darko -II- 395. 396
Marušić Drago -III- 164, 172
Marušić Ivica — Ratko -I- 124, 269, 282; II- 225
Maršal -III- 57

Mašić Ismet -II- 28«
Mašković Vojo -II- 45
Mašković Savo -II- 232, 271
Mašnik -II- 64
Masnica -II- 493 , 495
Mašvina -II- 96
Mateševo -I 211; II- 217
Matić -II- 489
Matić Božidar -I- 317
Matić Boško -I- 155
Matić Jelena -I- 412, 413; II- 47
Matić Stojan -I- 303 . 438
Matić Zika -I- 454, 455
»Matija Gubec«, bataljon -II- 359
»Matija Gubec«, brigada -II- 31
Matijević Miloš — Mrša -I- 24, 80
Matijević Miro -I* 380, 445
Matius -II- 64, 65
Matjuz Kenet -III- 58, 59
Matković Karlo -I- 445; II- 106
Matović -I- 275
Mazin -I- 81, 119, 482
Mažar Drago -I- 270
Mažar Ivan -I- 380
Mažar Ivica -I- 270
Mažar Soša -I- 270
Mažibrada -I- 328
Mecger -I- 318, 327
Mećava Omer -II- 288
Mećava Petar -II- 86
Mcdaković m. -II- 279
Medan Vasa -III- 243
Medan Danica -II- 336, 337
Medanić -I- 317
Medenica Stevo -II- 106
Mediko (vidi Nikoliš Gojko)
Medna -I- 34
Medov Dolac -III- 14
Medunić Ante -I- 247
Medvednik -I- 114
Međa Tomo -II- 374
Međed -I- 68
Međedović Junus -I- 339; II- 508
Međeđa -I- 18, 78, 108, 156; II- 241, 471
Međumurje -I- 18. 88
Mehačka Česma -I- 204
Mehina Jasenka -II- 149
Mehmedbašić Rasim -III- 131
Mekinjar -I- 438
Meki Kurt -I- 333
Melenci -II- 294
Melkoć Rama -I- 361
Meljak -I- 179, 180; II- 223
Meljenica -I- 378
Merdon Zahid -II- 288
Merdon Mušin -II- 288
Mesarić -I- 310, 311
Mesarović Zoca -I- 266
Mesina -I- 306
»Mesina«, italijanska divizija -I- 150, 175 , 432
Mesić -II- 447, 454
Mesići, m. -I- 91, 136. 141, 142, 145, 147
Mešterović d-r Dura -I- 154, 234
Mešterović d-r Julka -I- 85, 339, 426; II- 366, 370
Metal ika -I- 156
Methil -III- 209
Metilji -II- 308
Melino Brdo -I- 35
Metković -I- 152, 154. 179
Metlić Dušan -I- 272, 278; II- 45; III- 183
Metlika -II- 383, 439
Metohija -I- 182; II- 231, 519, 520, 521, 523, 529; III- 136. 224
Mevorah -II- 107
Meždra -I- 155
»Mića Radaković«, bat. -I- 313, 314
Mićić Mehmed -I- 380
Mićunović d-r Lazar -I- 31, 38, 40, 44, 45
Mićunović Veljko -II- 205 , 211, 229, 235
Mićunović Vukosava -II- 33, 125
Mićel Rut -III- 175
Midžić Mehmed -II- 14
Mihailović Bogdan -III- 175
Mihailović Draža -I- 31, 32 , 36, 38, 42, 43, 44, 45 , 51. 52. 54. 56 . 60. 63 , 68, 111, 113, 119, 124,174, 178, 193, 196,198 , 200,207, 211, 216 ,232,258 ,265,268 , 269, 278,298, 310, 320,325 ,351,358 , 359,363 ,372 ,391, 392, 419,421,429 , 439, 441,449 .456 .458, 459, 461, 466; II- 24, 25. 31, 36, 43, 57, 61, 62 , 63 . 69, 71. 84 , 86 , 87 , 89. 116. 121, 130, 135,141, 149, 154, 161, 163, 168,170, 172, 173,174, 189, 190, 191. 193. 194.195, 203, 225,229. 230,237 , 239,245 , 249,256, 287, 311, 319, 324, 325 , 326, 328, 340, 341, 342. 344,349 ,353 ,354,356 , 357, 358,361, 364 , 365 ,374,375 ,376,387 ,388 ,394 ,401, 414, 416, 417, 419, 428 , 432, 435, 449 , 450, 451, 453 ,457,460,482 ,486 , 487,488 ,489, 493, 494,498 ,499 ,500,501,503 ,517 ,526, 528; III- 24, 30, 31, 32. 34. 35 , 36. 38 , 39, 40, 41, 42 , 45, 46, 48 , 49 , 51, 54 , 55. 56. 57, 58, 59, 61, 64, 69. 81, 92 , 97 , 99. 106. 107, 108,109, 110, 111, 112, 113, 115,127, 148, 151.154, 158, 159, 160, 161, 162,165, 166, 167,169, 171, 174, 175, 176, 179,180, 181. 184.193, 195, 198, 201,205 , 206,211, 217, 222, 228 , 229
Mihajlov Nikolaj -II- 43
Mihajlov Vanća -III- 175
Mihajlovac -III- 223
Mihajlović Sergije -I- 86, 108, 109, 123, 459
Mihaljevci -II- 296
Mihaljević -I- 120
Mijajlija -II- 465
Miestra -I- 341
Mijakovići, m. -I- 349
Mijat (vidi Vuletić Mijat)
Mijatović Cvijetin -II- 189, 229
Mijatović Vuksan -II- 303
Mijović Pavle -II- 19
Mijuško -II- 105, 212
Mijušković Luka -I- 207
Mijušković d-r Radoje -II- 107, 108, 109, 166
Mijušković Radojica -I- 187; II- 108
Mijušković Radovan -I- 384, 390
Mika, keiner -I- 143
Mikić -I- 43; II- 489
Mikić Ljuba -II- 220
Miklav Vlado — Henrih -II- 379, 381; III- 103, 192
Miković Golub -II- 494
Milačić Dara -II- 303
Miladin (vidi Ivanović Miladin)
»Milan Blagojević«, odred -II- 47
Milan, obućarski radnik -I- 107
Milan, kurir -I- 59

Milan Planina -II- 316. 317
Milankov Žarko -II- 294
Milankovići, m. -II- 307. 316
Milano -I- 78. 169, 373; II- 406; III- 89
Milanovac (vidi Gornji Milanovac)
Milanović Mile -I- 278
Milatović Mile -I- 32; III- 221
Mileva (vidi Planojevid Mileva — Čačanka)
Milenković Dragi -I- 31
Milesa, bolničarka -II- 228
Mileševo -III- 122
Mileševski odred -I- 70
Mileta Brdo -I- 289
Miletić Marija -II- 76
Mileusnić, braća -I- 436
Mileusnić Buda -I- 378
Milić -II- 358
Milić Laza -I- 126
Milić Omiljen -I- 79
Milić Feda -II- 468
Milićević -III- 49
Milićević Jovan -II- 179
Milićević Srećko -I- 32
Milićević 2ivko -II- 411
Milici, m. -I- 118, 136
Miličić -I- 109
Milin -I- 107
Milinklade -I- 101; II- 258 , 260, 262 , 263 , 265, 307, 483
Milojević Miloje -I- 286, 339; II- 486 , 492; III- 25, 26, 35, 36, 46, 84, 90, 231, 235, 237, 238
Milojković Mirko -I- 47
Miloradović -I- 412
Milosavljević -I- 119
Milosavljević Ceda -I- 64 , 426, 447 , 448 , 450
Milosavljević Ljubinka -I- 151, 191, 197, 410; II- 73. 250
Milosavljević Milosav -I- 22, 141, 455; III- 125, 192
Milosavljević Sreten -I- 448
Miloš (vidi Kukić Miloš)
Miloš, knez -1- 46
Miloš Ljubo -I- 445
Milošević d-r Olga -I- 288. 297, 298, 339; II- 262. 298. 378
Milošević d-r Sima -I- 288 , 297 . 298 , 301, 339, 336. 374. 378
Miloševo -III- 223
Milošević. m. -II- 248. 250
Miloševski Tihomir -II- 530
»Miiovan Đilas«, bataljon -III- 75
Milovanović Milovan -I- 163
Milovanović Miodrag — Lune -I- 62 , 277; II- 114. 121. 260; III- 128. 129, 130
Milovanović Ljubodrag -III- 129
Milovanović Voja -III- 126
Milović Milo -I- 109, 119
Milušić -II- 134
Milušić Radosav -I- 339; II- 77
Milutin (vidi Milutinovic Ivan)
Milutinović Đorđe -III- 124
Milutinović Ivan — Milutin -I- 26. 92, 126, 180. 185, 206, 214, 227, 245, 249. 258, 282, 340. 383, 392, 441. 456; II- 80, 234, 281, 285, 292. 300. 301. 374. 375
Miljacka -I- 19
Miljevina -I- 106, 128; II- 89, 177,199,200, 201, 202 , 204 , 208, 211, 244, 271,274,275, 346, 375
Miljeno -I- 140, 145, 153. 158
Minderović Ceda -I- 18, 426;II- 19, 31; III- 120, 222, 234
Minderović Keta -I- 18
Minić Miloš -I- 450, 465
Minić Rade -I- 431. 448
Minšterum Hajnrih -II- 476
Mioće -I- 77, 184. 433
Mionica -I- 34, 54, 60
Mira -II- 80
Mirijevo -III- 230
Mirko, mali -I- 237
Mirković, braća -III- 41
Mirković Branko -II- 89
Mirković, general -III- 41
Mirković Iko -II- 205
Mirković Joso -I- 384
Mirković Rade -II- 22
Mirna Peč -III- 197, 198
Misača, rudnik -II- 47
Misinje -III- 197
Misita Veselin -I- 448, 452, 458
Miška Glava -II- 18
Mišić, voivoda -III- 56
Mišić Rajko -II- 71
Mišjak -I- 150, 153
Miškin Vaso — Crni -II- 111
Miškina -I- 324
Mišulinovac -I- 357
Mitić -I- 56. 59. 60. 61, 419
Mitić Ranko -II- 471
Mitković Savka -I- 100
Mitrovica -I- 318
Mitrović, hajduk -I- 126
Mitrović d-r -I- 260, 261, 262. 264, 267
Mitrović Golub -II- 321, 322
Mitrović Mitra -I- 23, 24 , 25 , 74, 113, 171, 173. 256, 267 , 274, 276. 300. 334 , 339, 408 . 410, 417, 425; II- 20, 28, 30, 42 . 46 . 51, 72, 75, 81. 90. 92, 100. 123, 300, 301, 329, 478; III- 65. 240. 241. 244
Mitrović Ratko -I- 32. 37, 431; III- 202
Mitrović Savo -II- 493
Mitrović Stefan -I- 234, 283, 431; II- 70, 373, 376
Mitrović Vukica -I- 410; II- 486
Mitrošinci -III- 218
Mjedenik -I- 137, 141, 158; II- 201
Mjehovče -I- 205
»Mlada Bosna« -I- 110
Mladenovac -III- 223 . 225 . 230. 232 , 233
Mladenović Tanasije — Tasa -I- 32, 170
»Mladost«, časopis -I- 294; III- 57
Mladenović -II- 195
Mlava -II- 489
Mlinarić Ilija -I- 380
Miini -III- 107
Mliništa -I- 277, 279. 280. 286, 292, 295. 296, 297. 298, 300. 336. 347; II- 51, 73, 79. 81, 85, 98, 99, 100. 101. 102. 103, 104, 105. 106, 107, 120, 201, 221, 337, 339, 340, 341; III- 95, 185, 197
Mljet -III- 61. 111, 112, 113, 132, 202, 210, 215. 217
Moćila -I- 304, II- 64, 454
Modelar -II- 65

Modriča -III- 63. 215
Modru* -II- 77. 445
Modunjo -III- 77
Mogorić -I- 436
Moj kovač -I- 92. 109. 123. 169. 171. 172. 173, 177; II- 231. 450. 493; III- 110. 112
Moikovac (kod Valjeva) -I- 378, 384, 390, 409, 433
Mojsilović -I- 35. 45
Mokra Gora -III- 113
Mokranja -III- 223
Mokranjski bataljon -I- 92
Mokrca -II- 407
Mokri Do -II- 268
Mokrin -II- 294
Mokrinski odred -IF- 294
Mokro -I- 84. 89; II- 28Ü
Mokronoge -II- 20
Moiek -I- 313. 315, 319. 327
Molotov -I- 136. 189, 202; III- 33. 53. 162
Monfordini -III- 134
Monopoli -III- 70. 93
Montgomcri -III- 100
Monte Kavalo -III- 75
Monte Kasino -III- 84. 85. 86. 87
Monte Leone -III- 75
Monte Majo -III- 86
Mor -II- 436
Morača Milutin -II- 325. 339
Morava -II- 487. 489. 530. III- 54. 110, 199, 210. 211. 216
Moravička četa -I- 426, 428, 429, 439, 440
Mordm Ivan — Crni -III- 133
Morine -II- 184. 216
Mornarica NOB 11 35; III- 132. 172
Mornarički odred -II- 92
Morton Džozef — Džo -III- 93. 94. 96. 166, 187. 195. 1%
Meska -11- 181
Moskva -I- 39. 59. 70. 71. 86. 110. 122. 156, 287, 3o4. 391. 412; II- 17. 84. 473, 489, 502; III- 30. 32. 38 40. 53. 54. 65. 98. 110. 135, 149. 150. 159. 162. 163. 164. 172. 182, 184
Moslavina -l- 354
Moslovačka Gora -I- 356
Mosor -11- 480. 111 107, 215
Mosorovici. m. -I- 205
Musiai -i- 8*>. 134. 154, 179, 199 ,218 ,219. 224, 22),233, 251, 270. 281, 283. 287,298, 344 , 350 , 352 , 3o5 . 384, 442; II- 115, 11Ó, 121, 122,130, 133. 141, 144, 154. 157,162, 164, lo5,170, 173, 185 196 , 238 , 322 ,363 397, 44J, 483; III- 12. 27, 48, 105, 107, 103. 117, 215, 225
Mostarski bauljon -II- 111, 119, 157, 196, 197, 284, 285
Mostarsko l'oljc -II- 115
Mostić Ham/a -I- 93
Moia (vidi Tešić Momir)
Moškov Ante -I- 231
Moštanica -II- 473
Mo;un -II- 405 . 407
Motajica -II- 27
Moticki Gaj -II- 243, 257
Mozctić Stanislav -I- 306
Mozirje -III- 210
Moznica -I- 456
Moznik -III- 210
Možajsk -I- 85
Mraćaj -I- 364
Mrak -I- 288. 318; II- 475. 476
»Mrakov zdrug« -I- 288
M*-aković Adam -II- 471
Mraković Milan -II- 471
Mratinjc -I- 116; II- 240 . 245 , 246 . 249 , 250. 251. 252. 253 . 254, 255, 256. 257 . 262. 283, 286
Mravinjac -I- 142. 148. 149. 151. 196. 449
Mrazović Karlo — Gašpar -II- 446
Mrčajevci -I- 47. 49
Mrčin Kolibe -I- 204
Mrčin Planina -II- 266, 267
Mrgud Slavko -I- 339
Mrda Miloš -I- 307
Mrda Stepo — Pero -I- 307
Mrežnica, r. -I- 304. 323. 371
Mrežnica -II- 177. 375. 378, 383
Mrkajići, m. -II- 313
Mrkalj Klada -II- 253. 254
Mrkalji -II- 252, 254, 255
Miki Damjan -I- 447
Mrkodol -II- 276. 287
Mrkonjićgrad .-1- 123, 129. 198. 248. 276. 277, 278, 279. 287. 288. 296. 297, 299, 336. 346, 358. 360. 361, 374; II- 25. 26. 66. 69,105, 159, 341, 484. 485; III- 62, 63, 110, Hl. 112, 114, 197. 200
Mrkopalj -II- 441. 442. 443. 445, 452. 455. 463; III- 225
Mrković Kola, m. -I- 156
Mrša (vidi Matijević Miloš)
»Mrtvačka glava«, oklopni voz -I- 321
Mrtvo -II- 243
Mrzle Vodice -II- 77 , 442; III- 198
Muaćević Ivanka -I- 19, 39. 40. 128.283
Mućafori di Spoleto -III- 75
Mugoša -III- 173
Mugoša Andro -II- 111
Mugoša Spiro -I- 272. 345; II- 45
Mu ha -III- 53
Mujezinović Ismct -I- 83, 158
Mumin Jovan -I- 93
Mura -11- 411
Murad -III- 60
Mu rat -1- 463
»Murđe«, italijanska divizija -II- 110, 112, 113. 377. 418. 449
Murgo Hasan -I- 265
Murino -III- 201, 202
Murmansk -III- 178
Murteniea -I- 62
Musadbegović Jusuf -II- 508
Musakadič -II- 324
Musić Daut -I- 70
Muslimanska milicija -II- 122. 273, 286, 323; III- 123, 124
Muslimanske brigade -I- 138; III- 118,119, 120
Musolini -I- 96. 129. 138. 149. 150. 154 .30S. 328. 371. 373; II- 21. 57. 62. 93. 136.1S3* 181, 208. 320. 321, 331. 360. 376. 395.400* 406. 414. 504; III- 21, 46, 71. 78, 90, 102. 147
Musulinski Potok -II- 419
Muzej narodnog oslobođenja, Split -III- 204

N

Naceva Mara -I- 517
Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije — NKOJ -II- 491; III- 29, 30, 33, 35, 37, 70. 72 , 96 , 97 , 98, 137, 139, 143, 149, 157. 158, 160, 162, 163, 164, 165, 168, 169,172.184,186, 200,214
Nada, Srbijanka -I- 123, 131
Nađ Košta — Krajiški -I- 94, 176, 257,276, 278, 280, 289, 290, 292 293.296,298,340, 341; II- 16, 42, 78, 101, 325, 334,339; III- 65
Nagrade -III- 191
Najt Donald -III- 26
Nakićević Slobodan -I- 323
Nalić Zahid -II- 508
Napijalo Mišan -I- 325
Napoleon -II- 412, 437; III- 131
Naprelje -II- 70, 81
»Naprijed«, list -II- 343, 350, 361, 364, 376
Napulj -II- 506; III- 81, 85. 86, 89, 92, 93, 95, 99, 104, 150, 167, 179
Napuljski Zaliv -III- 11. 150
Narodna omladina (vidi SKOJ)
Narodna pomoć -I- 19
Narodna seljačka stranka -I- 44
Narodna zaštita, Slovenija -II- 390, 402
»Narodni borac«, list -I- 96, 97
Narodni savez studenata Velike Britanije -III- 141
Narodnooslobodilačka borba — NOB -I- 33, 34, 41, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 197, 201. 207, 320, 324, 385, 419, 420, 438, 443, 454; II- 42, 43, 44, 56, 62, 63, 86, 92, 187, 216, 358, 361,401, 411, 414, 415, 431,432. 435. 436, 440,448, 461, 486, 495, 497,500. 504, 516, 518, 525, 530, 531; III- 75, 120, 148, 149, 164, 185,204
Narodnooslobodilačka skupština Slovenačkog Primorja -II- 394
Narodnooslobodilačka vojska — NOV -I- 239, 384, 385, 386, 387; II- 209, 288, 355, 361, 388, 391, 393, 396, 414, 415.417,427, 428,434, 448, 449. 450, 452, 457,461,499, 500,503, 506, 507, 521, 526, 528, 530; III- 36 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51. 70,71, 72, 80 . 91. 96 , 97 ,98,105,106, 108,110, 113, 115, 133, 134, 135,138,144, 145,146, 147, 148, 149, 154, 156,156,160, 164,16S, 168, 170, 171,179, 180, 197, 198, 199,200, 203, 204, 205,214, 215, 219, 224, 225,235, 244, 245
Narodnooslobodilačka vojska Grčke -II-521
Narodnooslobodilački odbori — NOO -I- 18, 32 , 65 , 71, 93 , 96, 101,110,119, 123,137, 143, 169,178, 198, 199, 200, 207, 247,285. 298 , 301,302 , 311, 312 , 361, 466; II- 23. 33. 35. 39, 40, 45, 46, 58,73. 82, 84, 87, 102, 295, 298, 323, 334. 336, 340, 359, 360, 383,395. 396, 436, 441, 462,463, 483, 485, 490, 524, 525; III- 14, 66, 80. 137, 204, 211, 233
Narodnooslobodilački front -I- 104; II- 205 499; III- 62
Narodnooslobodilački pokret — NOP -I- 54, 298, 320; II- 24, 87, 88, 195, 288,295, 296, 297 ,366 , 400 , 427 , 432, 461, 462 ,498 , 516 , 517 , 525 , 526, 527
Narodnooslobodilački rat — NOR -I- 383 439; II- 36 , 389 , 427 ,498 ,522; III- 205
»Narodno oslobođenje«, list -II- 73
»Narodno oslobođenje«,pozorišna grupa -II- 507
»Naša borba«, list u Bariju -II- 236 , 295
»Naša nada« -III- 175
Našice -I- 354, 357; II- 464, 468
»Naš izveštaj«, list -I- 250
»Naš list« u El Satu -III- 80
»Natizone«, bataljon -III- 135
Natlačen -I- 373; II- 400
Naumović Nada -I- 41
Nazor Vladimir -II- 30,48, 49, 50, 58, 93, 140. 187 , 259 ,264 , 266 ,278 .311,313 ,314. 316, 322, 323, 331, 335,336, 344, 345,346, 355 , 372 , 419 , 446; III- 92, 153
Nedajno -I- 93, 168, 170,171, 173, 174,178, 195, 417; II- 237 , 242 , 265 , 268 , 284
Nedeljković, por. -1- 134; II- 87
Nedeljković -I- 36
Nedeljković Dušan -I- 30, 32. 51, 62; II- 69
Nedeljković Milorad -III- 228
Nedeljković Radomir-Raia -I- 35, 38. 46, 73, 74. 77, 95, 96, 160; II- 300
»Nedeljni pregled Vrhovnog štaba« -I- 245
Nedić Milan -I- 17, 30, 35. 37,41, 42.43,45, 46, 52. 61, 73, 78, 88, 95.99.101, 104,108, 110, 111, 114, 115, 117.119. 122. 139,163, 166, 187 , 247 ,258 , 278 , 289 ,299 ,372 ,392, 422, 440,450, 459, 462, 466; II- 69,175,193, 354, 488, 497, 501; III- 43, 46. 54, 97.108. 127, 148,159, 170, 174, 198, 220, 228.229,238
Nedić Milorad — Mačak -II- 182, 183
Nedić Neško -I- 449
Nedo »Pojatar« -III- 125
Negobućko Polje -II- 239
Negotin -111- 214, 216
Negovanović Milan -I- 417
Negri Peridо -I- 170, 193
Nemačka -I- 23, 96, 101,110. 119, 122,166, 176, 226, 257. 283, 288,295, 310, 311,318, 330 , 334 , 359 , 367 , 378 , 405; II- 71, 82, 83. 85, 210. 245, 265, 294. 297. 310, 320, 321, 433, 434, 454, 456, 457, 471, 488, 505; III- 30.35, 213, 229, 234, 241
Nemačka Crnja -II- 294
Neman ja (vidi Vlatković Nemanja)
Nemanja, Učitelj -II- 25
Nemet Jozo -I- 278
Nemila -II- 322
Nenadović Bora -I- 463
Ntnadović Ljuba -I- 255
Neoričić Milijan — Mile -III- 192
Neretva -I- 132, 136, 179, 199 , 230 , 256; II- 65, 90, 92, 110, 112, 113, 115, 116, 121, 122, 123, 124,130, 131, 132,134, 135,136, 137, i 39. 140,142, 143, 144,145, 146,147, 149. I5o,151, 153, 155, 157, 158, 160,161, 162, 164, 169,170, 178, 183,194, 195,193. 205, 206, 235.290, 299, 324,330, 333,343, 348 , 377 ,416 ,417 , 418 , 446,449 , 482 ,508, 530; III- 63, 225
Neretvica, 133, 140, 152, 233
Nerežišća, 526, 527, 455

Nešić Sveta -I- 136
Nešković -I- 112. 143, 148
Nešković Blagoje — Mihailo — Blaško -1- 24, 27; II- 486, 488, 489, 516;III-117, 119
Nctuno -III- 85
Nevenka -I- 412; II- 203
Nevesinje -I- 91, 106, 131, 137, 148, 157, 159, 160. 193, 213, 214, 230, 351, 384; II- 75, 114, 141, 142, 144, 154, 161, 162, 164,165,166, 170, 171, 176, 179, 182, 184, 185, 195, 199 , 205, 206, 208, 211, 226, 450. 482; III- 61. 113, 215
»Nevesinjska puška«, bataljon -I- 163
Nevesinjski ustanak -I- 168
Nevesinjsko Polje -I- 187; II- 140,144,150, 161,166, 182, 184, 196
»Nezavisna Država Hrvatska« -I- 146, 152 , 222, 231, 312, 316, 362; II- 15, 191, 348, 364, 367; III- 209
Nika Brka (vidi Vučković Nikola)
Nikačević Kiko -II- 198
Nikačević Slobodan -II- 192, 198
Nikčević Radojica -I- 97, 116, 122
Niketić Vojo -I- 261
Nikić -II- 113
Nikolić -I- 215; II- 523
Nikolić Nikola -I- 324; II- 167, 168
Nikolić d-r Nikola -I- 324; II- 167, 168
Nikolić Vojo -II- 204 . 206
Nikolić Živojin -II- 530
Nikoliš d-r Gojko -I- 19, 40, 98, 155, 161, 285, 300, 339, 425; II- 98, 99, 100, 107, 109, 110, 118, 120.132, 133, 145, 148, 149, 150,156, 161, 164,165, 169, 176,192 , 201, 218,219, 220, 229, 242, 279, 310, 315, 317
Nikolov Asen -II- 309
Nikovići, m. -I- 168, 188; II- 268 , 283 , 284
Nikson -III- 59
Nikšić -I- 116, 171, 173, 178, 183, 185, 187, 207, 211, 268, 384, 390, 432, 433; II- 75. 76. 108, 179,205 ,208 ,211, 215, 216, 217 ,226, 228 .231.234,235 , 237, 286, 451, 477 ,478, 506; III- 75, 108, 111, 207 , 210, 214, 227
Nikšić Ivan -II- 366 . 367 , 369
Nikšić Milenko -I- 430
Nikšićki bataljon omladinski -I- 172, 177
Nikšićki odred -I- 172, 185
Nil -II- 446; III- 22, 29
Nimis -III- 135
Nilson -III- 82
Ninčić Dura -III- 50
Ninčić Momčilo -III- 41, 52. 174
Ninčić Olga -I- 20; III- 50. 167
Nirnberg -I- 333
Niš -I- 49, 63, 122, 152, 359, 391, 412; II- 487, 529; III- 32, 198 , 201, 202 , 210, 211, 214, 215, 216, 217, 220
NiSavski odred -II- 47
Nišević Miloš -I- 23
NiŠka Banja -III- 220
Nojberger Mavricij -II- 399
Nojhauzen -III- 228, 229
»Nolit« -II- 366
Norveška -I- 41, 126, 378; II- 327; III- 138, 243
Norden -III- 171
Norđa -III- 75
Normandija -III- 178
Notranjsko -I- 372; II- 31, 406 , 407, 440; ITI- 103
Nova Gradiška -I- 324 , 446; II- 64. 70
»Nova Hrvatska«, list -I- 287
»Nova Jugoslavija«, agencija -III- 201
»Nova Jugoslavija«, časopis -I- 196; II- 508; III- 173, 182, 214
Novak -II- 389 , 414
Novak Karel -II- 503
Novak Marija -III- 13, 15
Novaković Ivo -I- 176; II- 223
Novaković Ljuba -I- 32 , 36 , 37, 90, 109, 134, 136. 149, 152, 154, 155, 161, 166, 171, 211, 440; II- 175 , 209
Novaković Srdin -I- 384
Nova Varoš -I- 52 , 68 , 69 , 70 , 71, 72 , 73 , 74. 77, 92. 96, 123, 129, 160, 255, 384, 429, 431. 434, 440; II- 191, 192, 194; III- 63, 114, 122, 193
Nova Vas -II- 405
Novi Grad -I- 354
Novi Pazar -III- 220
Novi Sad -I- 82. 321; II- 76, 211, 294
»Novi svjat« -III- 175
Novi Vinodol -II- 389, 418, 454; III- 197
Novica -I- 111
Novi Seher -II- 64
Novo Mesto -III- 383 , 386 , 388 , 391, 394, 404, 406, 407, 420, 430, 437; III- 23, 61, 63, 106, 107, 108. 109, 114, 197 , 201, 225
Novo Plačno -II- 456
Novo Selo -I- 279, 354
»Novo vreme«, list -I- 21, 25 , 26, 114, 121, 128, 185; II- 126. 487 , 489; III- 43, 56, 69, 174
Novočerkask -II- 90
Novogorac -II- 197
Novorosijsk -II- 410
Novosel Vanda -I- 369; II- 80
Novosel Doka -II- 260
Novosel Marijana -I- 164
Novovaroška četa -I- 69
Novović Bogdan -I- 128, 196, 282; II- 280, 492
Novović Mirko -II- 152
Novska -III- 217, 223
Nozdra -II- 274

NJ

Njegoš -I- 122, 255
Njegovađa -II- 493
Njujork -II- 87; III- 32. 50, 60, 83, 94, 109. 177, 179, 181
»Njujork tajms« -II- 24, 31, 87; III- 31, 34, 48, 57, 59, 60, 63, 65, 96, 105, 107, 109, 112, 175, 176, 196, 198 . 201, 209, 210, 216
»Njus kronikl« -III- 30

O

Obalj -I- 137, 158; II- 96, 167, 173 , 324
Obaljski bataljon -I- 158, 214; II- 176
Obični Jovan -I- 267
rObod«, štamparija -II- 75
Oborci -I- 343
»Obnova«, list -I- 27, 58. 121; II- 487
Obradović Bogdan -I- 38
Obradović Branko -II- 68
Obradović Milan -I- 346; II- 12
Obradović Milivoje -II- 494

Obradović Tošo -II- 219
Gbrenovac -I- 21, 28 , 31, 59, 63 , 392, 413, III- 223, 224. 225, 226
Obznana -II- 34
Obzovica-I- 174
Ocokoljić -II- 489
Očijevo -I- 302
Ođeljenje za zaštitu naroda — OZNA -III- 238, 245
Odra, r. (u Hrvatskoj) -II- 472
Odsek za veze VS -I- 64
Odžak -II- 324
Odžak Bjelimića -I- 205
Wanzive neprijatelja u toku NOB -I- 17, 31, 32 . 35 . 52 . 64 , 71. 72 . 87 . 92 , 97, 113, 114, 116, 119, 130, 139, 140, 146, 151, 154, 156, 157, 163,171,181, 187, 195, 197 ,203 ,207, 234 , 245 ,248, 250 , 251, 256,257 258, 333 359. 365, 369, 385, 428. 440, 455; II- 14, 16, 20, 21,22. 26, 30. 37. 38,50.51. 55, 56,59, 60, 61. 62 , 63 .65 ,68 , 69 ,73 , 75 , 88, 92, 96, 101, 103, 104, 107, 108, 112. 113, 118, 120,129,135, 139, 147, 159, 165,168, 170, 173,198,205, 211, 214, 215. 224,227, 229 , 230, 231, 232, 238. 241, 256. 259, 260, 269, 272,274 , 281, 282 , 293 ,294 295,296 298 , 301,302 , 305, 309 , 310 ,311 313, 321 324. 325 .330 , 333 . 334 . 335.336, 338 342, 343 ,345 , 346. 347 , 349 ,357 360-373 374. 377 , 378, 390, 392, 406 . 415 , 416, 418, 421, 437 ,446 , 448 , 449 , 464 ,465 468, 481, 485, 487 ,493 , 501, 507, 508 ,515 522, 526, 529 , 530; III- 11, 12. 16 , 25 , 32 , 33 , 34,50,52, 55. 71, 72. 79. 103. 105. 106, 108. 115, 116, 117, 119,120,121, 122, 126, 134, 137,158, 161, 193,194,197, 198, 199, 202, 207 ,208, 211, 232
Oficirske škole -I- 302, 332, 384; III- 190, 196
Oglavak -II- 128
Ognjanović Srba -I- 65
»Ognjen Priča«, bataljon -I- 307, 309, 313, 315. 322, 438
»Ognjen Priča«, logor -I- 436
Ogražden -II- 527
Ogu'in -1- 271. 305, 355. 438; II- 77, 159, 387, 418. 437. 442, 443, 452, 453, 454, 455; III- 109, 112, 114, 198, 210
Ogulinac Ivo -II- 472
Ohrid -I- 506, 523, 525, 531; III- 215, 224
Ohridsko Jezero -II- 523
Ohta -I- 215
Okinlek -III- 55
Oklobdžija -I- 45
Oklobdžija Bogdan -I- 38
Oko -I- 428
Oksford -II- 240
Okučani -I- 356; II- 468; III- 127
Olujević -I- 32
Olja, doktorka -I- 60
Oljača Ruža -I- 58
Oljača Vuja -I- 60
Olovo -I- 81. 119, 135. 365; II- 288. 289. 292, 314, 374; III- 209, 211
Olston -III- 90, 91
Omanović Hadži-Mule -I- 242
Omanović Raza -III- 191
Omanović Rifat -I- 242
Omarska -III- 107
Omčikus -I- 301
Omeragić Sulejman -II- 308
Omiš -I- 352; III- 62 . 225
»Omladinska borba«, list -II- 56, 73
Omladinska četa (vidi Fočanska omladinska četa)
»Omladinska revija«, list -III- 80
»Omladinska riječ«, list -III- 80
Omladinski kongres -II- 42 , 44 , 65 , 68 , 74; III- 136, 137, 138, 140, 141, 192
Omladinski savez u Foči -I- 107, 123
Opačić Mile -I- 307
Opačić Stanko — čanica -I- 313 , 384, 392; II- 349 . 3*0 . 366 , 367 , 369, 370, 471
Opačić Steva -II- 134
Opačića Glavica -I- 313, 315, 316
Opaćićeva Kosa -I- 313
Opatija -I- 206
Operativni štab za Bosansku Krajinu -I- 122, 250 . 280 , 283 , 288 . 292
Operativni štab za Bosnu i Hercegovinu 78 .86 71 -91, 111, 116; II- 37
Operativni štab za Dalmaciju -I- 249
Operativni štab za Hercegovinu -I- 191, 193, 194. 197
Operativni štab za Istočnu Bosnu -I- 143, 144
Opanci, m. -I- 44 . 274
Opekića Staniša -I- 307 . 309
Orahovica -I- 136; II- 54, 72, 466
Oraj -I- 382
Orašac -I- 15
Orehić, Ilija -I- 215
Orej Dušan -I- 367
Oreščić Cvijo -II- 68
Orešković Marko — Krndija -I- 270, 271, 301, 435, 437; II- 468 , 469
Orja Luka -III- 108
Orjenski bataljon -I- 184; II- 407
Orlići, m. -I- 341
Orlić Ante -II- 75
Orlovača -II- 265, 292
Orlović Slavko -I- 452
Orljača, p. -III- 14
Orović Savo -I- 178
Ortola -III- 85
Oruglje -I- 278
Osamnaesta divizija -III- 205
Osečenica -III- 112
Osečina -I- 455. 457
Osijek -I- 19, 320, 327; II- 70, 468; III- 61
»Oskar«, kurir -I- 67
Oskoruše -I- 77
Osma divizija, kordunaška -II- 91, 96, 97, 442
Osman Danko -I- 444 , 445
Osmi korpus, dalmatinski -I- 333; II- 510; III- 13, 194, 197
Osmić Mujo -II- 90
Osmić Omer -I- 384
»Osnovi lenjinizma«, brošura -I- 120; II- 73
»Osnovi marksizma« -II- 56
Osobac -II- 121, 149
Osogovo -II- 530
Osogovske Planine -II- 527
Osoj -II- 77
O.S.S (Ofis of stratidžik servis) -III- 36, 50
Ostojić Dragojla -II- 488
Oslojić /.arija — čika Branko -I- 51, 196; II- 113, 114, 115, 116, 121, 122, 123, 130, 141, 144, 154, 175, 176, 277, 287, 317, 326

Oštrog -I* 363
Oštrog manastir -I- 211; II- 108, 477, 478, 479
Ostroška skupština -I- 211
Ostroške Grede -II- 477, 478, 479
Ostrovski -I- 114, 143; II- 52
Ostrožac -I- 233, 341; II- 58, 65, 107, 111, 112, 122. 126, 132, 140. 146. 149. 155. 182. 449
Osvobodilna fronta — OF -I- 372. 373; II- 385, 386. 387. 389, 391. 392, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 402, 407, 408, 410, 411, 412, 414, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 436, 499
Ošlji Do -I- 204
»Ošišani Jež« -III- 243
Oštar Vrh -I- 258
Oštarije -I- 355; II- 81, 442, 443
Ošter -I- 156
Ostrelj -I- 282,285, 290. 300. 323, 332,336, 337.368; II- 24. 58. 59, 61, 65, 73, 77, 78, 79, 81, 83, 88. 91, 97, 119, 120, 201, 229,337, 339, 345, 484, 495; III- 145, 192
Ot, d-r -I- 275
Otaša, klisura -II- 273
Otaševac -I- 282
Oto Habzburški -III- 64. 179
Otočac -I- 328, 406, 437, 438. 453; II- 347, 348, 349, 350, 354,358, 359, 361, 363, 364,366, 372, 374, 377,385, 419, 420, 437, 441,445, 448, 452. 454; III- 62, 102, 106, 108
Otrić, m. -I- 302
Ovčar -II- 120
Ovčarska Banja -II- 80
Ovče Polje -II- 527
Ovesnica Staniša -II- 471
OVRA -I- 72
Ozmo Hana -I- 19
Ozren (Dobojski) -I- 118, 119
Ozrcn -I- 119, 135, 198, 352, 365; II- 258, 284, 285, 299, 319, 321, 373. 374
Ozrenski odred -II- 47, 490; III- 121
Ozrinići -I- 186

P

Pacifik -I- 71; III- 178
Paćetine -II- 465
Padež -I- 372
Pag -III- 61, 63, 132
Pajak -II- 522
Pajević -I- 238
Pajić David -I- 406
Pajković Đoko -II- 493
Pak ići. m. -I- 361
Paklena Planina -II- 108, 109, 121, 149, 155, 157
Pakrac -I- 320, 321, 355; II- 464; III- 198, 215
Palanka -III- 224
Palanjek -II- 473
Pale -I- 85, 136, 153; II- 276
Palermo -I- 306
Palestina -I- 115; II- 240; III- 77
Palež -II- 263
Palisad -I- 62, 65, 69, 425, 426, 427, 428, 430, 439, 447; II- 180; III- 211, 212
Palošević -I- 36, 38, 45, 47
Paljike -I- 235. 237
Pančevo -III- 224
Pandurica -I- 156
Pandurov Sava -II- 294
Panić Jovo -II- 15
Panos -II- 251
Pantelić V. -I- 456, 457, 458
Pantić -II- 113, 114, 115, 116, 121
Pantić, poručnik -II- 324
Pantić, porodica -II- 324
Pantić d-r Miša -I- 18, 448
Pantić Panta -I- 92, 196
Pantović Dragoslav -I- 37
Pantović Tadija -I- 37
Papići, m. -II- 471
Papo -II- 75
Papo 2ivko -II- 182
»Paprika«, list -II- 46, 74
Paraćin -I- 31, 34, 50; II- 488; III- 224
Paraćinac Bora — Kapetan -I- 31, 33, 49
Paraćinska četa -I- 49
Paraćinsko-ćupriska četa -I- 34
»Parada«, ilustrovani list -II- 357
Paranos -II- 489
Parenta -I- 126
Parenta Nenad -I- 410
Parenta Slavko -II- 293
Tariska komuna -I- 158
Pariz -II- 367, 456
Parmač Stanko -I- 311
Partizanska gimnazija, Otočac -II- 350
Paska Luka -II- 288
Pastorak -II- 277
Pastore Mikele -I- 306
Pašagić Jusuf -I- 378, 379, 380; II- 14
Pašić -II- 157
Pašić Mustafa -I- 224
Patnik Srećko -II- 400
Paton -III- 95
Patras, m. -I- 115
Patrik -II- 87
Paulus -II- 83
Paunovac, m. -II- 81, 86
Paunović Marko -I- 37
Paunović Stanko -II- 295, 297
Pavelid Ante -I- 80 , 99, 101,104, 107, 108, 110, 115. 118, 120, 122,128,132, 138. 151, 201, 224 ,225 ,229 ,231. 234 , 236, 238 ,250, 257, 262, 272, 285, 287, 288, 289, 292,295, 310, 312, 322, 323, 324, 325, 327, 335,337, 342, 360, 370, 435, 443;II- 13, 15, 26, 35, 45, 55, 56, 66, 69, 78, 82, 84, 182, 234, 288, 295, 305, 311, 333, 348, 349, 353, 362,379, 416. 417,443 ,448 , 453, 456 , 466, 471,472, 497, 499; III- 46, 151, 159. 170, 198, 209
Pavićevic Đoko -I- 183, 384
Tavićević Luka — Ciča -I- 378
Pavićević Marko -I- 384
Pavićević Mile — Stari kapetan -I- 236
Pavićević Miša -II- 300
Pavićević Stepan -I- 29
Pavičić -I- 223
Pavičić Mile -III- 76
Pavković Milivoje -II- 491
Pavle, knez -II- 175, 503; III- 166
Pavletić d-r -II- 267, 278, 279
Pavlić Nikica -II- 21. 37. 73, 336
Pavličenko Ljudmila -III- 141
Pavliš -II- 294
Pavlovgrad -II- 410
Pavlović -II- 115. 176
Pavlović Aca -I- 62, 424, 425; III- 213
Pavlović Ćičko -II- 523
Pavlović Dara — Plava Vera -I- 63, 67, 434

Pavlović Draganče -I- 64, 74, 77, 89, 90, 245, 365. 426, 427, 429, 430; II- 463
Pavlović Dragoslav -I- 46, 54
Pavlović Janica -II- 205
Pavlović Ratko -II- 490
Pavlović Ristan -I- 384
Pavlović Vita -1 162
Pazarić, m. -I- 150, 226, 232
Pazova -II- 296
Pazin Dušan -I- 259
Pčinja -II- 490. 529
Pecka -I- 462; II- 77. 166
Peć -II- 520; III- 200. 201, 209, 215, 225
Peć (kod Drvara) -I- 282
Pećanac Košta -I- 30. 33, 36, 37, 45, 200, 453. 457; II- 341; III- 175
Pećanac Mika — Seljanka -II- 20
Pećigrad -II- 135
Pećinci -I- 353
Pehćevo -III- 218
Pejanović Zora -II- 285
Pejinović Kata -I- 384; III- 351
Pcjić Mira -I- 339; II- 508
Pejović Božo -II- 254
Pejović Ljubo -II- 183
Pekić Pavle -I- 187; II- 11, 12, 13, 14, 141, 191.228
Pekić Sofija -II- 107, 138, 162, 201, 202, 216
Pekić Stipe -III- 243
Pekiša Vuksan -I- 302
»Peko Dapčević«, bataljon -III- 75
»Peko Pavlović«, bat. -I- 434
»Pelagić«, bataljon -I- 272, 289
Peloponez -III- 41
Pelješac -III- 113, 130, 131. 215
Penezić Slobodan — Krcun -I- 59, 64, 90, 99. 114, 129, 136. 143, 153, 161. 171, 199, 202, 255. 277. 426, 427; II- 56, 220, 279
Pera »Brka« -I- 140
Peranda Mirko -I- 276
Perinici -III- 134
Per-Klub -III- 222
Perhinek -II- 494
Perić -I- 200; III- 49
Perić Nikola -I- 92
Perić Petar -I- 240. 242, 244; III- 228
Perić Svctozar -III- 49
Perišić -I- 116, 132, 142, 156, 158; II- 182; III- 193
Perišić, m. -I- 112
Perjasica -I- 305. 306, 309, 323, 325, 326, 327, II- 183, 184, 459
Pernar, d-r -I- 443
Pero Posavski (vidi Popović Koča)
Perović Brana -II- 293
Perović Ika -II- 304
Perović Lepa -I- 94, 285
Perović Puniša -I- 159; II- 477
Persija -III- 143. 149, 178
Peršuh Ivo -II- 400
Perućica -II- 286, 301
Peruničić Marko — Kamenjar -II- 295
Peruničić Mile -I- 77, 94, 236, 383, 392; II- 50, 72. 286
Perušić, m. -I- 352; II- 348, 359, 445; III, 62, 105, 108, 113, 216
Peskara -I- 306
Pešića Jezero -II- 494
Pešić Bogdan -III- 75
Pešić Mustafa -I- 224
Pešta -II- 178
Pester -III- 206
Peta divizija, bosanska -II- 19, 22, 26, 73, 231, 243, 304, 305. 323, 325, 339
Peten -III- 86. 196
Petigrad -III- 107
Peti korpus (Drugi bosanski) -II- 344; III- 112. 188. 197, 200
Petković Dušan — Senegalac -III- 175, 179
Petković Mutimir -I- 106, 134, 179
Petnaesta vazduhoplovna američka armija -III- 187
Pctrijevac -I- 122
Petrinci -I- 357
Petrinja -I- 318, 369; II- 61, 159, 449, 461, 471; III- 109
Petrova Gora -I- 325, 358; II- 62, 83, 98, 136. 227, 369
Petrovac (vidi Bosanski Petrovac)
Petrovac na moru -I- 176
Petrovačko Polje -II- 23, 28, 42, 59, 79, 91, 345. 484
Pctrovaradin -I- 352, 353
Petrovgrad -I- 294
Petrović -II- 128
Petrović Dušanka -I- 343
Petrović Đuro -II- 45
Petrović Ilija -I- 109
Petrović Katica -II- 76
Petrović Marisav -I- 422, 423
Petrović Mica — Šibica -III- 242, 245
Petrović Nenad — Neša -II- 225
Petrović Risto -I- 384
Petrović Srećko -I- 384
Petrović Svetislav -III- 174
Petrovo Polje -II- 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 336
Petrovo Selo -II- 478
Petronijević Andra -I- 64, 74, 134, 427, 429
Peulje -I- 300
Pezelj -I- 443
Pibernik Albin -I- 92
Pibernik-Korćagin -I- 95
Pibernik Anica -I- 95
»Pičeli«, bataljon -III- 135
Pidriš -I- 244, 246, 260; II- 112, 131, 133, 137, 183
Pihler -I- 295
Pijade Moša — čiča Janko -I- 77, 80, 82, 85, 86, 88, 91, 93, 97, 102, 146, 156, 205, 213, 217, 219. 221. 232. 240. 276. 279. 285. 298. 299, 300, 336. 339, 384. 431; II- 33. 34. 46. 51. 58. 73. 74. 171, 198. 202, 230, 243, 256, 260, 279, 445. 492. 508; III- 65
Pijava -I- 149
Pijano Prešlo -III- 206
Pije XII -II- 400
Piletić -II- 489
Pilipović Janko -II- 77
Pind -II- 522
»Pino Budicin«, bataljon -III- 134, 135
Pinki (vidi Polkovljević Boško)
Pintarić -I- 462, 466
Pionirska četa pri VS -II- 187, 212, 249
Piper Miro (vidi Stanišić Miro)
Piperi -I- 94, 173, 384; II- 204, 235, 237, 304
Pipersko-podgorički odred -I- 186

Pircio-Biroli Alesandro -I- 149, 150, 171, 187. 207; II- 179
Pirinska Makedonija -II- 519
Pirjavec Dušan — Ahac -II- 395
Pirot -II- 529 , 530, 531; III- 215, 217, 219
Pisarovina -I- 354
Pisković Dimitrije -II- 490
Piškopeja -II- 531
Pišće -I- 169, 187, 188; II- 242
Piteburg -II- 174, 181
Pitomine -II- 241
Piva -I- 107, 116, 153, 157, 166, 168, 169, 178, 179, 180, 181, 183, 187, 188, 195, 219, 364; II- 68, 141, 190, 191, 198, 199, 208, 215. 217, 219, 221,224 ,225 ,227 ,232, 233 .236,237, 240, 244 ,246 ,249 ,250 , 252 , 255 , 259. 263 ,268 ,271,281, 282 , 284 , 286 ,295 451, 452.493, 508;III- 79, 193, 207, 222
Pivka -II- 395, 397
Pivljanin Bajo -II- 174
Pivljanski bataljon -I- 87
Pivski manastir -II- 251
Pjenovac -1- 64, 77, 79 , 382, 409; III- 201
Pješivica -II- 98
Plahovići, m. -II- 293, 309
»Plameni golubovi* -I- 269
Flanik -II- 265
Planina Pivska -I- 172, 178; II- 205, 228, 229, 233, 237, 240, 282
Planinica -II- 478
Planojević Mileva — čačanka — Lula -I- 99, 122, 153, 169, 172, 339; II- 52
Plasa Glavica -II- 144
Plaški -II- 36, 77, 81, 378, 445 , 452, 459, 477; III- 111
Plav -II- 494; III- 210
Plava garda -II- 388, 395. 398 , 405, 409, 410, 412, 436, 499
Plava Vera (vidi Pavlović Dara)
Plavi (vidi Todorovič Mijalko)
Plavna -II- 134
Plavna Draga -II- 77
Plavno -II- 67. 82; III- 110
Plazenica -III- 173, 180
Plećaš Đuro -II- 340, 341, 342, 344, 376
Plečevič Ceda I- 160, 198, 213, 214
Plehanov -1- 133
Pleternica -I- 358; III- 215
Pliješ -II- 265 , 268 , 272
Plitvice -1- 304 , 327; II- 378, 454, 459
Plitvička Jezera -1- 229, 230 , 333; II- 348 , 349, 378, 478
Plitvički Leskovac -II- 91, 478, 479
Pliva, županija -I- 278
Pliva -I- 289; II- 411
Ploče -I- 250 , 426 , 427; II- 91; III- 106
Plovanija (vidi Glavni štab za Hrvatsku)
Plužine -I- 179, 180, 181, 183, 184
Plzen -III- 53
Pljaćkovica -II- 519, 527, 530
Pljeskavica -I- 349
Plješivica -I- 303 . 341, 377; II- 12, 91, 347, 356
Plješivci -III- 197
Pljeva -I- 361. 374
Pljevaljski bataljon -I- 225
Pljevaljčić Spasoje -I- 109
Pljevlja -I- 69, 74 , 87, 101, 108, 122, 132, 134, 138, 140, 142, 143, 145, 147, 157, 170, 177, .180, 207, 226, 384, 433, 434; II- 33, 44, 45, 76, 180, 186 , 231, 268 , 284 , 333, 347, 43*. 451, 485, 493, 494; III- 109, 114, 122, 123, 125, 126, 198, 202 . 223
»Pobeda«, ilustrovani list -II- 357
Podbišće -I- 409
Podbrdo -III- 202. 214
Podgora (u Srbiji) -II- 330
Poce -II- 159. 162. 165
Pocerina -I- 456, 458
Poćut -I- 116
Poček Stevo -I- 185
Počuča Mile -II- 351
Podbrišće -I- 409
Podgora (kod Mrkonjićgrada) -I- 266 , 278 , 297
Podgora -II- 35, 92, 491, 510; III- 12, 15, 16, 230,232, 199
Podgorac Mića -II- 102
Podgorica -I- 105, 175, 183, 207, 211, 3*4; II; 44, 89. 235, 236, 521; III- 111, 224
Podgorje -I- 374; III- 121
Podgorska četa -II- 74
Fodgorski bataljon -I- 456
Podgorski odred -I- 174
Podgrab -I- 152; II- 276
Podgrad -II- 131. 255, 407
Podgradec -II- 523
Podgrađani -II- 115
Podgrmeč -II- 13 , 52. 60 , 92, 334, 338, 340, 485; III- 203
Podgrmečka četa -II- 22
Podgrmečki odred III- 127
Podhum -II- 91, 101, 107, 109
Fodinjarije -II- 359
Pod kraj -I- 205
Podmilogora I- 174; II- 245, 247, 249
Pódob -II- 405
Podravina -Ii- 364; III- 110
Podravska Slatina -III- 110; 111
Podravski odred -II- 464
Podraga -II- 394
Fodrinje -I- 458 , 460 , 461, 462
Podrinjski odred -I- 114, 464
Podromanija -I- 58 , 80 , 84, 90, 97, 108, 113, 145
Podujevo -III- 220
Podunavac Seka -I- 446
Podunavski odred -I- 366; II- 295, 297
Pogani Vrh -I- 355
Pogledalo -I- 437, 438
Poie Rudi -II- 22
Pokoj -II- 96
Polak -II- 398
Polaščenko Oleg -I- 380
Poleksi Jova -II- 15
Poleksić Moma -II- 178
Police -II- 493, 494
Polimlie -I- 182
»Politika«, list -I- 18, 19. 21, 27. 46. 125. 126, 270, 284; II- 161, 208 , 239, 244 , 366, 411; III- 222
Polkovljević Boško — Pinki -I- 81, 418; II- 295
Poloj -I- 306, 309, 313 , 323
Polovina, rudar -II- 145
Polovina Gojko -I- 302
Polović Marko -II- 382
Poljanac Stanko -I- 259, 261
Poljane -III- 135
Polje -II- 268

Poljica -I- 219; II- 10«
Poljska -I- 41, 126; II- 432; III- 53, M. 101. 138
Pomoravski odred -I- 34; II- 203
»Pomorski oficiri« -II- 14
Ponijerka -II- 313, 314, 316
Ponikve -II- 77
Ponir -I- 235
Ponor -I- 147
Pontekorvo -III- 87
Pontiske Močvari -III- 90
Popara Miro -I- 91, 154, 193, 197; III- 57
l'opit France -II- 402
Popivoda Blažo -II- 308
Popivoda Krsto -II- 125, 130, 139, 142, 145
Popivoda Pero -I- 263, 334, 372; II- 427
Popovača -I- 354, 355
Popova Glava -II- 149
Popov Do -II- 253
Popov Lav -I- 163
Popov Most -I- 100; II- 246, 252, 254, 263
Popović, četnik -II- 181
Popović d-r Dejan -I- 289; II- 155, 170, 202, 375; III- 241
Popović Desa -I- 194
Popović Drag. -I- 458
Popović Jovan -I- 93
Popović Jovan, književnik -I- 276, 375, 384; II- 19. 25, 366
Popović Koča — Pera Posavski -I- 31, 62, 80, 108, 119,127, 132, 136, 137, 139, 140,142, 148, 153,154, 156, 157, 161, 171, 188,191, 215, 216,223, 228, 246, 259, 261, 262,263, 264, 266,270, 297, 336, 339, 384, 428,429, 457; II- 16, 47, 59, 64. 124, 132, 138, 140, 146, 155, 167,217, 229, 233, 242, 244, 253,255, 257, 268,295, 307, 321, 322, 324,327; III- 213, 224
Popović Krsto -I- 166, 211; II- 204, 205, 209
Popović Leka -II- 119
Popović Milentije -I- 18, 23, 74, 90, 114, 119, 121, 124,126, 131, 137, 142, 143, 151,191, 197, 199,206, 244, 252. 257, 282 285,289, 384; II- 65, 95, 248, 250, 510; III- 25 , 26, 28, 29, 36, 39, 42, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 62 65, 66, 69, 70, 157, 158, 163, 187, 206
Popović Milovan -I- 267; II- 488
Popović Miloš -II- 321
Popović Mih. -I- 462
Popović Nikola -II- 204, 206; III- 222
Popović Nikola, glumac -II- 508
Popović Raško -II- 152, 224
Popović Vida -I- 24
Popović Vlado -I- 274 , 305, 306, 317; II- 169, 175, 305, 307, 318
Popović Voja -II- 150
Popović 2ika -I- 50
Popovići, m. -II- 339
Popče, kurir -I- 368
Popravko -II- 18
Poreč -II- 467
Porečje -II- 517, 527
»Poreklo porodice. . .« -I- 124
Porim -II- 115, 196
Posavina -I- 336; II- 417, 472; III- 118
Posavski odred -I- 34. 60, 63, 392; II- 439
Posavski slavonski odred -II- 464
Posavsko-tamnavski odred -I- 122
»Poslanica sveštenika« -II- 74
Poslušnik -II- 149
Posušje -I- 275, 281, 283 , 286, 345; II- 36, 75, 79, 88, 112
Pothranjan -I- 154
Potkaljine -II- 339
Potkora -III- 52, 53
Potnik Srećko -II- 460
Potoci -III- 188
Potprača -II- 276
Poubir -II- 144
Pozderac Nurija -I- 383, 391, 392; II- 21, 27, 73, 281, 282, 336
Poznanović Svetozar -I- 53
Požarevac -II- 489, 490; III- 224
Požarevački odred »Veljko Dugošević« -II- 47
Požega (Užička) -I- 21, 34, 49, 50, 52 , 64, 277,425, 426. 429, 431, 439, 440; II- 166, 489; III- 128, 202, 214, 216
Požega Slavonska (vidi Slavonska Požega)
Požeška četa -II- 65
Požeški slavonski odred -Ii- 464
Praća -I- 97, 113, 141, 142, 14J. 155, 157, 230, 384; III- 107
Pračanski bataljon -I- 87, 154, 157
Pračanski odred -I- 167
Pranović Miloš -II- 271
Pranjani -I- 56, 62
Praportnik August -II- 399
Prateća četa i Prateći bataljon -I- 59, 67, 92, 184. 196. 200,270; II- 51, 65, 76, 91. 101, 139, 239, 249.251, 260. 262, 274. 278.281, 313, 314, 320, 330, 346, 485, 491; III- 189, 221
»Pravda«, list (Beograd) -III- 174
»Pravda«, list (Moskva) -II- 34; III- 38, 49, 58. 63. 106. 108. 111, 112, 114, 151, 159, 163, 165, 196, 197,198, 200, 201, 209, 210,214, 215, 224. 225
Pravica Dragica -I- 269, 275
Pravica Rade -I- 269, 275
Prečko -I- 310
Preger Andre ja -II- 508
»Pregled«, spoljno-politički list -I- 249, 257, 271, 276, 284. 285
Predojević Đurin -II- 337
Prekaja -I-281, 285, 300; II- 178, 336,343, 344; III- 197
Prekožica -II- 108
Prekomorske brigade -III- 18, 74, 75, 131, 132
Prekounje -I- 377
Preljina -I- 61
Premi lovo Brdo -I- 205
Premišlje 306
Premrl Janko — Vojko -II- 396
Prenj -II- 115, 121. 131, 134. 140, 142, 143, 144, 146, 154, 155, 157. 159, 161, 169, 176, 199 , 417 , 446. 464, 508
Prepeličje -II- 252, 253
Presjeka -II- 253
Presjenica -I- 220. 343
Prespa -II- 521
Prespanski odred -II- 523
Prespansko Jezero -II- 519, 522
Preševo -III- 211
Preše Denaro -II- 155
Prešern France -II- 397. 411; III- 59. 102, 174
»Prešernova brigada« -I- 409, 410
Previle -I- 87. 88
Prgomelj Jovo -II- 15
Prgomelj Marko -II- 15

Praomelj Stanko -II- 15
Trhovo -II- 297
Fribićević Adam -III- 169
Pribićević Stojan -III- 40, 59, 93, 95, 96, 99, 192, 195, 198'
Pribilovac -I- 179
Priboj -I- 68, 70, 75, 231; III- 109, 122, 197, 212. 214. 223
Priboj (u Kordunu) -II- 82, 91
Priča Oenjen -I- 26, 225, 303, 324, 378, 441, 442: II- 169 , 349; III- 168, 245
Prijeboj -II- 454
Prijedor -I- 124, 234, 257. 262. 269, 290, 293, 347. 348; II- 26. 55. 61. 62. 64. 70; III- 61, 63. 111, 112, 113. 114. 127. 214. 216
Prijepolje -I- 18. 70. 73. 79, 170, 228, 327, 434; II- 198. 231, 273, 493; III- 108, 109, 114, 122, 123,125 126. 198. 201, 202. 209
Prijepoljski bataljon -II- 191
Pri ješka -I- 326
Prijevlje -II- 144
Prilep -II- 519, 523; III- 211, 214
Priluke -II- 78. 80. 81. 84. 86. 87, 88, 90, 91, 93, 95. 96. 100, 105. 106. 107, 281
PrimiSlje -II- 36. 77. 369. 459
Primož (vidi Bebler Aleš)
Ptimorje -II- 376 , 377 , 394 , 418
Primorska -III- 62. 92, 103
Primorska italijanska brigada »Braća Fontano!« -II- 396
Primorska operativna zona -II- 396
Primorsko-goranska brigada -II- 64
Primorsko-Roranski odredi -II- 442 , 454
»Princ Eugen«, nemačka divizija -II- 64 , 85, 86, 91, 159, 238, 291, 347, 420, 449; III- 129, 189, 195, 207, 225, 232
Princip Gavrilo -I- 91, 110, 144
Princip Slobodan — Seljo -I- 91, 144 , 459; III- 57
Prinston -III- 83
Priština -III- 211. 220
Privina Glava -I- 357
Privor -I- 381
Prizren -II- 520, 521; III- 224
Prlja Božo -II- 271
Prlia Milo -II- 272
Pilja Nikica -II- 139
Prija Nikola -I- 339
Prnjavor -II- 22, 55, 59, 98; III- 62, 63
Piočida -III- 102
Prodanović Bora -I- 173
Prodanović Cigo -I- 29, 30
Prodanović Dragoslav -I- 59
Prodanović Jaša -I- 405; II- 48
Prodano* u Vuk -I- 29, 30, 44
Prokike -II- 454
Prokuplje -I- 122, 516; III- 198, 220
»Proleter«, list -I- 131, 377; II- 56, 73, 76. 157
Proleterske brigade:
Prva -I- 31, 72, 79, 80, 90. 92. 95, 97. 98, 102, 106.III, 113, 118,119,123,137, 139,142, 159, 160, 162, 181, 184, 187, 200 , 204 , 215 . 216 . 219 , 236 , 243 , 244 . 246 . 252 , 300. 334 , 337 , 374 , 409; II- 16 . 22 . 31. 32 . 50, 75, 98. 116. 127, 136,140, 151, 152,153,154 163, 168, 185, 187, 191.198 , 200 , 206 ,207 ,220 231, 232 246 , 248 , 252 ,253 , 255 , 257 ,258,267 270, 271, 273, 274, 292,295 , 298 , 311,317,318
320. 494, 508; III- 43, 134, 201, 237
Druga -I- 98. 106. 108, 113. 115. 118, 135, 136, 137, 139.140.142,145,147,148,155,157.159, 160, 161,163,171.181.183.191,193,204,215, 216, 218,220.221,232,233,244.245,246,249. 255. 256,258,276.277.279,289.290,291.293. 295. 297, 334, 335, 343, 345. 440; II- 20. 30, 31. 32. 45. 46, 66, 67. 124. 128, 130, 134, 141, 144. 163,175,183,211,214,218,226,228,234, 240, 241,246,248.252.254.255,258,260,265. 266 , 267 . 273 . 277 . 279 , 280 . 290, 292, 508; III- 122, 123, 126. 128, 130, 237
Prolo Drago -I- 278
Prolog -I- 247, 256, 261
Prošara -I- 348
Prosik -I- 357
Protić -I- 463; III- 44
Protić Mileta -III- 52
»Protiv pete kolone« — (PPK), bataljon -II- 348
Prozor -I- 179 . 229 , 233 . 234 , 235 . 236 , 237, 238 , 239 , 240 , 242 . 243 , 244 , 246 , 250 . 268 , 290, 294 , 298 , 300 , 336 . 349 . 350 . 365 . 375 . 384; II- 26. 69. 89, 95, 98, 105. 107, 108. 109. 110, 111. 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119. 120. 122, 123. 124. 125. 126, 127. 128. 129. 130, 132. 133, 136, 137, 138. 142, 143, 144 146, 157, 160, 182, 196, 227 , 231, 244, 363, 449, 495, 530; III- 63, 198. 199
Prpić -I- 342
Prpić Milan -I- 317
Prusac -I- 343
Prut -II- 507
Prušić -I- 328
Prša -I- 380
PrSa David -II- 11
Prva partizanska četa bornih kola -II- 182
Prva proleterska divizija -I- 337. 359. 368, 374. 376, 384; II- 16, 19 , 30 . 47 , 53 . 56 , 59 , 74, 88. 95, 116, 127. 131. 139. 142,151,155,156, 158, 164, 168, 173 . 214 , 217 ,222 ,226 ,231,250. 253 , 256. 258 . 259 , 265 , 267 ,276.279 ,281,292. 294 , 315 ,449 , 452 . 476; III- 74 ,205 ,212,225, 226, 227. 239. 244
Prva tenkovska brigada -III- 76
Prva vazduhoplovna baza -III- 75
Prvaćina -III- 134
Prvalj -I- 179
Prvčić -I- 324
Prvi proleterski korpus -II- 374 . 430 , 449 ,476, 482; III- 100, 197 , 206 , 207 , 212 , 223 . 233
Prvi ravnogorski korpus -I- 63
Prvi studentski dobrovoljački bataljon -III- 57
Pstrocki, lekarka -II- 104
Psunj -I- 349; II- 465
Puaš Dako -II- 468 , 469
Pucar Đuro — Stari Krajiški, Stari Bosanski -I- 85 , 257 . 339 , 340 , 384, 407 , 409; II- 37. 65 , 72 . 73 . 78, 190 , 339 , 340 , 485
Pucarević Momir — Moša -I- 261, 264
Pucelj Ivan -II- 194,198,199,
Pucova -II- 224 , 228 ,233 ,235, 257, 259 261,274 .286,
Puhalo Rade -II- 216
Puhalić Fima -II- 106
Puna -I- 115; II- 364, 391; III- 224
Paračić, m. -II- 373
Purić Andrija -II- 358
Purić Anđa -II- 359

Purić Božidar -III- 30, 37, 40, 42, 47, 49, 51, 52, 158. 159. 161. 170
Purić Vlastimir -II- 198
Pusta Reka -III- 200
»Pusterija«. italijanska divizija -I- 147
PuSćica -I- 247
Pu*ić -I- 327
Puškarić Darinka -I- 339
Puškarić Franjo -I- 310
Putića Bogdan -II- 178
Putića Đoko -I- 111
Putnik, vojvoda -III- 56
Puzigaća Dragica -II- 41

R

Rab -II- 404, 430; III- 108, 109, 132
Raca, tipograf -I- 92
Račić -II- 188. 360
Rača -I- 353, 357
Rača Kragujcvačka -I- 32; III- 239
Račanska četa -I- 439
Račanski bataljon -I- 64
Račanski odred -I- 62
Račić -II- 189
Račić Dragoslav -I- 52, 112, 115, 119, 366, 448, 457, 458. 460, 461. 462
Račićev odred -I- 118
Račići, m. -I- 340
Radaković Mića -I- 302
Radalj -I- 461. 465 , 466
Radan -II- 487
Radanovac -I- 18
Radaslije -I- 284, 286
Rade, splavar na Drini -II- 213, 375
»Rade Končar«, brigada -II- 348, 374
Radeljević Bruno -I- 88
Radeljski -I- 462
Radeta -I- 267
Radetić Braco -II- 12
Radinci -I- 418
Radešina -II- 155
Radić, m. -II- 96
Radić, braća -II- 358
Radić Mile -I- 278
Radić Rade -I- 278; II- 71, 245, 326
Radić Tadija -I- 243, 244
Radić Voja -I- 50, 74, 77, 339
Radio Beograd -I- 95, 121, 258, 392, 431
Radio Berlin -III- 88
»Radio bilten« -I- 81
Radio Boston -III- 174
Radio »Donau« -III- 51
Radio London-I-18. 39, 44, 80, 98,132,151, 188, 189, 256, 269, 273, 279, 289, 376; II- 24, 25, 57, 90. 93, 157, 174, 239, 321, 324, 325, 344, 417, 461; III- 31, 41, 53, 58, 59, 94, 148, 149, 174
Radio Moskva -I- 168, 169, 173, 181, 378; II- 24. 52, 59, 90, 209. 327, 363,415, 494; III- 54, 56, 59, 95, 148, 216
Radio Njujork -II- 310
»Radio pregled« -I- 27
»Radio vijesti« -I- 119
Radmilović, m. -I- 37
RadiSić -I- 454
Radišić Milan -II- 196
Radnički bataljon -I- 63
Rađobuđa -T- 431
Radoinie -II- 198
Radojčić Sava -I- 37
Radojević Bozo — C'rnogorac -I- 92, 409
Radojević Mana -II- 76
Radojević Sveta -II- 478
Radojinja -II- 194
Radomir, m. -I- 174
Radomišlj -II- 272
Radon ja. opančar -I- 30
Radonia Đuro -II- 336
Radonjić d-r -II- 139
Radosavljević Bobi -II- 519. 521, 524
Radosavljević Vlajko -I- 155
Radosavl jević Dobr. -II- 517
Radosavljević Mile — Čačanin -I- 151; II- 33
Radosavljević Momčilo — Mole -I- 31, 32
Radošević Anka -TI- 508
Radovanović -I- 39
Radovanović Lune -II- 258
Radovanović Petar -I- 220
Radovanović Steva -II- 508
Radović DuSan -II- 27
Radović Ivo -II- 196
Radović Jovan -I- 130; II- 215, 281
Radović Mile -I- 349
Radović MiloS -II- 162, 165
Radovište -III- 219
Radulović Jevto -II- 114, 115, 121, 122, 123, 130, 141, 149. 182
Raduša -II- 109, 136, 137, 449, 519; III- 32
Rađevski bataljon -I- 64 , 92 , 426 , 450 . 456
Rađevina -I- 92 . 297 , 384 , 447 , 450 , 460 , 463
Rađenović -I- 301
Rađenovići. m. -I- 205
Raja Kragujevački (vidi Nedeljković Radomir)
Raja, farbadžija -I- 30
Rajačić -II- 447
»Rajh«, divizija -II- 476
Rajić Dobrosav -II- 198
Rajić Mija -II- 194
Rajić Vuk -II- 197
Rajičević Gale -II- 282
Rajko -I- 463 , 464 , 465 , 466
Raj lovac -I- 174; II- 318, 345
Rajter Milada -II- 293; III- 15
Rak -II- 18
Rakar -I- 370
Rakek -II- 407, 420; III- 106, 107
Rakeli Radosav -I- 380
Rakić -I- 38. 45
Rakić, grafičar -I- 409
Rakić Milan -III- 125
Rakinić -I- 313, 325 , 327
Rakita DuSan -II- 25
Rakitnica -I- 205. 217, 218, 221; II- 176
Rakitnica, pi. -II- 406
Rakovica -I- 326, 337; II- 36 , 64 , 77 , 91, 119
Rakovica (kod Beograda) -III- 227
Rakovički ustanak -I- 304
Ralja -I- 111; III- 226 , 230, 231, 233
Rama, r. -I- 250; II- 61, 65 , 75 , 95, 110, 111, 117, 123, 124, 125, 126, 128, 131, 134, 137, 1*0, 149, 29Q, 343, 363, 416, 449; III- 155, 203
Rama -I- 350, 375; II- 111, 112, 114, 116, 132
Ranković Aleksandar — Marko — Leka -I- 26, 27, 51, 52, 56, 58, 59, 64, 65, 67, 70, 73, 83, 87, 89, 91, 92, 101, 117, 126, 127, 129,

135, 137,147,153, 166, 168, 170, 191,192, 195, 196,199,218 , 219, 228 ,232 , 239,240, 241, 264,265 , 281,283 ,296,298, 336,339, 376 , 406,409, 410,414,415 ,416 , 420,427, 428, 429, 456; II– 28 , 30, 44, 46 , 51, 56, 58, 65, 67 , 70, 73, 78 , 86 , 92 , 95 , 96, 100, 101, 105, 110,123,129, 132, 143, 159, 167,181, 190, 191,192,199 , 203 ,217, 219, 230,233, 241, 243, 247, 249 , 250, 258 , 259, 261, 262, 266, 267,275,276 , 277,280 ,293 , 299,307, 308, 318,320,322 , 374,485 , 490, 495,500, 508, 510; III– 69, 189, 192, 193 , 221
Ranković Anđa –I– 191, 192, 193, 195, 283
Ranković Mićko –I– 375
Ranosavić –III– 49
Raočići, m. –I– 232
Rapaj Brdo –I– 38, 490
Rapido –III– 84, 85, 87
Rasina –III– 224
Rasinski odred –II– 47
Rašeta –I– 301
Raška –III– 111, 220
Rašović Boško –II– 45
Raštegorac Ante –II– 185, 270, 308; III– 95
Raštelica –I– 226; II– 79
»Rat i radnička klasa«, časopis (Moskva) –III– 53. 145, 151, 160
Rataj –I– 198, 278
Ratajac Mičo –I– 79
Ratajac Ratislav –I– 79
Rataji –II– 211, 267, 270, 271, 272
Ratkovci –I– 358
Ratko –I– 409 , 431
Ravna Gora (u Slavoniji) –II– 465
Ravna Gora –I– 32, 38 , 43 , 44 , 46 , 52, 53, 54, 60, 61. 240, 265. 429, 448, 449; II– 168, 175, 176, 326, 414, 442; III– 54, 171, 179, 216
Ravna Gora (u Gorskom Kotaru) –II– 441, 455
»Ravna Gora« –I– 287, 489
Ravni Gaj –I– 35
Ravno –II– 91, 109, 128, 129, 131, 136, 137, 178, 290
Ravnogorski korpus –I– 63; III– 127
Razbojište –II– 195.
Razija –I– 100
»Re«, italijanska divizija –II– 63, 91, 377
Rebenović Bruno –I– 89
Rebić –II– 52
Rećani –II– 494
Rečica –II– 65; III– 210
Rečka –III– 223
Redl –III– 119
Regent Ivan –III– 160
»Rejnolds njus« –III– 95
Rekvenji, brada –III– 27
Rekovac –I– 353
Rendulić –III– 195, 201
Renovica –I– 84. 91, 92, 141, 145; II– 178, 276
Repak Salko –I– 339; II– 507
Repovci –I– 228; II– 132
Resen –II– 525; III– 215
Resnik –III– 227
Retkoder –II– 489
Ribar Ivan d–r –I– 296, 339, 383, 388, 392. 405; II– 48 , 62. 264, 266, 279, 330, 345, 446; III– 25, 35, 153
Ribar Ivo–Lola –I– 19, 22 , 26, 27 , 30, 51, 56, 64, 70, 73 , 81, 92, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 136, 137,138, 143, 146, 150. 151,156, 158, 166, 168,169, 171, 187, 189, 192,212, 214, 221, 271.283 . 296,297, 298,300,339, 369, 407, 409, 426, 427, 428, 456; II– 44, 51, 56, 305, 307,315, 323, 324, 327, 329,486, 492, 510; III– 25, 26, 28, 29, 33, 46, 54, 57, 212
Ribar Jurica –I– 19, 51. 67 , 78 , 88, 89, 93. 95, 99, 101, 110, 111, 118, 127, 135, 141, 147, 166, 167, 169, 202, 289, 424, 425, 492; III– 25, 29, 212
Ribarevine –II– 494
Ribari –II– 152, 159, 164, 169, 170
Ribari Miran –III– 39
Ribentrop –I– 23 , 203
Ribići, m. –II– 155
Ribka –III– 191, 195
Ribler –II– 249
Ribnica –I– 54; II– 388, 394, 424
Ribnik –I– 358; II– 97, 105, 340; III– 197, 199, 202
Ribnikar Jara –I– 26
Ribnikar Vladislav — Vlado –I– 17, 19, 22, 25, 26, 126; II– 293 . 421, 486, 492; III– 25, 171
Ribnički bataljon –II– 339
Riger –I– 318
Ridovo –I– 53
Riječica –II– 308
Rijeka –II– 382, 391, 418 , 419 , 442, 44S
Rijeka Crnojevića –I– 175, 432
Rilići, m. –I– 247, 248; II– 334, 485
Rim –I– 149, 150, 373; II– 62; III– 75, »4, 15, 86, 89, 90, 91, 100
Rip Ružica –I– 125
Ripanj –III– 224, 231, 232, 233, 235
Ripač –II– 50, 80, 83, 96
Ripački Klanac –I– 377; II– 92
Ripci –II– 124
Risji Do –II– 477
Risnjak –II– 442
Risovac –II– 76
Ristanović Rade –I– 339
Ristovac –III– 210
Rita (vidi Đorđević Olga)
Ritig Svetozar –II– 446
Riva, major –III– 133
Roata –II– 62, 63, 112, 504; III– 40
Robaja –I– 92
Robert Vlada — Spanac (vidi Ivanović Vladimir — Robert)
Roboti –II– 112, 113
Roćko (vidi Colaković Rodoljub)
Ročić –I– 456
Rodemant –II– 18
Rodić Mile –I– 278
Rodić Slavko –II– 336, 337, 339, 344; III– 146
Rodić Stevo –I– 302
Rog Planina –II– 391,393 , 411
Rogatica –I– 79, 84, 91, 92, 97, 109,112,113, 114, 115, 118, 119, 128, 131, 132,133,135, 156, 157, 158, 230; II– 31. 75, 281;III–106, 107, 109, 110, 114, 117. 118, 121
Rogatički četnički odred –I– 111. 132
Roge –I– 431
Rogoj –I– 155, 156, 157, 159, 278
Rogoje Ciro –I– 103
Rogojevac –I– 30, 31
Rogović Rad. –II– 67 , 495
Rojs –III– 93. 99

»Rojter«, agencija –III– 113
Rokovič Mane –II– 78, 340, 346
Rokvić Sofija –II– 76
Rolović Vlado –II– 220
Roljević Milisav –II– 195
Roman –II– 166, 177
Romanija –I– 32, 64, 77. 79 , 81, 84, 87, 90, 94, 109, 113, 136, 153, 157, 196, 217, 409; II– 38, 47, 75, 130, 133, 174, 175, 176, 187, 279, 280, 281, 285, 392 , 510; III– 117 193, 194, 201
Romaniska udarna četa –I– 112
Romaniski bataljon –I– 161
Romaniski odred –I– 80, 92, 109, 112, 161; II– 75, 201
Romano Betika –I– 20
Romano Hana –II– 21
Romano Isak –II– 21
Romano Jakica –II– 21
Romano Leon –II– 21
Romano Morie –II– 21
Romano Nina –II– 21
Romano Rifka –II– 21
Romano Solomon –I– 112; II– 21, 75, 79, 10
Romano Tina –I– 20
Romber –II– 370
Romei –I– 224; II– 422; III– 41, 68, 198
Rončević Radojica –I– 185
Rondović Marko –I– 72
Rore –I– 281, 285, 286 , 299, 300; II– 50 , 79, 336; III– 26
Rosi Vladan –I– 440
Roslavl –II– 415
Rostov –I– 64, 151, 251, 258, 359, 424
Rostovo –I– 350
Roten Valter –II– 240, 314
Rouds –III– 88
Rouz, Palestinac –II– 240; III– 12, 13
Rovane –III– 211
Rozani –II– 202
Rožđalovski Vlastimir –III– 41
Rožman Stane –II– 409
Rudan d–r –II– 224
Rudan Krsta –I– 158
Rudanovci –II– 454
Rudarska četa –I– 236
Rudići, m, –II– 337
Rudine –II– 215 , 216 , 224, 225 , 226, 228, 242, 281,283, 284; III– 108
Rudnik –I– 46 , 60, 106, 122, 430; II– 490; III– 202 , 215 , 217
Rudo –I– 77, 78, 129, 156, 184, 392, 434
Rudopolje –I– 307
Rudolf, novinar –III– 48
Rudolf Ivan –III– 39
Rudovci, rudnik –II– 47
Rufini –II– 395
Ruiška –II– 336
Rujiška –I– 384
Rukavina Branko –III– 209
Rukavina Ivo –I– 316, 324; II– 82 , 345 , 346 , 472
Rukavina Juca –I– 280
Ruma –I– 353, 354; III– 201, 225
Rumboci, m. –I– 375; II– 137
Rumlcr –II– 15
Rumunija –I– 354; II– 295, 328, III– 84, 139, 150, 162. 163
»Rundšay« –II– 349
Runič Joja –II– 22
Rupnik Lav –II– 400, 412, 413 , 425 , 428 , 436 497; III– 97
Rus Jože –I– 287; II– 408
Rusji Do –II– 479
Rustjak –II– 395
Ruševo –I– 357–
Ruška, bolničarka –II– 261
Rutić Ivka –II– 507
Rutić Joža –II– 507 , 508
Rutoši –I– 72. 74, 430
Ruzvelt Eleonora –III– 63
Ruzvelt Franklin –I– 383; II– 84, 366, 423; III– 29, 30, 63 , 94, 96, 144, 145, 172, 177, 188
Ružić Iv. –II– 173
Ružica, m. –I– 153
Rvaš –I– 432
Rvović Andrija –II– 193
Ržanica –II– 495
Ržev –I– 276; II– 17, 24, 127

S

Sabitović Osman –I– 236; II– 117
Sabljić Simo –II– 71. 91, 134
Saborski –II– 36, 64, 77
Sadik Ramiz –II– 520
Sahara –III– 100
Saharov –III– 137
Sajers Kenet –I– 91; III– 12, 13, 14, 15, 43
Sajković, m. –II– 92
Sajmište, logor –II– 221
Sakšička, radist –III– 48
Salanović Branko –I– 278
Salanović Milan –I– 278
Salatić –II– 195
Salerno –III– 84, 188
Salihodžić Meho –I– 380
Salmoni Klaudije –III– 138
Salomon Savica –III– 192
Samardžić Petar –I– 91, 193; II– 170, 182
Samostalna stranka –II– 480
Samuilo, car –II– 500
Sana –II– 26, 60
»Sandej tajms« –I– 269
Sandžačke brigade –I– 35. 123, 133, 139, 188, 196 , 204, 215 , 216 , 220, 227 , 228 ,234 ,337, 375; II– 18, 90, 91, 118, 123, 127, 139, 140, 151, 158, 191,213, 251, 281, 282,284,285, 298, 374, 375, 508
Sandžački bataljoni –I– 225 , 228 , 237, 261, 283 397
Sandžački štab –I– 198, 430
Sandžačko–srpski bataljon –I– 69
Sandžačko–crnogorski odred –I– 94
Sandžak –I– 18, 31, 35, 62 , 64 , 65 , 67 , 69 , 72, 80, 82, 87, 92, 94, 99, 105, 122, 123,125,143, 146, 156,157,158, 159, 160, 170, 171,189, 199 , 212 . 225 , 227 , 233 , 235 , 236 , 238 , 246 , 251, 252 ,256 ,260 , 274,277 ,294 , 297 ,392 ,425, 429 , 431, 433 , 440 , 460 , 466; II– 23, 38, 50, 51, 66, 191, 193, 198, 215, 218, 226, 231, 239, 244 , 251,256 , 259 ,281,284 . 309 ,310 ,312, 374, 430, 439, 448, 450, 486, 493, 508; III– 63, 77, 106, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 122. 127, 136,148,176, 193, 194, 197, 198,199, 200, 201, 202 , 208 , 210 , 211, 224
Sanica –II– 60, 64 , 81
Sanica, m. –I– 283, 290

«
Sanitet za vreme NOB -II- 96 , 98, 164, 165, 166, 187, 190. 192 , 203 , 211. 218 , 220
San Martino di Cezi -III- 75
Sanski Most -I- 278, 290.300,347.369; II- 26, 60 , 64 , 65 , 335 , 485: III- 109
Santa Katarina (bolnica u Italiji) -III- 77
Santa Marija di Nardo (bolnica u Italiji) III- 77
Sante Daniti -I- 306
Sanjina Mira -II- 508
»Saputnik agitatora«, organ SKP(b) -III- 165
Saračević Tufo -II- 186
Sarajevo -I- 18, 19, 79, 80, 81, 82. 84, 88, 89, 91, 92, 94. 96, 108, 110,112, 113. 115,118, 121, 127,128,138, 139, 148, 152. 155,157, 174, 179,185,191, 199, 215, 217. 218,219, 220, 225,226,229, 230, 232, 243, 274,283, 288,318, 343, 365, 384, 448; II- 27 , 64 , 68 , 75, 95, 96, 110, 114, 118, 130, 133, 160, 165, 167, 173, 174,178,187, 190,193 ,200, 215 .224, 231, 239,251. 261, 276, 277, 280, 286,304, 316, 322,325, 340, 345, 357, 363. 374,439, 451, 457; III- 50, 105, 108, 111, 117,180, 189, 193, 202, 217
Sarajevsko Polje -I- 49, 89
Sarajvilić. m. -II- 131
Sardelić Mirko -I- 173, 274; III- 17
Sardinija -III- 74, 91
Sarafis -II- 522
Sarić-Strugar Milica -II- 516, 518
»Sasari« italijanska divizija -II- 63, 91, 92, 347
Saša, doktorka -I- 184
Sava -I- 36, 90, 188 , 249, 275 , 310 , 321, 353, 365, 381, 447; II- 21, 22, 23.55. 59, 112, 188, 189. 292 . 296. 330, 375 . 379, 385, 449, 469, 472, 473; III- 46 , 79 , 225 , 231
Savčić Andrija -I- 32; II- 490
Savez komunističke omladine Jugoslavije — SKOJ -I- 19, 83, 100, 101, 126, 130; II- 44, 60, 75 , 76, 351, 352 , 354 , 362; III- 25, 102. 124, 191, 192
Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika — SSSR -I- 17, 23 , 39. 42, 46 , 55 , 61, 87 , 96, 97, 100, 101. 104, 106, 110, 117, 122, 137, 143, 149,155. 156, 163, 170, 173, 182,189, 196, 199.200 ,201,202 ,207 . 211,249 ,256, 269, 280,292, 316, 336, 359, 363, 378,387, 389, 391, 405, 411, 418,443. 459; II- U, 18, 24. 41, 43 , 44 , 55 . 57.83 , 85 ,90 , 93, 137. 167 , 206 ,209 ,210 ,294 .352 , 368 , 410,429 ,432 ,433 ,435 , 448 ,452,453, 471, 489, 496, 497, 498, 502, 504; III- 30, 34, 35, 37, 45, 54, 56, 58, 76, 80, 84, 90, 97, 98, 105, 107,108, 109. 110, 113, 133, 138,141, 143, 144, 150, 151, 158, 160, 162, 163, 165, 167, 169. 171. 182, 202, 215, 243
Savin Kuk -I- 68
Savin Lakat -I- 70
Savinjska Dolina -III- 109
Savić Branka -I- 269, 384; II- 230
Savić Pavle -I- 39 , 89 , 214, 269 , 273 , 274, 383, 392; II- 11, 13, 141, 149, 182, 194
Savković d-r Miloš -II- 491
Savićević -II- 516
Savičević d-r Mito -II- 303
Savka, Krajiškinja -II- 147
Seća Reka -I- 53
»Sedam dana« -I- 21
Sedma divizija, banijska -II- 22, 83, 85, 88, 91. 92, 96, 97, 112, 120, 138, 139, 165,169, 170, 219, 224,227, 229, 233, 244, 251,253, 256, 259, 264,266, 273, 276, 299, 309,314, 318 , 321, 325 ,330 , 331,343 ,363 , 415,443, 449 , 452, 459 , 460 , 462 , 464 , 476
Sedmi korpus -III- 135, 197
Segal -I- 133
Sekulič Bajo -I- 70, 71, 94, 119, 130, 172, 176
Sekulič d-r M. -III- 55
Sekulič Miloš -II- 55
Sekulič Slobodan -I- 440
Sekulič Vlado -II- 182, 183; III- 84, 90
Selce -II- 418
Selište -II- 473
Selmajer Jozef -III- 188
Seljačka narodna stranka -I- 405
»Seljačka sloga« -I- 131
Semberija -II- 187, 189
Semećki bataljon -I- 74, 79, 91
Semivolos Aleksej -II- 43
Senka -I- 153, 181, 184, 187, 192, 202. 28»
Senta -II- 252; III- 224
Senj -I- 437; II- 372, 377, 389
Seravole di Norća -III- 75
Serdar -II- 319
Sernec Dušan -II- 390, 392, 410; III- 38
Servo Mihalj -II- 294
Sesvete -I- 322
Sevastopolj -I- 197, 203, 212, 214, 215, 219
Severnobanatski partizanski odred -II- 293
Severnohercegovački odred -I- 193
Severnoprimorski odred -II- 396
Severović -II- 18
Sicilija -I- 358; II- 202 , 309, 315, 352, 357, 421, 481, 497, 507; III- 42, 71, 95
Sijeral -I- 349
Sikirevci -II- 364
»Sima Pogačarevič«, odred -II- 47
Siljevica -II- 149
Simeon Ivica -I- 278
Simič Božin -III- 38
Simić Bora -II- 76
Simič Borivoj$_a$ -I- 339
Simić Dragan -I- 375
Simić Laza -I- 20
Simić Miloš -I- 247
Simić Nikola -I- 247
Simić Sava -I- 247
Simić Stanoje -III- 38, 40, 159, 164
Simić, oficir -I- 107
Simović Danilo -I- 87
Simović Dušan -I- 44;III-41, 52, 151
Simović Ljub. -I- 441
Simović Milan -I- 87
Simović Miloje -I- 29 ,30,44, 106
»Simon Gregorćić«, brigada -II- 39C
Simonović Jagoš -I- 130, 384, 390
Sinanagić -I- 346
Sinajska Pustinja -III- 80
Sinčić David -III- 209
Singapur -I- 98
Singer Steva -II- 201
Sinj -I- 256, 357, 384, 389; II- 23, »1, 120; III- 62 , 63, 112, 198 , 225
Sinjajevina -II- 231, 240, 450, 493
Sinjac -I- 185
Sirač 41- 468
Sirišćević Luka -II- 508

Sirovica –I– 205
Sisak –I– 321; II– 59, 159, 456, 471, 472; III– 200, 210, 217, 223, 225
Sitnia –I– 282, 346, 347, 374, 376; II– 19, 31, 52, 66
Sjenica –I– 71, 73, 79, 85, 97, 132, 193; II– 225; III– 122
Sjeničak –III– 204
Sjenište –I– 65, 67
Sjetlina –I– 36 , 84 , 90 , 97; II– 277
Skadar –II– 520, 521, 522
Slcakavac –I– 53 . 343; II– 81
Skela –I– 22, 413
Skender Vakuf –II– 30
»Skenderbeg«, nemačka divizija –III– 122
Skočić –I– 351
Skoplje –I– 18; II– 516, 517, 518, 519, 521. 523 , 525 , 529, 531; III– 32, 107, 108, 180, 201, 202, 211
Skopsk.a Crna Gora –II– 517
Skovrini –III– 215
Skrad –I– 309; II– 442
Skrigin Zorž –I– 287, 339
»Slavjane«, list (Moskva) –III– 135
Slavonija I– 251, 318, 319. 320, 321, 354; II– 22, 38, 44, 55, 58, 59, 72, 79, 86,184, 297 , 348 ,358 ,416 , 422 , 447 , 459,463 467, 469, 470; III– 63, 105, 106, 108, 109,113, 114, 136, 198,199, 200, 201, 209, 210,211. 215, 224
Slavonska Požega –I– 320, 358; II– 22 , 351, 465
Slavonska zona –I– 321
Slavonske brigade –II– 465 , 466 , 469
Slavonski Brod (vidi Brod)
Slani Milan –II– 350
Slano Brdo –II– 250
Slatina –1– 135, 156; II– 72, 464, 493,495; III– 211
Slatinski bataljon –I– 162
Slijagić Ismet –II– 288
Slišković Viktor –I– 243, 375; II– 27
Sliv –I– 145
Slivanjsko –II– 252
»Sloboda«, bataljon –II– 194
»Slobodna Dalmacija«, list –III– 182, 204
»Slobodna Jugoslavija«, radiostanica –I– 134, 150, 168, 173 ,212 , 214 , 232 , 258 ,287 293, 310, 312; II– 22. 31, 49,61, 62, 64, 69,167, 187, 205, 237,242, 291, 333,363, 411,467, 521; III– 30, 37, 56, 60, 71, 92, 105, 176, 187, 188,201
»Slobodna riječ«, list u SAD –III– 173
»Slobodni dom«, list –II– 349
Slovac –I– 55; III– 217
Slovačka –III– 64
»Slovenac« –I– 372; II– 412
Slovenačka četa –I– 67
Slovenačke brigade –II– 320
Slovenačko Primorje –I– 371, 373; II– 32. 320, 344,387, 391, 394, 395, 396, 397,405, 406 , 416 ,421,423 , 425 , 431,434 ,435 ,440, 442; III– 48, 106, 109, 134 ,204 ,205
Slovenija –I– 32, 41, 67, 82, 116, 122, 126, 148, 199 ,201,226, 230 . 234 ,289 ,332 ,371, 373, 383; II–32 . 38 , 56 , 82 , 86.184 .227, 305 , 320,324,325 , 328 , 348 ,349 .355 .358, 376. 378,383 ,385 , 386. 387 .388 ,390,391, 394 , 395,397 ,398, 401, 404 ,405 ,406 ,407,
Slovenska ljudska stranka –I– 372; II– 390
»Slovenski poroćevalec«, list –II– 398, 412
Slunj –I– 304, 305, 312, 318, 357. 369; II– 30, 64, 81, 91, 96. 366. 367, 369, 371. 449, 457, 459
»Službene novine« (emigrantske vlade u Londonu) –III– 54, 55
Smats –III– 81
Smederevo –I– 122; III– 224, 226, 232
Smederevska Palanka –I– 125; II– 488; III– 225
Smiješe –II– 276
Smiljane –I– 436
Smiljanić, por. –I– 62, 63 , 428
Smiljanić Ilija –I– 378
Smiljanić Manojlo –I– 59
Smiljanić Milan –I– 59, 63
Smiljanić Momčilo –I– 63
Smirnov Vladimir — Vlada Rus — Voloća –I– 168, 196, 294; II– 73. 212, 213
Smodlaka –III– 38. 164. 181. 182
Smojmirov –III– 218
Smolensk –I– 257; II– 363. 415, 506
Smrećani –II– 30
Smrekovac –II– 251, 253
Snoj –III– 174, 175
Snežnik –II– 442
Sobernik –III– 48
Soča –II– 416, 499; III– 135
Sočica Mujo –I– 185
Sofija –I– 17, 44; II– 517, 528, 531
Sofijanić Ratko –I– 106 , 426; II– 278
Sofronić –I– 456
Soha –I– 159
Sojković –II– 67
Sokići, braća –III– 174, 179
Soko –II– 228
Sokolarci –III– 219
Sokolac –1– 94. 341. 377; II– 215; III– 117, 122
Sokolov –III– 37
Sokolovići, m. –III– 118
Solakova Kula –II– 149
Solaković Danilo –I– 179
Solin –I– 232: III– 225
Solodov –III– 53
Solun –I– 245, 359; II– 159. 328, 489
Somišalj –I– 341
Soonik –II– 243
Sorento –III– 11. 102
Sošica –I– 355
Soški odred –II– 32 . 395 , 396
Soteska, zamak –II– 387 , 388 . 391, 405 , 407, 420, 421, 429 , 430 , 431, 436 . 437
Sotler Tone –II– 379; III– 102, 104
»South Slaw Herald« –I– 114
Sovjetski informativni biro — SIB –I– 25, 148, 173, 179; II– 24 . 30, 59. 178; III– 212. 224 , 225
Sozine –I– 176
Spajić –I– 462
Spasić Branko –II– 275
»Special fors« –III– 71
Specijalna policija u Srbiji –I– 49, 128, 296; 1104 ,405 ,406 ,407,

Spilić –I– 341
Spišić –I– 356
Split –I– 45, 173 , 200, 249 , 273, 274 , 278 , 286, 357,384 , 435 ,438; II– 24 , 30,63 . 66, 75 , 76, 83. 146, 159 ,348 , 359 , 360,363 , 393 ,397 416, 417 , 420,445 , 446, 452 ,480 , 489 ,492 506 ,508; III– 12, 40, 48, 52, 90, 112,115, 134, 205 , 211, 217, 225
Spoleto –III– 75
»Spomenica slunjske župe«, dokumenti –II– 366, 371
Spreča –I– 365 , 366
Spremo –I– 100
Spudić Josip –II– 383
Srb (u Lici) –I– 229, 302, 436, 437, 438, 439; II– 63, 76, 83, 91, 120, 483; III– 192
Srbija –I– 18 , 30, 32, 33 , 34 , 40 , 41, 42, 43, 47, 52, 63. 67, 79, 80, 83, 85, 88, 92, 94, 96, 97. 99, 108, 110, 112, 114, 115, 116, 119, 120, 122, 123,129, 130, 131, 132, 133, 139,140, 145, 146,149, 151, 153, 160, 166, 168,169, 170, 174,178, 180, 181, 182, 189, 191,196, 200, 203 ,206 ,207, 212, 216, 225 ,234,242, 258, 271,277, 286, 289, 297, 320, 332,333, 349, 351,359, 362, 365, 368, 371, 372,378, 385 , 391,392 ,405 ,406, 408, 418 ,435 ,447, 449,459, 460, 466; II– 12, 38, 47, 55, 56, 62, 65, 77, 86, 105, 108, 130, 160, 166, 179, 180, 184, 191,193, 194, 196, 208, 232 ,245 ,252, 273 , 280, 292, 296 , 308,310,317,328,330,335, 353, 354 ,357,370,373 ,415 , 438 ,446,450, 461,486, 487, 488, 489, 490, 516, 517; III– 45, 50, 54. 58, 61, 62, 63, 71, 97, 106, 107, 108, 109, 110,111, 112, 113, 114, 115, 117,122, 127, 136,148, 158, 161, 167, 171, 172,193, 197, 198,199 ,200 ,201,202 , 205 ,206,207, 209, 210,211, 212, 214, 215, 216, 218,219, 221, 223 , 224, 225 , 228 , 229, 244
Srbijanska brigada –II– 121, 163; III– 239
Srbinović Slobodan –II– 375
»Srbobran«, list (SAD) –III– 175, 177, 195
Srbljani –I– 341
Srdić –II– 40
Srdić Rade –II– 58
Srdin Nikola –I– 384; II– 336
Srđevac –II– 494
Srebrenica –I– 115, 118, 132, 351; II– 292; III– 114, 118, 197, 199, 217, 223
Srebrnički četnički odred –I– 118
»Srećko Kosovel«, hor –III– 74
Srednja Gora –I– 229
Srednje –I– 84
Srednji Istok –III– 22 , 33 , 41, 44 , 55 , 58, 64, 69, 94
Srednji Lokovac –II– 395
Srednjobosanski odred –II– 325
Sredozemno More –I– 359;II– 309; III–21, 33, 36, 42, 55, 84, 94,96, 99, 157, 166,167,174
Srem –I– 82, 320, 321, 353, 357, 417, 457; II– 184, 188, 189, 294, 295, 296, 297, 416; III– 106, 108, 109, 194, 197, 200 , 214, 233
Sremec d–r Zlatan – 324
Srcmska Mitrovica –I– 50, 64 , 82 , 88, 92, 114, 147, 191, 266, 318, 325, 384, 417, 418; II–34, 295 , 299 , 349 , 493
Sremski Karlovci –II– 297
Sremski odred –I– 82; II– 295
Sremčica Ul "!31. 233, 234
Srmeč –I– 364
Srndeći Do –II– 193
Smetica –I– 364; II– 119; III– 197
Srpska četa –I– 69
Srpska Jasenica –II– 32, 336
Srpska književna zadruga –II– 411
Srpska republikanska stranka –I– 405
Srpske Moravice –II– 441, 442, 455
Srpski Klanac –I– 436
Srpski klub –I– 134
Srpski Miletić –I– 273
Srpsko–sandžački odred –II– 51
Srpsko–sandžački štab –I– 74
Srzentić Vasa — Vasa Gluvi –I– 173
Srzentić Vojo –I– 173
Srzentić Spiro –II– 182
Stabno –II– 247, 251
Stajkica –I– 412; II– 454
Stalać –III– 210
Staljin –I– 42, 55 , 59, 78, 100,101,105,123, 146, 149, 153, 160, 182, 183,189,196,200, 202, 215,280, 285, 300, 328,331, 333, 359,363, 366 ,367,376 , 383 , 387 , 392;II– 22. 29, 38, 42. 73, 78, 85, 119, 175, 179,182,209,261,288. 344, 368, 397, 414, 423, 436,485,494,495, 502; III– 29, 30, 47, 51. 75, 83. 84, 95,107, 108, 144,145, 150, 151, 162,163, 172, 193 ,226, 241, 243 ,244
Staljingrad –I– 287, 310, 376, 386, 390, 392; II– 17. 24, 42, 83, 85, 209, 497; III– 58, 213
»Staljingrad«, bataljon –III– 75
»Staljinov govor«, brošura –II– 73
Stambolčić, m. –I– 148; II– 276, 277
Stambolić Petar — Pera — Stambolija –I– 56, 59, 60, 62 , 71, 74, 106 , 383; II– 190
Stamenković Trajko –II– 486
Slane (vidi Rožman Stane)
»Stanimir Veljković«, odred –II– 47
Stanisavljević –I– 328
Stanić Milan –II– 162
Stanišić Bajo –I– 146, 166, 211, 372; II– 62, 108, 114, 115, 121, 122, 123, 141, 149, 152, 153, 170, 304, 477, 478, 480, 481, 482, 503
Stanišić Milija –I– 192; II– 150, 160; II– 243
Stanišić Miro — Miro Piper –I– 18
Stanišić Savatije –I– 32
Stanivuković Milan –II– 468
Stanko –I– 261
Stankovac –II– 77
Stanojević Savo –II– 478
Stanojlović Mića –I– 297
Stanojlović Momčilo — Moma –I– 35; II– 291
Stara Gradiška –I– 88, 370, 442 , 443, 445
Staraja Rusa –I– 105
Stara Kanjiža –III– 224
Stara Planina –II– 529
Starac –II– 246
Stara Pazova –I– 354; II– 438
Starčević Franja –I– 223
Starčević Džon –II– 240 , 256
Staretina –I– 286; II– 339
Stari (vidi Tito)
Stari Bečej –III– 224
Stari Bosanski (vidi Pucar Đuro)
Stari Grad –III– 113
Stari Krajiški (vidi Pucar Đuro)
Staronići –I– 156
Stative –II– 382
Statina –I– 430
Stefanović Dimitrije –I 284, II 189

Stefanović Laza -III- 160
Stefanović Rade -I- 93
Stefanović Rista -I- 137, 180
Stefanović Svetislav — ćeća -I- 19, 20, 44, 47, 50, 105, 106. 113, 191, 193, 194, 430, 431; II- 82, 100; III- 15
Steva -II- 366
Stevanović Mira -I- 19
Stević Luka -I- 297, 384, 390; II- 330; III- 221
Stević Hristina -I- 72
Stević Lena -I- 72
Stević Radoj ka -I- 72
Stević Radomir -I- 72
Stević Rodoljub — Rodo -I- 72; II- 198
Stević Ruža -I- 72
Stejić Spasoje — Baco -I- 64, 427; II- 78, 299
Stekerovci -II- 336
Stepan, part. -I- 45, 47
Stepinec Alojzije -III- 209
Stetinius -III- 163
Stig -II- 487
Stijene -II- 75
Stiković Milan -II- 198
Stilinović Marijan -I- 51, 64, 65, 78, 79, 86, 88. 92, 95, 98, 99, 109, 113, 115, 121, 123, 127, 169, 181, 224 , 233 , 275, 280, 281, 283, 311, 417, 424, 425; II- 217
Stilinović Tomislav -I- 316, 317
Stipanići, m. -II- 107, 109
Stipić Antica -I- 243
Stivenson -III- 163, 164
Stjuart Bil -II- 239 , 247, 249, 250, 256, 261, 262, 264
Stoja Hercegovka -II- 111
Stojadinović Milan -I- 37, 52, 301; III- 162, 172, 174
Stojadinović Milena -I- 228
»Stojan Matić«, bataljon -I- 309, 313, 314
Stojanović -II- 176
Stojanović Bogoljub Tina -II- 489
Stojanović Mile -II- 88
Stojanović d-r Mladen -I- 270; II- 22
Stoianović Radovan -I- 45, 46
Stojić Dragoj lo -II- 265, 273, 373
Stojić Miljenko -II- 195
Stojnić Veljo -II- 336, 337; III- 149
Stojisavljević Jelka -II- 41
Stojisavljević Miloš -II- 41
Stoj no -II- 280
Stolac -I- 229, 240, 298, 352; II- IBI, 193; III- 111, 113
Stolački bataljon -I- 179
Stolice -I- 32, 92, 449, 452 , 453, 457, 465; II- 438, 439
Stolovi -I- 44
Stošić -I- 423
Stožište -I- 364
Stracin -III- 219, 225
Strahinići -I- 347
Straljanska četa -I- 158
Stranka radnog naroda -II- 103; III- 28
Strater -III- 95
Stratimirovci -II- 490
»Straža« -II- 399
Striježevica -II- 465
Strma Stijena -II- 265
Strmica -II- 67, 81
Stropnik -III- 48
Strošinci -I- 354
Struga -II- 18, 523; III- 215
Strugar Dušan -II- 30, 32, 33, 126
Strugar Đuro -I- 27, 55, 80, 85, 155, 263, 365, 387, 407, 410; II- 28. 29, 103, 486; III- 29
Strugar Niko -II- 116, 125, 126, 235, 268
Strumica -II- 530; III- 210, 214, 219, 223
Strumička dolina -II- 527
Stržigaće -II- 467
Studena Vrela -I- 344
Studenica, r. -I- 215; III- 111
Studenci -II- 494, 495
Studeno -II- 108
Stupar Ostoja -II- 89
Stupnoj -I- 278
Subić — Gmizović Jelena -I- 53
Subotica -III- 210
Sućurac -III- 215
Sučević Stana -II- 12
Sučić Florijan -I- 384
Sudžuković Branko -I- 322
Sud za zaštitu države -I- 173
Sudan -III- 67
Sudar -I- 345
Suec -III- 80
Suecki Kanal -III- 44 , 47, 66, 70
Suha -I- 194, 195, 196, 199; II- 246, 248, 250, 252 , 253, 254, 255, 257 , 258, 266 , 268, 299, 300, 301
Suha Krajina -II- 406 , 407; III- 200
Suhača -I- 348, 374; II- 18
Suho Mesto -II- 77
Suhor -II- 32
Sulcberger Saj -II- 87; III- 31, 57, 58, 65, 175, 176, 179, 195, 205
Sumartin -III- 203, 215
Sumi -II- 351
Sunja -I- 354, 358; II- 474; III- 224
Surduk -II- 296 ”
Surdulica -II- 516, 518
Surkovci -I- 374
Sušak -I- 271; II- 77, 348, 350,364,378, 389, 406, 416 , 418 , 442 , 453 , 506;III-63,110
Sušica -I- 182, 351, 428
Sušica, r. -I- 242, 247, 281
Sušički Kanjon -II- 229
Sušičko Jezero -I- 170; II- 241, 243
Sušnik -I- 347
Sutjeska -I- 19, 35, 64, 72. 116, 163, 173, 177, 187, 192, 194, 195, 199, 245, 251; II- 51, 68, 78, 135, 173 ,226,227,241,244 , 246,248, 250, 252 ,253,254,255 ,256, 257, 258,260, 262, 264, 266,274 ,281,282,283 , 284,286, 287 , 292, 298,299 .300,301, 302,303 ,330, 343, 374, 417, 421, 451, 508, 530; III- 207, 237
Sutjeska Neretve -II- 451
Sutorman -I- 175
Suva Planina -II- 490
Suvo Rudište -III- 206
Suvoborski odred -I- 114; II- 47
Suvojac -I- 362
Svesavezna komunistička partija (boljševika), SKP(b) -II- 202, 432, 495; III- 106, 165, 244
Sveslovenski komitet -III- 159
Sveslovenski kongres -III- 178
Sveta Gora -II- 395
Sveta Klara, m. -I- 358
Svetek -II- 390, 392
Sveti Ivan Zelina, m. -III- 107

Sveti Ilija, m. -III- 211
Sveti Petar (kod Ogulina) -II- 424, 442; III- 197
Sveti Prohor Pčinjski -II- 528
»Sveti Rok«, tamnica -II- 360
Svetlićić Zvonko -I- 370
Svetsko omladinsko veće -III- 139
»Sveučilišna satnija« (ustaška) -II- 456
Svilajnac -I- 170
Svodna -I- 124
Svrljiške Planine -I- 258, 392; II- 38
Svrljiški odred -I- 365; II- 490

S

Sabac -I- 18, 50; II- 487
Sahbegovići, m. -II- 280
Sahovići, m. -II- 252, 494; III- 111, 112
Sajinpašić Sajin -I- 112
Sajkaški odred -I- 82
Sakić Marko -I- 275
Samac -II- 379; III- 63
Samarica -II- 159, 463, 472, 473, 476, 530
»Sandor Petefi«, bataljon -III- 136
Santić Milan -I- 106, 134, 206; II- 115, 141, 161
Saovac Drago — Žurgo -I- 220
Saranović Novo -I- 372; III- 192
Saranski Krš -II- 493
Sarevići. m. -III- 165
Sar Planina -II- 519, 521, 526
Sargan -I- 21
Saiski odred -II- 521
Sašić Jefto -II- 466
Sašić Mi ka -I- 307
Sašić Mila -I- 307, 309
Sašić Seja -I- 307, 309
Salornja -III- 217
Šator Planina -II- 339 , 340, 343 , 417 , 530
Saulić Jevrem -II- 478
Savnik -I- 157, 171. 173. 177, 351. 432; II- 89, 178. 205. 216.228, 235, 237, 240, 243,246, 248, 250. 2S2.254 ,257, 293 ,357, 451,493, 522; III- 208, 216
šćekovići. m. -II- 187
Sćcpan Polje -I- 88. 140, 142. 143. 145,148, 157, 161, 165, 166, 167, 168, 182, 192; II- 167, 213 ,217 , 218 ,223,224 , 226,227,228,240, 242, 244, 281. 284
Sćepanović -II- 216
Sćepanović Bango -II- 186
Sćepanović Cajo -III- 78
Sćepanović Mileva -II- 186
Sćepanović Pavša -II- 33
Sćik -II- 75
Sćipe m. -II- 138
Sćit, manastir -I- 236, 243, 298; II- 27, 124. 136, 138, 166
Šegrt Vlado -I- 137, 193, 194, 198, 199, 206, 268; II- 111, 179, 180, 181, 182, 184, 193, 195, 197. 198. 238. 251, 262, 471
Segvićeva -I- 275
Sehović Jeman -I- 278
Sekovci -I- 278
Sekovići. m. -I- 196, 352, 365; II- 280, 292, 309. 311
Sekular -II- 494
Sekulari -I- 182
Selmajer Jozef -III- 117
Sekspir -III- 193
Senkovci -III- 117
Sent Jernej -II- 391
Sent Juraj -III- 210
Sent jure Lidi ja -II- 389
Serbetovac -I- 70
Sercer Ljuba -II- 388
Sercerjeva brigada -I* 372; II- 31, 388, 405, 406
Serići, m. -II- 323, 324
Šesnaesta divizija — vojvođanska -II- 294, 295, 325
Sesta divizija lička -II- 82, 91, 92, 454
Sesti korpus — slavonski -II- 416, 464, 467, 515; III- 135, 197
Šibenik -I- 115 , 250 , 376; II- 364, 416; III- 48
S)bl (iz Banije) -II- 476
Sid -I- 352
Sijanov Klanac -I- 438
Šiljak Milojko -I- 195
Siljegović Boško -II- 337; III- 38
Simić Franjo -I- 262, 276, 344, 345 , 380
Simić Pero -II- U
Sipka Ranko -II- 337
Sipovica -I- 136, 138
Široka Kula -III- 215
Široki Brijeg -II- 112, 114, 116, 121, 149, 231: III- 48
Siša -II- 81
Sišanski Hrib -II- 403
Škare -I- 436
Skalići, m. -II- 455
Skcrović Slobodan -I- 24, 27, 412
Skorić Miloš — Stric -I- 198
Skorpik Josip -II- 36, 242, 330
Skorpik Velimir -II- 35, 36
Slezinger d-r Miroslav -II- 106, 109, 135, 298
Šljivovica -I- 64; II-
Smarje -III- 211
Smartno -III- 210, 211
Smit -I- 444
Sofranac Marko -II- 115
Sokica Košta -II- 294
Sola Marko -I- 362
Solaja Simo -I- 272 , 278 , 280, 289 , 290, 293; II- 25 , 45, 58, 156 , 245 , 471; III- 125, 173
Šolta -III- 108, 109, 113, 114, 132, 202, 214, 216
Sornikov -III- 150, 188
Sošić -I- 207
Soštanj -II- 411; III- 197, 198, 224
Spalj, braća -I- 370
»Spanac« (vidi Lekić Danilo — Spanac)
Spanija -I- 102, 126, 154, 166, 176, 198 , 229, 249. 280. 295, 309. 313; II- 62, 108, 262
Spanovica -I- 320, 355
Spanović -II- 144
špartalj -I- 406 , 407
Splarac Jova -II- 15
Spiler -II- 294
Spitalič -III- 210
Stadler, biskup -III- 193
Stajer -I- 176
Štajerska -I- 371, 372; II- 391, 406, 414, 416: III- 103, 114
Štajerski odred -II- 31
Stajner -II- 476
Stajner d-r Stefi -II- 170
Stajner Zora, lekar -II- 67, 147

Stai -I- 358
Stante -II- 391
Stoker -II- 130
Štekl -II- 140
Sterić -I- 114, 126, 412
Sterić Stevan -II- 487
Stirn -II- 245
Stip -II- 519, 530; III- 219
Stitar -I- 456; II- 493
štitkovo -II- 196
Stokerau -I- 295 , 318 , 327; II- 55 , 82, 169
Stos -II- 447
Stouc -II- 175, 229, 241, 242, 493
štraus -III- 115
Strbački Buk -II- 12
Strbine Sedlo -II- 143, 148, 161
Strblina -II- 135
Strodl -I- 109
Strosmajer -II- 447
Štrpci -I- 75
Stuka -I- 190
Stukeljina Poljana -II- 286
Slulac -I- 157, 181; II- 229
Sturlić, m. -II- 96
Subaković Rada -I- 35
Subašić, m. -II- 307
Subašić d-r Ivan -II- 349; III- 161, 162, 164, 165, 166, 167. 168, 169, 170, 172, 182 . 202
Subic Jenez — drug Slovenac -I- 371
Sućuraj -III- 15
Sujica -I- 252
Sujice -I- 246 , 247 , 248, 252, 257 , 286, 344; II- 30, 33, 168, 335
Šuljak Alija -II- 15
Sumadija -I- 23 , 29 , 31, 32 , 40 , 42, 106, 107, 130. 140. 160, 179, 248. 286, 305, 391 392; II- 488 , 490; III- 122,126, 148, 201,212
Sumadiske brigade -II- 273; III- 117, 122, 123, 124, 125
Sumadiski bataljoni -I- 32, 54, 64, 73, 89, 92. 122, 134, 139. 147, 157,158, 161, 170,183, 191 245; II- 47; III- 201
Sumadiski odredi -I- 31,32, 34, 35. 50,62, 365, 424;II- 50. 203, 489,490;III- 201
Šumar -I- 461, 465
Sumarice -I- 423
Sume -I- 269
Sumilov Ivan -II- 43
Sunjić Rade -II- 213
Suput Nikola -I- 322
Šušnjari -II- 77 , 465
Svabić Mihajlo -I- 117 , 294, 339; II- 20, 73, 130, 131. 248 , 250; III- 223
Svajcarska -I- 195; II- 38, 328, 348, 353; III- 58, 173
Svob -III- 149

T

Tabija -I- 260, 261, 262
Tabić -II- 172
Tabor J. -III- 113
Tagangor -II- 363
»Tajm« II- 31 ; III- 55 , 58 , 99
»Tajms« -I- 133 , 259; II- 31. 417; III- 37
Takovo -I- 54; II- 489
Takovski bataljon -I- 38. 49
Talbot -III- 93 , 94, 95 , 96, 100
Taljamento -III- 135
Tanović Jovan-Joca -I- 19 , 267; II- 161- III- 243
Taore -I- 53
Tara, p. -I- 110, 142, 156, 166,167,169409 433; II- 243, 244, 255, 256, 260, 265,281' 283, 284, 286
Tara, r. I- 195 , 364; II- 167 ,223 , 225,228 232; III- 126
Taranto -III- 28, 77. 80
Tarava -III- 58
TASS (Telegrafska agencija SovjetskogSaveza) -I- 117, 133, 359; III- 49, 196 , 214
Tata -II- 132
Tatalović Dara -II- 508
»Taurinense« itali janska divizija -II- 186, 243 255, 265, 268; III- 133
Teder -III- 55
Teferič -I- 203
Teheran -III- 30 , 31. 53 , 58 , 71, 98
Teheranska konferencija -III- 29, 32, 41
Tehnički otsek pri VS -II- 212
Ttkušići, m. -II- 274
Telegrafska agencija »Nova Jugoslavija« — Tanjug -II- 492, 508; III- 105, 201, 213, 233, 242, 243
Temelkovski Borko -II- 517, 519
Tempo (vidi Vukmanović Svetozar)
Temza -II- 446; III- 99
Tenkovski bataljon pri VS -III- 48
Teočin -I- 60
Tepavac Ilija -I- 322
Tepalije -II- 508
Tepavčević Aleksandar — Englez -II- 293, 314, 329; III- 193
Tepci -II- 216
Teračino -III- 90
Terboven -I- 378
Terzić Aleksandar — Raca -I- 77
Terzić Velimir -I- 156 , 339 , 376; II- 16, 23, 27, 30, 35, 58, 65, 95. 107, 109, 110. 120, 123. 127, 130, 136, 150. 178, 225, 229, 260, 294, 330, 331, 419: III- 149, 151
Terzin Uglješa -II- 294
Termita Franćesko -I- 307
Teruel -I- 101
Tesla Nikola -III- 173
Teslić, m. -II- 47, 53, 67, 124, 363; III- 52, 62, 112. 200, 202, 209, 210
Tešanović -I- 278
Tcšanj -II- 363; III- 214
Tešić Momir-Moma-Moša -I- 38; II- 497
Tešić Milorad -I- 54
Tetovo -II- 506 , 519 , 523 , 527; III- 214, 217
Tičevo -III- 197. 199
»Tigar«, nemačka divizija -II- 362; III- 200
Tihi okean -I- 99
Tijardović Ivo -II- 359, 360
»Til Ojlenšpigel« -II- 169
Tikvice -II- 129
Tilava -I- 144
Tiljak Our -I- 384
Timček Đuro -I-
Timok -III- 200 , 210. 211. 214
Timošenko -I- 64; II- 239; III- 55, 176
Tintar, sveštenik -II- 14
Tintor Stanko -II- 464, 478
Tintor Stoja -II- 464, 478
Tinje -II- 151, 154

Tirana -II- 489, 520, 521, 522
Tirensko More -III- 86
Tisa -III- 224
Tisovo Brdo -II- 259, 285
Tiškovci -II- 62
Tišma Dane -I- 307
Tito Broj Josip -I- 23, 26, 35 , 36 , 50, 51, 56, 58 , 60, 62, 63 , 64 , 65 , 68 , 70, 71, 73 , 78 , 80, 82, 84, 90. 91, 92. 94, 98. 99, 100, 102, 106, 107, 108,109, 110, 111.113, 115, 122, 128, 129, 130, 132,134, 136, 151, 153, 158, 159,166, 167, 183, 187, 188, 189,191, 194, 206 , 213, 218,221,225 , 227 ,228, 232,233,234, 239, 245 , 249 ,250,252 , 255,258 , 259 ,269,271, 272, 283 ,287 , 289 ,296, 300,336, 337 ,339, 359, 377 , 383 ,384 , 386 .390 , 391,392 , 405 ,409,410, 421, 426,427 , 428 ,429, 431,441, 456 ,460, 466; II- 18, 19,30. 33. 34, 36, 42, 43, 44,45,51, 52. 56, 58,59, 62,65,73, 86, 87, 88,94,97, 106, 110, 112, 118,120, 124, 134, 139, 143, 147,151, 160, 176. 185, 187, 191,196, 199, 232 , 233 ,239, 240 ,249 , 250 , 253 , 258 , 259, 260 ,261,262, 264 ,266, 272 ,273,275, 287 , 288, 293 ,299,307 , 310,314 , 315 ,319,327, 322, 323, 327, 328,329, 330,339, 342,351,354, 357 , 358 ,360, 366 ,371, 372,374, 377,379,387, 388, 389 , 415 , 416,423 , 425,428 ,467, 483 , 485 , 491, 492 ,493 , 494 ,495, 507, 508, 510, 515, 518, 519, III- 11, 25, 29, 33. 34, 37,38, 39,45,46, 48, 49, 50,51,53, 58, 59, 60,62, 65,69,71, 75, 79, 85,92,93. 94 , 95 , 96, 97, 98 , 99, 100, 103, 105, 107, 108, 109,110, 111, 112,113, 115,116, 137,138,139, 140, 141,144, 145,146, 149,150, 151,152,153, 154, 155,156, 157,158, 159,161, 162,163,164, 165, 166,167, 168,169, 171,172, 177,180,182, 187, 188,189, 190,192, 194,195, 196,197,198, 199, 200,201, 202 ,210, 211,213, 216 ,229,248, 244
»Tito« bataljon -III- 75
»Tito«, jugoslovenski odred -III- 75
»Tito«, klub u Pitsburgu -III- 170
Tjentiško Polje -II- 252, 255 , 258
Tjentište -I- 194; II- 68 , 248 , 250, 255 , 257, 258, 260, 262, 283
Tkalac — Spanac -II- 472
Tmušić Vuko -II- 493
Tobruk -I-203
Točak -II-465
Todo -I- 279, 280
Todevac -II- 257, 263
Todorov Do -I- 187
Todorović, major -I- 81, 88 , 91, 117, 134, 151; III- 184
Todorović Boško -I- 78
Todorović Isailo -III- 124
Todorović Mijalko — Plavi -I- 30 , 39 , 44, 60, 74, 106 , 246 , 266, 301, 339; II- 185 321; III- 235, 238
Todorović Radomir -I- 44, 45
Todorović Simo -I- 317; II- 460, 471
Todorović Voja — Rađevac -I- 92, 106; II- 304
Tolisovac -I- 457
Toma, kurir -I- 463, 464
Tomanović Vlado -I- 116, 206; II- 251
Tomašić -I- 443
Tomašević Stana -1- 172
Tomić Lazo -I- 278
Tomić Mirko -I- 49 , 50, 56, 63 , 65 , 68, 79, 114, 163 , 424, 425, 427; II- 28 , 490; III- 245
Tomić Mihailo -I- 63 , 427
Tomić Slobodan -II- 467
Tomina Kosa -II- 113
Tominšek -II- 391
Tomo iz Prateće čete -I- 184
Tomović Milivoje -I- 130
Tomšon -III- 176
Tomšič Mira -I- 197
Tomšič Tone -II- 402
Tomšič Vida -II- 402; III- 18
»Tone Tomšič«, brigada -I- 372; II- 31, 390, 407
Tonkovo -II- 388
Topalović Živko -III- 162, 164
Toplica -I- 108, 122, II- 38, 389, 416, 487, 490; II- 108, 119, 120, 202 , 205 206 , 212
Topole -II- 386
Topola -III- 207
Topovac -I- 473
Tornica -I- 23 , 27 , 29 , 37, 38, 39 , 45 , 46, 178, 203, 248, 274, 375, 455
Torpusko -I- 318; II- 77 , 476 , 477
Tortik -I- 443
Tortić -I- 443
Tošović Risto -II- 92
»Tot«, organizacija -II- 112, 114
Tovar -II- 419
Tovarčić -II- 419
Trača Muštiklar -I- 35
Trbatovište -III- 219
Trbojević Danica -I- 423
Trbonja Meho -II- 198
Trbovlje -III- 210
Trbušani -I- 61
Trbut -II- 188
Trebava -I- 195; II- 187, 189; III- 118
Trebević -I- 139
Trebevićki bataljon -I- 154
Trebičina -II- 271
Trebinje -I- 116; II- 111, 181, 194, 195; III- 107, 108, 111, 113
Trebnje -III- 114, 198
Treća divizija -I- 187 , 377; II- 117, 136, 138, 140, 142, 151, 159, 167, 182 , 217, 237, 238, 243, 251, 253 , 256, 259, 260, 281, 283 , 297 , 312, 449, 451, 477
Treći korpus — prvi bosanski -II- 243 , 319, 325, 339, 374; III- 116, 117, 119, 120, 121, 122, 148, 197
Trepča, rudnik -I- 37, 179; II- 326; III- 32
Treskavac -I- 196 , 268
Treskavica -I- 215 , 217 , 220 , 221, 349 , 350; II- 68, 163, 165, 166, 167, 251
Trešnjevik -II- 495
Trešnjevo -II- 495
Trešnjevica -I* 32, 35; II- 114

Trešnjica -I- 52
»Trideset dana«, časopis -I- 55; II- 169
Trideset šesta divizija, vojvođanska -III- 20é
»Triestino d' Ansalto«, brigada -III- 134, 135
Trifunović Dimitrije -I- 179
Triglav -I- 178, 217; II- 394
Trikala -II- 523
Trkić Sava -II- 22
Trilja -I- 206
Trinaesta divizija, primorsko gorenjska -II- 363, 377, 418, 419, 441, 442, 443, 454, 455
Trinaesti korpus -III- 206 , 220
Tripković Miša -I- 119
Tripolis -II- 61, 210
Tripolitanija -III- 21
Trislovo -I- 353
Trivunoviđ Miloš -II- 65
Trivunčić -II- 280
Trklja Laza -I- 106, 117
Trn -II- 523
Trnaća -II- 77
Trnavac -II- 456, 457
Trnavska Jezera -II- 300
Tmovac -II- 4 , 454, 463, 464, 471, 476, 480
Trnovačke Kolibe -II- 253
Trnovačko Jezero -II- 253, 300
Trnovo -I- 89, 93, 95, 127, 140, 144, 148, 150, 153, 154, 155, 156, 215, 217, 218, 349, 350, 430; III- 165, 167, 189; III- 200
Trnovski bataljon -I- 430
Trnovski Gozd -II- 395
Trnovsko Jezero -II- 254
Trnski Slavčo -II- 523, 528
Trbolje -III- 210
Trogir -II- 82; III- 225
Trokut -II- 461, 470
Tromeđa -II- 348
Tronoša, man. -I- 469 , 470 , 471, 472 , 481
Trovrh -II- 338
Trpković Laza -I- 190
Trst -I- 149, 198, 275, 306, 359; II- 390, 395, 396, 397, 419, 431, 499; III- 39, 48, 106, 110, 113, 134, 135, 167, 200, 201, 203, 204, 214, 215, 224
Trša (vidi Burdžević Rifat)
Tršić -II- 456
Tržac -II- 96
Tržaćka Raštela -II- 96
Tržič -II- 396; III- 134, 135
Tucaković Mića -I- 35
Tufegdžić -I- 461
Tunis -II- 202 , 210, 222, 225 , 507
Tula -I- 364
Tulovo -I- 350
Tucuz -II- 455
Tupanjanin d-r Vaso -I- 117
Turalići, m. -II- 311
Turbe -I- 350
Turgenjev -II- 291
Turija -I- 154; II- 144
Turino -I- 373
Turjak, zamak -II- 388, 394, 399, 408, 409, 412
Turjanski -I- 438
Turjaške Gore -II- 409
Turk Dušan — Dule -II- 400
Turkulin -II- 471
Turkoviđ, braća -I- 441
Turn Severin -III- 212, 229
Turska -I- 117; II- 328, 460; III- 30, 32, 51
Turski grad -II- 466
Tušilovac -I- 332
Tušilović, m. -I- 305, 312, 313, 317, 322, 327, 35*
Tuškanac Jozo -II-
Tušnica -II- 97
Tuzla -I- 19 , 31, 248 , 369, 384; II- 97, 187 290, 304, 308, 313, 319, 492; III- 62, 63, 111! 114, 117, 118, 119, 121, 199
Tuzlić — Butum Slobodan -I- 19, 68, 238
Tužina -II- 205
Tvrdinići, m. -I- 153

U

Ub -I- 383, 390; III- 224
Udbina -I- 303, 313, 328, 356, 438; II- 30, 91. 119, 346, 351, 361, 363, 481; III- 114
Udbinsko Polje -II- 355
Udicki Predrag -I- 23 , 24; III- 243
Udine -I- 229; II- 395; III- 135
Udovo -III- 219
»Udruženje srpskih četnika« -III- 176
Uederli Robert -III- 26
Ujedinjeni komitet Amerikanaca južnosloven- skog porekla -III- 173, 180, 181, 182
Ujedinjeni savez antifašističke omladine Ju- goslavije — USAOJ -III- 137
Uiilica -III- 110
Ukrajina -I- 41; II- 93, 351, 502; III- 150
Ulcinj -I- 173, 362
Ulog -I- 106, 110, 132, 144, 156, 158, 204; II- 114, 254; III- 214
Uljma -III- 223
Umetnička četa -I- 63
Uman -III- 150
Umbrija -III- 75
Umčari -II- 47, 487
Umnjenović Mića -III- 124
Umoljani -I- 205, 224, 343; II- 149, 176, 193
Una -I- 301, 337, 340, 341, 342, 377, 381; II- 12, 13 , 60 , 70, 80, 91, 92, 96, 97, 325, 334, 337, 343, 346, 359, 362, 470, 475
Unac -III- 189, 192
Unać -I- 188
»Unita. -III- 75
Unčani -II- 18
UNRRA -III- 64, 65, 97, 98, 181
Upravna komisija u Sloveniji -II- 391
»Uputstva za osnivanje narodnooslobodilačkih odbora« od Moše Pijade -II- 33, 73
Ural -III- 31
Uri je -I- 252, 344
Uroševac -II- 521
Urošević Bato -II- 508
Urošević Ljubiša -I- 31, 33; II- 97, 143, 150, 154, 156, 157, 158, 229, 344, 492
Urošević Sredoje -I- 272; II- 45, 228, 241
Uršić -III- 49
Uršić Božo -III- 26
Uskoci -I- 183
Uskočko-drobnjački bataljon -I- 343
Uskoković Jagoš -II- 205
Uskoković Petar -II- 207, 208
Uskoplje -I- 117
Usmene novine -I- 91, 94, 97, 101, 107, 131
»Ustaša«, list -I- 317; III- 195
Ustaška vojna škola -I- 318
Ustaški glavni štab -I- 214

Ustikolina -I- 86, 87, 100, 120, 140, 142, 148, 149, 167; II- 167, 185, 198. 211, 214: III- 198
Ustipraća -I- 91. 107, 108, 109, 111, 145, 147
L'tinja -II- 81
Ušće -I- 52
Uvac -I- 67. 68. 69. 74. 77. 375. 430; II- 193, 196: III- 221
»Uzdanica«, ustaška omladinska organizacija -I- 110
Uzdol -I- 234; II- 118. 126. 132, 138. 139
Uzelac Miloš -I- 437
Uzići, m. -III- 128
Uzlup -I- 188; II- 191, 223 , 229 , 240, 244
Uzunovski Cvetko -II- 517, 519, 521
Užice -I- 18. 20 . 21, 31. 34 , 36 , 40 . 41. 47 , 49, 50 , 51. 52 , 53 , 55 , 59 , 61. 62. 63 , 64 . 68 , 69, 77. 78, 79, 80, 81, 90. 92. 96. 102, 109, 111, 114, 115. 127. 130, 136. 141. 147, 148. 151, 160. 163. 171. 193. 194, 220 . 277, 289 . 337, 384, 385, 392, 424, 425, 426, 427, 429, 439, 440, 448 , 459 , 461, 466; II- 56 , 65 . 95. 166, 174, 175, 180. 252 . 326 . 335 . 347 . 392 , 439; III- 32. 54. 112, 114, 128, 194, 212, 215, 222
Užitka četa -I- 73. 78. 439
Užički bataljon -I- 62 . 63. 119, 129, 131, 245
Užićki odred -I- 31, 34, 59, 62. 63, 427, 439, 440; II- 44; III- 202

V

Vaganac -I- 337. 379; II- 96, 97
Vaganj -II- 335, 336
Vapner -I- 319 , 324 , 447
Vajks, fon -III- 188
Vajner Slaviša — Ciča Romaniski -I- 79, 80, 89 , 90, 103, 110 , 365; II- 75, 350; III- 201
Vajs d-r -II- 120, 224
Vakuf (Donji i Gornji) -I- 235 , 236 , 245 ,246, 249. 289, 290, 292, 296, 343, 370; II- 16, 26. 111. 116. 118,119, 123, 129, 131, 132,136, 137, 141, 146, 151 167, 178,182 , 231,325, 449 , 450; III- 62, 105, 107, 127, 197
Valandovo -III- 219
Valas Henri -III- 138, 177
Vai di Nera -III- 75
Valona -II- 520
Valjevo -I- 17, 18, 32, 33, 34, 50, 53, 54, 55, 58 , 59 , 60 . 79 , 92 ,97,115, 121, 171,180. 196 ,384 . 391,413 ,426 ,448 ,449 ,454 ,455. 456 , 457 ,461, 462 , 466; II- 66. 76. 77. 174. 488 , 489 ,490; III-114, 128, 148 , 202 .215, 217 , 221, 222 , 224 , 245
Valjevski bataljon -I- 114, 133, 135, 137. 138
Valjevski odred -1- 18, 31, 32, 34. 62, 92, 113, 115, 440, 448, 450. 455, 457, 458, 460, 466; II- 490; III- 202
Valjin -I- 441
Varaždin -I- 310 , 444; II- 364
Varda -I- 54
Varda Demeter -II- 364
Vardar -II- 519, 522, 527; III- 110, 113, 210 216, 219, 225
Vardište -III- 214
Vareš -I- 80 , 83 , 89 , 392; II- 320; III- 118
Varnosna obaveščalna služba — VOS -I- 373' II- 390 , 398 , 399 , 400 , 401, 402 , 403
Vasić Dragiša -I- 92; II- 176, 341; III- 42
Vasić Tomo -I- 92
Vasilije -II- 477
Vasiljević Prvoslav -II- 19; III- 76
Vasiljevska Vanda -I- 169
Vasojevići -I- 122 . 207 , 268 . 351; II- 75, 123, 190. 191, 193 , 215 , 233 , 493 , 494 , 495
Vasojevićki bataljon -II- 377, 493 , 494 , 497
Vatikan -III- 50. 64
Vatson Hju -III- 35
Vatson Siton -III- 35
Vatuc -I- 324
Vašington -I- 69, 189; II- 452 , 453; III- 29. 34 , 50, 56 , 96. 149, 162, 174. 179, 182, 184
Vašington Džordž -III- 83
Vavpotić -II- 426
Vazduhoplovna baza -III- 27, 76
Vedel, fon -I- 347
Vedenski Aleksej Ivanovič -II- 52
Vedro Polje -II- 40, 46
Vejinović Svetozar -1- 384
Vejen -III- 83
Vejs Kula -1- 259 , 260 , 262; II- 33
Velebit -II- 355 . 377 . 443
»Velebit«, odred -I- 438
Velebit Vladimir — Vlatko -I- 88. 127, 129, 133. 143, 145. 149, 151. 174, 178, 241, 288, 298 , 349; II- 60. 107, 133, 140, 146 , 217, 242 , 261, 266 , 267 , 286 , 329 , 486 , 492; III- 25, 26 , 33 , 35 . 91. 112, 157, 161, 166, 182, 187
Velenjak -III- 14
Veles -II- 519, 526. 527; III- 211, 219, 224
Velež -II- 154. 196
Veličić Dragutin -II- 288
Velika -II- 464 , 467
Velika Gora -II- 394
Velika Kikinda -I- 384; III, 224
Velika Morava -I- 92; III- 210
Velika Pisanica -I- 357
Velika Saturnia -III- 202
Velika Vranjaštica -II- 493
Velike Bare -II- 149
Veliki Bećkerek -II- 294; III- 223
Velikije Luki -II- 47
Veliki Poganac -I- 356
Veliki Popović -I- 110
Veliki Rat -I- 204
Veliki Ručnik -1- 214
Veliki Skočaj -I- 349
Veliki Suvobor -I- 187
Veliki Stulac -II- 109
Veliki Zvornik -I- 456, 459
Veliko Jezero -I- 188, 189: II- 230
Velimirović Moma -II- 33, 126
Velinovac -I- 204
Velod -II- 235
Velušček Tone -II- 395
Veljan Viktor -II- 367
Velje Brdo -I- 432
Veljko (vidi Dragičevič Veljko)
Veljko (vidi Ilić Pavle)
»Veljko Dugošević«, odred -II- 43
Veljun -I- 305 , 306 . 315 , 323; II- 64 . 81, 367
Venebeis -III- 18
Venecija -I- 149
»Venecija«, italijanska divizija -II- 243 , 252, 494; III- 133
Venčani -I- 23; II- 487
Verečak Milan -II- 76
Verne -II- 454
Veraić Vuk -II- 167, 168

Versai -II- 435
Veselinov Jovan -II- 294
Veselinović -III- 229
Veselinović d-r Amvrozije -I- 130
Vesković -JI- 113, 123, 149
»Vesnik« -II- 376
»Vesti« -I- 29 , 30. 140, 163, 169, 170, 180, 197, 199, 215, 233. 234; II- 82
Vetemik -III- 112
•Vešović -I- 207
Vešović Petar -II- 158 , 202
Vezuv -III- 150
Vic ko vic Ante -II- 11
"Vicković Nikita -II- 11. 14
Vica (vidi Vilotijević Rade)
Vid -II- 169
Vida -I- 170
Viđaković -II- 456
Vidal -III- 51
Vidcn -I- 204; III- 135
Videž -II- 265
Vidmar Josip -II- 388 , 394 , 404, 410, 412, 423, 426, 427 , 436 , 437
Vidmar, Josipov sin -II- 427
Vidmar Milan -I- 339; II- 508
Vidova Gora -I- 217
»Vidovdan« -II- 489
Vidović Blaž -I- 195
Vidović Blaženka -I- 195
Vidojevica -I- 457
Vidričak -I- 343
Vidrovac -III- 223
Vignjević Branko -II- 107
Vignjević Toma -III- 49
Vihovac -I- 205
Vihor -I- 108
Vijaka -II- 318
Vijenac -I- 290 , 292 , 294 , 296
»Viking«, nemačka divizija -II- 476
Vikoč -I- 158, 161
Vikovići, m. -II- 190
Viktor Emanuel -II- 504
Vilenjak -II- 113, 284
Vilić -II- 465
Vilica Guvno -II- 120, 123, 125, 126, 137, 334
Vilotijević Rade — Vića -II- 147, 148, 162 , 228
Vilson Henri -II- 344, 486, 491; III- 32, 33. 84 , 90 . 91, 94 , 96, 100, 112, 157, 166, 167, 171
Vilusi -I- 384; II- 15, 180; III- 112. 210
Viljuše -III- 108
Vinica -II- 61. 386, 437; III- 84
Vinicka -II- 493
Vinići, m. -II- 109, 478
Vinča (u BiH) -I- 381
Vinkovci -III- 109
Vinterhalter Vilko -II- 343
Virovac -III- 215
Virovitica -I- 356, 357; II- 464 , 466 , 506; III- 108, 209, 223
Vir-Pazar -I- 107, 175; III- 225
Vis, m. -II- 154, 156, 157, 158 , 271
Vis, o. -II- 492 , 530; III- 11, 13, 16, 27, 71, 76, 77, 83, 92, 93, 101, 108, 116, 131, 132, 143. 161, 162, 163, 166, 167, 168, 171, 188. 200 , 201, 206 , 207 , 212 , 219
Viso de Leoneze -III- 75
Visocki Aco -II- 254
Visoko -I- 115; II- 165
Visoniča -I- 205 , 221; II- 165
Višegrad -I- 21, 63 , 75 , 77 , 84 , 92, 109 111 139,140. 145, 156, 157 , 230, 440; II- 178' 215,251. 281, 286, 304, 322, 363, 374 451- III- 109. 117, 122, 210, 216
Višegradski četnički odred -I- 112
Višnjice -II- 108
Vita, u sanitetu -II- 228, 244, 266
Vitale Vinćenco -I- 366
Vitas Vlado -I- 225, 265, 387
Vitasović Vladimir — Vlado -I- 55; II- 169- III- 29
Vitasović Ivanka -II- 169
Vitka -I- 100
Vitorog -I- 112, 129
Vivković Nikita -I- 380
Vjazma -II- 327
»Vjesnik«, list -I- 312; II- 343
Vještić Gora -II- 76
Vlada Rus (vidi Smimov Vladimir)
Vlada, učitelj -I- 35
Vlada. Crnogorac -I- 70
Vladičin Han -III- 211, 214, 217
Vladojevići, m. -II- 318
Vlahen Stjepan -I- 441
Vlaholje -I- 205; II- 190
Vlahov Dimitar -III- 160
Vlahović Božidar -II- 182, 183
Vlahović Dušan -II- 206
Vlahović Veljko -I- 173; III- 160
Vlahovići, m. -II- 471, 476
Vlahovnje -II- 193
Vlajić -I- 422
Vlapolje -II- 173
Vlasenica -I- 108, 115, 118, 128, 129, 144, 384; II- 292, 310, 311, 316, 317; III- 63, 108, 112. 114. 117. 118, 197
Vlasina -III- 197
Vlasotinačka brigada -III- 220
Vlasotince -III- 220 , 224
Vlaške Njive -I- 463
Vlatković -II- 16
Vlatković Nemanja -I- 280; II- 333, 334
VMRO -II- 518
Voćin -II- 466; III- 112
Vodopija Jakov -I- 264 , 266 , 268 , 275
Vodoteć -II- 355
Vohoska Svetislav -III- 41
Voja, intendant -III- 187 , 221
Voja, slikar -I- 339
»Vojin Ziroiević«, odred -I- 251, 255 , 257, 272
Vojka -II- 297
Vojna misija VS -I- 59
Vojne misije naciona'nog komiteta -III- 24, 25 , 27, 33 , 35, 161, 184
Vojne škole -I- 172; II- 65, 68
Vojnić, m. -I- 108, 257, 311, 325; II- 81
Vojnički Grabovac -II- 477
»Vojno politički pregled« (vidi i »Nedeljnl piegled«) -I- 1%, 245; II- 73
Vojo s Glasinca -I- 217, 219
Vojsko -II- 397
Vojvodina -I- 82, 320; II- 294 , 298 , 500; III- 112, 113, 148, 198, 201
Voivodić Gajo -I- 174, 177 , 334; II- 300; III- 237
Vojvodić Petar -II- 46, 184 , 226
Voivodić Zeko -II- 16
Vojvođanske brigade -II- 189, 296, 308, 313, 508
Volga -I- 248; II- 19, 85; III- 245

Volhanski Aleksandar -II- 43
Volk -III- 75
Voloder -I- 321
Vološda (vidi Knežević Vladimir)
Volokolamsk -I- 78
Volturno -III- 17, 85
Volujak -I- 157, 188, 191, 194, 195, 199, 206, 369; II- 80, 90, 167, 168, 246, 283, 286, 451
Voranc Prežihov — Kuhar Lovro -II- 411
Voznik -II- 119
Vozuće -III- 119
»Vožd Karađorđe«, četnički puk -I- 328
Vraćenovići -I- 116
Vraćevšnica, manastir -I- 39, 46
Vračev Gaj -III- 223
Vragolić Pera -I- 466
Vraneäi -II- 193
Vranića -II- 130
Vranić Slobodan -I- 112
Vrani Kamen -II- 465
Vranovina -II- 477
Vranogorač -II- 96
Vranja Glava -I- 205
Vranje -II- 487, 516, 531; III- 109, 110, 200, 210, 211, 214, 216, 220, 224
Vranješević Rada -III- 192
Vranjeätica -II- 494, 495
Vranjska Banja -II- 516; III- 214, 217
Vranjski odred »Sima Pogačarević« II- 47
Vrapče -I- 310, 384
Vrata -I- 272 , 379
Vratio -I- 215, 217, 349
Vratnik -II- 418
Vratunac -I- 118
»Vražja divizija«, nemačka -II- 59, 63, 64, 82, 85, 131, 146, 192, 200, 215 , 221, 225, 269, 291, 307 , 308, 319 , 373 , 464
Vražnice -I- 154
Vražogrnac -III- 223
Vrba -I- 193, 199 , 273
Vrba Ante -I- 370
Vrbanja -I- 355; II- 188
Vrbas, r. -I- 270, 288, 289, 293, 2%, 320, 343, 344 , 377; II- 18 , 20, 22, 325, 330, 331, 363, 449 , 508; III- 62, 127, 201
Vrbica -II- 175 , 204
Vrbica Dina -I- 194
Vibnica -I- 160, 199, 202, 203, 204, 206, 213, 215; II- 199, 248 , 251, 286, 298, 302, 312, 374, 375, 407
Vrbnička Reka -II- 267
Vrbničke Kolibe -II- 264, 266, 283
Vrbnik -II- 359
Vrbovsko -II- 437, 441, 442, 452, 455
Vrčin -III- 232
Vrdolje -I- 224
Vrebalov d-r -I- 408
Vrebalov Vera -I- 415
Vrelo I- 126; III- 210
»Vreme«, list -I- 22, 26
Vreoci -I- 17
Vrgin Most -I- 355; II- 77
Vrgorac -I- 250, 335
Vrhovine -I- 205, 303, 351, 437, 439; II- 81, 355, 378, 454
»Vrhovna komanda jugoslovenske vojske u otadžbini« -II- 174
Vrhovni vojni sud za Sloveniju -II- 391
Vrhovni štab -I- 50. 51, 55. 59, 63 , 64 , 67 , 68, 69, 70, 73, 78, 81, 92. 94, 99, 113, 121, 137, 146, 147,150, 157, 160, 163, 176, 180, 181, 192, 200, 202, 205 , 221, 236, 246, 249, 276, 280, 284,298, 300, 331, 332, 336, 374, 383, 385, 386,419, 424, 425, 426, 429 ,453. 456, 459, 466; II- 16, 22, 26, 30, 37, 40, 65, 67, 73, 74, 84, 86, 87, 91, 96, 97, 107, 110, 111, 124, 140,143, 156, 162, 166, 170, 187, 191, 193, 199, 209,217 , 220, 224, 225 , 229,230, 241, 250, 254,258,259, 265, 266, 268,273, 276, 278,280, 281, 288, 293 , 295 ,299, 303. 309, 312,313, 315, 317, 319, 325, 333, 344, 356, 374, 375, 393, 416, 417, 423, 427, 436, 437 , 438 ,439,445 , 448 ,449, 450,457, 476, 480, 485,486, 495, 498 , 500, 515, 516, 520, 522, 523, 527 ,530; III- 11, 12, 19. 27, 29. 32, 33, 34, 41, 44,50, 54, 59, 60, 61, 62, 75, 76, 79, 105, 116, 117, 119, 126, 127, 132, 135, 138,143, 145, 149, 153, 156, 161, 164, 168, 171,187, 188, 189, 192, 200 ,206, 207. 211, 214, 234, 236 , 239
Vrhpolje -I- 346, 347
Vrhprača -I- 85, 88
Vrilo -I- 155
Vrlika -II- 20; III- 63
Vrnograč -II- 16, 459
Vrnjci -II- 50
Vršac, -I- 384; II- 294; III- 223
Vrtoče -I- 377; II- 50, 86; III- 215
Vučevo -I- 200; II- 225, 233 , 240, 241, 244, 246, 247, 252, 259, 274, 282, 284, 2*5, 216, 290, 301, 374, 451, 508
Vučić -I- 370, 378
Vučić d-r -II- 129
Vučinić, m. -II- 290
Vučinić Anka -II- 301, 302
Vučinić Branka -II- 301, 302
Vučinić Branko -II- 301, 302
Vučinić Hilda -II- 301, 302
Vučinić Luka -II- 301, 304
Vučinić Ljubica -II- 301, 302
Vučinić Marko -II- 301, 302
Vučinić Spaso -II- 301, 302
Vučinić Vučina -II- 301, 302
Vučitm -III- 220
Vučjački Klanac -II- 466
Vučjak -II- 465; III- 118
Vučkovica -I- 43, 61
Vučković Ljubo -I- 183; II- 45, 134 , 257
Vučković Nikola — Nika Brka -I- 365
Vučković Voja -II- 487
Vučković Zvonko -I- 45, 63; II- 489
Vujačić Marko -II- 208 , 280, 282
Vujanović Dušan -II- 75
Vujasinović Todor — Toša -I- 352, 354; II- 228, 237, 319
Vujić Pero -I- 380
Vujičić Mića -II- 491
Vujkovac Rajko -I- 457
Vujković -I- 26 , 378, 408 , 413 , 414; II- 175, 308, 463; III- 219 , 220 , 227, 240
Vujnović Milan -II- 507
Vujović, braća -I- 26
Vujović Dušan -II- 69
Vujović Đuro -I- 389; II- 58, 262, 264
Vujović Ilija -II- 132
Vujović Marko -II- 216
Vujović Mitar -II- 329
Vujović Nikola -II- 216

Vujović Obren -II- 132
Vuk, vojvoda -I- 45; II- 412
Vukadinović Vukadin -II- 493
Vukanović Radovan -I- 114, 275; II- 30, 32, 116, 217, 229, 284, 285, 293, 297, 299, 300, 301
Vukašinović Stojna -I- 94
Vukčević d-r Radoje -III- 162 , 229
Vukčević Sava -II- 460
Vukićević Đoko -II- 271
Vukićević Pavle -II- 75
Vukićević Radule -II- 284
Vukmanović Miloš -I- 339
Vukmanovid Svetozar — Tempo -I- 22, 26, 135, 174, 234, 339, 365, 367, 459; II- 187, 414, 439 , 515 , 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522 , 523, 524, 527, 528 , 529, 530, 531; III- 5f
Vukmirović Boris -II- 520
Vukobratović Jovo -I- 381
Vukovac -I- 370
Vukovar -I- 353
Vuković Boško -II- 162
Vuković Ilija -II- 126
Vuković Milan -I- 162
Vuković Momčilo -I- 165, 166
Vuković Radovan -I- 114
Vukovo -II- 216
Vukovsko (Donje i Gornje) m. -I- 246, 247, 279, 345, 374; II- 58 , 334, 485; III- 203
Vukovsko Polje -I- 247
Vukosavljević Sreten -III- 164, 172
Vukosavljevica -I- 357
Vukotić, učitelj -I- 54
Vukotić Jovo -II- 229, 266, 319, 493
Vukotić Mašan -I- 155, 159
Vukotić Tomaš -I- 154
Vuleta Mile -I- 361
Vuletić Bruno -II- 134
Vuletić Mijat -I- 279, 280; II- 124
Vutuc -I- 319, 447

z

Zabojnica -I- 38
Zabok -III- 215
Zaborak -I- 149
Zabrđani -II- 216
Zabrđe -I- 350; II- 68, 494, 495
Zacmješ -II- 478
Zadar -I- 180; II- 416, 448; III- 204, 217, 223
Zadvorje -III- 14
Zagarači -II- 125
Zagorje, m. -I- 220; II- 495 , 499
Zagorje -I- 123 , 320; II- 36
Zagrad -II- 424
Zagreb -I- 19. 22, 23, 26, 78, 81, 82, 88, 89, 121, 122, 127, 128,133, 152,221,225,234, 269, 272, 275, 283 ,287 , 294,310,311,317, 320, 322, 323, 327,328, 341,348,353,354, 355 , 359 , 365, 369, 370, 376, 384, 418 , 435 , 441, 442 , 444, 466; II- 11, 13, 15, 16, 22, 23, 25, 31, 49, 54, 59, 61, 69. 76, 82, 108, 135, 167, 168, 169,188, 295, 316, 338 ,348, 349,350, 360, 364,367, 371, 378, 416, 422, 437,438, 439, 456, 466, 467, 468, 470, 483 , 507, 515; III- 23, 46, 61, 62, 63, 105, 107, 109,110, 111, 112,113, 115, 136, 148, 180, 193,197, 199 , 200 ,201,202 , 203 , 209 , 211 , 214 , 215, 216, 217, 224
Zagvozd -III- 13, 14, 15
Zaharić Ceda -I- 52
Zajača -I- 449
Zaječar -II- 490; III- 197, 214, 216, 225
Zakmur -I- 95, 100, 180, 182, 351; II- 199
Zakmurski bataljon -I- 171
Založje -I- 379, 381
Zamršten -I- 204
Zanoglin -I- 247, 248
Zapadna Bosna (vidi Bosna)
Zapadna Morava -I- 34 , 364; III- 201, 217
Zapadno-dolenski odred -II- 31, 406
Zaostrog -II- 494
Zapoljak -I- 379; II- 337
Zaprešić -I- 355
»Za ranjenog druga« -II- 106
Zavidovići -I- 365; II- 289
ZAVNOH (vidi Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske)
Zavolje -I- 379; II- 12
Zbijeg -I- 279; II- 36, 37 , 76, 367, 454
Zdenka -I- 99, 100, 339 , 456, III- 168
Zdinci -II- 131
Zec Ranko -I- 233
Zečević Marko -I- 465
Zečević Mićo -I- 413
Zečević Senka -I- 464
Zečević VI., četnik -II- 171
Zečević Vlado -I- 63 , 68, 113, 120, 121, 123, 128, 130,131, 143, 146, 154,203 ,248 ,255, 268 , 273,288 , 336,339 , 384,392 ,425,429, 447 , 449 , 455 , 460; II- 40, 69 , 80, 281, 284, 285, 286,287 , 310,331, 336,355 ,361,373, 378, 381,383 , 386 ,390, 405,407 ,410,446; III- 187
Zeković Veljko -II- 211, 235
Zelengora -I- 198 , 213 , 268, 350; II- 113, 250. 252, 253 , 255 , 258, 265, 270, 274, 284, 451. 469 , 495; III- 207
Zelenkikovo -III- 216
Zelinje -III- 107
Zelović Vojin -II- 201
Zeljković Cvijo -I- 361
Zeljković Zora -III- 191
Zemaljska stranka -I- 106
Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske — ZAVNOH -II- 349, 350, 352, 356, 358 , 360, 419, 423 , 437, 445. 448 , 452, 460, 461, 462
Zemljoradnička četa -I- 44
Zemun -I- 17, 22, 24, 37, 119, 121, 124, 279, 350, 353, 459; II- 175, 295, 439, 515; III- 225. 239, 240
Zemunik -II- 483
Zemunsko Polje -III- 225
Zenica -II- 305, 321, 457; III- 201, 225
Zenički odred -II- 321
Zeta -II- 205, 478
Zetković -II- 18
Zetski odred -I- 207
Zctsko-lješanski bataljon -I- 434
Zidani Most -II- 314
»Zidne novine« -I- 124, 129
Zigić Rada -II- 359
Ziherl Boris -II- 390, 430, 431
Zijemlje -II- 179
Zimlje -II- 116, 140, 144, 162, 196
Zina (vidi Belić - Penezić Grozdana)
Zirojević Vojin -I- 251, 267

Zlarin -I- 197
Zlatar -I- 97, 160; II- 121. 191,192,194,195. 196.197. 198 . 238; III- 122, 124
Zlatarič -II- 350
Zlatarski bataljon -I- 71. 195, 252
Zlatarski odred -I- 71. 207
Zlatarić Branko -I- 384
Zlatibor -I- 62, 63. 65. 74. 168,188, 424,427. 429 , 430. 440. 441, 460. 466; III- 32,106,114. 122. 211, 212, 214
Zlatiborski bataljon -I- 63
Zlatni Bor -II- 223 , 229, 232, 256 , 272 , 354
Zlatoper Grga -III- 59
Ziičarić Ante -II- 25
Zlićić Doka -II- 294
Zlobin -III- 110
Zlopolje -II- 143
Zlosela -I- 256: U- 185
Zmajevac -II- 308
Zobenica Danilo -III- 41
Zogović Radovan -I- 20. 183. 185, 188, 194, 268, 337,339; II- 25, 42, 60. 64, 75, 76. 89. 126, 151,185. 322, 506, 508, 509, 520; III- 156, 157, 207. 226 , 242
Zogović Vera -I- 182, 337; II- 42, 58 , 76, 508
Zogović Vujo -II- 232
Zorić, m. -II- 493
Zrak Dragojlo -II- 15
Zrenjanin Žarko -I- 384; II- 294
Zrmanja -III* 106, 107 , 215 , 225
Zuce, m. -III- 132
Zuleševica -II- 92, 347, 454
Župane Loize -IT- 409
Zupčević Asim -II- lit
Zvećaj -I- 355; II- 381, 382, 383
Zvečevo -II- 465
Zvicer Jova -II- 33
»Zvijezda«, odred -II- 321
Zvijezda Planina -1- 92
Zviierinie -II- 144
Zvimjaća -II- 128, 129. 133
Zvornik -I- 31, 83. 119. 351, 459; II- 187, 230. 280,305, 313, 430; III- 63, 109, 111, 118, 121. 197,199 , 200 , 201, 215

2

Zabaljski odred -II- 294
Zabljak -I- 97, 102,157, 165, 169, 171,177. 384,433; II- 205 , 208 , 216 , 226 ,229 ,230 233 , 234, 237. 238 , 241, 243 , 246 ,252 ,257 262 . 265 , 268 , 274, 281, 283, 305 , 306, 327, 333
labno -II- 472
Sagubica -III- 225
ćakula Nedeljko — Braco -I- 32
Lanić Petar -II- 383
£anko, d-r -II- 83
đardina Slavka -II- 14
tarić Miroje -II- 492
taiko -I- 228
tarković Božo -I- 93
tarkovo -III- 226
tdanov -III- 225 , 226, 230, 231
legar -I- 341, 342 , 377; II- 17, 27
'elezniki -III- 135
Žena Glava -III- 11
»Zena danas«, list -II- 73. 478
»Zcna u zbjegu«, list -III- 80
»Zena u borbi«, list -II- 378
Zcneva -III- 63. 111. 114. 196, 200, 209
Zepče -II- 64. 196; III- 52
Zerjavova -II- 399
Zie Ivan -II- 463
Žica, politkom -II- 144
Zipid Rade -I- 301, 306, 314, 317
Zigon -II- 395
Zika »Sanitet« -I- 416
Zilić Boriša -I- 247
Zirje -III- 132
Ziro -II- 460; III- 51
Zirovac -II- 59 . 96 . 475 . 476
? ivanović Milisav -I- 92
Zivani -I- 199
Zivinice -III- 63, 113. 117. 215
Zivković d-r Ljuba -I- 409; II- 47
Zivković Milan -I- 380
Zivković Petar -I- 99; III- 24 , 37, 41, 44, 46, 47 , 50 . 60, 162
2ivković d-r Sveta -I- 405 , 416
Zivković Steva -II- 194
Zivotić (vidi Zujović Sreten — Crni)
Zižić Torna« -II- 374
Zliieb -II- 192
Zljebin Nikolaj -II- 43
Zoga (vidi Kovaćić — Kreaćić Olga)
Zombolja -II- 294
Zuen -III- 86
Zueić Ruvam
Zuhina Klavdija -I- 23. 25, 26
2uiović Mladen — Aćimović -II- 342 , 344 , 358. 376 . 417: III- 49 , 50. 172, 179
Žuiović Sreten — Crni -I- 26 , 31, 32 , 33 , 51, 52 . 60 . 64 , 68 . 73 . 85 . 91. 93 . 95 . 96 , 99. 102. 107, 109,110, 111, 118, 121, 123. 128,130, 134. 135,136, 138, 140, 142, 143, 145,147. 148, 149,151, 152, 153, 157, 160, 161,162. 163, 167,171, 187, 188,198 ,203 , 206,214. 228, 232, 234, 272. 287, 339, 387, 426: II- 24. 46, 58. 65. 110, 124, 132, 139, 166, 190, 211, 217, 219.224, 225, 228, 229, 244, 249,251, 268, 294,299, 309, 312, 315, 322, 330,334, 335 , 351.352 ,353 ,370.373 , 374, 375 ,376, 377 , 418 ,420.421.423 ,429 ,431, 436 ,437, 441. 443, 445, 495, 518
2uiović Zoran -I- 148, 153, 154, 166, 168, 172, 196, 198,218, 221, 228, 247, 257, 269,270, 280 , 281,288 ,292 ,300,337 ,339 ,377 ,424, 447: II- 56 . 73 , 86 , 97 , 229 , 242, 250 , 266, 273. 274. 292
Zujović — Životić Zora -I- 339
Zukov -I- 276; III- 239
Zumberak -I- 315 , 319, 355; II- 56, 92, 98, 139, 348: III- 112, 114, 201, 202
2unković d-r -II- 106
Zunovi -II- 281, 287 , 288 , 317
Zunjić Jela -II- 155, 170
2upa Pivska -II- 178, 238, 282, 304
Žuta garda -II- 421
Žuta Lokva -II- 377, 418, 454
Zužemberk -II- 406; III- 61, 113, 114, 214

SADRŽAJ

DNEVNIK

TREĆA KNJIGA

11 Put jednog partizana u kairsku bolnicu
21 Dva i po meseca u Kairu
69 Rad naše baze u Italiji
105 Borbe u trećoj partizanskoj zimi
143 Borba za priznanje Nacionalnog komiteta
187 Naša ofanziva u leto i jesen 1944
221 U Beogradu posle tri i po godine

PRILOG

247 Samožrtvovanje Druge dalmatinske na Sutjesci

REGISTAR

257 *Registar imena*

VLADIMIR DEDIJER

D N E V N I K

TREĆA KNJIGA

Izdavač
GRO »LIBURNIJA«, Rijeka
Bulevar Marxa i Engelsa 20

Za izdavača
BOŽE MIMICA

Urednik
DUNJA BARBARIĆ

Lektor
JAGODA EŠKINJA

Korektori
JELENA POTKONJAK
RAJNA JOVANOVIĆ-MARŠANIĆ

Tisak
GRO »LIBURNIJA«, Rijeka, 1981.